

PA 6103

. J72

IVRISPRVDENTIAE
ANTEIVSTINIANAE
RELIQVIAS

IN VSVM MAXIME ACADEMICVM
COMPOSITAS A PH. EDVARDO HVSCHKE

EDITIONE SEXTA AVCTA ET EMENDATA EDIDERVNT

E. SECKEL ET B. KVEBLER

VOLVMEN PRIVS

BOSTON COLLEGE LIBRARY
CHESTNUT HILL, MASS.

MCMVIII
LIPSIAE
IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

161463

EDITORVM PRAEFATIO.

A bibliopola honestissimo atque de studiis antiquitatis optime merito abhinc annos novem rogati, ut denuo edere-mus Huschkii Iurisprudentiam anteiustinianam, non dubita-vimus munus oblatum subire, quoniam persuasum nobis erat librum perutilem dignum esse, qui iterum atque quoad fieri posset emendatior exiret. ac primum quidem Gai Institu-tiones recensuimus, quae prodierunt anno 1903. deinde ad ceteras partes libri Huschkiani retractandas adgressi mox cognovimus opus susceptum difficilius ac laboriosius esse, quam putaveramus. accedit, quod muneribus nostris aca-demicis, lucubrationibus aliis, curis domesticis saepe districti subsecivas tantum horas operae communi impendere potera-mus nec raro labor noster casibus improvisis interrompeba-tur. quo factum est, ut nunc tandem primam partem libri in publicum emittamus, quam aliquot annis post spera-mus alteram secuturam esse. nostrum autem est hoc loco breviter exponere, quo modo officio tam honoris quam peri-culi pleno functi simus, atque negotii communiter gesti rationes reddere.

Et constabat quidem inter nos fundamentum, consi-lium, ordinem operis Huschkiani, ubicumque fieri posset, summa cum pietate servandum esse, singulis quoque par-cendum, ita tamen ut sarmenta et surculos pullulantes ingenii nonnumquam nimium sibi indulgentis luxuriamque divinationum atque opinionum quasi silvescentem ampu-tantes coerceremus. itaque id spectantes, ut iurisprudentiae, non iuris reliquias colligeremus, probavimus Huschkii con-

silium, quo constitutiones omnes, etiam divi Hadriani sententias et epistolas a Pseudo-Dositheo servatas a sylloge sua separavit. id quoque recte fecisse nobis videtur, quod abstinuit fragmentis in Corpore Iustiniano traditis, nisi quae ad supplendas lacunas Institutionum Gai, Regularum Ulpiani, Responsorum Papiniani idonea essent. qua in re minus anxie versati sumus et magis id egimus, ut libros illos quam plenissimos ederemus, quam ut spatio parceremus. maxima autem laude dignus nobis videtur Huschke, quod antiquissimorum temporum iurisprudentiae reliquias in scriptis Graecorum et Romanorum dispersim traditas diligentissime collegit, atque hoc eius institutum nobis curiose custodiendum erat. operam tamen dedimus, ut textum fragmentorum ex editionibus novis atque emendatis, quas infra (p. XXII sq.) enumeravimus, recenseremus emendaremusque et fragmentorum numerum augeremus, usi iis, quae viri docti recens investigaverunt. in hac re administranda magnae nobis utilitati erant, ut pauca exempla adferamus, Reitzensteinii Quaestiones Verrianae, Goetzii Corporis Glossariorum tomus secundus, in quo Pseudo-Dositheana continentur, Joersii articuli de vita et scriptis iuriconsultorum quorundam Wissowae Encyclopaediae antiquitatis inserti, alia. Bremeri quoque Iurisprudentiae antehadrianae reliquias non sine fructu inspeximus, quamquam eorum ordinatio consiliumque longe a nostra editione abest. aucta igitur sunt in nostra editione fragmenta Manilii, Tuditani, Iunii Gracchani, Cincii, Ser. Sulpicii, Aelii Galli, Veranii, Capitonis, Masurii Sabini. praeterea addidimus C. Cassii Longini orationem a Tacito (ann. 14, 42—44) traditam, non quo ipsa eius verba servata esse putemus, sed quod indoles atque ingenium viri prae ceteris insignis inde optime cognoscitur. adiecimus porro disputationem Sex. Caecilii iurisperiti et Favorini philosophi de veterum legum obscuritate ac severitate, iuris vetustissimi ruderibus referatam, quae legitur in Gellii Noctibus Atticis 20, 1; quod qua de causa fecerimus, suo loco (p. 97) exposuimus. accesserunt denique novae editioni fragmenta Disputationum

Ulpiani a Lenelio nuper detecta ac publici iuris facta. contra removimus Ciceronis libros tres de legibus, quippe qui satis commode legantur in Ciceronis operum editionibus, emendatissimi exstent in ea editione singulari, quam Iohannes Vahlen iterum curavit Berolini a. 1883. quam repetere noluimus, praesertim cum illi libri non tam iurisprudentiam, quam iuris disciplinam ex intima philosophia hauriendam et naturam iuris legumque condendarum rationes contineant, iurisprudentiae autem fragmenta, quae in iis traduntur, in nostram collectionem suis locis recepta sint. longe ab Huschkiana recensione recedit ac fere nova est nostra editio Notarum Probi, Assis distributionis Maeciani, Fragmentorum Papiniani. recte nuper P. F. Girard ('Aus römischem und bürgerlichem Recht', Festschrift für E. I. Bekker, 1907) docuit in edendis notis iuris, quae ab Anonymo Einsidlensi traditae sunt (infra pag. 89sq.), praestare ordinem alphabeticum in codice traditum servare, quam ordinem Mommsenianum sequi. hoc consilio viri praeclarissimi nos quoque usi essemus, si dissertatio eius, antequam nostra recensio perficeretur, publici iuris facta esset. in Gai Institutionibus iterum edendis textum diligenter examinavimus, aliquot locis mutavimus, notarum apparatus hic illic in formam meliorem ac dilucidiorum redegimus, loca explicando auctori destinata cum ex aliis iuris fontibus, tum ex titulis et papyris nuper repertis auximus. ceterum in totius syllogae specie exteriori ordinanda fere nihil mutavimus, praeterquam quod in Ulpiani libro singulari edendo notas criticas ab iis, quibus loca similia ex aliis scriptoribus, inprimis ex Gai Institutionibus adlata sunt, seiunximus.

Iam igitur hunc librum dimittimus, Huschkii prolem genitori usque ad supremum vitae suae diem valde dilectam, alumnum nostrae curae a bibliopola commendatum, quem libenter in sinu nostro recepimus, semper in honore habuimus, fideliter custodivimus. prodeat denuo, apparatu et ornatu novo instructus, et his vestimentis recentibus indutus iterum gratus acceptusque veniat tam adolescentibus

iuris studiosis, quam viris iuris peritis. servet sibi amicos veteres, quaerat novos tam sibi quam nobis!

Scripsimus Berolini m. Januario a. MDCCCXVIII.

E. Seckel. B. Kübler.

HVSCHKII AD PRIMAM EDITIONEM PRAEFATIO.

Cum ante hoc biennium et quod excedit, a bibliopola de omni genere bonarum litterarum meritissimo rogarer, ut in edenda nova reliquiarum iuris civilis anteiustiniani collectione, quae usibus quidem maxime academicis accommodata, sed etiam dotibus suis nostro tempore non indigna esset, consilio atque opera mea eum adiuverem, intellexi quidem opus et informatione et perfectione arduum a me desiderari. Cogitans tamen magnam rei utilitatem et studiorum meorum non alienam a tali opere rationem, deesse desideriiis honestissimi viri nolui et alacri studio rem aggressus sum. Iam ad finem perducto opere video hoc loco expectari a me, ut, quod in eo adornando consilium secutus sim, exponam.

Quae expositio in tres partes commode dispescetur. Primum enim quaeritur, quae antiquitatis monumenta hac collectione receperim, deinde quemadmodum ea composuerim, postremo quomodo singula instruxerim.

Ad primam quaestionem quod attinet, cum et bibliopolae et meo consilio ad ius civile anteiustinianum eo sensu sylloge nostra spectaret, quo solum ius prudentium auctoritate constitutum intellegitur, constitutiones principum ab ea procul habendae erant, et ne hoc in dubium veniret (meminimus enim, et Gustavum Hugonem et ICtos Bonnenses latiore sensu iuris civilis mentionem suis collectionibus etiam Codices constitutionum complectentibus inscripsisse), Antonium Schultingium secutus, statim in titulo

operis ad iurisprudentiam anteiustinianam id retuli. Itaque etiam 'Divi Hadriani sententias et epistolas', a Dositheo grammatico nobis servatas, quas Schultingius recepit, omitendas censui; ut enim ipsae, quatenus ad ius pertinent, constitutionibus principum sine dubio adnumerandae sunt, ita nec compositio earum, qua Dositheus usus est, a iuriconsulto profecta vel iuris studii promovendi causa facta esse videtur. Hoc idem quidem de Codicibus Gregoriano et Hermogeniano dici nequit, ex quibus etiam Visigothos quae excerpserunt inter iuris civilis scintillas retulisse satis notum est, nec profecto peccasse mihi viderer, si hos quoque admissem; quum tamen, quae nunc ex his Codicibus supersunt, ex meris constitutionibus principum consistant, ex ea ratione, qua nunc iuris civilis fontes intuemur et tractamus, rectius atque consultius facere arbitratus sum, si eos omitterem. Nec vero hanc rationem eo perducere, ut etiam singulae constitutiones, quae in Collatione, Fragmentis Vaticanis et Consultatione inveniuntur, eiiciendae fuissent, vix est, quod moneam.

Alia ex parte certos fines mihi praescribebat illa taxatio, quae ad ius anteiustinianum hanc collectionem restringebat. Quaecunque igitur libris iuris a Iustiniano confectis continentur, nec alia ratione ex antiquitate ad nos pervenerunt, aliena ab hoc opere duxi. Hanc vero rationem quod in tantum tenui, ut etiam singula Digestorum vel Institutionum loca, quibus manci vel lacunosi libri huius collectionis proprii, velut Ulpiani liber singularis Regularum, eiusdem Institutiones et Paulli Sententiae repleri poterant, et partim in editionibus repleri solent, suo loco, verbis ipsis omissis, tantum indicarem, id, fateor, simul vel etiam magis alia de causa, scilicet ut spatio parcerem, factum est, quamobrem idem institutum etiam in his locis custodivi, quae ex aliis partibus nostrae collectionis servata sunt, (ut puta Paulli Sententiae in Consultatione,) et recessi ab eo, ubi maior quaedam utilitas id suadebat, velut in Gaii Institutionibus. Intra eos autem, quos dixi, fines etiam omnia veteris iurisprudentiae monumenta, quae aetatem tulerunt,

corpori nostro vindicanda putavi. Neque igitur, ut antea ab omnibus eiusmodi collectionum compositoribus sed sine iusta causa, si quid video, factitatum est, ad eos tantum ICtos, qui post Hadrianum vixerunt, animum adverti, sed etiam ex antiquiore iurisprudentia si quid in aliis scriptoribus superstes est, quod hactenus tantum a Dirkseno propria collectione unum sub conspectum redactum erat*), ad rem meam pertinere ratus sum. Scio quidem, inter utrumque genus reliquiarum aliquid interesse. Quae enim ex posteriore aevo restant, pleraque ut propria scripta et suo quasi nomine servata sunt: antiquiora tantum ab aliis scriptoribus referuntur. Sed hoc discrimen nec per omnia verum est (nam ex. gr. etiam ex posterioribus fragmentum iuris, quod vocatur Dositheanum et ipsae Paulli Sententiae aliis operibus insertae ad nos pervenerunt) nec omnino ad rem pertinet, cum non minus idcirco intersit vel deceat, utroque modo et ex utroque aevo quae nobis tradita sunt, uno opere collecta habere. Imo imperfectum iuris civilis anteiustiniani syntagma videri debet, in quo non etiam anteriora illa locum suum obtinuerint. Et cum in iure magis res quam verba spectentur, ne illud quidem referre existimavi, utrum sententia tantum an etiam verba alicuius iurisconsulti nobis referrentur, et utrum iudicando vel ore respondendo eam sententiam protulerit, an etiam scriptam ipse reliquerit.

Sed alia quaestio diu multumque me torsit, quae maxime ad antiquiorum litterarum monumenta pertinebat, illam dico, quemadmodum fines inter iurisprudentiam et cognata litterarum genera regi deberent, ut nec aliena miscuisse, nec necessaria vel apta certe et utilia omisisse viderer. Sane facile poteram defungi, si eorum tantum nomina sequerer, qui et nunc iurisconsulti vulgo feruntur, et iam imperatorum aetate vulgo ferebantur. Sed ad iuris-

---

*) 'Bruchstücke aus den Schriften der Römischen Juristen, gesammelt von H. E. Dirksen. Königsb. 1814. 8.' Liber nunc quidem non sufficiens, sed illa aetate omni laude dignus.

prudentiam magis quam ad iurisconsultos totius operis ratio me conferebat, et ut iurisconsulti, qui proprie appellantur, etiam alia multa, quae ad ius non pertinent, scribere solent, ita alii, quae iurisprudentiae sunt. Accedit, quod maxime ante Caesarum tempora, nondum accurate discretis hominum studiis, non tam facile in unoquoque dixeris, an iurisprudens censendus sit necne. Sed et si magis ad argumenta librorum respicias, nova difficultas exoritur. Cum enim toto priore aevo, ne primis quidem Caesarum temporibus exceptis, iurisconsulti praeprimis etiam in iure pontificio, augurali et publico versarentur, tamen iam ad finem vergente libera rep. multae iuris sacri et publici partes et antiquarum legum monumenta etiam ab aliis, qui foro et respondendo operam non dabant, tractari coepta sunt, partim quidem ipsius usus gratia, partim vero etiam ut magis antiquitates historiamque populi Rom. vel priscam loquendi consuetudinem illustrarent, quam ut iurisprudentiae inservirent, donec imperatorum aetate et maxime post gentis Iuliae interitum hoc litterarum genus a grammaticis et antiquitatis scrutatoribus proprie exerceri et a iurisprudencia plane disiungi coeptum est. Sic fit, ut haud paucis in libris incertus haereas, utrum iurisprudentiae, an aliis artium litterarumque generibus eos attribuas. In tanta igitur certorum finium obscuritate hanc fere rationem tenui, ut iurisconsultorum quidem, qui proprie dicuntur, omnia, quae non plane aliena essent a iurisprudencia, reciperem; ceterorum vero, si modo ante illam, quam dixi, aetatem scripserant, ea, quae ex librorum argumentis iurisprudentiae vindicanda esse videbantur, ita tamen ut, si scriptores magis alia castra secutos esse constaret, de hoc, asterisco nomini eorum appposito, tirones admonerem. Nec tamen ita mihi placeo, ut vel hanc ipsam normam omnibus harum rerum peritis probatum iri vel in adhibenda ea ad singulos scriptores nunquam peccasse confidam. Quod ad extrema imperii tempora attinet, ipsa ratio faciebat, ut praeter Consultationem, iurisconsultorum occidentalium fetum, etiam quae ex commentariis Graecorum iuris interpretum Iustiniano paullo

anteriorum quamquam in libris iuris postiustiniani supersunt, huic corpori adiungerem. Nec iniucundum vel infructuosum adolescentibus fore spero, qui amplis Basilicorum voluminibus deterreri solent, si hac quasi promulside monumentorum iuris Graeco-Romani studio imbuantur. E diverso etiam recte atque ordine fecisse mihi videor, quod Visigothorum Interpretationem omisi et ne Paulli quidem Sententiis subieci. Nam cum dicimus ius anteiustinianum, etiam Visigothorum iurisprudentiam excludere videmur, a quibus in occidente non minus quam a Iustiniano in oriente nova iuris et civitatis conditio incepit. Ex Gaio tantum in novam formam ab iis redacto quaedam genuinis eius Institutionibus in notis subieci, spectantia scilicet ad eos locos, qui in codice Veronensi perierunt.

Quae receperim vel non receperim, exposui. Alterum erat, ut recepta quemadmodum ordinaverim, dicerem. Sed temporis ordinem sequendum esse, ita res ipsa clamat, ut eius rationem reddere insipidum foret. Difficilius erat, quibusdam scriptoribus ceterum ignotis, vel scriptis, quorum auctores ignorantur, sua tempora assignare. Scriptores illi omnes antiquioris aevi sunt; in his ignorantiam confessus, tamen probabilitate quadam usus sum, maxime ex rerum tractatarum indole argumentis ductis. In scriptis vero prae ceteris operam dedi, ut auctorem, ad quem probabiliter referri viderentur, exquirerem: quod si fieri non poterat, in tempore definiendo, cui assignandum quodque esset rationibus redditus, acquievi.

Postremo dicendum est, quemadmodum in singulis partibus huius collectionis instruendis versatus sim. Qua in re ante omnia prae oculis habui, librum academicis maxime usibus destinatum esse. Itaque primum cavendum erat, ne hac mensura adhibita, otiosis oneraretur, quibus et pretium libri nimis augeretur et aliter iuventus deterreretur, deinde vero, ne quid deesset, quo studium iuris civilis ad ipsos fontes accedens incitaretur et adiuvaretur. Cum vero pleraque iurisprudentiae monumenta, quae aetatem tulerunt, vel corruptelis deturpata vel etiam lacunosa et lacera ad

nos pervenerint et hac praesertim re studium eorum impediatur, prima cura in hoc ponenda erat, ut quam integerrimum quodque praestarem. Itaque omnium invenies novam recensionem ab editionibus, quibus nunc utimur, adeo discrepantem, ut multo magis audaciae et novarum rerum studii incusari verear, quam desidia vel superstitiosae in traditis perseverantiae. Sed tamen conscius mihi sum, nihil me mutasse, nisi omnibus adhibitis, quae praesto erant, criticis subsidiis, et re iterum iterumque perpensa. Si qui vero sint, qui vitio vertant, quod in corruptis locis correctiones, quae sola coniectura nituntur, plerumque statim in ipsa scriptoris oratione scripserim, codicum editionumque scriptura vel aliorum coniecturis tantum subnotatis, eos monitos velim, non stolidam confidentiam me id fecisse, sed iuveniliū animorum ratione habita, qui initio certa malint sibi tradi, post, si opus est, in disquisitionem vocanda, quam in dubio relinqui, ex quo datis quanquam auxiliis ipsi se expediant. Similiter vereor offensionem fore, quod saepissime lacunas, etiam multorum verborum, explevi, ut integra oratio restitueretur. Sed primum hoc magnorum virorum exemplo, deinde etiam optima, ut puto, ratione feci. Nam quod de corruptis locis dixi, id multo magis cadit in abruptos vel hiatibus deformes, qui non tirones tantum ita solent deterrere, ut paene omnino neglegantur fastidiumque lectoris saepe etiam vicina pertingat. Verumtamen ut suppleta aliquo usu esse possint, imo ne magis noceant quam prosint, supplementa certis legibus regi oportet easque ubique hasce observavi: primum ut modicus hiatus sit, quamobrem plurium versuum, qui plane interierunt, restitutiones plerumque in notis tantum retuli demonstrandi causa, quomodo ea, quae deinceps legantur, cum iis, quae antecedunt, ex mente scriptoris probabiliter coniuncta fuerint: deinde id, quod suppletur, ut spatio pro codicis cuiusque scriptura conveniat, postremo ut eius loci sit et ne quid contineat, in quo offendas, sive rem sive orationem spectes. Ab his enim rebus pendet, ut supplementa probabilitatem habeant. In probabilitate autem tanta pars cognitionis humanae po-

sita est, ut qui eam hoc loco solo exulare iubeat, videndum ei sit, ne magnum ipsius veritatis cognoscendae fermentum nobis eripiat. Quam maxime vero etiam cavendum est, ne plus quis eiusmodi supplementis tribuat, quam ipse iis vindicavi. Quod ne fieret, et litterarum diversitate ea a reliqua scriptura ubique distinxi, praeterea iis, quae librario-
rum culpa excidisse videbantur, uncinis rotundis inclusis, et in notis saepissime admonui, sententiam tantum, non verba me restituere.

In levioribus, velut litterarum genere, in significandis diversis orationis generibus, hiatus indicatione et quae similia sunt, aequalitatem quandam per omnes operis partes, ut par erat, servavi, neque tamen servilem in modum: in quibusdam enim singularis earum habitus faciebat, ut quaedam accuratius significanda viderentur, velut versuum ms. codicis indicatio in fragmento de iure fisci. Interpungendi rationem consulto non eam secutus sum, quae nunc plerisque placet, sed accuratiorem, qua olim uti solebamus, ea quoque in re tironum desideriis et commodis inserviens. Etiam orthographiam non eam, quae in codicibus manuscriptis diversorum scriptorum varie observatur, sed fere aequalem eamque, qua nunc plerumque utimur, adhibui.

Adnotatio partim ad integritatem monumentorum spectat, partim ad interpretationem. Ad illam quod attinet, universum criticum apparatus in notis adstruere, a consilio totius operis alienum erat. Hoc tantum referebat, in tradito textu si quid mutaveram, de eo lectorem admoneri necessariisque subsidiis instrui, ut ipse iudicare posset. Itaque singulas partes ad optimam vel vulgatissimam cuiusque, qua nunc utimur, editionem in praefatione indicatam accommodavi, ita ut si ab hac in quo nostra recensio deflecteret, indicaretur, ubi opus videbatur, etiam ratione red-
dita. — Interpretationem commentario adiuvare extra propositum erat. Tales enim exhibere ICtorum libros voluimus, ut qui modice iurisprudencia imbutus esset, per semet ipsum intellegere eos posset: in quam rem plerumque sufficebat vitiis purgatos et, quatenus fieri poterat, integros eos prae-

stare. Tanta enim est ICtorum loquendi proprietas, ut modo ipsorum loquelam audias nec rudis sis in re quae tractatur, intentum quidem in rem animum et meditationem poscant, interprete vero plerumque non egeant. Itaque in summa meditationem tantum adiuuvare placuit, in iis praesertim libris, unde iuris civilis antiquioris cognitio maxime hauritur, locis indicatis aliorum monumentorum, in quibus eadem res tractatur: raro etiam notulas interspersi ad intellectus aliquam difficultatem pertinentes. Sed et in locis illis similibus indicandis modum servavi, pro genere quidem cuiusque scriptionis diversum, omnino vero hac norma aestimatum, ut ea tantum allegarentur, quae ad rem, de qua ageretur, intellegendam facerent, non etiam, quae ipsa ex eo loco, qui illustrandus esset, lucem acciperent: quodsi illa compluscula erant, etiam ad libros, unde peti possent, remisi. — Initio adnotationem criticam ab exegetica prorsus separare constitueram. Sed cum animadverterem, ea re multum spatii absumi, consilium hoc abieci et tantum in Gaii Institutionibus retinui.

Indices uberes et apte institutos in huiusmodi praesertim operibus magno lectoribus usui esse, me non fugit. Sed cum a tironibus minus desiderentur, et nec pretium libri in eorum incommodum hac de causa augeri, nec hunc ipsum diutius premi bibliopola vellet, indices post, quam primum tamen, confici et suo parabiles pretio separatim edi placuit.

His de consilio, quod secutus sum, praemonitis restat, ut librum meum aequo peritorum iudicio commendem. Quibus si in universum probabitur (in singulis enim nunquam peccasse, quis sanus speret?) et si iurisprudentiae studiosis, maxime adolescentibus, utilitatem aliquam adferet, hinc dulcissimum insumpti laboris fructum capiam.

Scr. Vratislaviae m. Octobri CIOIOCCCLX.

HVSCHKII AD ALTERAM EDITIONEM
PRAEFATIO.

Certior factus a bibliopola, quae primum huius collectionis exemplaria typis impressa erant, ea prope omnia divendita esse, novamque eius editionem desiderari, operam equidem dedi, ut ea, quantum fieri posset, et auctior et emendatior prodiret. Sed augeri, si ipsae reliquiae collectae spectantur, tantum in quibusdam superioris antiquitatis scriptoribus, quorum pauca tantum supersunt, potuit, maximeque, Mommseni merito, in Valerio Probo. Emendationes primum officii causa et grato animo commemoro ad eosdem fere scriptores pertinentes eas, quas debeo doctissimis viris, qui de priore editione publice retulerunt et iudicaverunt, Mart. Hertzio in *Fleckeiseni Annal. philol.* 1862 p. 40—56, J. Chr. Fel. Baehrio in *Annal. Heidelb.* 1862 p. 130—144 et A. Ubbelohdio in *Ephem. lit. Gotting.* 1863 p. 1128. 1142—1160. Alias, quas quotidiana lectio vel meditatio obtulit, omnes operis partes passim expertae sunt. Sed et integrum novae recensiois laborem impendi iis partibus, quae ut totae retractarentur, nova subsidia ab aliis interim suppeditata monere videbantur. De quibus ad singulas partes, quas ita retractavi, Valerium Probum, Gaium et fragmentum quod vocatur de iure fisci, praemonui.

Tandem huic editioni accedunt, quos in prioris praefatione pollicitus eram quosque interim viri docti iterum iterumque desideraverunt, indices, ut ipse existimo et alios peritos iudicatuos esse spero, etiam tales, quales pollicitus eram, 'uberes et apte instituti'. Sed huic operis verius accessioni quam parti a Ferd. Fabricio rogatu et partim etiam arbitrato meo susceptae etiam absolutae cum peculiariter praefatus sim, hoc loco de ea monuisse eamque iis, quorum interest, commendasse sufficit.

Scr. Vratislaviae m. Aprili CIOIOCCCLXVI.

HVSCHKII AD TERTIAM EDITIONEM
PRAEFATIO.

Quod hanc tertiam editionem in titulo operis rursus auctam et multis locis emendatam praedicavi, non immerito id, imo etiam potiore iure quam in secunda editione factum esse, iudicabunt spero omnes, quicunque eam cum antecedente contulerint. Accesserunt enim (ut singula quaedam iam hoc loco ipse commemorem) nonnulla ex vetustiorum ICtorum scriptis adhuc praetermissa, aliis paucis, quae iniuria iis attributa erant, eiectis. Accesserunt inprimis Ciceronis de legibus libri superstites, collectioni nostrae, ut post demum vidi, ex instituto eius non minus iure vindicandi, quam quibus prius solis locum dederam, ex libro eius de iure civili in artem redigendo servata nobis paucula frustra: quos libros tamen, cum amplum occupent spatium, et plerisque, qui eos usurpant, in operibus Ciceronis vel separatim editi ad manus sint, recipere dubitassem, nisi etiam castigatiores, quam nunc circumferuntur, haud paucis in locis me eos praestare confisus essem. Deinde etiam fragmentum quod dicitur de iure fisci et Ulpiani Institutionum reliquiae Vindobonenses ex novis curis iis impensis paene novam induerunt formam. Quod item fortasse praedicare liceret de gravissima totius sylloges parte, Gaii Institutionibus, si Studemundi studiorum in codicem Veronensem collatorum plenis fructibus uti iam posse contigisset. Hi tamen publici iuris nondum facti erant, nec operiendi, donec id fieret, potestas data est, bibliopola, qui nostrum opus redemit, ut quam primum priore editione paene exhausta nova pararetur, instante nec propter partem fortasse imperfectam totum opus cum detrimento suo differri oportere causante. Interim et Gaius aliquantum auctus et correctus prodit nec ceterarum cuiquam sylloges partium sive in textu sive in adnotationibus emendatrix manus defuit.

Indices ad secundam editionem confecti partimque ad paginas eius relati ut quantum fieri posset, etiam his, qui tertiam usurpant, usui esse ne desinerent, curavi, ut secun-

dae editionis paginarum numerus, ubi quaeque inciperet, huic novae in interiore margine uncis inclusus adscriberetur.

Itaque dimitto opus, favorque, quo priores eius editiones exceptae sunt, etiam has postremas meas curas ut prosequatur, et opto et spero.

Scr. Vratislaviae mense Septembri MDCCCLXXIII.

HVSCHKII AD QVARTAM EDITIONEM PRAEFATIO.

Quod per hanc provectam aetatem fore non speravram, Dei benignitate factum est, ut etiam quartum huic syllogae edendae cum vita tñm vires suppeterent. Nec sine causa tertiae editionis in titulo adscriptum elogium auctae et emendatae etiam in hac quarta retinere licuit. quamquam id iam, perpaucis et subitaneis tantum in ceteris partibus exceptis, fere solum ad Gaii Institutiones spectat nunc ad Studemundi apographum exactas, qua de re ad eas separatim praemonui. Mallem sane, etiam cetera ut novis curis perpetuis adhibitis limatiora prodirent et ita posteris traderentur. Sed eas cum senescentibus viribus impendere non potuerim, solatio est, quod sic uti adhuc quae edo infructuosa non fuerunt, eadem etiam in posterum aliquam utilitatem habere posse videntur, donec melioribus cedant.

Scr. Vratislaviae mense Octobri MDCCCLXXVIII.

HVSCHKII AD QVINTAM EDITIONEM PRAEFATIO.

Evenit Dei gratia, quod nunquam speraveram et, ut ipsa res clamat, multo minus etiam quam in curanda quarta editione, fore exspectari poterat, ut adeo quintae huius syllogae editio a me desideraretur eique nunc praefandum sit.

Quae cum retento elogio auctae et emendatae prodit, hoc quod ad ceteras quidem partes collectionis attinet, rursus ut in quarta editione potissimum ad Gaii Institutiones nunc 'Supplementis Studemundianis' auctas referri velim, de qua re in praefatione peculiari accuratius disserui.

Interim tamen etiam novae quaedam reliquiae iurisprudentiae antejustinianae in lucem protractae sunt, quae permodici nec paene separatae editioni in posterum sufficientis ambitus ob id ipsum multo aptius collectioni inseruntur et ita hanc syllogen nostram denuo edendam pro consilio et ratione eius quasi naturaliter auxerunt.

Ex Papiniani Responsis et libro quidem eorum primo extra Iustiniani corpus iuris antea pauci tantum versus et quasi in memoriam vel honorem modo tanti viri Breviario Alariciano servati erant. Accesserunt nunc ex proprio pervetustoque huius operis cum notis Pauli et Ulpiani codice primo folium duplicatum Berolinense et paulo post frustra quaedam Parisiis asservata, illud libro quinto, haecce libro nono assignanda: utraque vero, quatenus suo nitori potuerunt restitui, rursus praeclarorum horum ingeniorum insignes foetus.

Sed et ipsi Ulpiano suo nomine et libris quidem eius, ut demonstravi, ad edictum, ex quibus extra Digesta antea tantum verba aliqua ab aliis scriptoribus relata habebamus, novae maioris momenti quanquam mutilae sententiae addendae erant, quas folium singulare Berolinense suppeditavit.

Deinde ex inferiore aetate Iustiniano iam vicina nisi adeo coeva prodierunt incerti auctoris scholiorum Graecorum in Ulpiani libros ad Sabinum reliquiae, quae vulgo nunc Fragmenta iuris Romani Sinaitica ex monasterio, ubi reperta sunt, appellantur, nec ea contemnenda, et suo loco inserenda.

Haec omnia augmenta ex mea recensione, partim tantum iam antea publici iuris facta vulgantur, ut etiam hac parte nostra editio nova lectori offerat.

In votis quidem aliquando erat, etiam librum iuris Syro-Romani a C. G. Brunsio socio assumpto Sachau publicato,

et ipsum sane ante Iustinianum confectum vel saltem sententias iuris consultorum Romanorum, quae in eo continentur, aliquo modo in nostram collectionem posse recipere, ne quid in ea, quod titulus promittere videtur, desideraretur. Sed et linguae diversitas aliaque difficultates rei apte perficiendae effecerunt; ut perpensa re, hoc consilium, peritorum ut spero, cum plausu, abiicerem.

Scrib. Vratislaviae mense Maio a. MDCCCLXXXV.

I.

IVRISPRVDENTIAE ANTEIVSTINIANAE RELIQVIARVM CONSPECTVS.

VOLVMEN PRIVS.

	pag.		pag.
Ti. Coruncanius	1	M. Antistius Labeo	55
Sex. Aelius Paetus Catus	1	C. Ateius Capito	62
M. Porcius Cato Censorius	2	Mas(s)urius Sabinus....	72
Fabius Pictor	2	C. Cassius Longinus ...	79
M.' Manilius.....	5	Valerius Probus	82
M. Iunius Brutus	7	Caelius Sabinus	92
P. Mucius Scaeuola	7	L. Neratius Priscus....	93
C. Sempronius Tuditanus	9	Titius Aristo.....	93
Q. Cosconius	10	Laelius Felix	94
M. Iunius Gracchanus...	10	Sex. Pomponius.....	96
P. Rutilius Rufus	14	Sex. Caecilius Africanus	97
Furius.....	15	Gaius:	
Q. Mucius Scaeuola.....	17	Editorum praefatiuncula	107
C. Aquilius Gallus ...	23	Praefatio Huschkii edi-	
M. Tullius Cicero.....	24	tionis primae.....	113
L. Cincius	24	Ex Huschkii praefatione	
Ser. Sulpicius Rufus ...	32	ad editionem quintam.	139
C. Aelius Gallus.....	37	Notarum explicatio	140
P. Alfenus Varus.....	42	1) Gai Institutionum	
P. Aufidius Namusa....	43	commentarii quattu-	
Q. Aelius Tubero.....	43	or	141
C. Trebatius Testa.....	43	Ad Gai Institutiones	
A. Cascellius	46	Conspectus rerum ..	397
L. Iulius Caesar	46	2) Gai fragmentum in-	
M. Valerius Messal(l)a ..	47	certum	407
L. Cornelius Balbus....	50	L. Volusius Maecianus	408
Veranius	50	Fragmentum quod dicitur	
Granius Flaccus	53	Dositheanum	419

	pag.		pag.
Aemilius Papinianus:		b) Fragmenta librisin-	
1) Ex libris Quaestio-		gularis Regularum	
num fragmentum li-		extra codicem Va-	
bri III(?) ab Harmeno-		ticanum servata ..	491
pulo servatum	429	2) Institutionum frag-	
2) Ex libris Responso-		menta:	
rum:		a) Fragmenta Vindo-	
a) Fragmentum libri I.		bonensia	492
in Lege Romana		b) Libri I. fragmen-	
Visigothorum ser-		tum epitomatum a	
vatum	429	Boethio	494
b) Fragmenta Beroli-		3) Disputationum	
nensia libri V. cum		fragmenta Argentora-	
notis Ulpiani et		tensia	496
Pauli	430	4) Reliqua fragmenta mi-	
c) Fragmenta Parisi-		nora:	
ensia libri IX. cum		a) Ex libris ad edic-	
notis Ulpiani et		tum	502
Pauli	434	b) Ex libris de offi-	
Domitius Ulpianus:		cio proconsulis	502
1) Liber singularis Re-		c) Ex libris de om-	
gularum:		nibus tribuna-	
Editorum praemoni-		libus	503
tum	436	d) Ex libris ad Sabi-	
a) Libersingularis Re-		num	503
gularum (Epitome			
Vaticana)	442		

II.

*IVRISCONSULTORVM, QVORVM RELIQVIAE
EDVNTVR,*

INDEX ALPHABETICVS.

	pag.		pag.
Aelius 1 (C Aelius Gallus)	37	Africanus	97
Aelius 2 (Sex. Aelius Paetus		Alfenus	42
Catus)	1	Antistius v. Labeo.	
Aelius 3 (Q. Aelius Tubero)		Aquilius	23
v. Tubero.		Aristo	93
Aemilius v. Papinianus.		Ateius v. Capito.	

	pag.		pag.
Aufidius.....	43	Mas(s)urius <i>v.</i> Sabinus 2.	
Balbus <i>v.</i> Cornelius.		Messal(l)a	47
Brutus	7	Mucius 1 (P. Mucius Scae- uola)	7
Caecilius <i>v.</i> Africanus		Mucius 2 (Q. Mucius Scae- uola)	17
Caelius.....	92	Namusa <i>v.</i> Aufidius.	
Caesar	46	Neratius	93
Capito	62	Paetus <i>v.</i> Aelius 2.	
Cascellius	46	Papinianus	429
Cassius	79	Paulus	430. 434
Cato.....	2	Pictor.....	2
Catus <i>v.</i> Aelius 2.		Pomponius	96
Censorius <i>v.</i> Cato.		Porcius <i>v.</i> Cato.	
Cicero	24	Priscus <i>v.</i> Neratius.	
Cincius	24	Probus.....	82
Cornelius.....	50	Rufus <i>v.</i> Rutilius <i>et</i> Sul- picius.	
Coruncanius	1	Rutilius	14
Cosconius	10	Sabinus 1 <i>v.</i> Caelius.	
Domitius <i>v.</i> Ulpianus.		Sabinus 2 (Massurius Sa- binus)	72
Dositheanum fr.	419	Scaeuola <i>v.</i> Mucius 1. 2.	
Fabius <i>v.</i> Pictor.		Sempronius <i>v.</i> Tuditanus.	
Felix <i>v.</i> Laelius.		Sulpicius.....	32
Flaccus <i>v.</i> Granius.		Testa <i>v.</i> Trebatius.	
Furius	15	Titius <i>v.</i> Aristo.	
Gaius.....	141. 407	Trebatius	43
Gallus <i>v.</i> Aelius 1 <i>et</i> Aqu- lius.		Tubero.....	43
Gracchanus <i>v.</i> Iunius 1.		Tuditanus	9
Granius	53	Tullius <i>v.</i> Cicero.	
Iulius <i>v.</i> Caesar.		Ulpianus ..... (430. 434.)	436
Iunius 1 (M. Iunius Grac- chanus)	10	Valerius <i>v.</i> Messalla <i>et</i> Pro- bus.	
Iunius 2 <i>v.</i> Brutus.		Varus <i>v.</i> Alfenus.	
Labeo	55	Veranius	50
Laelius	94	Volusius <i>v.</i> Maecianus.	
Longinus <i>v.</i> Cassius.			
Maecianus.....	408		
Manilius	5		

III.

SCRIPTORVM, QVOS PRAETER IVRISCON- SVLTOS CITAMVS,

INDEX ALPHABETICVS.

- Acro ad Hor. = Scholia Horatiana quae feruntur Acronis et Porphyryionis, ed. Pauly, Pragae 1861. Acronis et Porphyryionis commentarii in Q. Horatium Flaccum, ed. Hauthal, Berolini 1864; Pseudacronis Scholia in Horatium, ed. Keller, Lipsiae 1902. 1904. — Saec. II. III. (?).
- Agroecius = Agroecius, Ars de orthographia, ed. Keil, Grammatici latin. VII (Lipsiae 1878), 113—125. — Saec. V. med.
- Ambros. = Ambrosius, episcopus Mediolanensis. — Saec. IV.
epist. = Epistulae, ed. Migne, Patrolog. lat. XVI, 875—1286.
de virg. = De virginibus ad Marcellinam sororem, ed. Migne, Patrolog. lat. XVI, 187—232.
- Ammian. = Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum libri, ed. Gardthausen, Lipsiae 1874. 1875. — Saec. IV.
- Antiphon = Antiphon, Orationes et fragmenta, ed.² Blass, Lipsiae 1881. — Saec. V. a. Chr.
- pharm. = *Φαρμακείας κατὰ τῆς μητρονιάς*, l. c. p. 1sqq.
- Appian. bell. civ. = Appianus, Historia Romana, ed. Mendelssohn, Lipsiae 1881. — Saec. II.
- Apul. = Apuleius Madaurensis. — Saec. II.
apol. = Apologia, ed. Helm, Lipsiae 1905.
metam. = Metamorphoses, ed. Helm, Lipsiae 1907.
- Aristoph. = Aristophanes, ed. Dindorf, Lipsiae 1869. — Saec. V. IV. a. Chr.
Nub. = Nubes.
schol. v. Schol. Aristoph.
- Aristot. = Aristoteles. — Saec. IV. a. Chr.
poet. = Poetica } ed.³ I. Bekker, Aristotelis Rhetorica et
rhet. = Rhetorica } Poetica, Berol. 1873.
- Arnob. = Arnobius. — Saec. II. III.
adv. nat. [*vel* adv. gent.] = Adversus nationes, ed. Reifferscheid, Corpus script. ecclesiastic. lat. IV, Vindobonae 1875.

- Ascon. ad Cic. = Q. Asconius Pedianus, *Orationum Ciceronis quinque enarratio*, ed. Kiessling et Schoell, Berolini 1875.
— Saec. I.
in Cornel. = in Cornelianam.
- Ps. Ascon. in Cic. = Pseudo-Asconius, *Commentarii in Ciceronem*, ed. [Orelli et] Baiter, *Ciceronis opera* V 2 (Turici 1833), 97—213. — Saec. IV. aut V.
- Auct. ad. Herenn. = Auctoris incerti de ratione dicendi ad C. Herennium libri IV, ed. C. F. W. Mueller, *Ciceronis scripta* I 1 (Lipsiae 1893), 1—116; ed. Marx, Lipsiae 1894.
— Saec. I. a. Chr.
- Auct. de (prae)nom. = Auctoris incerti liber de praenominibus, nominibus *etc.* in epitomen redactus a Julio Paride (saec. IV. et V.), ed. Kempf post secundam recensionem Valerii Maximi (Lipsiae 1888) p. 587—591. — Saec. IV. (?).
- August. = Augustinus, episcopus Hipponensis. — Saec. IV. V.
de civ. dei = De civitate dei, ed.² Dombart, Lipsiae 1877—1892 (pars II ed.³ 1905); ed. Hoffmann, *Corpus script. ecclesiast. latin.* XL, Vindobonae 1899.
de doct. christ. = De doctrina christiana, ed. Migne, *Patrolog. lat.* XXXIV, 15—122.
- Auson. = D. Magnus Ausonius Burdigalensis, *Opuscula*, ed. Peiper, Lipsiae 1886. — Saec. IV.
griph. = Griphus ternarii numeri, l. c. p. 200sqq.
de herediolo, l. c. p. 16sq.
lud. VII sapient. = Ludus septem sapientum, l. c. p. 169sqq.
- Bell. Hispan. = De bello Hispaniensi commentarius, ed. Kuebler, C. Iulii Caesaris commentarii III 2, Lipsiae 1897. — Saec. I. a. Chr.
- Boeth. = Anicius Manlius Severinus Boethius, *Commentarii in Ciceronis topica*, ed. [Orelli et] Baiter, *Ciceronis opera* V 1 (Turici 1833), 269—388. — Saec. IV. et V.
- Caes. bell. Gall. = C. Iulius Caesar, *Commentarii de bello Gallico*, ed. Kuebler, *Caesaris commentarii* I, Lipsiae 1893.
— Saec. I. a. Chr.
- Cass. Dio v. Dio Cass.
- Cato de agricult. = M. Porcius Cato Censorinus, *De agricultura*, ed. Keil, Lipsiae 1895. — Saec. II. a. Chr.
- Catull. = Catullus, *Carmina*, ed.⁶ Haupt et Vahlen, Lipsiae 1904. — Saec. I. a. Chr.
- Censorin. = Censorinus, *De die natali liber*, ed. Hultsch, Lipsiae 1867. — Saec. III.
- Charis. inst. gramm. = Flavius Sosipater Charisius, *Institutiones grammaticae*, ed. Keil, *Grammatici latini* I (Lipsiae 1857), 1—296. — Saec. IV.

- Cic. = M. Tullius Cicero, *Scripta quae manserunt omnia*, ed. C. F. W. Mueller, Lipsiae 1893—1901. — Saec. I. a. Chr.
- ad Att. = Epistulae ad Atticum, l. c. III 2 (1898), 1—520.
- pro Balb. = Pro L. Cornelio Balbo oratio, l. c. II 3 (1898), 135—159.
- Brut. = Brutus de claris oratoribus, l. c. I 2 (1893), 224—313.
- ad Brut. = Epistulae ad M. Brutum, l. c. III 2 (1898), 521—560.
- pro Caec. = Pro A. Caecina oratio, l. c. II 2 (1896), 37—73.
- in Cat. = In L. Catilinam orationes IV, l. c. II 2 (1896), 248—298.
- pro Cluent. = Pro A. Cluentio Habito oratio ad iudices, l. c. II 2 (1896), 101—177.
- Cornel. v. Ascon.
- de divin. = De divinatione libri II, l. c. IV 2 (1898), 143—251.
- divin. = In Q. Caecilium oratio, quae divinatio dicitur, l. c. II 1 (1901), 99—121.
- de dom. = De domo sua ad pontifices oratio, l. c. II 2 (1896), 457—512.
- ad fam. = Epistulae ad familiares, l. c. III 1 (1896), 1—489.
- de fin. = De finibus bonorum et malorum, l. c. IV 1 (1900), 93—275.
- pro Flacc. = Pro L. Valerio Flacco oratio, l. c. II 2 (1896), 387—428.
- pro Font. = Pro M. Fonteio oratio, l. c. II 2 (1896), 18—35.
- de harusp. resp. = De haruspicum responso in P. Clodium oratio in senatu habita, l. c. II 2 (1896), 513—541.
- de inv. = De inventione rhetorica, l. c. I 1 (1893), 117—236.
- Lael. = Laelius de amicitia liber ad T. Pomponium Atticum, l. c. IV 3 (1898), 162—196.
- de leg. = De legibus libri III, l. c. IV 2 (1898), 381—449; cf. ed.² Vahlen, Berol. 1883.
- de leg. agr. = De lege agraria orationes III, l. c. II 2 (1896), 179—226.
- pro Mil. = Pro T. Annio Milone oratio ad iudices, l. c. II 3 (1898), 282—319.
- pro Mur. = Pro L. Murena oratio, l. c. II 2 (1896), 299—338.
- de nat. deor. = De natura deorum ad M. Brutum libri III, l. c. IV 2 (1898), 4—141.
- de off. = De officiis ad Marcum filium libri III, l. c. IV 3 (1898), 2—130.
- orat. = Orator ad M. Brutum, l. c. I 2 (1893), 314—382.
- de orat. = De oratore libri III, l. c. I 2 (1893), 1—223.
- partit. orat. = Partitiones oratoriae, l. c. I 2 (1893), 389—424.
- Philipp. = In M. Antonium orationes Philippicae XIV, l. c. II 3 (1898), 360—568.

- (Cic.) in Pison. = In L. Calpurnium Pisonem oratio, l. c. II 3 (1898), 162—201.
- ad Q. fratr. = Epistulae ad Quintum fratrem, l. c. III 1 (1896), 490—561.
- pro Quinct. = Pro Quinctio oratio, l. c. II 1 (1901), 1—32.
- pro Rab. Post. = Pro C. Rabirio Postumo oratio, l. c. II 3 (1898), 259—273.
- de rep. = De re publica, l. c. IV 2 (1898), 272—378.
- pro Rosc. Am. = Pro Sex. Roscio Amerino oratio, l. c. II 1 (1901), 33—81.
- pro Rosc. com. = Pro Q. Roscio comoedo oratio, l. c. II 1 (1901), 82—99.
- de senect. = Cato maior de senectute liber ad T. Pomponium Atticum, l. c. IV 3 (1898), 131—162.
- top. = Topica, l. c. I 2 (1893), 425—449.
- pro Tullio = Pro M. Tullio oratio, l. c. II 2 (1896), 2—15.
- in Vatin. = In P. Vatinium testem interrogatio, l. c. II 3 (1898), 65—81.
- in Verr. = In C. Verrem actio prima, l. c. II 1 (1901), 122—139; actionis secundae libri V, l. c. p. 141—499.
- Clem. Alex. strom. = Clemens Alexandrinus, Stromata, ed. Migne, Patrolog. graec. VIII, 685—1382; IX, 9—602; lib. I—VI, ed. Staehlin, Lipsiae 1906. — Saec. II. et III.
- Corn. Nep. = Cornelius Nepos, Vitae, ed. Halm, Lipsiae 1880; ed. Fleckeisen, Lipsiae 1888. — Saec. I. a. Chr.
- Attic. = Atticus (num. XXV).
- Cat. = Cato (num. XXIV).
- Demosth. = Demosthenes, Orationes, ex recensione Guil. Dindorfii ed.⁴ Blass, Lipsiae 1885—1889. — Saec. IV. a. Chr.
- Dio Cass. = Cassius Dio Cocceianus, Historia Romana, ed. Boissevain, Berolini 1895—1901. — Saec. II. III.
- Diodor. Sic. = Diodorus Siculus, Bibliotheca historica, ed. Dindorf, Lipsiae 1866—1868; vol. I—III, ed. Vogel, Lipsiae 1888—93, vol. IV. V, ed. Fischer, Lipsiae 1906. — Saec. I. a. Chr.
- Diomed. = Diomedes, Ars grammatica, ed. Keil, Grammat. lat. I (1857), 297sq. — Saec. IV.
- Dionys. = Dionysius Halicarnassensis, Antiquitates Romanae, ed. Kiessling, Lipsiae 1860—1870; ed. Jacoby, Lipsiae 1885—1905. — Saec. I. a. Chr.
- Donat. ad Terent. = Aelius Donatus, Commentum Terentii, ed. Wessner, Lipsiae 1902. 1905. — Saec. IV.
- Fest. = Sex. Pompeius Festus, De verborum significatu (epitoma Verrii Flacci, saec. I.), ed. Thewrewk de Ponor, Budapestini 1889. — Saec. III.
- Fest. ep. v. Paul.
- Frontin. = Sex. Iulius Frontinus. — Saec. I.

- de aquis = De aquis urbis Romae, ed. Buecheler, Lipsiae 1858.
 de contr. agr. = De controversiis agrorum, ed. Lachmann, Gromatici veteres (Berolini 1848) p. 34sqq.
 strateg. = Strategemata, ed. Gundermann, Lipsiae 1888.
 Fulgentius expos. serm. antiq. = Fabius Planciades Fulgentius Afer, Expositio sermonum antiquorum, ed. Helm, Fulgentii opera (Lipsiae 1898) p. 109—126. — Saec. V. VI.
 Gell. = A. Gellius, Noctes Atticae, ed. Hertz, Berolini 1883. 1885; ed. Hosius, Lipsiae 1903. — Saec. II.
 Gloss. Amplon. = Glossarium Amplonianum secundum, ed. Goetz, Corpus glossariorum V (1893), 257—337. — Saec. IX.
 Gloss. lat.-graec. = Glossae latino-graecae, ed. Goetz, Corpus glossariorum II (1888), 1—212. — Ante saec. IX.
 Gloss. Philox. v. Gloss. lat.-graec.
 Gromat. = Gromatici veteres, ed. Lachmann, Berolini 1848.
 Hieron. = Sophronius Eusebius Hieronymus. — Saec. IV. V.
   in epist. ad Ephes. = Commentarius in epistulam Pauli ad Ephesios, ed. Migne, Patrolog. lat. XXVI, 439—554.
   ad Euseb. chronic. = Chronicum Eusebii ab Hieronymo retractatum, ed. Schoene, Eusebii chronicorum libri duo II, Berolini 1866. 1875.
 Hor. = Q. Horatius Flaccus, ed. Hertz, Berolini 1892; ed. Haupt et Vahlen, Lipsiae 1881. — Saec. I. a. Chr.
   ep. = Epistulae.
   sat. = Satirae (Sermones).
 Hygin. de gen. contriv. = Hyginus, De generibus controversiarum, ed. Lachmann, Gromatici veteres (Berolini 1848) p. 123—134. — Saec. II.
 Ioh. Lyd. = Iohannes Lydus. — Saec. VI.
   de magistr. = De magistratibus populi Romani, ed. Wuensch, Lipsiae 1903.
   de mens. = De mensibus, ed. Wuensch, Lipsiae 1898.
   de ostent. = De ostentis, ed.² Wachsmuth, Lips. 1897.
 Isaeus = Isaeus, Orationes, ed. Buermann, Berolini 1883. — Saec. IV. a. Chr.
 Isid. = Isidorus, episcopus Hispalensis. — Saec. VI. VII.
   diff. — Differentiae, ed. Migne, Patrolog. lat. LXXXIII, 9—98.
   orig. = Origines sive Etymologiae, ed. Migne, Patrolog. lat. LXXXII.
 Iuven. = D. Iunius Iuvenalis, Saturarum libri V, ed.³ Buecheler, Berolini 1893. — Saec. I. II.
 Lactant. inst. div. = L. Caelius Firmianus Lactantius, Divinae institutiones, ed. Brandt, Corpus script. ecclesiast. lat. XIX (Vindob. 1890), 1—672. — Saec. IV. in.
 Laus Pison. = Incerti Laus Pisonis, ed. Baehrens, Poetae latini minores I (Lipsiae 1879), 221—236. — Saec. I.

- Liv. = T. Livius, *Ab urbe condita libri*, ed. Weissenborn et Mueller, Lipsiae 1887—90. — Saec. I. a. Chr., I. p. Chr.
- Liv. epit. = Livii Epitome, v. Liv.
- Lucret. = T. Lucretius Carus, *De rerum natura*, ed.⁴ Lachmann, Berolini 1871; ed. Munro, Cantabrigii 1886; ed. Brieger, Lipsiae 1894. — Saec. I. a. Chr.
- Lyd. v. Ioh. Lyd.
- Macrob. = Ambrosius Macrobius Theodosius, ed.² Eyssenhardt, Lipsiae 1893. — Saec. IV. V.
- sat. = *Convivia primi diei Saturnaliorum*, l. c. p. 1—475.
- somn. Scip. = *Commentarii in Ciceronis somnium Scipionis*, l. c. p. 476—663.
- Manil. astron. = M. Manilius, *Astronomica*, ed. Breiter, Lipsiae 1907. — Saec. I.
- Martial. = M. Valerius Martialis, *Epigrammata*, ed. Gilbert, Lipsiae 1896; ed. Lindsay, Oxonii 1903. — Saec. I. ex.
- Mart. Cap. = Martianus Capella Minneius Felix, *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, ed. Eyssenhardt, Lipsiae 1866. — Saec. IV. V.
- Niceph. hist. eccl. = Nicephorus, *Historia ecclesiastica*, ed. Migne, *Patrolog. graec.* CXLVI. — Saec. XIV.
- Non. = Nonius Marcellus, *De compendiosa doctrina*, ed. Lindsay, Lipsiae 1903. — Saec. IV in.
- Ovid. = P. Ovidius Naso, ed. Riese, Lipsiae 1871—1874. — Saec. I. a. Chr., I. p. Chr.
- am. = *Amores*, l. c. I, 80—138.
- fast. = *Fasti*, l. c. III, 1—116.
- hal. = *Halieutica*, l. c. III, 290—293.
- ex Pont. = *Ex Ponto epistulae*, l. c. III, 215—289.
- trist. = *Tristia*, l. c. III, 117—199.
- Paul. ep. Fest. = Paulus Diaconus, *Epitome Festi*, ed. Thewrewk de Ponor, Budapestini 1889. — Saec. VIII. IX.
- Pausan. = Pausanias, *Descriptio Graeciae*, ed. Schubart, Lipsiae 1881—1883; ed. Spiro, Lipsiae 1903. — Saec. II.
- Pers. sat. = A. Persius Flaccus, *Saturae*, ed.³ Buecheler, Berolini 1893. — Saec. I.
- Petron. satir. = Petronius Arbiter, *Satirarum excerpta*, ed.⁴ Buecheler, Berolini 1904. — Saec. I.
- Plato de legib. = *Platonis opera omnia*, ed. Schanz, Vol. XII, Lipsiae 1879; ed. Hermann et Wohlrab, Vol. V, Lipsiae 1887. — Saec. V. IV. a. Chr.
- Plaut. = T. Maccius Plautus, *Comoediae*, ed. Goetz et Schoell, Lipsiae 1893—1896; ed. Leo, Berolini 1895. 1896. — Saec. III. II. a. Chr.
- Amphitr. = *Amphitruo*.
- Asin. = *Asinaria*.
- Aul. = *Aulularia*.
- Bacch. = *Bacchides*.

- Capt. = Captivi.
 Cas. = Casina.
 Curc. = Curculio.
 Menaechm. = Menaechmi.
 Mil. = Miles gloriosus.
 Most. = Mostellaria.
 Pers. = Persa.
 Poen. = Poenulus.
 Pseud. = Pseudolus.
 Rud. = Rudens.
 Trin. = Trinummus.
 Truc. = Truculentus.
- Plin. nat. hist. = C. Plinius Secundus (maior), *Naturalis historia*, ed. Detlefsen, Berolini 1866—1882; ed. Jan et Mayhoff, Lipsiae 1865—1897. — Saec. I.
 Plin. = C. Plinius Caecilius Secundus (iunior), ed. Keil, Lipsiae 1873; ed. C. F. W. Mueller, Lipsiae 1903. — Saec. I. II.
 epist. = *Epistularum libri IX*.
 (ep.) ad Trai. = *Epistulae ad Traianum*.
 paneg. = *Panegyricus*.
 Plutarch. = Plutarchus. — Saec. II.
- 1) *Moralia*, ed. Bernardakis, Lipsiae 1888—1896:
 quaest. Rom. = *Quaestiones Romanae*, l. c. II (1889), 250—320.
 de ser. num. vind. = *De sera numinis vindicta*, l. c. III (1891), 417—466.
  - 2) *Vitae parallelae*, ed.² Sintenis, Lipsiae 1879—1884:
 Anton. = Antonius, l. c. IV, 346sqq.
 Caes. = Caesar, l. c. III, 364sqq.
 Camill. = Camillus, l. c. I, 252sqq.
 comp. Demetr. c. Ant. = *Comparatio Demetrii cum Antonio*, l. c. IV, 425sqq.
 Coriol. = Coriolanus, l. c. I, 418sqq.
 Galb. = Galba, l. c. V, 186sqq.
 Num. = Numa, l. c. I, 117sqq.
- Polyb. = Polybius, *Historiae*, ed. Hultsch, Berolini 1867—1872; ed. Buettner-Wobst, Lipsiae 1889—1904. — Saec. II. a. Chr.
 Pompeius = Pompeius, *Commentum artis Donati*, ed. Keil, *Grammatici lat.* V (Lipsiae 1868), 81sqq. — Saec. V.
 Porphyrio ad Hor. = Pomponius Porphyrio, *Commentarii in Q. Horatium Flaccum*, ed. W. Meyer Spirensis, Lipsiae 1874; ed. Holder, ad Aeni Pontem 1894. — Saec. III.
 Priscian. = Priscianus, *Institutiones grammaticae*, ed. Hertz apud Keil, *Grammatici lat.* II (1855) et III (1859). — Saec. V. VI.
 de ponder. = Priscianus, *De ponderibus*, ex libro *De figuris numerorum* ed. Hultsch, *Metrologici scriptores* II (Lipsiae 1866), 82sqq.; cf. ed. Keil, *Grammatici lat.* III (1859), 407sqq.
 Quintil. = M. Fabius Quintilianus. — Saec. I. ex.
 decl. = *Declamationes (minores)*, ed. Ritter, Lipsiae 1884.
 inst. orat. = *Institutio oratoria*, ed. Meister, Lipsiae et Pragae 1886; ed. Radermacher, Lipsiae 1907.

Rhet. ad Her. *v.* Auct. ad Herenn.

Salvian. de gub. dei = Salvianus, De gubernatione dei, ed. Halm, Monum. Germaniae hist. Auctores antiquissimi I (Berol. 1877), 1—108; ed. Pauly, Corpus scriptor. ecclesiastic. lat. VIII (Vindob. 1883), 1—200. — Saec. V.

Schol. Ambros. = Scholia in Ciceronis orationes codicis Ambrosiani, ed. [Orelli et] Baiter, Ciceronis opera V 2 (Turici 1833), 369—373. — Saec. VI.?

Schol. Aristoph. = Scholia Aristophanea, ed. Duebner, Parisiis 1842. — Ante saec. X.

Schol. Bob. = Scholia in Ciceronis orationes Bobiensia, ed. [Orelli et] Baiter, Ciceronis opera V 2 (Turici 1833), 228—369. 373—376; ed. Hildebrandt, Lipsiae 1907. — Saec. IV.

Schol. Lucan. = Scholia in Lucanum, ed. Weber in editione Lucani, Lipsiae 1828sq. — Ante saec. X.

Schol. Pers. = Scholia in Persium (sat. 2), ed. Kurz in programm. Burgdorf. 1888; ed. Buecheler in ed.³ Persii, Berolini 1893. — Saec. VIII. IX.?

Schol. Veron. ad Verg. Aen. = Scholia Veronensia ad Vergilii Aeneidem, ed. Hagen in Appendice Serviana Vol. III 2 (Lipsiae 1902) p. 391sq. — Saec. V. vel antea.

Script. hist. Aug. = Scriptores historiae Augustae, ed.² Peter, Lipsiae 1884. — Saec. IV.?

Alex. Sev. = Alexander Severus.

Anton. = M. Antoninus Pius.

M. Aurel. = M. Aurelius.

Hadr. = Hadrianus.

Pesc. Nig. = Pescennius Niger.

Tacit. = Tacitus.

Senec. controuv. = L. Annaeus Seneca (maior), Controversiae, ed. H. J. Mueller, Vindobonae 1887. — Saec. I. (circa a. 40).

Sen. = L. Annaeus Seneca (minor), ed. Haase, Lipsiae 1874—1878. — Saec. I. (scripsit a. 54—63).

de benef. = De beneficiis, l. c. II, 1sq.;; cf. ed. Hosius, Lipsiae 1900.

de clem. = De clementia, l. c. I, 276sq.;; cf. ed. Hosius, Lipsiae 1900.

cons. ad. Marciam = Ad Marciam de consolatione, l. c. I, 111sq.;; cf. ed. Koch et Vahlen, Berolini 1884.

epist. = Epistulae morales ad Lucilium, l. c. III, 1sq.;; cf. ed. Hense, Lipsiae 1898.

fgm. = Fragmenta, l. c. III, 418sq.

nat. quaest. = Naturales quaestiones, l. c. II, 155sq.

Serv. ad Verg. = Maurus Servius Honoratus, In Vergilii carmina commentarii, ed. Thilo et Hagen, Lipsiae 1881—1887. — Saec. IV. V.

Sic. Flacc. = Siculus Flaccus, De condicionibus agrorum, ed. Lachmann, Gromatici veteres (Berolini 1848) p. 134—165. — Saec. II.

Socrat. hist. eccl. = Socrates Scholasticus, Historia ecclesiastica, ed. Migne, Patrolog. graec. LXVII, 29—812. — Saec. V.

Sozom. hist. eccl. = Hermias Sozomenus, Historia ecclesiastica, ed. Migne, Patrolog. graec. LXVII, 813—1630. — Saec. V.

Stat. silv. = P. Papinius Statius, Silvae, ed. Vollmar, Lipsiae 1898. — Saec. I. ex.

Strab. = Strabo, Geographica, ed. Meineke, Lipsiae 1877. — Saec. I. a. Chr.

Suet. = C. Suetonius Tranquillus. — Saec. II.

1) Vitae Caesarum (scr. a. 120), ed. Roth, Lipsiae 1858; ed. Ihm, Lipsiae 1907.

Aug. = divus Augustus.

Ner. = Nero.

Caes. = divus Iulius.

Tib. = Tiberius.

Claud. = divus Claudius.

Vesp. = divus Vespasianus.

Domit. = Domitianus.

Vit. = Vitellius.

Galb. = Galba.

2) vit. Ter. = Vita Terentii, ed. Reifferscheid, Suetonii Tranquilli praeter Caesarum libros reliquiae (Lipsiae 1860) p. 26—34.

3) de ill. gramm. = De (illustribus) grammaticis, ed. Reifferscheid, l. c. p. 98—119.

Suidas = Suidas, Lexicon, ed. Bernhardt, Halis et Brunsvig. 1853. — Saec. X.

Symmach. = Q. Aurelius Symmachus, ed. Seeck, Monumenta Germaniae hist. Auct. antiquiss. VI 1, Berolini 1883. — Saec. IV.

epist. = Epistulae, l. c. p. 1—278.

relat. = Relationes ad principes, l. c. p. 279—317.

Tacit. = Cornelius Tacitus, ed.⁴ Halm, Lipsiae 1886. 1887. — Saec. I. ex. II. in.

ann. = Annales.

Germ. = Germania.

hist. = Historiae.

Ter. = P. Terentius Afer, Comoediae, ed. Dziatzko, Lipsiae 1884; ed.² Fleckeisen, Lipsiae 1898. — Saec. II. (a. 166—160) a. Chr.

Adelph. = Adelphoe.

Andr. = Andria.

Eunuch. = Eunuchus.

Haut. = Hautontimorumenos.

Phorm. = Phormio.

- Tert. = Q. Septimius Florens Tertullianus, ed. Oehler, Lipsiae 1854; ed. Reifferscheid et Wissowa, Corpus script. ecclesiast. lat. XX, Vindobonae 1890. — Saec. II. et III.
- de anima, ed. Reiff. p. 298—396.
- apolog. = Apologeticus, ed. Oehl. p. 58sq.
- ad martyr. = Ad martyras, ed. Oehl. p. 3sq.
- de monog. = De monogamia, ed. Oehl. p. 428sq.
- ad nation. = Ad nationes, ed. Reiff. p. 59—133.
- de praescr. haeret. = De praescriptione haereticorum, ed. Oehl. p. 548sq.
- ad uxor. = Ad uxorem, ed. Oehl. p. 369sq.
- de virg. veland. = De virginibus velandis, ed. Oehl. p. 514sq.
- Tibull. = Albius Tibullus, Elegiarum libri quattuor, ed. Luc. Mueller, Lipsiae 1877; ed. Baehrens, Lipsiae 1878; ed.⁶ Haupt et Vahlen, Lipsiae 1904. — Saec. I. a. Chr.
- Val. Max. = Valerius Maximus, Factorum et dictorum memorabilium libri novem, ed.² Kempf, Lipsiae 1888. — Saec. I. (sub Tiberio).
- Varr. = M. Terentius Varro. — Saec. I. a. Chr.
- de l. l. = De lingua latina, ed. Spengel, Berolini 1885.
- r. r. = Res rusticae, ed. Keil, Lipsiae 1891.
- Velius Longus = Velius Longus, De orthographia, ed. Keil, Grammatici lat. VII (Lipsiae 1880), 46—81. — Saec. II. in.
- Vellei. = C. Velleius Paterculus, Historia Romana, ed. Halm. Lipsiae 1876. — Saec. I. (a. 30).
- Verg. = P. Vergilius Maro, ed.² Ribbeck, Lipsiae 1895. — Saec. I. a. Chr.
- Aen. = Aeneis.
- bucol. = Bucolica.
- georg. = Georgica.
- Victorin. = Q. Fabius Laurentius (Marius) Victorinus, Explanationes in rhetoricam M. Tullii Ciceronis, ed. Halm, Rhetores latini minores, Lipsiae 1863. — Saec. IV. m. d.
- Vitruv. = Vitruvius, De architectura libri decem, ed. Rose et H. Mueller-Struebing, Lipsiae 1867; ed.² Rose, Lipsiae 1899. — Saec. I. ex. a. Chr.
- Xenoph. de republ. Laced. = Xenophon, De re publica Lacedaemoniorum, ed. Dindorf, Xenophontis scripta minora (Lipsiae 1888) p. 167—187. — Saec. V. IV. a. Chr.
- Zonar. = Iohannes Zonaras, Epitome historiarum, ed. Boissevain, Cassii Dionis Cocceiani Historiae Romanae, Berolini 1895—1901; ed. Dindorf, Iohannis Zonarae Epitome historiarum, Lipsiae 1868—1875. — Saec. XII.
- Zosim. = Zosimus, Historia nova, ed. Mendelssohn, Lipsiae 1887. — Saec. V. ex.

TI. CORVNCANIVS

(cos. a. u. 474. obiit circa a. u. 511).¹

1. Coruncanius ruminialis hostias, donec bidentes² fierent, puras negavit. — *Plin. nat. hist.* 8, 206.

2. Placuit P. Scaeuolae et Ti. Coruncanio *etc.* — *Cic.* 5
de legib. 2, 21, 52. *cf. infra* P. Mucius Scaevola 3 p. 8.

SEX. AELIVS PAETVS CATVS

(cos. a. u. 556).³

TRIPERTITA.

1. Praeterea de penu adscribendum hoc etiam pu- 10
taui: Seruium Sulpicium in reprehensis Scaeuolae ca-
pitibus scripsisse Cato Aelio placuisse, non quae esui
et potui forent, sed tus quoque et cereos in penu esse,
quod⁴ esset eius ferme rei⁵ causa comparatum. — *Gell.*
4, 1, 20. *cf. Q. Muc. Scaev.* 1 p. 17 et *Serv. Sulp.* 4 p. 34. 15

2. Inluseras heri *etc.* — *cf. Q. Mucius Scaevola* 4 p. 18.

3. 'Mulieres genas ne radunto neue lessum
funeris ergo habento'. hoc ueteres interpretes, Sex.
Aelius, L. Acilius, non satis se intellegere dixerunt, sed
susplicari uestimenti aliquod genus funebris, L. Aelius 20
lessum quasi lugubrem eiulationem, ut uox ipsa signi-
ficat. — *Cic. de leg.* 2, 23, 59.

---

1) *scripta eius non extabant, cf. D.* 1, 2, 2, 38 (*Pomp.* 178).

2) *cf. Gell.* 16, 6. *Macrob. Sat.* 6, 9, 1. *Fest. ep. v. bidental* p. 33.

3) 'Aelii dictum de nocte intempesta, quod Varr. de l. l. 6, 7
refert, L. Aelii Stilonis esse videtur. idem mihi persuasit de Aelii
etymologia verbi 'assiduus', quam ex Cic. Top. 2, 10 priore edi-
tione huc retuleram, M. Hertz in *Fleckeiseni Jahrb. f. klass. Phil.*
1862 p. 45'. Hu. *cf. Mentz, de L. Aelio Stilone, Jena* 1890,
p. 29. 30. 43. 44. 4) quodque Hu. *edd.* 1. 2. 5) ferme rei]
familiae Cannegieter Mommseno probante.

M. PORCIUS CATO CENSORIUS

(natus a. u. 520. obiit 605).

COMMENTARII IVRIS CIVILIS.¹

1. Qui (*sc.* mundus) quid ita dicatur, sic refert Cato
 5 in commentariis iuris ciuilibus: 'Mundo nomen inpositum
 est ab eo mundo, qui supra nos est; forma enim eius
 est, ut² ex his, qui intrauere, cognoscere potui, adsimilis
 illae'. — *Fest. v. mundus* p. 154. *cf. infra* p. 64.

2. Cato cum esset consultus a quodam, qui sibi
 10 erosas a soricibus caligas diceret, respondit: Non esse
 illud monstrum, sed uere monstrum habendum fuisse,
 si sorices a caligis roderentur. — *Augustin. de doctr.*
Christ. 2, 20.³

FABIVS PICTOR

15 (Catonis aequalis minor natu).⁴

IVRIS PONTIFICII.

1. Nam primo pontificii iuris libro apud Pictorem
 uerbum hoc positum est 'uitulari'. — *Macrob. Sat.* 3, 2, 11.

2. . . sicut Veranius ex primo libro⁵ Pictoris ita
 20 dissertationem huius uerbi executus est: 'Exta por-
 riciunto, dis danto in altaria aramue focumue eoue,
 quo exta dari debebunt'. — *Macrob. Sat.* 3, 2, 3.
cf. infra p. 51.

3. Caerimoniae impositae flamini Diali multae, item
 25 castus multiplices, quos in libris, qui de sacerdotibus
 publicis compositi sunt, item in Fabii Pictoris librorum

1) *Bremer* cum aliis hos commentarios Catonis filii mortui
 a. u. 602 esse putat. 'de Catonis responsis *cf. Cic. de orat.* 2, 33.
Catonis filii iudicis dati sententia refertur a Cic. de off. 3, 16, 66
 et *Val. Max.* 8, 2, 1'. *Hu.* 2) est *cod.* 3) *idem* responsum a
Bione et Arcesilao datum esse tradit Clem. Alex. strom. 7, 4, 24.
 4) de praenomine (Numerius, Servius, Quintus) nihil constat. num
idem sit atque annalium scriptor, incertum est. cf. Non. 12, 3 p. 518
Merc. Cic. Brut. 21, 81. de *divin.* 1, 21. 5) 'puta: iuris ponti-
 ficii, qui libri item deinceps intelligendi sunt, ubi alius titulus
 adscriptus non est'. *Hu.*

primo scriptos legimus; unde haec ferme sunt, quae commemoramus:¹ Equo Dialem flaminem uehi religio est, *et* 'classem procinctam' extra pomerium, id est exercitum armatum, uidere; idcirco rarer flamen Dialis creatus consul est, cum bella consulibus mandabantur. item iurare Dialem fas numquam est. item anulo uti nisi peruio cassoque fas non est. ignem e 'flaminia', id est flaminis Dialis domo, nisi *in* sacrum efferri ius non est. uinctum, si aedes eius introierit, solui necessum est et uincula per impluuium in tegulas subduci atque inde foras in uiam demitti. nodum in apice neque in cinctu neque in alia parte ullum habet. si quis ad uerberandum ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit, eo die uerberari piaculum est. capillum Dialis, nisi qui liber homo est, non detonset. capram et carnem incoctam et hederam et fabam neque tangere Diali mos est neque nominare. propagines e uitibus altius praetentatas non succedit. pedes lecti, in quo cubat, luto tenui circumlitos esse oportet, et de eo lecto trinoctium continuum non decubat, neque in eo lecto cubare alium fas est; denique apud eius² lecti fulcrum capsulam esse cum strue atque ferto oportet. unguium Dialis et capilli segmina subter arborem felicem terra operiuntur. Dialis cotidie feriatu est. sine apice sub diuo esse licitum non est. sub tecto uti liceret, non pridem a pontificibus constitutum Masurius Sabinus scripsit, et alia quaedam remissa gratiaque aliquot caerimoniarum facta dicitur. farinam fermento inbutam adtingere ei fas non est. tunica intima, nisi in locis tectis, non exuit se, *ne* sub caelo tamquam sub oculis Iouis nudus sit. super flaminem Dialem in conuiuio, nisi rex sacrificulus, haut quisquam alius accumbit. uxo-

1) 'non omnia, quae sequuntur, ex Fabio desumpta esse palam est'. Hu. 2) alium fas est; denique apud eius Hu. ne alium fas est apud neque apud eius *codd.* ne[que] alium fas est neque [apud .....]. Apud eius Hertz.

rem si amisit, flamonio decedit. matrimonium flaminis nisi morte dirimi ius non est. locum, in quo bustum est, numquam ingreditur. mortuum numquam attingit; funus tamen exsequi non est religio. eadem ferme
 5 caerimoniae sunt flaminicae Dialis. *alias*¹ seorsum² aiunt obseruitare, ueluti est: quod uenenato operitur et quod in rica surculum de arbore felici habet et quod scalas *nisi* quae Graecae appellantur, escendere ei plus tribus gradibus religiosum est, atque etiam,
 10 cum it ad Argeos, quod neque comit caput neque capillum depectit. — *Gell.* 10, 15, 1—30.

4. In libro primo Fabii Pictoris, quae uerba pontificem maximum dicere oporteat, cum uirginem capiat, scriptum est. ea uerba haec sunt: ‘Sacerdotem Vestalem, quae sacra faciat, quae ius siet sacerdotem Vestalem facere pro populo Romano Quiritibus, uti quae optima lege fuit, ita te, Amata, capio’. — *Gell.* 1, 12, 14.

5. Idem lib. iuris pontificii tertio: ‘Pilumno et Picumno’. — *Non.* 12, 3 p. 518 *Merc.*

20 6. Fabius Pictor hos deos enumerat, quos inuocat flamen sacrum Cereale faciens Telluri et Cereri: ‘Veruactorem, Reparatorem, Inporcitorem, Insitorem, Ob-aratorem, Occatorem, Sarritorem, Subruncinatorem, Messorum, Conuectorem, Conditorem, Promitorem’. —
 25 *Serv. ad Verg. Georg.* 1, 21.

7. Fabius Pictor lib. XVI.: ‘Aquam manibus pedibusque dato, polubrum sinistra manu teneto, dextera uasum cum aqua’. — *Non.* 19, 11 p. 544 *Merc.*

8. Varro: Commentario ueteri Fabii Pictoris legi:
 30 ‘Muries fit ex sale, quod sale sordidum si pistum et in ollam rudem fictilem *coniectum et in fornaci coctum* est, postea id sal uirgines Vestales serra ferrea secant’.³
 — *Non.* 3, 197 p. 223 *Merc.*

1) flaminicae Dialis. *alias Hu.* [flaminicae ...] flaminicas Dialis *Hertz.* 2) *post seorsum excidisse eam coniecit Hu.*

3) *sic Hu. praeunte Cuiacio, qui usus est loco Festi s. v. muries p. 158 (vid. infr. Veranius 11 p. 52).* legimus tes fit et sale quo sale

9. Puilia saxa esse ad portum, qui sit secundum Tiberim, ait Fabius Pictor.¹ — *Fest. v. Puilia p. 250. cf. infra p. 57.*²

M'. MANILIVS

(cos. a. u. 605).

5

ACTIONVM.³

1. Itaque stipulantur paucis exceptis uerbis, ac Manilius scriptum reliquit, sic: 'ILLAS CAPRAS HODIE RECTE ESSE ET BIBERE POSSE HABEREQVE LICERE, HAEC SPONDESNE'? — *Varro de r. r. 2, 3, 5.* 10

2. Emi solent sic:⁴ 'ILLASCE SVES SANAS ESSE HABEREQVE RECTE LICERE NOXISQVE⁴ PRAESTARI NEQVE DE PECORE MORBOSO ESSE SPONDESNE?' quidam adiciunt: 'PERFVNCTAS ESSE A FEBRI ET A FORIA'. — *Varro de r. r. 2, 4, 5.* 15

3. Eos cum emimus domitos, stipulamur sic: 'ILLOSCE BOVES SANOS ESSE NOXISQVE⁵ PRAESTARI'; cum emimus indomitos, sic: 'ILLOSCE IVVENCOS SANOS RECTE DEQVE PECORE SANO ESSE NOXISQVE⁵ PRAESTARI SPONDESNE?' paulo uerbosius haec, qui Manili actiones se- 20
cuntur. — *Varro de r. r. 2, 5, 11.*

4. Emptio equina similis fere ac boum et asinorum, quod eisdem rebus in emptione dominum mutant, ut

---

sordidum si istum est et ollam rudem fac idem adiectum est et postea id sal virgines Vestales serra ferrea secant *codd. Nonii.*
1) lictor *cod.* 2) 'omisi Q. Fabium Maximum Servilianum cos. a. u. 612, quem de iure pontificio libros scripsisse non efficitur ex *Macrob. Sat. 1, 16, 25, ubi laudatus liber XII. potest et videtur esse annalium, in quibus interdum etiam sacri ritus referebantur.* *Hu. Macr. l. c.:* Fabius Maximus Servilianus pontifex in libro duodecimo 'negat oportere atro die parentare, quia tunc quoque Ianum Iovemque praefari necesse est, quos nominari atro die non oportet'. 3) *cf. infra num. 3 et 4.* 'libri pars inscripta fuerit 'uenalium uendendorum leges' (*Cic. de orat. 1, 58, 246*), unde *Varro sua hausit.* *Hu.* 4) 'haec quoque, modo contracta, ut cetera, ex Manilio esse vix dubitandum est'. *Hu.* 5) noxasque *Hu.*

in Manili actionibus sunt perscripta. — *Varro de r. r.* 2, 7, 6.

5 5. Nexum Manilius scribit omne, quod per libram et aes geritur, in quo sint mancipia. — *Varro de l. l.* 7, 105. *cf. infra Qu. Mucius Scaevola* 6 p. 18.

6. An partus ancillae sitne in fructu habendus, disserteretur inter principes ciuitatis P. Scaeuolam, M'. Manilium, ab hisque M. Brutus¹ dissentiet (quod et acutum genus est et ad usus ciuium non inutile, nosque
10 ea scripta reliquaue eiusdem generis et legimus libenter et legemus): haec, quae uitam continent omnem, negligentur? — *Cic. de fin.* 1, 4, 12.

7. Inluseras heri etc. — *cf. infra Q. Mucius Scaevola* 4 p. 18.

15 8. . . . ut hic iuris noster interpret alia nunc Manilius iura dicat esse de mulierum legatis et hereditatibus, alia solitus sit adolescens dicere nondum Voconia lege lata. — *Cic. de rep.* 3, 10, 17.

9. Q. Scaevola patrem suum et Brutum et Manilium, uiros adprime doctos, quaesisse ait dubitasseque, utrumne in post facta modo furta lex (Atinia) ualeret an etiam in ante facta, quoniam 'subruptum erit' utrumque tempus uideretur ostendere, tam praeteritum quam futurum. — *Gell.* 17, 7, 3. *cf. infra Q. Muc. Scaevola* 3
25 p. 17.

MONUMENTA.²

10. 'Sexagenarios de ponte' proverbium est, cuius causam Manilius hanc refert, quod Romam qui incoluerint primi — hominem LX annorum — immolare
30 Diti patri quotannis soliti fuerint, quod facere eos destitisse adventu Herculis; sed religionis observatione postea scirpeas hominum effigies de ponte in Tiberim antiquo modo mittere instituisse. — *Fest. v. sexagenarios* p. 334.

1) *cf. D.* 7, 1, 68 (*Ulp.* 2574). 2) *cf. D.* 1, 2, 2, 39 (*Pomp.* 178). *Cic. de rep.* 2, 14, 26. *vid. Hirschfeld in Act. Academ. Berolin.* 1903 I, 2 sq.

11. Nouensiles Piso deos esse credit nouem in Sabinis apud Trebiam constitutos, hos Granius Musas putat . . . . deos nouem Manilius, quibus solis Iuppiter potestatem iaciendi sui permiserit fulminis. — *Arnob. adv. nat.* 3, 38. *cf.* 39. *cf. infra* p. 32. p. 54.

5

M. IVNIVS BRVTVS

(eiusdem aetatis).

DE IVRE CIVILI LIBRI TRES.

1. Ex libro primo: 'Forte euenit, ut in Priuernati essemus ego et Marcus filius'. — *Cic. de orat.* 2, 55, 224. 10

2. Ex libro secundo: 'In Albano eramus ego et Marcus filius'. — *Cic. ib.*

3. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit (tot enim, ut audiui Scaeuolam dicere, sunt ueri Bruti libri): 'In Tiburti forte assedimus ego et Marcus 15 filius'. *Cic. ib.*¹

4. Inluseras heri *etc.* — *cf. infra* Q. Mucius Scaevola 4 p. 17.

5. An partus *etc.* — *cf. supra* M. Manilius 6 p. 6.

6. Labeo in libro de XII tabulis secundo *etc.* — *cf.* 20 *infra* Labeo 23 p. 60.

7. Q. Scaeuola patrem *etc.* — *cf. supra* Manilius 9 p. 6.

P. MVCIVS SCAEVOLA

(cos. a. u. 621. pont. max. a. u. 623).

1. . . . ut si ita respondeas: Quoniam P. Scaeuola 25 id solum esse ambitus aedium dixerit, quo parietis communis tegendi causa tectum proiceretur, ex quo

---

1) 'paulo aliter et fere plenius haec refert *Cic. pro Clu.* 51, 141, unde etiam apparet haec initia fuisse trium librorum. — ex eiusdem Bruti libris etiam esse v. 'requietem', quod citat *Inc. ap. Haupt. ad Ovid. Hal.* p. 95 (= *Gramm. lat. ed. Keil* V, 588, 18), suspicatur Osannus ad Pompon. p. 73'. Hu.

tecto in eius aedes, qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius uideri.¹ — *Cic. top.* 4, 24.

2. C. Caelius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim laeserat: P. Mucius eum, qui L. Accium poetam nominauerat, condemnauit.² — *Auct. ad Herenn.* 2, 3, 19.

3. Placuit P. Scaeuolae et Ti. Coruncanio, pontificibus maximis, itemque ceteris eos, qui tantundem caperent, quantum omnes heredes, sacris alligari. habeo ius pontificium. quid huc accessit ex iure ciuili? partitionis caput scriptum caute, ut centum nummi deducerentur: inuenta est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. quid si³ hoc, qui testamentum faciebat, cauere noluisset? admonet iuris consultus hic quidem ipse Mucius, pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur: supra⁴ dicebant, quicquid cepisset, adstringi: rursus sacris liberantur. hoc uero nihil ad pontificium ius, set⁵ e medio est iure ciuili, ut per aes et libram heredem testamenti soluant et eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset, si is, cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debeatur, sitque ea non *mortis causa capta*.⁶ — *Cic. de leg.* 2, 21, 52. 53.

4. Itaque in eo, qui in naue necatus, deinde in mare proiectus esset, decreuit P. Mucius familiam puram, quod os supra terram non extaret, porcā heredi esse contractam, et habendas triduum ferias et porco femina piaculum pati.⁷ si in mari mortuus esset, eadem praeter piaculum et ferias. — *Cic. de leg.* 2, 22, 57.

5. P. Scaeuola pontifex maximus pro collegio respondit: 'quod in loco publico Licinia, Gai filia, iniussu

1) cf. C. I. L. IX 4225 = Dessau 6015. 2) cf. Huschke 'Gaius' p. 138. 162. 3) quid si *codd.* quasi Vahlen.

4) supra Turnebus. super *codd.* 5) set Halm. et *codd.*

6) *supplevit Hu.* 7) dari Hu.

populi dedicasset, sacrum non uiderier'. — *Cic. pro dom.* 53, 136.

6. Atque etiam dant hoc Scaeuolae etc. — *cf. infra Q. Mucius Scaevola* 15 p. 21.

7. Q. Scaeuola patrem suum etc. — *cf. supra M.' Manilius* 9 p. 6.

8. An partus ancillae etc. — *cf. supra M.' Manilius* 6 p. 6.

C. SEMPRONIVS TVDITANVS

(cos. a. u. 625).

10

MAGISTRATVVM.

1. Tuditanus refert libro tertio magistratum decemuiros, qui decem tabulis duas addiderunt, de intercalando populum rogasse. — *Macrob. Sat.* 1, 13, 21.

2. . . . ut in commentario tertio decimo C. Tuditani patet, quia imperium minus praetor, maius habet consul, et a minore imperio maius aut maiori¹ conlega rogari iure non potest. — *Messala apud Gell.* 13, 15, 4. *vid. infra* p. 47.

3. Harum (nundinarum) originem quidem Romulo adsignant, quem communicato regno cum Tito Tatio sacrificiis et sodalitatibus institutis nundinas quoque adiecisse commemorant, sicut Tuditanus adfirmat. — *Macrob. Sat.* 1, 16, 32.

4. Ceterum quidam non duo tribunos plebis, ut Cicero dicit, sed quinque tradunt creatos tum esse singulos ex singulis classibus. sunt tamen qui eundem illum duorum numerum, quem Cicero, ponant, inter quos Tuditanus et Pomponius Atticus, Liuius quoque noster. idem hic et Tuditanus adiciunt tres praeterea ab illis duobus sibi collegas creatos esse. — *Ascon. ad Cic. Cornel.* p. 76 *Or.* p. 68 *Kiessl.*

---

1) maiori *Mommsen St. R.* II³, 80, 7. 126, 2. maiore *codd maioris Hu.* maior a minore *Hertz, Bremer.*

5. Cassius Hemina, uetustissimus auctor annalium, quarto eorum libro prodidit Cn. Terentium scribam agrum suum in Ianiculo repastinantem effodisse arcam, in qua Numa, qui Romae regnavit, situs fuisset. in eadem libros eius repertos P. Cornelio L. f. Cethego M. Baebio Q. f. Tamphilo cos. . . . eosque combustos a Q. Petilio praetore, quia philosophiae scripta essent hoc idem tradit Piso censorius primo commentariorum, sed libros septem iuris pontificii totidem Pythagoricos fuisse, Tuditanus tertio decumo Numae decretorum fuisse. — *Plin. n. h.* 13, 84—87.

Q. COSCONIVS

(incertae, sed huius fere, ut videtur, aetatis).

1. Hoc idem Cosconius¹ in actionibus scribit praetorem accensum solitum esse iubere, ubi ei uidebatur horam esse tertiam, inclamare horam tertiam esse, itemque meridiem et horam nonam. — *Varro de l. l.* 6, 89.

M. IVNIVS GRACCHANVS

(C. Sempronii Gracchi tr. pl. aequalis).²

20

COMMENTARII.³

1. Celeres sub Romulo regibusque sunt appellati, deinde flexuntes, postea trossuli, cum oppidum in Tuscis

1) 'cum eundem de rebus grammaticis scripsisse constet (*Varr. de l. l.* 6, 36. *Suet. vit. Ter.* 5), malim nunc cum Hertzio statuere non in actionibus eum hoc scripsisse, sed scripsisse praetorem in actionibus ea, quae sequuntur, iussisse.' Hu. — de 'actionibus scaenicis' cogitavit Ritscheliuss *Opusc.* III, 256. sed cf. Jörs, *Röm. Rechtswissensch.* I, 89, 2. Norden, de *Stilone Cosconio Varrone grammaticis.* Gryphisw. 1895.

2) de hoc cf. L. Mercklin de *Iunio Gracch. comm.* part. 1. 2. *Dorp.* 1841 et M. Hertz de *Iunio Gracch. disp. adiecta comm.* de *L. Cincius Berol.* 1842 p. 88 seqq. 3) 'hic titulus nititur quidem tantum loco *Varr. de l. l.* 6, 95: hoc ipsum 'inlicium' scriptum inueni in M. Iunii commentariis; sed quin idem sit hic M. Iunius cum nostro, iam cum Hertzio non dubito'. Hu.

citra Volsinios p. VIII sine ullo peditum adiumento cepissent eius uocabuli; idque durauit ultra C. Gracchum. Iunius certe, qui ab amicitia eius Gracchanus appellatus est, scriptum reliquit his uerbis: 'Quod ad equestrem ordinem adtinet, antea trossulos uocabant, 5 nunc equites uocant ideo, quia non intellegunt, trossulos nomen quid ualeat, multosque pudet eo nomine appellari,' et causam, quae supra indicata est, exponit inuitosque etiamnum tamen trossulos uocari. — *Plin. n. h.* 33, 35. 36.

10

2. Antiquum oppidum in hoc¹ fuisse Saturnia scribitur. eius uestigia etiam nunc manent tria: quod Saturni fanum in faucibus; quod Saturnia porta, quam Iunius scribit ibi, quam nunc uocant Pandanam; quod post aedem Saturni in aedificiorum legibus priuatis 15 parietes postici 'muri' sunt scripti. — *Varro de l. l.* 5, 42.

3. Subura Iunius scribit ab eo, quod fuerit sub antiqua urbe. — *Varro de l. l.* 5, 48.

4. Luceres, ut Iunius, ab Lucumone. — *Varro de l. l.* 5, 55.

20

5. Mensium nomina fere sunt aperta, si a Martio, ut antiqui constituerunt, numeres. nam primus a Marte. secundus, ut Fuluius scribit et Iunius, a Venere, quod ea sit Aphrodite, quouis nomen ego antiquis litteris quod nusquam inueni, magis puto dictum, 25 quod uer omnia aperit, Aprilem. tertius a maioribus Maius, quartus a iunioribus dictus Iunius. dehinc quintus Quintilis et sic deinceps usque ad Decembrem a numero. ad hos qui additi, prior a principe deo Ianuarius appellatus; posterior, ut iidem dicunt scriptores, ab diis inferis Februarius appellatus, quod tum his parentetur. — *Varro de l. l.* 6, 33. 34.

6. Nomina decem mensibus antiquis Romulum fecisse Fuluius et Iunius auctores sunt. et quidem duos primos a parentibus suis nominasse Martium a 35

1) scil. in Capitolio.

Marte patre, Aprilem ab Aphrodite id est Venere, unde maiores eius oriundi dicebantur. proximos duos a populo, Maium a maioribus natu, Iunium a iunioribus. ceteros ab ordine, quo singuli erant, Quintilem usque
 5 Decembrem perinde a numero. — *Censorin.* 22, 9.

7. Annum uertentem Romae Licinius quidem Macer et postea Fenestella statim ab initio duodecim mensum fuisse scripserunt. sed magis Iunio Gracchano et Fulvio et Varroni et Suetonio aliisque credendum, qui decem
 10 mensum putarunt fuisse, ut tunc Albanis erat, unde orti Romani. — *Censorin.* 20, 2.

8. Postea siue a Numa, ut ait Fulvius, siue, ut Iunius, a Tarquinio duodecim facti sunt menses et dies CCCLV, quamuis luna duodecim suis mensibus
 15 CCCLIII dies uidebatur explere. — *Censorin.* 20, 4.

9. Iunius Seruium Tullium regem primum intercalasse commemorat. — *Macrob. Sat.* 1, 13, 20.

10. Praefectum urbi Latinarum causa relictum senatum habere posse Iunius¹ negat, quoniam ne senator
 20 quidem sit neque ius habeat sententiae dicendae, cum ex ea aetate praefectus fiat, quae non sit senatoria. — *Gell.* 14, 8, 1.

11. Publica pondera *ad legitimam normam exacta esse*² ex ea causa Iunius in *commentariis colligit*, quod
 25 duo Silii P. et M. trib. pleb. rogarint, his uerbis: 'Ex ponderibus publicis, quibus hac tempestate populus oetier³ solet, uti coeret praetor⁴ se dolo malo, uti quadrantal uini octoginta pondo siet, congius uini decem pondo siet, sex sextari congius siet uini, duo-
 30 dequingenta sextari quadrantal siet uini, sextarius aequus aequo cum librario siet,⁵ sexdecimque li-

1) cf. *infra* Ateius Capito 4 p. 63.. 2) *suppl.* Mommsen.

3) oetierqui *cod.* 4) coeret praetor *Hu.* coaequatur *cod.*

5) 'hoc est: sextarius (qui primus et maximus modulus est liquorum et aridorum communis) simpliciter dictus (non vini) sive vas, quo sextarium vini aliisque rei metimur, aequus spatii modo sit cum aequo (sextario id, quod continet, accurate aequante)

brari¹ in modio sient. si quis magistratus adversus hac dolo malo pondera modiosque uasaeque publica modica² minora maioraue faxit iusseritue³ fieri dolumue adduit, quo⁴ ea fiant, eum quis uolet magistratus multare quantam uolet pecuniam,⁵ dum minore parti⁶ familias 5 taxat, liceto; siue quis in sacrum iudicare uoluerit, liceto.’ — *Fest. v. publica pondera* p. 246 (Bruns I⁶, 46).

DE POTESTATIBVS.⁷

12. Ἰούνιος τοίνυν Γρακ-
χιανὸς ἐν τῷ περὶ ἐξουσιῶν
αὐτοῖς ῥήμασιν περὶ τοῦ
καλουμένου παρὰ Ῥωμαίοις
κναίστορος· ‘προεχώρησαν
τῇ ψήφῳ τοῦ δήμου. Τοῦλ-
λος δὲ ὁ ῥήξ μετὰ τούτους
ἀναγκαίαν εἶναι τὴν τῶν
κναιστόρων ἀρχὴν ἔκρινεν.
ὥς τοὺς πλείους τῶν ἱστο-
ρικῶν αὐτῷ τὴν τοιαύτην
προαγωγὴν ἀναγράψαι καὶ
μόνον. ἀπὸ δὲ τῆς ζητή-
σεως οὕτως ὀνομασθῆναι
αὐτοὺς Ἰούνιος καὶ Τρε-
βάτιος καὶ Φενεστέλλας

*Iunius denique Graccha-
nus in libro de potestatibus* 10
*ipsis verbis de quaestore
qui apud Romanos dici-
tur: ‘creabantur suffragio
populi. Tullus autem rex
post hos necessarium esse* 15
*quaestorum magistratum
iudicabat, ita ut plerique
historicorum originem huius
magistratus adscripserint
ei soli. a quaestione autem* 20
*eos sic nominatos Iunius
et Trebatius et Fenestella
aiunt.’ et post alia: ‘sed
postea excepti sunt candi-*

*librario, sive ad vini pondus exacto quem Graeci σταθμικόν
appellant. cf. Boeckh. Metrol. p. 18. 25’. Hu. 1) librari (scil.
sextari) Müller. librae cod. 2) ‘i. e. ad modum vel ad metien-
dum pertinentia’. Hu. 3) iusseritue Mommsen. iussit uere cod.
4) que cod. 5) multare quantam uolet pecuniam Hu. mul-
taretur cod. cf. C. I. L. I 603 = IX 333, 15 (Lex Furfensis
Bruns I⁶, 261). 6) patris cod. 7) titulum operis attestan-
tur Cicero de leg. 3, 20, 49: ‘pluribus uerbis scripsit (scil. de
potestatum iure) ad patrem tuum (scil. Pomponii Attici)
M. Iunius sodalis’ et Ulp. Dig. 1, 13, 1 pr. ‘Gracchanus Iunius
libro septimo de potestatibus’. fortasse idem liber fuit
atque ‘commentarii’, quibus Huschke attribuit fragmenta 1—11.*

εἶπον· καὶ μεθ' ἑτέρα·
 'πλὴν ὕστερον ἐξηρέθησαν
 οἱ κανδιδᾶτοι τοῦ βασι-
 λέως κυάλστορες, οἱ πρὸς
 5 ἀνάγνωσιν τῶν βασιλικῶν
 γραμμάτων καὶ μόνην ἐσχό-
 λαζον· οἱ δὲ αὐτοὶ καὶ
 ψήφους ἀπὸ τοῦ κοινοῦ
 τῆς βουλῆς ἀνεγίνωσκον
 10 ὑπὲρ τῶν εἰς ἀξιώματα
 προαγομένων.' ταῦτα μὲν
 ὁ Ἰούνιος. — *Ioh. Lyd. de*
magistr. 1,24 ex Dig. 1,13,1
(Ulp. 2252) confuse ac per-
 15 *turbate, ut adsolet.*

dati principis quaestores,
qui lectioni soli litterarum
principalium vacabant;
iiidem autem etiam suffragia
de conventu senatus recita-
bant de eis, qui ad digni-
tates promovebantur.'

P. RUTILIUS RUFVS

(cos. a. u. 649).

ἹΣΤΟΡΙΑΣ ῬΩΜΑΙΚΗΣ.¹

1. Rutilius scribit Romanos instituisse nundinas,
 20 ut octo quidem diebus in agris rustici opus facerent,
 nono autem die intermisso rure ad mercatum legesque
 accipiendas Romam uenirent, et ut scita atque coñ-
 sulta frequentiore populo referrentur, quae trinundino
 die proposita a singulis atque uniuersis facile nosce-
 25 bantur. unde etiam mos tractus, ut leges trinundino
 die promulgarentur. ea re etiam candidatis usus fuit
 in comitium nundinis uenire et in colle consistere,
 unde coram possent ab uniuersis uideri. sed haec
 omnia neglegentius haberi coepta et post abolita, post-

1) 'non recepissem has reliquias, nisi Rutilius hoc libro magis instituta populi Rōm. quam res gestas persecutus esse videretur. cetera quae feruntur eius fragmenta (*Peter, hist. rell. 1, CCLXV, 187; fragm. hist. Rom. p. 120*) ex libris de vita sua deprompta esse malim existimare'. *Hu.*

quam internundino etiam ob multitudinem plebis frequentes adesse coeperunt.¹ — *Macrob. Sat.* 1, 16, 34.

FVRIVS.²

1. Repperi in libro quinto rerum reconditarum Sammonici Sereni³ utrumque carmen, quod ille se in 5 cuiusdam Furii uetustissimo libro repperisse professus est. est autem carmen huiusmodi, quo di euocantur, cum oppugnatione civitas cingitur: 'SI DEVS SI DEA EST, CUI POPVLVS CIVITASQVE CARTHAGINIENSIS EST IN TVTELA, TEQVE MAXIME ILLE, QVI VRBIS HVIVS 10 POPVLIQVE TVTELAM RECEPISTI, PRECOR VENERORQVE VENIAMQVE A VOBIS PETO, VT VOS POPVLVM CIVITATEMQUE CARTHAGINIENSEM DESERATIS, LOCA TEMPLA SACRA VRBEMQVE EORVM RELINQVATIS ABSQVE HIS ABEATIS, EIQVE POPVLO CIVITATI METVM FORMIDINEM 15 OBLIVIONEM INICIATIS, PROPITIIQVE⁴ ROMAM AD ME MEOSQVE VENIATIS, NOSTRAQVE VOBIS LOCA TEMPLA SACRA VRBS ACCEPTIOR PROBATIORQVE SIT, MIHIQVE POPVLOQVE ROMANO MILITIBVSQVE MEIS PROPITII⁵ SITIS, *idque faciat extis*⁶ VT SCIAMVS INTELLIGAMVS- 20 QVE. SI ITA FECERITIS, VOVEO VOBIS TEMPLA LVDOSQVE FACTVRVM'. in eadem uerba hostias fieri oportet,⁷ auctoritatemque uideri extorum, ut ea promittant futura.

---

1) *incertum, quatenus haec Rutilii sint.* 2) '*incertum, quis. sed scriptor iuris sacri videtur fuisse, et, si alias notus, malim intellegere A. Furium Antiatem, aequalem Rutilii Rufi poetamque annalium, quem et alias Macrob. velut Sat. 6, 1. 3. 4 solo Furii nomine laudat (et cuius reliquias collegit Bachrens, Fragm. Poet. Rom. p. 276), quam M. Furium Bibaculum Augusti aequalem, Macrobio Sat. 2, 1, 13 memoratum, de quo adi Bernhardy Röm. Litter.⁵ p. 566. M. Hertz de L. Furio Philo cos. a. u. 618 cogitavit*' (quem sequitur Bremer p. 29). sic fere Hu. 3) *qui fuit imperante Septimio Severo.* 4) *propitiique Hu. proditque codd.* 5) *propitii Bergk. propositi codd.* 6) *supplevit Hu.* 7) '*nam piaculum erat, alienigenam eos invocare*'. Hu.

urbes uero exercitusque sic deuouentur iam numinibus
 euocatis; sed dictatores imperatoresque soli possunt
 deuouere his uerbis: 'DIS PATER VEIOVIS MANES SIVE
 VOS QVO ALIO NOMINE FAS EST NOMINARE, VT OMNES
 5 ILLAM VRBEM CARTHAGINEM EXERCITVMQVE, QVEM
 EGO ME SENTIO DICERE, FVGA FORMIDINE TERRORE-
 QVE CONPLEATIS, QVIQVE ADVERSVM LEGIONES EXER-
 CITVMQVE NOSTRVN ARMA TELAQVE FERENT, VTI VOS
 EVM EXERCITVM EOS HOSTES EOSQVE HOMINES, VRBES
 10 AGROSQVE EORVM ET QVI IN HIS LOCIS REGIONIBVS-
 QVE AGRIS VRBIBVSVE HABITANT, OBDVCATIS¹ LVMINE
 SVPERO PRIVETIS, EXERCITVMQVE HOSTIVM VRBES
 AGROSQVE EORVM, QVOS ME SENTIO DICERE, VTI VOS
 EAS VRBES AGROSQVE, CAPITA AETATESQVE EORVM
 15 DEVOTAS CONSECRATASQVE HABEATIS OLLIS LEGIBVS,
 QVIBVS QVANDOQVE SVNT MAXIME HOSTES DEVOTI,
 EOSQVE EGO VICARIOS PRO ME FIDE MAGISTRATVQVE
 MEO PRO POPVLO ROMANO EXERCITIBVS LEGIONIBVS-
 QVE NOSTRIS DO DEVOVEO, VT ME MEAMQVE FIDEM
 20 IMPERIVMQVE LEGIONES EXERCITVMQVE NOSTRVN, QVI
 IN HIS REBVS GERVNDIS SVNT, BENE SALVOS SIRITIS²
 ESSE. SI HAEC ITA FAXITIS, VT EGO SCIAM SENTIAM
 INTELLEGAMQVE, TVNC QVISQVIS HOC VOTVM FAXIT,
 VBIVBI FAXIT, RECTE FACTVM ESTO OVIBVS ATRIS
 25 TRIBVS. *TE*³ TELLVS MATER TEQVE IVPITER OBTESTOR'.
 cum Tellurem dicit, manibus terram tangit; cum Iouem
 dicit, manus ad caelum tollit; cum uotum recipere
 dicit, manibus pectus tangit. in antiquitatibus autem
 haec oppida inueni deuota: Tonios,⁴ Fregellas, Gabios,
 30 Veios, Fidenas; haec intra Italiam. praeterea Cartha-

1) obducatis *Hu. Iguv. Tafeln* p. 253. abducatis *cod. Paris.*
 abducatis *cod. Bamberg.* 2) seruetis *Bücheler, Philol.* 32,
 567. 3) supplevit *Hu.* 4) Tonios *cod. Paris.* Stonios *cod.*
Bamberg. 'fortasse: Thurios (ab Hannibale receptos); nam
 ordinem geographicum sequi videtur'. *Hu. Histonios Bergk.*
ceterum incertum, sintne haec quoque Furii an Sereni Sammo-
nici.

ginem et Corinthum; sed et multos exercitus oppida-
que hostium Gallorum Hispanorum Afrorum Mauro-
rum aliarumque gentium, quas prisci loquuntur annales.
— *Macrob. Sat.* 3, 9, 6—13.

Q. MCVIVS SCAEVOLA

5

(cos. a. u. 659. postea pont. max. obiit a. u. 672).

DE IVRE CIVILI LIBRI XVIII.

1. Nam Q. Scaeuolam¹ ad demonstrandam penum
his uerbis usum audio: 'Penus est', inquit, 'quod
esculentum aut posculentum est, quod ipsius patris 10
familias *aut matris familias*² aut liberum patris fami-
lias *aut familiae*² eius, quae circum eum³ aut liberos
eius est et opus non facit, causa paratum est'. *sed*
partim haec improbasse Seruium Sulpicium, qui 'At
non omne', inquit, 'quod esus potusque eorum causa 15
*paratum est*², ut Mucius ait, penus uideri debet. nam
quae ad edendum bibendumque in dies singulos prandii
aut cenae causa parantur, penus non sunt, sed ea
potius, quae huiusce generis longae usionis gratia con-
trahuntur et reconduntur, ex eo, quod non in promptu 20
est⁴, sed intus et penitus habeatur⁵, penus dicta est'.⁶
— *Gell.* 4, 1, 17. *cf. infra Serv. Sulpicius* 4 p. 34.

2. Itaque Q. Scaeuola in librorum, quos de iure
ciuili composuit, XVI. uerba haec posuit: 'Quod cui
seruandum datum est, si id usus est, siue quod uten- 25
dum accepit, ad aliam rem, atque accepit, usus est,
furti se obligauit'. — *Gell.* 6 (7), 15, 2.

3. Legis ueteris Atiniae uerba sunt: 'Quod sub-
ruptum erit, eius rei aeterna auctoritas esto'. quis
aliud putet in hisce uerbis quam de tempore tantum 30

1) libro secundo. *cf. D.* 33, 9, 3 pr. 6 (*Ulp.* 2641).

2) suppl. Mommsen, *Symbol. Hollwegio obl.* 1868 p. 91 = *Jur. Schr.* II, 82. 3) eum *edd. eos libri.* 4) sint *edd.*

5) habeatur *R.* habeantur *codd. cett.* 6) est *R.* sunt *codd. cett.*

futuro legem loqui? sed Q. Scaeuola patrem suum et Brutum et Manilium, uiros adprime doctos, quaesisse ait dubitasseque, utrumne in post facta modo furta lex ualeret an etiam in ante facta: quoniam 'subruptum erit' utrumque tempus uideretur ostendere, tam praeteritum quam futurum. — *Gell.* 17, 7, 1—3. *cf. supra Manilius* 9 p. 6.

4. Inluseras heri inter scyphos, quod dixeram controuersiam esse, possetne heres, quod furtum antea factum esset, furti recte agere. itaque etsi domum bene potus seroque redieram, tamen id caput, ubi haec controuersia est, notaui et descriptum tibi misi, ut scires id, quod tu neminem sensisse dicebas, Sex. Aelium M.¹ Manilium M. Brutum sensisse. ego tamen Scaeuolae et Testae adsentior. — *Cic. ad fam. (Trebatium)* 7, 22.

5. Scaeuola autem, P. f., iunctum esse putat uerbum, ut sit in eo et 'post' et 'limen': ut, quae a nobis alienata sunt, cum ad hostem peruenerint, ex suo tamquam limine exierint, ea cum redierint post ad idem limen, postliminio rediisse uideantur. — *Cic. top.* 8, 37.

6. (Nexum) Mucius: quae per aes et libram fiant, ut obligentur praeter quom² mancipio detur. — *Varro de l. l.* 7, 105. *cf. supra Manilius* 5 p. 6.

7. Q. quoque Mucium iureconsultum dicere solitum legi non esse usurpatam³ mulierem, quae cum Kalendis Ianuariis apud uirum matrimonii causa esse coepisset, ante diem quartum Kalendas Ianuarias sequentes usurpatum isset: non enim posse impleri tri-noctium, quod⁴ abesse a uiro usurpandi causa ex duodecim tabulis deberet, quoniam tertiae noctis posteriores sex horae alterius anni essent, qui inciperet ex Kalendis. — *Gell.* 3, 2, 12. 13 *unde Macrob. Sat.* 1, 3, 9.

8. Itemque ut illud: 'Gentiles sunt inter se, qui eodem nomine sunt'. non est satis. 'Qui ab inge-

---

1) M. *cod.* 2) quom *Spengel.* quam *codd.* quae *Niebuhr.* praeterquam quod *Turnebus.* 3) legi non esse usurpatam *Gell.* lege non isse usurpatum *Macr.* 4) quo *Macr.*

nuis oriundi sunt'. ne id quidem satis est. 'Quorum maiorum nemo seruitutem seruiuit'. abest etiam nunc. 'Qui capite non sunt deminuti'. hoc fortasse satis est. nihil enim uideo Scaeuolam pontificem ad hanc definitionem addidisse. — *Cic. top.* 6, 29.

5

ALIVNDE, VT VIDETVR.

9. Pontifices, ut Q. Scaeuola pontifex maximus dicebat, a posse et facere ut potifices.¹ — *Varro de l. l.* 5, 83.

10. Praetor, qui tum (*sc.* diebus fastis tria uerba) fatus est, si imprudens fecit, piaculari hostia facta 10 piatur; si prudens dixit, Q. Mucius aiebat² eum expiari ut impium non posse. — *Varro de l. l.* 6, 30.

11. Praeter multam uero affirmabatur eum, qui talibus diebus (*sc.* feriis) imprudens aliquid egisset, porco piaculum dare debere; prudentem expiari non 15 posse Scaeuola pontifex adseuerabat. — *Macrob. Sat.* 1, 16, 10.

12. Scaeuola denique consultus, quid feriis agi liceret, respondit, quod praetermissum noceret: quapropter si bos in specum decidisset eumque pater 20 familias adhibitis operis liberasset, non est uisus ferias polluisse; nec ille, qui trabem tecti fractam fulciendo ab imminente uindicauit ruina. — *Macrob. Sat.* 1, 16, 11.

13. Sed adrogationes non temere nec inexplorate committuntur; nam comitia arbitris pontificibus prae- 25 bentur, quae curiata appellantur, aetasque eius, qui adrogare uult, an liberis potius gignundis idonea sit, bonaque eius, qui adrogatur, ne insidiosae adpetita sint, consideratur, iusqueiurandum a Q. Mucio pontifice maximo conceptum dicitur, quod in adrogando iura- 30 retur. — *Gell.* 5, 19, 5—7.

14. . . . 'saepe', inquit Publii filius, 'ex patre audiui pontificem bonum neminem esse, nisi qui ius

1) potifices *Turnebus*. pontifices *codd.*
abigebat *codd.*

2) aiebat *Spengel*.

ciuile cognosset.' totumne? quid ita? quid enim ad pontificem de iure parietum aut aquarum aut ullo omnino nisi eo, quod cum religione coniunctum est? id autem quantulum est? de sacris, credo, de uotis, 5 de feriis et de sepulchris et si quid eius modi est. cur igitur haec tanta facimus, cum cetera perparua sint, de sacris¹ autem, qui locus patet latius, haec sit una sententia, ut conseruentur semper et deinceps familiis prodantur et, ut in lege posui, perpetua sint sacra. 10 exposite² haec iura pontificum auctoritate consecuta sunt, ut, ne morte patris familias sacrorum memoria occideret, iis essent ea adiuncta, ad quos eiusdem morte pecunia uenerit. hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinae satis, innumerabilia nascuntur, 15 quibus implentur iuris consultorum libri. quaeruntur enim, qui adstringantur sacris. heredum causa iustissima est; nulla est enim persona, quae ad uicem eius, qui e uita emigrarit, propius accedat. deinde qui morte testamentouae eius tantundem capiat³, quantum omnes heredes. id quoque ordine; est enim ad id, quod propositum est, adcommodatum. tertio loco, si nemo sit heres, is, qui de bonis, quae eius fuerint, quom moritur, usu ceperit plurimum possidendo. quarto, qui si nemo sit, qui ullam rem ceperit, de credito- 25 ribus⁴ eius plurimum seruet. extrema illa persona est, ut is, si qui ei, qui mortuus sit, pecuniam debuerit neminique eam soluerit, proinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. haec nos a Scaeuola didicimus, non ita descripta sunt ab antiquis. — *Cic. de leg.* 2, 19, 47—49.

1) cf. *Savigny Zeitschr. f. gesch. RW.* II, 363 sq. (*Verm. Schriften* I, 151 seq.) et supra *P. Mucius Scaevola* 3 p. 8.

2) exposite *Baiter*. haec posite *cod. Voss.* 84. *Heins.* 118. *om. cod. Voss.* 86.

3) 'itaque unus tantum, ut sacrorum ratio desiderabat, quod et in sequentibus gradibus servatur: secus atque in heredibus; nam inter eos erat actio familiae heriscundae, qua qui sacra fecerat, ceteros de indemnitate convenire poterat'. *Hu.* 4) 'creditoribus (remoto de) *Savigny*. sed vid. lib. meum "Recht d. Nexum" p. 91'. *Hu.*

15. Atque etiam dant hoc Scaeuolae, quom est partitio, ut, si in testamento deducta scripta non sit ipsique minus ceperint, quam omnibus heredibus relinquantur, sacris ne alligentur. in donatione hoc iidem secus interpretantur¹: et quod pater familias in eius donatione, qui in ipsius potestate est, adprobavit, ratum est;² quod eo insciente factum est, si id is non adprobat, ratum non est.³ — *Cic. de leg.* 2, 20, 50.

16. *Nefrendes dictos asserit Q. Mucius Scaeuola arietes, quod dentibus frendere non possint.* — *Fest.* v. 10 *nefrendes* p. 162.

17. Petilam suram siccam et substrictam uulgo interpretantur. Scaeuola ait ungulam albam equi ita dici. — *Fest.* v. *petilam* p. 205.⁴

18. Scaeuolam quoque et L. Aelium etc. — *cf. infra* 15 *Ateius Capito* 27 p. 70.

19. Pueris non prius, quam togam uirilem sumerent, puellis non antequam nubarent, praenomina imponi moris fuisse Q. Scaeuola auctor est. — *Auct. de nomin. ed. Kempf post Valer. Max.* p. 589, 8. 20

20. Relatum est in litteras doctissimum pontificem Scaeuolam disputasse tria genera tradita deorum: unum a poetis, alterum a philosophis, tertium a principibus ciuitatis. primum genus nugatorium dicit

1) quid Scaevolae senserint, ex Ciceronis verbis vix elicias. donatio videtur patris familias defuncti esse inter vivos facta; verba 'hoc secus interpretantur' duplicem videntur admittere intellectum: Scaevolae enim aut eum cui donatum est nullo modo sacris liberari posse voluerunt aut in donatione sacra cum pecunia non coniungi. ceterum *cf. Burckhard Sav.-Ztschr.* IX, 286 sq.

2) 'qua ratione cum filius heres plus retinere videatur (suo enim facto habet hereditatem deminutam), partiarius sacris non obligatur'. Hu. 3) 'ideoque adhuc in peculio est ad eumque, cuius peculium fit (velut legatarii partiarii pro parte), etiam nolentem morte pervenit et sacris eum alligat: quamquam is, qui cum nulla testamento deductio scripta est, minus ex legato, quam omnibus heredibus relictum est, ipse capere potest, itaque sacris non alligatur'. Hu. 4) *cf. Isid. orig.* 12, 1, 52.

esse, quod multa de diis fingantur indigna; secundum non congruere ciuitatibus, quod habeat aliqua superuacua, aliqua etiam, quæ obsit populis nosse. de superuacuis non magna causa est; solet enim et a
 5 iuris peritis dici 'superflua non nocent'. quæ sunt autem illa, quæ prolata in multitudinem nocent? hæc, inquit, non esse deos Herculem, Aesculapium, Castorem, Pollucem; proditur enim a doctis, quod homines fuerint et humana condicione defecerint. quid aliud?
 10 quod eorum, qui sint dii, non habeant ciuitates uera simulacra, quod uerus deus nec sexum habeat nec aetatem nec definita corporis membra . . . . poeticum sane deorum genus cur Scaeuola respuat, eisdem litteris non tacetur: quia sic uidelicet deos deformant, ut
 15 nec bonis hominibus comparentur, cum alium faciunt furari, alium adulterare, sic item aliquid aliter turpiter atque inepte dicere ac facere: tres inter se deas certasse de praemio pulchritudinis, uictas duas a Venere Troiam euertisse; Iouem ipsum conuerti in bouem aut
 20 cygnum, ut cum aliqua concumbat; deam homini nubere; Saturnum liberos deuorare; nihil denique posse confingi miraculorum atque uitiorum, quod non ibi reperiatur atque ab deorum natura longe absit. — *Augustin. de civit. dei* 4, 27.

25 21. Q. quidem Scaeuola pontifex maximus summam uim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur EX FIDE BONA, fideique bonae nomen existimabat manare latissime idque uersari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis uenditis, conductis locatis, quibus uitae societas contineretur. in
 30 iis magni esse iudicis statuere, praesertim cum in plerisque essent iudicia contraria, quid quemque cuique praestare oporteret. — *Cic. de offic.* 3, 17, 70.

C. AQVILIVS GALLVS¹

(praetor a. u. 688).

1. Stomachari Canius. sed quid faceret? nondum enim C. Aquilius, collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis cum ex eo 5 quaereretur, quid esset dolus malus, respondebat: cum esset aliud simulatum, aliud actum. — *Cic. de offic.* 3, 14, 60. *cf.* 3, 15, 61. *de nat. deor.* 3, 30, 74.

2. Solebat igitur Aquilius, collega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica 10 esse uoltis, quaerentibus iis, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire: 'qua fluctus eluderet'. — *Cic. top.* 7, 32. *cf. Boeth. p.* 333 *Orell. Quintil. I. O.* 5, 14, 34.

3. C. Visellius Varro graui morbo correptus tre- 15 centa milia nummum ab Otacilia Laterensis², cum qua commercium libidinis habuerat, expensa ferri sibi passus est eo consilio, ut, si decessisset, ab heredibus eam summam peteret; quam legati genus esse uoluit, libidinosam liberalitatem debiti nomine colorando. 20 euasit deinde Visellius ex illa tempestate aduersus uota Otaciliae. quae offensa, quod spem praedae suae morte non maturasset, ex amica obsequenti subito destrictam faeneratricem agere coepit, nummos petendo, quos ut fronte inuerecunda, ita inani stipulatione capta- 25 uerat. de qua re C. Aquilius, uir magnae auctoritatis et scientia iuris ciuilis excellens, iudex addictus³ adhibitis in consilium principibus ciuitatis prudentia et religione sua mulierem reppulit. — *Valer. Max.* 8, 2, 2.

4. . . . ὅς (Γάιος Ἀκίλλ- . . . qui (C. Aquilius) refert 30 λιος⁴) φησιν ἀμεληθεῖσων neglectas aliquando cloacas

1) iudex fuit in causa P. Quinctii, quem Cicero defendit. *cf. Kuebler Ztschr. d. Sav.-Stftg.* XIV, 54 sq. 2) Laterensis Perizonius et *Parid. epit.* Laterensi codd. *Val.* 3) addictus *Vorstius.* adductus codd. 4) non C. Aquilium Gallum, sed

ποτε τῶν τάφρων καὶ μη-   nec amplius aquam trans-
κέτι διαρροεομένων τοὺς   mittentes a censoribus pur-
τιμητὰς τὴν ἀνακάθαρσιν   gandas et reficiendas mille
αὐτῶν καὶ τὴν ἐπισκευὴν   talentis locatas esse.

5 χιλίων μισθῶσαι ταλάν-
των. — *Dionys. Hal.* 3, 67.

M. TVLLIVS CICERO

(natus a. u. 648. obiit 711).

DE IVRE CIVILI IN ARTEM REDIGENDO.

10 1. M. autem Cicero in libro, qui inscriptus est de iure ciuili in artem redigendo, uerba haec posuit: 'Nec uero scientia iuris maioribus suis Q. Aelius Tubero defuit, doctrina etiam superfuit'. — *Gell.* 1, 22, 7.

2. Cicero de iure ciuili: 'Aliquo eccellente ac no-
15 bile uiro'. — *Charis. inst. gramm.* 1, 17 p. 138 ed. *Keil.*

L. CINCIUS

(Ciceronis fere aequalis).¹

DE FASTIS.

1. Cincius in eo libro, quem de fastis reliquit, ait
20 imperite quosdam opinari Aprilem mensem antiquos a Venere dixisse, cum nullus dies festus nullumque sacrificium insigne Veneri per hunc mensem a maioribus institutum sit, sed ne in carminibus quidem Saliorum Veneris ulla ut ceterorum caelestium laus
25 celebretur. — *Macrob. Sat.* 1, 12, 12.

C. Acilium, qui Graece scripsit historiam (*Cic. de off.* 3, 32, 115), intellegendum esse putant *Teuffel-Schwabe* § 127, 2. *H. Jordan Topographie* I 1, 442 n. 60. *Peter histor. Rom. fragm.* p. 37. *Klebs in Pauly-Wissowa Realencycl.* s. v. *Aquilius Gallus*.

1) 'probe distinguendus a L. Cincio Alimento annalium scriptore, qui praetor fuit a. u. 544. cf. *Mart. Hertz de L. Cinciis. Berol.* 1842, quem fere sequor'. *Hu. vide nunc Wissowa in Realencycl.* III, 2555.

2. Κίγκιος δὲ ὁ Ῥωμαῖος σοφιστῆς φησι τὴν Ἀφροδίτην ἐξ ἀφροῦ τεχθῆναι, οἶονεὶ ἐκ τοῦ χιονώδους ἀέρος καὶ τῆς ψυχρᾶς οὐσίας τὸ ἔαρ ἀποτεχθῆναι. — *Io. Lyd. de mens. 4, 64 p. 118, 1 ed. Wuensch.*

2^a. Ὅτι τὴν Ἀθηνᾶν οἱ περὶ τὸν Κίγκιον πνεῦμα θεῖον εἶναι βούλονται καὶ ἀφθαρτον. — *Io. Lyd. de mens. 4, 22 p. 80, 12 ed. W.*

2^b. Ὁ δὲ παρὰ Ῥωμαίοις Κίγκιος λέγει χωλὸν τὸ πόδε τὸν Ἡφαιστον λαμβάνεσθαι διὰ τὸ ἄνισον τῆς ἡλίου πορείας. — *Io. Lyd. de mens. 4, 86 p. 135, 17 ed. W.*

3. Cincius (sc. Maium) mensem nominatum putat a Maia, quam Vulcani dicit uxorem, argumentoque utitur, quod flamen Vulcanalis Kalendis Maiis huic deae rem diuinam facit. — *Macrob. Sat. 1, 12, 18.*

4. Iunius . . . . ut Cincius arbitratur, quod Iuno-
nius apud Latinos ante uocitatus diuque apud Aricinos
Praenestinosque hac appellatione in fastos relatus sit.
— *Macrob. Sat. 1, 12, 30.*

5. Κίγκιος ἐν τῷ περὶ ἐορτῶν λέγει τὸν Νοέμβριον παρὰ τοῖς παλαιοῖς Μερκηδῖνον ὀνομασθῆναι ὥσανεὶ μισθοφόρον. ἐν αὐτῷ γὰρ τοῖς κτήτορσιν

Cincius autem sophista Romanus Venerem ex spuma natam dicit, velut ex aëre nivoso et frigida substantia ver procreatum.

5

*Qui circa Cincium sunt, volunt Minervam spiritum
divinum et indelebilem esse.*

10

Cincius auctor Romanus ait Vulcanum pedibus claudum accipi propter inaequalitatem cursus solis.

20

Cincius in libro de fastis¹ ait Novembrem apud veteres Mercedonium nominatum fuisse velut mercedes ferentem; illo enim mense dominis conductores pen-

30

1) 'propre: 'de festis'. sed *Lydus ita de fastis librum intellexisse videtur*. Hu.

οἱ μισθῶται¹ τὰς προσόδους
 εἰσέφερον τοῦ παρελθόντος
 κύκλου ἐτέρων καρπῶν αὐ-
 θις ἐπερχομένων. Νοέμ-
 5 βριος δὲ ὕστερον ὠνο-
 μάσθη ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ.
 ἔννατος γὰρ ἐκ τοῦ Μαρ-
 τίου. — *Io. Lyd. de mens.*
4,144 p.164,16 ed. Wuensch.
 10 *cf. Fest. s. v. mercedonios*
p. 124, 11.

*siones inferebant praeteriti
 spatii temporis aliis fruc-
 tibus rursus provenientibus.*
*November autem postea no-
 minatus est a numero; no-
 nus enim a Martio.*

DE COMITIIS.

6. Patricios Cincius ait in libro de comitiis eos
 appellari solitos, qui nunc ingenui uocentur. — *Fest.*
 15 *v. patricos p. 241.*

DE CONSVLVM POTESTATE.

7. Praetor ad portam nunc salutatur is², qui in
 prouinciam pro praetore aut pro consule exit: cuius
 rei morem ait fuisse Cincius in libro de consulum
 20 potestate talem: Albanos³ rerum potitos usque ad
 Tullum regem. Alba deinde diruta usque ad P. Decium⁴
 Murem cos. populos Latinos ad caput Ferentinae⁵,
 quod est sub monte Albano, consulere solitos et im-
 perium communi consilio administrare. itaque quo
 25 anno⁶ Romanos imperatores⁷ ad exercitum mittere
 oporteret, iussu nominis Latini conplures nostros in
 Capitolio a sole oriente auspiciis operam dare solitos.
 ubi aues addixissent, militem illum, qui a communi
 Latio missus esset, illum, quem aues addixerant, prae-
 30 torem salutare solitum, qui eam prouinciam optineret
 praetoris nomine. — *Fest. v. praetor p. 241.*

1) μισθῶται scripsimus. μισθῶτοί edd. 2) his cod.
 3) albanus cod. 4) ad P. Decium *Ursinus*. at poectum cod.
 5) caput Ferentinae *Ursinus*. capudo etentinae cod. 6) quo
 anno cod. quando *Mommsen Staatsr. III, 619, 2.* 7) impr̄s
 cod. imperatorem *Hu.*

DE OFFICIO IURIS CONSULTI.

8. 'Nuncupata¹ pecunia est', ut ait Cincius in l. II. de officio iuris consulti, 'nominata, certa², nominibus propriis pronuntiata. "cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupasset³, ita ius esto", id est⁴, uti 5 nominarit locutusue erit, ita ius esto. uota nuncupata dicuntur, quae consules praetores, cum in prouinciam proficiscuntur, faciunt; ea in tabulas praesentibus multis referuntur'. at Santra etc. — *Fest. v. nuncupata* p. 173.

9. ⁵*Sunt*, qui et inferiores dici putant colonias, quae sunt deductae Alba Longa in Priscos Latinos, quas Tarquinius rex subegerit secundum mare non longe infra Romam in ciuitatibus Latinorum; eosque sanatis appellatos, quod eos rex praeter opinionem breui paca- 16 uisset sanauissetque ac cum iis pacisci potuisset nomine a re dato, ut ait Cincius l. II. de officio iuris consulti. — *Fest. v. sanates* p. 321.

10. Subici aries dicitur, qui pro occiso datur, quod fit, ut ait Cincius in libro... de officio iuris consulti, 20 exemplo Atheniensium, apud quos⁶ expiandi gratia aries mactatur ab eo, qui inuitus scelus admisit, poenae pendendae loco. — *Fest. v. subici* p. 347.⁷

MYSTAGOGICON.

11. Trientem tertium pondo coronam auream de- 25 disse se Ioui donum scripsit T. Quinctius dictator, cum per nouem dies totidem urbes et decimam Praeneste cepisset. id significare ait Cincius in Mystagogicon l. II. duas libras pondo et trientem. — *Fest. v. trientem* p. 363.

1) nucupata *cod.* 2) nominata, certa *Ursinus.* nomina certa *cod.* nomine concepta *Hu.* 3) nuncupasset *cod.*
 4) id est *Ursinus.* ita *cod.* 5) restituit fere *Hu.* 'Recht d. Nexum' p. 253. 6) Atheniensium apud quos *Mueller, Hu.* atavorum apud quos *Hirschfeld.* Athamantis ex quo. *Mercklin.*
 7) cf. *infra M. Antistius Labeo* 5 pag. 56.

DE RE MILITARI.

12. Cincius in libro tertio de re militari fetialem populi Romani bellum indicentem hostibus telumque in agrum eorum iacentem hisce uerbis uti scripsit:

5 'QVOD POPVLVS HERMVNDVLVS HOMINESQVE POPVLI
HERMVNDVLI ADVERSVS POPVLVM ROMANVM BELLVM
FECERE DELIQUERVNTQVE, QVODQVE POPVLVS ROMA-
NVS CVM POPVLO HERMVNDVLO HOMINIBVSQVE HER-
MVNDVLIS BELLVM IVSSIT, OB EAM REM EGO POPVLVS-
10 QVE ROMANVS POPVLO HERMVNDVLO HOMINIBVSQVE
HERMVNDVLIS BELLVM DICO FACIOQVE.' — *Gell.* 16, 4, 1.

13. Item in libro eiusdem Cincii de re militari quinto ita scriptum est: 'Cum dilectus antiquitus fieret et milites scriberentur, iusiurandum eos tribunus mili-
15 taris adigebat in uerba haec [magistratus uerba¹):
"C. LAELII C. FILI CONSVLIS, L. CORNELII P. FILI
CONSVLIS IN EXERCITV DECEMQVE MILIA PASSVVM
PROPE FVRTVM NON FACIES DOLO MALO NEQVE² SOLVS
NEQVE CVM PLVRIBVS PLVRIS NVMMI ARGENTEI IN
20 DIES SINGVLOS; EXTRAQVE HASTAM, HASTILE, LORVM³,
PABVLVM, VTREM, FOLLEM, FACVLAM SI QUID IBI IN-
VENERIS SVSTVLERISVE, QVOD TVVM NON ERIT, QVOD
PLVRIS NVMMI ARGENTEI ERIT, VTI TV AD C. LAELIVM
C. FILIVM CONSVLEM LVCIVMVE CORNELIVM P. FILIVM
25 CONSVLEM SIVE QVEM AD VTER EORVM IVSSERIT PRO-
FERES AVT PROFITEBERE IN TRIDVO PROXIMO, QVO
QVID⁴ INVENERIS SVSTVLERISVE, SINE⁵ DOLO MALO
AVT DOMINO SVO, CVIVM ID CENSEBIS ESSE, REDDES,
VTI QVOD RECTE⁶ FACTVM ESSE VOLES." Militibus
30 autem scriptis dies praefinibatur, quo die adessent et
citanti consuli responderent; deinde concipiebatur

1) *del. Hu.* 2) *add. Hu.* 3) '*correxi*; pom *codd.* pomum *ed. Hertz.* sunt omnes res, quibus militi militiae gratia opus esse possit, quocirca recte intra triduum non reddat'. *Hu.* 4) quo quid nos. quodquid *codd.* cf. *C. I. L.* I 197, 14; 23. 198, 68. 200, 76; 77; 78; 96. 206, 25; 41 etc. 5) sine *Carrio.* in *codd.* 6) rectum *codd.*

iusiurandum, ut adessent, his additis exceptionibus:
 “NISI HARVNCE QVAE CAVSA ERIT: FVNVS FAMILIARE
 FERIAEVE DENICALES¹, QVAE NON EIVS REI CAVSA IN
 EVM DIEM CONLATAE SINT, QVO IS EO DIE MINVS IBI
 ESSET, MORBVS SONTICVS AVSPICIVMVE, QVOD SINE 5
 PIACVLO PRAETERIRE NON LICEAT, SACRIFICIVMVE
 ANNIVERSARIVM, QVOD RECTE FIERI NON POSSIT, NISI
 IPSVS EO DIE IBI SIT, VIS HOSTESVE, STATVS CONDIC-
 TVSVE DIES CVM HOSTE. SI CUI EORVM HARVNCE
 QVAE CAVSA ERIT, TVM SE POSTRIDIE, QVAM PER EAS 10
 CAVSAS LICEBIT, EO DIE VENTVRVM ADITVRVMQVE²
 EVM, QVI EVM PAGVM, VICVM OPPIDVMVE DELEGERIT”.
 — *Gell.* 16, 4, 2—4.

14. Item in eodem libro uerba haec sunt: ‘Miles
 cum die, qui prodictus est, aberat neque excusatus 15
 erat, infrequens censebatur’.³ — *Gell.* 16, 4, 5.

15. Item in libro sexto hoc scriptum est: ‘Alae
 dictae exercitus equitum ordines, quod circum legiones
 dextra sinistraque tamquam alae in auium corporibus
 locabantur. in legione sunt centuriae sexaginta, ma- 20
 nipuli triginta, cohortes decem’. — *Gell.* 16, 4, 6.

DE VERBIS PRISCIS.⁴

16. Scenam genus *fuisse ferri* manifestum est; sed
 utrum⁵ securis an dolabra sit, ambigitur. quamquam⁶
 Cincius in libro, qui est [ei] de uerbis priscis, dola- 25
 bram ait esse pontificiam. — *Fest. v. scenam* p. 330.

17. Peremere Cincius in lib. de uerbis priscis ait

1) ‘in honorem mortui celebrandae, quas in eos dies con-
 ferre ius erat, ubi neque heredis privatae neque publicae feriae
 erant. *Cic. de leg.* 2, 22’. *Hu.* 2) aditurumque *codd. dett.*
 adiuturumque *codd. boni.* 3) censebatur *Hu.* dabatur *codd.*
cf. Paul. ex Festo v. censionem facere, censio hastaria p. 54. *item*
Plaut. Truc. 230 = 2, 1, 19. unde apparet militem ob infre-
 quentiam hastas dare census, nisi daret, ignominiose missum
 esse. 4) ‘in his fragmentis, quae non a Festo laudantur, mi-
 nus certum est ea ex hoc libro petita esse’. *Hu.* 5) futurum
cod. 6) quamquam *Hu.* quam *cod.*

significare idem, quod prohibere. — *Fest. v. peremere* p. 214.

18. 'Reconduit' refecerit¹, ut² condere urbem facere, aedificare, ut Cincius testatur in libro de uerbis priscis.
 5 *Fest. v. reconductae* p. 277.

19. Cincius de uerbis priscis sic ait: 'Quemadmodum omnis fere materia nondum formata³ rudis appellatur, sicut uestimentum rude⁴ non perpolitum, sic aes infectum rudus. quia⁵ apud aedem Apollinis aes
 10 conflatum⁶ iacuit, id ad rudus⁷ appellabant: *et adhuc*⁸ in aestimatione censoria aes infectum rudus⁹ appellatur. rudiarii ab eodem dicuntur, quod¹⁰ saga noua poliunt'.¹¹ — *Fest. v. rodus* p. 265.

20. Tuditantes, tundentes *negotium i. e. agentes* significare ait Cincius *de uerbis priscis*.¹² — *Fest. v. tuditantes* p. 352.

21. Gentilis dicitur et ex eodem genere ortus et is, qui simili nomine appellatur, ut ait Cincius: 'Gentiles mihi sunt, qui meo nomine appellantur'. — *Paul.*
 20 *ep. Fest. v. gentilis* p. 94.

22. *Natio in eadem terra hominum genus natum. Cincius genus hominum, qui non aliunde uenerunt, sed ibi nati sunt, significari ait, idemque nationem ait non tantum uniuersim de omnibus, sed etiam de singulari-*
 25 *bus hominibus seiunctim dici solere.* — *Fest. v. natio* p. 166.

23. Naccae appellantur uulgo fullones, ut ait Curiatius, quod nauci¹³ non sint, id quod est nullius pretii. idem sentit et Cincius. — *Fest. v. naccae*
 30 p. 166.

1) reconduit refecerit *Hu.* reconductae fecerit *cod.* 2) et *cod.* 3) nondum formata *Hu.* non deformata *cod.* 4) rudem *cod.*

5) rudus quia *Hu.* rudus cuium *cod.* rudusculum *edd.* 6) infectum *Hu.* 7) id ad rudus *cod.* aedem ad rudus *Hu.* 8) *supplevit Hu.* 9) rudis *cod.* 10) qui *cod.*

11) 'postrema verba fortasse novum Festi lemma sunt'. *Hu.*

12) *suppl. Hertz.* 13) nanci *cod.*

24. Naucum ait Ateius philologus poni pro nugis. Cincius, quod in *putamine*¹ oleae nucisque intus sit. — *Fest. v. nauci* p. 166.

25. Nuptias dictas . . . . . Aelius et Cincius, quia flammeo caput nubentis obuoluatur, quod antiqui ob- 5 nubere uocarint: ob quam causam legem quoque Praenestinam² iubere caput eius obnubere, qui parentem necauisset, quod est obuoluere. — *Fest. v. nuptias* p. 170.

26. *Novalem* agrum . . . . . Cincius eum esse, ubi terra sine cultura ad novam sementem sit relictā. — 10 *Fest. v. novalem agrum* p. 174.

27. Obstitum Cloatius et Aelius Stilo esse aiunt uiolatum attactumque de caelo. Cincius, quom qui deo deaeque obstiterit, id est, qui uiderit, quod uideri nefas esset. — *Fest. v. obstitum* p. 193. 15

28. *Praecidanea* porca producta syllaba secunda pronuntianda est; quod enim, ut ait L. Cincius, ante- quam novam frugem secant, familiae purgandae causa Cereri caeditur, praecidanea dicitur. — *Fest. v. praeci-* 20 *danea* p. 218.³

29. Refriua faba⁴ dicitur, ut⁵ ait Cincius quoque, quae⁶ ad sacrificium referri solet domum ex segete auspicii causa, quasi reuocans⁷ fruges, ut domum da- tantes †teuirtico⁸† ad rem diuinam faciendam. — 25 *Fest. v. refriva* p. 277.

30. Salias uirgines Cincius ait esse conducticias, quae ad Salios adhibeantur cum apicibus paludatas, quas Aelius Stilo scripsit sacrificium facere in regia cum pontifice paludatas cum apicibus in modum Sa- 30 liorum. — *Fest. v. Salias* p. 329.

1) *addidimus*. quod in oleae nucisque intus sit *cod.* cutim oleae nucis quae intus sit *Hu.* 2) Praenestinam *Bergk.* parens tam *cod.* 3) *Muelleri supplementa paullum mutauit Hu.* cf. *Gell.* 4, 6, 6—8. 4) *frabra cod.* cf. *Plin. n. h.* 18, 119, ubi referiua legitur. 5) *uia cod.* 6) quoque quae *cod.* quom ea quae *Hu.* 7) reuocant *cod.* reuocantur *Hu.* 8) datantes teuirtico *cod.*; ditent, ea est virtute *Mueller.* lata messe uirtute sint eadem *Hu.*

31. Sinistrae aues sinistrumque siue¹ sinistimum auspiciū, id est quod sinat fieri. Varro l. V. epistolicarum quaestionum ait: 'A deorum sede cum in meridiem spectes, *quod* ad sinistram sunt partes² mundi
 5 exorientes, ad dexteram occidentes, factum arbitror, ut sinistra meliora auspicia quam dextera esse existimentur'. idem fere sentiunt Sinnius Capito et Cincius. — *Fest. v. sinistrae p.* 339.

32. Vindiciae . . . . de quo uero Cincius sic ait:
 10 'Vindiciae olim dicebantur³ illae, quae ex fundo sumptae in ius adlatae erant'. — *Fest. v. vindiciae p.* 376.

33. . . . Alii, ut Cincius, dicunt delubrum esse locum ante templum, ubi aqua currit, a diluendo. — *Serv. ad Verg. Aen.* 2, 225.

34. Cincius et Cassius aiunt ab Euandro Faunum deum appellatum ideoque aedes sacras faunas primo appellatas, postea fana dicta et ex eo, qui futura praecinerent, fanaticos dici. — *Serv. ad Verg. Georg.* 1, 10.

20 35. . . . Cincius numina peregrina nouitate ex ipsa (sc. Nouensiles) appellata pronuntiat: nam solere Romanos religiones urbium superatarum partim priuatim per familias spargere, partim publice consecrare: ac ne aliqui⁴ deorum multitudine aut ignorantia praeteriretur,
 25 teriretur, breuitatis et compendii causa uno pariter nomine cunctos Nouensiles inuocari. — *Arnob. adv. nat.* 3, 38. *cf.* 3, 39. *supra p.* 7, *infra p.* 54.

SERVIVS SVLPICIUS RVFVS

(cos. a. u. 704. obiit¹ 711).

30

DE DOTIBVS.

1. Seruius quoque Sulpicius in libro, quem composuit de dotibus, tum primum cautiones rei uxoriae

1) est *cod.* 2) parte *cod.* 3) *post* dicebantur *inseruit* glaebae *Raevardus.* 4) aliquid *cod.* 'paucula fragmenta

necessarias esse uisas scripsit, cum Spurius Caruilius, cui Ruga cognomentum fuit, uir nobilis, diuortium cum uxore fecit, quia liberi ex ea corporis uitio non gignerentur, anno urbis conditae quingentesimo uicesimo tertio M. Atilio P. Valerio consulibus. atque 5 is Caruilius traditur uxorem, quam dimisit, egregie dilexisse carissimamque morum eius gratia habuisse, sed iurisiurandi religionem animo atque amoris praeuertisse, quod iurare a censoribus coactus erat uxorem se liberum quaerendum gratia habiturum. — *Gell.* 4, 3, 2. 10

2. Sponsalia in ea parte Italiae, quae Latium appellatur, hoc more atque iure solita fieri scripsit Seruius Sulpicius in libro, quem scripsit de dotibus: ‘Qui uxorem’, inquit, ‘ducturus erat, ab eo, unde ducenda erat, stipulabatur eam in matrimonium *datum iri*; 15 *qui daturus erat, id eidem spondebat. item qui uxorem daturus erat, ab eo, cui eam daturus erat, stipulabatur, eam in matrimonium*¹ *ductum*² *iri*; qui ducturus erat, id eidem³ spondebat. is contractus stipulationum sponsonumque dicebatur sponsalia. hinc⁴ quae promissa 20 erat, sponsa appellabatur, qui spoponderat ducturum, sponsus. sed si post eas stipulationes uxor non dabatur aut non ducebatur, qui stipulabatur⁵, ex sponsu agebat. iudices cognoscebant.⁶ iudex, quam ob rem data acceptaue non esset uxor, quaerebat. si nihil 25 iustae causae uidebatur, litem pecunia aestimabat, quantique interfuerat eam uxorem dari aut accipi⁷, eum, qui spoponderat, *ei*⁸, qui stipulatus erat, condemnabat’. hoc ius sponsaliorum obseruatum dicit Seruius ad id

---

aut mere grammatica aut incerta omisi, de quibus uid. Hertz l. c. p. 58 seq.’ Hu. 1) *suppl. Mommsen Symb. Bethm. Hollw. obl. p. 98 = Jur. Schr. II, 87.* 2) *ductum Mommsen. ducturum codd.* 3) *id eidem Mommsen. itidem codd.* 4) *hinc nos. nunc R. tunc cett. codd. item Hu.* 5) *stipulatus erat postulatit Hu.* 6) *iudices cognoscebant glossema esse putant Mommsen, Lenel.* 7) *dari aut accipi Hu. accipi aut dari codd.* 8) *suppl. Hu.*

tempus, quo ciuitas uniuerso Latio lege Iulia data est. haec eadem Neratius¹ scripsit in libro, quem de nuptiis composuit. — *Gell.* 4, 4. *vid. infra pag.* 93.

DE SACRIS DETESTANDIS.

5 3. Seruius Sulpicius iureconsultus, uir aetatis suae doctissimus, in libro de sacris detestandis secundo qua ratione adductus ‘testamentum’ uerbum esse duplex scripserit, non reperiō. nam compositum esse dixit a mentis contestatione. — *Gell.* 7 (6), 12, 1. 2.

10 REPREHENSORVM SCAEVOLAE CAPITVM.

4. Praeterea de penu *etc.* — *cf. supra S. Aelius Catus* 1 p. 1 *et Q. Mucius Scaevola* 1 p. 17.

EX INCERTIS LIBRIS.

5. In quo (sc. uerbo postliminii) Seruius noster,
15 ut opinor, nihil putat esse notandum nisi ‘post’, et ‘liminium’ illud productionem esse uerbi uult, ut in ‘finitumo, legitumo, aeditumo’ *et* non plus in *iis* esse ‘tumo’ quam in ‘meditullio’ ‘tullium’. — *Cic. top.* 8, 36.

6. ‘Pedem struit’ in XII significat fugit, ut ait
20 Seruius Sulpicius. — *Fest. v. pedem* p. 210.

7. At Ser. Sulpicius *nomine* etiam singulariter formato uindiciam esse ait *dictam*², qua de re controversia est, ab eo, quod uindicatur. *inde*³ *et* in XII: ‘si uindiciam falsam tulit, si uelit is, *qui uicit*⁴,
25 praetor arbitros tres dato. eorum arbitrio *reus*⁵ fructus duplione damnum decidito’. — *Fest. v. vindiciae* p. 376.

8. Ser. Sulpicius *Rufus* . . . . . *et Opilius Aurelius ita existimant* dici inferioris superiorisque loci

1) ueratius *vel* ueracius *libri boni* VPR; neratius *vel* neracius *dett.* 2) *suppl. Hu.* eam rem *Bruns.* 3) *suppl. Hu.*

4) *suppl. Wetzell. cf. Gai.* 4, 163. 5) *suppl. Mueller.* neglecti *Wetzell.* possessor *Schoell.*

socios, ut Tiburtes *supra Romam* aliosque, qui cum populo Tiburti coniurauerant in agro Tiburti idemque in foedus et alios quosdam inferiorisque loci populos receperant.¹ hinc in XII: 'Nexi mancipiique cum p. R. idem forti sanatisque *supra infraque ius esto*',² id est 5 bonorum et in fidem receptorum. — *Fest. v. sanates p. 321.*

9. Noxia, ut Ser. Sulpicius Rufus ait, in XII³ *damnum significat*⁴, apud poetas autem et oratores ponitur pro culpa. — *Fest. v. noxia p. 174.* 10

10. 'Sarcito' in XII Ser. Sulpicius ait significare *damnum soluito, praestato.* — *Fest. v. sarcito p. 322.*

11. 'Orba' apud poetas *significat priuata aliqua persona cara:* apud oratores, *quae patrem amisit; item mater,* ut Ser. Sulpicius ait, *quae amisit liberos,* quasi 15 oculos, orba est. — *Fest. v. orba p. 182. cf. infra p. 39.*

12. Posticam lineam in agris diuidendis Ser. Sulpicius appellauit ab exoriente sole ad occasum spectantem. — *Fest. v. posticam p. 233.*

13. Quod in agris quotquot annis rursus facienda 20 eadem, ut rursus capias fructus, appellata rura. 'Diuidit in eos eius'⁵, scribit Sulpicius, 'plebei rura largiter ad aream'.⁶ — *Varro de l. l. 5, 40.*

14. Seruius Sulpicius⁷ religionem esse dictam tradidit, quae propter sanctitatem aliquam remota ac 25 seposita a nobis sit, quasi a relinquendo dicta, ut a carendo caerimonia. — *Macrob. Sat. 3, 3, 8.*

1) quaedam in Muellerianis supplementis emendauit Hu.

2) 'paullo aliter suppleui lib. 'Recht des Nexum' p. 255'. Hu.

3) addidit Hu. 4) *damnum significat ex Paulo Diacono suppleta sunt.* 5) diuidit in eos eius *cod.* diuidi tamen esse ius Lachmann Kl. Schriften ed. Vahlen p. 186. diuidit in illo, Seruius Hu.

6) rura largiter ad aream *cod.* rura largitura adorea Hu. Iguv. Taf. p. 437. 7) 'nisi potius Masurius Sabinus, cui haec tribuit Gell. 4, 9, 8. et rectius ibi religiosi, non religionis haec traditur definitio (cf. infra Masur. Sabin. 13 p. 75). ceterum extabat Seruii Sulpicii "commentatio, quam ob rem mensa linquenda non est", Plin. n. h. 28, 26'. Hu.

15. *Mancipatus et adoptatus*, ut patris¹ sui heres esse desinit, ita eius, qui adoptet, tam heres est, quam ex eo natus. set et adrogatus, qui in potestate aliena non est, adrogatoris fit filius et suus heres ut patris
 5 *naturalis*. haec ait Ser. Sulpicius in ea oratione, quam habuit contra Messalam pro Aufidia.² — *Fest. v. man-*
cipatus (mancipatione) p. 153.

16. Siliii causam te docui. is postea fuit apud me. cum ei dicerem tibi uideri sponsionem illam nos sine
 10 periculo facere posse: SI BONORVM TVRPILIAE POSSESSIONEM Q. CAEPIO PRAETOR EX EDICTO SVO MIHI DEDIT, negare aiebat Seruium tabulas testamenti esse eas, quas instituisset is, qui factionem testamenti non habuerit; hoc idem Ofilium dicere.³ — *Cic. ad fam. (Treba-*
 15 *tium) 7, 21.*

17. Eum uero, cui dens deesset, Seruius redhiberi posse respondit. — *Gell. 4, 2, 12.*

18. Municeps est, ut ait Aelius Gallus, qui in municipio liber natus est; item qui ex alio genere hominum munus functus est; item qui in municipio ex
 20 servitute se liberavit a municepe.⁴ at Seruius⁵ aiebat initio fuisse, qui ea condicione ciues Romani⁶ fuissent, ut semper rem publicam separatim⁷ a populo Romano haberent⁸, Cumanos Acerranos Atellanos.⁹ — *Fest. v.*
 25 *municeps p. 142. cf. infra Aelius Gallus 7 p. 38.*

---

1) patri cod. 2) 'totum locum paullo aliter supplevi ac Muellerus ceterique'. Hu. 3) 'de causa Siliana cf. lib. meum 'Studien d. R. R.' p. 1. — Servii epistolam consolatoriam, quae legitur inter Cic. ep. ad fam. 4, 5, omittimus'. Hu. 4) inserit S (i. e. cod. Vat. 2431) ex Paulo v. municeps p. 131 M.: item municipes erant, qui ex aliis ciuitatibus Romam uenissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tantum muneris partem. 5) Seruilius SQ (i. e. cod. Vat. 3369). ser. filius R (i. e. cod. Vat. 1549). 6) Ro S. om. QR. 7) separatim Q. 8) habebant R. 9) inserit Q ex Paulo: qui aequae ciues Romani erant et in legione merebant, sed dignitates non capiebant.

C. AELIVS GALLVS

(eiusdem fere aetatis).¹*DE VERBORVM, QVAE AD IVS CIVILE PERTINENT,
SIGNIFICATIONE.*

1. Postliminio² receptum Gallus Aelius in libro 5 primo significationum, quae ad ius pertinent, ait esse eum, qui liber, ex qua ciuitate in aliam ciuitatem abierat, in eandem ciuitatem redit eo iure, quod constitutum est de postliminiis.³ item qui⁴ seruus a nobis in hostium potestatem peruenit, postea ad nos 10 redit in eius potestatem, cuius antea fuit, iure postliminii. equi et muli et nauis eadem ratio est postliminio² receptis iis⁵, quae serui. quae genera rerum ab hostibus ad nos postliminio² redeunt, eadem genera rerum a⁶ nobis ad hostis redire possunt. cum popu- 15 lis liberis et cum foederatis et cum regibus postliminium nobis est ita, uti cum hostibus. quae nationes in ditione⁷ nostra sunt, cum his *postliminium non est*. — *Fest. v. postliminio p. 218.*

2. Gallus Aelius libro II. significationum⁸ uerbo- 20 rum, quae ad ius pertinent⁹, ait: 'Reus est, qui cum altero litem contestatam habet, siue is egit, siue cum eo actum est. reus stipulando est idem, qui stipulator dicitur, quippe¹⁰ suo nomine ab altero quid stipulatus¹¹ est, non is, qui alteri¹² adstipulatus est. reus 25 promittendo est, qui suo nomine alteri quid promisit, non qui pro altero quid promisit'. — *Fest. v. reus p. 273.*

1) cf. C. Guil. Heimbach Aelii Galli Icti de verb. q. ad ius civ. pert. signif. fragmenta Lips. 1823. C. Lachmann in Zeitschr. f. gesch. RW. XI, 116 = Kl. Schrift. ed. Vahlen p. 248.

2) post liminium cod. 3) post liminis cod. 4) item qui] itemque cod. 5) post liminium receptum is cod. post liminium receptionis Momms.

6) om. cod. 7) opinione cod.

8) significationem cod. 9) pertinet cod. 10) num quippe qui? 11) quid stipulatus] quibus pepulatus cod.

12) alter cod.

3. Saltum Gallus Aelius l. II. significationum, quae ad ius pertinent, ita definit: 'Saltus est, ubi siluae et pastiones sunt, quarum causa casae quoque: si qua particula in eo saltu pastorum aut custodum causa
5 aratur, ea res non peremit nomen saltui¹, non magis quam fundi, qui est in agro culto et eius causa habet aedificium, si qua particula in eo habet siluam'. — *Fest. v. saltum p. 302.*

4. Torrens . . . . . significat etiam fluuium subitis
10 imbris concitatum, qui alioqui siccitatibus exarescit; *contra amnis significat fluuium perennem*², cuius aquam³ ipsam, quae fluit, flumen recte dici ait Aelius Gallus l. II. *significationum*⁴, quae ad ius pertinent; ceterum uolgi consuetudine utrumque iam dici flumen et pe-
15 rennem fluuium et torrentem. — *Fest. v. torrens p. 352.*

5. C. Aelius Gallus in libro de significatione uerborum, quae ad ius ciuile pertinent, secundo uestibulum esse dicit non in ipsis aedibus neque partem aedium, sed locum ante ianuam domus uacuum, per
20 quem a uia aditus accessusque ad aedis est, cum dextra sinistraque ianuam rectaque tecta⁵ sunt uiae iuncta, atque ipsa ianua procul a uia est area uacanti intersita. — *Gell. 16, 5, 3. cf. Macrob. Sat. 6, 8, 16.*

6. C. Aelius⁶: 'Impubes libripens esse non potest
25 neque antestari'. — *Priscian. 8, 16 p. 382 ed. Hertz.*

7. 'Municeps est', ut ait Aelius Gallus, 'qui in municipio liber natus est. item qui ex alio genere

1) num saltus? 2) add. *Reitzenstein, Verrianiſche Forſchungen p. 83.* 3) cuius aquam] qui usa quam *cod.*

4) *suppl. Hu.* 5) rectaque tecta *Roensch apud Weißum in Fleckeiseni Annal. 131, 629. tecta quae codd.* 6) 'dubito nunc, num recte hic intellegatur Aelius Gallus, quem numquam nisi addito Galli cognomine laudari video: et variant *codd.*;

meliores: melius, unde M. Hertzius nuper de M. Livio Druso tr. pl. cogitavit; cuius vix quicquam ad Prisciani aetatem peruenit'. Hu. cf. Lachmann Kl. Schrift. p. 249 et ad Gai. 1, 119. M.' Manilio attribuit Bremer Iurispr. Antehadr. rel. I, 26.

hominum munus functus est. item qui in municipio ex seruitute se liberauit a municepe'. — *Fest. v. muni-ceps* p. 142. *cf. supra Serv. Sulpicius* 18 p. 36.

8. 'Necessarii sunt', ut Gallus Aelius ait, 'qui aut cognati aut¹ adfines sunt, in quos necessaria officia 5 conferuntur praeter ceteros'. — *Fest. v. necessarii* p. 162.

9. 'Nexum est', ut ait Gallus Aelius, 'quodcunque per aes et libram geritur, id quod necti dicitur, quo in genere sunt haec: testamenti factio, nexi² datio³, 10 nexi liberatio.⁴ — *Fest. v. nexum* p. 165.

9^a. Orba est... tris est ante... Gallus Aelius. — *Fest. v. orba* p. 182. *cf. supra Serv. Sulpicius* 11 p. 35.

10. Perfugam Gallus Aelius ait, qui liber aut seruus aut hostis sui⁵ uoluntate ad hostes transierit. qui 15 idem dicitur transfuga: quamquam sunt, qui credant perfugam esse non tam, qui alios fugiat, quam qui ob spem commodorum ad quempiam perfugiat. — *Fest. v. perfugam* p. 214.

11. .... at alterum (sc. petrarum genus) manu fac- 20 tum, ut docet Aelius Gallus: 'petra est, qui locus dextra ac sinistra fornicem expletur usque ad libram-mentum summi fornicis'. — *Fest. v. petrarum* p. 206.

12. 'Possessio est', ut definit Gallus Aelius, 'usus quidam agri aut aedificii, non ipse fundus aut ager. 25 non enim possessio est in rebus, quae tangi possunt, nec⁶ qui dicit se possidere, is suam rem⁷ potest dicere. itaque in legitimis actionibus nemo ex iure Quiritium⁸ possessionem suam uocare audet, sed ad interdictum uenit, ut praetor his uerbis utatur: VTI 30 NVNC POSSIDETIS EVM FVNDVM, Q(VO) D(E) A(GITVR), QVOD NEC VI NEC CLAM NEC PRECARIO ALTER AB

1) aut aut *cod.* 2) .XI. *cod.* 3) dando *cod.* 4) libranto *cod.* 5) sic *cod.*; num sua? — hostis vix sanum.

6) ita hiatum codicis explevit Cuiacius. nec suum Momms.

7) is suam rem *Hu.* his vere *cod.* 8) ex iure Quiritium *Hu.* ex his qui *cod.*

ALTERO POSSIDETIS, QVO MINVS¹ ITA POSSIDEATIS:
ADVERSVS EA VIM FIERI VETO'.² — *Fest. v. possessio*
p. 233.

13. 'Reciperatio est', ut ait Gallus Aelius, 'cum
5 inter populum et reges nationesque et ciuitates pere-
grinas lex conuenit, quomodo per reciperatores reddan-
tur res reciperenturque resque priuatas inter se per-
sequantur'. — *Fest. v. reciperatio p. 274.*

14. Relegati dicuntur proprie, quibus ignominiae
10 aut poenae causa necesse est ab urbe Roma alioque
quo loco abesse lege senatusue³ consulto aut edicto
magistratus⁴, ut etiam Aelius Gallus indicat. — *Fest.*
v. relegati p. 278.

15. *Religiosum ait*⁵ esse Gallus Aelius, quod homini
15 ita facere non liceat, ut si id faciat, contra deorum
uoluntatem uideatur⁶ facere. quo in genere sunt haec:
in aedem Bonae Deae uirum introire; aduersus auspi-
cia⁷ legem ad⁸ populum ferre; die nefasto apud prae-
torem lege agere. inter sacrum autem et sanctum et
20 religiosum differentias bellissime refert: sacrum aedi-
ficiū consecratum deo; sanctum murum, qui sit
circum oppidum; religiosum sepulcrum, ubi mortuus
sepultus aut humatus sit, satis constare ait. sed ita⁹
ratione¹⁰ quadam et temporibus eadem uideri posse:
25 siquidem quod sacrum est, idem lege aut instituto
maiorum sanctum esse putat, ut¹¹ uiolari id sine poena
non possit. idem religiosum quoque esse¹², quoniam¹³

1) om. codex; habent D. 43, 17, 1. Gai. 4, 160. 2) 'de
scriptura et de sensu loci cf. lib. meum "über d. Stelle d. Varro
v. d. Licin." p. 93 seq.' Hu. 3) leges Senatusque cod.

4) magistratuus cod. 5) ins. Ursinus. 6) uideantur cod.

7) auspicia Antonius Augustinus. mysticiae cod. 8) id cod.

9) num ista? 10) portione cod. 11) putat, ut Mueller.

putant cod. 12) quod Mueller et Mommsen Aelio Gallo attri-

bunt fragmentum: 'at Aelius Gallus, quod utrumque esse

uideatur et sacrum et religiosum' Fest. v. sanctum p. 317, id

Aelii Stilonis esse demonstravit Reitzenstein Verr. Forsch. p. 89.

13) qui non iam cod.

sit aliquid, quod ibi homini facere non liceat, quod si faciat, aduersus deorum uoluntatem uideatur facere. similiter de muro et sepulcro debere obseruari, ut eadem et sacra et sancta et religiosa fiant, sed eo¹ modo, quo² supra expositum est, cum de sacro 5 diximus. — *Fest. v. religiosus p. 278. cf. v. sanctum p. 317.*

16. Remancipatam Gallus Aelius esse ait, quae mancipata sit ab eo, cui in manum conuenerit. — *Fest. v. remancipatam p. 277.* 10

17. Itaque Gallus Aelius ait: 'Inter legem et rogationem hoc interest: rogatio est genus legis; quae lex, non continuo ea rogatio est; quae rogatio, non potest non esse lex, si modo iustis comitiis rogata est'. — *Fest. v. rogatio p. 266.* 15

18. Gallus Aelius ait sacrum esse, quodcunque more³ atque instituto ciuitatis consecratum sit, siue aedis siue ara siue signum siue locus⁴ siue pecunia siue quid aliud, quod dis dedicatum atque consecratum sit. quom⁵ autem priuati⁶ suae religionis causa aliquid 20 earum rerum deo dedicent, id pontifices Romanos non existimare sacrum. at si qua sacra priuata succepta sunt, quae ex instituto pontificum stato die aut certo loco facienda sint, ea sacra appellari tamquam sacrificium; ille locus, ubi ea sacra priuata facienda sunt, 25 uix uidetur sacer esse. — *Fest. v. Sacer mons p. 319.*

19. Senatus decretum a consulto Aelius Gallus sic distinguit, ut id dicat particulam quandam esse senatus consulti, ut cum prouincia alicui decernitur, quod tamen ipsum senatus consulti est. — *Fest. v. senatus 30 decretum p. 339.*

20. 'Sepulchrum est', ut ait Gallus Aelius, 'locus, in quo mortuus sepultus est, quod antiqui bustum

---

1) quo *cod.*   2) quod *cod.*   3) quodcunque more *Lachmann.* quocunque modo *cod.*   4) locum *cod.*   5) quod *cod.*
6) priuatis *cod.*

appellabant. isque cippis aut aliqua alia re mortui causa designatus est, intra quos fines sepultura est facta. — *Fest. v. sepulchrum p. 339.*

21. 'Sobrinus est', ut ait Gallus Aelius, 'patris mei
5 consobrini filius et matris meae consobrinae filius. femina isdem de causis appellat fratrem et fratrem patruelem et consobrinum et propius sobrino et sobrinum.¹ idem gradus in sobrina quoque sunt'. — *Fest. v. sobrinus p. 297.*

10 22. . . quam (sc. stirpem) Gallus Aelius sic definit: 'Stirps² est gentis *propagatio*, ut qui a quoque est *prognatus*'. — *Fest. v. stirps p. 313.*

22a. *Tumulum* Aelius sic definit: *Tumulus est cumulus arenae editus secundum mare fluctibus in altum*
15 *eleuatus. unde similiter et manufactus et naturalis proprie dici potest.* — *Fest. v. tumulum p. 355.*³

23. Aelius Gallus de uerbis ad ius ciuile pertinentibus uallos tegulas grandes, quae supra collicias infimae ponuntur, appellat. — *Serv. ad Vergil. Georg. 1, 264.*

20

P. ALFENVS VARVS

(cos. a. u. 715).

DIGESTORVM.

1. Alfenus iureconsultus, Seruii Sulpicii discipulus rerumque antiquarum non incuriosus, in libro digesto-
25 rum tricesimo et quarto, coniectaneorum autem secundo⁴ 'In foedere', inquit, 'quod inter populum Romanum et Carthaginienses factum est, scriptum inuenitur, ut Carthaginienses quotannis populo Romano darent certum pondus argenti puri puti, quaesitumque
30 est, quid esset purum putum. respondi', inquit, 'ego

1) sobrino et sobrinum *Hu.* consobrino et sobrina *cod.* consobrino iam correxit *Augustinus.* 2) stirp *cod.* 3) hoc fragmentum Aelio Gallo, non Stiloni adscribimus secuti *Reitzensteinium Verr. Forsch. p. 89.* 4) cf. de duplici titulo *Jörs in Pauly-Wissowa Realencycl. 1, 1474.*

putum esse ualde purum, sicut nouum nouicium dicimus et proprium propicium, augere atque intendere uolentes noui et proprii significationem'. — *Gell.* 7 (6), 5, 1.

P. AVFIDIUS NAMVSA

(eiusdem aetatis).

5

1. P. Aufidius: 'Si quis alio uocitatur nomine tum, cum lis¹ contestatur, atque olim uocitabatur'. — *Priscian.* 8, 4, 18 p. 384 *ed. Hertz.*

Q. AELIVS TVBERO

(eiusdem aetatis).²

10

1. (Ateius Capito) Tuberone[m] dicere ait nullum senatus consultum fieri posse non discessione facta, quia in omnibus senatus consultis, etiam in iis, quae per elationem³ fierent, discessio esset necessaria. — *Gell.* 14, 7, 13. *cf. infra Ateius Capito* 3. 4 pag. 63. 15

2. (?) Aelium quoque Tuberone[m] libro ad C. Oppium scripto 'occecurrit' dixisse Probus adnotauit et haec eius uerba apposuit: 'Si generalis species occurrerit'.⁴ — *Gell.* 6 (7), 9, 11.

C. TREBATIVS TESTA

(eiusdem aetatis).

20

DE RELIGIONIBVS.

1. 'Sacrum est', ut Trebatius libro primo de religionibus refert, 'quicquid est, quod deorum habetur'.

1) iis, his, hiis *codd.*; emendauit *Hu.* *cf. Zeitschr. f. gesch. R. W.* X, 339. *ceterum dubium est, utrum hoc fragmentum Aufidio Namusae an Aufidio Tuccae attribuendum sit.* 2) *ex 'praeceptis Aelii Tuberonis super officio iudicis', quae Gell. 14, 2, 20 laudat, nihil superest.* 3) per elationem vel per lationem *codd.* per relationem *vulg.* per lationem aut perrogationem *Mommsen.* 4) 'incertum est, Tuberonis iuris consulti an historici haec sint. de variis Tuberonibus vid. *Kraus. fragm. vet. hist. Rom.* p. 321—28'. *Hu. cf. Peter, hist. Rom. vell.* 311, *fragm. hist. Rom.* 199, *Klebs in Pauly-Wissowa Realencyclop.* I, 537.

— Trebatius profanum id proprie dici ait, quod ex religioso uel sacro in hominum usum proprietatemque conuersum est. — *Macrob. Sat.* 3, 3, 2. 4.

2. Trebatius in libro primo religionum ait nundinis
5 magistratum posse manumittere iudiciaque addicere. — *Macrob. Sat.* 1, 16, 28.

3. Cum enim Trebatius libro primo de religionibus doceat hostiarum genera esse duo¹, unum, in quo uoluntas dei per exta disquiritur, alterum, in quo sola
10 anima deo sacratur, unde etiam haruspices animales has hostias uocant, utrumque hostiarum genus in carmine suo Vergilius ostendit. — *Macrob. Sat.* 3, 5, 1.

4. Nam in libro de religionibus secundo: 'Sacellum est', inquit, 'locus paruus deo sacratus cum ara'.
15 deinde addit uerba haec: 'sacellum ex duobus uerbis arbitror compositum, sacri et cellae, quasi sacra cella'. — *Gell.* 7 (6), 12, 5.

5. . . . secundum Trebatium, qui de religionibus libro septimo ait: 'Luci, qui sunt in agris, qui concilio² capti sunt, hos lucos eadem caerimonia moreque
20 conquiri³ haberique oportet, ut ceteros lucos, qui in antiquo agro sunt'. — *Serv. ad Verg. Aen.* 11, 316.

6. Hoc loco non alienum uidetur de condicione eorum hominum referre, quos leges sacros esse certis
25 dis iubent, quia non ignoro quibusdam mirum uideri, quod cum cetera sacra uiolari nefas sit, hominem sacrum ius fuerit occidi. cuius rei causa haec est. ueteres nullum animal sacrum in finibus suis esse patiebantur, sed abigebant ad fines deorum, quibus sacrum
30 esset, animas uero sacratorum hominum, quos zanas⁴ Graeci uocant, dis debitas aestimabant. quemadmodum

1) cf. *Marquardt Röm. Staatsverw.* III², 185. *Hartmann Ordo iudic.* p. 52. 2) nouitio *Salmasius*. nouiter *Mommsen*

(*Staatsr.* III, 824, 3). quondam bello *Hu. num conciliati?* cf. *lex Acil. repet. l.* 3. 59. *Cic. in Verr.* 2, 142. 3, 194. 218. *ad Att.* 6, 1, 21. 3) coinqui *Salmasius*. sed cf. *Jordan krit. Beitr.*

p. 384 sq. 4) ζῳάνας *Rhodiginus*. ζωγάνας *Liebrecht*.

igitur quod sacrum ad deos ipsos mitti non poterat, a se tamen dimittere non dubitabant, sic animas, quas sacras in caelum mitti posse arbitrati sunt, uiduatas corpore quam primum ire illo uoluerunt. disputat de hoc more etiam Trebatius religionum libro nono, cuius 5 exemplum, ne sim prolixus, omisi. — *Macrob. Sat.* 3, 7, 5—8.

7. 'Sanctum est', ut idem Trebatius libro decimo¹ religionum refert, 'interdum idem, quod sacrum, idemque, quod religiosum; interdum aliud, hoc est, nec 10 sacrum nec religiosum est'. — *Macrob. Sat.* 3, 3, 5.

8. (Compita), ut Trebatio² placet, locus ex pluribus partibus in se uel in easdem partes ex se uias atque itinera³ dirigens, siue is cum ara siue sine ara siue sub tecto siue sub diuo sit, ubi pagani agrestes bu- 15 cina conuocati solent certa inire concilia. hinc et Lares compitalicii et feriae compitaliciae. — *Schol. Vergiliana cod. Vat.* 3317 *ad Georg.* 2, 383 (*vulgo Philargyrio attributa*) in *Servio a Thilone edito vol.* III, 1 p. 252.

9. MACTVS HOC VINO INFERIO ESTO. 'Inferio', in- 20 quit Trebatius, 'uerbum ea causa est additum eaque ratione profertur, ne uinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud, quod effunditur, promptum est, esse sacrum incipiat et ex usibus eripiatur humanis. addito ergo hoc uerbo 25 solum erit, quod inferetur, sacrum nec religione obligabitur ceterum'. — *Arnob. adv. nat.* 7, 31.

EX LIBRIS DE IVRE CIVILI VEL ALIVNDE.

10. De sterila autem muliere, si natiua sterilitate sit, Trebatium contra Labeonem respondisse dicunt. 30 nam cum redhiberi eam Labeo quasi minus sanam

---

1) *sed teste Porphyrione ad Horat. Sat.* 2, 1 *init.* 'Trebatius .... aliquot libros de civili iure composuit et de religionibus novem'. 2) Trebatio *Salmasius exerc. Plin.* p. 150. *relatio cod.* 3) uias atque itinera *cod.* uia atque itinere *Ursinus.*

putasset, negasse aiunt Trebatium ex edicto *agi* posse, si ea mulier a principio genitali sterilitate esset. at si ualitudo eius offendisset exque ea uitium factum esset, ut concipere fetus non posset, tum sanam non
 5 uideri et esse in causa redhibitionis. — *Gell.* 4, 2, 9. 10. cf. *D.* 21, 1, 14, 3 (*Ulp.* 1760).

A. CASCELLIVS

(eiusdem aetatis).

1. Cascellius iuris consultus urbanitatis mirae liber-
 10 tatisque habebatur; praecipue tamen is iocus eius innotuit: lapidatus a populo Vatinius cum gladiatorium munus ederet, obtinuerat, ut aediles edicerent, ne quis in arenam nisi pomum misisse uellet. forte his diebus Cascellius consultus a quodam, an nux pinea po-
 15 mum esset, respondit: 'Si in Vatinium missurus es, pomum est'.¹ — *Macrob. Sat.* 2, 6, 1.

2. Mercatori deinde, quemadmodum cum socio nauim diuideret, interroganti respondisse traditur: 'Nauim si diuidis, nec tu nec socius habebis'. —
 20 *Macrob. Sat.* 2, 6, 2.²

L. IVLIVS CAESAR

(cos. a. u. 690).³

AVSPICIORVM.

1. Iulius Caesar sexto decimo auspiciorum libro
 25 negat nundinis contionem aduocari posse, id est cum

---

1) cf. *Cic. in Vatin.* 15, 37. — *D.* 50, 16, 205 (*Alf.* 62). *Plin. n. h.* 15, 35 et 91. 2) 'elegantius *Quintil. I. O.* 6, 3, 87: Cascellio, qui consultori dicenti: Nauem diuidere uolo. Perdes, inquit. ceterum Cascellius haec faceta responsa libro bene dictorum inseruisse uideri potest. cf. *D.* 1, 2, 2, 45'. *Hu.* cf. Jörs in *Pauly-Wissowa Realencycl.* III, 1634 sq. 3) 'hic cum idem fuisse videatur, qui auctore *Macrob. Sat.* 3, 13, 11 *Lentulum flaminem Martialem inauguravit* (cf. *Drumann Gesch. Roms* II, 552 [II², 472]. III, 123), non dubito, quin ei hi augurales

populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. — *Macrob. Sat.* 1, 16, 29.

2. Caesar in auguralibus: 'Si sincera pecus erat'. — *Priscian.* 6, 16, 86 p. 270 *Hertz.*

3. L. Caesar: 'Certaeque res augurantur' οἰωνοσκο- 5 ποῦνται. — *Priscian.* 8, 4, 15 p. 380 *Hertz.*

4. Maiorem consulem L. Caesar putat dici¹ uel eum, penes quem fasces sint, uel eum, qui prior factus sit; praetorem autem maiorem urbanum, minores ceteros. — *Fest. v. maiorem* p. 161. 10

M. VALERIVS MESSALA

(cos. a. u. 701).

DE AVSPICIIS

1. Super hac re meis uerbis nil opus fuit, quoniam liber M. Messalae auguris de auspiciis primus, cum 15 hoc scriberemus, forte adfuit. propterea ex eo libro uerba ipsius Messalae subscripsimus: 'Patriciorum auspicia in duas sunt diuisa potestates. maxima sunt consulum, praetorum, censorum. neque tamen eorum omnium inter se eadem aut eiusdem potestatis, ideo quod 20 conlegae non sunt censores consulum aut praetorum, praetores consulum sunt. ideo neque consules aut praetores censoribus neque censores consulibus aut praetoribus turbant aut retinent auspicia; at censores inter se, rursus praetores consulesque inter se et uitiant et 25 obtinent. praetor etsi conlega consulis est, neque praetorem neque consulem iure rogare potest, ut quidem nos a superioribus accepimus aut² ante haec tempora seruatum est et ut in commentario tertio decimo C. Tuditani patet, quia imperium minus praetor, 30 maius habet consul, et a minore imperio maius aut

---

libri tribuendi sint. C. Caesari dictatori tribui non posse etiam vidit Nipperdey in ed. Caesaris p. 785'. Hu. 1) 'puta in auguriis. Fest. v. remisso exercitu p. 290, infra in M. Antist. Labeone 18 p. 58'. Hu. 2) et Scioppius.

maiori¹ conlega rogari iure non potest'. nos his temporibus praetore praetores creante ueterum auctoritatem sumus secuti neque his comitiis in auspicio fuimus. censores aequae non eodem rogantur auspicio
 5 atque consules et praetores. reliquorum magistratuum minora sunt auspicia. ideo illi minores, hi maiores magistratus appellantur. minoribus creatis magistratibus tributis comitiis magistratus, sed iustus² curiata datur lege; maiores centuriatis comitiis fiunt'. — *Gell.*
 10 13, 15, 3. 4. *cf. Fest. v. minora itemque maiora auspicia p. 157: Minora itemque maiora auspicia quae dicantur, docet Messala; nam maiora consulum, praetorum, censorum dici ait, reliquorum minora, cum illi maiores, hi autem minores magistratus dici consueuerint.*
 15 2. Idem Messala in eodem libro de minoribus magistratibus ita scripsit: 'Consul ab omnibus magistratibus et comitiatum et contionem auocare potest. praetor et comitiatum et contionem usquequaque auocare potest nisi a consule. minores magistratus nusquam
 20 nec comitiatum nec contionem auocare possunt. ea re qui eorum primus uocat ad comitiatum, is recte agit, quia bifariam cum populo agi non potest nec auocare alius alii potest. sed si³ contionem habere uolunt, uti ne cum populo agant, quamuis multi magistratus
 25 simul contionem habere possunt'. — *Gell.* 13, 16, 1 (13, 15 *extr.*).

3. Huius rei (*sc.* Auentini montis intra effatos urbis fines non inclusi) Messala aliquot causas uideri scripsit, sed praeter eas omnis ipse unam probat, quod
 30 in eo monte Remus urbis condendae gratia auspicauerit auesque inritas habuerit superatusque in auspicio a Romulo sit. 'Idcirco', inquit, 'omnes, qui pomerium

---

1) maiori *Mommsen Staatsr.* II³, 80, 4. 126, 2. maiore *codd.* maioris *Hu.* cum *P. Merula.* maior a minore *Hertz.* *vid. supra p. 9.* 2) magistratus sed iustus *codd.* magistratus sed (*del. Hu.*) ius eius *Niebuhr.* 3) alius alii potest. sed si *Mommsen.* alius alii posset si *codd.* alius alii possunt, si sic *Hu.*

protulerunt, montem istum excluserunt, quasi auibus obscenis ominosum'. — *Gell.* 13, 14, 5. 6.

4. 'Bene sponsis beneque uolueris'¹ in precatione augurali Messalla augur ait significare spoponderis, uolueris. — *Fest.* v. *bene sponsis* p. 351.

5

5. 'Serpula serpserit'² ait idem Messalla, serpens inrepserit. — *Fest.* v. *serpula* p. 351.

6. 'Solino' idem ait esse consulo. — *Fest.* v. *solino* p. 351.

7. 'Suad ted' idem ait esse sic te. — *Fest.* v. *suad* 10 p. 351.

8. Vernisera Messalla³ auguria.⁴ — *Paul. ep. Fest.* v. *vernisera* p. 379.

9. Marspedis siue sine r littera maspedis in precatione solitaurilium⁵ quid⁶ significet, ne Messalla³ qui- 15 dem augur in explanatione auguriorum reperire se potuisse ait. — *Fest.* v. *marspedis* p. 161.

10. Quod Iulius Modestus adfirmat Messalla augure consulente pontifices, an nundinarum Romanarum Nonarumque dies feriis tenerentur, respondisse eos 20 nundinas sibi ferias non uideri.⁷ — *Macrob. Sat.* 1, 16, 28.

11. *Pecunia*, quae erogatur in ludos et *spectacula*, appellatur *lucari* edicta, quod e lucis captetur . . . . . lucar a luce in eodem libro dici⁸ existimat, cuius opi- 25 nionis est et Valerius Messalla in explanatione auguriorum.⁹ — *Fest.* v. *pecunia* p. 253.¹⁰

1) uoleris *Scaliger, Lipsius.* uolis *Mueller.* 2) serpsit *Scaliger.* cf. *Fest.* v. *serpsit* p. 348. 3) Messalia *cod.*

4) 'fuerint auguria, quae verno tempore extremo capiebantur'. *Hu.* 5) precatione solitaurilium] precaticie sesita uallium *cod.*

6) quod *cod.* 7) 'Messalla hoc responsum libris suis inseruisse videtur'. *Hu.* 8) dixi *cod.* 9) sic *suppl.* *Schoell.*

10) 'Schoell. leg. XII tab. rel. quod suspicatur p. 37 ex eodem libro glossas sumptas esse Festi p. 161 v. minorum pontificum et maximum praectorem, plane incertum est. — *edd.* 1. 2. Messalae etiam quae ex Valerii cuiusdam explanatione XII tab. et 'de involute dictis' libro apud *Fest.* v. *sanates* p. 321

12. ὅθεν ὁ Μεσσαλᾶς *Unde Messala eum esse*
 τοῦτον (sc. Ἰανὸν) εἶναι *aeonem arbitratur; etenim*
 τὸν αἰῶνα νομίζει. καὶ γὰρ *quinto huius mensis die*
 ἐπὶ τῆς πέμπτης τοῦ μηνὸς *ferias Aeonis celebrabant*
 5 τούτου ἑορτὴν αἰῶνος ἔπε- *veteres.*
 τέλουν οἱ πάλοι. — *Io. Lyd.*
de mens. 4, 1 p. 64, 12 ed.
Wuensch. cf. Macrob. Sat.
1, 9, 14.

10

L. CORNELIVS BALBVS

(pontifex eiusdem aetatis).¹

ἙΞΗΓΗΤΙΚΩΝ.

1. Et Cornelius Balbus *ἐξηγητικῶν* libro octauo
 decimo ait apud aram maximam obseruatum, ne lec-
 15 tisternium fiat. — *Macrob. Sat. 3, 6, 16.*

2. Cornelius Balbus Hymenaeum ait, Magnetis filium,
 musicae artis peritum, pulchritudine muliebri, dum
 nuptias Liberi patris et Althaeae religiosis cantibus
 celebrat, exspirasse: propter quod ei talis honor in
 20 nuptiis adtributus est, ut celebratio nominis eius nup-
 tiarum iungendarum perpetuum omen esset. — *Serv.*
ad Verg. Aen. 4, 127.

VERANIVS

(incertae sed huius fere aetatis).

25

AVSPICIORVM.

1. 'Referri diem prodictam, id est anteferri, reli-
 giosum est', ut ait Veranius in eo, qui est auspiciorum

et v. tuguria p. 355 exstant, adscripseram, quamquam eiusdem non videri monens. nunc ea ne Valerii quidem Messalae esse docuit Schoell. l. c. p. 37. cum vero nec ad Valerium Ictum spectare videantur, ad quem Cic. ad fam. 1, 10 collata 3, 1, 3 scripsit, sed ad Q. Valerium Soranum grammaticum et antiquitatum scrutatorem, nunc haec loca omittenda esse arbitratus sum'. Hu. 1) cf. Vellei. 2, 51, 3. Eckhel I, 21. Drumann Gesch. Roms II, 609 (II², 524). Groag in Pauly-Wissowa R. E. IV, 1271.

de comitiis, idque exemplo conprobat L. Iuli et P. Licini censorum¹, qui id fecerint sine ullo decreto augurum, et ob id lustrum parum felix fuerit. — *Fest. v. referri* p. 289.

2. Veranius ait non utique ex lecto, sed ex cubili⁵ (sc. surgere eum silentio, qui auspicaturus sit,) nec² rursus se in lectum recipere necesse esse. — *Fest. v. silentio* p. 348.

3. 'Paludati in libris auguralibus significat', ut ait Veranius, 'armati, ornati'. omnia enim militaria ornamenta paludamenta dici'. — *Fest. v. paludati* p. 253.

QVAESTIONVM PONTIFICALIVM.

4. Veranius enim in pontificalibus quaestionibus docet eximias dictas hostias, quae ad sacrificium destinatae eximantur e grege, uel quod eximia specie quasi¹⁵ offerendae numinibus eligantur. — *Macrob. Sat.* 3, 5, 6.

5. Ait enim Veranius de uerbis pontificalibus³: 'Felices arbores putantur esse quercus, aesculus, ilex, suberies, fagus, corylus, sorbus, ficus alba, pirus, malus, uitis, prunus, cornus, lotus'. — *Macrob. Sat.* 3, 20, 2.²⁰

6. . . . sicut Veranius ex primo libro Pictoris etc. — *vid. supra Fabius Pictor* 2 p. 2.

7. 'Praesentanea⁴ porca dicitur', ut ait Veranius, 'quae familiae purgandae⁵ causa Cereri immolatur, quod pars quaedam eius sacrificii fit in conspectu mortui²⁵ eius, cuius funus instituitur'. — *Fest. v. praesentanea* p. 250.

8. 'Prodiguae hostiae uocantur', ut ait Veranius, 'quae consumuntur, unde homines quoque luxuriosi prodigi'. — *Fest. v. prodiguae* p. 250.³⁰

9. Offendices ait esse Titius nodos, quibus apex

---

1) a. 664 u. c., 90 a. Chr.   2) ne cod.   3) 'puta libro aliquo quaestionum pontificalium ita inscripto. cf. num. 12'. Hu. Reitzenstein de duobus operibus cogitat, Verrian. Forsch. p. 49, 1.   4) presan. . . . cod.   5) pugnandae cod.

retineatur et remittatur. at Veranius coriola existimat, quae sint in loris apicis, quibus apex retineatur et remittatur, quae ab offendendo dicantur. nam quom ad mentum peruentum sit, offendi mentum. — *Fest.*

⁵ *v. offendices p. 205.*

10. Oletum stercus humanum. Veranius: 'Sacerdotula in sacrario Martiali fecit oletum'. — *Paul. ep. Fest. p. 203.*

11. 'Muries¹ est', quemadmodum Veranius docet,
¹⁰ 'ea, quae fit ex sali sordido, in pila pisato et in ollam fictilem coniecto ibique operto gypsatoque et in furno percocto, cui uirgines Vestales serra ferrea secto et in seriam coniecto, quae est intus in aede Vestae in penu exteriori, aquam iugem uel quamlibet, praeter-
¹⁵ quam quae per fistulas uenit, addunt² atque ea demum in sacrificiis utuntur'. — *Fest. v. muries p. 158.*

12. Sed Veranius Pontificalium eo libro, quem fecit de supplicationibus, ita ait: 'Pinariis, qui nouissimi comeso prandio uenissent, cum iam manus pransores
²⁰ lauarent, praecepisse Herculem, ne quid postea ipsi aut progenies ipsorum ex decima gustarent sacranda sibi, sed ministrandi tantum modo causa, non ad epulas conuenirent; quasi ministros ergo sacri custodes uocari'. — *Macrobian. Sat. 3, 6, 14.*

²⁵ 13. Reus cum pro utroque ponatur, ut Veranius in eo, qui est de uerbis pontificum scribit, qui aut dicit pro se aut contra te agit: uterque sacramento tuo uti potest. *Fest. v. reus p. 289.*³

14. Mille urbium . . . . s stetit pro regno . . . . .
³⁰ Veranius in l. . . . . cum, quod ei summae . . . . . causam Grae . . . . . χιλιάς et χιλιάδες eo autem non . . . . *Fest. p. 158.*

1) muri cod. cf. supra Fabius Pictor 8 p. 4. 2) addent cod. 3) hanc glossam Veranio recte attribuisse videtur M. Hertz. cf. Reitzenstein l. c. p. 49.

GRANIVS FLACCVS

(eiusdem aetatis).¹

DE INDIGITAMENTIS.

1. Eundem esse Genium et Larem multi ueteres memoriae prodiderunt, in quis etiam Granius Flaccus 5

1) duos statuimus Granios, Flaccum alterum, alterum Licinianum. cf. Mommsen praef. ad Solini editionem sec. p. XXIII. — 'ceterum in hoc finem facere placuit eorum, qui libera re publica scripserunt. ex quibus si quosdam omisi, quos quis desideraverit, id ea maxime de causa factum est, quod quae eorum reciperem, incertus haesitabam. in his praeprimis numerandus est M. Terentius Varro, doctissimus Romanorum, qui multis quidem partibus etiam ius divinum humanumque illustravit, sed tamen magis polyhistorem quam iuris peritum agens, de quo vid. Bernhardt Röml. Lit. ed. 5 p. 935. 970. [Teuffel-Schwabe, Röml. Litteraturgesch. I⁵, 295. Sanio, Varroniana in den Schriften der römischen Juristen, Leipzig 1867, p. 134. 211. Ritschl, Opuscula III, 444. Bremer Jurispr. Antehadr. I, 122]. idem cadit in P. Nigidium Figulum, cuius de studiis et operibus egregie scripsit M. Hertz Berol. 1845. [cf. editionem Swobodae, P. Nigidii Figuli reliquiae, Vindob. 1889]. praeterii etiam M. Fulvium Nobiliorem et qui eum insecuti sunt, tantum fastorum scriptores, Tarquitium Priscum aliosque de disciplina Etrusca scriptores (Bernhardt l. c. p. 927. Teuffel-Schwabe l. c. I, 265) item grammaticos, quamquam ex his quidam hoc aevo vel paullo post, velut Aelius Stilo, Santra, Verrius Flaccus, Cloatius Verus, alii etiam XII tabulis aliisque iuris prudentiae fontibus insignem operam dederunt. nec C. Bassus (Gavius ille, ut puto) de diis (Lyd. de mens. 4, 2 p. 65, 7 ed. Wuensch), Lepidus (orator? Cic. Brut. 25, 95) de sacerdotibus (Lyd. de mag. 1, 17 p. 22, 15 ed. Wuensch), Titius de feriis (Macrob. Sat. 1, 16, 28 cf. 3, 2, 11; alius est C. Titius ib. 3, 11, 5; 16, 14.) aliisque ad religiones spectantibus (Fest. v. offendices. rica p. 205. 253), ne Fulgentianos quosdam commemorem (Bernhardt l. c. p. 362. 939), quo consilio scripserint, constat. Nicostrati, ceterum item incerti scriptoris inferioris aetatis, de senatu habendo quod exstat insigne fragm. apud Fest. v. senacula p. 347 hic saltem adscribam: Senacula tria fuisse Romae, in quibus senatus haberi solitus sit, memoriae prodidit Nicostratus in libro, qui inscribitur de senatu habendo. unum, ubi nunc est aedis Concordiae inter Capitolium et forum, in quo solebant

in libro, quem ad Caesarem de indigitamentis scriptum reliquit. — *Censorin.* 3, 2.

2. Item Boeotii Parnassum montem Apollini sacrum esse memorantes simul tamen in eodem et oraculum Delphicum et speluncas Bacchicas uni deo consecratas colunt. unde et Apollini et Libero patri in eodem monte res diuina celebratur. quod cum et Varro et Granius Flaccus adfirment, etiam Euripides his (*scil. versibus*) docet *etc.* — *Macrob. Sat.* 1, 18, 3; 4.

10 3. Aristoteles, ut Granius memorat, uir ingenio praepotens atque in doctrina praecipuus, Mineruam esse Lunam probabilibus argumentis explicat et literata auctoritate demonstrat. — *Arnob.* 3, 31.

4. Nouensiles Piso deos esse credit nouem in Sabinis apud Trebiam constitutos. hos Granius Musas putat, consensum adcommodans Aelio. — *Arnob.* 3, 38. *cf. supra p.* 7. 32.

5. Sed et deos Conserentis pari more ac dissimulatione taceamus, quos cum ceteris scribit Flaccus in
20 humani penis similitudinem uersos obruisse se cineri¹, qui sub ollula fuerat factus extorum: quem cum Tanaquil dimoueret Etruriae disciplinarum perita, subrexisse se deos et neruis obduruisse diuinis. Corniculanae² inde imperauisse captivae, ut intellegeret et
25 agnosceret, quid sibi res uellent³: Ocrisiam prudentissimam⁴ feminam diuos inseruisse genitali: explicuisse motus certos. tunc sancta efferuentia⁵ numina uim uomuisse Lucilii ac regem Seruium natum esse Romanum. — *Arnob.* 5, 18.

30 6. Riccae et ricalae uocantur parua ricinia, ut palliola ad usum capitis facta. Granius quidem ait esse

---

magistratus d(um)t(axat) cum senioribus deliberare. alterum ad portam Capenam, tertium citra aedem Bellonae, in quo exterarum nationum legatis, quos in urbem admittere nolebant, senatus dabatur'. *Hu.* 1) cinere *Meursius*. 2) Corniculanae *Gelenius*. Cornicula *cod.* 3) uellet *Reifferscheid*. 4) pudentissimam *Meursius*. 5) efferuentia *Oehler*. et feruentia *cod.*

muliebre cingulum capitis, quo pro uitta flaminica redimiatur. — *Fest. v. ricae* p. 277.

7. (?) 'Flaccus¹ scribit Numam Pompilium, cum sacra Romanis conderet, uoto impetrasse, ut omnes dii falsum iuramentum uindicarent. — *Gramm. inc. gloss.* 5
ad Aen. 12, 234 *ex Barth. advers.* 33, 13, *in Appendice Serviana ab Hermanno Hagen edita* III, 524.

DE IVRE PAPIRIANO.²

8. In Papiriano enim iure euidenter relatum est arae uicem praestare posse mensam dicatam: 'Ut in 10 templo', inquit, 'Iunonis Populoniae augusta mensa est. namque in fanis alia uasorum sunt et sacrae supellectilis, alia ornamentorum. quae uasorum sunt, instrumenti instar habent, quibus semper sacrificia 15 conficiuntur. quarum rerum principem locum obtinet mensa, in qua epulae libationesque et stipes reponuntur. ornamenta uero sunt clipei, coronae et huiusce-modi donaria. neque enim donaria dedicantur eo tempore, quo delubra sacrantur; at uero mensa arulaeque eodem die, quo aedes ipsae, dedicari solent. unde 20 mensa hoc ritu dedicata in templo arae usum et religionem obtinet puluinaris'. — *Macrob. Sat.* 3, 11, 5.

M. ANTISTIVS LABEO

(vixit sub Augusto).

DE IVRE PONTIFICIO.

25

1. 'Proculiunt' promittunt ait significare Antistius de iure pontificali l. VIII. — *Fest. v. proculiunt* p. 253.

---

1) Flaccus *Lion. Elaus cod.* 'sed incertum est, an Granius hoc in indigitamentis dixerit. de Verrio Flacco Dirksen cogitavit'. *Hu.* 2) num idem sit Granius Flaccus, quem librum de iure Papiriano scripsisse Paulus (975) *D.* 50, 16, 144 refert,

2. 'Spurcum uinum est, quod sacris adhiberi non licet', ut ait Labeo Antistius l. X. commentarii iuris pontificii, 'cui aqua admixta est, defrutumue¹ aut igne tactum est, mustumue, antequam deferuescat'. — *Fest.*

⁵ v. *spurcum* p. 348.

3. 'Prox bona uox, uel ut quidam, proba significare² uidetur', ut ait Labeo de iure pontificio l. XI. — *Fest.*
v. *prox* p. 253.

4. Sistere fana cum in urbe condenda dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere.
¹⁰ quamquam³ Antistius Labeo ait in commentario XV. iuris pontificii fana sistere esse lectisternia certis locis et diis habere. — *Fest.* v. *sistere* p. 351.

5. ⁴Subigere arietem in eodem libro Antistius esse
¹⁵ ait dare arietem, qui pro se agatur, caedatur. — *Fest.*
v. *subigere* p. 351.

6. Labeo sexagesimo et octauo libro⁵ intulit, nisi Neptuno, Apollini et Marti taurum non immolari. — *Macrob. Sat.* 3, 10, 4.

20

EX IISDEM LIBRIS, VT VIDETVR.⁶

7. Posimerium esse ait Antistius Labeo in l...
iuris pontificalis pomerium, id est locum pro muro, qui

atque ille, qui de indigitamentis ad Caesarem scripsit, valde dubium est. cf. Hirschfeld, Acta Academ. Berol. 1901 p. 12. 1) defrutumue cod. 2) proba significare Hu. praesignificare cod. edd. cf. Paul. v. prox. 3) quamquam Hu. quam cod. 4) cf. supra L. Cincius 10 p. 27. 5) 'an iuris pontificii? an omnibus eius libris numeratis, quos quadringentos fuisse Pomponius Dig. 1, 2, 2, 47 testatur et in quibus etiam libri iuris pontificii sine dubio digesti erant? (cf. Dig. 1, 2, 2, 44). posterius malim existimare'. Hu. 6) 'in his Labeonem nostrum etiam de diis egisse et per se verisimile est et constat ex fr. 15. 20. at etiam Cornelius quidam Labeo hoc argumentum, theologica potius, ut videtur, ratione, compluribus libris exsecutus erat, de quibus vid. Macrob. Sat. 1, 12, 20sq. 1, 16, 29. 1, 18, 21. 3, 4, 6. et hic quidem hunc Labeonem addito Cornelii nomine ubique a nostro accurate discernit. aliis vero item posterioribus saepius Labeo

*auspicato olim quidem omnem urbem ambiebat praeter Auentinum, nunc etiam intra aedificia finitur; estque posimerium quasi promoerium.*¹ — *Fest. v. posimerium p. 249.*

8. *Labeo in commentario iuris pontificii ait nauteam* 5 *rubidum quiddam esse, quo pontificum uestimenta colorant. — Fest. v. nautea p. 166.*

9. *Oluatum Antistius Labeo ait esse mensurae genus. — Fest. v. olvatum p. 205.*

10. *Puilia saxa esse ad portum, qui sit secundum* 10 *Tiberim, ait Fabius Pictor*²; *quem locum putat Labeo dici, ubi fuerit Ficana*³ *uia Ostiensi ad lapidem undecimum. — Fest. v. Puilia p. 250. cf. supra p. 5.*

11. *Secespitam esse Antistius Labeo ait cultrum* *ferreum, oblongum, manibrio eburneo, rotundo, solido,* 15 *uincto ad capulum auro argentoque, fixum clavis aeneis, aere Cyprio, quo flamines, flaminicae, uirgines pontificesque ad sacrificia utuntur. — Fest. v. secespitam p. 348 suppl. ex Paulo.*

12. *'Septem dies' uel simpliciter 'septem calo' An-* 20 *tistius Labeo ait proclamare magistratum publicum, si Nonae septimanae futurae sunt. — Fest. v. septem dies p. 348.*⁴

---

simpliciter laudatur sententiarum auctor, quae pleraeque magis Cornelii quam Antistii rationi convenire videantur, videlicet Serv. ad Aen. 3, 168, Augustino de civ. dei 2, 11 (coll. 8, 13); 14. 3, 25. 9, 19. 22, 28, Fulgentio expos. serm. antiqu. 4, Lyd. de mens. 1, 21. 3, 10 (p. 47, 18 ed. W.). 4, 1. 25. de ostent. 3: quos locos idcirco indicasse satis erit'. Hu. cf. A. Pernice, M. Antistius Labeo I, 30 sq. W. Kahl, Philologus, V Supplementband (1889), 717—806. 1) sic fere Hu. Mommsen arctius Muellerum secutus ita supplet (Bruns Font. II⁶, 24): posimerium esse ait Antistius — pomerium, id est locum pro muro, ut ait Cato. olim quidem omnem urbem comprehendebat praeter Auentinum, nunc etiam intra aedificia comprehenditur et est muro proximum quasi promoerium. 2) lictor cod. 3) 'sacrificium ibi videtur ab Anco rege susceptum post Ficanam devictam'. Hu. cf. Liv. 1, 33, 2. 4) supplementa sunt Muelleri, vix recta, quoniam teste Thewreukio in codice est: bem calo. cf. Pernice Labeo I, 41.

13. Scribturn lapidem esse ait et ita uocari Antistius Labeo, in agro Medullino¹, in quo² diuinam rem facerent.³ — *Fest. v. scribturn* p. 348.

14. 'Septimontio', ut ait Antistius Labeo, 'hisce
5 montibus feriae: Palatio, cui sacrificium quod fit Palatuar dicitur; Veliae⁴, cui item sacrificium; Fagutali⁵, Suburae, Cermalo, Oppio [Caelio]⁶ monti, Cispio⁷ monti'. — *Fest. v. septimontio* p. 348.

15. Penatis singulariter Labeo Antistius posse dici
10 putat, quia pluraliter Penates dicantur, cum patiatur proportio⁸ etiam Penas dici, ut optimas, primas, Antias. — *Fest. v. Penatis* p. 253.

16. 'Popularia sacra sunt', ut ait Labeo, 'quae omnes ciues faciunt nec certis familiis adtributa⁹ sunt:
15 Fornacalia, Parilia, Laralia, porca praecidaneae'. — *Fest. v. popularia* p. 253.

17. Prop . . . sta¹⁰ dolia ait dici Labeo, quia . . .
— *Fest. p.* 253.

18. . . . a quo prius secures¹¹ habitae sunt, eum et
20 in augure legendo priorem esse, ait Antistius Labeo. — *Fest. v. remisso* p. 290.¹²

19. Cliuiam quoque auem ab antiquis nominatam animaduerto ignorari; quidam clamatoriam dicunt, Labeo prohibitoriam.¹³ — *Plin. n. h.* 10, 37.

20. *Διὰ τί τὸν τῆς Ὁρ- Cur Hortae aedem semper*
τας ναὸν ἀνεωγμένον εἶχον apertam veteres habebant?
οἱ παλαιοὶ διὰ παντός; an quia, ut Antistius Labeo

1) Menullino cod. 2) suppl. Hu. 3) facerent Hu. faceret cod. edd. 'erat fortasse sacrum gentile gentis Hostiliae publice susceptum. Dionys. 3, 1'. Hu. 4) uillae cod. 5) Faguali cod. 6) cf. Jordan Topogr. II, 211. 7) cis pto cod. 8) portio cod. 9) abtributa cod. 10) 'an: prope adusta? ut haec pertinuerint ad fulminis expiationem. cf. Iguv. Tafeln p. 404'. Hu. 11) sicures cod. 12) cf. supra L. Caesar 4 p. 47. Mommsen, Röm. Staatsr. I, 39 sq. 13) cf. Paul. Festi ep. p. 64: cliuia auspicia dicebant, quae aliquid fieri prohibebant.

πότερον, ὥς Ἀντίστιος Λα-
βέων ἰστόρηκε, τοῦ παρορ-
μᾶν ὁρτάρι' λεγομένου,
τὴν οἶον ἐγκελευομένην
πρὸς τὰ καλὰ καὶ παρορ-
μῶσαν θεὸν Ὅρταν λεγο-
μένην ὥροντο δεῖν ὥς ἐν-
εργὸν ἀεὶ μηδέποτε μέλλειν
μηδ' ἀποκεκλεῖσθαι μηδ'
ἐλινύειν; — *Plutarch. Q.*
Rom. 46.

*tradidit, cum παρορμᾶν
hortari dicatur, inde tam-
quam ad bona incitantem
et hortantem deam Hortam
dictam existimabant oportere ut industriam num-
quam haesitare aut clausam
esse aut otiosi?*

10

21. Qui de uirgine capienda scripserunt, quorum diligentissime scripsit Labeo Antistius, minorem quam annos sex, maiorem quam annos decem natam negauerunt capi fas esse; item quae non sit patrima et 15 matrima; item quae lingua debili sensuue aurium diminuta aliaue qua corporis labe insignita sit; item quae ipsa aut cuius pater emancipatus sit, etiamsi uiuo patre in aui potestate sit; item cuius parentes alter amboue seruitutem seruierunt aut in negotiis 20 sordidis uersantur. sed eam, cuius soror ad id sacerdotium lecta est, excusationem mereri aiunt; item cuius pater flamen aut augur aut quindecimuirum sacris faciundis aut septemuirum epulonum aut Salius est. sponsae quoque pontificis et tubicinis sacrorum filiae 25 uacatio a sacerdotio isto tribui solet. — *Gell. 1, 12, 1—7.*

22. In libro Laelii Felicis¹ ad Q. Mucium primo scriptum est Labeonem scribere calata comitia esse, quae pro conlegio pontificum habentur aut regis aut 30 flaminum inaugurandorum causa. eorum autem alia esse curiata, alia centuriata; curiata per lictorem curiatum calari, id est conuocari, centuriata per cornicinem. — *Gell. 15, 27, 1. 2.*

1) cf. *infra* p. 94.

AD DVODECIM TABVLAS.

23. Labeo in libro de duodecim tabulis secundo acria et seuera iudicia de furtis habita esse apud ueteres scripsit, idque Brutum solitum dicere, et furti
 5 damnatum esse, qui iumentum aliorum duxerat, quam quo utendum acceperat, item qui longius produxerat, quam in quem locum petierat. — *Gell.* 6 (7), 15, 1.

24. Praeterea in commentariis Labeonis, quae ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: 'Virgo
 10 Vestalis neque heres est cuiquam intestato neque intestatae quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt. id quo iure fiat, quaeritur'. — *Gell.* 1, 12, 18.

25. Itaque cum eam legem Labeo¹ quoque uester in libris, quos ad duodecim tabulas conscripsit, non
 15 probaret, 'tum'², inquit, 'L. Veratius fuit egregie homo inprobus atque inmani uecordia. is pro delectamento habebat os hominis liberi manus suae palma uerberare. eum seruus sequebatur ferens crumenam plenam
 20 assium; ut quemque depalmauerat, numerari statim secundum duodecim tabulas³ quinque et uiginti asses iubebat. propterea', inquit, 'praetores postea hanc abolescere et relinqui censuerunt iniuriisque aestuman-
 dis recuperatores se daturos edixerunt'. — *Gell.* 20, 1, 13.

LIBRI PRAETORIS (VRBANI).†

25 26. Praeterea in libris, quos ad praetoris edictum scripsit, multa posuit partim lepide atque argute reperta; sicuti hoc est, quod in quarto ad edictum libro scriptum legimus: 'Soror', inquit, 'appellata est, quod
 30 quasi seorsum nascitur separaturque ab ea domo, in qua nata est, et in aliam familiam transgreditur'. — *Gell.* 13, 10, 3 et ex eo *Non.* 1 p. 52 *Merc.*

1) cum Labeo *codd.* 2) *add. Hu.* 3) *ob sequens hanc mavult* tabularum legem *Hu.*

INCERTVM, VNDE PETITA.

27. Caelius Sabinus¹ in libro, quem de edicto aedilium curulium composuit, Labeonem² refert, quid esset morbus, hisce uerbis definisse: 'Morbus est habitus cuiusque³ corporis contra naturam, qui usum eius 5 facit deteriozem'. — *Gell.* 4, 2, 3.

28. Labeonem respondisse aiunt redhiberi posse (sc. eunuchum) quasi morbosum; sues etiam feminae⁴ si sterilae essent et uenum issent, ex edicto aedilium posse agi Labeonem scripsisse. de sterila autem mu- 10 liere, si natiua sterilitate sit, Trebatium⁵ contra Labeonem respondisse dicunt. nam cum redhiberi eam Labeo quasi minus sanam putasset, negasse aiunt Trebatium ex edicto agi posse etc. — *Gell.* 4, 2, 7—10.

29. Eum uero, cui dens deesset, Seruius⁶ redhiberi 15 posse respondit, Labeo in causa esse redhibendi negauit; 'nam et magna', inquit, 'pars dente aliquo carent, neque eo magis plerique homines morbosus sunt, et absurdum admodum est dicere non sanos nasci homines, quoniam cum infantibus non simul dentes 20 gignuntur'. — *Gell.* 4, 2, 12.

30. 'Mortis causa stipulatio existimatur fieri', ut ait Antistius Labeo⁷, 'quae ita fit, ut morte promissoris confirmetur'. — *Fest. v. mortis causa* p. 161.

31. 'Potitus seruitute ab antiquis dicebatur, qui', ut 25 ait⁷ Labeo, 'seruitutem seruit'. — *Fest. v. potitus seruitute* p. 250.

---

1) cf. *infra* p. 92. 2) 'fr. 27—29 ex libris Labeonis ad edictum aedilium curulium scriptis videntur petita esse, quorum alias memoria non extat'. Hu. 3) 'malim quisque'. Hu. 4) feminas *codd.* 5) v. s. Trebatius 10 p. 45. 6) cf. *supra* *Serv. Sulpic.* 17 p. 36. 7) 'fortasse libris posterioribus. cf. *Gell.* 13, 10, 2'. Hu.

C. ATEIVS CAPITO

(cos. suff. 5 p. Chr. mortuus 22 p. Chr.).

CONIECTANEORVM.

1. Cum librum VIII.¹ Atei Capitonis coniectaneorum
 5 legeremus, qui inscriptus est 'de iudiciis publicis',
 decretum tribunorum uisum est grauitatis antiquae
 plenum. propterea id meminimus. idque ob hanc
 causam et in hanc sententiam scriptum est: 'Aulus
 Hostilius Mancinus aedilis curulis fuit. is Maniliae
 10 meretrici diem ad populum dixit eo², quod e tabu-
 lato³ eius noctu lapide ictus esset, uulnusque ex eo
 lapide ostendebat. Manilia ad tribunos plebi prouo-
 cavit. apud eos dixit commessatorem Mancinum ad
 aedes suas uenisse; eum sibi recipere non fuisse e re⁴
 15 sua; sed cum ui inrumperet, lapidibus depulsum.
 tribuni decreuerunt aedilem ex eo loco iure deiectum,
 quo eum uenire cum corollario non decuisset. propterea
 ne cum populo aedilis ageret, intercesserunt'. — *Gell.*
 4, 14, 1—6.

20 2. Appi namque illius Caeci filia a ludis, quos specta-
 uerat, exiens turba undique confluentis fluctuantisque
 populi iactata est. atque inde egressa cum se male ha-
 bitam diceret, 'quid me nunc factum esset', inquit,
 'quantoque artius pressiusque conflictata essem, si P.
 25 Claudius, frater meus, nauali proelio classem nauium
 cum ingenti ciuium numero non perdidisset? certe
 quidem maiore nunc copia populi oppressa interci-
 dissem. sed utinam', inquit, 'reuiuiscat frater aliam-
 que classem in Siciliam ducat atque istam multitudinem
 30 perditum eat, quae me nunc male miseram conuexauit'.
 ob haec mulieris uerba tam inproba ac tam inciuiia

1) VIII *Scioppius*. IX *codd.* cf. *infra num.* 3. 2) eo *Fr. Gronovius*. et *codd.* 3) e tabulato *Salmasius*. et ambulato *vel* et ambulatu *codd.* 4) e re *Bentleius*. ede *codd.*

C. Fundanius et Tiberius Sempronius aediles plebei multam dixerunt ei aeris grauis uiginti quinque milia. id factum esse dicit Capito Ateius in commentario de iudiciis publicis bello Poenico primo, Fabio Licino et Otacilio Crasso consulibus.¹ — *Gell.* 10, 6, 2—4. *cf.* 5
Suet. Tib. 2. *Val. Max.* 8, 1 *damn.* 4. *Liv. epit.* 19.

3. Sed quod ait (*sc.* Varro) senatus consultum duobus modis fieri solere, aut conquisitis sententiis aut per discessionem, parum conuenire uidetur cum eo, quod Ateius Capito in coniectaneis scriptum reliquit. 10
nam in libro VIII.² Tuberone³ dicere ait nullum senatus consultum fieri posse non discessione facta, quia in omnibus senatus consultis, etiam in iis, quae per elationem⁴ fierent, discessio esset necessaria. idque ipso Capito uerum esse adfirmat. — *Gell.* 14, 7, 12. 13. 15

4. M. autem Varro in quarto epistolicarum quaestionum et Ateius Capito in coniectaneorum VIII.² ius esse praefecto (*sc.* urbi Latinarum causa relicto) senatum habendi dicunt; deque ea re adsensum esse Capito *Varronem* Tuberoni³ contra sententiam Iunii⁵ 20
refert: 'nam et tribunis', inquit, 'plebis senatus habendi ius erat, quamquam senatores non essent ante Atinium plebiscitum'. — *Gell.* 14, 8, 2.

5. Legi adeo nuper in Capitonis Atei coniectaneis senatus decretum uetus C. Fannio et M. Valerio Mes- 25
salla consulibus⁶ factum, in quo iubentur principes ciuitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, id est mutua inter sese dominia agitarent, iurare apud consules uerbis conceptis non amplius in singulas cenas sumptus esse⁷ facturos, quam centenos uice- 30
nosque aeris praeter olus et far et uinum, neque uino

1) *a. u.* 508, *a. Chr.* 246.   2) COLVIII vel CCLVIII vel CCLVIII *codd.*; (*col*) VIII, *id est* 'collectaneorum nono' *Hertz.* *inscriptum fuisse hunc librum nonum* 'de officio senatorio' (*cf. infra p.* 67) *coniecit Mercklin.*   3) *cf. supra p.* 43.   4) *cf. supra p.* 43 *n.* 3.   5) *cf. supra p.* 12.   6) *a. u.* 592, *a. Chr.* 162.   7) *esse codd. sese Mommsen.*

alienigena, sed patriae usuros neque argenti in conuiuio plus pondo quam libras¹ centum inlaturos. — *Gell.* 2, 24, 2.

6. Esse etiam dicit Capito Ateius edictum, diuine
5 Augusti an Tiberii Caesaris non satis commemini, quo edicto per dierum uarias sollemnitates a trecentis sestertiis adusque duo sestertia sumptus cenarum propagatus est, ut his saltem finibus luxuriae efferuescentis aestus coerceretur. — *Gell.* 2, 24, 15.

10 7. Nos autem in Capitonis Atei coniectaneis inuenimus siticines appellatos, qui apud sitos canere soliti essent, hoc est uita functos et sepultos, eosque habuisse proprium genus tubae, qua canerent, a ceterorum tubicinum differens. — *Gell.* 20, 2, 3 *et ex eo*
15 *Non.* 1 p. 54 *Merc.*

DE PONTIFICIO IURE.

8. Propterea uerba Atei Capitonis ex quinto librorum, quos de pontificio iure composuit, scripsi: 'Tib. Coruncanio pontifici maximo feriae praecidaneae in
20 atrum diem inauguratae sunt. collegium decreuit non habendum religioni, quin eo die feriae praecidaneae essent'. — *Gell.* 4, 6, 10.

9. 'Mundus', ut ait Capito Ateius in l. VI. pontificali, 'ter in anno patere solet diebus his: postridie
25 Volcanalia et ante diem *III. Non. Oct. et ante diem*² VI. Id. Nou.: qui quid ita dicatur, sic refert Cato³ in commentariis iuris ciuilis: "Mundo nomen inpositum est ab eo mundo, qui supra nos est; forma enim eius est, ut⁴ ex his, qui intrauere, cognoscere potui, adsi-
30 milis illae"; eius inferiorem partem ueluti consecratam dis manibus clausam omni tempore nisi his diebus, qui supra scripti sunt, maiores *censuerunt habendam*, quos dies etiam religiosos iudicauerunt ea de causa,

1) quam libras *del. Mommsen.*
restituit Hu.

3) *vid. supra p. 2.*

2) *supplementum suo loco*
4) *est cod.*

quod quo tempore ea, quae occultae et abditae¹ religionis deorum Manium essent, ueluti in lucem quandam adducerentur et patefierent, nihil eo tempore in re publica geri uoluerunt: itaque per eos dies non cum hoste manus conserebant, non exercitus scribebatur, 5 non comitia habebantur, non aliud quicquam in re publica, nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur'. — *Fest. v. mundus p. 154.*

10. Si uolentibus uobis erit, inquit, in medium profero, quae de hac eadem causa apud Ateium Capitonem 10 pontificii iuris inter primos peritum legisse memini: qui cum nefas esse sanciret deorum formas insculpi anulis, eo usque processit, ut et, cur in hoc digito uel in hac manu gestaretur anulus, non taceret. 'Veteres', inquit, 'non ornatus, sed signandi causa anulum 15 secum circumferebant. unde nec plus habere quam unum licebat nec cuiquam nisi libero, quos² solos fides deceret, quae signaculo continetur. ideo ius anulorum famuli non habebant. imprimebatur autem sculptura materiae anuli, siue ex ferro siue ex auro 20 foret; et gestabatur, ut quisque uellet, quacunque manu, quolibet digito. postea', inquit, 'usus luxuriantis aetatis signaturas pretiosis gemmis coepit insculpere, et certatim haec omnis imitatio laccessiuit, ut de augmento pretii, quo sculpendos lapides parassent, gloriarentur. 25 hinc factum est, ut usus anulorum exemptus dexteræ, quae multum negotiorum gerit, in laeuam relegaretur, quae otiosior est, ne crebro motu et officio manus dexteræ pretiosi lapides frangerentur. electus autem', inquit, 'in ipsa laeua manu digitus minimo proximus 30 quasi aptior ceteris, cui commendaretur anuli pretiositas. nam pollex, qui nomen ab eo, quod pollet, accepit, nec in sinistra cessat nec minus quam tota manus semper in officio est. unde et apud Graecos ἀντὶ χειρ', inquit, 'uocatur quasi manus altera. pollici 35

1) abdita ea *cod.*   2) quod eos *Hu.*

uero uicinus nudus et sine tuitione alterius adpositi uidebatur; nam pollex ita inferior est, ut uix radicem eius excedat. medium et minimum uitauerunt', inquit, 'ut ineptos, alterum magnitudine, breuitate alterum, 5 et electus est, qui ab utroque clauditur et minus officii gerit et ideo seruando anulo magis adcommodatus est'. haec sunt, quae lectio pontificalis habet. — *Macrob. Sat. 7, 13, 11.*

11. Praeterea Capito Ateius scriptum reliquit neque 10 eius legendam filiam (sc. uirginem Vestalem), qui domicilium in Italia non haberet, et excusandam eius, qui liberos tres haberet. — *Gell. 1, 12, 8.*

12. Διὰ τί ὁ ἱερεὺς τοῦ Cur flamen Dialis uxore
Διὸς ἀποθανούσης αὐτῷ mortua flamonio se abdi-
15 τῆς γυναικὸς ἀπετίθετο cabat? sic enim Ateius tra-
τὴν ἀρχήν, ὥς (Ἀ)τήϊος didit.
ἰστοροῦκεν;¹ — *Plutarch.*
Qu. Rom. 50.

13. Hinc et Ateius Capito annum a circuitu tem- 20 poris putat dictum, quia ueteres 'an' pro 'circum' ponere consuerunt, ut Cato in originibus: 'oratorum an terminum' id est 'circa terminum', et 'ambire' dicitur pro circumire. — *Macrob. Sat. 1, 14, 5.*

DE IVRE SACRIFICIORVM.

25 14. Cuius (sc. Ateii Capitonis) uerba ex libro primo de iure sacrificiorum haec sunt: 'Itaque Ioui tauro, uerre, ariete immolari non licet'. — *Macrob. Sat. 3, 10, 3.* — Ateius enim Capito, quem in acie contra Maronem locasti, adiecit haec uerba: 'Si quis forte tauro Ioui 30 fecerit, piaculum dato'. — *Macrob. Sat. 3, 10, 7.*

15. ²'Propudianus³ porcus dictus est', ut ait Capito Ateius, 'qui in⁴ sacrificio gentis Claudiae uelut pia-

1) 'haec quoque ex libris iuris pontificii esse verisimile est'. *Hu.* 2) 'vix dubitandum, quin fr. 15—17 ex iisdem sacrif. libris desumpta sint'. *Hu.* 3) propudi ait *cod.* 4) qui in] quin *cod.*

mentum¹ et exsolutio omnis contractae religionis est’.

— *Fest. v. propudianus p. 238.*

16. Porcam auream et argenteam dici ait Capito Ateius, quae etsi numero hostiarum non sint, nomen tamen earum habere, alteram² ex auro, alteram² ex 5 argento factam adhiberi sacrificio Ceriali. — *Fest. v. porcam p. 238.*

17. ‘Rutilae canes, id est non procul a rubro colore, immolantur’, ut ait Ateius Capito, ‘canario sacrificio pro frugibus deprecandae saevitiae causa sideris 10 caniculae’. — *Fest. v. rutilae p. 285.*

DE OFFICIO SENATORIO.³

18. C. Caesar in consulatu, quem cum M. Bibulo gessit⁴, quattuor solos extra ordinem rogasse sententiam dicitur. ex his quattuor principem rogabat 15 M. Crassum; sed postquam filiam Cn. Pompeio desponderat, primum coeperat Pompeium rogare. eius rei rationem reddidisse eum senatui Tiro Tullius, M. Ciceronis libertus, refert itaque se ex patrono suo audisse scribit. id ipsum Capito Ateius in libro, quem de 20 officio senatorio composuit, scriptum reliquit. in eodem libro Capitonis id quoque scriptum est: ‘C.’, inquit, ‘Caesar consul M. Catonem sententiam rogavit. Cato rem, quae consulebatur, quoniam non e re publica uidebatur, perfici nolebat. eius rei ducendae gratia longa 25 oratione utebatur eximebatque dicendo diem. erat enim ius senatori, ut sententiam rogatus diceret ante, quicquid uellet aliae rei et quoad uellet. Caesar consul uiatorem uocauit eumque, cum finem non faceret, prendi loquentem et in carcerem duci iussit. senatus 30 consurrexit et prosequabatur Catonem in carcerem. hac’, inquit, ‘inuidia facta Caesar destitit et mitti Catonem iussit’. — *Gell. 4, 10, 5—8.*

1) plamentum *cod.*
p. 63 n. 2.

2) alterum *cod.*
4) a. u. 695, a. Chr. 59.

3) cf. *supra*

EPISTOLARVM.

19. In quadam epistula Atei Capitonis scriptum legimus Labeonem Antistium legum atque morum populi Romani iurisque ciuilis doctum adprime fuisse. 5 'Sed agitabat', inquit, 'hominem libertas quaedam nimia atque uecors usque eo, ut¹, diuo Augusto iam principe et rem publicam obtinente, ratum tamen pensumque nihil haberet, nisi quod iustum² sanctumque esse in Romanis antiquitatibus legisset', ac deinde narrat, 10 quid idem Labeo per uiatorem a tribunis plebi uocatus responderit. 'Cum a muliere', inquit, 'quadam tribuni plebis aduersum eum aditi in Gallianum³ ad eum mississent, ut ueniret et mulieri responderet, iussit eum, qui missus erat, redire et tribunis dicere ius eos non 15 habere neque se neque alium quemquam uocandi, quoniam moribus maiorum tribuni plebis prensionem haberent, uocationem non haberent: posse igitur eos uenire et prendi se iubere, sed uocandi absentem ius non habere'. — *Gell.* 13, 12, 1—4.

20

EX INCERTIS LIBRIS VEL ALIVNDE.⁴

20. ⁵Sinistrum in auspicando significare ait Ateius Capito laetum et prosperum auspiciū; at⁶ silentium,

1) usque eo ut *XOIN.* tamquam eorum *Bentleius* ex *Q* 2) iussum *Bentleius* et *Maiansius*, quos secutus est *Hertz*. 3) in Gallianum *Hertz Jahrb. f. class. Philol.* 1865 p. 214. *Gellianum codd.* situs erat Gallianus fundus in civitate Baebianorum. cf. *tab alim. Ligurum Baebianorum C. I. L.* IX 1455 col. III 62—64. *Dig.* 1 2, 2, 47.

4) glossas *Festi*, quas licet auctore non nominato tamen *Capitonis* esse *Reitzenstein Bremero* et *Joersio* probavit, omittere tutius duximus. 5) 'ex fr. 20. 21 licet conicere *Capitonem* etiam de iure augurali scripsisse. libris eius ad *Etruscā disciplinā* pertinentibus se usum ait *Lyd.* de ostent. 2. 3, ubi eum etiam *ισγά* appellat, i. e. pontificem nam et leges ludorum saecularium exposuit auctore *Zosim.* 2, 4 (infra num. 34), ut pleraque, quae is de hoc sacrificio tradit, ex Ateio sumpta esse videantur'. *Hu.* 6) aut *cod.*

ubi¹ dumtaxat uacat uitio. igitur silentio surgere cum dicitur, significat non interpellari, quo minus rem gerat. at² sinistrum, hortari quoque auspicia ad agendum, quod animo quis proposuerit. — *Fest. v. sinistrum* p. 351.

21. Stellam significare ait Ateius Capito laetum et prosperum, auctoritatem secutus P. Seruili auguris, ob stellam, quae ex lamella³ aerea adsimili⁴ stellae locis inauguratis infigatur. — *Fest. v. stellam* p. 351.

22. Ateius Capito, publici priuatique iuris peritissimus, quid lex esset, hisce uerbis definiuit: 'Lex', inquit, 'est generale iussum populi aut plebis rogante magistratu'. — *Gell.* 10, 20, 2.

23. Plebem autem Capito in eadem definitione seorsum a populo diuisit, quoniam in populo omnis pars ciuitatis omnesque eius ordines contineantur, plebes uero ea dicatur, in qua gentes ciuium patriciae non insunt.⁵ plebis scitum igitur est secundum eum Capitonem lex, quam plebes, non populus accipit. — *Gell.* 10, 20, 5. 6.

24. Quanto opere autem curae fuerit, ne quis uiolare ductus aquamue non concessam deriuare auderet, cum ex multis adparere potest tum ex hoc, quod circus maximus ne diebus quidem ludorum circensium nisi aedilium aut censorum permissu inrigabatur: quod durasse etiam, postquam res ad curatores transiit, sub Augusto aput Ateium Capitonem legimus. — *Frontin. de aquis* 97.⁶

25. At Capito Ateius in eadem quidem opinione est, sed exemplo adiuuat interpretationem. 'nam⁷ in secunda tabula secunda lege, in qua scriptum est: "Quid horum fuit unum iudici arbitroue reoue, eo dies diffissus⁸ esto". hic⁹ uterque, actor reusque¹⁰, in

1) dubi *cod.* 2) ad *cod.* 3) tamella *cod.* 4) adsimilis *cod.* 5) cf. *Gai.* 1, 3. 6) cf. c. 102, ubi Capito inter curatores aquarum enumeratur. 7) Numa *cod.* 8) dies diffissus] die diffensus *cod.* 9) nunc *cod.* 10) actor reusque] actorum reiquae *cod.*

iudicio reus¹ uocatur. itemque accusator reus² dicitur³ more uetere et consuetudine antiqua'. — *Fest. v. reus* p. 273.

26. (*Nefrendes* sc.) Ateius Capito *infantes esse nondum frerentes*, id est *frangentes*.⁴ — *Fest. v. nefrendes* p. 162.

27. Scaeuolam quoque et L. Aelium et Ateium Capitonem in eadem sententia (sc. de uino murrina) fuisse uideo, quoniam in Pseudolo (v. 740) sit:

10 Quod si opus est, ut dulce promat indidem, ecquid habet?
CHAR. Rogas?

Murrinam, passum, defrutum, mella . . . .

quibus apparet non inter uina modo murrinam, sed inter dulcia quoque nominatum. — *Plin. n. h.* 14, 93.⁵

15 28. Certumque fit (sc. pistores Romae non fuisse ad Persicum usque bellum ipsosque Quirites, mulieres puta, panem fecisse) Atei Capitonis sententia cocos tum panem lautioribus coquere solitos pistoresque tantum eos, qui far pisebant, nominatos. — *Plin. n. h.*
20 18, 108.

29. Τὰ γὰρ ἐπίσημα τῶν ἀρχόντων ἀπὸ Θούσκων λαβὼν ὁ βασιλεὺς Νουμᾶς τῇ πολιτείᾳ εἰσ-
ήγαγεν, ὥσπερ καὶ τῶν ὀπλῶν τὸ δύσμαχον ἀπὸ Γαλατῶν. καὶ μάρτυρες μὲν τούτων ὃ τε Καπίτων καὶ Φοντήϊος. — *Io. Lyd.*
25 *de magistr. exord.* p. 1, 13 ed. Wuensch. = *de mensib.* 1, 37 p. 16, 27 ed. W.

Nam insignia magistratum Numa rex a Tuscis sumpta in rem publicam introduxit, sicuti et arma insuperabilia a Gallis. testantur haec Capito et Fonteius.

1) reus *Augustinus.* me cod.

2) reus *Hu.* de ui cod.

3) dicitur *Mommsen.* accitur cod. cf. *Mommsen in Bruns Font.* II⁶, 33 n. 18.

4) cf. *supra* Q. Mucius Scaevola 16 p. 21.

5) Atei Capitonis, non Philologi esse videtur. cf. *D.* 33, 6, 9 pr.; 16, 1. *supra* Q. Mucius Scaevola 18 p. 21.

29^a. Ὅτι ὁ Νουμᾶς δέκα παρθένους ἀνέθηκε τῇ Ἑστίᾳ εἰς φυλακὴν τοῦ παρ' αὐτῇ ἀθανάτου πυρός, καθάπερ ἐν Ἀθήναις ποτὲ ἐν τῷ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ἀδύτῳ ὑπὸ Δευκαλίωνος λέγεται ἀθάνατον πῦρ ἀνατεθῆναι. εἰ οὖν συνέβη τὸ πῦρ ἄφνω ἀποσβεσθῆναι, ὁ μὲν ἀρχιερεὺς ῥάβδοις ἡμφιεσμέναις ἔπαιε τὰς παρθένους, συνθλίψει δὲ ξύλων ἀειθαλῶν ἄλλ' οὐ πυρὶ αὐτῆς ἀνήπτετο μετὰ τινων ἐπιλόγων τὸ πῦρ. κεῖνται δὲ τοῖς βουλομένοις τὰ λόγια παρὰ Τάγητι καὶ Καπίτωνι καὶ Πίσωνι. — *Lyd. de mensib.* p. 179, 27 *ed. Wuensch.*

Quod Numa decem virgines initiavit Vestae ad custodiam ignis immortalis eius, sicuti Athenis in adyto Athenae Poliadis a Deuca- 5
lione immortalis ignis sa-
cratus esse dicitur. quod
si contigit, ut ignis extin-
gueretur, pontifex maximus
virgis vittatis caedebat vir- 10
gines, tritura autem ligno-
rum semper virentium, non
igne cum quibusdam carmi-
nibus rursus accendebatur
ignis. inveniuntur autem 15
carmina volentibus apud
Tagetem et Capitonem et
Pisonem.

20

30. ¹Ateius adserit Romam ante aduentum Euandri diu Valentiam uocitatam, sed post graeco nomine Romen uocitatam. — *Serv. ad Verg. Aen. 1, 273*

31. Sed Varro et Ateius contra sentiunt dicentes ²⁵ 'diuos' perpetuos, 'deos', qui propter sui consecrationem timentur, ut sunt dii Manes. — *Serv. ad Verg. Aen. 5, 45.*

32. Ateius Philologus libertinus Athenis est natus. hunc Capito Ateius notus iuris consultus inter gram- ³⁰maticos rhetorem, inter rhetores grammaticum fuisse ait. — *Suet. de ill. gramm. 10.*

33. Hic idem (sc. M. Pomponius Marcellus) cum ex

1) 'haec fr. 30 et 31 ut magis Capitonis, quam Philologi esse existimem, partim argumentum facit, partim quod hunc *Serv. ad Aen. 1, 601* pleno Atei Philologi nomine laudat'. Hu.

oratione Tiberium reprehendisset, affirmante Ateio Capitone et esse illud Latinum et, si non esset, futurum certe iam inde¹, 'Mentitur', inquit, 'Capito. Tu enim, Caesar, ciuitatem dare potes hominibus, uerbis
5 non potes'. — *Suet. de ill. gramm.* 22.

34. Ταύτης ἐπὶ χρόνον
τῆς θυσίας ἀμεληθείσης,
αὐθὶς τινων συμπεσόντων
ἀποθυμίων ἀνενεώσατο
10 τὴν ἑορτὴν Ὀκταβιανὸς ὁ
σεβαστός, προτελεσθεῖσαν
μὲν ὑπάτων ὄντων Λου-
κίου Κηνσωρίνου καὶ Μάρ-
κου Μαλλίου² [Πουηλίου]³,
15 [τότε δὲ Λουκίου Κηνσω-
ρίνου καὶ Γαΐου Σαβίνου]⁴,
τὸν θεσμόν Ἀτηΐου Καπί-
τωνος ἐξηγησαμένου, τοὺς
<δὲ> χρόνους, καθ' οὓς ἔδει
20 τὴν θυσίαν γενέσθαι καὶ
τὴν θεωρίαν ἀχθῆναι, τῶν
πεντεκαίδεκα ἀνδρῶν, οἱ
τὰ Σιβύλλης θέσφατα φυ-
λάττειν ἐτάχθησαν, ἀνερευ-
25 νησάντων. — *Zosim.* 2, 4.

Eodem sacrificio ad tempus neglecto, quoniam rursus quidam aduersi casus acciderant, Octavianus Augustus ludos, qui antea L. Censorino et M. Manlio [Puilio] coss. (a. u. 605, a. Chr. 149) facti erant, instauravit, [tunc vero L. Censorino et C. Sabino] cum Ateius Capito leges ludorum exposuisset et tempus, quo rem sacram fieri et edi spectacula oporteret, xv viri, ad quos oraculorum Sibyllinorum custodia pertinebat, investigassent.

MASVRIVS SABINVS

(Capitonis discipulus, fuit sub Tiberio et Nerone).

DE IVRE CIVILI.

1. Masurius autem Sabinus in iuris ciuilis secundo⁵,
30 etiam quod iumentorum causa apparatus esset, qui-

1) 'nec hanc Capitonis vocem praetermittere volui, ingenium hominis maxime prodentem'. Hu.

2) Μάρκου Μαλλίου codd. Μανίου Μανιλίου Mendelssohn.

3) del. Mendelssohn.

4) verba uncis inclusa, quae in codicibus bonis non leguntur, del. Roth.

5) 'puta, ubi de legatis agebat, quam ob rem hoc fr. primo loco posui'. Hu. cf. Dig. 33, 9, 3, 9.

bus dominus uteretur, penori attributum dicit. ligna¹ quoque et uirgas et carbones, quibus conficeretur penus, quibusdam ait uideri esse in penu. ex his autem, quae promercialia et usuaria iisdem in locis essent², ea sola penoris putat, quae satis sint usu annuo.³ — 5
Gell. 4, 1, 21—23.

2. Verba sunt Sabini ex libro iuris ciuilis secundo: 'Qui alienam rem adtrectauit, cum id se inuito domino facere iudicare deberet, furti tenetur'. — *Gell.* 11, 18, 20. 10

3. Item alio capite: 'Qui alienum iacens⁴ lucri faciendi causa sustulit, furti obstringitur, siue scit, cuius sit, siue nescit'. — *Gell.* 11, 18, 21.

4. Sed meminisse debemus secundum ea, quae supra scripsi, furtum sine ulla quoque adtrectatione 15 fieri posse sola mente atque animo, ut furtum fiat, adnitente. quocirca ne id quidem Sabinus dubitare se ait, quin dominus furti sit condemnandus, qui seruo suo, uti furtum faceret, imperauit. — *Gell.* 11, 18, 23. 24. 20

5. Verba Masurii Sabini apposui ex libro iuris ciuilis secundo: 'Furiosus mutusue cuiue quod membrum lacerum laesumue est aut obest, quo ipse minus aptus sit, morborum sunt. qui natura longe minus uidet, tam sanus est, quam qui tardius currit'. — *Gell.* 25 4, 2, 15.⁵

6. Massurius autem Sabinus in libro iuris ciuilis tertio antiquiorem locum hospiti tribuit quam clienti. verba ex eo libro haec sunt: 'In officiis apud maiores ita obseruatum est: primum tutelae, deinde hospiti, 30 deinde clienti⁶, tum cognato, postea adfini. de qua⁷ causa feminae uiris potiores habitae, pupillarisque

1) signa *codd.* 2) essent *Hu.* esse *codd.* essent, esse *Mommsen, Hertz.* 3) *cf. supra Q. Mucius Scaevola* 1 p. 17.
4) iacens *Carrio, Scioppius, A. Augustinus. cf. Dig.* 47, 2, 43, 4. tacens *codd.* 5) *cf. Dig.* 21, 1, 9. 6) *cf. Gell.* 20, 1, 40 *infra* p. 104. 7) de qua *codd.* aequa *Boet, Mommsen.*

tutela mulieri¹ praelata. etiam aduersus quem adfuissent, eius filiis tutores relictī in eadem causa pupillo aderant'. — *Gell.* 5, 13, 5.

DE FVRTIS LIBER.

5 7. 'Manifestum' autem 'furtum est', ut ait Masurius, 'quod deprehenditur, dum fit. faciendi finis est, cum perlatum est, quo ferri coeperat'. furti concepti, item oblati, tripli poena est. sed quod sit oblatum, quod conceptum, et pleraque alia ad eam rem ex egregiis
 10 ueterum moribus accepta neque inutilia cognitu neque iniucunda qui legere uolet, inueniet Sabini librum, cui titulus est de furtis.² in quo id quoque scriptum est, quod uolgo inopinatum est, non hominum tantum neque rerum mouentium, quae auferri occulte et subripi
 15 possunt, sed fundi quoque et aedium fieri furtum; condemnatum quoque furti colonum, qui fundo, quem conduxerat, uendito possessione eius dominum interuertisset. atque id etiam, quod magis inopinabile est, Sabinus dicit furem esse hominis iudicatum, qui cum
 20 fugitiuus praeter oculos forte domini iret, obtentu togae tamquam se amiciens, ne uideretur a domino, obstitisset. — *Gell.* 11, 18, 11—14.

FASTORVM.

8. Masurius fastorum secundo 'Vinaliorum dies',
 25 inquit, 'Ioui sacer est, non, ut quidam putant, Veneri'. — *Macrob. Sat.* 1, 4, 6.

9. Masurius etiam secundo fastorum 'Liberalium dies', inquit, 'a pontificibus agonium Martiale appellatur'. — *Macrob. Sat.* 1, 4, 15.

---

1) muliebri Carrio. 2) 'frustra sunt, qui hanc partem fuisse librorum de iure civili opinantur. ex eoque de furtis libro etiam furti manifesti definitionem Gellium petisse certe verisimile est'. Hu.

10. Et in eodem libro: 'Eam noctem deincepsque insequentem diem, qui est Lucarium'. — *Macrob. ib.*

11. ¹Masurius et alii uno die, id est quarto decimo Kalendas Ianuarias, fuisse Saturnalia crediderunt. — *Macrob. Sat. 1, 10, 5.* 5

12. Masurius adicit simulacrum huius deae (sc. An-geroniae) ore obligato atque signato in ara Volupiae propterea collocatum, quod qui suos dolores anxietatesque dissimulant, perueniant patientiae beneficio ad maximam uoluptatem. — *Macrob. Sat. 1, 10, 8.* 10

DE INDIGENIS.

13. Masurius autem Sabinus in commentariis, quos de indigenis composuit, 'religiosum', inquit, 'est, quod propter sanctitatem aliquam remotum ac sepositum a nobis est; uerbum a relinquendo dictum, tamquam caeri-¹⁵moniae a carendo'. — *Gell. 4, 9; 8. cf. Macrob. Sat. 3, 3, 8 (supra in Ser. Sulpicio 14 pag. 35).*

MEMORIALIVM.

14. Sed Sabinus Masurius in primo memorialium, secutus quosdam historiae scriptores, Accam Larentiam ²⁰Romuli nutricem fuisse dicit. 'Ea', inquit, 'mulier ex duodecim filiis maribus unum morte amisit. in illius locum Romulus Accae sese filium dedit seque et ceteros eius filios fratres aruales appellauit. ex eo tem-²⁵pore collegium mansit fratrum arualium numero duo-
decim, cuius sacerdotii insigne est spicea corona et albae infulae'. — *Gell. 7 (6), 7, 8.*

15. Huius commenti² (sc. Herculis Victoris dicti) causam Massurius Sabinus memorialium libro secundo aliter exponit. 'Marcus', inquit, 'Octavius Herrenus ³⁰

---

1) 'cum Dirkseno non dubito, quin et hoc et sequens fr. ad eundem librum pertinuerint'. Hu. 2) cognomenti Salmasius.

prima adulescentia tibicen, postquam arti suae diffusus est, instituit mercaturam et bene re gesta decimam Herculi profanauit. postea cum nauigans hoc idem ageret, a praedonibus circumuentus fortissime repugnauit et uictor recessit. hunc in somnis Hercules docuit sua opera seruatum. cui Octauius impetrato a magistratibus loco aedem sacrauit et signum Victoremque litteris incisis appellauit. dedit ergo epitheton deo, quo et argumentum ueterum uictoriarum Herculis et commemoratio nouae historiae, quae recenti Romano sacro causam dedit, contineretur'. — *Macrob. Sat.* 3,6,11.

16. Item aliud refert Sabinus Masurius in septimo memoriali seuerè factum. 'Censores', inquit, 'Publius Scipio Nasica et Marcus Popilius¹ cum equitum censum agerent, equum nimis strigosum et male habitum, sed equitem eius uberrimum et habitissimum uiderunt, et "cur", inquit, "ita est, ut tu sis, quam equus curatior"? "Quoniam", inquit, "ego me curo, equum Statius nihil² seruos". uisum est parum esse reuerens responsum, relatusque in aerarios, ut mos est'. — *Gell.* 4, 20, 11. *cf. Nonius s. v. strigosus p.* 168, 21 *Merc.*

17. Masurius autem Sabinus in undecimo librorum memorialium ciuicam coronam tum dari solitam dicit, cum is, qui ciuem seruauerat, eodem tempore etiam hostem occiderat neque locum in ea pugna reliquerat; aliter ius ciuicae coronae negat concessum. Tiberium tamen Caesarem consultum, an ciuicam coronam capere posset, qui ciuem in proelio

Ciuica iligna primo fuit, postea magis placuit ex aesculo Ioui sacra, uariatumque et cum quercu est ac data ubique quae fuerat custodito tantum honore glandis. additae leges artae et ideo superbae quasque conferre libeat cum illa Graecorum summa, quae sub ipso Ioue datur cuique muros patria gaudens rumpit: ciuem seruare, hostem occidere, ut

1) *a. u.* 594, *a. Chr.* 160.

2) nihili *Fr. Gronovius.*

seruasset et hostes ibidem duos interfecisset, sed locum, in quo pugnabat, non retinisset eoque loco hostes potiti¹ essent, rescripsisse dicit eum quoque ciuica dignum uideri, quod appareret e tam² iniquo loco ciuem ab eo seruatum, ut³ etiam a fortiter pugnantibus retineri non quiuerit. — *Gell.* 5, 6, 13. 14.

ne eum locum, in quo sit actum, hostis optineat eo die, ut seruatus fateatur — alias testes nihil prosunt —, ut ciuis fuerit. 5 auxilia quamuis rege seruato decus non dant, nec crescit honos idem imperatore conseruato, quoniam conditores in quocumque 10 ciuem summum esse uoluere. accepta licet uti perpetuo. ludis ineunti semper adsurgere etiam ab senatu in more est, sedendi 15 ius in proximo senatui. uacatio munerum omnium ipsi patrique et auo paterno. — *Plin. n. h.* 16, 11—13, qui Sabinum lau- 20 dat auctorem et in indice auctorum libri 16 et in huius libri §§ 75 et 236. cf. etiam Zonar. (id est Dio Cassius) 7, 21, 6. Schol. 25 *Lucan.* 1, 358.

EX INCERTIS LIBRIS.⁴

18. Massurius auctor est curru quoque triumphantes myrtea corona usos. — *Plin. n. h.* 15, 126.

19. Ob has causas equidem crediderim honorem ei 30 (sc. lauro) habitum in triumphis potius, quam quia

---

1) positi libri boni (VPR). 2) e tam editiones veteres. et tam VP, ita R. 3) aut libri boni. 4) 'ex quibus quae Plinius servavit, non dubito omnia memorialium libris deberi'. Hu.

suffimentum sit caedis hostium et purgatio, ut tradit Massurius. — *Plin. n. h.* 15, 135.

20. In eosdem situs comitatur et spina, nuptiarum facibus auspicatissima, quoniam inde fecerint pastores, 5 qui rapuerunt Sabinas, ut auctor est Masurius. — *Plin. n. h.* 16, 75.

21. Verum altera lotos in Volcanali, quod Romulus constituit ex uictoria de decumis, aequaeva urbi intellegitur, ut auctor est Masurius. — *Plin. n. h.* 16, 236.

10 22. Masurius palmam lupino adipi dedisse antiquos tradidit; ideo nouas nuptas illo perunguere postis solitas, ne quid mali medicamenti inferretur. — *Plin. n. h.* 28, 142.

23. Masurius sanqualem ossifragum esse dicit, in- 15 musulum autem pullum aquilae, priusquam albicet cauda. — *Plin. n. h.* 10, 20.

24. Masurius auctor est L. Papirium praetorem, secundo herede lege agente, bonorum possessionem contra eum dedisse, cum mater partum se XIII men- 20 sibus diceret tulisse, quoniam nullum certum tempus pariendi statutum uideretur. — *Plin. n. h.* 7, 40 et ex eo *Gell.* 3, 16, 23.

25. Triumphare P. Ventidium de Parthis uoluit (sc. fortuna) quidem solum, sed eundem in triumpho Ascu- 25 lano Cn. Pompei duxit puerum, quamquam Masurius auctor est bis in triumpho ductum. — *Plin. n. h.* 7, 135.

26. Partim enim scripserunt (scil. ueteres scriptores), qui ouaret, introire solitum equo uehentem; sed¹ Sa- 30 binus Massurius pedibus ingredi ouantes dicit sequentibus eos non militibus, sed uniuerso senatu. — *Gell.* 5, 6, 27.

27. ²Libertinos uero ab ingenuis adoptari quidem

---

1) sed *Hertz.* et *codd.* 2) 'haec ex libris iuris civilis esse possunt, quibus etiam "de dierum diffissionibus et compendinationibus et aliis quibusdam legitimis ritibus" egisse potest. *Gell.* 14, 2, 1'. *Hu.*

iure posse Masurius Sabinus scripsit. sed id neque permitti dicit neque permittendum esse umquam putat, ut homines libertini ordinis per adoptiones in iura ingenuorum inuadant. 'Alioquin', inquit, 'si iuris ista antiquitas seruetur, etiam seruus a domino per praetorem¹ dari in adoptionem potest'. idque ait plerisque iuris ueteris auctores posse fieri scripsisse. — *Gell.* 5, 19, 11—14.

28. Sub tecto uti liceret (sc. flamini Diali sine apice esse), non pridem a pontificibus constitutum Massurius Sabinus scripsit, et alia quaedam remissa gratiaque aliquot caerimoniarum facta dicitur. — *Gell.* 10, 15, 17. 18. cf. *supra Fabius Pictor* 3 p. 3.

C. CASSIVS LONGINVS

(cons. a. 30 p. Chr. obiit sub Vespasiano).

15

1. Circa Padum autem cum ageretur, quod flumen torrens et² aliquando tam uiolentum decurrit, ut alueum mutet et multorum late agros trans ripam, ut ita dicam, transferat, saepe etiam insulas efficiat, Cassius Longinus, prudentissimus uir, iuris auctor, hoc statuit³, ut quidquid aqua lambiscendo abstulerit, id possessor amittat, quoniam scilicet ripam suam sine alterius damno tueri debet; si uero maiore ui decurrens alueum mutasset, suum quisque modum⁴ agnosceret, quoniam

1) 'eo, qui vindicat, statim liberum filiumque suum in potestate esse asserente. qua ratione et dominus fiducia causa amico mancipatum seruum adoptare poterat. I. 1, 11, 12'. Hu.

2) torrens et codd. ut torrens Hu. 3) 'non in libris iuris civilis, ut opinatur Dirksen akad. Abh. 27. Febr. 1851 p. 23 (hinterlass. Schr. ed. Sanio I, 180), sed, ut Hyginus refert, ex consultatione de Padana regione responso dato, quod non ad generalia de his acquisitionibus praecepta referendum est'. Hu.

4) 'puta olim assignatum, quem nunc Padus occupavit, iamque quantum fieri potest, ex alveo derelicto sibi resarciendum: quasi haec mens in regione Padana assignantis fuerit, quam possessor, ut alius b. possessionem, agnoscit. unde non puto Cassium in occupatoriis agris idem sensisse, ut sensisse

non possessoris negligentia sed tempestatis uiolentia abreptum apparet; si uero insulam fecisset, a cuius agro fecisset, is possideret; at si ex communi, quisque suum reciperet. — *Hygin. de gen. controu. in grom.*

5 *vet. ed. Lachm. p. 124. cf. ibidem p. 17. 399.*

2. Ob haec consalutatus imperator Nero: et senatus consulto supplicationes habitae, statuaeque et arcus et continui consulatus principi, utque inter festos referretur dies, quo patrata uictoria, quo nuntiata, quo
10 relatum de ea esset, aliaque in eandem formam decernuntur adeo modum egressa, ut C. Cassius de ceteris honoribus adsensus, si pro benignitate fortunae disgrates agerentur, ne totum quidem annum supplicationibus sufficere disseruerit, eoque oportere diuidi sacros
15 et negotiosos dies, quis diuina colerent et humana non impedirent. — *Tacit. Ann. 13, 41.*

3. Haud multo post¹ praefectum urbis Pedanium Secundum seruus ipsius interfecit, seu negata libertate, cui pretium pepigerat, siue amore exoleti incensus² et
20 dominum aemulum non tolerans. ceterum cum uetere ex more familiam omnem, quae sub eodem tecto mansitauerat, ad supplicium agi oporteret, concursu plebis, quae tot innoxios protegebat, usque ad seditionem uentum est senatuque in³ ipso erant studia nimiam seueritatem aspernantium, pluribus nihil mutandum⁴ censentibus. ex quis C. Cassius sententiae loco in hunc modum disseruit:

‘Saepe numero, patres conscripti, in hoc ordine interfui, cum contra instituta et leges maiorum noua
30 senatus decreta postularentur; neque sum aduersatus, non quia dubitarem super omnibus negotiis melius atque rectius olim prouisum et quae conuerterentur

---

videtur Sic. Fl. p. 151, 2—5'. Hu. cf. Pernice Labeo I, 276.

1) *a. 61 p. Chr.* 2) incensus *Pichena. infensus cod.*

3) senatuque in *Lipsius. senatusque in quo cod. senatusque uocatus in quo Heraeus.* 4) multandum *cod.*

*in*¹ deterius mutari, sed ne nimio amore antiqui moris studium meum extollere uiderer. simul quidquid hoc in nobis auctoritatis est, crebris contradictionibus destruendum non existimabam, ut maneret integrum, si quando res publica consiliis eguisset. quod hodie 5 euenit², consulari uiro domi suae interfecto per insidias seruiles, quas nemo prohibuit aut prodidit quamuis nondum concusso senatus consulto, quod supplicium toti familiae minitabatur. decernite hercule impunitatem: at³ quem dignitas sua defendet, cum⁴ praefecto⁵ 10 urbis non profuerit? quem numerus seruorum tuebitur, cum Pedanium Secundum quadringenti non protexerint? cui familia opem feret, quae ne in metu quidem pericula nostra aduertit? an, ut quidam fingere non erubescunt, iniurias suas ultus est interfector, quia de paterna pe- 15 cunia transegerat aut auitum mancipium detrahebatur? pronuntiemus ultro dominum iure caesum uideri.

Libet argumenta conquirere in eo, quod sapientioribus deliberatum est? sed et si nunc primum statuendum haberemus, creditisne seruum interficiendi 20 domini animum sumpsisse⁶, ut non uox minax excideret, nihil per temeritatem proloqueretur? sane consilium occultauit⁷, telum inter ignaros parauit: num excubias transire⁸, cubiculi fores recludere, lumen inferre, caedem patrare *poterat*⁹ omnibus nesciis? multa 25 sceleris indicia praeueniunt: serui si¹⁰ prodant, possumus singuli inter plures, tuti inter anxios, postremo, si pereundum sit, non inulti inter nocentes agere. suspecta maioribus nostris fuerunt ingenia seruorum, etiam cum in agris aut domibus isdem nascerentur 30

1) in *om. cod.* 2) uenit *cod.* 3) at . . defendet *Puteolanus.* ut . . defendat *cod.* 4) cum . . profuerit *Puteolanus.* cui . . profuit *cod.* 5) praefecto *Andresen.* praefectus *cod.* praefectura *Puteolanus.* 6) insumpsisse *cod.* ita sumpsisse *Ritter.* 7) ocul * uit *cod.* addito *ta in spatio vacuo m. 2.* 8) transiret . . recluderet . . inferret . . patraret *corr. m. recenti codicis.* 9) poterat *addidit Halm.* 10) si *cod. ni Madvig.*

caritatemque dominorum statim acciperent. postquam uero nationes in familiis habemus, quibus diuersi ritus, externa sacra aut nulla sunt, conluuiem istam non nisi metu coercueris. at quidam insontes peribunt. nam
 5 et ex fuso exercitu cum decumus quisque fusti feritur, etiam strenui sortiuntur. habet aliquid ex iniquo omne magnum exemplum, quod contra singulos utilitate publica rependitur'. — *Tac. ann.* 14, 42—44.

VALERII PROBI

NOTAE IURIS.¹

Notarum iuris, quae vulgo M. Valerio Probo Berytio, grammatico aetatis Neronianae, attribuuntur, primam editionem vere criticam confecit Theodorus Mommsen in Actis Societatis Regiae Saxonicae a. 1853 class. phil. hist. p. 91 sq. iterum idem novis et melioribus adhibitis subsidiis eas edidit in quarto volumine Grammaticorum Latinorum ab Henrico Keil editorum a. 1864 atque auxit notis adhuc ineditis ex codice Einsidlensi nr. 326 excerptis. cf. infra p. 89 § 6. Mommseni editionem nos secuti sumus paucis mutatis. in significanda codicum, quorum praeter *E* nullus vetustior est fine saeculi XV., lectione his compendiis usi sumus:

A = codex Mediolanensis Ambrosianus J 115 sup. omnium praestantissimus.

C = codex Romanus Chisianus I VI 204, codici *A* non multum cedens.

V = codex Romanus Vaticanus 2725.

M = codex Bernensis B 42, qui continet Inscriptionum Syllogem ab Iohanne Marcanova, medico Patavino, circa a. 1457 elaboratam inserto Probi libello.

Marucell. = codex Florentinus Marucellianus A 76. 1.

E = codex Einsidlensis 326 saec. X, qui continet Inscriptionum Latinarum Syllogem earum, quas habemus antiquissimam praemissa f. 1—10 collectione notarum tam iuris quam aliarum, ex qua notas ad ius pertinentes Mommsenus excerpsit et in ordinem nunc vulgo receptum redegit.

1) praefationem Huschkii eiusque additamenta vide in prioribus editionibus: nos pauca, quae supra leguntur, praefari satis habuimus. cf. etiam Iulius Steup, de Probis Grammaticis, Jenae 1871, p. 134—137. pauca compendia iuris peritis usitata tradidit Isidorus orig. 1, 23, 1 (Bruns II⁶, 83).

VALERII PROBI
DE IVRIS NOTARVM.¹

1. Est etiam circa perscribendas uel paucioribus notandas uoces studium necessarium. quod partim pro uoluntate cuiusque fit, partim pro usu publico 5 et obseruatione communi. namque apud ueteres cum usus notarum nullus esset, propter scribendi difficultatem² maxime in senatu qui scribendo aderant, ut celeriter dicta comprehenderent, quaedam uerba atque nomina ex communi consensu primis litteris notabant 10 et, singulae litterae quid significarent, in promptu erat. quod³ in praenominibus, legibus publicis pontificumque monumentis et in iuris ciuilibus⁴ libris etiamnunc manet. ad quas notationes publicas accedit⁵ etiam studiosorum uoluntas, ut⁶ unusquisque familiares sibi notas 15 pro uoluntate signaret; quas comprehendere infinitum est. publicae sane tenendae, quae in monumentis plurimis et in historiarum libris sacrisque publicis reperiuntur, ut

2.	P.	Publius ⁷	20
	C. ⁸	Gaius	
	M.	Marcus	
	CN. ⁹	Gnaeus	
	Q.	Quintus	
	M ⁷ . ¹⁰	Manius ¹¹	25

1) *inscriptionem manifesto vitiosam, scilicet non ab ipso Probo, sed fortasse a ICto infimae aetatis, qui Probi opus excerpterat, profectam, emendare supersedemus.* 2) *difficultatem Hu. facultatem codd.* 3) *quod nō codd. 'fortasse: qui mos' Hu.* 4) *ciuilibus ACM. ciuilis dett.* 5) *accedit codd. accessit Hu.* 6) *ut A². et A¹CM; set unusquisque familiares sibi notas pro uoluntate quas signarit comprehendere ed. Momms. altera.* 7) *L. Lucius inserit Celtes.* 8) *C exhibet C. G habent AMV.* 9) *GN. codd.* 10) *MA. codd.* 11) *Macunius ACV. Macuuius M. Hu. suspicatur Manii et Pacuuii notas in unam conflatas esse.*

	TI.	Tiberius
	CL.	Claudius ¹
	SP.	Spurius
	SEX.	Sextus
5	SER.	Seruius
	OP.	Opiter
	A.V.C.	ab urbe condita
	P.R.E.	post reges exactos
	P.C.	patres conscripti
10	S.P.Q.R.	senatus populusque Romanus
	EQ.R.	eques Romanus
	V.R.	urbs Roma ²
	C.R.	ciuis Romanus
	COL.	coloniae ³ uel coloni
15	MVN.	municipia uel municipes ⁴
	N.L.	nominis Latini
	L.C.	Latini coloniarii
	S.N.L.	socii nominis Latini

et similia. secundum haec⁵ curiarum nomina, tribuum,
 20 comitiorum, sacerdotiorum, potestatum, magistratum,
 praefectarum, sacrorum, ludorum, rerum urbanarum,
 rerum militarium, collegiorum, decuriarum, fastorum,
 numerorum, mensurarum [iuris ciuilis] et similium
 ceterorum notationes proprias habent.

25 LITTERAE SINGVLARES IN IVRE CIVILI.

3. De legibus et plebiscitis *senatusque consultis*.⁶

1 P.I.R.P.Q.I.S.I.F. populum iure rogauit popu-
 P.R.E.A.D.P. lusque iure sciuit⁷ in foro
 pro rostris ex⁸ ante diem
 30 pridie

1) T. Titus *inserunt Accursius, Peutinger, Celtes*. 2) Ro-
 mana *codd.* 3) colone *codd.* 4) municipes *E. municeps*
cett. 5) haec etiam *Hu. cum Celte. de curiarum nominibus*
notatis cf. Ovid. Fast. 2, 529. 6) *supplevit Hu.* 7) *suscepit*
codd. 8) *corruptum. aut lacuna statuenda est aut desidera-*

2 E.H ¹ .L.N.R.	eius hac ¹ lege nihilum rogatur	
3 S.R.L.R.I.C.Q.O. ¹ O.R.E.	siremps lex, res, ius ² causa- que omnibus ¹ omnium re- rum esto ³	
4 S.N.L.	socii nominis Latini	5
5 L.P.C.R	Latini prisci ciues Romani ⁴	
6 M.E.M.D.D.E.	municipibus ⁵ eius municipii dare damnas esto	
7 C.E.C.	colonis eius coloniae	
8 Q.E.R.F.E.D.	quod eius recte factum esse 10 dicetur	
9 L.I.D.A.C.	lex Iulia de adulteriis coer- cendis	
10 V.D.P.R.L.P.	unde de plano recte legi possit	
11 A.A.A.F.F. ⁶	aere, argento, auro flando, 15 feriundo	
12 I.N.Q.Q.	iustis nuptiis quaesitos quae- sitas	
13 S.Q.S.S.E.Q.N.I.S. R ⁷ .E.H.L.N.R.	si quid sacri sancti est, quod non iure sit rogatum ⁷ , eius 20 hac lege nihil rogatur	
14 V.P.R.	ueteri possessori redditum	
15 V.A.	ueterano adsignatum	

tur significatio accuratior rostrorum, cf. pro rostris aedis Iuliae in lege Quinctia de aquaed. Bruns I⁶, 115. de legum praescriptionibus in universum cf. Ritschl. praef. ind. schol. Bonn. hib. 1860 = opusc. philol. IV, 427 sq. 1) 'codd. et ed. ante L. lege addunt: O. omnibus, idque in sequenti nota, ubi testantibus lege Rubria 2, 10; 40 (Bruns I⁶, 100. 102) et lege Quinctia (Bruns I⁶, 117. cf. Mus. philol. Rhen. VIII, 298. 457 sq. = Ritschl. opusc. IV, 56. 73 sq.) iustus eius locus est, omittunt, ut appareat ex inferiore nota in superiorem id male irrepsisse'. Hu. 2) si rem lex rex eius codd. 3) 'varie codd. hanc formulam corrumpunt. quod siremps notatur duabus litteris S. R., factum videtur secundum etymologiam M. Catonis, a 'similis res' eam vocem derivantis. Fest. s. v. (Bruns II⁶, 41)'. Hu. 4) cuius Romanus ACV. 5) municipis AC. municipes E. municipiis M. 6) F.F. om AC. 7) Q.V.I.N.S.R. quodue ius non sit rogariet Hu. cf. Cic. pr Caec. 38, 95. de dom. 40, 106.

16	V.F.	usus fructus
17	S.C.	senatus consultum
18	P.S.	plebi scitum ¹
19	Q.D.E.R.F.P.D.E.	quid ² de ea re fieri placeret ³ ,
5	R.V.I.C.	de ea re uniuerſi ita cenſuerunt ⁴
20	Q.F.E.	quod factum eſt ⁵
21	I.S.F.	in ſenatu fuerunt ⁵
22	D.C.S.	de conſilii ſententia
10	23 S.Q.M.D.E.R.A.P.	ſi quid mee ⁶ de ea re ad
	P.V.L.O.E.COS.	populum plebemue lato ⁷
	PR.TR.PL.Q.N.	opus eſt, coſ., praetores,
	S.Q.E.V.A.P.P.	tribuni plebis, qui nunc
	V.F.Q.S.N.T.	sunt, quibus eorum ⁸ uide-
15	COS.PR.TR.PL.	bitur, ad populum plebem-
	Q.D.E.Q.E.V.	ue ⁹ ferant; quod ſi non
	A.P.P.V.F.	tulerint, coſ. ¹⁰ , praetores,
		tribuni plebis, qui deinceps
20		erunt, quibus eorum ¹¹ uide-
		bitur, ad populum plebemue
		ferant
24	S.F.S.	sine fraude ſua.

4. In legis actionibus haec:

1	A.T.M.D.O.	aio te mihi dare oportere
25	2 Q.N.T.S.Q.P.	quando negas, te ſacramento
		quingenario prouoco
3	Q.N.Q. ¹² .A.N.Q.N.	quando neque ais neque negas

1) S.C.P.S ſenatus conſultum plebi ſcitum *codd.*; *diuiſit Mommsen.* 2) quod *codd.* 3) placere *codd.* 4) cenſuere *M.* 5) Q.F.E.I.S.F. quod factum eſt in ſenatu fuerunt *codd.* 6) *corruptum*; *deest haec vox Cic. ad fam.* 8, 8, 5. 7) plebemue lato *V.* plebemue ualeto *ceteri codd.* 8) quibus eorum *Hu. ex Cic. ad fam.* 8, 8, 5 *probante nunc Mommseno Staatsr.* III, 325, 1. quod eis *V.* quod eius *cett.* 9) plebemue *V.* plebis *cett.* 10) eos *codd.* 11) quibus eorum *Hu. cf. n.* 8. quod eis *codd.* 12) NQ] *sic M. Q om. ACV.*

4 E.I.M.C.V.	ex iure manum consertum uo- cavit ¹	
5 S.N.S.Q.	si negat, sacramento quaerito	
6 S.S.C.S.D.E.T.V. I. ³	secundum suam causam ² ; si- cut dixi, ecce tibi, uindic- 5 tam <i>imposui</i> ³	
7 Q.I.I.T.C.P.A.F. A.	quando in iure te conspicio ⁴ , postulo, anne fuas ⁵ auctor	
8 T.PR.I.A.V.P.V. D.	te praetor ⁶ iudicem arbitrumue postulo uti des 10	
9 I.D.T.S.P.	in diem tertium siue peren- dinum	
10 A.L.A.	arbitrum liti aestimandae	

5. In edictis perpetuis haec:

1 ^a Q.B.F.	quare bonum factum ⁷	15
1 I.D.P.E	iure ⁸ dicundo praeerit	
2 I.D.C.	iuris dicundi causa	
3 Q.R.F.E.V.	quod recte factum esse uide- bitur	
4 V.B.A.	uiri boni arbitrato	20
5 D.M.F.V.C.	dolo malo fraudisue causa	
6 I.D.	iudicium dabo ⁹	
7 I.D.	iuris dictio ⁹	
8 Q.E.R.E.T.P.I.R. D.T.Q.P.D.T.D. D.P.F.	quantum ea res erit, tantae pe- cuniae iudicium recupera- 25 torium dabo testibusque	

1) uocarit V. vocasti Cic. *pro Mur.* 12, 26. 2) 'male haec verba cum sequentibus coniuncta sunt. cf. Gai. 4, 16'. Hu.
3) 'supplevi ex Gai. 4, 16. uindicta codd.' Hu. 4) cf. Cic. *pro Caec.* 19, 54. *pro Mur.* 12, 26. 5) fuas Hu., Mommsen olim. far ACM. fas Marucell. Monac. fiat V. de 'anne' cf. Gai. 4, 16. 6) te praetor Mommsen ex E. temptor codd.
7) 'codd. hanc notam in fine si antecedentis praebent; sed eam edictorum esse, ubi fere exordium faciebat, docet Brisson. de form. 3, 1'. Hu. 8) iure M. iuri reliqui. 9) I.D.I.D. iudicium dabo iuris dictio codd.

		publice dumtaxat decem denuntiandi potestatem fa- ciam ¹
	9 Q.S.S.S.	quae supra scripta sunt
5	10 I.C.E.V.	iusta causa esse uidebitur
	11 N.K.C.	non calumniae causa
	12 C.C.	consilium cepit uel causa cognita
	13 F.C.	fraudare creditores uel fidu- ciae causa uel fidei com- missum
10	14 P.C.	pactum ² conuentum uel pe- cunia constituta
	15 C.V.	centum uirum ³
15	16 S.T.A.	sine tutoris auctoritate
	17 T.A.	tutore auctore
	18 F.E.D.	factum esse dicetur
	19 H.S.	haec sic uel hora secunda ⁴
	20 Q.A.M.	quem ad modum
20	21 Q.M.	quo modo uel quo magis
	22 P.P.L.V.	pro praede ⁵ litis uindicarum ⁶
	23 I.S.	iudicatum ⁷ solui ⁸
	24 B.E.E.P.P.V.Q.I. ⁹	bona ex edicto ¹⁰ possideri proscribi uenirique iubebo ¹¹

1) facit *AVM*. fiat *C*. cf. *lex Mamilia* c. 5 (*Bruns* I⁶, 97). *C. I. L.* X 4842 *i. f.* (*Bruns* I⁶, 240). *lex col. Genet.* c. 95 (*Bruns* I⁶, 131). in *Ciceronis oratione pro Caecina*, quae apud recuperatores habita est, testes numero X enumerantur. 2) patres conscripti vel pactum *codd.* praeter *M*. patres conscripti vel tamquam alienum ab edicto eiecit *Hu.* 3) centum uirum uel clarissimi uiri *codd.* vel clarissimi uiri *del. Hu.* 4) uel hora secunda *del. Hu.* 5) predi *AC*. 6) uindicarium *AC*. uindicarium *M*. 7) iudicium *codd.* 8) post hanc notam *M* addit *C.E.D.* coniunctum esse dicetur et manu posteriore *M.F.P.* malae fidei possessor. 9) *V.Q.I.* habet *E*. *V.Q.P.P.* habet *A*. 10) bona ex e *A Marucell.* bona ex *q* e *C*. bona ex edicto *V*. hic finiunt *ACV*. 11) possideri proscribi uenirique iubebo *supplevit Mommsen ex E*, ubi separata inveniuntur *P.P.* possideri proscribi et *V.Q.I.* uenirique iubebo.

6. *Ex Probi commentario extremo fragmenta servata in codice Einsidlensi 326.*

1 I.E.	iudex esto	
2 R.S.	reciperatores sunt ¹	
3 E.R.A.	ea res agatur ²	5
4 Q.D.R.A.	qua de re agitur	
5 N.N.	Numerius Negidius	
6 O.E.R.	ob eam rem	
7 O.O.	oportet oportebit	
8 O.E ³ .F.B.	oportebit ⁴ ex ⁵ fide bona	10
9 M.A.E.	melius aequius erit ⁶	
10 S.D ⁷ .E.R.Q.D ⁷ .A.	si de ea re, qua de agitur	
11 S.P.	si ⁸ parret	
12 S.N.P.A.	si non parret, absoluto	
13 T.M.D.F.O.	te mihi dare facere oportere	15
14 D.M.F.	dolo malo fecisti	
15—17 D.V.M.T.F.E.	doloue malo tuo factum est ⁹	
18 N.R.	non restituetur	
19 O.C.	ope consilio	
20 V.R.	urbis Romae	20
21 R.R.E.P.	Romae recte experiri possit	
22 M.C.F.	municipiis coloniis foris ¹⁰	
23 D.D.	decreto decurionum	
24 M.P.D.	maiores partem diei ¹¹	
25 P.P.D.	pro parte dimidia	25
26 S.S.S.	supra scripti sunt	
27 Q.I.S.S.	quae infra scripta sunt	

1) sunt *E.* 2) 'agitur *cod. ed. cf. Gai. 4, 131*'. *Hu.*
 3) *F exhibet E.* 4) oportet *Hu.* 5) et *E.* 6) *cf. Boeth. ad Cic. Top. 17, 65 p. 378 Or. (Bruns II⁶, 77). Cic. de offic. 3, 15, 61. pro Rosc. C. 4, 11. 12.* 7) *O habet E.* 8) sine *E.*
 9) *D.V.M.V. dolo uel malo tuo D.V.M. dolo uel male M. T.F.E. malo tuo factum est cod. ed.; in unum contraxit Hu.* 10) *sic Hu. municipii fores cod., municipio colonia foro Mommsen. cf. lex Rubr. c. 21. 23 (Bruns I⁶, 100. 102). lex Iul. munic. v. 83 sq. (Bruns I⁶, 109).* 11) *cf. D. 50, 16, 2, 1 (Paul. 93; libro I. ad ed.).*

	28 L.E.	lege egisse
	29 L.A.E.	lege actum est
	30 R.R.	recte recipitur
	31 M.M.P.	manu mancipio potestate ¹
5	32 E.I.Q.	ex iure Quiritium
	33 B.P.D.E.	bonorum possessio data est ²
	34 S.L.P.H.A.	secundum <i>legem</i> publicam hoc aere ³
	35 H.B.V.P.	heres bonorumue possessor
10	36 M.H.E.	mihi heres erit
	37 H.Q.M.	heredemque meum
	38 E.H.E.	exheres esto
	39 V.V.C.	uolo uos curare
	40 S.N.P.M.S.R.S.S.	.... sine praesumere ⁴ sibi-
15	Q.H	que habere
	41. 42 P.S.T.Q.H.	praecipito sumito tibiue ha- beto ⁵
	43 O.O.O.T.	omnia ornamenta, omnia texta
	44 V.M.M.	uestem mundum muliebre
20	45 T.T.A.A.A.	tegulas testas ⁶ aurum argen- tum aes
	46. 47 F.T.C.	familiam testamenti causa ⁷
	48 L.C.	libertatis causa
	49 M.C.M.M.	mortis causa manu missa
25	50 V.R.C.	uindicta recte competet ⁸
	51 S.Q.M.M.M.M.M.	si quis manu <i>missus</i> ⁹ manu missa moritur

1) cf. *Rubr. leg. Flav. Salp.* 22 (*Bruns* II⁶, 143). 2) *ex interdicto Quorum bon.* D. 43, 2, 1 pr. cf. *praeterea* D. 44, 1, 20 (*Paul.* 53). 3) cf. *Gai.* 2, 104. 3, 174. 4) *sinito rem sumere Hu., qui putabat librarium notam R pro P accepisse.* 5) T.Q.H. tibiue habeto *repetit E sub littera T.* 6) cf. D. 47, 3, 1, 1 (*Ulp.* 1054). *veremur, ne librarius codicis Einsidl. duas notas Probi T.T. et A.A.A. falso in unam contraxerit.* 7) T.C. testamenti causa *repetit E sub littera T.* 8) *competet Mommsen.* *ne empet E.* 9) *manu missus]* *manunu-*
misit E. principium edicti de bonis libertorum fuisse putat Mommsen.

52 D.D.D.M. ¹	deinde deperiit deminutum	
53 H.COĞ.	herede cognitore	
54 D.M.O.	donum munus operas ²	
55 O.D.M.	operas donum munus ³	
56 Q.P.N ⁴ .M.C.	quod pondere numero men- 5	
	sura continetur	
57 F.P.P.R.	forma publica populi Romani ⁵	
58 H ⁶ .R.R.P.	his ⁶ rebus recte praestari	
59 F.P.	fidei promissor	
60 P.A.	pluuiae arcendae	10
61 F.E.	familiae erciscundae	
62 F.R.	finibus regundis ⁷	
63 V.F.I.	uadimonium fieri iubere	
64 N.C.N.P.	nec clam nec precario	
65 V.F.V.	uim fieri ueto	15
66 F.C.L.	fraudationis causa latitat ⁸	
67 P.P.V.	pupillus pupillae ⁸	
68 R.P.C.S.D.M.	rei publicae causa se dolo ⁹	
	malo ⁸	
69 V.I.I.	uidebitur in integrum ¹⁰	20
70 R.A.Q.E.I.E.	restituas ¹¹ , antequam ex iure	
	exeas	
71 EX.C.	ex consuetudine	
72 O.A.Q.	omnes ad quos	
73 O.F.	ostia ¹² fenestrae	25

1) M. *corruptum*. V.E. = ue est Hu. cf. D. 5, 3, 20, 6^b; 17 (S. C. Iuvent.). 18, 4, 2, 5 (Ulp. 2963). 2) cf. Paul. 2, 32, 1. D. 38, 2, 37 pr. (Ulp. 2024). 50, 16, 53 pr. (Paul. 721). 3) cf. D. 38, 1, 7, 3 (Ulp. 2702). 38, 1, 37 pr. (Paul. 933). 4) M *legitur in E.* 5) cf. D. 12, 1, 2, 1 (Paul. 430). L. Rubr. 21 (Bruns I⁶, 100). 6) *suppl.* Hu. cf. D. 6, 1, 19 (Ulp. 556). 21, 1, 21, 2 (Ulp. 1767). 50, 16, 71, 1 (Ulp. 1713). 7) *regnandis E.* 8) cf. D. 42, 4, 5; 7, 1 (Ulp. 1388. 1390); 6 (Paul. 698). 9) *damno E.* 10) *integram formulam habet D.* 4, 6, 26, 9 (Ulp. 440). 11) *restitus E.* 'an restituito forma Iuliano antiquiore? ad rem cf. Gai. 4, 164.' Hu. 12) *supplevit Hu.* cf. D. 19, 2, 25, 2 (Gai. 245): si ostia fenestrasue nimium corruptas locator non restituat. D. 6, 1, 59 (Iul. 877).

74 Q. M. E.

quae¹ mea est²

75 R. N.

rerum nouarum

76 S. N. P. Q. A. D³si non plus quam magnus⁴

77 S. P. M.

Sextii Pedii mediuvani⁵.

5

CAELIVS SABINVS

(claruit Vespasiano, Tito et Domitiano imperantibus).

AD EDICTVM AEDILIVM CVRVLIVM.

1. Caelius Sabinus in libro, quem de edicto aedilium curulium composuit, Labeonem⁶ refert, quid esset
 10 morbus, hisce uerbis definisse: 'Morbus est habitus cuiusque corporis contra naturam, qui usum eius facit deteriore'. sed morbum alias in toto corpore accidere dicit, alias in parte corporis. totius corporis morbum esse, ueluti sit phthisis⁷ aut febris, partis
 15 autem, ueluti sit caecitas aut pedis debilitas. 'Balbus autem', inquit, 'et atypus⁸ uitiosi magis, quam morbosi sunt, et equus mordax aut calcitro uitiosus, non morbosus est. sed cui morbus est, idem etiam uitiosus est. neque id tamen contra fit; potest enim, qui ui-
 20 tiosus est, non morbosus esse. quam ob rem cum de homine morbo agetur, aequae'⁹, inquit, 'ita dicetur: "QVANTO¹⁰ OB ID VITIVM MINORIS ERIT"'. — *Gell.* 4, 2, 3—5.

2. ¹¹Pilleatos seruos uenum solitos ire, quorum nomine uenditor nihil praestaret, Caelius Sabinus iuris

1) quem *E.* 2) *cf. D.* 32, 85 (*Pomp.* 226). 34, 2, 7 (*Paul.* 1155). 3) *pro his duobus compendiis Hu. coniecit: M. A. (i. e. mille asses).* 4) magnus *E.* mille asses *Hu.* mille aeris *Mommsen.* 5) Sexti Pedii Medmani *Hu.*, qui adnotat: 'ex Medma s. Medama in Brutiis, olim Locrensi oppido, oriundi. *Strab.* 6, 1, 5 p. 256. *Plin. n. h.* 3, 73'. 6) *cf. supra p.* 61. 7) phthisis libri boni. 8) atypus *Aldus.* atyphus vel atiphus *codd.* 9) neque *codd.* 10) quando libri boni. 11) 'vix dubitandum, quin Gellius haec ex eodem libro sumpserit'. *Hu. secundum Zimmern.*

peritus scriptum reliquit. cuius rei causam esse ait, quod eiusmodi condicionis mancipia insignia¹ esse in uendendo deberent, ut emptores errare et capi non possent, neque lex uendundi opperienda esset, sed oculis iam praeciperent, quodnam² esset mancipiorum 5 genus; 'sicuti', inquit, 'antiquitus mancipia iure belli capta coronis induta ueniebant et idcirco dicebantur sub corona uenire. namque ut ea corona signum erat captiuorum uenaliū, ita pilleus impositus demonstra- bat eiusmodi seruos uenumdari, quorum nomine emptori 10 uenditor nihil praestaret'. — *Gell.* 6 (7), 4, 1—3.

L. NERATIVS PRISCVS

(consiliarius Traiani et Hadriani).

DE NVPTIIS.

1. Hoc ius sponsaliorum obseruatum dicit Seruius³ 15 ad id tempus, quo ciuitas uniuerso⁴ Latio lege Iulia data est. haec eadem Neratius⁵ scripsit in libro, quem de nuptiis composuit. — *Gell.* 4, 4, 3; 4.

TITIVS ARISTO

(sub imp. Traiano).⁶

20

1. Id etiam memini legere me in libro Aristonis iureconsulti, hautquaquam indocti uiri, apud ueteres Aegyptios, quod genus hominum constat et in artibus reperiendis sollertes extitisse et in cognitione rerum indaganda sagaces, furta omnia fuisse licita et inpu- 25 nita. — *Gell.* 11, 18, 16. *cf. Diodor. Sic.* 1, 80.

1) insignita coni. *Falster.* 2) quidnam cod. *Paris.*

3) *cf. supra p. 33.* 4) uniuerso] uniuersa VR, ui uersa P.

5) ueratius vel ueracius libri boni VPR; neratius vel neracius dett.

6) *vid. de hoc Ian. Iust. Enschedé de T. Aristone ICTo Rom., Lugd. Batav. 1829. 4. Mommsen Jurist. Schrift. II, 21 sq.*

LAELIVS FELIX

(sub imp. Hadriano).¹

AD Q. MVCIVM.

1. In libro Laelii Felicis ad Q. Mucium primo
 5 scriptum est Labeonem scribere *etc.* (*cf. supra M. Antistius Labeo n. 22 p. 59*). ²iisdem comitiis, quae calata appellari diximus, et sacrorum detestatio et testamenta fieri solebant. tria enim genera testamentorum fuisse accepimus: unum, quod calatis comitiis in populi con-
 10 tione fieret, alterum in procinctu, cum uiri ad proelium faciendum in aciem uocabantur, tertium per familiae mancipationem³, cui aes et libra adhiberetur.
 — *Gell.* 15, 27, 1—3.

2. In eodem Laelii Felicis libro haec scripta sunt:
 15 'Is, qui non uniuersum⁴ populum, sed partem aliquam adesse iubet, non comitia, sed concilium edicere debet. tribuni autem neque aduocant patricios neque ad eos referre⁵ ulla de re possunt. ita ne leges quidem proprie, sed plebis scita appellantur, quae tribunis plebis
 20 ferentibus accepta sunt: quibus rogationibus ante patricii non tenebantur, donec Q. Hortensius dictator legem tulit, ut eo iure, quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur'. — *Gell.* 15, 27, 4.

3. Item in eodem libro hoc scriptum est: Cum ex
 25 generibus hominum suffragium feratur, curiata comitia esse, cum ex censu et aetate, centuriata, cum ex re-

---

1) 'sequor communem opinionem eorum, qui hunc eundem Laelium esse statuunt, cuius in *D.* 5, 4, 3 (*Paul.* 1233) mentio fit: quamquam in hoc scriptore omnia incerta sunt et ipsum nomen, quoties commemoratur, in libris mss. variatur'. *Hu.*

2) 'haec quoque ex eodem libro petita esse vix dubitabit, qui sententiarum nexum ipsumque rei, de qua agitur, argumentum reputaverit'. *Hu.* 3) mancipationem *Hu.* emancipationem *codd.*, quorum lectionem tuetur *Mommsen Jurist. Schr.* I, 408, 1.

4) ut uniuersum *cod. unus (Q).* 5) ferre *Hu. ed. 1. et 2., Mommsen Staatsr.* III, 148, 1, *Cobet.*

gionibus et locis, tributa. centuriata autem comitia intra pomerium fieri nefas esse, quia exercitum extra urbem imperari oporteat, intra urbem imperari ius non sit. propterea centuriata in campo Martio haberi exercitumque imperari praesidii causa solitum, quoniam 5 populus esset in suffragiis ferendis occupatus. — *Gell.* 15, 27, 5.

---

4. (?) Libertinis uero nullo iure uti praetextis licebat ac multo minus peregrinis, quibus nulla esset cum Romanis necessitudo. sed postea libertinorum quoque 10 filii praetexta concessa est ex causa tali, quam M. Laelius augur¹ refert. qui bello Punico secundo decemuiros² dicit ex senatus consulto propter multa prodigia libros Sibyllinos adisse et inspectis his nuntiasse in Capitolio supplicandum lectisterniumque ex 15 conlata stipe faciendum, ita ut libertinae quoque, quae longa ueste uterentur, in eam rem pecuniam subministrarent. acta igitur obsecratio est pueris ingenuis itemque libertinis, sed et uirginibus patrimis matrimisque pronuntiantibus carmen. ex quo concessum, 20 ut libertinorum quoque filii, qui ex iusta dumtaxat matrefamilias nati fuissent, togam praetextam et lorum in collo pro bullae decore gestarent. — *Macrob. Sat.* 1, 6, 13.

---

1) 'minime spondeo hunc eundem illum Laelium Felicem fuisse; argumentum tamen simile est et Laelius, a Ictis posterioribus in iure civili semel tantum vel bis citatus, magis iuris publici vel sacri antiquitatibus operam dedisse videtur. eiusdem Laelii ex mss. librorum fide possit etiam esse, quod supra, Lachmannum non sine dubitatione secuti, C. Aelio Gallo 6 (supra p. 38) tribuimus fragmentum. multo antiquiore est, ut L. Aelium Stilonem taceam, ad quem etiam referendus Plin. n. h. 14, 93 (Capito 27 supra p. 70), C. Aelius, cuius apud Festum quaedam extant ex oratione fragmenta'. Hu. 2) decemuiros Ian. duumuiros codd.

SEX. POMPONIVS

(sub Hadriano et insequentibus imperatoribus).

LIBRO SINGVLARI REGVLARVM.

1. Et seruitutes diuidi non possunt; nam earum
 5 usus ita conexus est, ut qui eum partiatur, naturam
 eius corrumpat.¹

---

1) 'ex libris Pomponii . . . . . ex vetustissimis quibusdam fragmentis carie corrosis, quae nobis dono dedit Iulius Caesar Scaliger . . . . . excepta e bibliotheca Petri Criniti Florentini' haec sumpta esse testatur is, qui primus edidit, Arn. Ferrandius in Consuet. Burdigal. commentariis Lugd. 1536 p. 72. cf. A. G. Cramer in Hugon. civ. Mag. VI, 1 sq., qui et illud probabiliter coniecit esse has lacinias ex Pomponii libro singulari regularum, ita ut D. 8, 1, 17 (Pomp. 372) eas excepisse videatur, sola fere voce 'itaque' interiecta. — consulto omittimus, quae Lyd. de magistr. 1, 48 ex Pomponio, scilicet ex D. 1, 2, 2, 34 mutila et corrupta refert.

SEX. CAECILIUS AFRICANVS

(sub Hadriano et sequentibus imperatoribus).

Num Sex. Caecilius iuris consultus is, quem Gellius cum Favorino philosopho de legibus XII tabularum disputantem inducit, idem sit atque Sex. Caecilius Africanus ille, qui in Digestis saepe commemoratur, sunt qui dubitent; multo incertius est, num Gellius aut libro ullo Africani usus sit aut ex ore eius hunc sermonem elegantem propriis auribus audiverit. vero est similis eum totam disputationem si minus finxisse, at tamen ex variis libris veterum excerptisse et composuisse. quoniam autem ea, quae in hoc capite Gelliano celeberrimo leguntur, ex bonis fontibus hausta multum adferunt ad historiam iuris inlustrandam, maxima ex parte ad iuris prudentiam pertinent, denique digna sunt, quae a iuris studiosis legantur, horum in usum atque commoditatem syllogae Huschkianae ea inserere e re esse nobis visum est.

In significanda lectione codicum Gellii usi sumus compendiis his a Martino Hertz inductis:

X = codex Vossianus Lat. F 112 saec. X.

O = codex Reginensis 597 saec. X.

II = codex Reginensis 1646 saec. XII.

N = codex Magliabecchianus 329 saec. XV.

Q = codex Parisiensis 8664 saec. XIII.

Z = codex Vossianus Lat. F 7 saec. XIV.

Disputatio ¹ Sex. Caecilii iureconsulti et Fauorini philosophi de legibus duodecim tabularum.

(1) Sextus Caecilius in disciplina iuris atque in ² legibus populi Romani noscendis interpretandisque scientia, usu ³ auctoritateque inlustris ⁴ fuit. (2) ad eum

---

1) disputatio QZ. disceptatio XONN. 2) om. XONN.

3) usus libri boni. 4) inlustris Q. inlustri codd. cett.

forte in area Palatina, cum salutationem Caesaris operiremur, philosophus Fauorinus accessit conlocutusque est nobis multisque aliis praesentibus. (3) in illis tunc eorum sermonibus orta mentio est legum
 5 decemviralium, quas decemviri eius rei gratia a populo creati composuerunt, in duodecim tabulas conscripserunt.

(4) Eas leges cum Sex. Caecilius inquisitis exploratisque multarum urbium legibus eleganti atque ab-
 10 soluta breuitate uerborum scriptas diceret, 'sit'¹ inquit 'hoc' Fauorinus 'in pleraque earum legum parte ita, ut dicis; non enim minus cupide tabulas istas duodecim legi quam illos duodecim² libros Platonis de legibus. sed quaedam istic esse animaduertuntur aut
 15 obscurissima aut durissima³ aut lenia contra nimis et remissa aut nequaquam ita, ut scriptum est, consistentia'.

(5) 'Obscuritates', inquit Sex. Caecilius, 'non adsignemus culpaе scribingentium, sed inscitiae⁴ non adsequentium, quamquam hi quoque ipsi, qui quae scripta
 20 sunt, minus percipiunt, culpa uacant. (6) nam longa aetas uerba atque mores ueteres oblitterauit, quibus uerbis moribusque sententia legum comprehensa est. trecentesimo quoque anno post Romam conditam
 25 tabulae conpositae scriptaeque sunt, a quo tempore ad hunc diem anni esse non longe minus sescenti⁵ uidentur. (7) dure autem scriptum esse in istis legibus quid existimari potest? nisi duram esse legem putas, quae iudicem arbitrumue iure datum, qui ob
 30 rem dicendam⁶ pecuniam accepisse conuictus est, capite poenitur⁷ aut quae furem manifestum ei, cui furtum factum est, in seruitutem tradit⁸, nocturnum

1) sit *Beroaldus*. sed *codd.* 2) duodecim *Falster*. decem sive X *codd.* 3) *suppl. Iac. Gronov.* 4) inscientiae XO. 5) sescenti *Fr. Gronov.* septingenti *codd.* 6) dicendam *codd.* iudicandam *Scioppius*. 7) *cf. lex XII tab. 9, 3 (Bruns I⁶, 34).* 8) *cf. lex XII tab. 8, 14 (Bruns I⁶, 32).*

autem furem ius occidendi¹ tribuit.² (8) dic enim, quaeso, dic, uir sapientiae studiosissime, an aut iudicis illius perfidiam contra omnia iura³ diuina atque humana iusiurandum suum⁴ pecunia uendentis aut furis manifesti intolerandam audaciam aut nocturni grassa-
toris insidiosam uiolentiam non dignam esse capitis poenae⁵ existumes?’

(9) ‘Noli’, inquit Fauorinus, ‘ex me quaerere, quid ego existumem. scis enim solitum esse me pro disciplina sectae, quam colo, inquirere potius quam decer-
nere. (10) sed non leuis existimator neque aspernabilis est populus Romanus, cui delicta quidem istaec uindicanda, poenae tamen huiuscemodi nimis durae esse uisae sunt; passus enim est leges istas de tam inmodico supplicio situ atque senio emori. (11) sicut illud
quoque inhumaniter⁶ scriptum improbitauit⁷, quod, si homo in ius uocatus morbo⁸ aut aetate aeger ad ingrediendum inualidus est, arcera non sternitur, sed ipse aufertur et iumento imponitur atque ex domo sua ad praetorem in comitium noua funeris facie effer-
tur. quam enim ob causam morbo adfectus et ad respondendum pro sese non idoneus iumento adhaerens in ius aduersario deportatur? quod uero dixi uideri quaedam esse inpendio molliora, nonne tibi quoque uidetur nimis esse dilutum, quod ita de iniuria poe-
nienda scriptum est: SI INIVRIAM⁹ ALTERI¹⁰ FAXSIT, VIGINTI QVINQVE AERIS¹¹ POENAE¹² SVNTO.¹³ quis enim erit tam inops, quem ab iniuriae faciendae libidine uigenti quinque asses deterreant? (13) itaque

---

1) ius occidendi *OII*N. ius occenti *X*. iure incidenti *QZ*.
2) cf. *lex XII tab.* 8, 12 (*Bruns* I⁶, 31). 3) om. *QZ*.
4) sua *QZ*. 5) poena *II*. 6) inhumaniter *IIQ*. non humaniter *ZXON*. 7) improbavit *XOII*N. 8) morbo adfectus *O*. 9) iniuria *codd.* 10) a *textu XII tab. abiudicat R. Schoell.* 11) non fuisse in *XII tab. putat Franc. Pithoeus.* 12) poenas fuisse in *XII tab. coniecit Bréal.* 13) cf. *lex XII tab.* 8, 4 (*Bruns* I⁶, 29).

cum eam legem Labeo quoque uester in libris, quos ad duodecim tabulas conscripsit¹, non probaret: “tum”, inquit, “L. Veratius fuit egregie homo improbus atque inmani uecordia. is pro delectamento habebat os hominis liberi manus suae palma uerberare. eum seruus sequebatur ferens crumenam plenam assium; ut quemque depalmauerat, numerari statim secundum duodecim tabulas quinque et uiginti asses iubebat. propterea”, inquit, “praetores postea hanc abolescere et relinquere censuerunt iniuriisque aestumandis recuperatores se daturos edixerunt”. (14) nonnulla autem in istis legibus ne² consistere quidem, sicuti dixi, uisa sunt, uelut illa lex talionis, cuius uerba, nisi memoria me fallit³, haec sunt: SI MEMBRUM RVPIT⁴, NI CVM E PACTO⁵, TALIO ESTO.⁶ (15) praeter enim ulciscendi acerbiter ne procedere quoque executio iustae talionis potest. nam cui membrum ab alio ruptum est, si ipsi itidem rumpere per talionem uelit, quaero, an efficere possit rumpendi pariter membri aequilibrium? in qua re primum ea difficultas est inexplicabilis. (16) quid si⁷ membrum”, inquit, “alteri⁸ imprudens ruperit? quod enim imprudentia⁹ factum est, retaliari per imprudentiam debet. ictus quippe fortuitus et consultus non cadunt sub eiusdem talionis similitudinem. quonam igitur modo imprudentem poterit imitari, qui in exequenda talione non licentiae ius habet, sed imprudentiae? (17) sed et si prudens ruperit, nequaquam patietur aut altius se laedi aut latius. quod cuiusmodi libra atque mensura cauere possit, non reperiō. (18) quin etiam, si quid plus erit aliterue commissum, res fiet ridiculae atroci-

1) cf. supra Labeo 25 p. 60. 2) nec codd. 3) om. QZ.
 4) rupsit Turnebus. 5) e pacto codd. eo pacit Fest. v. talionis p. 363. 6) cf. lex XII tab. 8, 2 (Bruns I⁶, 29).
 7) quid si Q². quisui Q. quis in O. qui sin N. qui si ZII. quis X. 8) alteri Carrio. alter codd. 9) imprudentia Q. per imprudentiam XON. imprudentia—per om. Z.

tatis, ut contraria actio mutuae talionis oriatur et adolescat infinita quaedam reciprocatio talionum. (19) nam de inmanitate illa secandi partiendique¹ humani corporis, si unus ob pecuniam debitam iudicatus addictusque² sit pluribus, non libet meminisse 5 et piget dicere. quid enim uideri potest efferatius, quid ab hominis ingenio diuersius, quam quod membra et artus inopis debitoris breuissimo³ laniatu distrahebantur, sicuti⁴ nunc bona uenum distrahuntur?

(20) Tum Sex. Caecilius amplexus utraque manu 10 Fauorinum: 'tu es', inquit, 'unus profecto in nostra memoria non Graiae modo, sed Romanae quoque⁵ rei peritissimus. quis enim philosophorum disciplinae suae leges tam scite atque docte callet, quam leges tu nostras decemuirales percalluisti? (21) sed quaeso tecum 15 tamen, degrediare paulisper curriculis istis disputationum uestrarum academicis omissoque studio, quicquid lubitum est, arguendi tuendique consideres grauius, cuimodi sint ea, quae reprehendisti, (22) nec ideo contempnas legum istarum antiquitates, quod plerisque 20 ipse⁶ iam populus Romanus uti desiuerit. non enim profecto ignoras legum oportunitates et medelas pro temporum moribus et pro rerum publicarum generibus ac pro utilitatum praesentium rationibus proque uitiorum, quibus medendum est, feruoribus mutari atque 25 flecti neque uno statu consistere, quin, ut facies caeli et maris, ita rerum atque fortunae tempestatibus uariantur. (23) quid salubrius uisum est rogatione illa Stolonis⁷ iugerum de numero praefinito? quid utilius plebis scito Voconio⁸ de coercendis mulierum heredita- 30 tibus? quid tam necessarium existimatum est propulsandae ciuium luxuriae quam lex Licinia⁹ et Fannia¹⁰

1) patiendique *libri boni*. 2) addictusque *XII N.* adductusque *OQZ*. 3) acerbissimo *Hosius*. saeuissimo *Bynkershoek*. 4) sicuti *QZ*. sic *XO II*. sic * * *N*. 5) *om. O II N*. 6) ipse *Hertz*. ipsis *codd*. 7) *a. 387 u. 367 a. Chr.* 8) *a. 585/169*. 9) *a. 651/103 (?)*. 10) *a. 593/161*.

aliaeque item leges sumptuariae? omnia tamen haec oblitterata et operta sunt ciuitatis opulentia quasi quibusdam fluctibus exaestuantis. (24) sed cur tibi esse uisa est inhumana lex omnium mea quidem sententia
 5 humanissima, quae iumentum dari iubet aegro aut seni in ius uocato? (25) uerba sunt haec de lege¹ Si in ius uocat²: SI MORBUS AEVITASVE VITIUM ESCIT, QVI IN IUS VOCABIT³, IUMENTVM DATO; SI NOLET, ARCE-
 RAM NE STERNITO.⁴ (26) an tu forte morbum appel-
 10 lari hic putas aegrotationem grauem cum febris rapida et quercera iumentumque dici pecus aliquod unicum tergo uehens? ac propterea minus fuisse humanum existumas aegrotum domi suae cubantem iumento in-
 positum in ius rapi? (27) hoc, mi Fauorine, nequa-
 15 quam ita est. nam morbus in lege ista non febriculosus neque nimium grauis, sed uitium aliquod inbecillitatis atque inualentiae demonstratur, non periculum uitae ostenditur. ceteroqui morbum uehementiorem uim
 grauiter nocendi habentem legum istarum scriptores
 20 alio in loco⁵ non per se 'morbum', sed morbum sonticum appellant. (28) iumentum quoque non id solum significat, quod nunc dicitur; sed uectabulum
 etiam, quod a iunctis⁶ pecoribus⁷ trahebatur⁸, ueteres nostri 'iumentum' a 'iungendo' dixerunt. (29) arcera
 25 autem uocabatur plastrum⁹ tectum undique et munitum quasi arca quaedam magna uestimentis instrata, qua nimis aegri aut senes portari cubantes solebant.
 (30) quaenam tibi igitur acerbitas esse uisa est, quod in ius uocato paupertino homini uel inopi, qui aut pedibus
 30 forte aegris esset aut quo alio casu ingredi non quiret, plastrum esse dandum censuerunt? neque insterni

1) de lege *XOII N.* legis *QZ.* 2) uocat *XOII N.* uocato uerba *QZ.* 3) qui in ius uocabit a *XII tab. aliena esse vidit Schoell.* 4) cf. *lex XII tab.* 1, 3 (*Bruns I*⁶, 17). 5) cf. *lex XII tab.* 2, 2 (*Bruns I*⁶, 19). 6) a iunctis *edd.* adiunctis *XOII N.* iunctis *QZ.* 7) pectoribus *codd.* 8) trahebantur *QZ.* 9) plastrum rusticum *Hertz ex Non. p. 55 Merc.*

tamen delicate arceram iusserunt, quoniam satis esset inualido cuimodi¹ uectabulum.² atque id fecerunt, ne causatio ista aegri corporis perpetuam uacationem daret fidem detractantibus iurisque actiones declinanti-
 bus. (31) sed enim ipsum uide. iniurias factas quinque ⁵ et uiginti assibus sanxerunt. non omnino omnes, mi Fauorine, iniurias aere isto pauco diluerunt, tametsi haec ipsa paucitas assium graue pondus aeris fuit; nam librariis assibus in ea tempestate populus usus est. (32) sed iniurias atrociores, ut de osse fracto, ¹⁰ non liberis modo, uerum etiam seruis factas inpen-
 sio-
 re damno uindicauerunt³, (33) quibusdam autem iniuriis talionem quoque adposuerunt. quam quidem tu talionem, uir optime, iniquius paulo insectatus es ac ne consistere quidem dixisti lepida quadam sollertia ¹⁵ uerborum, quoniam talioni par non sit talio neque rumpi membrum facile possit ad⁴ alterius rupturae⁵, ut ais tu, 'aequilibrium'. (34) uerum est, mi Fauorine, talionem parissimam⁶ fieri difficillime. sed decemuiri minuere atque extinguere uolentes huiuscemodi uiolen- ²⁰ tiam pulsandi atque laedendi talione, eo⁷ quoque metu coercendos esse homines putauerunt neque eius, qui membrum alteri rupisset et pacisci tamen de talione redimenda nollet, tantam esse habendam rationem arbitratu sunt, ut, an prudens imprudensne⁸ rupisset, spec- ²⁵ tandum putarent aut⁹ talionem in eo uel ad amussim aequiperarent uel in librili perpenderent; sed potius eundem animum eundemque impetum in eadem parte corporis rumpendi, non eundem quoque casum exigi uoluerunt, quoniam modus uoluntatis praestari posset, ³⁰

1) cuicuiusmodi *Carrio*. 2) uectabulum *XN*. uectaculum *codd. cett.* 3) *cf. lex XII tab. 8, 3 (Bruns I⁶, 29).*

4) id *codd.* 5) rupturae *N*. ruptae *cett. codd.* 6) parissimam *Oiseli*. rarissimum *XOII N*. rarissime *QZ*.

7) talione eo] talioneo *Hu*. talione *del. ed. Iunt., Carrio*.

8) imprudensne *C. F. W. Mueller*. imprudensue *codd.*

9) *om. QZ*.

casus ictus non posset. (35) quod si ita est, ut dico et ut¹ ipse aequitatis habitus demonstrat, taliones illae tuae reciprocae argutiores profecto quam ueriores fuerunt. (36) sed quoniam acerbum quoque esse hoc genus poenae putas, quae, obsecro te, ista acerbitas est, si idem fiat in te, quod tute in alio feceris? praesertim cum habeas² facultatem paciscendi et non necesse sit pati talionem, nisi eam tu elegeris. (37) quod edictum autem praetorum de aestimandis iniuriis probabilius esse existimas³, nolo hoc ignores hanc quoque ipsam talionem ad aestimationem iudicis redigi necessario solitam. (38) nam si reus, qui depecisci noluerat, iudici talionem imperanti non parebat, aestimata lite iudex hominem pecuniae damnabat, atque ita, si reo et pactio grauis et acerba talio uisa fuerat, seueritas legis ad pecuniae multam redibat. (39) restat⁴, ut ei, quod de sectione partitioneque corporis inmanissimum esse tibi uisum est, respondeam. omnibus quidem uirtutum generibus exercendis colendisque populus Romanus e parua origine ad tantae amplitudinis instar emicuit, sed omnium maxime atque praecipue fidem coluit sanctamque habuit tam priuatim quam publice. (40) sic consules, clarissimos uiros, hostibus confirmandae fidei publicae causa dedit⁵, sic clientem in fidem acceptum cariorum haberi quam propinquos tuendumque esse contra cognatos censuit, neque peius ullum facinus existimatum est, quam si qui⁶ probaretur clientem diuisui habuisse. (41) hanc autem fidem maiores nostri non modo in officiorum uicibus, sed in negotiorum quoque contractibus sanxerunt maximeque in pecuniae mutuaticae usu atque commercio: adimi enim putauerunt subsidium hoc inopiae tempo-

---

1) et ut *codd. dett.* ut et *libri boni.* 2) feceris *QZ.*
 3) existimas *Hu.* ex his *vel* ex iis *codd.* 4) restat — atque § 53 *i. f. om. QZ.* 5) dedit *Fr. Daniel.* dedit *codd.*
 6) qui *Carrio.* cui *codd.*

rariae, quo communis omnium uita indiget, si perfidia
 debitorum sine graui poena eluderet. (42) confessis¹
 igitur aeris ac debiti² iudicatis triginta dies sunt
 dati conquirendae pecuniae causa, quam dissoluerent,
 (43) eosque dies decemuiui 'iustos' appellauerunt, uelut ⁵
 quoddam iustitium, id est iuris inter eos quasi inter-
 stitionem quandam et cessationem, quibus diebus nihil
 cum his agi iure posset. (44) post deinde, nisi dis-
 soluerant, ad praetorem uocabantur et ab eo, quibus
 erant iudicati, addicebantur, neruo quoque aut compe- ¹⁰
 dibus uinciebantur. (45) sic enim sunt, opinor, uerba
 legis: AERIS CONFESSI REBUSQVE IVRE IUDICATIS TRI-
 GINTA DIES IVSTI SVNT. POST DEINDE MANVS
 INIECTIO ESTO, IN IVS DVCITO. NI IUDICATVM FACIT
 AVT QVIS ENDO EO IN IVRE³ VINDICIT, SECVM DVCITO, ¹⁵
 VINCITO AVT NERVO AVT COMPEDIBVS. QVINDECIM
 PONDO NE MINORE AVT SI VOLET MAIORE VINCITO.
 SI VOLET, SVO VIVITO. NI SVO VIVIT, QVI EVM VINC-
 TVM HABEBIT, LIBRAS FARRIS ENDO⁴ DIES DATO. SI
 VOLET, PLVS DATO.⁵ (46) erat autem ius interea ²⁰
 paciscendi ac, nisi pacti forent, habebantur in uinculis
 dies sexaginta. (47) inter eos dies trinis nundinis
 continuis ad praetorem in comitium producebantur,
 quantaque pecuniae iudicati essent, praedicabatur.
 tertiis autem nundinis capite poenas dabant aut trans ²⁵
 Tiberim peregre uenum ibant. (48) sed eam capitis
 poenam sancienda, sicuti dixi, fidei gratia horrificam
 atrocitatis ostentu nouisque terroribus metuendam
 reddiderunt. nam si plures forent, quibus reus esset
 iudicatus, secare, si uellent, atque partiri corpus ad- ³⁰
 dicti sibi hominis permiserunt. (49) et quidem uerba
 ipsa legis dicam, ne existimes inuidiam me istam forte

1) confessi *edd.* 2) debiti *ON.* debitis *XII.* 3) in
 iure *a XII tabulis abiudicat Mommsen.* 4) farris endo *Scri-*
verius. ferri endo *vel ferriendo vel feriendo codd.* 5) *cf.*
lex XII tab. 3, 1—4 (Bruns I⁶, 20).

formidare: TERTIUS inquit NVNDINIS PARTIS SECANTO.
SI PLVS MINVSVE SECVERVNT, SE FRAVDE ESTO.¹

(50) nihil profecto inmitius, nihil inmanius, nisi, ut
re ipsa apparet, eo consilio tanta inmanitas poenae
5 denuntiata est, ne ad eam umquam perueniretur.
(51) addici namque nunc et uinciri multos uidemus,
quia uinculorum poenam deterrimi homines contem-
nunt, (52) dissectum esse antiquitus neminem equidem
neque legi neque audiui, quoniam saeuitia ista poenae
10 contemni non quitast. (53) an putas, Fauorine, si
non illa etiam ex duodecim tabulis de testimoniis
falsis poena aboleuisset et si nunc quoque, ut antea,
qui falsum testimonium dixisse conuictus esset, e saxo
Tarpeio deiceretur, mentituros fuisse pro testimonio
15 tam multos, quam uidemus? acerbitas plerumque ul-
ciscendi maleficii bene atque caute² uiuendi disciplina
est. (54) historia de Metto Fufetio Albano nobis quo-
que non admodum numero³ istiusmodi libros lecti-
tantibus ignota non est, qui quoniam pactum atque
20 condictum cum rege populi Romani perfide ruperat,
binis quadrigis euinctus in diuersa nitentibus laceratus
est. nouum atque asperum supplicium quis negat?
sed quid elegantissimus poeta dicat, uide:

‘AT TV DICTIS, ALBANE, MANERES’.⁴

25 (55) Haec taliaque alia ubi⁵ Sextus Caecilius
omnibus, qui aderant, ipso quoque Fauorino adpro-
bante atque laudante disseruit, nuntiatum est Caesarem
iam salutari, et separati sumus. — *Gell.* 20, 1.

1) *cf. lex XII tab.* 3, 6 (*Bruns* I⁶, 21). 2) *hic redeunt*
QZ. 3) *saepenumero Knapp.* 4) *Verg. Aen.* 8, 643.
5) *ibi QZ.*

G A I

INSTITVTIONVM COMMENTARII QVATTVOR.

EDITORVM PRAEFATIVNCVLA.

Gaius natus si non Traiano, certe Hadriano (cf. D. 34, 5, 7 pr.) imperante scripsit sub Antonino Pio, Marco Aurelio, fortasse Commodo. obiisse eum non ante a. 178 inde apparet, quod ad SC. Orfitianum a. 178 librum singularem confecit (D. 38, 17, 9).

Praenomen Gai solum scripta eius prae se ferunt, nomine atque cognomine omissis; nec aliunde haec innotuerunt, quo factum est, ut quidam, vix recte, negarent Gaio aut nomen aut cognomen fuisse.

Unde gentium sit oriundus, nescimus. Romae Gaium ius didicisse, cum paene totus Sabinianorum sectae addictus sit (cf. Inst. 1, 196. 2, 37; 123; 195; 200; 217; 219; 220; 231. 3, 87; 98; 103; 141; 167a; 168. 4, 78; 79; 114) probabile est; Romae eum docuisse et scripsisse, quamvis valde disceptetur, veritati propius accedet.

Nusquam a melioris aetatis iuris consultis Gai opera laudantur neque ab aequalibus neque ab insequentibus, ut Ulpiano et Paulo. quod sane in D. 45, 3, 39 (Pomp. lib. 22 ad Q. Muc., 285 Len.) legitur 'sed qua actione id recipere possumus (!), quaeremus; et non sine ratione est, quod Gaius noster (!) dixit, condici id in (!) utroque casu posse domino', a Triboniano interpolatum esse non sine ratione suspicari licet. huius de Gaio saeculis II et III alti silentii causae possunt afferri aliae atque Gai

procul a Roma in provincia quadam Orientis collocatum domicilium. nam et nos quorundam lanistarum libellos undecumque concoctos, et si qua alia sunt ad popularem iurisprudentiam aptata opuscula 'aurea' et ea, sicut Sabinianorum postumi Gai, aliquantulum obsoleta, a nostris scriptis ablegamus.

Publice respondendi iure Gaium caruisse (neque enim responsa eius exstant) haud dubitandum. hoc quoque ei evenire potuit, si Romae totam vitam degit.

In Institutionibus ius provinciale respicit quidem (cf. Inst. 1, 55; 193), sed ita parce, ut eum iuris comparatione Romana quaedam illustrare neque vero provinciarum orientalium ius Graeco-Romanum tot tantisque rebus a mero Romanorum iure discrepans accuratius tractare voluisse pateat. et libros ad edictum provinciale Gaium, licet praeterea nemo eius commentator exstitisse videatur, Romae conficere potuisse eo libentius credas, quod hoc edictum a Roma provinciis cunctis, non a provincialibus sibi ipsis conditum est.

Ex Gai sermone partim graecissante natione Graecum eum fuisse, quod quidam coniecerunt, minime probatur; sapere enim Graecitatem non natio solum, sed et disciplina conversatio lectio efficiunt, neque quisquam scripsit Romae Gai aetate, cuius stilus Graeco colore non tinctus sit ¹

---

1) De Gai Graecismis egit Kalb in libro, qui inscribitur: Roms Juristen (Lips. 1890) p. 79sq. eis, quae vir doctus composuit, liceat pauca addere. particularum coniunctio 'ut ecce' Gai praedilecta (cf. Kalb l. c. p. 85) conferri potest cum Graeco οἷον ὥς (Theoph. p. 172 Ferr.), quod primum legitur apud Aristotelem Rhet. 2, 23 p. 1397 a. 25. 1397 b. 27. 1400 b. 17. 2, 24 p. 1401 b. 32. Poet. p. 1452 a. 7, apud posteros saepissime invenitur. cf. Dahl, Demetrius περὶ ἐρμηνείας, Zweibrücken 1894, p. 33sq. 'ut ecce' dixerunt praeter Gaium et iurisconsultos eos, qui hunc secuti sunt, Macrobius et Pompeius Grammaticus p. 99, 12. 106, 14 K. — Constat nullum omnino praeter Gaium dixisse 'statim ab initio' (cf. V. I. R. p. 57, 6), quocum licet comparare Graecum εὐθὺς παραχρῆμα, quod

Stationi alicui, ad quam auditores ex Orientis provinciis adfluxerint undeque refluxerint, Romae Gaium praefuisse si quis credere velit, eum vix aegreque redarguas.

scripsit ex. gr. Xenoph. de republ. Laced. 8, 4. Antiphon Pharm. 20. Isaeus 1, 11. 3, 7 (ὥς μὲν ἔδοξε παραχρῆμα εὐθὺς τότε τὰ ψευδῇ μαρτυρῆσαι Νικόδημος, ἐπιδέδεικται). 3, 48 (καὶ εἰ ἦν ἀληθῇ ἂ νυνὶ τετόλμηκας μαρτυρῆσαι παραχρῆμα, εὐθὺς τότε ἐτιμωρήσω ἂν τὸν ἀδικοῦντα). Demosth. 29, 15. — item contra, quod legitur in codice Veronensi 1, 81 et Dig. 3, 3, 46, 5 et nos restituimus 3, 219 (cf. Cic. Top. 4, 23. Bell. Hispan. 1, 3) haud absimile est a Graeco πάλιν αὖ, πάλιν αὖθις, quod tam frequenter incurrit, ut exempla adferre supersedeamus. — Quod Gaius dixit 3, 160 alterutrius alicuius, abundante ‘alicuius’, quod Huschkus perperam delevit, hoc nos meminisse iubet Graeci ἑτερός τις; unum aliquod negotium 3, 148 et una aliqua res Dig. 29, 4, 13; 16, quae cum Graeco εἰς τις componi possunt, quominus adferamus, impedimur eo, quod similia inveniuntur etiam apud Ciceronem. contra illud Gaio proprium ‘duorum alterum aut — aut’, quod legimus Dig. 35, 2, 73, 1 (libro XVIII ad ed. prov.) et Inst. 1, 1, 2, in paragrapho certe ex Gaio sumpta, quin idem sit atque Graecum δυοῖν θάτερον ἢ — ἢ (exempla habes in Kruegeri Grammatica § 51, 10, 11), dubitari nequit. — Singularis illa constructio, quae legitur 2, 123: ‘nullo iam filio impedimento’ aut, quod saepius invenitur, ‘semel’ cum participio absoluto (2, 41; 257. 4, 108), nescio an potius originem Graecam demonstrent quam Latinam. — Ne soloecismis quidem Gaius abstinuit. ubi secundum usum sermonis Latini exspectamus ‘se’, dixit: ‘eum’ 2, 252. 3, 198, ‘eorum’ pro ‘sua’ 1, 3, et versa vice ‘sibi’ pro ‘ei’ 3, 119. 179, ‘se’ pro ‘eo’ 4, 21. conferri potest etiam 2, 96 ‘cum istarum personarum nihil suum esse possit’. scripsit ‘uenient’ pro ‘uenibunt’ 2, 155, ac si fidem habere licet codici Veronensi, veniri 3, 146, transiebat 1, 111 (haec duo nos emendavimus); num recte traditum sit, quod legitur Dig. 38, 1, 19 ‘satis tempus’, dubitare licet; similia inveniuntur apud auct. ad Herenn. 1, 1. Vitruv. 5, 6, 5 (cf. Madvig. de fin. 2, 84). cave tamen ex his omnibus effeceris Gaium hominem vere Romanum non fuisse, cum praesertim memineris ‘transiet’ iam Tibullum 1, 4, 27 scripsisse, postea Senecam quoque nat. quaest. 3, 10, 134, ‘exiet’ legi apud eundem Senecam Epist. 17, 9, ‘iniet’ Senec. de benef. 2, 1, 2, ‘ueniet’ in titulo Romano C. I. L. VI, 13203 = Bruns Font. I⁶ p. 335 n. 2. cf. etiam, quae adnotavit Kuebler ad Mommsen, Juristische Schriften II p. 33 n. 18.

horum Graecorum more etiam praenominis Gai usus Romae inolevisse potest.

Ad docendum scribendumque omne studium Gaius contulit. conscripsit ante Institutiones libros ex Quinto Mucio et edicti interpretationem (cf. Inst. 1, 188; utrum ad edicti praetoris urbani an ad edicti provincialis commentarios, utrosque sub Antonino Pio confectos, haec verba referenda sint, dubitatur), aut post Institutiones aut incerto tempore alia, in summa centum fere libros.

Excellit noster minus ingenio profunditate doctrina sagacitate inventionem quam levitate elegantia perspicuitate simplicitate explanatione. quae virtutes pedestres secundi ordinis iuris consultum eum labentibus saeculis commendarunt, quae et laudibus eum extulerunt et triverunt manibus (cf. ex. gr. C. Th. 1, 4, 3 a. 426). utrum Ulpianus in elaborando regularum libro singulari, qui ad verbum multis partibus cum Gaio convenit, Institutiones Gaianas adhibuerit an potius ex fonte eodem quo Gaius, ceterum ignoto (Sabini vel Sabinianorum alicuius) hauserit, in incerto relinquimus. Iustinianas Institutiones Gaianis praecipue niti nemo est qui ignoret.

Institutionum commentarios¹ quattuor, opus introducendis in iuris disciplinam tironibus tam destinatum quam aptum, Gaius partim ante Nonas Martias a. 161, partim post exaravit, cum Antoninum Pium vivum primo laudet (Inst. 1, 53; 74; 102. 2, 126; 151a), deinde divum appellet (2, 195). libros quattuor una omnes potius quam singulos deinceps publicavit. libros dicimus; namque Institutiones nostras dictata Gai praeceptoris esse corrente calamo in auditorum pugillaribus excepta et ab ipso Gaio publici iuris facta, ideo videtur refutandum, quia et orationis nitor et in rebus componendis diligentia pessumdari via illa solent neque verisimile est ma-

---

1) commentarius quid significet, optime exposuit R. Frese, Beiträge zur Beurteilung der Sprache Caesars, München 1900, p. 11 sq.

gistrum quae praesto sunt omnia pandendo scholas suas evacuare.

Ordinem rerum tractandarum, id est personarum rerum actionum trichotomiam (vid. Conspectum in calce editionis nostrae additum), Gaius non excogitasse, sed in fructu habuisse censendus est. hoc ordine delineat ius privatum ordinemque iudiciorum privatorum, in unum corpus conflato iure civili ac praetorio. verumtamen desiderantur multa, ex. gr. iura dotis, castrensis peculii, pignoris hypothecaeve, longi temporis praescriptionis, querellae inofficiosi testamenti, contractuum qui dicuntur in-nominatorum, SCC. Vellaeani, Macedoniani.

Codicem Veronensem (bibliothecae capitularis num. 13) bis vel ter rescriptum saeculi V vel VI, quo unico excerptis fragmentis quibusdam genuinus Institutionum contextus nobis servatur, Bartholdus Niebuhr a. 1816 repperit (de uno folio non rescripto vid. infra not.* ad 4, 134). tria folia codici desunt. duodecima fere pars legi nequit. scriptura duarum manuum, quarum prima libros I—III, secunda librum IV absolvit, mendis scatet. de lectione codicis perdifficili legendo meriti sunt imprimis J. F. L. Goeschen, deinde F. Bluhme (schedas quae dicuntur Bluhmianas conficiendo), postremo optime G. Studemund (Gai Institutionum commentarii quattuor. codicis Veronensis denuo collati apographum ed. G. Studemund. Lipsiae 1874; Supplementa ad codicis Veronensis apographum Studemundianum composuit G. Studemund, in Collectionis librorum iuris anteiustiniani edd. Krueger Mommsen Studemund tomo I, ed. 5. Berol. 1905 p. XVII—XXXIX).

Editionum inde a Goescheni principe a. 1820 saeculo XIX iterum atque iterum typis mandatarum notamus hasce:

Gaii Institutionum comm. IV ed. Boecking. . Bonn. a. 1837. 1841. 1850. Lips. 1855. 1866.

Gai Institutiones ad codicis Veronensis apographum Studemundianum edd. P. Krueger et G. Studemund. Berol. 1876. 1884. 1891. 1899. 1905.

Syntagma Institutionum novum. Gai Institutiones iuris civilis Romani secundum Guilelmi Studemund cod. Ver. collationem edid. emend. notisque illustravit, appositis Iustiniani Institutionibus, iis quidem ex recensione Pauli Krueger fere repetitis, ad locos deperditos lumina adiecit ex epitome Gaiana, Ulpiani fragmentis aliisque B. I. Polenaar. Lugd. Batav. 1876.

Institutionum et regularum iuris Romani syntagma ed. R. Gneist. Lips. 1880.

Institutes de Gaius d'après l'apographe de Studemund, contenant 1° Au texte, la reproduction du manuscrit de Vérone sans changement ni addition. 2° Dans les notes, les restitutions et les corrections proposées en Allemagne, en France et ailleurs, suivie d'une table des leçons nouvelles par Ernest Dubois. Paris 1881.

The Institutes of Gaius and Rules of Ulpian, the former from Studemund's Apograph of the Verona Codex, with translation and notes, critical and explanatory, and copious alphabetical digest, by James Muirhead. Edinburgh 1895.

Nostra editio in usum academicum parata praecipue nititur apographo Studemundiano — nobis V — iterum diligenti cura adhibito. Philippi Eduardi Huschke coniecturas, ubi eximium viri ingenium redolent, respeximus, ubi plus licito audent vel aut Latinitatem aut ius offendunt, reiecit. artem nesciendi satis fortiter ex praestanti Studemundi consilio exercuimus. aliorum virorum doctorum coniecturas memoratu dignas, imprimis Pauli Krueger adnotavimus (de ceteris cf. ed. Dubois 1881). ubi in apparatu critico supplementa proponimus, litteris diductis imprimi fecimus ea, quae V praestat.

Contextus editionis vestigia apographi pressim persequitur. notas omnes, in formulis etiam praenominum, exscripsimus, sola numerorum signa retinentes. orthographiam codicis, quantum hodie ferri posse visa est, retinimus, constantem orthographiam non adfectantes. menda scripturae leviora et manifesta taciti correximus. cetera,

quae in contextu a codice aliena sunt, aut ibi litteris *inclinatis* damus aut in notis explicamus. cum nihil adnotavimus, emendationes fere semper sunt Goescheni. videas etiam notarum explicationem infra p. 140.

Numeri paginarum codicis in editionis paginarum margine exteriori adscripti sunt.

Locorum parallelorum apparatus, in quo Huschkianae editionis non minima vis consistit, examinavimus correximus auximus, auctorum iuris nomina et numeros palingenesiae Lenelianae addidimus, locos secundum temporis rationem ordinavimus.

Gai quae dicitur epitomam, a. 506 in legem Romanam Visigothorum insertam, cum non a Visigothis, sed a Romanis saeculo IV vel V redacta esse videatur, infra suo loco in hac iurisprudentiae anteiustinianae sylloga edendam curabimus. item fragmenta interpretationis Augustodunensia nuper inventa inter saeculi V reliquias recipienda erunt.

Berolini, mense Aprili a. 1903 et iterum mense Decembri a. 1906.

PRAEFATIO HVSCHKII EDITIONIS PRIMAE.*)

GAIVS.

De Gaio eiusque scriptis et hac Institutionum eius editione dissertatio praevia.

Pauca sunt, quae de Gaio certo constant. Unum eius hoc nomen nobis traditum est tam in libris iuris, ubi primum in Collatione certo comparet¹, quam a gramma-

*) Quae nos paucula addidimus, uncis quadratis [ ] includimus.

1) An enim Gaius, quem Pomponius nostrum appellat L. 39.

ticis, quorum primus Diomedes [saec. IV] (ed. Putsch. p. 375. Keil. I p. 379), si modo quod traditum ibi est in libris mss. 'Caium' ad Gaium recte refertur, et paulo inferior saeculo fere ineunte quinto Servius Honoratus ad Vergil. Georg. 3, 306 Gaium memorant: omnes vero hoc sine dubio a iurisconsultis vel a Gai librorum titulis, in quibus dudum unum hoc nomen, ut in libris tritissimis fieri solet, scribi sueverat, mutuati sunt. Id ipsum vero, quamvis etiam in nomen abierit (Osann. ad Pompon. p. XIX) et in cognomen (vid. indices Corp. inscript. Lat.), plerisque tamen et puto recte eius creditur praenomen, sicut Servii alius ICTi, plerumque sic tantum nominati, Titi, Marci imperatorum: eoque fortasse solo significatus est, quod nomen et cognomen ei erat cum alio, nescimus quo, ICTo commune ut ab hoc simplicissime distingueretur: quanquam nunc Guido Padelletti (Del nome di Gaio Rom. 1874) nomen id gentilicium, alius Italus (Felice Cattaneo Del nome di Gaio, nota letta al R. Istit. Lomb. 1881) cognomen fuisse huic ICTo, argumentis nec tamen probabilioribus adstruxerunt. Certe Titi praenomen, quod in uno alterove epitomae Visigothicae codice Gaio praescriptum legitur indeque verum eius praenomen fuisse quibusdam visum est, post multos ab Haenelio inspectos codices corruptela vocis *tituli* apparuit (cf. Haenel. Lex Rom. Vis. p. XLV, not. 16, p. 314). De aetate Gai hoc tantum compertum est, quod sub imperatoribus Hadriano, Antonino Pio et M. Aurelio Antonino vitam suam transigit. Nam quod Hadriani temporibus acciderat, id ipse sua aetate factum esse narrat L. 7 pr. D. de reb. dub. (34, 5). Institutionum commentarium primum et partim secundum imperante Antonino Pio eum scripsisse plerique inde recte colligunt¹, quod constanter ibi (1, 53; 74; 102.

D. de stip. serv. (45, 3), ad hunc referendus sit, ambigitur. Vid. p. 119 not. 1.

1) Marci temporibus etiam primum comm. assignat Puchta Inst. I § 99, not. bb et nuperrime H. H. Fitting, Alter d. Schriften d. Röm. Juristen p. 21.

2, 126; 151. ad postremum locum nunc conferenda L. 3. D. de his quae in testam. 28, 4) sine divi commemoratione eum nominat, quam alias defunctis imperatoribus tribuere solet. sed et extremis Pii temporibus scripsisse videtur; nam 2, 195 eum divum appellat. Nec quod M. Antoninus in re tutelari de lege Plaetoria et praetore tutelari in locum consulum substituto (Capitol. Marc. 10 coll. cum 1, 198; 200) nec quod de cretione constituerat (Ulp. 22, 34 coll. cum 2, 177), in Gai notitiam pervenerat, cum finem primi et cum secundum commentarium scriberet.¹ Atqui tum iam libros ex Q. Mucio ediderat (1, 188) et edictum interpretatus erat (1, 188), quod simpliciter dictum non-nisi urbicum esse potest, ut libri ad edictum urbicum intellegi debeant, quibus solis etiam eiusmodi (quam ibi dicit) de tutelarum divisione disquisitio magis ad artis disciplinam quam ad fori usum pertinens convenit, eorundemque etiam proprii de bonorum possessionibus commentarii pars fuisse videntur, quos laudat 3, 33; (54). sequitur, ut 'imperator noster', quem in his libris laudat L. 73 § 1 D. de leg. 1, fuerit D. Pius. Praeterea post obitum Antonini Pii scriptos esse libros duos fideicommissorum, constat ex L. 90 D. de condic. et dem. 35, 1, L. 96 D. de leg. 3, L. 63 § 5 D. ad SC. Treb. 36, 1: idem de libris quindecim ad legem Iuliam et Papiam certe posterioribus² patet ex L. 56 D. de leg. 2 et de libris singularibus ad SC. Tertullianum et ad SC. Orphitianum a. 178 factum ex L. 8 et 9 D. ad SC. Tertull. 38, 17. Cetera eius scripta quando edita fuerint, aut disputatur

1) Etiam quartum comm. propius initiis D. Marci compositum esse inde apparet, quod 4, 185—187 abrogati ab eo imperatore vadimoniorum solennis (Victor de Caes. 16) nulla mentio habetur. [Hanc Victoris quem dicunt notitiam nullius momenti esse demonstravit Kipp, *Litisdenuntiation* (1887) p. 175sq.]. 2) Quidam enim ad hos libros referunt proprios commentarios, quorum Gai. 3, 54 meminit. Sed cum lex Papia multa alia caveret, vix de his potest sensisse. Malim igitur intellegere commentarios de bonorum possessionibus, quos iam laudaverat 3, 33 quorumque pars ad bona libertorum spectabat.

aut plane incertum est. Sed libros triginta vel, connumeratis libris ad edictum aedilium curulium, triginta duo ad edictum provinciale et ipsos post Institutiones compositos esse item satis tuto statuere licet; non tantum quia maiore iis componendis opus erat usu et experientia fori (ut non inepte iudicat Stieber ad Wenckii opusc. p. XXIX), sed etiam (quod me maxime movet) quia libro I L. 30 § 2 D. de pactis (2, 14) sententiam reicit, quam Inst. 3, 179 tentaverat, et libro VI. L. 3 D. de hered. pet. (5, 3) mentionem habet heredum ex senatusconsultis (Tertulliano et Orphitiano): nec facile Inst. 1, 188 simpliciter edicti interpretationem laudasset, si tum iam utrumque edictum interpretatus esset: quamobrem etiam L. 42 D. de don. int. vir. (24, 1) ex lib. XI commemoratus princeps Antoninus pro Marco habendus erit. Denique etiam rerum quotidianarum libri, si totam eorum rationem perpenderis, non possunt iudicari non post Institutiones compositi esse. Haec omnia vero faciunt, ut Mommseni sententiae (Jahrb. d. gem. deutschen R. III 1, p. 14 [= Jur. Schr. II 37]), pleraque Gaium Antonino Pio imperante (a. 138—161) scripsisse arbitrantis haud facile accedam, sed vegetam aetatem in D. Marci tempora eum transtulisse malim opinari. Quando vero obierit, nescimus. Tantum Commodi tempora (a. 176—192 [imperantis cum patre a. 176—180]) eum vidisse, ex eo, quod ad SC. Orphitianum scripsit, efficitur.

Idem Mommsenus l. c. Gaium 'ICTum provincialem' fuisse, qui in oriente, et ut probabiliter statuere liceat, Troade in Asia ius docuerit librosque suos ediderit, magno, ut solet, acumine adstruere conatus est: argumentis tamen, quod pace viri de his litteris meritissimi mihique amici dixerim, admodum dubiis et magis speciosis quam veris. Primum enim, quod de solo praenomine ad appellandum eum Graeco more usurpato disputat, imperatorum maxime aevo eandem appellandi consuetudinem certis ex causis etiam Romae obtinuisse, ut iam supra obiter significavimus, multa exempla velut imperatorum Gai, Titi, Marci,

et cum hic de iurisconsultorum more quaeratur, Servii (Sulpicii), Sexti (Pomponii, cf. Zimmern, Hist. iur. § 92 not. 6) et ipsius Gai (Cassii Longini, cf. Zimmern l. c § 85 not. 25) ostendunt. Deinde quod Gai responsa non exstant, ipse confitetur Mommsenus etiam Romae potuisse Ictum, qui respondendo operam non daret, scriptis inclurare. At Gaius edictum provinciale commentatus est, quod Mommsenus negat nisi de certae, itaque eius, quam inhabitabat, provinciae edicto intellegi posse, eamque Asiam fuisse autumat, cum Gaius Bithynorum et Galatarum peregrinum ius (Inst. 1, 55; 193) et Troadis, Beryti et Dyrrhachii ius Italicum (L. 7 D. de cens. 50, 15) commemoraverit. Sed si, ut existimat, multum etiam tunc singularum provinciarum differebant edicta et suae provinciae edictum Gaius commentatus est, non 'ad edictum provinciale', opinor, sed 'ad edictum Asiaticum' (ut est ubique in Ciceronis Verrinis, 'edictum Siciliense') vel certe 'ad edictum proconsulis provinciae Asiae' librum suum inscribere debuit; nam provinciale edictum simpliciter dictum ex analogia, qua provinciale solum, provincialis senator, provincialis iudex, alia dicuntur, edictum in quacunque provincia propositum, quatenus scilicet ea omnia consentiebant, significat. Et serione quisquam statuerit tunc Ictum aliquem in animum induxisse, ut unius inter tot provincias edictum triginta libris explicaret? Itaque ex hac ipsa appellatione recte colligitur, quod et totius illius temporis ratio facit ut credamus¹, provinciarum diversarum edicta, si rem, non formam spectas, tunc in unum conflata esse, quod ab omnibus proconsulibus partim per se partim, ut in Caesaris provinciis, per legatos proponeretur², quamobrem Gaium in his libris ubique pro-

1) Cf. E. Huschke, Census z. Z. d. Geb. J. Chr. p. 22.

2) Animadvertendum est hanc edicendi potestatem, qua ius civile supplebatur vel corrigebatur, tantum magistratus populi Romani habuisse (Gai. 1, 6); proinde etiam Caesarem proconsulem in suis provinciis neque vero legatos Caesaris, quibus iurisdictio tantum praetoria delegata erat.

consulem tantum nominare vel praetorem, cuius pleraque edicta proconsul receperat (Cic. ad Attic. 6, 1 § 15), mirari non licet. De Bithynorum vero et Galatarum iure ut Gaius ipse verba fecerit nec tantum, ut mihi persuasum est, Hadriani retulerit, num forte etiam Titium Aristonem idcirco, quod Aegyptiorum ius novit et commemoravit (Gell. 11, 18), Aegyptium vel certe orientalem fuisse statuere debemus? praesertim cum certum sit plerosque Romanos etiam Ictos ius peregrinum curiose inquisivisse (Gell. 20, 1, 4 [supra p. 98]. Fr. Dosith. 12). Cetera Mommseni argumenta aut leviora sunt aut eiusmodi, ut etiam aliis opinionibus firmandis inservire possint, quare ea interim missa facere liceat. Hoc vero quaero: quamobrem in his, quibus locus, ubi quis scribit, optime cognosci solet, nihil reperiatur in Gai scriptis, quod Asiam prodat? Immo haec ad Italiam Romamque nos delegant. In exemplis condicionum hanc ponit: 'si navis ex Asia venerit' (L. 33 D. de hered. inst. 28, 5 ex lib. II de testam. ad ed. praet. urb., L. 72 D. de fidei. 46, 1 ex lib. III de V. O.) — miro modo, si Troade haec scripsit: item 'si navis ex Africa venerit' et hanc speciem: 'si inter eos qui Romae (non Troade) sunt, talis fiat stipulatio: *Hodie Carthagine dare spondes?*' (L. 141 §§ 7; 4 coll. L. 73 pr. de V. O. 45, 1 ex lib. II de V. O.) et 'si is, qui ita stipulatus fuerit: *X milia Ephesi dare spondes?* . . . . Romae pure sic intenderit' (4, 53). Similiter in exemplis ei sunt et in ipsis quidem etiam ad edictum provinciale libris fundus Tusculanus, vinum Campanum, triticum Africum, Tyria purpura (quam usu potius Romanam dixeris) (L. 74 D. de V. O. 45, 1. L. 17 pr. D. de condic. et dem. 35, 1. Inst. 4, 53) et ipse a praetore (non a proconsule) cautionem petens L. 11 D. ut leg. 36, 3. Quibus convenit, quod, quo die Romae (non in provinciis) vota pro salute imperatoris suscipiantur, exponit (L. 233 § 1 D. de V. S. 50, 16), quod etiam in libris ad edictum provinciale ab his, quae Romae sunt, ad id, quod in provinciis obtinet, procedit (L. 1 pr. D. quod cuiusq. univ. 3, 4. L. 5

D. de curat. fur. 27, 10) et multa similia. Quae quidem singula, fateor, parum probant, coniuncta vero suum habent maxime ad refellendum momentum. Denique quae tunc erat urbis Romae auctoritas, legum patriae, imperii totiusque iurisprudentiae sedis, quis credat iuris consultum, qui tot insignibus libris ius civile illustravit, quique et Cassianum se profitetur et licet non a S. Pomponio Cassiano item 'Gaius noster' appellatus¹, tamen controversiis scholarum, quae Romae tunc florebant, ita se interserit, ut eis et, dum scriberet, interfuisse videatur, non Romae, sed in aliquo provinciarum angulo abditum docuisse ac scripsisse?

Haec tamen ita disputata sunt, ut si quis Gaium natione Graecum et fortasse ex colonia aliqua in partibus orientis oriundum fuisse opinetur, quae olim A. Augustini et Fr. Connani fuit sententia, id equidem neque negare neque affirmare ausim. Non negare, quia probe scio iam illa aetate multos peregrinae originis viros summos honores et magnam etiam in iure civili auctoritatem Romae nactos esse, velut Cirtensis ille vir consularis ius publicum respondens, cuius nomen periit apud Front. ep. ad amic. 2, 10 (6). Sed nec affirmare; nam id, quod et illos viros partim movit, et quod multo magis in Mommseni disputatione veri quadam specie decipit, Graecam illam dico in Gaio conspicuam eruditionem et peregrinitatis curiosam observantiam, alia ratione contemplandum esse existimo. Quippe inde a Vespasiano et maxime sub Hadriano novam quasi speciem imperium Romanum induit. Multis enim coloniis in provincias deductis multisque ibi oppidis civitate Romana vel Latinitate, quibusdam etiam iure Italico donatis, Graecis vero quam illi opina-

---

1) L. 39 D. de stipul. serv. (45, 3), qui locus num ad Gaium nostrum spectet, nec potius ad C. Cassium Longinum, post disputata de hac re a G. M. Ashero in Zeitschr. f. Rechtsgesch. V p. 83 seq. ita mihi dubium esse factum fateor, ut ad posterius statuendum pronior sim. Prius tamen probat Guido Padelletti del nome di Gaio p. 7.

bantur *αὐτονομία* reddita, quae olim peregrina ditio tantum fuerat, in aequum paene ius recepta est. Et maxime oriens invaluerat, rursusque 'non tenuis quidam e Graecia rivulus, sed abundantissimus amnis (Orontem dixit Iuven. 3, 62) illarum disciplinarum et artium in urbem influxit' (Cic. de rep. 2, 19), ut iam ex imperio Romano imperium Graeco-Romanum factum videretur. Huius vero rerum mutationis effigies cum etiam in hominum ingeniis non exprimi non posset, si Gaium eius in iurisprudencia primum et verissimum exemplar novumque quasi, huius tamen temporis, Labeonem dixeris, ut Hadrianus, 'princeps ille doctus et navus orbis terrarum, non regendi tantum, sed etiam perambulandi diligens' (Front. de fer. Als. 3) fuit in principatu, quem et ipsum idcirco iam aequales Graeculum dixerunt (Spartian. Hadr. 1), non modo rectissime, ni fallor, de eo iudicaveris, sed etiam omnia, quae eius propria sunt, facillime explicaveris.

Primum igitur mirum non est, quod Institutiones suas, qui liber primus omnium novi imperii status ratione habita compositus esse videtur, non a populi Romani iure, sed ita exorditur: 'Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio partim communi omnium hominum iure utuntur' etc. et deinde quoque ceterorum populorum iura respicit, non modo utrum quid iuris civilis an iuris gentium sit in quocunque articulo adnotando (1, 2), sed etiam in iure civili simile vel dissimile aliorum populorum ius afferendo vel comparando (1, 55; 92; 193; 197. 3, 96; 134 et cf. L. 13 D. fin. reg. 10, 1. L. 4 D. de colleg. 47, 22), ius etiam Latinorum coloniariorum explicando (1, 79; 85; 86; 95. 3, 120), peregrinis quid ex iure Romano liceat vel non liceat, admonendo (1, 47; 53; 74; 93; 94. 2, 285. 4, 37; 105), provinciarum et Italiae in iure civili diversitates enarrando (1, 6; 20; 100—102; 105; 183; 185; 197; 200. 2, 7; 21; 24; 27; 31; 46; 63; 278. 3, 121; 122. 4, 109). Eodemque pertinet, quod non modo edictum urbicum, sed etiam provinciale separatim primus et solus interpretatus est, quod-

que linguam Graecam saepenumero respicit (2, 281. 3, 93. L. 25 D. loc. 19, 2. L. 30, L. 233 § 2, L. 236 § 1 D. de verb. sign. 50, 16).

Praeterea ingenium Graecum prodit, quod Gaius, quamvis et ipse ius de iure respondendi ex auctoritate principis ab imperatore nactus esse dubitari non debeat¹, doctrinae ac libros scribendo quam foro et respondendo se dare maluit. In libris autem scribendis novam omnino viam ingressus est, ut primus totum iuris civilis opus ad artem revocasse dici possit. Divisionibus enim ut bonus magister omnino plurimum tribuens vel in toto scribendi opere bipertitione quadam omnes iuris fontes, quos tunc iuri operam daturum maxime nosse oportebat, complexus esse deprehenditur: quanquam, cum eiusmodi partitio totum illud aevum tacite regeret, etiam magis ipsa re quam consilio in eam incidere potuit. Itaque scripsit ad leges XII tabularum, veteris iuris, et ad legem Iuliam et Papiam, novi iuris civilis potissimum fontem. Interpretatus item est edictum utrumque, id est urbicum et provinciale: hac parte etiam propalam Labeonem pro mutata rerum condicione imitatus, qui ad edicta praetoris urbani et peregrini separatis libris scripserat (L. 19 D. de verb. signif. 50, 16. L. 9 § 4 D. de dol. mal. 4, 3). Denique ius civile, quod ex responsis prudentium fluxerat, partim traditum libris ex Q. Mucio² factis, qui primus ius civile constituerat (L. 2 § 41 D. de orig. iur. 1, 2) additoque, ut ille alio tantum nomine (ὅρων) fecerat, libro singulari

---

1) Nam Digestorum compositores eo usi sunt, quibus Iustinianus imperaverat, ut eos tantum adhiberent, 'quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praebuissent'. 2) Non, ut illius et sequentis aevi viri *πρακτικοί*, ad Sabinum, fastidiente, ut puto, Gaii genio 'delementa Masuriana' (Front. ep. ad M. Caes. 2, 1) i. e. casum super casum coaccervationem, nulla naturalis rerum ordinis ratione habita, quod genus scribendi Sabini libri iuris civilis desiderasse videntur. Nam Gaius omnia ad genera sua revocare malebat, ut Q. Mucius fecerat.

de regulis, partim arte quadam compositum regularum libris¹, accedente de casibus (exceptis) libro singulari, executus est. Sed non satisfaciens sibi, nisi et universae privati iuris prudentiae in artem redactae imaginem exsculperet, etiam novam addidit bigam, Institutiones, per quas ad iurisprudentiam adspirantes viva magistri voce docerentur, et rerum quotidianarum libros septem, ex quibus sic imbuti se ipsos docendo addiscerent.² Ceteri eius libri tantum supplementa quaedam videntur fuisse maxime eorum librorum, quos ad edictum composuerat, velut de fideicommissis et de manumissionibus, cum ad edictum urbicum modo de legatis et de liberali causa scripsisset, de verborum obligationibus, cum ad edictum tantum praetoriae stipulationes explicandae essent, de lege Glitia, quae ad centumvirales causas spectabat inter ius civile et praetorium interpositas, de SCC. Tertulliano et Orphitiano, quae antea, cum Orphitianum demum a. 178 factum esset, plene tractare nondum potuerat. Liber enim singularis de formula hypothecaria, collata § 4 Const. Omnem reip., tantum pars interpretationis edicti videtur fuisse.

---

1) Hic quoque librorum titulus paene novus erat nec antea a quoquam nisi a Neratio Prisco usurpatus. 2) Haec enim utriusque operis inter se ratio esse videtur. Cf. de Buchholtz in Hugon. civ. Mag. VI p. 232. 261. Omitit Gaius in altero, quod iam hac de causa post Institutiones scriptum esse statuendum est, praemonitionem de iure gentium et civili, ut apparet ex L. 1 pr. D. de acq. rer. dom. (41, 1); itaque totum consilium eius in hoc libro ab Institutionibus diversum et, ut verbo dicam, minus isagogicum fuisse oportet. Ceterum easdem res exponit modo latius et accuratius mutataque aliquantulum materiarum distributione, ne studiosi superioris libri divisionibus quasi artis vinculis tenerentur. Nam primo quidem libro item de personarum iure exposuit; altero vero et tertio de iure, quod ad res pertinet, in quo obligationes plenius ex tribus causarum generibus derivavit; totum vero ius hereditarium et quod ad actiones pertinet, sequentibus libris (ex quibus nihil superest) reservasse videtur. Quod vero res quotidianae Institutionibus quasi comites additae erant, etiam confirmant prooem. Inst. § 6 et Bluhm. tab. in Zeitschr. f. gesch. RW. IV p. 266.

Postremo maximi momenti est, quod Gaius ipsos libros suos ex parte saltem aperte scholae potius quam foro destinavit maximusque studii theorectici excitator et promotor exstitit: qua in re ei et Athenaeum Graecarum disciplinarum ab Hadriano Romae institutum et edicti compositionem ab Iuliano absolutam incitamento fuisse perquam credibile est. Omnino enim iuri civili, hoc est fere privato, quod solum tum in scholis tractabatur, totum se dans inprimis libros 'ad edictum urbicum' potissimum in scholarum usum scripsisse videtur. Cum enim Ciceronis aetate (de legg. 1, 5, 17) maxime ex edicto praetoris ius civile disci coeptum esset, hic mos sub imperatoribus non modo retentus, sed etiam excultus est. In Gai vero libris primum hoc singulare ac novum fuisse videtur, quod 'ad edictum urbicum' scripsit, quem titulum generalem praebet index Flor. ('ad edictum urbicum τὰ μόνα εὐρεθέντα βιβλία δέκα'), complexus ea appellatione, quae post deletam et in officium commutatam magistratum potestatem naturaliter non ad eorum ius, sed ad locum spectaret itaque 'edicto provinciali' responderet, ea, quae Cicero ad Attic. 6, 1 § 15 appellat edicta urbana i. e. praetoris urbani (cum aedilicio) et peregrini.¹ Deinde vero dupliciter eius operis partes distinxisse et numerasse deprehenditur; praeter generalem enim illum titulum, ex quo omnes libri crescente numero significabantur, quoties specialiter quid ex iis refertur, omisso plerumque totius operis titulo et libro², singuli tituli interdum adiecto 'ad edictum praetoris urbani' et in his quidam in complures libros divisi commemorantur³; unde apparet Gaium singu-

---

1) Qui postea 'ad edictum' tantum scripserunt, tam urbicum quam provinciale complexi esse putandi sunt. 2) Plerique enim singulares tantum libros sibi comparabant et certe Iustiniani prudentes, teste indice Florentino, tales tantum habebant: quod effecit, ut totius operis librorum numeri neglegerentur. 3) In inscriptionibus reperiuntur 'lib. I, II de testamentis ad edictum praetoris urbani' (vel neglegentius 'praetoris' vel 'ad edictum urbicum'); 'lib. I, II, III de legatis

los titulos pro re modo utriusque edicti coniunctos modo separatos tractasse. quod ut faceret, partim quidem ea ipsa utriusque edicti coniunctio effecit, partim vero etiam ratio quaedam ius discentium habita. Cum enim ipsa res ita ferret, ut aliquae tantum partes edicti legi duce magistro possent, sane commodius erat discipulis singulos libros vel titulos ex toto opere, qui rursus proprios libros quadam ratione efficiebant, tractandos quam totum opus hic illic gustandum in manus dare.¹ Et ita quidem, si quid video, Gaio debetur illa ex const. Omnem reip. § 1²

---

ad edictum praetoris urbani'; 'ad edictum urbicum (i. e. tam praetoris urbani quam peregrini) titulo de operis novi nuntiatione'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de damno infecto' (ubi sine dubio de praetoris peregrini edicto separato titulo disputavit); 'ad edictum praetoris urbani titulo de aquae pluviae arcendae'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de publicanis'; 'ad edictum praetoris (exciderit 'urbani') titulo de praedicatoribus' (et publicanos et praedictores edictum pr. peregrini ignorabat); 'libri' et 'libro II ad ed. praetoris urbani titulo de liberali causa' (cuius etiam est L. 6 D. de lib. causa 40, 12); 'libro ad ed. praetoris urbani titulo de re iudicata'; 'libro ad ed. praetoris urbani titulo qui neque sequantur neque ducantur'. 'Edicti urbanici' in L. 4 D. de oper. serv. 7, 7 Graecorum licentia significat edictum pr. urbani (cf. L. 30 D. de bon. lib. 38, 2) et aliquoties pro v. 'urbanicum' errore librariorum 'urbicum' videtur positum, velut L. 5 D. de adim. leg. 34, 4, ubi etiam specialis titulus excidit.

1) Alia ratione Alfenus Varus, ceteroqui simili instituto usus, cum quaecunque de iure civili scripsisset, Digestorum titulo comprehendisset, partes eius operis etiam speciali titulo et librorum numeratione distinxit, ut v. gr. Digestorum liber XXXIV esset simul Coniectaneorum liber II auctore Gell. 7, 5. Vid. praeterea L. 19 § 6 D. de auro arg. 34, 2 et supra Antist. Labeonem p. 56 not. 5 et Ateium Capit. p. 63 not. 2. In ipso edicto Gaium Ulpianus imitatus esse videri potest, cuius lib. I ad edictum de rebus creditis allegatur Fr. Vat. 266, qui totius operis erat XXVI, nisi hanc separatam numerationem ad posteriores libellos referre mavis.

2) De qua, quod postea dicendorum causa notandum, rectiora Hugo Civ. Mag. II p. 245 et Goeschen Zeitschr. f. gesch. RW. II p. 8 seq. docuerunt, quam Leistius (Rechtssysteme p. 68) et nuper Mommsenus Jahrb. l. c. p. 12 [= Jur. Schr. II 35]. Est etiam reti-

notissima singularium librorum appellatio ad edictum simul et ad scholas ius discentium pertinens; singulares enim libri, qui titulus primum a Q. Mucio post conscriptos XVIII libros de iure civili libro ὅρων datus videtur, quia is illis libris universis velut quidam (ut Iustiniani imitationem in exemplum vocem) titulus de regulis iuris accedebat, singulares, inquam, libri etiam illi Gaiani non minus apte dicebantur praefixo proprio titulo ratione totius operis 'ad edictum urbicum', ex quo separati accipiebantur.¹ Quod confirmatur partim iis, quae ipse imperator const. cit. § 4 de Digestorum libris singularibus tradit, partim indice librorum et titulorum Digestorum, quem scriptor Pandectarum Florentinarum, Iustiniano non multum inferior, Pandectis praemisit; in eo enim aperta librorum ad edictum, ex quibus antea ius discebatur, imitatione², praeterquam quod omnes Digestorum libri a primo ad quinquagesimum numerantur, post primam partem, quae etiam antea libros singulares non habebat, seorsim numerantur septem libri singulares de iudiciis (5—11), octo de rebus (12—19), singularium liber primus usque ad decimum (20—29), septem libri singulares de legatis et fideicommissis (30—36), duo de bonorum

---

nenda vulgaris interpunctio 'appellatur, septem libris semotis'; imperator enim verbo 'semotis' idem significat, quod antea dixerat 'titulis ab ea exceptis' — sc. ad legendum, ut apparet ex verbis seq. 'Post eorum vero lectionem'.

1) De aliorum opinionibus cf. Bach hist. iurispr. III 2, 5 § 14. de Weyhe edict. perpet. p. 87. Hube ed. Gai. Inst. praef. p. XVII. 2) Non ex ipsa re petitam nec Iustiniani demum aevo inventam esse hanc peculiarem librorum numerationem praeter alia (cf. p. 123 not. 3) argumento est, quod libri terribiles 47 et 48 non appellantur singulares. Desinit haec numeratio in libris 37. 38 fortasse ideo, quod et in Gai libris ad edictum extremi libri singulares erant de bonorum possessionibus, quos allegat 3, 33. Ceterum hinc etiam nova lux affundi videtur quaestioni, cur sequentibus saeculis medius Digestorum triens, qui appellatur Infortiatum, ultra quintam partem, quatenus libri singulares ex Iustiniani praecepto pertinebant, libro 37 et 38 aucta sit.

possessionibus (37. 38): similiaque inveneris in scriptis Thalelaei, Stephani ceterorumque coaevorum iurisprudentium, quorum loca collegit Reizius ad Theoph. II p. 1237 seq. Sed et ipsi quattuor libri singulares, quos Iustinianus palam Gaio tribuit quosque olim primo anno post Institutiones ex edicto traditos esse memorat, conveniunt cum singularibus Gai libris ad edictum urbicum; sunt enim de re uxoria (= 'dotalicion βιβλίον ἐν' ind. Flor., licet ibi non dicatur fuisse ex libris ad edictum, quod facile in oblivionem venire potuit; sed Gaius idcirco hanc materiam in Inst. praeteriit), de tutelis (allegati Gai. 1, 188), de testamentis et de legatis (p. 123 not. 3): qui quidem libri, ut opinor, ab ipso Gaio¹, praeunte quodammodo Iuliano², scite electi et huic anno destinati sunt, quia in his materiis gravissima pars iuris civilis tam veteris quam novi (maxime ex lege Iul. et P. P.) sita erat. Sequentium annorum Iustinianus tantum titulos commemorat, in prima parte ex omnibus eius libris, in partibus de iudiciis et de rebus ex septem delectos; sed et singulis titulis Gaianum opus constituisse iam animadvertimus.³ Ceterum cum etiam in provinciis et maxime

---

1) Hoc conicienti mihi nescio quomodo Rudorffius (Zeitschrift f. Rechtsgesch. III p. 39) vitio vertere possit, quod non respexerim et Visigothos et Orientales ex quattuor Gai Institutionum libris duos posteriores in scholis abiecis. Nam et quod de Orientalibus dicit, nullo auctore nititur (cf. p. 123 not. 3), nec totum hoc, quod omnes partim barbarie istius aevi pigritiaque scholarum partim desuetudine, in quam ius in illis libris traditum abierat, effectum esse consentiunt, ad rem, de qua hic agitur, quicquam facit. Quod vero de b. p. apud Gai. 3, 33 obicit, id me nec intellexisse fateor. 2) Is enim has materias, adhuc tantum in libris iuris civilis et maxime in Sabinianis accuratius tractatas, in edicti perpetui compositione etiam edicto asseruerat, quae passim de iis antea edicebantur, colligendo et sub certis titulis semel proponendo. Cf. Leist, Rechtssysteme p. 62, a quo adhibito Byzantinorum testimonio et diserto et verisimili propter ceteram eorum ignorantiam fides deroganda non erat. 3) Etiam mos singulares libros appellandi, cum unico libro opusculum constaret,

Beryti et Constantinopoli ius doceri coeptum esset, his in scholis Gaii libris ad edictum urbicum alteros ad edictum provinciale substitutos esse, solennibus tamen partibus et nominibus retentis, id cum re ipsa verisimile est¹, tum eo confirmatur, quod Iustiniani tempore libri ad edictum provinciale integri extabant, ex libris ad ed. urbicum vero in provinciis scilicet neglectis tantum decem supererant.

Etiam libros ex Q. Mucio Gaium in scholarum usum scripsisse certe probabile est. Nam cum ad eos quoque iuxta edicti interpretationem lectorem ablegat, quasi promulsidis loco aliquid addens verbis 'hoc solum tantisper sufficit admonuisse' (1, 188. cf. 2, 97), nonne discipulos videtur respicere, ex illis libris postea uberius instruendos? Susplicari igitur licet in scholis hos libros antea eum locum obtinuisse, in quem postea Papiniani responsa venerint.

Denique primus Gaius, ut iam dixi, elementa quaedam iuris civilis composuit et ab ipsis instituendis studiosis oratorum exemplum secutus² appellavit Institutiones, vel quem integrum i. e. a librariis nondum mutilatum eius-

---

antiquior Gaius non videtur. Sic praeter ipsum eius aequales Iulianum de ambiguitatibus, Pomponium enchiridii librum singularem invenio scripsisse. Antea liber simpliciter dicebatur, ex gr. ut antiquiores taceam, Neratii Prisci de dotibus (Gell. 4, 4), Masurii Sabini de furtis (Gell. 11, 18), Labeonis de officio senatorio (Gell. 4, 10), Cascellii unus benedictorum (L. 2 § 44 D. de orig. iur. 1, 2). Q. Mucium vero alia ratione librum singularem *ἑρων* scripsisse, ratione scilicet habita librorum octodecim de iure civili, quibus quasi universis accederet, iam dixi.

1) Provinciale enim edictum et ipsum continebat edictum urbicum, quod ut Iulianus praetor composuerat et proposuerat post perpetuo similiter proponendum, ita Hadrianus proconsul in provinciis suis proposuisse et SCTo facto (cuius Iustinianus const. Tanta circa § 18 meminit) a ceteris proconsulibus proponendum curasse existimandus est. Unde Paeanio teste (ad Eutrop. 8, 17 [p. 147, 26 ed. Droysen]) edictum, quod in Italia Latine dicebatur perpetuum, etiam suo tempore τὸ Ἀδριανίου vocitatum est. 2) Nam et Quintilianus Institutionem oratoriam et Celsus orator teste Schol. ad Iuvenal. 6, 245 Institutiones scripserat.

modi librorum fuisse titulum malim opinari, 'Institutiones iuris civilis' auctore Lactant. 1, 1 § 12: 'Et si quidam prudentes et arbitri aequitatis institutiones civilis iuris compositas ediderunt, quibus civium dissidentium lites contentionesque sopirent, quanto melius nos et rectius divinas institutiones litteris persequemur?' Neque audiendus est Mommsenus [Jur. Schr. II 27, 3], qui Lactantii loco ignorato et spretis Collationis, Boethii, Visigothorum et Iustiniani in Latinis constitutionibus et in ipsis Digestorum inscriptionibus testimoniis genuinum iis titulum 'Instituto- rum' asserit ex unius Prisciani [grammatici saec. V/VII] (lib. VI p. 726 P.) [p. 282, 8 ed. Hertz] auctoritate (addi tamen poterat Boeth. comm. in Cic. Top. II p. 299. 303 Bait.), cum dudum Ev. Otto comm. ad Inst. p. 3 alique viri docti ostenderint scriptores infimae Latinitatis et in his etiam scriptores quosdam exemplarium Iustiniani Institutionum eius in titulo operis hoc verbo usos esse ex licentia Graecorum totum opus τὰ 'Ἰνστιτούτα (ut Flor. ind. etiam habet 'Definiton' pro 'Definitionum'), singulos eius libros τὴν πρώτην, δευτέραν κτλ. 'Ἰνστιτουτίωνα appellantium. Secundum ea vero, quae de edicti libris singularibus disputavi, nec dubito Gaium ipsum haec rudimenta eo consilio scripsisse¹, ut 'in stationibus ius publice docentium' (Gell. 13, 13) ab iis potius, quam ut hactenus factitatum, ab edicti prima parte iuris studium auspicaretur, quod pariter ei ineptum videri debebat, atque nobis videretur, si quis ab ordine quodam iudiciario explicando ante Insti-

---

1) Nec improbo hoc ita acceptum, ut antequam Institutiones suas in publicum ederet, ea ipsa fere, quae scripserat, viva voce auditoribus traderet, quam sententiam pluribus executus est H. Dernburg libro 'die Institutionen des Gaius ein Collegienheft' (1869) p. 33 seq., modo ne ex commentariorum nomine, quo Gaius hos, ut alios libros etiam ore nunquam traditos, modeste appellavit, argumentum eius sententiae ducas neque hac ipsa forma, quam tenemus, ex auditorum schedis in publicum eos prodiisse opineris. Quanquam etiam alia pleraque eo in libro ceterum elegantissime scripto insunt, quae non probo.

tutiones vel Pandectas acceptas initium facere vellet. Atqui iam dudum ex rerum, ni fallor, actu ab Augusto in menses aestivos et hibernos diviso (Suet. Aug. 32. Claud. 23), qui etiam consilia imperatorum (Dione teste 53, 21. 56, 28. 60, 4) et rescribendi opus semestria fecit, et ex Labeonis noto exemplo (L. 2 § 47 D. de or. iur. 1, 2) in usum venerat, ut iuris quoque studium per annuos cursus binis quoque anno pensis distinctos absolveretur. Ut igitur a traditis quam minime deflecteret, cum Institutionum libri integro anno non sufficerent, prudentissime Gaius instituit exemploque suo, ut opinor, aliis quoque persuasit, ut iis, quae tunc erant studiorum spatia, novus annus quasi praeficeretur, isque partim Institutionibus partim quattuor libris singularibus occuparetur. Sed etsi placeat, quod multis ex causis verisimile est, iam tunc ante edictum praetoris ius civile ex libris Masurii Sabini semestri cursu traditum esse, ita quoque Gaius his incondite scriptis libris suas vicini argumenti Institutiones et libros singulares¹, dehinc anni opus, subrogando²

---

1) In vulgus notum est in libris ad Sabinum materias de testamentis, de legatis (de rerum acquisitionibus et de contractibus), de dote et de tutelis principem locum obtinuisse. Iam cum ea, quae in scholis leguntur, raro absolvi soleant, etiam has materias solas, quamdiu ex Sabino ius civile traderetur, tractatas esse primum ad existimandum est. Quod si ponimus, nova docendi ratio a Gaio instituta quam minime a vetere deflexit, magisque ei addidit tantum, Institutiones suas quasi *πρῶτον* Sabino (nunc IIII libris singularibus) praefigens, quam detraxit. 2) Vestigium eius rei in eo cognoscere mihi videor, quod postea, Iustiniano in const. Omnem reip. § 1 teste, Gai Institutiones et quattuor libri singulares 'connumerabantur', id est pro uno libro s. volumine habebantur (sicuti Sabini opus fuerat) scilicet ex sex illis, quos tum ex universa iurisprudencia, 'quae in librorum duo milia extendebatur', a voce magistra studiosi accipiebant (ceteri enim quinque libri erant prima, secunda, tertia pars edicti, responsa Papiniani et Paulli). Manifesto errore nunc plerique sex libros illos intelligunt duos (ex quattuor) Gaii Institutionum et quattuor libros singulares.

optime de studiis iuris civilis meritus est, nec omnino dubitandum Gaio inprimis deberi eum studiorum ordinem, quem Iustinianus tradit primusque rursus cum ipso edicto perpetuo immutavit. Et sane consentaneum erat, sicut in prima aetate populi Romani duodecim tabularum libellus, qui cum pubertate eius prodierat, exeunte demum libera rep. edicto praetoris cesserat, etiam in altera aetate imperii, quae eius in pubertate maxime Gai scriptis ad discendum composita erat iurisprudentia, exeunte demum imperio Iustiniani novae compositioni cedere. At, inquis, haec omnia certis testimoniis non nituntur. Audio; sed maximam ea habere probabilitatem non facile negabit, qui ipsas res, ex quibus argumenta duximus, recto iudicio perpenderit.

Iam si hoc Gai ingenium, si tale totius vitae institutum erat, ut etiam discriminis origo eorum, qui ius publice responderent et qui tantum docerent (Gell. l. c. 'ius publice docentium aut respondentium', Fr. Vat. 150. L. 6 § 12 D. de excus. 27, 1. L. 1 § 5 D. de extraord. cogn. 50, 13) ab eo potissimum repetenda videatur, quid mirum est, quod neque responsa dando iuris auctor habitus est neque in posteriorum libris laudatus? Quod is quidem, si mortuis res humanas datum esset sentire, aequo animo poterat ferre. Nam quocumque iuris auctores postea etiam Institutiones scripserunt, velut Callistratus, Marcianus, Florentinus, Paullus, Ulpianus, nemo eorum ad Gaianarum laudem aspiravit locove, quem in scholis obtinuerunt, deturbare eas valuit. At Gaius post aliquot saecula assecutus est, ut eius libri, primum illi, qui in scholis tractabantur, hominum favore et consuetudine, deinde etiam ceteri omnes lege lata eandem in iudiciis auctoritatem obtinerent, quae Papiniano, Paullo, Ulpiano iam antea competierat. Nam Valentinianus L. 3 Th. C. de resp. prud. (1, 4) cum ait se Papiniani, Paulli, Gai, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmare, 'ita ut Gaium, quae Paullum et Ulpianum et cunctos comitetur auctoritas lectionesque ex omni eius opere recitentur', non

obscure significat quaedam Gai scripta iam tunc summo studio et indubitata auctoritate recitari solita esse, eaque quis dubitat praeter res quotidianas, quae tanto in pretio habebantur, ut aureorum nomen mererent, fuisse omnia scholastica? quod etiam Collatio confirmat, paullo ante, ut videtur, composita, cuius auctor inter quinque illustres iureconsultos etiam Gai scriptis, sed tamen tantum Institutionibus eius usus est.

Sed in his ipsis, quas edimus, ut nunc paullo imoremur, iure dixeris praeclariorem de iure civili librum discentium in usum nunquam scriptum fuisse, sive dotium eius excellentiam sive mirificam fructus ubertatem et fatorum felicitatem spectes. Praestantia libri praecipue his rebus conspicitur: quod non, ut superiores libri omnes unam alteramve iuris civilis partem, sed revera, ut Lactantius 5, 4 § 3 a quibusque Institutionibus exigit, 'totius doctrinae substantiam continet', et eius quidem iuris, quod tum imperium Romanum utebatur, de quo iam dixi, substantiam vero ita felicissime enucleatam, ut adhuc rudis tironis animus necieiuna exilitate deterreretur, nec otiosa copia aut quaestionum subtilitate et difficultate opprimeretur. Deinde quod hanc ipsam substantiam dispositam habet non modo apte et commode omnino, sed ut, si summam spectas, nulla alia ex re ipsa petita divisio inveniri posse videatur: id quod, cum fontium iuris in ius gentium et ius civile divisio iam ex antiqua populi Rom. iurisprudentia retenta sit, maxime cadit in alteram illam et plane novam ipsius iuris privati in ius quod ad personas (lib. I), quod ad res (lib. II. III), et quod ad actiones pertinet (lib. IV) divisionem. Nam cum omne ius privatum partim in se ipso et per se spectato, partim in iure, cum in controversiam vocatur, adversus iniuriam obtinendo consistat, ipsumque ius rursus aut personas, quibus competit, respiciat, aut res, quae personis inserviunt, apprehendat, addito eo iure, quod actiones apprehendit civibus privatis, quibus iniuriam propulsent, non minus quam populis belli ius competentes, tres illae partes

quasi sponte nascuntur.¹ Et similiter ipsarum harum partium distributiones mirabili quodam verorum discriminum sensu inventae et expressae sunt, qua de re disputare longum et ab hoc loco alienum est.² Denique Gaius in expositione tanta perspicuitate et dicendi simplicitate usus est, ut Herodotum ius narrare opinere: quae res cum primis tironum animos allicit et delectat. Quod vero negligentiae in quibusdam incusatus est, partim librariis potius vitio vertendum (velut quod haud raro contra grammatica de consecutione temporum praecepta peccasse videtur), partim aliter excusandum est. Nam persuasum mihi est non cunctos quattuor commentarios simul, sed singulos eum in publicum edidisse, sive communi consuetudine (nam et alios hoc fecisse velut ista fere aetate Polyaenum strategematum scriptorem compertum habemus) sive quod ipse hoc adsueverit facere in libris singularibus ad edictum edendis, sive quod diffidentia quaedam in tam novo scriptionum genere eum compulerit, ut iudicia hominum experiretur. Argumento autem est primum, quod si primum commentarium cum altero demum vul-

---

1) Quo magis postea ipsis populis sub iugum imperii redactis etiam actiones paullatim extraordinariis persecutionibus cessare, in quibus non tam nostro iure privato in iudicio, quod nobis debetur, persequimur (pr. I. de act. 4, 6), quam novum ius ab imperio pendens indulta a magistratu cognitione exercere videmur, tanto magis actio propria quaedam iuris privati quasi substantia esse desiit, ad quam ab ipso, ex quo agimus, diversum ius pertinere possit. Quod quidem effecit, ut iam Iustiniani tempore inter actiones et obligationes non multum interesse videretur (et sane etiam actiones sunt quaedam obligationes et, quod Theophilum III 13 pr., IV 6 pr. maxime movit et in errorem induxit, obligationes inprimis opus habent actione et saepe tantum in agendi facultate praestita consistunt): nostro vero tempore extincta paene actionis substantia, Gai actiones a plerisque omnino alio sensu sc. pro *πράξειςιν* acciperentur; qua ratione omnis laus Gaianae divisionis perimitur. 2) 'Tabulas delineationem systematis Gaianarum Iustinianarumque Institutionum inter se comparati exhibentes ex arte in formam indicis redactas' multa cum arte confecit Boeckingius suaeque Gai editioni ad calcem adiecit.

gasset, mentionem imperatoris Antonini 1, 102 tamquam vivi habitam non poterat in divi commemorationem non mutare. Similiter iudicabis de secundo commentario ratione tertii, in quo § 100 ipse rationem placiti reddit, quod 2, 232 non pretiosa ratione receptum esse dixerat. Etiam de usucapione pro herede suo et necessario vel necessario herede extante, controversa sane materia, diversa tradit 2, 58 et 3, 201, ut postea rationem traditi in eo male posuisse videatur, quod necessario extante nihil contra voluntatem testatoris ex hereditate detrahi debeat, idemque fere cadit in cognatam controversiam de in iure cessione hereditatis collatis 2, 37 et 3, 87. Deinde etiam quasdam materias, velut in iure cessionem hereditatis et bonorum possessionem, quae sine re datur (illam 2, 35—37 et 3, 85—87¹, hanc 2, 151^a et 3, 35—37), bis et tantum non iisdem verbis sine dubio non explicuisset, sed rem, ut alias facere solet, remittendo lectorem expediisset, nisi cum postea aptius hanc materiam in comm. III tradi intellexisset, iam manibus elapsus esset comm. II, ut corrigere eum non posset. Denique 3, 56 rem 1, 22 expositam tam late, imo latius repetit, quam non poterat ita scribens, ut lector a primo commentario recens, vel qui eundem certe manibus teneret, ante oculos ei versaretur.

Tot vero tantisque libri virtutibus etiam successus respondit. Per hunc Gaius quasi perpetuum initiandorum Themidos sacerdotum munus adeptus est et, dum stetit imperium Romanum, retinuit. Multi maximi nominis Icti

---

1) Sane nuper Polenaarius ed. suae p. 233 has §§ ut spurias eiecit, maxime 2, 98 argumento usus. Sed ut cessicia tutela non tantum sub speciem legitimae tutelae cadit, sed etiam ut propria tutelae species, quae cessione defertur, considerari potest, ita etiam de in iure cessione hereditatis diversimode potest iudicari. Ille ipse vero secundi libri locus etiam evidentius arguit id, quod de ratione inter eum et tertium librum intercedente supra statuimus. Quamquam Gaius nimis molestos post 2, 98 mutati consilii obtrectatores eo etiam refutare poterat, quod cessione quoque 'heredes alicui fiamus'.

quorumque quibusdam Gaius, si ipsam scientiam spectes, vix comparari potest, eum aperte imitati vel tecte ab eo mutuati sunt. Grammatici quoque ex hoc praecipue libro, quae ad ius civile pertinerent, petierunt. Ruente vero imperio tam occidentales Visigothi in breviario Alariciano Gaium, ut ferre eum poterant, rursus scholis suis praefererunt, quam in oriente Iustinianus, dum novas parat Institutiones, maxime Gaianas cum rebus quotidianis, ex quibus et ipse ius didicerat, suas fecit, unde eum Gaium 'nostrum' appellare (prooem. I. § 6, § 5 I. de publ. iud. 4, 18, const. Omnem reip. § 1) sane mirum non est. Ita vero Gaius, alio licet sub nomine et multifariam deformatus totius generis humani magister in iure civili factus est. Sed sicut gemmae ingenuus ignis nec extingui longo situ ac pulvere nec perpetuo a cognata luce praepediri potest, ita nostra aetate etiam genuinae Gai Institutiones e multorum saeculorum oblivione resuscitatae denuo efficacissimum acrioris studii ac penitioris iuris civilis cognitionis fermentum evasere.

Gai Institutiones unico codice Veronensi palimpsesto servatas esse, Niebuhri ab Hauboldo admoniti merito a. MDCCCXVI invento et a Goescheno, assumpto socio Hollwegio, anno insequente nunquam satis laudando studio transcripto, in vulgus notum est. De aetate huius codicis ipse Niebuhrus et postea Ulr. Koppius (Zeitschr. f. gesch. RW. IV 473) non videri eum post Iustinianum scriptum esse iudicaverunt; quod ut rationem habet, ita tamen addendum est nec multo ante scriptum videri; id enim glossema evincit adhuc non observatum¹, quod irrepsit 2, 195 'legatum sibi esse dimissum'; nam 'dimitti' pro

---

1) Nulla contra ratione Boeckingius ad 3, 198 notans (edd. 3 et 4) glossema ibi deprehendere sibi visus est, respectu L. 20 C. de furtis (6, 2) confectum. 'Probatum est' ne potest quidem aliud significare atque quod post dicitur 'responsum et iudicatum'. Aliis sane glossematis Veronensis codex deformatus est, sed talibus, quae ad tempus, quo scriptus sit, definiendum non faciunt.

‘relinqui’ legatum vel ‘legari’, quod ut Alexander et Schultingius ad Gai epit. 2, 7 § 8 et 1, 1 § 4 notarunt, in breviario Alariciano saepissime legitur, ante finem saeculi quinti, quo tantam vetus Latinitas ruinam passa est, vix ita in usum venerit, ut pro glossemate scriberetur; illo vero loco iam in eo codice fuisse videtur, unde noster transcriptus est. Quid quod 1, 166^a rubricam qui posuit ‘de fiduciaria tutela’, ubi ipse Gaius de fiduciariis tutelis loquitur, iuris Iustiniani et ipsius rubricae tit. I. 1, 19 videtur cognitionem et rationem habuisse. Certe abolitam eius aetate tutelam muliebrem prodit rubrica ante 2, 80. Praeterea barbarum aevum sapit vitiorum qualitas, partim deterrimorum, quibus codex refertus est, quaeque faciunt, ut parum ex arte agere videantur, qui casibus, modis, temporibus contra rationem Gaique aetatis morem a librario positae similibusque, ut vere dicam, vitiis conservandis magna cura student, quasi is antiquitatis testis esset in hisce rebus fide dignus. Eandem aetatem prodit rubricarum ratio, quas librarius¹ singulis materiis maxime initio operis praescripsit quibusve praescribendis saepius spatium vacuum reliquit; licet enim eiusmodi rubricas (quod ipsum nomen aliquoties notatum in C. invenitur)

---

1) Nam ab ipso Gaio eas profectas non esse iam Goeschenus Praef. p. XXVIII, XXXV ed. Lachm. recte iudicavit. Unde Boeckingii consilium non probo, qui ed. 5 etiam eas, quae deesse ei visae sunt, rubricas supplevit. Rectius quis fecerit, qui vel eas exterminaret, quae nunc invito Gaio librum eius onerant; is enim ipsa oratione divisionibusque apte factis multo doctius providit, ut lector non plane indoctus singula quaeque facile inveniret. Ipsi librarii rubricas continuo inscribere circa finem loci, qui est de contractibus, videntur desivisse, credo, quia continua lectio in scholis raro ultra eum locum perveniret et ex quarto commentario pauca tantum de actionibus, pauca de exceptionibus traderentur (cf. const. Omnem reip. § 1). Certe C. Veron. vacuas lineas inscribendis rubricis destinatas non continet nisi usque ad illum locum (cf. not. ad 3, 141; 168 [ed. 5]), ubi etiam in Visigot. Epitoma tituli fere deficiunt, et praeterea tantum initio comm. IV et ante § 115.

sicut Responsorum, Quaestionum aliisque minus ex arte *συστηματικῶς* scriptis (cf. Fr. Vat. 227), ita etiam Institutionum libris inserere librarii mature coeperint¹ (quod de Ulpiani et Paulli Institutionibus ex collat. tit. XIV et Boethio in Cic. Top. p. 303 constat), tamen quas Veronensis codex praestat, partim ineptissimae sunt. Quid? quod adeo eius scriptor*) stipes fuit, ut non modo Graecae litteraturae nescius Graeca omnia vel praeteriret vel litteris Latinis reddens corrumperet, sed etiam in Latinis quum ad rubricam venisset vel venisse sibi videretur (et facile sibi ex pigritia videbatur), iudicii, ubi rubrica desineret et nova oratio inciperet, expers, haud raro cum rubrica (si modo rubrica erat) etiam partem, ut plurimum integrum versum, novi articuli omitteret (vide 1, 56; 58; 65; 76; 97; 108. 2, 1; 97. 3, 85; 88; 139; 162. 4, 1). Nec facile nisi barbara aetate non animadverti poterat

---

1) In usum scholarum primumque in Sabini libris ad similitudinem edicti, ubi ab ipso praetore positi tituli proprie appellabantur, hoc factum esse colligere licet ex Pers. 5, 90. Petron. 46, unde Quintil. I. O. 12, 3 § 11. 'Alii se ad album ac rubricas (intellige ICTORUM libros) transtulerunt'; quamquam tituli illi in libris ad edictum etiam rubricae esse coeperunt (L. 2 § 3 D. d. interd. 43, 1) et iam Vespasiani aetate in iure civili, ut constat ex aeribus Salpensano et Malacitano, ipsa quoque legum (sed tamen principalium tantum) capita quamquam non rubro colore aeri inscripta rubricae appellata sunt, indeque Iuvenal. 14, 101 'rubras maiorum leges' generaliter dicere potuit. Verum ut in plerisque ius civile iure praetorio paullatim superatum est, ita etiam in hac tenui re, maxime puto postquam in Gregoriano et Hermogeniano Codicibus tituli ab ipsis auctoribus ad modum edicti singulis materiis inscripti essent, idem contigit, tandemque Alarici et Iustiniani aetate, qui etiam totius iuris civilis enucleati codicem Digestorum ad edictum spectante nomine appellavit, eo perventum est, ut vel scholasticae Institutiones ab ipso auctore per totum titulis distribuerentur, eaque honestior appellatio postea (licet nondum in Florentino Dig. codice) librariorum rubricas expelleret.

*) Utrumque nunc scriptorem dico. nam duos librarios praeter correctorem in hoc codice occupatos fuisse Studemundus deprehendit.

folium, quod aliquando exciderat, alieno loco a bibliopega restitutum, quod accidit (quicquid contradicat Boeckingius)¹ ex Heimbachii et mea sententia 2, 65—79, ut simile vitium taceam ad 3, 138 a me [ed. 5] indicatum. Quid, quod et totas sententias interdum omisit, velut [ed. 5] 1, 6 et ante 18. 2, 269. Noli vero opinari omnium horum vitiorum ipsum codicis Veronensis scriptorem auctorem fuisse. In libro toties maximeque iuvenum, qui facile decipiebantur, in usum descripto haud pauca sine dubio antiquiorem habuerunt originem²: id quod circumspecto critico in his praesertim notandum est, quae aliquando exciderunt et ad marginem librorum alius forte formae longiorumque versuum suppleta postea alieno loco restituta sunt vel perierunt. — Habuit codex initio 129 folia formae quadratae mediae, pagina quaque plerumque 24 versus, versu 39 sed et ad 45 litteras continente. Ex his tria folia plane deperdita sunt, salvo tamen initio et fine operis, et ut unum eorum quae continebat saltem ex parte aliunde sarciri possent (lib. III init.). Quae supersunt folia, turbato ordine deletaque priore scriptura novo codici variorum Hieronymi operum faciendo inservierunt, ita ut paucis exceptis semel, circiter quartae vero foliorum parti adeo bis nova scriptura imponeretur. Lectionem praeterea frequente siglarum sive notarum usu impediende ex earum genere, quae ante Iustinianum in usu fuere, quarumque indicem utilissimum Goeschenus editioni suae adiecit, mirandum non est, quod ex tanto naufragio nec peritissimis urinatoribus omnia contigit servare. Nec tamen multum ultra decimam partem operis interiit, et cum aliquid ex Collatione, ex Alariciana Epitoma, denique ex Iustiniani Institutionibus et Digestis potuit resarciri,

---

1) Sed iam veritati concessit ed. 5. Rursus tamen priorem eius opinionem suscepit Th. Mommsenus epist. crit. praemissa ed. Stud. [= Jur. Schr. II, 41 sq.]. 2) Etiam ea exemplaria, quibus Iustiniani qui composuerunt Institutiones uti sunt, quaedam habuisse menda cum Veron. C. communia, notavi [ed. 5] ad 2, 94. 3, 196; 217. 4, 82. vid. etiam 4, 72; 73; 112.

tum repetitis virorum doctorum curis effectum est, ut iam in nostra editione non multum ultra tredecimam partem integri operis desideretur, cuius iacturae paene dimidium spectat ad librum quartum.

Editionum indicem accuratissimum, additis etiam aliarum commentationum titulis, quae ad emendandas vel illustrandas Gai Institutiones faciunt, Boeckingius confecit in praefatione suae editionis, qua ter repetita (postremum Lips. 1855) ipse de Gaio et Gaianis studiis optime meritus est. Quae post hanc sola prodiit, inserta 'Institutionum et regularum iuris Rom. syntagmati', a Rud. Gneist Lips. 1858 edito, pro totius syntagmatis ratione ceteroqui novo ac consulto consilio instituti, lectiones magis (partim bene) selectas quam novas praestat. Ex superiorum editionum numero tres Goeschenianae, quae ceteris omnibus, codicis scriptura diligenter enotata, quasi fundamenta iecere, segregandae sunt, princeps Berol. a. 1820 publicata, altera, quae difficilioribus codicis locis a Bluhmio denuo inspectis, eius schedis ditata prodiit a. 1824, et tertia, post Goescheni obitum a Lachmanno a. 1842 consummata.

Ad postremae normam nostra quoque editio instituta est, ita tamen ut etiam Boeckingianae novissimae, quae omnium maxime celebratur, ratio haberetur. Nec tamen omnia, in quibus ab his editionibus deflecteremus, in notis indicavimus. Chartae parcendum erat. Itaque levicula, quo in numero maxime ad orthographiam pertinentia sunt, tacite correximus, vel quod in re tantopere ab arbitrio pendente dicere praestat, mutavimus. Praeterea in contextu litteris rectis expressimus, quae in codice leguntur, inclinatis, quae suppleta vel mutata sunt. Stellulae totidem significant litteras, lineae, si breviores sunt, syllabas trium fere litterarum, longiores interposito v. totos versus, qui nec legi nec tuto suppleri potuerunt. In margine exteriori paginas tantum primitivi codicis, quae supersunt, numeravimus; quibus additum 't. s.' spectat ad ter scriptas (Goescheno: bis rescriptas). Etiam versus

codicis distinguere, nisi ubi intererat, id est, ubi nova quaedam ad schedarum ductus supplevimus, ut otiosum non placuit. In critica adnotatione ipsos schedarum ductus repraesentare initio constitueram; sed mox consilium difficultatis plenum abieci, maxime postquam animadverti, quam male id Boeckingio quamvis diligentissimo cesserit. Itaque hac parte Lachmanni editio adeunda est. Denique a notis criticis inferiore adnotatione maxime locorum, quibus cuiusque §i sententia illustratur, indicationem separare placuit, quia ea ratione in hoc scriptore spatio consuli videbatur.

EX HVSCHKII PRAEFATIONE AD EDITIONEM QVINTAM.

Itaque iam ad ultimos vitae humanae limites pro-
 vectus dimitto Gaium meum et non sine magna animi
 mei commotione vale ei dico, tanquam tot per annos ut
 vegetae ita nunc deficientis aetatis fido amico et comiti,
 qui nunquam non plus beneficii utilia docendo et de-
 lectando in me contulit, quam ei ab iniuriis librariorum
 aliorumque defendendo retribuere potui. Scrib. Vratisl.
 mense Aprili 1885. [Obiit Huschke d. 7. Februarii 1886,
 natus d. 26. Iunii 1801.]

NOTARVM EXPLICATIO.

V = lectio codicis Veronensis secundum Studemundi apographum.

V¹ = prima manus, id est librarii eius, qui codicem V exaravit.

V² = manus emendatoris.

t. s. = ter scripta.

[ ] = quae verba in V a Gaio abiudicanda videntur, ea his uncis saepsimus.

—— = lacuna quot litterarum incertum.

* * * = stellulae singulae significant singulas litteras, quae legi nequeunt.

D. = Digesta.

I. vel Inst. = Iustiniani Institutiones.

C. = Codex Iustinianus.

C. Th. = Codex Theodosianus.

Hu. = Huschke.

V. I. R. = Vocabularium iurisprudentiae Romanae.

C. I. L. = Corpus inscriptionum Latinarum.

Bruns⁶ = Fontes iuris Romani antiqui ed. C. G. Bruns. editio sexta cura Theodori Mommsen et Ottonis Gradenwitz.

BGU = Ägyptische Urkunden aus den Königlichen Museen zu Berlin. Griechische Urkunden.

Numeri locis Digestorum cum nomine iuris consulti adiecta significant fragmenta Palingenesiae iuris civilis, quam edidit O. Lenel 1889.

Notae eae, in quibus verba textus non repetuntur, non pertinent nisi ad id verbum, cui adscriptus est numerus notae.

GAI INSTITVTIONVM COMMENTARII QVATTVOR.

COMMENTARIVS PRIMVS.

[I. De iure ciuili et naturali.¹] 1. Omnes populi, qui Pag. 1
legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim C. Ver.
communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quis²-
que populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium
est uocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ciuitatis;
quod uero naturalis ratio inter omnes homines con-
stituit, id apud omnes populos peraeque custoditur
uocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes
utuntur. populus itaque Romanus partim suo proprio,
partim communi omnium hominum iure utitur. quae
singula qualia sint, suis locis proponemus.

2. Constant autem iura populi Romani ex legibus,

---

1) I de iure ciuili et nat correctoris manu V. 2) initium
suppl. ex D.

---

§ 1. = I. 1, 2, 1. D. 1, 1, 9 (Gai. 404). cf. infra 3, 154.
Dosith. 1. D. 41, 1, 1 pr. (Gai. 491). I. 1, 2, 11. Auct. ad Herenn.
2, 13, 19. Cic. de inv. 2, 22, 67. de off. 3, 17, 69. Isidor. orig.
5, 4, 1. quae singula qualia sint] i. e. utrum iuris gentium an
iuris civilis sint etc. cf. infra 1, 52. 55. 78. 82. 83. 84. 85.
86. 89. 108. 119. 189. 193. 197. 2, 65. 67. 69. 70. 73. 77. 79.
3, 93. 132.

§ 2. cf. I. 1, 2, 3. D. 1, 2, 2, 12 (Pomp. 178). 1, 1, 7
(Pap. 46). Cic. top. 5, 28. Isidor. orig. 5, 9, 2.

plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium. 3. Lex est, quod populus iubet atque constituit. plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione uniuersi ciues significantur, connumeratis et patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri ciues significantur; unde olim patricii dicebant plebiscitis se non teneri, quia sine auctoritate
 2 eorum facta essent; sed postea | lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut plebiscita uniuersum populum tenerent: itaque eo modo legibus exaequata sunt. 4. Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit; idque legis uicem optinet, quamuis *de ea re*¹ fuerit quaesitum. 5. Constitutio principis est, quod imperator decreto uel edicto uel epistula constituit. nec umquam dubitatum est, quin id legis uicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat. 6. Ius autem edicendi habent magistratus populi Romani. sed amplissimum ius est in edictis duorum praetorum, urbani et peregrini, quorum in prouinciis

---

1) de ea re *addidimus*. cf. 2, 236.

§ 3. cf. I. 1, 2, 4. D. 1, 2, 2, 8 (Pomp. 178). 50, 16, 238 pr. (Gai. 442). Liv. 3, 55, 3. Capito ap. Gell. 10, 20, 2; 5; 6 (*supra* p. 69). Plin. n. h. 16, 37. Laelius Felix ap. Gell. 15, 27, 4 (*supra* p. 94). Fest. v. populi p. 233 (Bruns II⁶, 24). v. scita p. 293 (Bruns II⁶, 38). v. scitum p. 330 (Bruns l. c.). Isidor. orig. 5, 10, 11. Boethius l. 3 ad Cic. top. 5, 28 p. 321 Or. lex Hortensia] a. 289—286 a. Chr.

§ 4. cf. I. 1, 2, 5. D. 1, 2, 2, 9 (Pomp. 178). 1, 3, 9 (Ulp. 541). Isidor. orig. 5, 12. Boeth. l. c.

§ 5. cf. I. 1, 2, 6. D. 1, 3, 11 (Iul. 842). 1, 2, 2, 11 (Pomp. 178). 1, 4, 1 pr. 1 (Ulp. 1916). Isidor. orig. 5, 13.

§ 6. cf. I. 1, 2, 7. D. 1, 2, 2, 10 (Pomp. 178). 1, 1, 7, 1 (Pap. 46). 1, 1, 8 (Marcian. 42). Plaut. Capt. 4, 2, 43 = 823. Poen. 11 sq. Cic. ad Att. 6, 1, 15. divin. 17, 56. in Verr. 2, 1, 41, 106. 45, 116. Corn. Nep. Cat. 2, 3. Ascon. in Cornel. p. 52, 5 Kiessl. (Bruns II⁶, 71). Tacit. ann. 12, 60. Gell. 13, 15, 1. 15, 11, 2. Boeth. l. 3 ad Cic. top. 5, 28 p. 321 Or. Bruns I⁶, 230.

iurisdictionem¹ praesides earum habent; item in edictis aedilium curulium, quorum iurisdictionem in prouinciis populi Romani quaestores habent; nam in prouincias Caesaris omnino quaestores non mittuntur, et ob id hoc edictum in his prouinciis non proponitur. 7. Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. quorum omnium si in unum sententiae concurrunt², id, quod ita sentiunt, legis uicem optinet; si uero dissentiunt, iudici licet quam uelit sententiam sequi; idque rescripto diui Hadriani significatur.

[II. De iuris diuisione.] 8. Omne autem ius, quo utimur, uel ad personas pertinet uel | ad res uel ad 3 actiones. sed³ prius uideamus de personis.

[III. De condicione hominum.] 9. Et quidem summa diuisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut serui. 10. Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini. 11. Ingenui sunt, qui liberi nati sunt; libertini, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. 12. Rursus libertinorum tria sunt genera: nam aut ciues Romani aut Latini aut

---

1) in prouinciis iurisdictionem] iurisdictionem in prouinciis Polenaar. 2) concurrant V. 3) ac *Inst. Iust. an ex Gaio?* cf. § 12. 51. 125. 143. 2, 99.

---

§ 7. cf. I. 1, 2, 8. D. 1, 2, 2, 47 (*Pomp.* 178). *Cic. p. Mur.* 18, 28. *p. Caec.* 23, 65. *Senec. ep.* 94, 27. *Gell.* 13, 10, 1. 13, 13, 1. *Isid. orig.* 5, 14.

§ 8. = D. 1, 5, 1. I. 1, 2, 12. cf. D. 1, 5, 2 (*Herm.* 3). *Donat. ad Terent. Adelph.* 2, 3, 1 (254).

§ 9. = D. 1, 5, 3. I. 1, 3 pr. cf. D. 1, 1, 4 (*Ulp.* 1912). *Gai epit.* 1, 1 pr.

§ 10. cf. I. 1, 3, 5. *Dosithe.* 4. D. 1, 5, 5 pr. (*Marcian.* 45). *Gai epit.* 1, 1 pr.

§ 11. libertini] = D. 1, 5, 6. cf. D. 1, 5, 5, 2 (*Marcian.* 45). I. 1, 4 pr. 1, 5 pr. *Gai epit.* 1, 1 pr.

§ 12. cf. *Ulp.* 1, 5. *Dosithe.* 4. *Gai epit.* 1, 1 pr. *Auson. Griph. v.* 65. I. 1, 5, 3.

*dediticiorum*¹ numero sunt. de quibus singulis dispiciamus; ac prius *de dediticiis*.

[III. De dediticiis uel lege Aelia Sentia.] 13. Lege itaque Aelia Sentia cauetur, ut, qui serui a dominis poenae nomine uincti sunt², quibusue stigmata inscripta sunt², deue quibus ob noxam quaestio tormentis habita sit et in ea noxa fuisse conuicti sunt², quiue ut³ ferro aut cum bestiis depugnarent traditi sint, inue ludum custodiamue coniecti fuerint, et postea uel ab eodem⁴ domino uel ab alio manumissi, eiusdem condicionis liberi fiant⁵, cuius condicionis sunt peregrini dediticii. [V. De peregrinis dediticiis.] 14. Vocantur autem peregrini dediticii hi, qui quondam aduersus populum Romanum armis susceptis pugnaverunt, deinde⁶ uicti se dediderunt. 15. Huius ergo turpitudinis seruos quocumque modo et cuiuscumque aetatis manumissos, etsi pleno iure dominorum fuerint, numquam aut ciues Romanos aut Latinos fieri dicemus, sed omni modo dediticiorum numero constitui intellegemus.

16. Si uero in nulla tali turpitudine sit seruus, manumissum modo ciuem Romanum modo Latinum
4 fieri dicemus. 17. Nam in cuius persona tria haec concurrunt, ut maior sit annorum triginta, et ex iure

---

1) tria—dediticiorum *suppl.* Goeschen ex *Epit.* 1, 1 pr.

2) sint Goeschen. 3) quiue ut] quique aut V. 4) ab eodem] auem V¹. ab eo? V². 5) fiunt V. 6) deinde V². et V¹.

---

§ 13. cf. *Ulp.* 1, 11. *Paul.* 4, 12, 5 sq. *Gai epit.* 1, 1, 3. *infra* 1, 26. 3, 74. *D.* 50, 16, 204 (*Ven.* 65). 50, 16, 216 (*Ulp.* 1933). *Suet. Aug.* 40. *Isid. orig.* 9, 4, 49 (*Bruns* II⁶, 86); 50. *C.* 7, 5, 1 (a. 530). lex Aelia Sentia] lata a Sex. Aelio Cato C. Sentio Saturnino consulibus a. 4 p. Chr.

§ 15. cf. *infra* 1, 17; 26; 68.

§ 16. cf. *Dosit.* 5. 13.

§ 17. cf. *Ulp.* 1, 6; 10; 12; 16. *Gai epit.* 1, 1, 1; 2. *Plaut. Cas.* 2, 8, 68 = 504. *Cic. top.* 2, 10. *Boeth. ad h. l.* (*Bruns* II⁶, 75). *Plut. de ser. num. vind.* p. 550 (ed. Bernardakis III 422). *C.* 7, 6, 1, 6 (a. 531).

Quiritium domini, et iusta ac legitima manumissione liberetur, id est uindicta aut censu aut testamento, is ciuis Romanus fit; sin uero aliquid eorum deerit, Latinus erit.

[VI. De manumissione uel causae probatione.] 18. Quod autem de aetate serui requiritur, lege Aelia Sentia introductum est. nam ea lex minores xxx annorum seruos non aliter uoluit manumissos ciues Romanos fieri, quam si uindicta, apud consilium iusta causa manumissionis adprobata, liberati fuerint. 19. Iusta autem causa manumissionis est, ueluti si quis filium filiamue aut fratrem sororemue naturalem aut alumnum aut paedagogum aut seruum procuratoris habendi gratia aut ancillam matrimonii causa apud consilium manumittat.

[VII. De consilio adhibendo.] 20. Consilium autem adhibetur in urbe Roma quidem quinque senatorum et quinque equitum Romanorum puberum¹, in provinciis autem uiginti recuperatorum ciuium Romanorum. idque fit ultimo die conuentus; sed Romae certis diebus apud consilium manumittuntur. maiores uero triginta annorum serui semper manumitti solent, adeo ut uel in transitu manumittantur, ueluti cum praetor aut pro consule in balneum uel in theatrum eat.

---

1) equo publico *Karlowa*.

---

§ 18. cf. *Ulp.* 1, 12. *Dosit.* 13. *D.* 40, 2, 16 pr. (*Ulp.* 1935). 40, 4, 27 (*Paul.* 914). *Suet. Aug.* 40. *Dio Cass.* 55, 13, 7. *lex Salpens.* c. 28 (*Bruns* I⁶, 146). *C. I. L.* VI 1877 (*Dessau* 1910). XIV 1437 (*Dessau* 1984). *Dessau* 1985. *BGU* 326 col. I 4. 5 = *Mommsen Jur. Schr.* I, 429. *infra* 1, 29 sq.

§ 19. cf. *infra* 1, 39.

§ 20. cf. *infra* 1, 38. *Ulp.* 1, 13 a. *I.* 1, 5, 2. *Theophil.* 1, 5, 2; 4. 1, 6, 4. *D.* 40, 9, 7, 1 (*Iul.* 903). 40, 2, 16 pr. (*Ulp.* 1935). 1, 10, 1 pr. (*Ulp.* 2055). 1, 21, 2 pr. (*Ulp.* 2268). 40, 2, 24 (*Paul.* 1037). *C.* 7, 1, 1 (a. 211). recuperatores] cf. *infra* 4, 105. ultimo die conuentus] cf. *Suet. Galb.* 10. *Plut. Galb.* 5. in transitu] cf. *D.* 40, 2, 8 (*Ulp.* 256). *Plin. ep.* 7, 16, 3.

21. Praeterea minor triginta annorum servus manu-
missus potest civis Romanus fieri, si ab eo domino,
qui soluendo non erat, testamento eum liberum et¹
5 heredem relictum² * * * * | ——— vv. 24 nunc legi non
6 possunt ——— |³ 22. homines Latini Iuniani appellan-
tur; Latini ideo, quia adsimulati sunt Latinis colonia-
riis; Iuniani ideo, quia per legem Iuniam libertatem
acceperunt, cum olim servi uiderentur esse. 23. Non
tamen illis permittit⁴ lex Iunia uel ipsis testamentum
facere uel ex testamento alieno capere uel tutores testa-
mento dari. 24. Quod autem diximus ex testamento
eos capere non posse, ita intellegemus, ne quid inde⁵
directo hereditatis legatorumue nomine eos posse capere
dicamus; alioquin per fideicommissum capere possunt.

25. Hi uero, qui dediticiorum numero sunt, nullo
modo ex testamento capere possunt, non magis quam
quilibet peregrinus; quin⁶ nec ipsi testamentum facere
possunt secundum id quod magis⁷ placuit. 26. Pessima

---

1) ei? V.   2) cf. *apographum*.   3) videtur Gaius in
pagina quinta primum ea, quae de servo creditoribus satisfacturo
exponere iam coeperat, ad finem perduxisse, deinde dominium
ex iure Quiritium verbo tetigisse (cf. § 17), infra (2, 40) accu-
ratus expositurus, porro de tribus legitimae manumissionis mo-
dis egisse (cf. 1, 126), denique ad Latinos transiisse (vid. § 16).
cf. *Inst. Iust.* 1, 6, 1. *Ulp.* 1, 12; 14. *Gai epit.* 1, 1, 2. *Gai.* 3, 56.
Theoph. 1, 5, 4. *Lex Rom. Burg.* 44, 5. *Salvian. ad eccl.* 3, 7,
31—34.   4) promittit V.   5) inde Goudsmit. in V.
6) quia V.   7) magis] *mgn* V.

---

§ 21. cf. *infra* 2, 154. 276. *Ulp.* 1, 14. *Dosithe.* 16. *I.* 1,
6, 1. *D.* 28, 5, 61 (*Cels.* 240). 40, 4, 27 (*Paul.* 914).

§ 22. cf. *infra* 3, 56. *Ulp.* 1, 10; 12. *Dosithe.* 5; 6. *Gai epit.* 1, 1, 2.

§§ 23. 24. cf. *infra* 2, 110; 275. *Ulp.* 20, 14. 22, 3; 8. 17, 1.
25, 7. 11, 16. *Fr. Vat.* 172 (*Paul. Sent.* 2, 27, 6). *Gai epit.* 1, 1, 4.
Isidor. orig. 9, 4, 51 (*Bruns II*⁶, 86). *D.* 34, 5, 29 (*Scaev.* 73).

§ 25. cf. *infra* 3, 75. 2, 285. *Ulp.* 22, 2. 20, 14. *Gai epit.*
1, 1, 4.

§ 26. cf. *I.* 1, 5, 3. *infra* 1, 67. *Coll.* 4, 3, 4 (*Paul.* 19).
Gai epit. 1, 1, 4. *Suet. Aug.* 40.

itaque libertas eorum est, qui dediticiorum numero sunt; nec ulla lege aut senatus consulto aut constitutione principali aditus illis ad ciuitatem Romanam datur. 27. Quin etiam in urbe Roma uel intra centesimum urbis Romae miliarium morari prohibentur; et si qui contra ea fecerint, ipsi bonaque eorum publice uenire iubentur ea condicione, ut ne in urbe Roma uel intra centesimum urbis Romae miliarium seruiant neue umquam manumittantur; et si manumissi fuerint, serui populi Romani esse iubentur. et haec ita lege Aelia Sentia comprehensa sunt.

[*Quibus modis Latini ad ciuitatem Romanam perueniant.*]

28. Latini uero multis modis ad ciuitatem Romanam 7 perueniunt. 29. Statim enim ex lege Aelia Sentia¹ minores triginta annorum manumissi et Latini facti si uxores duxerint uel ciues Romanas uel Latinas coloniaras uel eiusdem condicionis, cuius et ipsi essent, idque testati fuerint adhibitis non minus quam septem testibus ciuibus Romanis puberibus et filium procreauerint, cum is filius anniculus esse coeperit, datur eis potestas per eam legem adire praetorem uel in prouinciis praesidem prouinciae et adprobare se ex lege Aelia Sentia uxorem duxisse et ex ea filium anniculum habere: et si is, apud quem causa probata est, id ita esse pronuntiauerit, tunc et ipse Latinus² et uxor eius, si et ipsa eiusdem *condicionis sit, et filius eius, si et ipse eiusdem* condicionis sit, ciues Romani esse iubentur. 30. Ideo autem in *persona filii*³ adiecimus

---

1) *quod addit h. l. V: cautum est ut, nunc apparet glossa esse. om. etiam Polen. et Krueger. edd.* 2) *iunianus add. V² supra lineam.* 3) *persona filii Polenaar. vide apogr.*

---

§ 27. *cf. Isid. orig. 9, 4, 52 (Bruns II⁶, 87). D. 29, 1, 29, 1 (Marcell. 134).*

§ 28. *cf. Ulp. 3, 1. Gai epit. 1, 1, 4. C. 7, 6, 1 (a. 531).*

§ 29. *cf. Ulp. 3, 3.*

§ 30. *cf. infra 1, 32; 66; 80. Ulp. 3, 3.*

‘si et ipse eiusdem condicionis sit’, quia si uxor Latini ciuis Romana est, qui ex ea nascitur, ex nouo senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, ciuis Romanus nascitur. 31. Hoc tamen ius adipiscendae ciuitatis Romanae etiamsi soli¹ minores triginta annorum manumissi et Latini facti ex lege Aelia Sentia habuerunt, tamen postea senatus consulto, quod Pegaso et Pusione consulibus factum est, etiam maioribus triginta annorum manumissis Latinis factis concessum est. 32. Ceterum etiamsi ante decesserit Latinus, quam anniculi filii causam probarit², potest mater eius causam probare, et sic et ipsa fiet | ciuis Romana, 8 si Latina fuerit ——— | ——— *vv. 2 paucis litteris exceptis legi nequeunt* ——— *etiamsi* | ipse filius ciuis Romanus sit, quia ex ciue Romana matre natus est, tamen debet causam probare, ut suus heres patri fiat. 32^a. Quae uero diximus de filio anniculo, *eadem et de filia annicula* dicta intellegemus. 32^b. *Praeterea ex lege Visellia tam maior s quam minores xxx annorum manumissi et Latini facti ius Quiritium adipiscuntur*,³ id est fiunt ciues Romani, si Romae inter uigiles sex annis militauerint. postea dicitur factum esse senatus consultum, quo data est illis ciuitas Romana, si triennium militiae expleuerint. 32^c. Item edicto Claudii⁴ Latini ius Quiritium consecuntur, si nauem marinam aedificauerint, quae non minus quam decem milia mo-

---

1) socii V¹, *del.* V². 2) *sic* V². *probet* V¹. 3) *praeterea—adipiscuntur ad sententiam supplevit Hu. cf. Ulp. 3, 5.* 4) *diui Claudii Hu. cf. Ulp. 3, 6.*

---

§ 31. *cf. Ulp. 3, 4. Peg. et Pus.] cf. infra 2, 254. I. 2, 23, 5 ‘Vespasiani Aug. temporibus’.*

§ 32. *cf. Collat. 16, 3, 7; 15. infra 3, 5.*

§ 32^a. *cf. infra 1, 72.*

§ 32^b. *cf. Ulp. 3, 5. C. I. L. VI 220 = Dessau 2163. lex Visellia] a. 24 p. Chr.*

§ 32^c. *cf. Ulp. 3, 6. Suet. Claud. 18; 19. D. 50, 5, 3 (Scaev. 202).*

diorum frumenti capiat, eaque nauis uel quae in eius locum substituta sit, sex annis frumentum Romam portauerit. 33. Praeterea a Nerone constitutum est¹, ut si Latinus, qui patrimonium sestertium CC milium plurisue habebit, in urbe Roma domum aedificauerit, in quam² non minus quam partem dimidiam patrimonii sui impenderit, ius Quiritium consequatur. 34. Denique Traianus³ constituit, ut si Latinus in urbe triennio pistrinum exercuerit, quod in⁴ dies singulos non minus quam centenos modios frumenti pinseret⁵, ad ius Quiritium perueniat⁶ ——— vv. 1—3 ——— | 35. Praeterea⁹ possunt maiores triginta annorum manumissi et Latini

1) 'Goeschenus quidem initium huius si ita restituendum censuit: "lege Iulia cautum est, ut Latinus, si in perficiendo aedificio Romae non minus" etc. ex Dig. 50, 16, 137 (Ulp. lib. 7 ad l. Iul. et Pap.). cetera tunc egregie; sed de lege Iulia nec apparet, qua ratione ea de hoc Latinorum beneficio, qui tum nondum erant, quicquam cautum esse potuerit, et Dig. 24, 3, 64 maxime § 7 ostendit, quid in causa fuerit, ut Ulpianus hoc libro de libertis dotalibus Latinis vel facto mariti vel suo iure civitatem adeptis exponeret. praeterea cum Gaius ordinem temporis secutus esse videatur, non dubito ex Tacit. A. 15, 43 ad a. 65. "addidit praemia pro cuiusque ordine et rei familiaris copiis" Neronis edicto hoc beneficium adscribere. nam Vespasianus alia sanxit. Suet. Vesp. 8. Lex Flav. Mal. 62. sed et senatus nec Tacitus meminit nec eius partes in re lege non constituta solebant esse'. haec Hu., qui 'constitutum est edicto' in textu posuerat. edicto ut parum certum delevimus.

2) quo V. qua Stud.; sed Gaius dicere solet impendere in aliquid. 3) diuus Traianus Hu. 4) quod in Hu. in quo in Stud.; sed ipsum pistrinum est centenarium (Fr. Vat. 233) et cf. antea eaque nauis . . . portauerit. 5) cf. apogr. eiusque supplementum. 6) cf. apograph. et supplem. videtur Gaius in vv. 1—3 fere dixisse ex Scto mulierem Latinam ter enixam, beneficio principali omnes Latinos ius Qu. consequi posse (cf. Ulp. 3, 1; 2), deinde ad iterationem, qua ipse patronus hoc beneficium tribuit, transiisse.

§ 33. cf. Ulp. 3, 1. D. 50, 16, 139 (Ulp. 2012). Tacit. ann. 15, 43. Suet. Vesp. 8.

§ 34. cf. Ulp. 3, 1. Fr. Vat. 233. 235 (Ulp. 2133. 2135).

§ 35. cf. Ulp. 3, 4. 1, 12. Fr. Vat. 221 (Ulp. 2129). Gai

facti *iteratione* ius Quiritium consequi. quo ——— *triginta* annorum manumittant ——— *vv. 1½* ——— | manumissus uindicta aut censu aut testamento *et ciuis Romanus* | *et eius* libertus fit, qui eum iterauerit. ergo si seruus in bonis tuis, ex iure Quiritium meus erit, Latinus quidem a te solo fieri potest, iterari autem a me, non etiam a te potest et eo modo meus libertus fit. sed et ceteris modis ius Quiritium consecutus meus libertus fit. bonorum autem, quae ———¹, cum is morietur², reliquerit, tibi possessio datur, quocumque modo ius Quiritium fuerit consecutus. quod si cuius et in bonis et ex iure Quiritium sit, manumissus ab eodem scilicet et Latinus fieri potest et ius Quiritium consequi.

36. *Non tamen cuicumque uolenti manumittere licet.*

37. *Nam is, qui in fraudem creditorum uel in fraudem patroni manumittit, nihil agit, quia lex Aelia Sentia inpediit libertatem.* 38. Item eadem lege minori xx

10 quam si [uindicta]³ apud con[silium iusta causa manumissionis adprobata fuerit. 39. Iustae autem causae manumissionis sunt, ueluti si quis patrem aut matrem

---

1) *nā V.*   2) *morientur V.*   3) *si uindicta]* uindicta si *Savigny.*

---

epit. 1, 1, 4. *Dosith.* 14. *Plin. ep.* 7, 16, 4. *Tacit. ann.* 13, 27. bonorum possessio] *cf. infra* 2, 88 *ibiq. cit.*

§§ 36. 37. = *I.* 1, 6 *pr.* *cf. Ulp.* 1, 15. *Gai epit.* 1, 1, 5; 6. *Dosith.* 16. *D.* 28, 5, 61 (*Cels.* 240). 42, 8, 15 (*Iul.* 678). 40, 9, 23 (*Pomp.* 822). 40, 9, 8 (*Afr.* 20). 40, 9, 10 (*Gai.* 489). 40, 9, 24 (*Terent. Clem.* 24). 42, 8, 23 (*Scaev.* 127). 40, 9, 25 (*Pap.* 532). 40, 9, 16, 2 (*Paul.* 918). 28, 5, 56 (*Paul.* 913). 28, 5, 58 (*Paul.* 701). 40, 9, 27 *pr.* (*Herm.* 10). *C.* 7, 11, 1 (*a.* 223). in fraudem patroni] *cf. D.* 40, 12, 9, 2 (*Gai.* 38). 38, 5, 11 (*Paul.* 919).

§ 38. = *I.* 1, 6, 4. *cf. Ulp.* 1, 13. *Dosith.* 13. *lex Salpens.* c. 28 (*Bruns I*⁶, 148). *D.* 40, 9, 7, 1 (*Iul.* 903). 40, 4, 3 (*Pomp.* 386). 40, 1, 1 (*Ulp.* 2468). 40, 2, 16, 1 (*Ulp.* 1935). 1, 10, 1, 2 (*Ulp.* 2057). 40, 2, 24 (*Paul.* 1037). 40, 1, 16 (*Mod.* 177). *C.* 6, 21, 4 (*a.* 222). 7, 4, 5 (*a.* 222?). *Dio Cass.* 55, 13, 7.

§ 39. *cf. supra* 1, 19. *I.* 1, 6, 5. *Gai epit.* 1, 1, 7. *D.* 40, 2, 19 (*Cels.* 241). 40, 2, 25 (*Gai.* 477). 40, 2, 11; 13 (*Ulp.* 2180).

aut paedagogum aut conlactaneum manumittat. sed et illae causae, quas superius¹ in seruo minore xxx annorum exposuimus, ad hunc quoque casum, de quo loquimur, adferri possunt. item ex diuerso hae causae, quas in minore xx annorum domino rettulimus, porrigi possunt et ad seruum minorem xxx annorum. 40. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus xx annorum dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, euenit, ut qui xiiii annos aetatis expleuerit, licet testamentum facere possit et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen si adhuc minor sit annorum xx, libertatem seruo dare non possit.² 41. Et quamuis Latinum facere uelit minor xx annorum dominus, tamen nihilo minus debet apud consilium causam probare et ita postea inter amicos manumittere.

42. Praeterea lege Fufia Caninia certus modus constitutus est in seruis testamento manumittendis. 43. Nam ei, qui plures quam duos neque plures quam decem seruos habebit, usque ad partem dimidiam eius numeri manumittere permittitur; ei³ uero, qui plures | quam ¹¹ x neque plures quam xxx seruos habebit, usque ad ^{t. s.}

---

1) superius id ē V, id *expunctum*.
3) si V.

2) potest V.

40, 2, 12; 16 (*Ulp.* 1934). 40, 2, 20 (*Ulp.* 2056). 40, 2, 15 (*Paul.* 911). 40, 2, 9 (*Marcian.* 151). 40, 2, 14 (*Marcian.* 267). 40, 9, 21 (*Mod.* 96).

§ 40. cf. I. 1, 6, 7. *infra* 2, 113. *Gai epit.* 1, 1, 7.

§ 41. cf. *Dosith.* 13. inter amicos] cf. *Dosith.* 6 sq. *Ulp.* 1, 10. *Girard Textes*³ p. 849. *Zeitschr. d. Savigny-Stiftg.* 25, 377.

§ 42. cf. *infra* 2, 228. *Paul.* 4, 14. I. 1, 7. C. 7, 3. *Script. Hist. Aug. Tacit.* 10, 7. D. 35, 1, 37 (*Paul. libro singulari ad legem Fufiam Caniniam*; 925). 50, 16, 215 (*Paul.* 926). C. Th. 16, 8, 28 (a. 426). lex Fufia Caninia] lata a L. Caninio Gallo C. Fufio Gemino consulibus a. 2 a. Chr., cf. *Bull. dell' Ist. di dir. Rom.* XVIII, 115.

§ 43. cf. *Ulp.* 1, 24. *Paul.* 4, 14, 4. *Gai epit.* 1, 2 pr. D. 40, 5, 22, 1 (*Pap.* 303).

tertiam partem eius numeri manumittere permittitur. at ei, qui plures quam XXX neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam potestas manumittendi datur. nouissime ei, qui plures quam C habebit nec plures quam D, non plures manumittere¹ permittitur quam² quintam partem; neque plures *quam D habentis ratio habetur, ut ex eo numero pars definiatur*³, sed praescribit lex, ne cui plures manumittere liceat quam C. quod⁴ si quis unum seruum omnino aut duos habet, ad hanc legem non pertinet⁵, et ideo liberam habet potestatem manumittendi. 44. Ac ne ad eos quidem omnino haec lex pertinet, qui sine testamento manumittunt.⁶ itaque licet iis, qui uindicta aut censu aut inter amicos manumittunt, totam familiam suam liberare, scilicet si alia causa non inpediat libertatem. 45. Sed quod de numero seruorum testamento manumittendorum diximus, ita intellegemus, ne umquam ex eo numero, ex quo dimidia aut tertia aut quarta aut quinta pars liberari potest, *pauciores manumittere* liceat quam ex antecedenti numero licuit. et hoc ipsa *ratione*⁷ prouisum est: erat enim sane absurdum, ut X seruorum domino quinque liberare liceret, quia usque ad dimidiam partem eius numeri manumittere ei conceditur, XII seruos habenti non plures liceret manumittere quam III; at eis, qui plures quam X neque |

12 _____ vv. 1—24.⁸ _____ |
t. s.
13 _____

1) ei manumittere V. 2) quam ut V. 3) quam—definiatur suppl. Hu. 4) cq V. contra Polenaar. 5) nihil mutandum, cf. Vocab. Iurispr. Rom. I p. 154. 6) manumittuntur V. 7) ratione Polenaar; cf. Paul. 2, 1, 1. 8) de paginae 12 Codicis lectione desperandum est. conferenda est ad ea, quae perierunt, Gai epit. 1, 2 §§ 2—4: Nam si aliquis testamento plures manumittere uoluerit, quam quot continet numerus supra scriptus, ordo seruandus est: ut illis tantum libertas ualeat, qui prius

§ 44. Gai epit. 1, 2, 1. Dionys. 4, 24. inter amicos] cf. ad § 41.

46. nam et si testamento scriptis in orbem servis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis inuenitur, nulli liberi erunt, quia lex Fufia Caninia, quae in fraudem eius facta sint, rescindit. sunt etiam specialia senatus consulta, quibus rescissa sunt ea, quae in fraudem eius legis excogitata sunt.

47. In summa sciendum est, *quod* lege Aelia Sentia cautum sit, ut¹ creditorum fraudandorum causa manumissi liberi non fiant, hoc etiam² ad peregrinos pertinere, [senatus ita censuit ex auctoritate Hadriani]³

---

manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa: qui uero postea supra constitutum numerum manumissi leguntur, in seruitute eos certum est permanere. quod si non nominatim serui uel ancillae in testamento manumittantur, sed confuse omnes seruos suos uel ancillas is, qui testamentum facit, liberos facere uoluerit, nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine data libertas, sed omnes in seruili condicione, qui hoc ordine manumissi sunt, permanebunt. nam etsi ita in testamento seruorum manumissio adscripta fuerit, id est in circulo, ut qui prior, qui posterior nominatus sit, non possit agnosci, nulli ex his libertatem ualere manifestum est, si agnosci non potest, qui prior, qui posterior fuerit manumissus. 3. Nam si aliquis in aegritudine constitutus in fraudem huius legis facere noluerit testamentum, sed epistolis aut quibuscumque aliis rebus servis suis pluribus, quam per testamentum licet, conferre uoluerit libertates et sub tempore mortis hoc fecerit, hi, qui prius manumissi fuerint, usque ad numerum superius constitutum liberi erunt, qui uero post statutum numerum manumissi fuerint, serui sine dubio permanebunt. 4. Nam si incolumis quoscumque diuerso tempore manumisit, inter eos, qui per testamentum manumissi sunt, nullatenus computentur. 'Ex his tamen Epitomator ea, quae §§ 3. 4. continentur, aliunde quam ex Gaio sumpsisse videtur'. Hu. 1) aut V. cf. apographi supplementum. ut aut patroni aut suppl. Hu. 'certe non dubitandum etiam apud peregrinos, etiamsi non omnes, patronis ali-quod ius in bonis libertorum fuisse'. Hu. 2) hoc etiam Goeschen. etiam hoc V. 3) senatus—Hadriani del. Mommsen.

---

§ 46. cf. *infra* 2, 239. D. 35, 1, 37 (Paul. 925). Gai epit. 1, 2, 2. Auson. lud. VII sapient. 80 (Solon 8). D. 40, 5, 24, 17 (Ulp. 1887).

§ 47. cf. *supra* 1, 37.

cetera uero iura eius legis ad peregrinos non pertinere.

48. Sequitur de iure personarum alia diuisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae. 49. Sed rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio sunt. 50. Videamus nunc de iis, quae alieno iuri subiectae sint: *nam* si cognouerimus, quae istae personae sint¹, simul intellegemus, quae sui iuris sint. 51. Ac prius dispiciamus de iis, qui in aliena potestate sunt.

52. In potestate itaque sunt serui dominorum. quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animaduertere possumus dominis in seruos uitae necisque potestatem esse, et quodcumque per seruum acquiritur, id domino acquiritur. 53. Sed
 14 hoc tempore neque ciuibus | Romanis nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi Romani sunt, licet supra modum et sine causa in seruos suos saeuire: nam ex constitutione sacratissimi² imperatoris Anto-

---

1) sunt V. 2) s V, 'in quo Stud. apogr. p. 300 literam s mero calami lapsui tribuit. sed collata L. 9. D. ad SC. Tertull. (38, 17) etiam h. l., ubi Gaius sui imperatoris primum mentionem facit, sacratissimi cum prior. edd. retinere malui'. Hu. cf. etiam C. I. L. XII 594 (= Dessau 6988). Dessau 6468.

---

§§ 48—51. = D. 1, 6, 1 pr. I. 1, 8 pr. cf. Gai epit. 1, 3 pr.
 § 49. cf. Fr. Vat. 298. 300 (Paul. 796). lex Salpens. c. 22 (Bruns I⁶, 143).

§ 52. = D. 1, 6, 1, 1. I. 1, 8, 1. cf. Gai epit. 1, 3, 1. D. 1, 5, 4, 1 (Flor. 25, unde I. 1, 3, 2). 12, 6, 64 (Tryph. 21). 1, 1, 4 (Ulp. 1912). Isid. orig. 5, 6. uitae necisque potestatem] cf. Senec. de benef. 3, 23, 3. per seruum acquiritur] cf. infra 2, 86 sq.

§ 53. = D. 1, 6, 1, 2. I. 1, 8, 2. cf. Paul. Collat. 3, 2, 1. Coll. 3, 3 = D. 1, 6, 2 (Ulp. 2213). Coll. 3, 4 (a. 285). D. 1, 12, 1, 1; 8 (Ulp. 2079). 48, 8, 11, 1; 2 (Mod. 230). C. 9, 14, 1 (a. 319). Senec. de clem. 1, 18. Suet. Claud. 25. Script. Hist. Aug. Hadr. 18, 7. sine causa] cf. D. 45, 1, 96 (Marcell. 152). 30, 53, 3 (Ulp. 2678). ad statuas principis] cf. Senec. de clem. 1, 18, 2.

nini, qui sine causa seruum suum occiderit, non minus teneri iubetur, quam qui alienum seruum occiderit. sed et maior quoque asperitas dominorum per eiusdem principis constitutionem coercetur: nam consultus a quibusdam praesidibus prouinciarum de his seruis, qui ad fana deorum uel ad statuas principum confugiunt, praecepit, ut si intolerabilis uideatur dominorum saeuitia, cogantur seruos suos uendere. et utrumque recte fit: male¹ enim nostro iure uti non debemus; qua ratione et prodigis interdicitur bonorum suorum administratio. 54. Ceterum cum apud ciues Romanos duplex sit dominium (nam uel in bonis uel ex iure Quiritium uel ex utroque iure cuiusque seruus esse intellegitur²), ita demum seruum in potestate domini esse dicemus, si in bonis eius sit, etiamsi simul ex iure Quiritium eiusdem non sit: nam qui nudum ius Quiritium in seruo habet, is potestatem habere non intellegitur.

55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreauimus. quod ius proprium ciuium Romanorum est (fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus) idque diui Ha|driani edicto, quod proposuit 15 de his, qui sibi liberisque suis ab eo ciuitatem Romanam petebant, significatur.³ nec me praeterit Galatarum gentem credere in potestate⁴ parentum liberos esse.

---

1) regula male V. 2) intellegatur V. 3) significauit V.
4) potestatem V.

---

cogantur seruos suos uendere] *cf.* D. 48, 18, 1, 27 (*Ulp.* 2212). prodigis] *cf.* *Paul.* 3, 4^a, 7.

§ 54. *cf. supra* 1, 35. *infra* 2, 40; 88. 3, 166. *Ulp.* 1, 16. *Theoph.* 1, 5, 4 (*Ferr.* p. 25).

§ 55. = D. 1, 6, 3. I. 1, 9 pr.; 2. *cf. infra* 1, 93; 64; 128; 189. *Gai epit.* 1, 3, 2. *Ulp.* 5, 1. C. 8, 46, 3 (a. 227). 8, 46, 10 = C. Th. 4, 8, 6 (a. 323). C. Th. 3, 3 (a. 391). *lex Salp.* c. 22 (*Bruns* I⁶, 143). *Dionys.* 2, 26; 27. *Plut. Num.* 17 i. f. *Boeth.* l. 2 ad *Cic. top.* 4, 20 (*ed. Baiter* p. 304). *Isid. orig.* 9, 5, 17; 18. Galatarum] *cf.* *Caes. Bell. Gall.* 6, 19, 3.

56. *Iustas autem nuptias contraxisse liberosque iis procreatos in potestate habere ciues Romani ita intelleguntur*¹, si ciues Romanas uxores duxerint uel etiam Latinas peregrinasue, cum quibus conubium habeant: cum enim conubium id efficiat, ut liberi patris condicionem sequantur, euenit, ut non *solum* ciues Romani fiant, sed et in potestate patris sint. 57. Unde *et*² ueteranis quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus conubium cum his Latinis peregrinisue, quas primas post missionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur, et ciues Romani et in potestatem parentum fiunt. 58. *Nec tamen omnes nobis uxores ducere licet*:³ nam a quarundam nuptiis abstinere debemus. 59. Inter eas enim personas, quae parentum liberorumue locum inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt, nec inter eas conubium est, uelut inter patrem et filiam uel inter matrem et filium uel inter auum et neptem; et si tales personae inter
16 se coierint, nefarias | et incestas nuptias contraxisse dicuntur. et haec adeo ita sunt, ut quamuis per adoptionem parentum liberorumue loco sibi esse coeperint, non possint⁴ inter se matrimonio coniungi, in

---

1) iustas—intelleguntur *suppl. Hu.*; in V duo versus vacui relictii sunt. 2) unde et] und cc V. *cf. apographum.* unde causa cognita *Polenaar.* 3) duorum versuum lacuna a librario relictii ex *Institutionibus Iustin.* suppleta est. 4) possunt V.

---

§ 56. *cf. Ulp. 5, 2sq. Gai epit. 1, 4 pr. D. 1, 5, 19 (Cels. 239). 1, 5, 24 (Ulp. 2698).*

§ 57. *cf. diplomata militum a Mommseno collecta in Corporis inscriptionum Latinarum volumine tertio, quorum nonnulla exempla edidit Bruns I⁶, 252sq.*

§§ 58. 59. = I. 1, 10, 1. *cf. Ulp. 5, 6 = Coll. 6, 2, 1. Paul. Coll. 6, 3, 1. D. 23, 2, 8 (Pomp. 480). 23, 2, 53 (Gai. 249). 23, 2, 68 (Paul. 1910). C. 5, 4, 17 (a. 295). incestas nuptias] cf. D. 23, 2, 39, 1 (Paul. 1122). Ulp. 5, 7 = Coll. 6, 2, 4. Coll. 6, 4 (a. 295). quamuis per adoptionem] cf. Paul. Coll. 6, 3, 2. D. 23, 2, 55 pr. (Gai. 249). etiam dissoluta adoptione] cf. D. 1, 7, 13 (Pap. 377).*

tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat; itaque eam, quae mihi per adoptionem filiae seu¹ neptis loco esse coeperit, non potero² uxorem ducere, quamvis eam emancipauerim.³ 60. Inter eas quoque personas, quae ex transverso gradu cognatione iunguntur, est quaedam similis observatio, sed non tanta. 61. Sane inter fratrem et sororem prohibitae sunt nuptiae, siue eodem patre eademque matre nati fuerint siue alterutro eorum: sed si qua per adoptionem soror mihi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter me et eam nuptiae non possunt consistere; cum uero per emancipationem adoptio dissoluta sit, potero eam uxorem ducere; sed et si ego emancipatus fuero, nihil impedimento erit nuptiis. 62. Fratris filiam uxorem ducere licet: idque primum in usum uenit, cum diuus Claudius Agrippinam, fratris sui filiam, uxorem duxisset: sororis uero filiam uxorem ducere non licet. et haec ita principalibus constitutionibus significantur. | 63. Item amitam et mater- 17
teram uxorem ducere non licet. item eam, quae

---

1) filiae seu *Polenaar*. filia sed (sed *per compendium scriptum*) V. 2) potero eam V. 6) emancipauerimus V.

---

§§ 60. 61. = I. 1, 10, 2. cf. Ulp. 5, 6 = Coll. 6, 2, 2. *Gai epit.* 1, 4, 2. D. 23, 2, 8 (*Pomp.* 480). 23, 2, 54 (*Scaev.* 196). 23, 2, 68 (*Paul.* 1910). sed si qua etc.] cf. D. 23, 2, 17 pr. (*Gai.* 248). *Paul. Coll.* 6, 3, 2. cum uero per emancipationem] cf. D. 23, 2, 17, 1 (*Gai.* 248). 23, 2, 55, 1 (*Gai.* 249). 28, 2, 9, 4 (*Paul.* 1601). 45, 1, 35, 1 (*Paul.* 1844).

§ 62. cf. I. 1, 10, 3; 5. *Gai epit.* 1, 4, 3; 4. Ulp. 5, 6 = Coll. 6, 2, 2. *Paul. Coll.* 6, 3, 3. Coll. 6, 4, 5 fere = C. 5, 4, 17 (a. 295). cum diuus Claudius] cf. *Tacit. ann.* 12, 5 sq. 13, 2. *Suet. Claud.* 26. 39. 43. — *Dio Cass.* 68, 2, 4. 71, 1, 3. *Script. Hist. Aug. M. Aurel.* 7, 7. sororis uero filiam] cf. D. 12, 7, 5 pr. (*Pap.* 186).

§ 63. cf. I. 1, 10, 6; 7. Ulp. 5, 6 = Coll. 6, 2, 3. *Paul. Coll.* 6, 3, 3. *Gai epit.* 1, 4, 5. Coll. 6, 4, 5. D. 23, 2, 40 (*Pomp.* 340). 24, 3, 16 (*Pomp.* 626). 23, 2, 15 (*Pap.* 494). 12, 7, 5, 1 (*Pap.* 186). 25, 7, 1, 3 (*Ulp.* 1985). 23, 2, 14, 1; 4 (*Paul.* 526).

mihi quondam socrus aut nurus aut priuigna aut no-uerca fuit. ideo autem diximus 'quondam', quia, si adhuc constant eae nuptiae, per quas talis adfinitas quaesita est, alia ratione mihi nupta esse non potest, quia neque eadem duobus nupta esse potest neque idem duas uxores habere. 64. Ergo si quis nefarias atque incestas nuptias contraxerit, neque uxorem habere uidetur neque liberos: itaque hi, qui ex eo coitu nascuntur, matrem quidem habere videntur, patrem uero non utique, nec ob id in potestate eius sunt, quales sunt ii, quos mater uulgo concepit: nam et hi patrem habere non intelleguntur, cum is etiam¹ incertus sit; unde solent spurii filii appellari uel a Graeca uoce quasi *σποράδην* concepti uel quasi sine patre filii.

65. *Aliquando autem euenit, ut liberi, qui statim ut nati² sunt, parentum in potestatem³ non fiant, ii postea tamen redigantur in potestatem.* 66. *Velut si Latinus ex lege Aelia Sentia uxore ducta filium procreauerit aut Latinum ex Latina aut ciuem Romanum ex ciue Romana, non habebit eum in potestate; sed si postea causa probata ciuitatem Romanam consecutus fuerit,*

---

1) et V.   2) aliquando—nati *suppl. ex Inst.*   3) pot V.
cf. § 57. *aliter* § 93. 94. 95. 107.

---

528). *Cic. p. Cluent.* 5, 12—14. *Verg. Aen.* 10, 389. idem duas uxores] cf. *Ed. D.* 3, 2, 1. *D.* 3, 2, 13, 4 (*Ulp.* 285). *C.* 9, 9, 18 (*a.* 258). 5, 5, 2 (*a.* 285). 1, 9, 7 (*a.* 393). *Suet. Caes.* 52. *Plut. comp. Demetr. c. Ant.* 4. *Socrat. Hist. Eccl.* 4, 31 (*Tom.* 67 p. 548 ed. Migne). *Niceph. Hist. Eccl.* 11, 33 (*Tom.* 146 p. 689 ed. Migne).

§ 64. cf. *I.* 1, 10, 12. *Gai epit.* 1, 4, 8. *Ulp.* 4, 2. 5, 7 = *Coll.* 6, 2, 4. *D.* 1, 5, 19 (*Cels.* 239). 50, 1, 1, 2 (*Ulp.* 190). 1, 5, 23 (*Mod.* 89). *C.* 5, 5, 6 = *C. Th.* 3, 12, 3 (*a.* 396). *Isid. orig.* 9, 5, 24; 25. *Auct. inc. de praenom.* 6 (*in Val. Max. ed. Kempf*² p. 590, 22). *Plut. q. R.* 103.

§ 65. = *I.* 1, 10, 13.

§ 66. cf. *Ulp.* 7, 4. *supra* 1, 29.

simul eum¹ in potestate | sua habere incipit. 67. Item 18 si ciuis Romanus Latinam aut peregrinam uxorem duxerit per ignorantiam, cum eam ciuem Romanam esse crederet, et filium procreauerit, hic non est in potestate eius, quia ne quidem ciuis Romanus est, sed aut Latinus aut peregrinus, id est eius condicionis, cuius et mater fuerit, quia non aliter quisque ad patris condicionem accedit, quam si inter patrem et matrem eius conubium sit: sed ex senatus consulto permittitur causam erroris probare, et ita uxor quoque et filius ad ciuitatem Romanam perueniunt, et ex eo tempore incipit filius in potestate patris esse. idem iuris est, si eam per ignorantiam uxorem duxerit, quae dediticiorum numero est, nisi quod uxor non fit ciuis Romana. 68. Item si ciuis Romana per errorem nupta sit peregrino tamquam ciui Romano, permittitur ei causam erroris probare, et ita filius quoque eius et maritus ad ciuitatem Romanam perueniunt, et aequè simul incipit filius in potestate patris esse. idem iuris est, si peregrino tamquam Latino ex lege Aelia Sentia nupta sit; nam et de hoc specialiter senatus consulto cauetur. idem iuris est aliquatenus, si ei, qui dediticiorum numero est, tamquam ciui Romano aut Latino e² lege Aelia Sentia nupta sit; nisi quod scilicet qui dediticiorum numero est, in sua condicione permanet, et ideo filius, quamuis fiat ciuis Romanus, in potestatem patris non redigitur. 69. Item si Latina peregrino, cum eum Latinum esse crederet, e lege Aelia Sentia³ 19 t. s.

---

1) simul ergo eum *sched. Goesch.* 2) a. se V. 3) e lege Aelia Sentia *inseruit Hu., opinatus litteras a. s., quae in V leguntur § 68 post Latino (vid. not. 2), per errorem illuc il-lapsas reuera huc pertinere.*

---

§ 67. *cf. Ulp. 7, 4. 5, 9. infra 2, 142. 3, 5; 73. Coll. 16, 3, 7; 15. supra 1, 26. 'hoc senatus consultum antiquius fuisse alio sub Hadriano facto apparet ex 2, 142. 143'. Hu.*

§ 68. *cf. Ulp. 7, 4. supra 1, 15; 26.*

nupserit, potest ex senatus consulto filio nato causam erroris probare: *et ita* omnes fiunt ciues Romani, et filius in potestate patris esse incipit. 70. Idem constitutum est et¹ si Latinus per errorem peregrinam quasi Latinam aut ciuem Romanam e lege Aelia Sentia uxorem duxerit. 71. Praeterea si ciuis Romanus, qui se credidisset Latinum esse², ob id Latinam *uxorem duxerit*³, permittitur ei⁴ filio nato erroris causam probare, tamquam si⁵ e lege Aelia Sentia uxorem duxisset⁶: item his⁷, qui cum ciues Romani essent, peregrinos se esse credidissent et peregrinas uxores duxissent, permittitur ex senatus consulto filio nato causam erroris probare. quo facto fiet uxor ciuis Romana, et filius * * * * *⁸ non solum ad ciuitatem Romanam peruenit, sed etiam in potestatem⁹ patris redigitur. 72. Quaecumque de filio esse¹⁰ diximus, eadem et de filia dicta intellegemus. 73. Et quantum ad erroris causam probandam attinet, nihil interest, cuius aetatis filius sit | ——— vv. 2 ——— | si minor anniculo sit filius filiae, causa probari non potest. nec me praeterit in aliquo rescripto diui Hadriani ita esse constitutum, tamquam quod ad erroris q * | ——— vv. 3 ——— dedit. | 74. Si peregrinus ciuem Romanam uxorem duxerit, an ex senatus consulto *causam*¹¹ pro-

20
t. s.

---

1) ut V? 2) esse et V. 3) uxorem duxerit *suppl. Krueger*.
 4) eis V. 5) modo V. 6) duxissent V. *Hu. verba tamquam—duxissent (duxerit) transposita ratus locum (fortasse recte) sic constituit*: Praeterea si ciuis Romanus, qui se credidisset Latinum esse, ob id Latinam tamquam modo e lege Aelia Sentia uxorem duxerit, permittitur ei filio nato erroris causam probare. 7) hi V. 8) *septem fere litterae legi nequeunt; alii aliter supplent*. 9) potestate V. 10) *videtur cum Polenacario delendum esse*. 11) *causam*] b V.

---

§ 72. *cf. supra* 1, 32^a. *cf. filio filiae Ulp.* 3, 3. *liberi Ulp.* 7, 4.

§ 73. *cf. supra* 1, 29.

§ 74. *cf. supra* 1, 68.

bare possit, quaesitum est. | ——— *vv.* $1\frac{1}{2}$ ——— | hoc ei specialiter concessum est. sed cum peregrinus ciuem Romanam uxorem duxisset et filio nato alias ciuitatem Romanam consecutus esset, deinde cum quaereretur, an causam probare posset, rescripsit imperator Antoninus proinde posse eum causam probare, atque si peregrinus mansisset. ex quo colligimus etiam peregrinum causam probare posse. 75. Ex iis, quae diximus, apparet, siue ciuis Romanus peregrinam siue peregrinus ciuem Romanam uxorem duxerit, eum qui nascitur peregrinum esse, *sed* si quidem per errorem tale matrimonium contractum fuerit, emendari uitium eius ex senatus consulto¹ *secundum*² ea, quae superius diximus. si uero nullus error interuenerit, *sed* scientes suam condicionem ita coierint, nullo casu emendatur uitium eius matrimonii.

76. Loquimur autem de his scilicet, *inter* quos conubium non sit; nam alioquin si ciuis Romanus peregrinam, cum qua ei conubium est, uxorem duxerit, sicut supra quoque diximus, iustum matrimonium contrahitur³, et tunc ex iis qui nascitur, ciuis Romanus est et in potestate patris erit. 77. *Item*⁴ si ciuis Romana peregrino, cum quo ei conubium est, nupserit, peregrinus⁵ sane procreatur et is iustus patris filius est, tamquam si ex peregrina eum procreasset. | hoc 21 tamen tempore *e* senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano sacratissimo⁶ factum est, etiamsi non fuerit conubium inter ciuem Romanam et peregrinum, qui

---

1) senatus consulto *Krueger*. c V. 2) l V. *cf. apogr.*
p. 300 l. 16. 3) contrahitur *Krueger, Polenaar.* contrahi V.
4) itaque? V. 5) nupserit peregrinus] nupserit | erit peregrinum V. 6) s V. *cf. C. I. L. IX 23. 5833 (= Dessau 6472. 1059).* *supra p. 154 n. 2.*

---

§ 75. *cf. supra* 1, 68..

§ 76. *cf. supra* 1, 56.

§ 77. *cf. infra* 1, 92. *Liv.* 23, 2, 6. 31, 31, 11. 38, 36, 6.

nascitur, iustus patris filius est. | 78. Quod autem diximus inter ciuem Romanum peregrinamque¹ *nisi conubium sit, qui* | nascitur, peregrinum esse, *lege Minicia cauetur, ut is quidem deterioris*² *parentis condicionem sequatur.* eadem lege autem ex diuerso cauetur, *ut* si peregrinus, *cum* | qua ei conubium non sit, uxorem *duxerit ciuem Romanam*, peregrinus ex eo coitu nascatur. sed hoc maxime casu necessaria lex Minicia *fuit*; nam remota ea lege diuersam condicionem sequi debebat, *quia* ex eis, inter quos non est conubium, qui nascitur, iure gentium matris condicioni accedit. qua parte autem iubet lex ex ciue Romano et peregrina peregrinum nasci, superuacua uidetur; nam et remota ea lege hoc utique iure gentium futurum erat. 79. Adeo autem hoc ita est, ut ex *ciue Romano et Latina qui nascitur, matris condicioni accedat*; nam in lege Minicia *quidem peregrinorum nomine comprehenduntur non*³ solum exterae nationes et gentes, sed etiam qui Latini nominantur; sed ad alios Latinos pertinet, qui proprios populos propriasque ciuitates habebant et erant peregrinorum numero. 80. Eadem ratione ex contrario ex Latino et ciue Romana, siue ex lege Aelia Sentia siue aliter *contractum* fuerit matrimonium, ciuis Romanus
22 nascitur. fuerunt | tamen, qui putauerunt ex lege Aelia Sentia contracto matrimonio Latinum nasci, quia uidetur eo casu per legem Aeliam Sentiam et Iuniam conubium inter eos dari, et semper conubium efficit, ut qui nascitur, patris condicioni accedat; aliter uero contracto matrimonio eum, qui nascitur, iure gentium

---

1) peregrinuque? V.   2) cf. suppl. apogr., cuius lectio valde incerta est.   3) 2 $\frac{1}{4}$ versus legi nequeunt; suppl. Hu.

---

§ 78. cf. supra 1, 75. Ulp. 5, 8. D. 1, 5, 24 (Ulp. 2698). C. Th. 14, 7, 1 (a. 397).

§ 79. cf. supra 1, 29; 22. Ulp. 3, 3. infra 1, 96; 131 et ibi citatos.

§ 80. cf. supra 1, 30.

matris condicionem sequi et ob id esse ciuem Romanum. sed hoc iure utimur ex senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano significat¹, ut quoquomodo² ex Latino et ciue Romana natus ciuis Romanus nascatur. 81. His conuenienter³ et illud senatus consultum diuo Hadriano auctore⁴ significauit, ut ex Latino et peregrina, item contra ex peregrino et Latina *qui* nascitur, is matris condicionem sequatur. 82. Illud quoque his consequens est, quod ex ancilla et libero iure gentium seruus nascitur, et contra ex libera et seruo liber nascitur. 83. Animaduertere tamen debemus, ne iuris gentium regulam uel lex aliqua uel quod legis⁵ uicem optinet, aliquo casu commutauerit. 84. Ecce enim ex senatus consulto Claudiano poterat ciuis Romana, quae alieno seruo uolente domino eius coit, ipsa ex pactione libera permanere, sed seruum procreare; nam quod inter eam et dominum istius serui conuenerit, ex⁶ senatus consulto ratum esse iubetur. sed postea diuus Hadrianus iniquitate rei et inelegantia iuris motus restituit iuris gentium regulam, ut cum ipsa mulier libera per- 23 maneat, liberum pariat. 85. *Item e lege* —⁷ ex ancilla et libero poterant liberi nasci; nam ea lege cauetur,

---

1) significatur V. *ante h. v.* factum est quo *inserit Pole-
naar.* 2) qm V. quo(quo)mmodo *Polen.* 3) conueniuntur
V(?). 4) Hadriano auctore] Hadrianos (*sed s expunctum*)
auctor V. 5) lege V. 6) eo *Hu.* 7) nomen legis *perit.*
*hanc legem, quae Romana fuit, de peregrinis cuiusdam regionis
aut condicionis egisse ex eo sequi videtur, quod Gaius §§ 85. 86
non cives Romanos Romanasve, sed liberos liberasve dicit. verbis
'ea lege cauetur' SC. Claudianum significari non potuit.*

---

§ 82. *cf. infra* 1, 88; 89. *Ulp.* 5, 9. *Paul.* 2, 24, 1—3. *I.*
1, 4 *pr.* *D.* 1, 5, 5, 2; 3 (*Marcian.* 45). *C.* 5, 18, 3 (*a.* 215).
5, 5, 3 *pr.* (*a.* 319). *Isid. orig.* 9, 5, 18.

§ 83. *cf. D.* 1, 5, 24 (*Ulp.* 2698).

§ 84. *cf. Paul.* 2, 21a. 4, 10, 2. *infra* 1, 91; 160. *Tacit.*
ann. 12, 53. *Suet. Vesp.* 11. *C. Th.* 4, 12 (11), 4 (5) (*a.* 331).

§ 85. *cf. D.* 40, 15, 2 *pr.* (*Pap.* 716). *C.* 5, 18, 3 (*a.* 215).

ut si quis cum aliena ancilla, quam credebat liberam esse, coierit, siquidem masculi nascantur, liberi sint, si uero feminae, ad eum pertineant, cuius mater ancilla fuerit. sed et in hac specie diuus Vespasianus inelegantia iuris motus restituit iuris gentium regulam, ut omni modo, etiamsi masculi nascantur, serui sint eius, cuius et mater fuerit. 86. Sed illa pars eiusdem legis salua est, ut ex libera et seruo alieno, quem sciebat seruum esse, serui nascantur. itaque apud quos talis lex non est, qui nascitur¹, iure gentium matris condicionem sequitur et ob id liber est.

87. Quibus autem casibus matris et non patris condicionem sequitur qui nascitur, iisdem casibus in potestate eum patris, etiamsi is ciuis Romanus sit, non esse plus quam manifestum est. et ideo superius retulimus quibusdam casibus per errorem non iusto contracto matrimonio senatum interuenire et emendare uitium matrimonii eoque modo plerumque efficere, ut in potestatem patris filius redigatur. 88. Sed si ancilla ex ciue Romano conceperit², deinde manumissa ciuis Romana facta sit et tunc pariat, licet ciuis Romanus sit qui nascitur, | sicut pater eius, non tamen in potestate³ patris est, quia neque ex iusto coitu conceptus est, neque ex ullo senatus consulto talis coitus quasi iustus constituitur.

89. Quod autem placuit, si ancilla ex ciue Romano conceperit, deinde manumissa pepererit⁴, qui nascitur,

---

1) nascantur V.   2) concepit V.   3) potestatem V.
4) peperit V.

---

§ 86. cf. *D.* 1, 5, 24 (*Ulp.* 2698). *C.* 5, 18, 3 (*α.* 215). *Cic. de nat. deor.* 3, 18, 45.

§ 87. cf. *supra* 1, 66 sq. 68.

§ 89. cf. *Gai epit.* 1, 4, 9. *Ulp.* 5, 10. *D.* 50, 1, 9 (*Ner.* 26). 38, 17, 2, 3 (*Ulp.* 2517). 1, 5, 5, 2; 3 (*Marcian.* 45) = *I.* 1, 4 pr. *C.* 9, 47, 4 (211—217). *Paul.* 2, 24, 1—3. *Quintil. inst. orat.* 3, 6, 25.

liberum nasci, *naturali* ratione fit; nam hi, qui illegitime concipiuntur, statum sumunt ex eo tempore, quo nascuntur; itaque si ex libera nascuntur, liberi fiunt, nec interest, ex quo mater eos conceperit¹, cum ancilla fuerit: at hi, qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumunt. 90. Itaque si cui mulieri cuius Romanae praegnati aqua et igni interdictum fuerit, eoque modo peregrina *facta*² tunc pariat, conplures distinguunt et putant, si quidem ex iustis nuptiis conceperit¹, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo conceperit¹, peregrinum ex ea nasci.³ 91. Item si qua mulier cuius Romana praegnas ex senatus consulto Claudiano ancilla *facta* sit ob id, quod alieno seruo inuito et denuntiante domino eius *coierit*, conplures distinguunt⁴ et existimant, si quidem ex iustis nuptiis conceptus sit, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo conceptus sit, *seruum* nasci eius, cuius mater *facta* esset ancilla. 92. Peregrina quoque si uolgo conceperit, deinde cuius Romana *facta* tunc pariat, ciuem Romanum parit; si uero ex peregrino | secundum leges 25 moresque peregrinorum conceperit¹, ita uidetur ex senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, ciuem Romanum parere, si et patri eius ciuitas Romana donetur.⁵

93. Si peregrinus sibi liberisque suis ciuitatem Romanam petierit, non aliter filii in potestate eius fiunt,

1) concepit V.   2) *vide apographon*.   3) nascitur V.
4) *cf. apographon*.   5) '*rectius pro donet scriptum foret donata sit*'. Hu.

§ 90. *cf. infra* 1, 161. D. 1, 5, 18 (Ulp. 2698).

§ 91. *cf. supra* 1, 84. *infra* 1, 160. Ulp. 11, 11. Paul. 2, 21a. 2, 24, 2; 3. C. 7, 16, 3 (a. 225). 6, 59, 9 (a. 294). 7, 24, 1 (a. 531—534). C. Th. 4, 12 (11), 2 (a. 317) *cum interpret.* 4, 12 (11), 5 (6) (a. 362). I. 3, 12, 1 *cum Theoph.* (Ferr. p. 316). Tert. *ad uxor.* 2, 8.

§ 92. *cf. supra* 1, 77. *infra* 1, 94.

§ 93. *cf. infra* 2, 135^a. 3, 20. *supra* 1. 55. Plin. *ep. ad*

quam si imperator eos in potestatem redegerit: quod ita demum is facit, si causa cognita aestimauerit hoc filiis expedire: diligentius autem exactiusque causam cognoscit de impuberibus absentibusque: et haec ita edicto diui Hadriani significantur. 94. Item si quis cum uxore praegnante ciuitate Romana donatus sit, quamuis is, qui nascitur, ut supra dixi¹, ciuis Romanus sit, tamen in potestate patris non fit: idque subscriptione diui sacratissimi² Hadriani significatur. qua de causa, qui intellegit uxorem suam esse praegnatam, dum ciuitatem sibi et uxori ab imperatore petit, simul ab eodem petere debet, ut eum, qui natus erit, in potestate sua habeat. 95. Alia causa est eorum, qui Latii iure cum liberis suis ad ciuitatem Romanam perueniunt; nam horum in potestate fiunt liberi. 96. Quod ius quibusdam peregrinis ciuitatibus datum est uel a populo Romano uel a senatu uel a Caesare — — —³ aut maius est Latium aut minus; maius est Latium, cum et hi, qui decuriones leguntur, et ei, 26 qui honorem aliquem aut | magistratum gerunt, ciuitatem Romanam consecuntur; minus Latium est, cum hi tantum, qui uel⁴ magistratum uel honorem gerunt,

---

1) diximus *Goeschen*. 2) s V. cf. 1, 53; 77. 3) 'nisi post spatium vacuum relictum ceterum vel sed vel similis particula supplenda est, talia fere suppleri posse videntur: huius autem iuris duae species sunt; nam' *Krueger*. 4) qui uel *Hu.* uel qui V.

Trai. 11 (6), 2. *panegy.* 37. *D.* 1, 6, 11 (*Mod.* 90). *Coll.* 16, 7, 2 (*Ulp.* 1927).

§ 94. cf. *supra* 1, 92.

§ 96. cf. *Ascon. in Cic. Pison.* p. 3 (*Bruns* II⁶, 69). *Cic. ad Att.* 5, 11, 2. *Strab.* 4, 1, 12 p. 186. *Suet. Aug.* 47. *Plin. n. h.* 3, 18; 20; 23; 24; 30; 133. *Tacit. ann.* 15, 32. *hist.* 3, 55. *Plin. paneg.* 37. 39. *Appian. bell. civ.* 2, 26. *Script. Hist. Aug. Hadr.* 21, 7. *lex Salp. c.* 21. 22. 23 (*Bruns* I⁶, 143). *C. I. L.* V 532 = *Dessau* 6680, l. 45. II 1945 = *Dessau* 1982. *C. I. L.* II 2096. 1631. 1610 = *Dessau* 1981. II 1635. VIII 1269 = 14763 = *Dessau* 6781. VIII 16914. 16915. 16916. 16919 = *Dessau* 1983. VIII 18218

ad ciuitatem Romanam perueniunt. idque conpluribus epistulis principum significatur.

97. *Non solum tamen naturales liberi secundum ea, quae diximus, in potestate nostra sunt, uerum et*¹ *hi, quos adoptamus.* 98. Adoptio autem duobus modis fit, aut populi auctoritate aut imperio magistratus uelut praetoris. 99. Populi auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt: quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is, qui adoptat, rogatur, id est interrogatur, an uelit eum, quem adoptaturus sit, iustum sibi filium esse; et is, qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiat-ur; et populus rogatur, an id fieri iubeat. imperio magistratus adoptamus eos, qui in potestate parentium sunt, siue primum gradum liberorum optineant, qualis est filius et filia, siue inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis. 100. Et quidem illa adoptio, quae per populum fit, nusquam nisi Romae fit; at haec etiam in prouinciis apud praesides earum fieri solet. 101. Item per populum feminae non adoptantur, nam id magis placuit; apud | praetorem² uero uel in 27 prouinciis apud proconsulem³ legatumue etiam feminae solent adoptari. 102. Item inpuberem apud populum adoptari aliquando prohibitum est, aliquando permissum

1) etiam *Inst.*   2) p. r. (*id est* populum Romanum) V.

3) proconsules V.

= Dessau 6848. XII 83. Dessau 6780 = *Compt. rend. de l'Acad. Franç.* 1902 p. 37.

§ 97. = I. 1, 11 pr. cf. *Gai epit.* 1, 5 pr. *Ulp.* 8, 1. D. 1, 7, 1 pr. (*Mod.* 186).

§§ 98. 99. = D. 1, 7, 2 pr. I. 1, 11, 1. cf. *Gai epit.* 1, 5, 1. *Ulp.* 8, 2; 3. *infra* 2, 138. D. 1, 7, 1, 1 (*Mod.* 186). *Gell.* 5, 19. *Cic. pro domo* 29, 77. *Suet. Aug.* 65. *Appian. bell. civ.* 3, 94.

§ 100. cf. *Ulp.* 8, 4. D. 1, 18, 2 (*Ulp.* 2695).

§ 101. cf. *Gai epit.* 1, 5, 2. *Ulp.* 8, 5. *Gell.* 5, 19, 10. D. 1, 7, 21 (*Gai.* 485). C. 8, 47 (48), 8 (a. 294).

§ 102. cf. *Ulp.* 8, 5. I. 1, 11, 3. *Gell.* 5, 19, 10. D. 1, 7, 17, 1 (*Ulp.* 2691). C. 8, 47 (48), 2 (a. 286). *Tacit. ann.* 15, 19.

est: nunc ex epistula optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus, si iusta causa adoptionis esse uidebitur, cum quibusdam condicionibus permissum est. apud praetorem uero et in prouinciis apud proconsulem legatumue cuiuscumque aetatis adoptare possumus. 103. Illud¹ uero utriusque adoptionis commune est, quod² et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt. 104. Feminae uero nullo modo adoptare possunt, quia ne quidem naturales liberos in potestate habent. 105. Item si³ quis per populum siue apud praetorem uel apud praesidem prouinciae adoptauerit, potest eundem alii in adoptionem dare. 106. Sed et illud, de quo⁴ quaestio est, an minor natu maiorem natu adoptare possit, utriusque adoptionis commune est. 107. Illud proprium est eius adoptionis, quae per populum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate tanquam nepotes. |

28 108. ⁵ Nunc de his personis uideamus, quae in manu nostra sunt. quod et ipsum ius proprium ciuium Ro-

---

1) illi V. 2) quod *Dig. et Inst.* quia V. 3) siue *Polenaar.* 4) et illud de quo *Polenaar.* illa V. 5) duos versus rubricae causa vacuos reliquisse librarius uidetur, ex quibus unum *Goesch.* explevit.

---

§ 103. = *D.* 1, 7, 2, 1. *I.* 1, 11, 9. cf. *Gai epit.* 1, 5, 3. *Ulp.* 8, 6. *D.* 28, 2, 6 pr. (*Ulp.* 2445). 1, 7, 40, 2 (*Mod.* 2). *Cic. pro domo* 13, 34.

§ 104. = *I.* 1, 11, 10. cf. *Gai epit.* 1, 5, 2. *Ulp.* 8, 8a. *D.* 1, 5, 9 (*Pap.* 362). 5, 2, 29, 3 (*Ulp.* 2349). *C.* 8, 47 (48), 5 (*a.* 291); 8 (*a.* 294). quia ne quidem] cf. *supra* 1, 67. *infra* 2, 161; 218. 3, 51.

§ 105. cf. *I.* 1, 11, 8. *D.* 1, 7, 37, 1 (*Paul.* 1953).

§ 106. cf. *I.* 1, 11, 4. *D.* 1, 7, 16 (*Iav.* 21). 1, 7, 40, 1 (*Mod.* 2). *Cic. pro domo* 13, 34. 14, 36. *Suet. Tib.* 2.

§ 107. = *D.* 1, 7, 2, 2. *I.* 1, 11, 11. cf. *Gai epit.* 1, 5, 4. *Ulp.* 8, 8. *D.* 1, 7, 15 pr. (*Ulp.* 2689). 1, 7, 40 pr. (*Mod.* 2).

§ 108. cf. *supra* 1, 55. *Dionys.* 2, 25. *Gell.* 10, 23, 5.

manorum est. 109. Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent; in manum autem feminae tantum conueniunt. 110. Olim itaque tribus modis in manum conueniebant: usu, farreo, coemptione. 111. Usu in manum conueniebat, quae anno continuo nupta perseuerabat; *quia*¹ enim uelut annua possessione usu capiebatur, in familiam uiri transibat² filiaeque locum optinebat. itaque lege duodecim tabularum cautum est, ut si qua nollet eo modo in manum mariti conuenire, ea quotannis trinotio abesset atque eo modo cuiusque anni *usum* interrumperet. sed hoc totum ius partim legibus sublatum est, partim ipsa desuetudine oblitteratum est. 112. Farreo in manum³ conueniunt per quoddam genus sacrificii, quod Ioui Farreo fit; in quo farreus panis adhibetur, unde etiam confarreatio⁴ dicitur; complura praeterea huius iuris ordinandi gratia cum certis et sollemnibus uerbis praesentibus decem testibus aguntur et fiunt. quod⁵ ius etiam nostris temporibus in usu est: nam flamines maiores, id est Diales, Martiales, Quirinales, item | reges sacro- 29 rum, nisi ex farreatis nati non leguntur: ac ne ipsi quidem sine confarreatione sacerdotium habere possunt. 113. Coemptione uero in manum conueniunt per mancipationem, *id est* per quandam imaginariam uendi-

---

1) perseuerabat quia] pseuerabant litteris nt fortasse per correcturam in tq mutatis V. 2) transiebat V. 3) manus V. 4) conferratio V. 5) quos V.

---

§ 110. cf. Serv. ad Georg. 1, 31 (Bruns II⁶, 81). Corp. Gloss. VI, 253. Boeth. ad Cic. top. 3, 14 (Bruns II⁶, 76). Arnob. 4, 20.

§ 111. cf. Cic. pro Flacco 34, 84. Serv. l. c. Boeth. l. c. Qu. Muc. ap. Gell. 3, 2, 12; 13 et Macrob. Sat. 1, 3, 9 (supra p. 18). infra 1, 115b; 118. legibus] cf. Tacit. annal. 4, 16.

§ 112. cf. Ulp. 9. Serv. l. c.; idem ad Aen. 4, 103; 374 (Bruns II⁶, 79). Dionys. 2, 25. Plin. n. h. 18, 10. Tacit. annal. 4, 16. Script. Hist. Aug. Alex. Sev. 22, 3 (ius confarreationis ex coni. Madvigii). C. I. L. X 6662 = Dessau 1455.

§ 113. cf. Cic. pro Flacc. 34, 84. de orat. 1, 56, 237. Serv. ad Aen. 4, 103 (Bruns II⁶, 79). 214. ad Georg. 1, 31 (Bruns

tionem: nam adhibitis non minus¹ quam v testibus
 ciuibus Romanis puberibus, item libripende, emit² uir³
 mulierem, cuius in manum conuenit. 114. Potest⁴ autem
 coemptionem facere mulier non solum cum marito suo,
 sed etiam cum extraneo; scilicet aut matrimonii causa
 facta coemptio dicitur aut fiduciae; quae enim cum
 marito suo facit coemptionem, ut apud eum filiae loco
 sit, dicitur matrimonii causa fecisse coemptionem;
 quae uero alterius rei causa facit coemptionem aut
 cum uiro suo aut cum extraneo, uelut tutelae euitan-
 dae causa, dicitur fiduciae causa fecisse coemptionem.
 115. Quod est tale: si qua uelit quos habet tutores depo-
 nere⁵ et alium nancisci, illis auctoribus⁶ coemptionem
 facit; deinde a coemptionatore remancipata ei, cui ipsa
 30 uelit, et ab eo uindicta | manumissa incipit eum ha-
 bere tutorem, a quo manumissa est; qui tutor fidu-
 ciarius dicitur, sicut inferius⁷ apparebit. 115^a. Olim
 etiam testamenti faciendi gratia fiduciaria fiebat coemptio:
 tunc enim non aliter feminae testamenti faciendi ius
 habebant, exceptis quibusdam personis, quam si coemp-
 tionem fecissent remancipataeque et manumissae fuis-
 sent; sed hanc necessitatem coemptionis faciendae ex
 auctoritate diui Hadriani senatus remisit. | ——— vv. 1½

---

1) manu V.   2) libripendaemit V.   3) eum V. is
Krueger. nummo *Goeschen.*   4) poste V.   5) deponere
Krueger. reponere V.   6) tutoribus V.   7) inferioribus V.

II⁶, 81). *Non.* (*Varro*) p. 531 *Merc.* (*Bruns* II⁶, 67). *Boeth. ad*
Cic. top. 3, 14 (*Bruns* II⁶, 76). *Isid. orig.* 5, 24, 26 (*Bruns* II⁶,
 84). 9, 5, 8. adhibitis ... libripende] = *Priscian.* 6, 96 p. 282
ed. Hertz.

§ 114. *cf. Cic. pro Mur.* 12, 27. filiae loco] *cf. infra* 1, 136.
 2, 159. *Dionys.* 2, 25 (ὡς θυγάτηρ πατρός). *Boeth. et Serv. loc.*
cit. Gell. 18, 6, 9. *cf. etiam Ter. Andr.* 1, 5, 60 = 295 sq.

§ 115. *cf. infra* 1, 166 a; 195 a. 3, 84. *Fest. v. remancipa-*
tam p. 277 (*Bruns* II⁶, 32).

§ 115^a. *cf. Cic. top.* 4, 18. *Liv.* 39, 9. *Gell.* 1, 12, 9. *Plut.*
Num. 10. *infra* 2, 112.

——— | ¹ 115^b. fiducia causa cum uiro suo fecerit coemptionem, nihilo minus filiae loco incipit esse: nam si omnino qualibet ex causa uxor in manu uiri sit, placuit eam filiae iura nancisci.

116. Superest, ut exponamus, quae personae in mancipio sint. 117. Omnes igitur liberorum personae, siue masculini siue feminini sexus, quae in potestate parentis sunt, mancipari ab hoc eodem² modo possunt, quo etiam serui mancipari possunt. 118. Idem iuris est in earum personis, quae in manu sunt: *nam feminae a coemptionatoribus eodem modo possunt mancipari, quo liberi a parente possunt*, adeo quidem, *ut quamuis ea sola apud coemptionatorem filiae loco sit. quae ei nupta sit, tamen nihilo minus etiam | quae ei* 31 *nupta non sit*³ nec ob id filiae loco sit, ab eo mancipari possit. 118^a. *Sed*⁴ plerumque solum⁵ et a parentibus et a coemptionatoribus mancipantur, cum uelint parentes coemptionatoresque *ex* suo iure eas personas dimittere, sicut inferius euidentius apparebit. 119. Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imaginaria quaedam uenditio: quod⁶ et ipsum ius proprium

1) Krueger putat Gaium haec fere dixisse: eam feminam, quae fiducia causa cum extraneo coemptionem fecerit, filiae loco apud eum non fieri; sed quae fiducia causa etc.

2) eodem hoc V. 3) est V. 4) suppl. Hu. 5) tum solum Kalb. 6) quia V.

§ 115^b. cf. supra 1, 114. infra 1, 118. 3, 14.

§ 117. cf. Dionys. 2, 27. Plut. Num. 17 fin. infra 1, 132. C. 8, 46 (47), 10 (a. 323).

§ 118. cf. supra 1, 114 sq. infra 1, 123; 137.

§ 118^a. cf. infra 1, 132 sq.

§ 119. = Boeth. l. 3 ad Cic. top. 5, 28 (p. 322 ed. Baiter). cf. Gai epit. 1, 6, 3. supra 1, 113. Ulp. 19, 3; 4. Varro de l. l. 5, 163. 9, 83. Theoph. 1, 12, 6 (Ferr. p. 60). Fest. v. rodus p. 265 M. (Bruns II°, 83). C. Aelius(?) apud Priscian. 8, 16 p. 382 Hertz (supra p. 38 n. 6). Hor. ep. 2, 2, 158 et Porphyry. ad h. l. qui libram ... libripens] = Priscian. 6, 96 p. 282 Hertz.

ciuium Romanorum est; eaque res ita agitur: adhibitis non minus quam¹ quinque testibus ciuibus Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is, qui mancipio accipit, rem² tenens ita dicit: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE³ QVIRITIVM MEVM ESSE AIO ISQVE MIHI EMPTVS ESTO HOC AERE AENEAQVE LIBRA; deinde aere percutit libram idque aes dat ei, a quo mancipio accipit, quasi pretii loco. 120. Eo modo et seruiles et liberae personae mancipantur; animalia quoque, quae mancipi sunt, quo in numero habentur boues, equi, muli, asini; item praedia tam urbana quam rustica, quae et ipsa mancipi sunt, qualia sunt Italica, eodem modo solent mancipari. 121. In eo solo praediorum mancipatio a ceterorum mancipatione differt, quod personae seruiles et liberae, item animalia, quae mancipi sunt, nisi in praesentia sint, mancipari non possunt; 32 adeo quidem, | ut eum, qui mancipio accipit⁴, adprehendere id ipsum, quod ei⁵ mancipio datur, necesse sit; unde etiam mancipatio dicitur, quia manu res capitur: praedia uero absentia solent mancipari. 122. Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur; et erant asses, dipundii, semisses,

1) quod V.   2) aes Boethius. cf. Ihering, Geist d. röm. Rechts II⁵, 572, 776^a. Mommsen, Staatsr. III, 23, 1.

3) iust V.   4) accepit V.   5) et (?) in V.

§ 120. cf. Ulp. 19, 1. supra 1, 113; 117. infra 2, 19; 21; 27; 35. Cic. pro Flacc. 32, 80. Tac. ann. 1, 73.

§ 121. cf. Ulp. 19, 6. Isid. orig. 5, 25, 31 (Bruns II⁶, 85). Varro de l. l. 6, 85.

§ 122. cf. Plin. n. h. 33, 42; 43. Dionys. 9, 27. Varro de l. l. 5, 169. infra 4, 14. Plin. n. h. 17, 7. Gell. 15, 13, 11. 16, 10, 8. 20, 1, 12. Fest. v. viginti quinque p. 371 (Bruns II⁶, 48). Isid. orig. 15, 5, 3. 16, 18, 5. 16, 25, 3. Priscian. 6, 66 p. 251 ed. Hertz. Maecian. ass. distrib. 44. Fest. v. pendere p. 208 M. (Bruns II⁶, 23). v. grave aes p. 98 M. (Bruns II⁶, 10). Schol. Pers. 2, 59. dispensatores] cf. Fest. s. h. v. p. 72 (Bruns II⁶, 7). Varro de l. l. 5, 183 (Bruns II⁶, 57). Isid. orig. 10, 67.

quadrantes, nec ullus aureus uel argenteus nummus in usu erat, sicut ex lege XII tabularum intellegere possumus; eorumque nummorum uis et potestas non in numero erat, sed in pondere; | ——— 12 fere litt. ——— | asses librales erant, et dipondii | ——— 12 fere litt. ——— | unde etiam dupondius dictus est, quasi duo pondo: quod nomen adhuc¹ in usu retinetur. semisses quoque et quadrantes pro rata scilicet portione ad pondus examinati erant. tunc igitur et qui dabat alicui² pecuniam, non numerabat³ eam, sed appendebat; unde serui, quibus permittitur administratio pecuniae, dispensatores appellati sunt. 123. | ——— 2 vers. ——— |⁴ illa quidem, quae coemptionem facit, non deducitur in seruilem condicionem, at a parentibus et a coemptionatoribus mancipati mancipataeue seruorum loco constituuntur, adeo quidem, ut ab eo, cuius in mancipio | sunt, neque 33 hereditatem⁵ neque legata aliter capere possint⁶, quam si simul eodem testamento liberi esse iubeantur, sicuti iuris est in persona seruorum. sed differentiae ratio manifesta est, cum a parentibus et a coemptionatoribus isdem uerbis mancipio accipiantur⁷, quibus serui; quod non similiter fit in coemptione.

124. Videamus nunc, quo modo ii, qui alieno iuri subiecti sunt, eo iure liberentur.

125. Ac prius de his dispiciamus, qui in potestate

---

1) adhuc V. 2) 'possis etiam facere: conuenienter qui dabat olim.' Hu. 3) adnumerabat Hu. 4) Si tamen quae- rat aliquis, quare, si qua coemptionem fecit, differat a manci- patis suppl. Hu., ad sensum recte. 5) hereditates V. 6) possunt V. 7) accipiunt V.

---

§ 123. cf. supra 1, 113. infra 1, 138. 2, 160. 3, 114 et Gell. 18, 6, 9, unde apparet quosdam uxorem, quae coemptionem fecerat, in manu mancipioque viri esse dixisse. sicuti iuris est in persona seruorum] cf. infra 2, 186.

§ 124. = I. 1, 12 pr.

§ 125. cf. supra 1, 13 sq.

sunt. 126. Et quidem serui *quemadmodum* potestate liberentur, ex his intellegere possumus, quae de seruis manumittendis superius exposuimus. 127. ¹Hi uero, qui *in potestate parentis* sunt, *mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc distinctionem recipit*; nam *mortuo patre* sane omni modo filii filiaeue sui iuris efficiuntur; mortuo uero auo *non omni modo* nepotes *neptesue* sui iuris *fiunt, sed ita si post mortem aui* in patris sui potestatem recasuri non sunt. itaque si moriente auo *pater eorum et uiuat et in potestate patris fuerit*, tunc post obitum aui *in patris* sui potestate fiunt; si uero is, quo tempore auus moritur, aut iam *mortuus est aut exiit de potestate patris*, tunc hi, *quia in potestatem*²
 34 eius cadere non possunt, sui iuris fiunt. 128. Cum | autem is, cui ob aliquod maleficium³ ex lege Cornelia aqua et igni interdicitur, ciuitatem Romanam amittat, sequitur, ut quia⁴ eo modo ex numero ciuium Romanorum tollitur, proinde ac mortuo eo desinant liberi in potestate eius esse: nec enim ratio patitur, ut peregrinae condicionis homo ciuem Romanum in potestate habeat. pari ratione et si ei, qui in potestate parentis sit, aqua et igni interdictum fuerit, desinit in potestate parentis esse, quia aequae ratio non patitur, ut peregrinae condicionis homo in potestate sit ciuis Romani

---

1) *supplementa debentur Inst.* 2) *patris usque ad potestatem om. V.* 3) *aut uelut inserendum est aut ex lege Cornelia ut glossema cum Kruegero delendum.* 4) *qui V.*

---

§ 126. = I. 1, 12 pr. superius] *cf. supra 1, 21 et quae ibi notata sunt.*

§ 127. = I. 1, 12 pr. *cf. Gai epit. 1, 6 pr. Ulp. 10, 2. infra 1, 146. 2, 156. D. 1, 6, 5 (Ulp. 2829). 25, 3, 3, 2 (Ulp. 982). 1, 7, 41 (Mod. 189). 1, 7, 40 pr. (Mod. 2). Gell. 1, 12, 4. Apul. apol. c. 68.*

§ 128. = I. 1, 12, 1. *cf. Gai epit. 1, 6, 1. Ulp. 10, 3. infra 1, 161. D. 38, 10, 4, 11 (Mod. 148). proinde ac mortuo] D. 37, 4, 1, 8 (Ulp. 1099). 38, 2, 4, 2 (Paul. 595). infra 3, 153.*

parentis. 129. Quod si ab hostibus captus fuerit parens, quamuis seruus¹ hostium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postliminii, quo² hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omnia pristina iura recipiunt; itaque reuersus habebit liberos in potestate: si uero illic mortuus sit, erunt quidem liberi sui iuris; sed utrum ex hoc tempore, quo mortuus est apud hostes parens, an ex illo, quo² ab hostibus captus est, dubitari potest. ipse quoque filius neposue si ab hostibus captus fuerit, similiter dicemus propter ius postliminii potestatem quoque parentis in suspenso esse. 130. Praeterea exeunt liberi uirilis sexus de parentis potestate, si flamines Diales inaugurentur, et | feminini 35 sexus, si uirgines Vestales capiantur. 131. Olim quoque, quo tempore populus Romanus in Latinas regiones colonias deducebat, qui iussu parentis in coloniam Latinam nomen dedissent, desinebant in potestate parentis esse, quia efficerentur alterius ciuitatis ciues. 132. *Praeterea* emancipatione desinunt liberi in potestate³ parentum esse. sed filius quidem tribus man-

1) seruo V.   2) quod V.   3) potestatem V.

§ 129. = I. 1, 12, 5. cf. *Gai epit.* 1, 6, 2. *Ulp.* 10, 4. *Paul.* 2, 25, 1. seruus hostium] cf. I. 1, 3, 4. D. 1, 5, 5, 1 (*Mar-
cian.* 45). pendet ius] cf. D. 14, 6, 1, 1 (*Ulp.* 874). 38, 7, 2, 3
(*Ulp.* 1198). ius postliminii] cf. D. 49, 15, 19 (*Paul.* 1893).
Boeth. l. 4 ad Cic. top. 8, 36 (p. 336 ed. *Baiter*). *Fest. s. v.*
postliminium p. 218 (*Bruns II*⁶, 23). *Isid. orig.* 5, 27, 28. dubi-
tari potest] cf. D. 49, 15, 22, 2 (*Iul.* 761). 49, 15, 12, 1 (*Tryph.*
13). 49, 15, 18 (*Ulp.* 2799). similiter etc.] cf. D. 49, 15, 14 pr.
(*Pomp.* 424). 28, 2, 31 (*Paul.* 1626).

§ 130. cf. *Ulp.* 10, 5. *infra* 1, 145. 3, 114. *Tac. ann.* 4, 16.
Gell. 1, 12, 9. *Plut. Num.* 10 (*Bruns I*⁶, 9). *Ambros. de virgin.*
1, 4, 15. *epist. ad Valentin.* I. 18, 11.

§ 131. cf. *Cic. pro Caec.* 33, 98. *pro domo* 30, 78. *pro
Balbo* 11, 27—13, 31. *Boeth. l. 2 ad Cic. top.* 4, 18 (p. 302
ed. *Baiter*).

§ 132. cf. *Gai. epit.* 1, 6, 3. *Ulp.* 10, 1. I. 1, 12, 6. *infra*
1, 135. 2, 141. 3, 6. 4, 79. D. 28, 3, 8, 1 (*Ulp.* 2510). C. 8, 48

cipationibus, ceteri uero liberi siue masculini sexus siue feminini una mancipatione exeunt de parentium potestate: lex enim XII tabularum tantum in persona filii de tribus mancipationibus loquitur his uerbis: 'si pater *ter*¹ filium uenum duit, a patre filius liber esto'. *eaque* res ita agitur: mancipat pater filium alicui; is eum uindicta manumittit: eo facto reuertitur in potestatem patris; is eum iterum mancipat uel eidem uel alii (sed in usu est eidem mancipari) isque eum postea similiter uindicta manumittit; eo facto rursus in potestatem patris reuertitur²; tertio pater eum mancipat uel eidem uel alii (sed hoc in usu est, ut eidem mancipetur) *eaque* mancipatione *desinit* in potestate patris esse, etiamsi nondum manumissus sit, sed adhuc in
³⁶
 t. s. causa mancipii. | _____³

133. ⁴ *Admonendi autem sumus liberum esse arbitrium ei, qui filium et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem de potestate dimittere*⁵, *nepotem uero in potestate retinere: uel ex diuerso filium quidem in potestate retinere, nepotem uero manumittere, uel omnes sui iuris efficere. eadem et de pronepote dicta esse intellegemus.*

1) *ter* post pater *verisimilius exidit quam post* filium; *quamquam* Ulp. 10, 1 *obstat.* 2) *fueri* reuertitur V. 3) *in pag. 36 paucissimis exceptis nihil legi potuit; cf. apographi supplem. videtur Gaius hic primum adiecisse filium tertia manumissione sui iuris effici; cf. Theoph. 1, 12, 6. haec quae exceperint, cognosci iam certo potest ex Gai epit. 1, 6, 3 med.: 'Tamen cum . . . in hereditate succedit'. cf. Inst. 1, 12, 6 verba 'Et tunc ex edicto praetoris' etc.* 4) *suppl. a Goesch. ex Inst. 1, 12, 7 et Dig. 1, 7, 28.* 5) *de potestate dimittere Inst. potestate dimittere Dig. cf. § 134.*

(49), 6 (a. 531). *Dionys. 2, 27. Boeth. l. 2 ad Cic. top. 4, 19 (p. 303, 17 sq. ed. Baiter). C. I. L. VI 1537 l. 16 (Bruns I⁶, 283).*

§ 133. *cf. Gai epit. 1, 6, 3. D. 37, 4, 7 (Gai. 281). 37, 8, 3 (Marcell. 121). 38, 6, 6 (Ulp. 1101). 37, 8, 1, 4 (Ulp. 1124). 37, 4, 6, 3 (Paul. 579). 37, 8, 4 (Mod. 117). 37, 4, 21 (Mod. 116).*

134. ¹*Praeterea parentes etiam liberos in adoptionem datos in potestate habere desinunt. et in filio quidem, si in adoptionem datur, tres mancipationes | et duae* 37
intercedentes manumissiones proinde fiunt, ac fieri solent, cum ita eum pater de potestate dimittit, ut sui iuris efficiatur. deinde aut patri remancipatur, et ab eo is, qui adoptat, uindicat apud praetorem filium suum esse, et illo contra non uindicante a praetore uindicanti filius addicitur, aut non remancipatur patri, *sed* ab eo uindicat is, qui adoptat, *apud quem in tertia*² mancipatione est: sed sane commodius est patri remancipari.³ in ceteris uero liberorum personis, seu masculini seu feminini sexus, una scilicet mancipatio sufficit, et aut remancipantur⁴ parenti aut non remancipantur.⁴ eadem et in prouinciis apud praesidem prouinciae solent fieri. 135. Qui ex filio semel iterumue mancipato conceptus est, licet post tertiam mancipationem patris sui nascatur, tamen in aui potestate est, et ideo ab eo et emancipari et in adoptionem dari potest. at is, qui ex eo filio conceptus est, qui in tertia mancipatione est, non nascitur in aui potestate: sed eum Labeo quidem existimat in eiusdem mancipio esse, cuius et pater sit: utimur autem hoc iure, ut quamdiu pater eius in mancipio sit, pendeat ius eius, et si quidem pater eius ex mancipatione manumissus erit, cadat in eius potestatem, si uero is, dum in man-

---

1) 'initium hoc deperditum ex Goescheni fere restitutione ad sensum demonstrandum supplevi'. Hu. 2) sed—tertia partim Scheurl, partim Hu. 3) sc. ab eo, cui in adoptionem daturus est, ne aliam personam, cui mancipetur, adhibere necesse sit. cf. Scheurl, de modis liberos in adopt. dandi, Erlang. 1851. 4) remancipatur V.

---

§ 134. cf. Plin. ep. 8, 18, 4. Gell. 5, 19, 3. Suet. Aug. 64. Cic. de fin. 1, 7, 24. Tert. apolog. 9, 7. I. 1, 12, 8. C. 8, 47 (48), 11 (a. 530). infra 2, 141. 3, 6. 4, 79.

§ 135. cf. I. 1, 12, 9. supra 1, 132; 89.

38 cipio sit, de|cesserit, sui iuris fiat. 135^a. Eadem sci-
 licet | ——— vv. 2 ——— |¹ ut supra diximus, quod in
 filio faciunt tres mancipationes, hoc facit una manci-
 patio in nepote. 136. | ——— vv. 2 $\frac{3}{4}$ ——— |² Maximi et
 Tuberonis³ cautum est, ut haec quod ad sacra tantum
 uideatur in manu esse, quod uero ad ceteras causas
 proinde habeatur, atque si in manum non conuenisset.
eae uero mulieres, quae in manum conueniunt per
*coemptionem*⁴, potestate parentis liberantur; nec interest,
 an in uiri sui manu sint an extranei, quamuis hae
 solae loco filiarum habeantur, quae in uiri manu sunt.
 137. | ——— vv. 3 ——— |⁵ desinunt in manu esse, et
 si ex ea mancipatione manumissae fuerint, sui iuris
 efficiuntur. 137^a. | ——— vv. 3 $\frac{1}{2}$ ——— |⁶ nihilo magis
 39 potest cogere, | quam et⁷ filia patrem. sed filia quidem

1) *Krueger Huschkium secutus ita supplet*: dicemus de eo, qui ex nepote semel mancipato necdum manumisso conceptus fuerit. nam. 2) *Krueger ita fere ad sensum suppleri posse censet*: Praeterea mulieres, quae in manum conueniunt, in patris potestate esse desinunt. sed in confarreatis nuptiis de flaminica Diali senatus consulto ex relatione. 3) *Paulus Fabius Maximus et Q. Aelius Tubero css. a. 743 u. = 11 a. Chr.; de ICTis Cornelio Maximo et Q. Aelio Tubero (Pomp. Dig. 1, 2, 2, 45; 46) cogitavit Hu.* 4) *eae—coemptionem ad sensum suppl. Hu.* 5) *Krueger ex parte Huschkium secutus ita fere suppl.*: In manu autem esse mulieres desinunt iisdem modis, quibus filiae familias potestate patris liberantur; sicut igitur filiae familias una mancipatione de potestate patris exeunt, ita eae, quae in manu sunt, una mancipatione. 6) *in V legitur lin. 21 quae; lin. 22/23 cogere coemptionatorem; lin. 23/24 et cui ipsa velit. Krueger sic fere ad sensum supplet*: inter eam uero, quae cum extraneo, et eam, quae cum uiro suo coemptionem fecerit, hoc interest, quod illa quidem cogere coemptionatorem potest, ut se remancipet, cui ipsa uelit, haec autem uirum suum. *Hu. similiter.* 7) *et delendum?*

§ 135^a. cf. supra 1, 132; 134.

§ 136. cf. supra 1, 112; 114; 115^b. Tac. ann. 4, 16.

§ 137. cf. supra 1, 127.

§ 137^a. cf. supra 1, 118; 118^a. I. 1, 12, 10. Fest. v. reman-
 cipatam p. 277 (Bruns II⁶, 32).

nullo modo patrem potest cogere, etiam si adoptiua sit: haec autem *uirum* repudio misso proinde compellere potest, atque si ei numquam nupta fuisset.

138. Ii, qui in causa mancipii sunt, quia seruorum loco habentur, uindicta, censu, testamento manumissi sui iuris fiunt. 139. Nec tamen in hoc casu lex Aelia Sentia locum habet: itaque nihil requirimus, cuius aetatis sit is, qui manumittit et qui manumittitur; ac ne illud quidem, an patronum creditoremue manumissor habeat; ac ne numerus quidem lege Fufia Caninia¹ finitus in his personis locum habet. 140. Quin etiam inuito quoque eo, cuius in mancipio sunt, censu libertatem consequi possunt, excepto eo, quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur; nam quodam modo tunc pater potestatem propriam reseruare sibi uidetur eo ipso, quod² mancipio recipit. ac ne is quidem dicitur inuito eo, cuius in mancipio est, censu libertatem consequi, quem pater ex noxali causa mancipio dedit, ueluti quod furti eius nomine damnatus est et eum mancipio actori dedit: nam hunc actor pro pecunia habet. 141. In summa admonendi sumus aduersus eos, quos in mancipio habemus, nihil nobis | contumeliose facere licere; alioquin iniuriarum³ tene- 40
bimur. ac ne diu quidem in eo iure detinentur homines, sed plerumque hoc fit dicis gratia⁴ uno momento; nisi scilicet ex noxali causa mancipantur.⁵

142. Transeamus nunc ad aliam diuisionem. nam ex his personis, quae neque in potestate neque in

---

1) legis Fuf. Can. V.   2) quo V.   3) iniuria|rumque V.
4) gratiam V.   5) manciparentur V.

---

§ 138. *cf. supra* 1, 123. *infra* 2, 160. 3, 114.

§ 139. *cf. supra* 1, 38; 18; 42; 47.

§ 140. *cf. infra* 4, 75; 79. *Collat.* 2, 3 (*Pap.* 62). *I.* 4, 8, 7. *D.* 43, 29, 3, 4 (*Ulp.* 1616).

§ 141. *cf. supra* 1, 115; 118^a; 132; 134; 137.

§ 142. = *I.* 1, 13 *pr.*

manu neque in mancipio sunt, quaedam uel in tutela sunt uel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. uideamus igitur, quae in tutela, quae in curatione sint: ita enim intellegemus ceteras¹ personas, quae neutro iure tenentur. 143. Ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt.

144. Permissum est itaque parentibus liberis, quos in potestate sua habent, testamento tutores dare: masculini quidem sexus inpueribus, *feminini uero inpueribus puberibusque*, uel² cum nuptae sint. ueteres enim uoluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi leuitatem in tutela esse. 145. Itaque si quis filio filiaeque testamento tutorem dederit, et ambo ad pubertatem peruenerint, filius quidem desinit habere tutorem, filia uero nihilo minus in tutela permanet: tantum enim ex lege Iulia et Papia Poppaea³ iure liberorum a tutela liberantur feminae. loquimur autem
 41 exceptis uirginibus Vestalibus, quas etiam ueteres in honorem⁴ sacerdotii liberas esse uoluerunt: itaque etiam lege XII tabularum cautum est. 146. Nepotibus autem neptibusque ita demum possumus testamento⁵ tutores dare, si post mortem nostram in patris sui potestatem iure⁶ recasuri non sint. itaque si filius meus mortis

1) intellegemus ceteras *Inst. Iust.* intellegimus de ceteris V. intellegemus deinde ceteras *Polenaar*. 2) feminini—uel *suppl. Hu.* 3) Popeia V. 4) honores V. 5) testes V. 6) *om. Inst. Iust.; del. Hu., Krueger.*

§ 143. = I. 1, 13 *pr.*

§ 144. *cf. infra* 1, 190. *Gai epit.* 1, 7, 2. *Ulp.* 11, 1; 15. *Fr. Vat.* 229 (*Paul.* 2057). *D.* 26, 2, 1 *pr.* (*Gai.* 263). 26, 2, 20, 1 (*Paul.* 557). I. 1, 13, 3. *infra* 1, 190. 2, 240; 289. *Liv.* 34, 2. *Cic. pro Mur.* 12, 27. *Boeth. l. 2 ad Cic. Top.* 4, 18 (*p.* 302 B.). *l. 4 ad top.* 11, 46 (*p.* 341 B.). *Isid. orig.* 9, 7, 30. *C. I. L.* VI 10231 (*Bruns* I⁶, 296).

§ 145. *cf. infra* 1, 194. 3, 44. *Ulp.* 11, 14; 15. *Plut. Num.* 10 (*Bruns* I⁶, 9). *Dio* 56, 10, 2; 3. [lege Iulia] a. 736 u. = 18 a. *Chr.* [Papiae Poppaeae] a. 9 *p. Chr.*

§ 146. = I. 1, 13, 3. *cf. Gai epit.* 1, 7, 2. *D.* 26, 2, 1; 2 (*Gai.* 263). *supra* 1, 127.

meae tempore in potestate mea sit, nepotes¹ ex eo non poterunt² ex testamento meo habere tutorem, quamuis in potestate mea fuerint; scilicet quia mortuo me in patris sui potestate futuri sunt.³ 147. Cum tamen in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habeantur, et in hac causa placuit non minus postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut si uiuis nobis nascantur⁴, in potestate nostra fiant. hos *enim* etiam heredes instituere possumus, cum extraneos postumos heredes instituere permissum non sit.⁵ 148. *Vxori*, quae in manu est, proinde ac⁶ filiae, item nurui, quae in filii manu est, proinde ac nepti tutor dari potest. 149. Rectissime autem tutor sic dari potest: LVCIVM TITIVM LIBERIS MEIS TVTOREM DO *uel* VXORI MEAE⁷ TVTOREM DO. sed et si ita scriptum sit: LIBERIS MEIS *uel* VXORI MEAE TITIVS TVTOR ESTO, recte datus intellegitur. 150. In persona tamen | uxoris, quae in manu est, recepta est ⁴² etiam tutoris optio, id est ut liceat ei permittere, quem uelit ipsa, tutorem sibi optare, hoc modo: TITIAE VXORI MEAE TVTORIS OPTIONEM DO. quo casu licet uxori *tutorem optare*⁸ *uel* in omnes res *uel*

1) nepotes quos V. quos *om.* *Inst.* 2) potesint V. poterint *Lachmann.* 3) sint V. 4) nascuntur V. 5) sint V. 6) ac si V. 7) *uel* uxori meae *Hu.* lic V. 8) tutorem optare *suppl. Lachmann.*

§ 147. = I. 1, 13, 4. *cf.* D. 26, 2, 1, 1 (*Gai.* 263). pro iam natis] *cf.* D. 38, 16, 7 (*Cels.* 235). 1, 5, 7 (*Paul.* 1263). 50, 16, 231 (*Paul.* 1908). postumis tutores dari] *cf.* I. 1, 14, 5 = D. 26, 2, 5 (*Ulp.* 2533) et 6 (*Ulp.* 2831). D. 3, 5, 28 (29) (*Call.* 69). 26, 2, 16, 5 (*Ulp.* 2850). 26, 2, 19, 2 (*Ulp.* 1016). *Suet. Caes.* 83. hos enim etiam heredes] *cf. infra* 2, 130; 242; 287.

§ 148. *cf. supra* 1, 110 *sq. infra* 2, 159.

§ 149. *cf. infra* 2, 289. *Fr. Vat.* 229 (*Paul.* 2057). D. 26, 2, 23 (*Afr.* 106). 26, 2, 33 (*Iav.* 228). 26, 2, 8, 3 (*Ulp.* 2671). 26, 2, 10, 4 (*Ulp.* 2830). 26, 2, 16 *pr.* (*Ulp.* 2850). 26, 2, 32, 2 (*Paul.* 1528).

§ 150. *cf. Liv.* 39, 19. *Plaut. Truc.* 4, 4, 6 = 859. *lex Salp.* 22 (*Bruns* I⁶, 143).

in unam forte aut duas. 151. Ceterum aut plena optio datur aut angusta. 152. Plena ita dari solet, ut proxime supra diximus. angusta ita dari solet: TITIAE VXORI MEAE TVTORIS OPTIONEM DVMTAXAT¹ SEMEL DO, aut DVMTAXAT BIS DO. 153. Quae optiones plurimum inter se differunt²: nam quae plenam optionem habet, potest semel et bis et ter et saepius tutorem optare; quae uero angustam habet optionem, si dumtaxat semel data est optio, amplius quam semel optare non potest³, si tantum bis, amplius quam bis optandi facultatem non habet.⁴ 154. Vocantur autem hi, qui nominatim testamento tutores dantur, datiui, qui ex optione sumuntur, optiui.

155. Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex lege XII *tabularum* agnati sunt tutores, qui uocantur legitimi. 156. Sunt autem agnati per uirilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati, ueluti frater eodem patre natus, fratris filius neposue
 43 t. s. ex eo, item patruus et patroi | filius et nepos ex eo. at hi, qui per feminini sexus personas cognatione coniunguntur, non sunt agnati, sed alias naturali iure cognati. itaque inter auunculum et sororis filium non agnatio est, sed cognatio. item amitae, materterae filius non est mihi agnatus, sed cognatus, et inuicem scilicet ego⁵ illi eodem iure coniungor, quia qui nascun-

---

1) tutoris optionem dumtaxat *Hu.* dumtaxat tutoris optionem *V.* 2) differant *V.* 3) poteñ *V.* 4) habetis *V.*

5) scilicet ego *Hu.* scilicet sic eo *V.* *Poeschmann coni.*: et inuicem. scilicet etsi ego illi agnatus sum, non tamen filio illius eodem iure etc. *collato Theoph.* 1, 15, 1 *extr.*; *Polenaar delet* scilicet usque ad coniungor.

---

§ 154. cf. *Ulp.* 11, 14.

§ 155. = *I.* 1, 15 *pr.* cf. *Gai epit.* 1, 7, 1. *Ulp.* 11, 3. *D.* 26, 4, 1 *pr.* (*Ulp.* 2529). 26, 4, 5 *pr.* (*Ulp.* 1000). *C.* 5, 30, 2 (*a.* 293). *Nov. Iust.* 118, 5.

§ 156. = *I.* 1, 15, 1. *D.* 26, 4, 7. cf. *Gai epit.* 1, 7, 1. *Ulp.* 11, 4. *Isid. orig.* 9, 6, 1; 2. *infra* 3, 10.

tur, patris, non matris familiam secuntur. 157. Sed olim quidem, quantum ad legem XII tabularum attinet, etiam feminae agnatos habebant tutores. sed postea lex Claudia lata est, quae¹, quod ad feminas attinet, *agnatorum*² tutelae sustulit: itaque masculus quidem impubes fratrem puberem aut patruum habet tutorem; femina uero talem habere tutorem non potest. 158. Sed adgnationis quidem ius kapitis diminutione perimitur, cognationis uero ius eo modo non commutatur, quia ciuilis ratio ciuilia quidem iura corrumpere potest, naturalia uero non potest.³ 159. Est autem kapitis diminutio prioris *status*⁴ permutatio: eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est kapitis diminutio⁵ aut minor, quam quidam mediam uocant, aut minima. 160. Maxima est kapitis diminutio, cum aliquis simul et ciuitatem et libertatem amittit; quae accidit incensis, qui ex forma censuali uenire⁶ iubentur: quod ius | ——— vv. 1½ ——— |⁷, qui contra eam legem in urbe Roma domicilium habuerint; item feminae, quae ex senatus consulto Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum, quibus inuitis et denuntiantibus⁸ cum seruis

44
t. s.

---

1) q. V.   2) *add. Goeschen.*   3) utique *Inst. Inst. cf.*
§ 64.   4) capitis V.   5) dimidia V.   6) ueniri V.
7) *post ius legitur p, in sequenti versu ex leg.*   8) denuntiantibus dominis V. denuntiantibus nihilo minus *Hu.*

---

§ 157. *cf. infra* 1, 171. *Ulp.* 11, 8. *C. Th.* 3, 17, 2 (*a.* 326). *C.* 5, 30, 3 (*a.* 472). *C. I. L.* VI 1527 l. 14. 15 (*Bruns* I⁶, 283).

§ 158. = *I.* 1, 15, 3. *cf. infra* 3, 27; 51. *Ulp.* 11, 9. *D.* 26, 4, 5, 5 (*Ulp.* 1012). 26, 4, 3, 9 (*Ulp.* 2838). 4, 5, 7 *pr.* (*Paul.* 222). ciuilis ratio] *cf. D.* 50, 17, 8 (*Pomp.* 430). 4, 5, 8 (*Gai.* 107).

§ 159. = *I.* 1, 16 *pr. cf. Ulp.* 11, 10. *D.* 4, 5, 1 (*Gai.* 106). 4, 5, 11 (*Paul.* 1628). *Boeth. l. 2 ad Cic. top.* 4, 18 (*p.* 302 B.). *Auson. Griph.* 65.

§ 160. *cf. I.* 1, 16, 1. *Ulp.* 11, 11. incensis] *cf. Dionys.* 4, 15 *in fine.* qui contra eam legem] *cf. supra* 1, 27. senatus consulto Claudiano] *cf. supra* 1, 84; 91.

eorum coierint. 161. Minor siue media est kapitis diminutio¹, cum ciuitas amittitur, libertas retinetur²; quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum fuerit. 162. Minima est capitis diminutio, cum et ciuitas et libertas retinetur², sed status hominis conmutatur; quod accidit in his, qui adoptantur, item in his, quae coemptionem faciunt, et in his, qui mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur; adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur aut manumittatur, totiens capite diminuatur. 163. Nec solum maioribus capitis diminutionibus ius adgnationis corrumpitur, sed etiam minima; et ideo si ex duobus liberis alterum pater emancipauerit, post obitum eius neuter alteri agnationis iure tutor esse poterit. 164. Cum autem ad agnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximo gradu sunt. |

45
t. s.

vv. 17. —————

3

165. Ex eadem lege XII tabularum libertarum⁴ et inpuherum libertorum⁵ tutela ad patronas liberosque eorum pertinet; quae et ipsa tutela legitima uocatur,

1) dimidia V.   2) retineretur V.   3) *Hollweg statuit in his 17 versibus Gaium primum egisse de legitima gentilium tutela, ad quam lector remittatur infra 3, 17. quid secutum sit, ignoratur.*   4) liberarum V.   5) liberorum V.

§ 161. = I. 1, 16, 2. cf. Ulp. 11, 12. D. 4, 5, 5 pr. (Paul. 221). supra 1, 128.

§ 162. = I. 1, 16, 3. cf. Ulp. 11, 13. D. 4, 5, 3, 1 (Paul. 220). infra 3, 83. 4, 38. adoptantur] cf. supra 1, 97sq. coemptionem] cf. supra 1, 113sq. mancipio dantur] cf. supra 1, 117sq. ex mancipatione manumittuntur] cf. supra 1, 132sq.

§ 163. cf. Ulp. 11, 9. I. 1, 15, 3. D. 26, 4, 2 (Ulp. 2832). C. 5, 30, 4 (a. 498).

§ 164. = I. 1, 16, 7. cf. Gai epit. 1, 7, 1. D. 26, 4, 9 (Gai. 264). lex Salp. c. 29 in fine (Bruns I⁶, 147).

§ 165. = I. 1, 17. cf. Gai epit. 1, 7, 1. Ulp. 11, 3. D. 26, 4, 3 pr. (Ulp. 2838). 26, 4, 5 (Ulp. 1000). Schol. Bob. ad Cic. p. Flacco 34, 84 (p. 244 B.). Script. Hist. Aug. M. Anton. 11, 8. Boeth. l. 4 ad Cic. top. 8, 33 (p. 335 B.).

non quia nominatim ea lege de hac tutela cauetur, sed quia proinde accepta est per interpretationem, atque si uerbis legis *introduc*¹*ta* esset: eo enim ipso, quod hereditates libertorum libertarumque, si | intestati de-⁴⁶
cessissent, iusserat lex ad patronos liberosue eorum t. s.
pertinere, crediderunt ueteres uoluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, quia et agnatos, quos ad hereditatem uocauit, eosdem et tutores esse iusserat.

[De fiduciaria tutela.²] 166. Exemplo patronorum recepta est³ et alia tutela, quae et ipsa legitima uocatur. nam si quis filium nepotemue aut pronepotem inpuberes, uel filiam neptemue aut proneptem tam puberes quam inpuberes alteri ea lege mancipio dederit, ut sibi remanciparentur, remancipatosque manumiserit, legitimus eorum tutor erit. 166^a. Sunt et aliae tutelae, quae fiduciariae uocantur, id est quae ideo nobis competunt, quia liberum caput mancipatum nobis uel a parente uel a coemptionatore manumiserimus.⁴ 167. Sed Latinarum et Latinorum impuberum tutela non omni modo ad manumissores libertinorum⁵ pertinet, sed ad eos, quorum

---

1) *introduc*¹*ta* Inst. accepta V. 2) de fiduciaria in V spatio relicto scriptum est post sequens patronorum. 3) recepta est] rectae V. hic inseruit Krueger paragraphum compositam ex Inst. Iust. 1, 18 et Gai. 1, 172 eumque secutus est Hu.; quam nos leuiter mutauimus. nam 'deinceps' vice adiectivi fungens, quod ex Inst. Iust. receperunt et Kr. et Hu., inter classicos auctores unus Ulpianus usurpauit. cf. E. Th. Schulze, Ztschr. d. Sav. Stiftg. VIII, 290. 4) 'cum Gaius de tutelis fiduciariis plurali numero loquatur, dubitari potest, num eam quoque, quae in Inst. 1, 19 sola remansit, commemorauit. nec tamen hoc loco iniuria ei a librario facta esse uidetur. cf. 1, 175'. Hu. 5) *liueris* | *in*eorum V.

---

§ 166. cf. I. 1, 18. *infra* 1, 172; 175. D. 26, 4, 3, 10 (Ulp. 2838). C. 2, 20 (21), 5 (a. 293). 5, 61, 2 (1) (a. 294).

§ 166^a. = I. 1, 19. *supra* 1, 115. *infra* 1, 172; 175; 195^a. Ulp. 11, 5. D. 26, 4, 4 (Mod. 14).

§ 167. cf. Ulp. 11, 19. *supra* 1, 35. *infra* 3, 56. *lex Salp.* 23 (Bruns I⁶, 143). *lege Iunia*] cf. *supra* 1, 22.

ante manumissionem ex iure Quiritium *fuerunt*: unde si ancilla ex iure Quiritium¹ tua sit, in bonis mea, a me quidem solo, non etiam a te manumissa Latina fieri potest, et bona eius ad me pertinent, sed eius tutela tibi competit; nam ita lege Iunia cauetur. itaque si ab eo, cuius et in bonis et ex iure Quiritium ancilla fuerit, facta sit Latina, ad eundem et bona et tutela pertinent.²

168. Agnatis et patronis et liberorum capitum manumissoribus permissum est feminarum tutelam alii in iure cedere; pupillorum autem tutelam non est per-
 47 missum cedere, quia non uidetur one|rosa, cum tempore pubertatis finiatur. 169. Is autem, cui ceditur tutela, cessicius tutor³ uocatur. 170. Quo mortuo aut kapite diminuto reuertitur ad eum tutorem tutela, qui cessit⁴; ipse quoque, qui cessit, si mortuus aut kapite diminutus sit, a cessicio⁵ tutela discedit et reuertitur ad eum, qui post eum, qui cesserat, secundum gradum in ea tutela habuerit. 171. Sed quantum ad agnatos pertinet, nihil hoc tempore de cessicia tutela quaeritur, cum agnatorum tutelae in feminis lege Claudia sublatae sint. 172. Sed fiduciarios quoque quidam putauerunt cedendae tutelae ius non habere, cum ipsi se oneri subiecerint. quod etsi placeat, in parente tamen, qui filiam neptemue aut proneptem alteri ea lege mancipio dedit, ut sibi remanciparetur, remancipatamque manumisit, idem dici non debet, cum is et legitimus tutor habeatur et non minus huic quam patronis honor praestandus sit.⁶

1) fuerunt—Quiritium *suppl.* Hu.

2) pertinet V.

3) tutor *Goeschen.* uocator V.

4) *corr. ex* cessauit V.

5) a cessicio *Goeschen.* accessio V.

6) est V.

168. *cf. Ulp.* 11, 6; 8; 17. *Boeth. l. 4 ad Cic. top.* 11, 46 (*p. 342 Bait.*). *infra* 1, 196.

§§ 169. 170. *cf. Ulp.* 11, 7.

§ 171. *cf. Ulp.* 11, 8. *supra* 1, 157.

§ 172. *cf. supra* 1, 166. *infra* 1, 175. I. 1, 18.

173. Praeterea senatus consulto mulieribus permis-
sum est in absentis tutoris locum alium petere, quo
petito prior desinit; nec interest, quam longe absit¹
is tutor. 174. Sed excipitur, ne in absentis patroni
locum liceat libertae tutorem petere. 175. Patroni |
autem loco habemus etiam parentem, qui ex eo, quod 48
ipse sibi remancipatam² filiam neptemue aut proneptem
manumisit, legitimam tutelam nactus est. *sed*³ huius
quidem liberi fiduciarii tutoris loco numerantur; pa-
troni autem⁴ liberi eandem tutelam adipiscuntur, quam
et pater eorum habuit. 176. Sed aliquando etiam in
patroni absentis locum permittitur tutorem petere,
ueluti ad hereditatem adeundam. 177. Idem senatus
censuit et in persona pupilli patroni filii. 178. Nam
et⁵ lege Iulia de maritandis ordinibus ei, quae in legi-
tima tutela pupilli sit, permittitur dotis constituendae
gratia a praetore urbano tutorem petere. 179. Sane
patroni filius, etiamsi inpubes sit, *tamen*⁶ libertae effi-
cietur tutor, quamquam in nulla re auctor fieri potest,
cum ipsi nihil permissum sit sine tutoris auctoritate
agere. 180. Item si qua in tutela legitima furiosi aut
muti sit, permittitur ei senatus consulto dotis consti-
tuendae gratia tutorem petere. 181. Quibus casibus
saluam manere tutelam patrono patronique filio mani-
festum est. 182. Praeterea senatus censuit, ut si tutor

1) absit *Krueger*. aberit V. 2) rem mancipatam V.

3) *add. Polenaar*. 4) patroni autem] autem patroni V.

5) e V. 6) *addidit Hu*.

§§ 173. 174. *cf. Ulp.* 11, 22.

§ 175. *cf. supra* 1, 166; 172. *I.* 1, 19 *cum Theophilo*.

§§ 176. 177. *cf. Ulp.* 11, 22.

§ 178. *cf. Ulp.* 11, 20. *D.* 23, 3, 61 *pr.* (*Clem.* 5). 26, 5, 3
Ulp. 2018). 26, 5, 7 (*Ulp.* 2255). lege Iulia] *cf. supra* 1, 145.

§ 179. *cf. I.* 1, 25, 13.

§ 180. *cf. Ulp.* 11, 21. *D.* 26, 1, 17 (*Paul.* 1781). 26, 4,
10, 1 (*Herm.* 51). 26, 1, 1, 2; 3 (*Paul.* 556).

§ 182. *cf. Ulp.* 11, 23. *D.* 40, 5, 41, 2 (*Scaev.* 287). 26, 2,
11, 1—3 (*Ulp.* 2835). *C.* 5, 36, 2 (*a.* 228). 5, 36, 4 (*a.* 260).

pupilli pupillaeue suspectus a tutela remotus sit siue ex iusta causa fuerit excusatus, in locum eius alius tutor detur, quo facto prior tutor amittit tutelam.

49 183. Haec omnia similiter et Romae et in prouinciis obseruantur, scilicet ut¹ in prouinciis a praeside prouinciae tutor *peti debeat*.

184. Olim cum legis actiones in usu erant, etiam ex illa causa tutor dabatur, si inter tutorem et mulierem pupillumue lege² agendum erat: nam quia ipse tutor in re sua auctor esse non poterat, alius dabatur, quo auctore legis actio perageretur: qui dicebatur praetorius tutor³, quia a⁴ praetore urbano dabatur.⁵ sed post sublatas legis actiones quidam putant hanc speciem dandi tutoris in usu esse desisse; aliis *autem* placet adhuc⁶ in usu esse, si legitimo iudicio agatur.

185. Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur in urbe Roma ex lege Atilia a praetore urbano et maiore parte tribunorum plebis, qui Atilianus tutor uocatur; in prouinciis uero a praesidibus prouinciarum *ex lege*

---

1) et V. 'ceterum supplemento ut in ed. Krueg. h. l. non opus, cum Romae a praetore urbano tutorem *peti* Gaius ipse iam ante dixerit'. Hu. 2) pupillumue lege] pupillumque legem V. 3) tutelae V. 4) aut V. 5) datur V. 6) athunc V.

---

§ 183. cf. Ulp. 11, 20. lex Salp. c. 29 (Bruns I⁶, 146).

§ 184. cf. Ulp. 11, 24. I. 4, 10 pr. 1, 21, 3. D. 26, 1, 5 (Pomp. 641). 26, 1, 3, 2—4 (Ulp. 2837). 27, 3, 9, 4 (Ulp. 1014). 26, 1, 4 (Paul. 1780). C. 5, 44. quia ipse tutor etc.] cf. D. 26, 8, 22 (Lab. 216). 26, 8, 1 pr. (Ulp. 2425). 26, 8, 5 pr. (Ulp. 2854). legitimo iudicio] cf. *infra* 4, 103 sq.

§ 185. = I. 1, 20 pr. cf. Gai epit. 1, 7, 2. Ulp. 11, 18. *infra* 1, 195. D. 3, 1, 3 pr. (Ulp. 290). 46, 7, 3, 5 (Ulp. 1704). lex Atilia] cf. Liv. 39, 9. Cic. Verr. 2, 1, 56, 146. Boeth. l. 4 ad Cic. top. 8, 33 (p. 335, 2 Bait.; urbani praetoris iurisdictione formatur). Schol. Sin. 45. 54. l. Iulia et Titia] cf. Diod. 37, 8, 4 Dind. (Excerpt. Vales. p. 397). Theoph. 1, 20 (p. 76 Ferr.). Schol. Sin. 54. lex Salp. 29 (Bruns I⁶, 147). Pap. Oxy. 720. cf. Wilcken Arch. f. Papyrusforsch. III, 313.

Julia et Titia. 186. Et ideo si cui testamento tutor sub condicione aut ex die certo datus sit, quamdiu condicio aut dies pendet, tutor dari potest; item si pure datus fuerit, quamdiu nemo heres existat¹, tamdiu ex his legibus tutor petendus est; qui desinit tutor esse, posteaquam aliquis ex testamento tutor esse coeperit. 187. Ab hostibus quoque tutore capto ex his legibus tutor peti debet; qui desinit tutor esse, si is, qui captus est, in ciuitatem reuersus fuerit: nam reuersus recipit tutelam iure postliminii. |

188. Ex his apparet, quot sint species² tutelarum. 50 si uero quaeramus, in quot genera hae³ species diducantur⁴, longa erit disputatio: nam de ea re ualde ueteres dubitauerunt. nosque⁵ diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione et in his libris, quos ex Quinto Mucio fecimus: hoc solum⁶ tantisper sufficit admonuisse, quod quidam quinque genera esse dixerunt, ut Quintus Mucius; alii tria, ut Seruius Sulpicius; alii duo, ut Labeo; alii tot genera esse crediderunt, quot etiam species essent.

189. Sed inpuberes quidem in tutela esse omnium ciuitatium iure contingit; quia id naturali rationi⁷ conueniens est, ut is, qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur, nec fere ulla ciuitas est, in qua

1) exstat *vel* existit *Polenaar. sed cf. Inst. Iust.* 2) speciesins V. 3) haec V. 4) deducantur V. 5) nosque *Kalb. nos qui V.* 6) solum *Hu. totum V. tantum Polenaar. cf. infra 3, 33.* 7) ratione V. iure *Inst. Iust.*

§ 186. = *I. 1, 20, 1. cf. I. 1, 14, 3. D. 26, 2, 10 pr. (Ulp. 2824). 26, 2, 10, 3; 4 (Ulp. 2830). 26, 2, 11 pr. (Ulp. 2835). 27, 3, 9, 2 (Ulp. 1014).*

§ 187. = *I. 1, 20, 2. cf. D. 26, 4, 1, 2 (Ulp. 2529). 27, 3, 8 (Pap. 347). 26, 1, 15 (Ulp. 2844).*

§ 188. *cf. Ulp. 11, 2. Boeth. l. 4 ad Cic. top. 8, 33 (p. 334sq. Bait.).*

§ 189. = *I. 1, 20, 6. supra] 1, 55.*

non licet parentibus liberis suis inpuberibus testamento¹ tutorem dare; quamuis, ut supra diximus, soli ciues Romani uideantur tantum² liberos suos in potestate habere. 190. Feminas uero perfectae aetatis in tutela esse fere nulla pretiosa ratio suasisse uidetur: nam quae uulgo creditur, quia leuitate animi plerumque decipiuntur et aequum erat eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa³ uidetur quam uera; mulieres enim, quae perfectae aetatis sunt, ipsae⁴ sibi negotia tractant, et in quibusdam | causis dicis gratia tutor⁵ interponit auctoritatem suam; saepe etiam inuitus auctor fieri a praetore cogitur. 191. Unde cum tutore nullum ex tutela iudicium mulieri datur⁶: at ubi pupillorum pupillarumue negotia tutores tractant, eis⁷ post pubertatem tutelae iudicio⁸ rationem reddunt. 192. Sane patronorum et parentum legitimae tutelae uim aliquam habere intelleguntur eo, quod hi neque ad testamentum faciendum neque ad res Mancipi alienandas neque ad obligationes suscipiendas auctores fieri coguntur, praeterquam si magna causa alienandarum rerum Mancipi⁹ obligationisque suscipiendae interueniat.¹⁰ eaque

1) co. st. V.   2) tant V.   3) hispeciosa V.   4) ipsi V.
 5) tutele V.   6) datum V.   7) tractant eis *Cramer.* tractans ei V.
 8) iudici V.   9) mancipio V.   10) interueniant V.

§ 190. *cf. supra* 1, 144. *infra* 2, 122. *Ulp.* 11, 25; 27. *D.* 26, 5, 26 (*Scaev.* 245). *Cic. top.* 11, 46 *c. Boeth. ad h. l.* (p. 342, 20 *Bait.*).

§ 191. = *I.* 1, 20, 7.

§ 192. *cf. Ulp.* 11, 27. *Cic. pro Flacco* 34, 84. ad testam. fac.] *cf. infra* 2, 112; 118; 122. 3, 43. *Ulp.* 20, 16. 29, 3. ad res manc. al.] *cf. infra* 2, 47; 80. *Fr. Vat.* 1 (*Paul.* 1782). 45 (*Paul.* 1011). 259 (*Pap.* 693). oblig. susc.] *cf. infra* 3, 91; 108; 176. *supra* 1, 176; 178; 180. *Fr. Vat.* 110 (*Paul.* 1517). *D.* 23, 3, 60 (*Cels.* 92). *Cic. pro Caec.* 25, 72. *pro Flacco* 35, 86. *C. I. L.* IV *Suppl.* 154 (*Bruns* I⁶, 292, 8). *C. I. L.* VI 10231 (*Bruns* I⁶, 296). *C. I. L.* XIII 7521 = *Dessau* 7473. eaque omnia] *cf. D.* 26, 4, 1 *pr.* (*Ulp.* 2529). *C. I. L.* VI 1527 l. 14. 15. 21 (*Bruns* I⁶, 283).

omnia ipsorum causa constituta sunt, ut quia ad eos intestatarum mortuarum hereditates pertinent¹, neque per testamentum excludantur ab hereditate, neque alienatis pretiosioribus rebus susceptoque aere alieno minus locuples ad eos hereditas *perueniat*. 193. Apud peregrinos non similiter, ut apud nos, in tutela sunt feminae; sed tamen plerumque quasi in tutela sunt: ut ecce² lex Bithynorum, si quid mulier *contrahat*³, maritum auctorem esse iubet aut filium⁴ eius *puberem*.

194. Tutela autem liberantur ingenuae quidem trium *liberorum iure*, *libertinae uero quattuor*, si in *patroni*⁵ liberorumue eius legitima tutela⁶ sint; nam et ceterae, quae alterius generis tutores habent, uelut Atilianos aut fiduciarios, trium liberorum | iure tutela liberantur. 52
195. Potest autem pluribus modis libertina *tutorem* alterius generis habere, ueluti si a femina manumissa sit; tunc enim e lege Atilia petere debet tutorem, uel in prouincia *e lege Iulia* et Titia: nam in patronae tutela esse non potest. 195^a. Item si *sit a* masculo manumissa et auctore eo coemptionem fecerit, deinde remancipata et manumissa sit, patronum quidem habere tutorem desinit, incipit autem habere eum tutorem, a quo manumissa est, qui fiduciarius dicitur.

1) pertinet V.   2) ut ecce *Hollweg*. ui haecce V.

3) contrahat *Lachm.* hat V.   4) filius V.   5) liberorum —patroni *suppl. Hollweg*.   6) tutum V.

§ 193. *cf. Cic. pro Flacco* 30, 74. *Ter. Andr.* 1, 5, 60 = 295.

§ 194. *cf. supra* 1, 145. *infra* 3, 44. *Ulp.* 29, 3. *Dosit.* 15. *D.* 50, 16, 137 (*Paul.* 938). *Plut. Num.* 10. *C. I. L.* VI 10246. 10247 (*Bruns* I⁶, 295). 1877 (*Dessau* 1910). VIII 4573. *papyrus saepe legitur: χωρὶς κυρίου χρηματίζονσα (τέκνων διακρίω) κατὰ τὰ Ῥωμαίων ἔθνη* (*BGU.* 94. 96. 131. 717. 920. *CPR.* 3. 9. 63. 140. 176. 227. *Pap. Lond.* II 171 b. *Pap. Grenf.* II 85. *Pap. Lips* 3 I 3; 7. II, 6. 4, 8. 5 II 5. 29, 2. *Arch. f. Papyrusforsch.* I, 299, 17).

§ 195. *cf. supra* 1, 185.

§ 195^a. *cf. supra* 1, 115.

- 195^b. Item si patronus eiusue filius in adoptionem se dedit, debet liberta e lege Atilia uel Iulia et Titia tutorem petere. 195^c. Similiter ex iisdem legibus petere debet tutorem liberta¹, si patronus decesserit nec ullum uirilis sexus liberorum in familia reliquerit. 196. Masculi autem cum² puberes esse coeperint, tutela liberantur: puberem autem Sabinus quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores eum esse putant³, qui habitu corporis pubertatem ostendit, id est eum, qui generare potest; sed in his, qui pubescere non possunt, quales sunt spadones, eam aetatem esse spectandam, cuius aetatis puberes fiunt; sed diuersae scholae auctores annis putant pubertatem aestimandam, id est eum
 53 t. s. puberem esse existimant, qui | XIII annos expleuit. |⁴
 ————— tota pag. —————
 54 t. s. 197. . . . | aetatem peruenerit, in qua res suas tueri possit, sicuti apud peregrinas gentes custodiri superius indicauimus. 198. Ex iisdem causis et in prouinciis a praesidibus earum curatores dari uolunt.⁵

1) busta V. 2) autem cum *verisimile Studemundo visum est*. 3) *librarius alteram syllabam errore bis scripsisse videtur*. 4) in p. 53 Gaius primum de pubertate Neratii Prisci sententiam (Ulp. 11, 28) addidisse, deinde ad eas personas, quae in curatione sunt (cf. 1, 142. 143), transisse videtur, cf. Epit. 1, 8. quid postea specialiter Gaius tractauerit, in incerto relinquimus. 5) uoluit Hu. solent Lachmann.

§ 195^b. cf. I. 1, 22, 4. Ulp. 11, 9.

§ 195^c. cf. supra 1, 179. Liv. 39, 9.

§ 196. cf. supra 1, 168; 189; 103. Ulp. 11, 28. Paul. 3, 4^a, 1; 2. I. 1, 22 pr. D. 27, 3, 4 pr. (Paul. 1786). 28, 6, 2 (Ulp. 2469). 28, 1, 5 (Ulp. 2468). C. 6, 22, 4 (a. 294). 5, 60, 3 (a. 529). Senec. cons. ad Marciam 24, 1. Quintil. inst. or. 4, 2, 5. Cass. Dio 54, 16, 7. Fest. s. v. pubes p. 250. 251. Tertull. de anima 38. de virg. ueländ. c. 11. Macrob. Somn. Scip. 1, 6, 71. Saturn. 7, 7, 6. Serv. ad Verg. Bucol. 8, 40. ad Aen. 7, 53. Isid. orig. 11, 2, 13. lex col. Iul. Gen. c. 98 (Bruns I⁶, 132).

§ 197. cf. supra 1, 189. Gai epit. 1, 8. Ulp. 12, 4. I. 1, 23 pr. Script. Hist. Aug. M. Anton. 10, 12. Isid. orig. 10, 53.

§ 198. cf. D. 26, 5, 8, 3 (Ulp. 2293). 27, 10, 2 (Paul. 1061).

199. Ne tamen et pupillorum et eorum, qui in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribusque consumantur aut deminuantur, curat praetor, ut et tutores et curatores eo nomine satisdant. 200. Sed hoc non est perpetuum; nam et tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est; et curatores, ad quos non e¹ lege curatio² pertinet, sed *qui* uel a consule uel a praetore uel a praeside prouinciae *dantur*, plerumque non coguntur satisdare, scilicet quia satis *honesti electi* sunt.

---

1) non e] nonne V.   2) curato V.

---

§§ 199. 200. = I. 1, 24 *pr.* *cf. infra* 4, 99. D. 26, 4, 5, 1; 3 (*Ulp.* 1000). 2, 8, 8, 4 (*Paul.* 259). *Tit.* 27, 7. 46, 6. C. 2, 40(41), 4 (*a.* 294). *Tit.* 5, 57. 5, 42. a consule] *cf. Suet. Claud.* 23. *Plin. ep.* 9, 13, 16. *Script. Hist. Aug. M. Anton.* 10, 11. I. 1, 20, 3.

COMMENTARIVS SECVNDVS.

55
t. s. 1. *Superiore commentario de iure personarum ex-*
posuimus; modo uideamus de rebus: quae uel in
nostro patrimonio sunt uel extra nostrum patrimonium
habentur.

2. Summa itaque rerum diuisio in duos articulos
diducitur: nam aliae sunt diuini iuris, aliae humani.
3. Diuini iuris sunt ueluti res sacrae et religiosae.
4. Sacrae sunt, quae diis superis consecratae sunt;
religiosae, quae diis Manibus relictæ sunt. 5. Sed
sacrum quidem hoc solum existimatur, quod *ex* aucto-
ritate populi Romani consecratum est, ueluti lege de
ea re lata aut senatus consulto facto. 6. Religiosum
uero nostra uoluntate facimus mortuum inferentes in
locum nostrum, si modo eius mortui funus ad nos
pertineat. 7. Sed in prouinciali solo placet plerisque
solum religiosum non fieri, quia in eo solo dominium

---

§ 1. = *I.* 2, 1 *pr.* *cf.* *Gai epit.* 2, 1 *pr.* *supra* 1, 8.

§§ 2. 3. = *D.* 1, 8, 1 *pr.* *cf.* *Gai epit.* 2, 1, 1. *D.* 43, 1, 1 *pr.*
(*Ulp.* 1459).

§ 4. *cf.* *I.* 2, 1, 7. *Fest. v. religiosus* p. 289 *M.* *religiosum*
p. 281 *M.* (*Bruns* II⁶, 32). *Macrob. Sat.* 3, 3. *Gromat. ed. Lachm.*
p. 22.

§ 5. *cf.* *I.* 2, 1, 8. *D.* 36, 4, 15 (*Val.* 1). 1, 8, 9 *pr.* 1; 2
(*Ulp.* 1483). 1, 8, 6, 3 (*Marcian.* 74). *Cic. de harusp. resp.* 6,
11 *sq. ad Att.* 4, 2, 3. *Fest. v. sacratae leges* p. 318 (*Bruns*
II⁶, 35). *sacer mons* p. 318 (*Bruns* II⁶, 34). *Gell.* 4, 9, 8.

§ 6. *cf.* *I.* 2, 1, 9. *D.* 36, 4, 15 (*Val.* 1). 11, 7, 2, 5 (*Ulp.*
728). 1, 8, 6, 4 (*Marcian.* 74). *Fest. v. fulguritum* p. 12 (*Bruns*
II⁶, 10).

§ 7. *cf. supra* 1, 6. *infra* 2, 21; 27; 46. *Gromat. ed. Lachm.*
p. 36 (*Bruns* II⁶, 89). 63. *Plin. ad Trai.* 49. 50 (58. 59). *Theoph.*
2, 1, 40 (*p.* 115 *Ferr.*). *Dio Cass.* 41, 43, 2.

populi Romani est uel Caesaris, nos autem possessionem tantum uel usumfructum habere uidemur; utique tamen, etiamsi non sit religiosum¹, pro religioso habetur: item quod in prouinciis² non ex auctoritate populi Romani consecratum est, proprie sacrum non est, tamen pro sacro habetur. 8. Sanctae quoque res, uelut muri et portae, quodam modo diuini iuris sunt. 9. Quod autem diuini iuris est, id nullius in bonis est: id uero, quod humani | *iuris est, plerumque alicuius in bonis est; potest autem et nullius in bonis esse: nam res hereditariae, antequam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt*³ | ——— vv. fere 8 ——— | ue domino. 10. ⁴Hae autem res, quae humani iuris sunt, aut publicae sunt aut priuatae. 11. Quae publicae sunt, nullius uidentur in bonis esse; ipsius enim uniuersitatis esse creduntur. priuatae sunt, quae singulorum hominum sunt.

56
t. s.

12. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. 13. *Corporales* hae sunt, quae tangi possunt, uelut fundus, homo, uestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. 14. Incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in⁵

1) religiosus V. 2) 'in prouinciis noli cum Momms. et ed. Stud. pro glossemate habere novamque hic § 7^a ponere'. Hu. 3) iuris—sunt suppl. ex D. 1, 8, 1 pr. 4) §§ 10—14 restitutae partim ex Dig. 1, 8, 1. 5) in add. Hu. ex Inst. (cf. Theoph.

§ 8. = D. 1, 8, 1 pr. I. 2, 1, 10. cf. Gai epit. 2, 1, 1. D. 1, 8, 11 (Pomp. 818). 1, 8, 9, 3; 4 (Ulp. 1486). 43, 6, 3 (Paul. Sent. 5, 6, 1^a). 1, 8, 8, 2 (Marcian. 256). 43, 6, 2 (Herm. 89). Isid. orig. 15, 4, 2 in fin.

§ 9. = D. 1, 8, 1 pr. cf. Gai epit. 2, 1, 1. I. 2, 1, 7. infra 3, 97. D. 1, 8, 6, 2 (Marcian. 74). 41, 3, 9 (Gai. 110). 6, 1, 23, 1 (Paul. 328). C. 3, 44, 4 (a. 223). res hereditariae] cf. infra 2, 52 sq. 3, 201.

§§ 10. 11. cf. D. 43, 1, 1 pr. (Ulp. 1459). 50, 16, 15 (Ulp. 343). 43, 1, 2, 1 (Paul. 745). 1, 8, 6, 1 (Marcian. 71) = I. 2, 1, 6.

§§ 12—14. = I. 2, 2. D. 1, 8, 1, 1. cf. Gai epit. 2, 1, 2;

57
t. s. iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur¹, et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, | plerumque corporale est, ueluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius successionis et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum. | ———
vv. 2¹/₄ ——— | ² non extollendi, ne luminibus uicini officiatur: item fluminum et stillicidiorum idem³ ius ut | ——— 5 vv. ——— | —

14^a. Res praeterea aut mancipi sunt aut nec mancipi.⁴ | ——— vv. 5 ——— | seruitutes praediorum urbanorum nec mancipi sunt. item stipendiaria praedia et

2, 2, 1); exhibent Dig. quoque et Gai epit. cf. infra 3, 131; 141. aliter infra 3, 182. 1) nam, quod addunt Inst. et Dig., melius abest. 2) ad sensum praeunte Kruegero suppleri potest: Praediorum urbanorum iura sunt uelut ius altius tollendo aedes suas officiendi luminibus uicini aedium aut.

3) Krueger partim Epitomam secutus optime ita supplevit: ius id est (pro idem ius) ut uicinus flumen uel stillicidium in aream uel in aedes suas recipiat; item cloacae immittendae et luminum immittendorum. praediorum rusticorum iura sunt uelut uia, iter, actus, item pecoris ad aquam adpulsus, item ius aquae ducendae. haec iura tam rusticorum quam urbanorum praediorum seruitutes uocantur (cf. Dig. 1, 8, 1, 1 in fine et Inst. 2, 2, 3). 4) abhinc Krueger supplet: mancipi sunt uelut fundus in Italico solo, item aedes in Italico solo, item serui et ea animalia, quae collo dorsoue domari solent, uelut boues, equi, muli, asini, item seruitutes praediorum rusticorum. nam.

3. D. 8, 2, 2 (Gai. 175). Cic. top. 5, 27 et Boeth. ad h. l. (p. 319 Bait.). Quint. inst. 5, 10, 116.

§ 14. obligationes quoquo modo contractae] cf. infra 2, 38. iura praediorum rusticorum] cf. infra 2, 17.

§ 14^a. cf. Ulp. 19, 1. supra 1, 120. Fr. Vat. 259 (Pap. 693). C. 7, 31, 1, 5 (a. 531). Boeth. l. 3 ad Cic. top. 5, 28 (p. 321 Bait.).

tributaria nec Mancipi sunt. 15. Sed quod diximus ea animalia, quae domari solent¹, Mancipi esse, n ——— | ——— v. 1 $\frac{3}{4}$ ——— |² statim ut nata sunt, Mancipi esse putant³; Nerua uero et Proculus et ceteri diuersae scholae auctores non aliter ea Mancipi esse putant quam si domita sunt; et si propter nimiam feritatem domari non possunt, tunc uideri Mancipi esse incipere, cum ad eam aetatem peruenerint, in qua⁴ domari solent. 16. At ferae bestiae nec Mancipi sunt, uelut ursi, leones, item ea animalia, quae ferarum⁵ bestiarum numero sunt, uelut elefanti et cameli, et ideo ad rem non pertinet, quod haec animalia etiam collo dorsoue domari solent; nam ne notitia quidem eorum animalium illo tempore fuit, quo constituebatur quasdam res Mancipi esse, quasdam nec⁶ Mancipi. 17. Sed item fere omnia, quae incorporalia sunt, nec Mancipi sunt, exceptis seruitutibus praediorum rusticorum; nam eas Mancipi esse constat, quamuis sint ex numero rerum incorporalium.

18. Magna autem differentia est inter Mancipi res et nec Mancipi. 19. Nam res nec Mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. 20. Itaque si tibi

58
t. s.

1) ea—solent *suppl.* Krueger. 2) nostri quidem praecceptores haec animalia *Hu. fere suppl., conatus etiam cetera, quae in lacuna fuerint, divinare. sed haec nimis incerta.*

3) putantur V. 4) in qua] quia V. *cf. supra* 1, 197.

5) ferarum *Goeschen. fere V. cf. Kalb, Arch. Lexicogr.* I, 83.

6) non V. — ceteras res mobiles (§§ 20. 81) praeter animalia *Gaius omittit etiam § 32.*

§ 15. *cf. Isid. orig.* 9, 4, 45 (*Bruns* II⁶, 86).

§ 16. *cf. Varro r. r.* 2, 6, 3. 2, 9, 7 (*Ed. Aedil. D.* 21, 1, 40).

§ 17. *cf. supra* 1, 120. *infra* 2, 27; 29. *Ulp.* 19, 1. *Fr. Vat.* 45 (*Paul.* 1011).

§ 19. *cf. infra* 2, 28. *D.* 41, 1, 43, 1 (*Gai.* 159). *I.* 2, 1, 40 *cum Theoph.* (p. 115 *Ferr.*). *Ulp.* 19, 7. *Boeth. l. c.* p. 322.

§ 20. *cf. D.* 41, 1, 31 *pr.* (*Paul.* 482).

59
t. s.

uestem uel aurum uel argentum tradidero siue ex uenditionis causa siue ex donationis siue quauis alia ex causa, statim tua fit ea res, si modo ego eius dominus sim. 21. In¹ eadem | causa sunt prouincialia praedia, quorum alia stipendiaria, alia tributaria uocamus: stipendiaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae populi Romani esse intelleguntur; tributaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae Caesaris esse creduntur. 22. Mancipi uero res sunt, quae per mancipationem ad alium transferuntur; unde etiam mancipi res sunt dictae. quod autem ualet mancipatio, *idem ualet et in iure cessio*. 23. *Et mancipatio*² quidem quemadmodum fiat, superiore commentario tradidimus. 24. In iure cessio autem hoc modo fit: apud magistratum populi Romani uelut praetorem urbanum aut peregrinum³ is, cui res in iure ceditur, rem tenens ita dicit: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO; deinde postquam hic uindicauerit, *praetor interrogat eum*, qui cedit, an contra uindicet; quo negante aut tacente tunc ei, qui uindi-

---

1) ante in duae litterae ic vel io vel una m fuerunt in V, quibus iure ciuili significari putauerunt Hu., Polen., Muirh. sed cf. Studemundi supplementum. fortasse ante in fuit fere vel simile quid. neque enim prouincialia praedia pleno iure (2, 19), sicut ceterae res nec mancipi, traditione alterius fieri possunt, quoniam eorum proprietates est populi Romani aut Caesaris. cf. 2, 7. 2) idem—mancipatio suppl. Goeschen, Savigny. 3) uelut—peregrinum] sic solvimus compendia codicis ū pr. ū a pr.; voces quae sequuntur praesides prouinciae ut glossema del.

---

§ 21. cf. supra 1, 6. 2, 7. Fr. Vat. 61. 259. 283. 285. 289. 293. 315. 316. I. 2, 1, 40 cum Theoph. (p. 115 Ferr.).

§ 22. cf. supra 1, 119; 120. infra 2, 204. Ulp. 19, 3. Fr. Vat. 311 (Paul. 41). Diocl. et Const. Fr. Vat. 313 (a. 296). Boeth. l. 3 ad Cic. top. 5, 28 (p. 322 Bait.). Varr. r. r. 2, 10, 4 (Bruns II⁶, 65).

§ 23. cf. supra 1, 119.

§ 24. = Boeth. l. 3 ad Cic. top. 5, 28 (p. 322 Bait.). cf. Ulp. 19, 9; 10. supra 1, 134. infra. 2, 65.

cauerit, eam rem addicit; idque legis actio uocatur. hoc fieri potest etiam in prouinciis apud praesides earum. 25. Plerumque tamen et fere semper mancipationibus utimur: quod enim ipsi per nos praesentibus amicis agere possumus, hoc non interest *nec* necesse¹ cum maiore difficultate apud praetorem aut apud praesidem prouinciae agere. 26. Quod si neque mancipata neque in iure cessa sit res Mancipi² | ———

60
t. s.

————— | ———— vv. 8 ———— |³
27. — *admonendi* sumus, — *esse*, prouincialis soli nexum non *esse*; — *significationem* solum non *aliter*⁴ — Mancipi — prouinciale nec Mancipi est. *aliter* enim ueteri lingua a — Mancipia —.

61
t. s.

28. *Res* incorporales traditionem non recipere manifestum est. 29. Sed iura praediorum urbanorum in iure cedi *tantum* possunt; rusticorum uero etiam man-

1) *nec duplicavit Hu.* 2) 'puta secutum esse: sed tantum tradita. ceterum V ex hac pag. pauca tantum continet verba initio quorundam versuum, velut v. 7 m plena possessio concessa, v. 8 ex formula quamquam (*pro hoc sed dubie* qua hi qui *Suppl.*), v. 11 fructus na, v. 12 Item adhuc i, v. 17 non fuissent. suspicari licet Gaium in hac pag. primum dixisse rem Mancipi traditam tantum non effici accipientis ex iure Quir., donec usucapiatur (in bonis fieri postea demum dicit § 41); deinde exposuisse de iure commercii, et plenius quidem quam Ulp. 19, 4; 5'. Hu. 3) reliquias vide in apographo. 4) non aliter — V? Italicum Krueger. Goeschen sententiam ita supplevit: recipit enim nexus significationem solum non aliter quam si Mancipi est.

§ 26. cf. *infra* 2, 41; 204.

§ 27. cf. *supra* 1, 120. 2, 7; 21. C. 7, 31, 1 (a. 531). *Gromat. ed. Lachm. p. 36* (Bruns II⁶, 89). 62. *Cic. pro Flacc.* 32, 80 ('Illud quaero, sintne ista praedia censui censendo, habeant ius ciuile, sint necne sint Mancipi'). *Sozom. hist. eccl.* 7, 9.

§ 28. cf. *supra* 2, 19. D. 41, 1, 43, 1 (*Gai.* 159).

§ 29. cf. *supra* 2, 17. D. 8, 2, 39 (*Paul.* 998). *Fr. Vat.* 45 (*Paul.* 1011).

cipari possunt. 30. Ususfructus in iure cessionem tantum recipit: nam dominus proprietatis alii usumfructum in iure cedere potest, ut ille usumfructum habeat et ipse nudam proprietatem *retineat*. ipse usufructuarius in iure cedendo domino proprietatis usumfructum efficit, ut a se discedat et conuertatur in proprietatem; alii uero in iure cedendo nihilo minus ius suum retinet: creditur enim ea cessione nihil agi. 31. Sed haec scilicet in Italicis praediis ita sunt, quia
 62 et ipsa praedia mancipationem | et in iure cessionem recipiunt. alioquin in prouincialibus praediis siue quis usumfructum siue ius eundi agendi aquamue ducendi uel altius tollendi aedes aut non tollendi, ne luminibus uicini officiat, ceteraque similia iura constituere uelit, pactionibus et stipulationibus id efficere potest; quia ne ipsa quidem praedia mancipationem aut *in* iure cessionem recipiunt. 32. Sed¹ cum ususfructus et hominum et ceterorum animalium constitui possit, intellegere debemus horum² usumfructum etiam in prouinciis per in iure cessionem constitui posse. 33. Quod autem diximus usumfructum in iure cessionem tantum recipere, non est temere dictum, quamuis³ etiam per mancipationem constitui possit eo, quod in mancipanda proprietate detrahi potest; non enim ipse ususfructus mancipatur, sed cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit, ut apud⁴ alium ususfructus, apud alium proprietas sit.

---

1) recipiunt. Sed] recipiunt' et V. recipiunt. Et *Boecking*.
 2) honorum V. 3) quamuis *Goeschen*. quod iis V. 4) aputut V.

---

§ 30. *cf. Paul.* 3, 6, 32. *Fr. Vat.* 45. 47. 48. 49. 50. 54. 75, 4. *Ulp.* 19, 11. *infra* 2, 33. *I.* 2, 4, 3. *D.* 23, 3, 66 (*Pomp.* 254).

§ 31. *cf. Gai epit.* 2, 1, 3. *I.* 2, 4, 1. 2, 3, 4. *D.* 7, 1, 3 *pr.* (*Gai.* 494). 7, 1, 25, 7 (*Ulp.* 2587).

§ 32. *cf. D.* 7, 1, 3, 1 (*Gai.* 494).

§ 33. *cf. supra* 2, 30. *Fr. Vat.* 47 (*Paul.* 985). 50 (*Paul.* 989). *D.* 7, 1, 32 (*Pomp.* 775).

34. Hereditas quoque in iure cessionem tantum recipit. 35. Nam si is, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, in iure eam alii ante aditionem cedat, id est antequam heres extiterit, proinde fit heres is, cui in iure cesserit, ac si ipse per legem ad hereditatem uocatus esset: post obligationem uero si cesserit, nihilo minus ipse | heres permanet et ob id 63 creditoribus¹ tenebitur, debita uero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt; corpora uero eius hereditatis proinde transeunt ad eum, cui cessa est hereditas, ac si ei singula in iure cessa fuissent. 36. Testamento autem scriptus heres ante aditam quidem hereditatem in iure cedendo eam alii nihil agit²; postea uero quam adierit si cedat, ea accidunt, quae proxime diximus de eo, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, si post obligationem in iure cedat. 37. Idem et de necessariis heredibus diuersae scholae auctores existimant, quod nihil uidetur interesse, utrum *aliquis* adeundo hereditatem³ fiat heres an inuitus existat.⁴ quod quale sit, suo loco apparebit: sed nostri praeceptores putant nihil agere necessarium heredem, cum in iure cedat hereditatem.

38. Obligationes quoquo modo contractae nihil eorum recipiunt: nam quod mihi ab aliquo debetur, id si uelim tibi deberi, nullo eorum modo, quibus res corporales ad alium transferuntur, id efficere possum⁵;

---

1) ac creditoribus V. 2) agi V. 3) hereditatem statem V.
4) existant V. 5) possumus V.

---

§ 34. cf. *Ulp.* 19, 11. *Serv. ad Verg. Aen.* 3, 297.

§ 35. cf. *infra* 3, 85. *Ulp.* 19, 12—14. *D.* 44, 4, 4, 28 (*Ulp.* 1681). *C.* 7, 75, 1 (a. 213). *Senec. de benef.* 6, 5, 3. cesserit] 'sive ipse heres, sive is, cuius is iuri postea subiectus est, velut si sua heres filia in manum eius convenerit (3, 84)'. *Hu. Varr. r. r.* 3, 16, 2.

§ 36. cf. *infra* 3, 86. *Ulp.* 19, 13; 14. *Plin. ep.* 5, 1, 3.

§ 37. cf. *infra* 3, 87. suo loco] *infra* 2, 152 sq.

§ 38. cf. *supra* 2, 14; 19; 22. *infra* 3, 176.

sed opus est, ut iubente me tu ab eo stipuleris; quae res efficit, ut a me liberetur et incipiat tibi teneri. quae dicitur nouatio obligationis. 39. Sine hac uero nouatione non poteris¹ tuo nomine agere, sed debes
 64 ex persona mea quasi cognitor | aut procurator meus experiri.

40. Sequitur, ut admoneamus apud peregrinos quidem unum esse dominium; nam aut dominus quisque est aut dominus non intellegitur. quo iure etiam populus Romanus olim utebatur: aut enim ex iure Quiritium unusquisque dominus erat aut non intellegebatur dominus. sed postea diuisionem accepit dominium, ut alius possit esse ex iure Quiritium dominus, alius in bonis habere. 41. Nam si tibi rem mancipi neque mancipauero neque in iure cessero, sed tantum tradidero, in bonis quidem tuis ea res efficitur, ex iure Quiritium uero mea permanebit, donec tu eam possidendo usucapias: semel enim impleta usucapione proinde pleno iure incipit, id est et in bonis et ex iure Quiritium tua res esse, ac si ea mancipata uel in iure cessa esset. 42. *Usucapio autem*² mobilium quidem rerum anno completur, fundi uero et aedium biennio; et ita lege XII tabularum cautum est.

43. Ceterum³ etiam earum rerum usucapio nobis competit, quae non a domino nobis traditae fuerint,

1) poterit V.

2) esset—autem *suppl. Lachmann.*

3) ceterarum V.

§ 39. *cf. infra* 4, 82; 86.

§ 40. *cf. supra* 1, 54; 35; 167. *infra* 2, 88. 3, 166. *Theoph.* 1, 5, 4 (*p. 25 Ferr.*).

§ 41. *cf. supra* 2, 26. *infra* 2, 204. 3, 80. *Ulp.* 1, 16. *D.* 40, 12, 38, 2 (*Paul.* 1573).

§ 42. *cf. Ulp.* 19, 8. *I.* 2, 6 *pr. cum Theoph.* (*p. 129 Ferr.*). *infra* 2, 54; 204. *C.* 7, 31, 1 (*a. 531*). *Cic. pro Caec.* 19, 54. *topic.* 4, 23. *Plin. ep.* 5, 1, 10. *Boeth. l. 2 ad Cic. top.* 4, 23, *unde Isid. orig.* 5, 25, 30 (*Bruns II^s, 76*).

§§ 43. 44. *cf. infra* 2, 49. *Ulp.* 19, 8. *I.* 2, 6 *pr. D.* 41, 10, 5 (*Ner.* 36). 41, 3, 1 (*Gai.* 333).

siue mancipi sint eae res siue nec mancipi, si modo eas¹ bona fide acceperimus, cum crederemus eum, qui traderet, dominum esse. 44. Quod ideo receptum uideatur, ne rerum dominia diutius in incerto essent, cum sufficeret domino ad inquirendam rem suam anni aut biennii spatium, quod tempus ad usucapionem possessori tributum est. 65

45. Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide alienam rem possideat, non tamen illi usucapio procedit, uelut si quis² rem furtiuam aut ui possessam possideat³; nam furtiuam lex XII tabularum usucapi prohibet, ui possessam lex Iulia et Plautia. 46. Item prouincialia praedia usucapionem⁴ non recipiunt. 47. *Item olim*⁵ mulieris, quae in agnatorum tutela erat⁶, res mancipi usucapi non poterant, praeterquam si ab ipsa tutore auctore traditae essent: id ita lege⁷ XII tabularum cautum erat.⁸ 48. Item liberos homines et res sacras et religiosas usucapi non posse manifestum est. 49. Quod ergo uulgo dicitur furtiuarum rerum et ui possessarum usucapionem per legem XII tabularum⁹ prohibitam esse, non eo pertinet, ut ne ipse fur quine per uimi possidet, usucapere possit (nam huic alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide

---

1) ea V. 2) qui V. 3) possideatur V. 4) usucapio V.
 5) item olim *Goeschen.* res V. 6) erant V. 7) legem V.
 8) m (*vel ca?*) f V. 9) legem XII tabularum] lege XII tab. V.
legem Inst. Iust.

§ 45. *cf. infra* 2, 49. *I.* 2, 6, 1; 2. *D.* 47, 8, 6 (*Ven.* 75). 41, 3, 33 *pr.* (*Iul.* 614). 41, 3, 4, 6 (*Paul.* 673). *Gell.* 17, 7. lex Iulia et Plautia] *cf. D.* 41, 3, 33, 2 (*Iul.* 614). 41, 3, 4, 22; 23 (*Paul.* 674).

§ 46. *cf. supra* 2, 7; 21. *I.* 2, 6 *pr.* *C.* 7, 31, 1, 2 (*a.* 531).

§ 47. *cf. supra* 1, 192. *infra* 2, 80. *Fr. Vat.* 259 (*Pap.* 693). *Fr. Vat.* 1 (*Paul.* 1782). *Cic. ad Att.* 1, 5, 6. *pro Flacco* 34, 84.

§ 48. *cf. I.* 2, 6, 1. *D.* 41, 3, 9 (*Gai.* 110). *C.* 7, 14, 6 (*a.* 293). 7, 22, 3 (*a.* 314). *Cic. de harusp. resp.* 14, 32. *Gromat. ed. Lachm. p.* 56.

§ 49. = *I.* 2, 6, 3. *cf. D.* 41, 3, 24 (*Pomp.* 289).

possidet), sed nec ullus alius, quamquam ab eo bona fide emerit, usucapiendi ius habeat. 50. Vnde in rebus mobilibus non facile *procedit, ut bonae fidei possessori usucapio* competat, quia qui alienam rem uendidit et tradidit, furtum committit; idemque accidit etiam, si ex alia causa tradatur. sed tamen hoc aliquando aliter se habet; nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam uel apud eum depositam¹ existimans eam esse
 66 here|ditariam, uendiderit aut donauerit, furtum non committit; item si is, ad quem ancillae ususfructus pertinet, partum etiam² suum esse credens uendiderit aut donauerit, furtum non committit; furtum enim sine affectu furandi non committitur. aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine uitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur. 51. Fundi quoque alieni potest aliquis sine ui³ possessionem nancisci, quae uel ex negligentia domini uacet, uel quia dominus sine successore decesserit uel longo tempore afuerit: quam⁴ si ad alium bona fide accipientem transtulerit, poterit usucapere possessor; et quamuis ipse, qui uacantem possessionem nactus est, intellegat alienum esse fundum, *tamen* nihil *hoc bonae fidei possessori* ad usucapionem nocet, *cum* inprobata sit eorum sententia, qui putauerint *furtium* fundum fieri posse.

---

1) eum depositam *Inst.* eundem positam V. 2) et V. eius *coni. Hu. cf. Dig.* 3) sine ui] ine ui *corr. ex* in eum V. 4) quam *Goeschen.* nam V.

---

§ 50. = I. 2, 6, 3 *med.* — 6. *cf. D.* 41, 3, 36 (*Gai.* 492). furtum non committit — committitur] = *D.* 41, 3, 37 *pr.* quia qui alienam] *cf. C.* 7, 26, 1 (*a.* 213). 7, 26, 7 (*a.* 294). ancillae ususfructus] *cf. Paul.* 3, 6, 19. furtum enim] *cf. infra* 3, 197. aliis modis] *cf. D.* 17, 1, 57 (*Pap.* 639). 41, 8, 4 (*Paul.* 668).

§ 51. Fundi — afuerit] = *D.* 41, 3, 37, 1. *cf. I.* 2, 6, 7. *D.* 41, 3, 38 (*Gai.* 493). furtium fundum fieri posse] *cf. Sabin. ap. Gell.* 11, 18, 13 (*supra* p. 74). *D.* 41, 3, 38 (*Gai.* 493). 47, 2, 25 *pr.* (*Ulp.* 2862).

52. Rursus ex contrario accidit, ut qui sciat alienam rem se possidere, usucapiat, uelut si rem hereditariam, cuius possessionem heres nondum nactus est, aliquis possederit¹; nam ei concessum est usucapere, si modo ea res est, quae recipit usucapionem. quae species possessionis et usucapionis pro herede uocatur. 53. Et in tantum haec usucapio concessa est, | ut et 67 res, quae solo continentur, anno usucapiantur. 54. Quare autem hoc casu etiam² soli rerum annua constituta sit usucapio, illa ratio est, quod olim rerum hereditariarum possessione³ ipsae hereditates usucapi credebantur, scilicet anno: lex enim XII tabularum soli quidem res biennio usucapi iussit, ceteras uero anno: ergo hereditas in ceteris rebus uidebatur esse, quia soli non est [quia neque corporalis est]⁴; et quamuis postea creditum sit ipsas hereditates usucapi non posse, tamen in omnibus rebus hereditariis, etiam quae solo tenentur⁵, annua usucapio remansit. 55. Quare autem omnino tam improba possessio et usucapio concessa sit, illa ratio est, quod uoluerunt ueteres maturius hereditates adiri, ut essent, qui sacra facerent, quorum illis temporibus summa observatio fuit, ut et creditores haberent, a quo suum consequerentur. 56. Haec autem species possessionis et usucapionis etiam lucrativa uocatur: nam sciens quisque rem alienam lucr-

---

1) posiderit V.   2) hoc casu etiam] etiam hoc casu V.
 3) possessionesut V.   4) *uncis inclusa del. Polenaar tamquam glossema. cf. etiam Kalb, Archiv. Lexicogr. Latin. I, 88.*
 5) teneantur V.

---

§ 52. *cf. infra 3, 201. supra 2, 9. D. 41, 3, 29 (Pomp. 696). Plin. ep. 5, 1, 10. si modo ea res est] cf. supra 2, 45 sq.*

§§ 53. 54. *cf. Cic. pro Flacco 34, 85. ad Att. 1, 5, 6. top. 6, 29. Senec. de benef. 6, 5, 3. supra ad 2, 42 cit.*

§ 55. *cf. Cic. de leg. 2, 19, 47 sq. pro Mur. 12, 27. Fest. v. sacer p. 318 (Bruns II⁶, 34). Paul. 4, 3, 3.*

§ 56. *cf. D. 47, 2, 72 (71), 1 (Iav. 61). 41, 5, 2, 1 (Iul. 620). 41, 3, 33, 1 (Iul. 614).*

facit. 57. Sed hoc tempore iam¹ non est lucratiua: nam ex auctoritate *diui*² Hadriani senatus consultum factum est, ut tales usucapiones reuocarentur; et ideo potest heres ab eo, qui rem usucepit, hereditatem petendo proinde³ eam rem consequi, atque si usucapta
 68 non esset.⁴ | 58. Necessario tamen herede extante nihil ipso iure pro herede usucapi potest. 59. Adhuc etiam ex aliis causis sciens quisque rem alienam usucapit: nam qui rem alicui fiduciae causa mancipio dederit uel in iure cesserit, si eandem ipse possederit, potest usucapere, anno scilicet, *etiam*⁵ soli si sit. quae species usucapionis dicitur usureceptio, quia id, quod aliquando habuimus, recipimus per usucapionem. 60. Sed cum fiducia contrahitur aut cum creditore pignoris iure aut cum amico, quo⁶ tutius nostrae res apud eum essent, si quidem cum amico contracta sit fiducia, sane omni modo competit usus receptio; si uero cum creditore, soluta quidem pecunia omni modo competit, nondum uero soluta ita demum competit, si neque conduxerit eam rem a creditore debitor neque precario rogauerit, ut eam rem possidere liceret; quo casu lucratiua usus capio competit. 61. Item si rem obligatam

---

1) etiam V.   2) *add. Hu.*   3) *p̄. inde V.*   4) *esset et V.*
 5) *etiam add. Lachmann.*   6) *quod V.*

---

§ 57. *cf. D. 4, 6, 17 pr. (Ulp. 432)? 43, 2, 1 pr. (Ed. Ulp. 1460).*

§ 58. *cf. infra 3, 201. C. 7, 29, 2 (a. 293).*

§ 59. *cf. Paul. 2, 13. 3, 6, 16. 5, 1, 1. Plaut. Bacchid. 3, 3, 9 = 413. Trinum. 1, 2, 79 = 116 sq. Cic. de off. 3, 17, 70. pro Flacco 21, 51. Boeth. libr. 4 ad Cic. top. 10, 41 (p. 340 Bait.; Bruns II⁶, 77). Isid. orig. 5, 25, 23 (Bruns II⁶, 85). C. I. L. II, 5042. 5406 (Bruns I⁶, 293). C. I. L. IV Suppl. 154 (Bruns I⁶, 291).*

§ 60. *neque precario rogauerit] cf. D. 44, 7, 16 (Iul. 217). 13, 7, 22, 3 (Ulp. 903). Isid. orig. 5, 25, 17 (Bruns II⁶, 84). neque conduxerit] cf. D. 13, 7, 22, 3 (Ulp. 903). 13, 7, 37 (Paul. 1111).*

§ 61. *cf. D. 23, 3, 54 (Gai. 48; ad edictum praetoris titulo de praediatoribus). 18, 5, 9 (Scaev. 11). Varro de l. l. 5, 40. 6, 74.*

sibi populus uendiderit eamque dominus possederit¹, concessa est usus receptio: sed hoc casu praedium biennio usurecipitur: et hoc est, quod uolgo dicitur ex praediatura possessionem usurecipi: nam qui mercatur a populo, praediator appellatur.

62. Accidit aliquando, ut qui dominus sit, alienandae rei potestatem non habeat, et qui dominus non sit, | alienare possit. 63. Nam dotale praedium 69 maritus inuita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamuis ipsius sit uel mancipatum ei dotis causa uel in iure cessum uel usucaptum. quod quidem ius utrum ad Italica tantum praedia an etiam ad prouincialia pertineat, dubitatur. 64. Ex diuerso agnatus furiosi curator rem furiosi alienare potest ex lege XII tabularum; item procurator | ——— versus dimidius legi nequit ——— |² est; item creditor pignus ex pactione, quamuis eius ea res non sit. sed hoc forsitan ideo

---

1) possiderit V. 2) Mommsen coll. Dig. 3, 3, 63 suppl.: si quid, ne corrumpatur, distrahendum. Krueger coll. Inst. 2, 1, 43 et Dig. 41, 1, 9, 4: rem absentis, cuius negotiorum libera administratio ei permissa.

Cic. ad Att. 12, 14, 2. 12, 17. *pro Balb.* 20, 45 (= *Val. Max.* 8, 12, 1). *Liv.* 22, 60, 4. *Suet. Claud.* 9. *Fest. s. v. manceps* p. 151 (*Bruns* II⁶, 13). *s. v. praes* p. 233 (*Bruns* II⁶, 27). *Schol. Bob. ad Cic. pro Flacc.* 32, 4. p. 244 *Bait. Ps. Ascon. in Cic. Verr.* 2, 1, 54, 112 p. 136 *Bait.* (*Bruns* II⁶, 75). *lex Malac. c. 64* (*Bruns* I⁶, 153).

§ 62. = *I.* 2, 8 pr.

§ 63. *partim* = *I.* 2, 8 pr. cf. *Paul.* 2, 21^b, 2. *D.* 29, 1, 16 (*Paul.* 599). *de fundo dotali* *D. tit.* 23, 5. *C. tit.* 5, 23. *C.* 5, 13, 15 (a. 530).

§ 64. ex lege XII tab.] cf. *Ulp.* 12, 2. *Auct. ad Herenn.* 1, 13, 23. *Cic. de inv.* 2, 50, 148. *D.* 47, 2, 57, 4 (*Iul.* 343. procurator] cf. *D.* 17, 1, 60, 4 (*Scaev.* 234). item creditor pignus] cf. *I.* 2, 8, 1. *Paul.* 2, 5, 1. *D.* 41, 1, 46 (*Ulp.* 1447). 10, 3, 6, 8 (*Ulp.* 640). 10, 2, 29 (*Paul.* 391). *tit.* 20, 5. *C. tit.* 8, 28. *Syr. röm. Rechtsb. ed. Bruns-Sachau* § 95 *L.* § 130 *Arm.* p. 272. olim pactus] cf. *D.* 47, 2, 74 (*Iav.* 62). 44, 3, 14, 5 (*Scaev.* 192). 13, 7, 4 (*Ulp.* 2874).

uideatur fieri, quod uoluntate debitoris intellegitur pignus alienari, qui olim pactus est, ut liceret creditori pignus uendere, si pecunia non soluatur.

65. Ergo ex his, quae diximus, adparet quaedam naturali iure alienari, qualia sunt ea, quae traditione alienantur, quaedam ciuili; nam mancipationis et in iure cessionis et usucapionis ius proprium est ciuium Romanorum.

66. Nec tamen ea tantum, quae traditione nostra fiunt, naturali nobis ratione adquiruntur, sed etiam quae¹ occupando ideo adepti erimus², quia antea nullius essent, qualia sunt omnia, quae terra mari³ caelo capiuntur. 67. Itaque si feram bestiam aut uolucrum aut piscem ceperimus, simul atque captum fuerit hoc animal, statim nostrum fit⁴, et eo usque nostrum esse 70 intellegitur, | donec nostra custodia coerceatur; cum uero custodiam nostram euaserit et in naturalem se libertatem receperit⁵, rursus occupantis fit, quia nostrum esse desinit: naturalem autem libertatem recipere uideatur, cum aut oculos nostros euaserit, aut licet in conspectu sit nostro, difficilis tamen eius⁶ persecutio sit. 68. In iis autem animalibus, quae ex consuetudine

---

1) quae Goeschen. ū V (?). 2) 7—8 litterae in V satis discerni non possunt; nos ad sensum suppleuimus. 3) mari-que V. 4) ceperimus—fit suppl. Hu. cf. Instit. l. c. 5) perceperit V. 6) eius Dig. Inst. in | rei V.

---

§ 65. cf. I. 2, 1, 11. D. 41, 1, 1 pr. (Gai. 491). Fr. Vat. 50 (Paul. 989). traditione] cf. supra 2, 19; 20. D. 41, 1, 9, 3 (Gai. 491). mancipationis] cf. supra 1, 113; 119. 2, 22; 23. in iure cessionis] cf. supra 2, 24 sq. usucapionis] cf. supra 2, 41 sq.

§§ 66—68. cf. D. 41, 1, 1, 1; 3 pr. 2; 5 pr. 5 (Gai. 491) I. 2, 1, 12; 15.

§ 66. cf. D. 41, 2, 1, 1 (Paul. 656). 41, 2, 3, 21 (Paul. 659). occupando] cf. D. 41, 1, 30, 4 (Pomp. 796). 41, 7, 1 (Ulp. 432).

§ 67. cf. D. 41, 1, 14 pr. (Ner. 35). 41, 1, 44 (Ulp. 630). Plaut. Rud. 4, 3, 31 = 971 sq.

§ 68. cf. Coll. 12, 7, 10 = D. 9, 2, 27, 12 (Ulp. 623). D. 10, 2, 8, 1 (Ulp. 632).

abire et redire solent, ueluti columbis et apibus, item ceruis, qui in siluas ire et redire solent, talem habemus regulam traditam, ut si reuertendi animum habere desierint, etiam nostra esse desinant et fiant occupantium: reuertendi autem animum uidentur desinere habere, cum reuertendi consuetudinem deseruerint. 69. Ea quoque, quae ex hostibus capiuntur, naturali ratione nostra fiunt.

70. Sed et id, quod per alluionem nobis adicitur, eodem iure nostrum fit: per alluionem autem id¹ uidetur adici, quod ita paulatim flumen agro nostro adicit, ut aestimare non possimus, quantum quoquo momento temporis adiciatur: hoc est, quod uolgo dicitur per adluionem id adici uideri, quod ita paulatim adicitur, ut oculos nostros fallat. 71. Itaque si flumen partem aliquam ex tuo praedio resciderit et ad meum praedium pertulerit, haec pars tua manet. 71 72. At si in medio flumine insula nata sit, haec eorum omnium communis² est, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident³; si uero non sit in medio flumine, ad eos pertinet, qui ab ea parte, quae proxima est, iuxta ripam praedia habent. 73. Praeterea id, quod in solo nostro ab aliquo aedificatum

---

1) ita V.   2) commune V.   3) possidentur V.

---

§ 69. cf. I. 2, 1, 17. D. 41, 1, 5, 7 (Gai. 491). *infra* 4, 16 in fine. D. 41, 1, 51, 1 (Cels. 15).

§ 70. cf. I. 2, 1, 20. D. 41, 1, 7, 1 (Gai. 491). 41, 1, 38 (Alf. 65). 41, 1, 56 pr. (Proc. 29). Cod. 7, 41, 1 (de alluvionibus). Nov. Theodos. II. tit. 20. Gromat. ed. Lachm. p. 16. 49. 82. 124. Isid. orig. 14, 8, 42. 15, 13, 10.

§ 71. cf. I. 2, 1, 21. D. 41, 1, 7, 2 (Gai. 491).

§ 72. cf. I. 2, 1, 22. D. 41, 1, 7, 3 (Gai. 491). 41, 1, 30 pr.; 2 (Pomp. 796). 43, 12, 1, 6 (Ulp. 1510). 41, 1, 29 (Paul. 1892).

§ 73. cf. Gai epit. 2, 1, 4. I. 2, 1, 30. D. 41, 1, 28 (Pomp. 781). 41, 1, 7, 12 (Gai. 491). 43, 18, 2 (Gai. 356). 43, 17, 3, 7 (Ulp. 1540). 9, 2, 50 (Ulp. 2355). 46, 3, 98, 7 (Paul. 1398). Cod. Greg. 3, 6(2), 2 (a. 244?). Cod. Iust. 3, 32, 2 (a. 213); 16 (a. 293). 8, 10, 5 (a. 290).

est, quamuis¹ ille suo nomine aedificauerit, iure naturali nostrum fit, quia superficies solo cedit.² 74. Multoque magis id accidit et in planta, quam quis in solo nostro posuerit, si modo radicibus terram complexa fuerit. 75. Idem contingit et in frumento³, quod in solo nostro ab aliquo satum fuerit. 76. Sed si ab eo petamus fundum⁴ uel aedificium et inpensas in aedificium uel in seminaria uel in sementem factas ei soluere nolimus, poterit nos per exceptionem doli mali repellere, utique si bonae fidei possessor fuerit. 77. Eadem ratione probatum est, quod in cartulis siue membranis meis aliquis scripserit, licet aureis litteris, meum esse, quia litterae cartulis siue membranis cedunt⁵: itaque si ego eos libros easue⁶ membranas petam nec inpensam scripturae solvam, per exceptionem doli mali summoueri potero. 78. Sed si in tabula mea aliquis pinxerit ueluti imaginem, contra probatur: |
72 magis enim dicitur tabulam picturae cedere. cuius diuersitatis uix idonea ratio redditur: certe secundum hanc regulam si me possidente petas imaginem tuam esse nec soluas pretium tabulae, poteris per exceptionem doli mali summoueri; at si tu possideas, consequens est, ut utilis mihi actio aduersum te dari de-

---

1) qui V.   2) ceditur V.   3) $\frac{1}{2}$ mto V.   4) fundum *Hu.*
fructum V.   5) ceduntur V.   6) easue *Lachm.* easque V.

---

§ 74. cf. *Gai epit.* 2, 1, 4. *I.* 2, 1, 31. *D.* 41, 1, 7, 13 (*Gai.* 491). 6, 1, 5, 3 (*Ulp.* 549). 41, 1, 26 1 (*Paul.* 1868). *Cod. Greg.* 3, 6 (2), 1 (*a.* 242). *Cod. Iust.* 3, 32, 11 (*a.* 293).

§ 75. cf. *Gai. epit.* 2, 1, 4. *I.* 2, 1, 32. *D.* 41, 1, 9 *pr.* (*Gai.* 491).

§ 76. cf. *Gai epit.* 2, 1, 6. *I.* 2, 1, 3; 32. *D.* 41, 1, 7, 12; 9 *pr.* (*Gai.* 491). 6, 1, 37 (*Ulp.* 576). 44, 4, 14 (*Paul.* 1466). *C.* 8, 10, 5 (*a.* 290).

§ 77. cf. *Gai. epit.* 2, 1, 4; 6. *I.* 2, 1, 33. *D.* 41, 1, 9, 1 (*Gai.* 491). 10, 4, 3, 14 (*Ulp.* 719). 6, 1, 23, 3 (*Paul.* 328).

§ 78. cf. *I.* 2, 1, 34. *D.* 41, 1, 9, 2 (*Gai.* 491). 6, 1, 23, 3 (*Paul.* 328). utilis actio] cf. *D.* 6, 1, 5, 3 (*Ulp.* 549). furti actio] cf. 3, 203.

beat¹; quo casu nisi solutam inpensam picturae, poteris me per exceptionem doli mali repellere, utique si bonae fidei possessor fueris. illud palam est, quod siue tu subriperis² tabulam siue alius, conpetit mihi furti actio.

79. In aliis quoque speciebus naturalis ratio requiritur: proinde si ex uvis aut oliuis aut spicis meis unum aut oleum aut frumentum feceris, quaeritur, utrum meum sit id unum aut oleum aut frumentum, an tuum. item si ex auro aut argento³ meo uas aliquod feceris uel ex tabulis meis nauem aut armarium aut subsellium fabricaueris, item si ex lana mea uestimentum feceris uel si ex uino et melle meo mulsum feceris siue ex medicamentis meis emplastrum aut collyrium feceris, quaeritur, utrum tuum sit id, quod ex meo effeceris⁴, an meum. quidam materiam et substantiam spectandam esse putant, id est, ut cuius materia sit, illius et res, quae facta sit, uideatur esse, idque maxime placuit Sabino et Cassio; alii uero eius rem esse putant, qui fecerit, idque maxime diuersae scholae auctoribus uisum est: | sed eum quoque, cuius 73 materia et substantia fuerit⁵, furti aduersus eum, qui subriperit, habere actionem; nec minus aduersus eundem conditionem ei competere, quia⁶ extinctae⁷ res,

1) debet V.   2) subriperis *Polenaar*. subripuisse V.

3) argumento V.   4) quaeritur—effeceris *suppl. Lachmann*.

5) fuit V.   6) qui V.   7) extincta V.

§ 79. *cf. Gai epit.* 2, 1, 5. *I.* 2, 1, 25. *D.* 41, 1, 7, 7 (*Gai.* 491). 50, 16, 13, 1 (*Ulp.* 300). ex uvis] *cf. D.* 10, 4, 12, 3 (*Paul.* 414). ex auro arg.] *cf. D.* 41, 1, 24 (*Paul.* 1868). ex tabulis meis] *cf. D.* 41, 1, 26 (*Paul.* 1868). 13, 7, 18, 3 (*Paul.* 449). ex lana mea] *cf. D.* 24, 1, 29, 1; 31 *pr.*; 1; 2 (*Pomp.* 599). 30, 44, 2 (*Ulp.* 2628). 10, 4, 12, 3 (*Paul.* 414). 41, 1, 26 (*Paul.* 1868). ex uino et melle] *cf. D.* 6, 1, 5, 1 (*Ulp.* 549). ex medicamentis] *cf. D.* 41, 1, 27, 1 (*Pomp.* 750). sed eum quoque] *cf. D.* 47, 2, 52, 14 (*Ulp.* 1042). extinctae res] *cf. D.* 13, 1, 16 (*Pomp.* 321). 13, 7, 22, 2 (*Ulp.* 902). 47, 2, 46 *pr.* (*Ulp.* 2877).

licet vindicari non possint¹, condici tamen furibus et quibusdam aliis possessoribus possunt.

[V. De pupillis an aliquid a se alienare possunt.] 80. Nunc admonendi sumus neque feminam neque pupillum sine tutoris auctoritate rem Mancipi alienare posse; nec Mancipi uero feminam quidem posse, pupillum non posse. 81. Ideoque si quando mulier mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, quia facit eam accipientis, cum scilicet² pecunia res nec Mancipi sit, contrahit obligationem. 82. At si pupillus idem fecerit, quia non *facit accipientis sine tutoris auctoritate pecuniam*, nullam contrahit obligationem: unde pupillus vindicare quidem nummos suos potest, sicubi extent, id est eos petere, | ————— vv. 5½ ————— |³

83. Et⁴ ex contrario *omnes res tam Mancipi quam*⁵
 74 nec Mancipi mulieribus | et pupillis sine tutoris auctoritate⁶ solui possunt, quoniam meliorem condicionem suam facere eis etiam sine tutoris auctoritate concessum est. 84. Itaque si debitor pecuniam pupillo soluat, facit quidem pecuniam pupilli, sed ipse non liberatur, quia nullam obligationem pupillus sine tutoris aucto-

---

1) possit V.   2) sequuntur in V duae litterae evanidae.
 3) haec frustula certo lecta sunt in V: — | — repetere potest s — | — de pupillo quidem quaeritur — | — mutuos dedit ab eo qui accipit — | — actione eos persequi possit quoniam — | — potest. inde quid Gaius scripserit, divinari non potest.
 4) at Inst. sed cf. infra 3, 93. V. I. R. I, 1006, 42. 1007, 3.
 5) omnes—quam suppl. Goeschen.   6) pupillis sine tut. auct.] pupilli spta V.

---

§ 80. cf. supra 1, 192. 2, 47. infra 2, 85. Ulp. 11, 27. Fr. Vat. 1 (Paul. 1782). 45 (Paul. 1011). 259 (Pap. 693). D. 26, 8, 9 (Gai. 267).

§ 82. cf. I. 2, 8, 2. D. 12, 1, 19, 1 (Iul. 150). 46, 3, 14, 8 (Ulp. 2737).

§ 83. cf. I. 2, 8, 2. 1, 21 pr. D. 2, 14, 28 pr. (Gai. 62). C. 5, 37, 25 (a. 531).

§ 84. cf. I. 2, 8, 2 ibiq. Theoph. (p. 146 Ferr.). D. 46, 3, 15 (Paul. 1727). Cic. top. 11, 46.

ritate dissolvere potest, quia nullius rei alienatio ei sine tutoris auctoritate concessa est; sed tamen si ex ea pecunia locupletior factus sit et adhuc petat, per exceptionem doli mali summoueri potest. 85. Mulieri uero etiam sine tutoris auctoritate recte solui potest: nam qui soluit, liberatur obligatione, quia res nec Mancipi, ut proxume diximus, a se dimittere mulieres¹ etiam sine tutoris auctoritate possunt: quamquam hoc ita est, si accipiat pecuniam; at si non accipiat, sed² habere se dicat et per acceptilationem uelit debitorem sine tutoris auctoritate liberare, non potest.

86. Adquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos, quos in potestate manu Mancipio habemus; item per³ eos seruos, in quibus usumfructum habemus; item per homines liberos et seruos alienos, quos bona fide possidemus: de quibus singulis diligenter dispiciamus. 87. Igitur *quod* liberi nostri, quos in potestate habemus, item quod serui *nostri* Mancipio accipiunt uel ex traditione nanciscuntur, siue quid stipulentur, uel ex aliquolibet⁴ causa adquirunt, id nobis adquiritur: ipse enim⁵, | qui in potestate 75 nostra est, nihil suum habere potest; et ideo si heres institutus sit, nisi nostro iussu hereditatem adire non potest; et si iubentibus⁶ nobis adierit, hereditas⁷ nobis

---

1) mulier V.   2) et V.   3) pro V.   4) qualibet alia
Dig. Inst.   5) ** enim V.   6) ibonitibus V.   7) hereditate V.

---

§ 85. cf. *infra* 3, 171. Cic. *top.* 11, 46. Pap. Lond. 470 (Kenyon II, 212; cf. *Zeitschr. d. Sav. Stiftg.* 25, 375). proxume] § 80.

§ 86. = D. 41, 1, 10 pr. I. 2, 9 pr. cf. Gai epit. 2, 1, 7. Ulp. 19, 18. *infra* 2, 96.

§ 87. = D. 41, 1, 10, 1. I. 2, 9, 1. cf. Ulp. 19, 18; 19. *infra* 3, 167^a. Fr. Vat. 51 (Paul. 990). 71, 2 = D. 7, 1, 21 (Ulp. 2560). Paul. 5, 8. Dosith. 5. D. 41, 1, 53 (Pomp. 270). 29, 2, 79 (Ulp. 1986). Cic. *ad Attic.* 13, 50, 2. nihil suum habere potest] cf. *infra* 2, 96. I. 2, 9, 3. Senec. *de benef.* 7, 4, 4. et ideo] cf. D. 29, 2, 6 pr. (Ulp. 2472). 36, 1, 67 pr. (Marcian. 30).

adquiritur, proinde atque si nos ipsi heredes instituti essemus; et conuenienter scilicet legatum per eos nobis adquiritur. 88. Dum tamen sciamus: si alterius in bonis sit seruus, alterius ex iure Quiritium, ex omnibus causis ei soli per¹ eum adquiritur, cuius in bonis est. 89. Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, adquiritur nobis, sed etiam possessio; cuius enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere uidemur; unde etiam per eos usucapio procedit. 90. Per eas uero personas, quas in manu mancipioe habemus, proprietas quidem adquiritur nobis ex omnibus causis sicut per eos, qui in potestate nostra sunt; an autem possessio adquiratur, quaeri solet, quia ipsas non possidemus. 91. De his autem seruis, in quibus tantum usumfructum habemus, ita placuit, ut quidquid ex re nostra uel ex operis suis adquirunt², id nobis adquiratur; quod uero extra eas causas³, id ad dominum proprietatis pertineat: itaque si iste seruus heres institutus sit legatumue quod ei datum⁴ fuerit, non mihi, sed domino proprietatis adquiritur. 92. Idem placet de eo, qui a nobis bona fide
76 possidetur, | siue liber sit siue alienus seruus: quod

---

1) pro V. 2) adquirant *Dig. Inst.* 3) persecuti sunt *add. Inst.*, persecuti sint *Dig.* 4) legatumue quod ei datum V. legatumue quid ei aut donatum *Inst.* legatumue quid aut ei donatum *Dig.*

---

§ 88. *cf. Ulp.* 19, 20. *Paul.* 1, 7, 6. *supra* 1, 54. 2, 40. *infra* 3, 166.

§ 89. = *D.* 41, 1, 10, 2. *I.* 2, 9, 3. *cf. D.* 41, 2, 1, 5 (*Paul.* 657).

§ 90. *cf. Fr. Vat.* 298 (*Paul.* 796). *D.* 41, 2, 1, 12 (*Paul.* 657). *Plaut. Cas.* 199—202 = 2, 2, 26—29.

§ 91. = *D.* 41, 1, 10, 3. *I.* 2, 9, 4. *cf. Ulp.* 19, 21. *infra* 3, 165. *Gai epit.* 2, 1, 7. *D.* 45, 3, 39 (*Pomp.* 285). 29, 2, 25 *pr.* (*Ulp.* 2491). 41, 1, 47 (*Paul.* 645).

§ 92. = *D.* 41, 1, 10, 4. *I.* 2, 9, 4. *cf. Ulp.* 19, 21. *infra* 3, 164. *D.* 29, 2, 45, 4 (*Iul.* 884). 45, 3, 39 (*Pomp.* 285). 41, 1,

enim placuit de usufructuario, idem probatur etiam de bonae fidei possessore: itaque quod extra duas istas causas acquiritur, id uel ad ipsum pertinet, si liber est, uel ad dominum, si seruus est.¹ 93. Sed² bonae fidei possessor cum usucepit³ seruum, quia eo modo dominus fit, ex omni causa per eum sibi adquirere potest. usufructuarius uero usucapere non potest; primum quia non possidet, sed habet ius utendi fruendi⁴; deinde quia scit alienum seruum esse. 94. De illo quaeritur: an per eum seruum, in quo usumfructum habemus, possidere aliquam rem et usucapere possumus, quia ipsum non possidemus? per eum uero, quem bona fide possidemus, sine dubio et possidere et usucapere possumus. loquimur autem in utriusque persona secundum definitionem, quam proxime exposuimus; id est, si quid ex re nostra uel ex operis suis adquirant, id nobis acquiritur. 95. Ex iis apparet per liberos homines, quos neque iuri nostro subiectos habemus neque bona fide possidemus, item per alienos seruos, in quibus neque usumfructum⁵ habemus neque iustam possessionem, nulla ex causa nobis adquiri posse. et hoc est, quod uulgo dicitur per extraneam

---

1) sit V.   2) sed *Inst. Dig.* sed si V. sed sane *Pole-
naar.*   3) usuceperit *Inst. Dig.*   4) et fruendi V.
5) item—usumfructum *bis scripta in V.*

---

19 (*Pomp.* 414). 41, 1, 21 *pr.* (*Pomp.* 574). 41, 1, 54 (*Pomp.* 308). 41, 1, 43 *pr.* (*Gai.* 159). 12, 6, 67 *pr.* (*Scaev.* 14). 29, 2, 25 *pr.* (*Ulp.* 2491). 41, 1, 23 *pr.*; 2 (*Ulp.* 2906). 41, 1, 57 (*Paul.* 1129). C. 3, 32, 1 (*a.* 210).

§ 93. = *D.* 41, 1, 10, 5. *I.* 2, 9, 4. usufructuarius uero] *cf.* C. 3, 33, 8 (*a.* 293). quia non possidet] *cf.* *D.* 41, 2, 12 *pr.* (*Ulp.* 1546). 43, 26, 6, 2 (*Ulp.* 1607).

§ 94. *cf.* *I.* 2, 9, 5. *D.* 41, 2, 49 *pr.* (*Pap.* 53). 41, 2, 1, 8 (*Paul.* 657). 41, 2, 1, 6 (*Paul.* 657). proxime] § 91.

§ 95. = *I.* 2, 9, 5. *cf.* *Paul.* 5, 2, 2. *D.* 41, 3, 41 (*Ner.* 54). 41, 2, 23, 2 (*Iav.* 73). 13, 7, 11, 6 (*Ulp.* 809). C. 4, 27, 1 *pr.* (*a.* 290). 7, 32, 1 (*a.* 196).

personam nobis adquiri non posse; tantum de possessione quaeritur, an per *liberam personam*¹ nobis adquiratur. 96. In summa sciendum est his, qui in |
 77 potestate manu mancipioe sunt, nihil in iure cedi posse; cum enim istarum personarum nihil suum esse possit, conueniens est scilicet, ut nihil suum esse² in iure uindicare possint.

97. *Hactenus* tantisper admonuisse sufficit, quemadmodum singulae res nobis adquirantur: nam legatorum ius, quo et ipso singulas res adquirimus, opportunius alio loco referemus. uideamus itaque nunc, quibus modis per uniuersitatem res nobis adquirantur. 98. Si cui heredes facti sumus siue cuius bonorum possessionem petierimus siue cuius bona emerimus siue quem adoptauerimus siue quam³ in manum ut uxorem receperimus, eius res ad nos transeunt. 99. Ac prius⁴ de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex condicio est: nam uel ex testamento uel ab intestato ad nos pertinent. 100. Et prius est, ut de his dispiciamus, quae nobis ex testamento obueniunt.

101. Testamentorum autem genera initio duo fuerunt: nam aut calatis comitiis testamentum faciebant, quae comitia bis in anno testamentis faciendis destinata

1) liberam personam] in V octo fere litterae legi nequeunt.
 cf. Inst. procuratorem Goudsmit. 2) esse posse V.
 3) quem V. 4) primus V.

§ 96. cf. supra 2, 87.

§§ 97—100. = I. 2, 9, 6. cf. Gai epit. 2, 2 pr.

§ 97. alio loco] infra 2, 191 sq.

§§ 101—103. cf. I. 2, 10, 1 cum Theoph. (p. 154 ed. Ferr.).
 Ulp. 20, 2. Gell. 15, 27, 3. Plut. Coriol. 9. de sera num. vind.
 p. 550 (ed. Bernardakis III, 422). Cic. de orat. 1, 53, 228. de
 natur. deor. 2, 3, 9. Ovid. ex Pont. 1, 8, 10. Vellei. Pat. 2, 5, 3.
 Frontin. Strateg. 4, 1, 23. Fest. v. procincta p. 225. 249 (Bruns
 II⁶, 28). endo procinctu p. 77 (Bruns II⁶, 8). Serv. ad Verg. Aen.
 7, 612. Schol. Veron. ad Verg. Aen. 10, 241 (Bruns II⁶, 80).
 Isid. orig. 10, 218.

erant, aut in procinctu, id est, cum belli causa arma sumebant: procinctus est enim expeditus et armatus exercitus. alterum itaque in pace et in otio faciebant, alterum in proelium exituri. 102. Accessit deinde tertium | genus testamenti, quod per aes et libram agitur: 78 qui *enim*¹ neque calatis comitiis neque in procinctu testamentum fecerat, is, si subita morte urgebatur, amico familiam suam, id est patrimonium suum, mancipio dabat eumque rogabat, quid cuique post mortem suam dari uellet.² quod testamentum dicitur per aes et libram, scilicet quia per mancipationem peragitur. 103. Sed illa quidem duo genera testamentorum in desuetudinem abierunt; hoc uero solum, quod per aes et libram fit, in usu retentum est. sane nunc aliter ordinatur, quam olim solebat; namque olim familiae emptor, id est, qui a testatore familiam accipiebat mancipio, heredis locum optinebat, et ob id ei mandabat testator, quid cuique post mortem suam dari uellet; nunc uero alius heres testamento instituitur, a quo etiam legata relinquuntur³, alius dicis gratia propter ueteris iuris imitationem familiae emptor adhibetur. 104. Eaque res ita agitur: qui facit *testamentum*, adhibitis, sicut in ceteris mancipationibus, v testibus ciuibus Romanis puberibus et libripende, postquam tabulas testamenti scripserit, mancipat alicui dicis gratia familiam suam; in qua re his uerbis familiae emptor utitur: FAMILIAM PECVNIAQVE TVAM ENDO MANDATELA TVA⁴ CVSTODELAQVE MEA ESSE AIO,

---

1) *add. Hu.* 2) dari uellet] dare uelletur V. 3) legata relinquuntur] legato reliquantur V. 4) tuam V. tutela *Hu.*

---

§ 104. *cf. Ulp. 20, 2; 9. D. 28, 1, 20, 8 (Ulp. 2430). Nov. Theod. II. 16, 1. Isid. orig. 5, 24, 12. Quintil. decl. 308. Gell. 15, 13, 11 (Bruns I⁶, 33). Suet. Ner. 4. Apul. Metam. 2, 24. Clem. Alex. Strom. 8, 8. BGU 326. in ceteris mancipationibus] cf. supra 1, 119. SECVNDVM LEGEM PVBLICAM] cf. infra 3, 174. HOC AERE] cf. D. 50, 16, 159 (Ulp. 2429).*

79 *EAQVE*, QVO TV IVRE TESTAMENTVM | FACERE POSSIS
 SECVNDVM LEGEM PVPLICAM, HOC AERE, et, ut quidam
 adiciunt, AENEAQVE LIBRA, ESTO MIHI EMPTA; deinde
 aere percutit libram idque aes dat testatori uelut
 pretii loco; deinde testator tabulas testamenti manu¹
 tenens ita dicit: HAEC ITA VT IN HIS TABVLIS CERIS-
 QVE SCRIPTA SVNT, ITA DO ITA LEGO ITA TESTOR²,
 ITAQVE VOS, QVIRITES, TESTIMONIVM MIHI PERHIBE-
 TOTE³; et hoc dicitur nuncupatio: nuncupare est enim
 palam nominare, et sane quae testator specialiter in
 tabulis testamenti scripserit, ea uidetur generali ser-
 mone nominare atque confirmare. 105. In testibus
 autem non debet is esse, qui in potestate⁴ est aut
 familiae emptoris aut ipsius testatoris, quia propter
 ueteris iuris imitationem totum hoc negotium, quod
 agitur testamenti ordinandi⁵ gratia, creditur inter
 familiae emptorem agi et testatorem; quippe olim, ut
 proxime diximus, is, qui familiam testatoris mancipio
 accipiebat, heredis loco erat; itaque reprobatum est
 in ea re domesticum testimonium. 106. Unde et si is,
 qui in potestate patris est, familiae emptor adhibitus
 sit, pater eius testis esse non potest; ac ne is quidem,
 qui in eadem potestate est, uelut frater eius. sed *et*⁶
 si filius familias ex castrensi peculio post missionem
 80 faciat testamentum, nec pater eius recte testis | adhi-
 betur nec is, qui in potestate patris est.⁷ 107. De
 libripende eadem, quae et de testibus, dicta esse in-

---

1) testamenti manu *Hu.* testmanti V. 2) testator V.
 3) perhibitote V. *cf. Lachmann Kleinere Schriften* p. 234.
 4) potestat·ēē V. 5) ornandi V. 6) sed et] sed V. et
Polenaar. 7) sit V. est *Inst.*

---

§ 105. *cf. Ulp.* 20, 3. *I.* 2, 10, 9; 10. *D.* 22, 5, 6 (*Lic. Ruf.* 4).
C. 4, 20, 3 (*a.* 255). proxime] § 103.

§ 106. *cf. Ulp.* 20, 4; 5. *I.* 2, 10, 9. *D.* 28, 1, 20, 2 (*Ulp.*
 2430). 22, 5, 9 (*Paul.* 1598).

§ 107. *cf. Ulp.* 20, 3. *supra* 1, 119.

tellegemus: nam et is testium numero est. 108. Is uero, qui in potestate heredis aut¹ legatarii est, cuiusue heres ipse aut legatarius in potestate est, quique in eiusdem potestate est, adeo² testis et libripens adhiberi potest, ut ipse quoque heres aut³ legatarius iure adhibeantur. sed tamen quod ad heredem pertinet, quique in eius potestate est, cuiusue is in potestate erit, minime hoc iure uti debemus.

[De testamentis militum.⁴] 109. Sed haec diligens observatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam inperitiam constitutionibus⁵ principum remissa est: nam quamuis neque legitimum numerum testium adhibuerint neque uendiderint familiam neque nuncupauerint testamentum, recte nihilo minus testantur. 110. Praeterea permissum est iis et peregrinos et Latinos instituere heredes uel iis legare; cum alioquin peregrini quidem ratione ciuili prohibeantur capere hereditatem legataque, Latini uero per legem Iuniam. 111. Caelibes quoque, qui lege Iulia hereditatem legataque capere uetantur, item orbi, id est qui liberos non habent, quos lex⁶ | ————— fol. *deperd.* —————

| ————— *vv. 21 exceptis frustulis paucis legi nequeunt* ————— 81
t. s.

1) aut in V. 2) ab eo V. 3) ut V. 4) milium V.
5) mentistutionibus V. 6) *post lex unum folium in V periit nec in margine numeratum est. extremam sententiam Hu. ita supplevit: Papia plus quam dimidias partes hereditatis legatorumque capere uetat, ex militis testamento solidum capiunt.*

§ 108. *cf. I. 2, 10, 10; 11. Cic. pro Mil. 18, 48. legatarius] cf. D. 28, 1, 20 pr. (Ulp. 2430). 34, 5, 14 (Marcian. 109). C. Th. 4, 4, 3, 3 (a. 396; Scaev. 344 Lenel). C. 6, 23, 22 (a. 480). Plin. ep. 2, 20, 10. Symmach. relat. 41, 3 sq. (p. 313 ed. Seeck).*

§ 109. = *I. 2, 11 pr. cf. Ulp. 23, 10. infra 2, 114. D. tit. 29, 1. C. tit. 6, 21.*

§ 110. *cf. supra 1, 23 sq. infra 2, 218; 275. Ulp. 17, 1. 22, 2; 3. D. 29, 1, 13, 2 (Ulp. 1182). C. 6, 21, 5 (a. 224). Pausan. 8, 43, 5. Pap. Cattaoui col. IV, 1—15. Arch. f. Papyrusforsch. III, 59. 82.*

§ 111. *cf. infra 2, 144; 286. Ulp. 17, 1. 22, 3.*

112. — *ex auctoritate diui Hadriani senatus consultum factum est, quo permissum est * * * * **¹ feminis etiam sine coemptione testamentum facere, si modo
 82 non minores essent | annorum² XII³; scilicet ut quae tutela liberatae non essent, tutore auctore⁴ testari deberent.⁵ 113. Videntur ergo melioris condicionis esse feminae quam masculi; nam masculus minor annorum⁶ XIII testamentum facere non potest, etiamsi tutore auctore testamentum facere uelit, femina uero potest; *facta enim* XII annorum, testamenti faciundi⁷ ius nanciscitur.

114. Igitur si quaeramus, an ualeat testamentum, inprimis aduertere debemus, an is, qui id fecerit, habuerit testamenti factionem: deinde si habuerit, requiramus, an secundum iuris ciuilis regulam *testatus* sit, exceptis militibus, quibus propter nimiam *inperitiam*, ut diximus, quomodo uelint uel quomodo *possint*, permittitur testamentum facere.

115. Non tamen, ut iure ciuili *ualeat* testamentum, sufficit ea obseruatio, quam supra exposuimus de familiae uenditione et de testibus et de nuncupatione.⁸

---

transiit deinde Gaius ad id, quod Ulp. 20, 10—16, Iustinianus tit. Inst. 'quibus non est permissum facere testamentum' (2, 12) exponit, cuius tituli quaedam, uelut ipsius initii partem, Gaiana esse vix dubitandum est. cf. Gai epit. 2, 2, 1—3. 1) sui iuris vel ingenuis suppl. Krueger; capite non minutis suppl. Hu. cf. supra 1, 115^a. 2) annorum Krueger. anni V. 3) XII tab. V. 4) tutore auctore Krueger. ita V. 5) debent V. 6) minor annorum Goeschen. minori anni V. 7) faciunt diis V. 8) nuncupatione Hu. nuncupationib. V.

---

§ 112. *cf. supra 1, 115^a. infra 2, 118; 121; 122. Paul. 3, 4^a, 1.*

§ 113. *cf. Gai epit. 2, 2, 2. supra 1, 40. I. 2, 12, 1. Ulp. 20, 12; 15. Paul. 3, 4^a, 1. D. 49, 15, 10, 1 (Pap. 357). 28, 1, 5 (Ulp. 2468). 28, 1, 19 (Mod. 119). C. 7, 64, 2 (Imp. Alex.). 6, 22, 4 (a. 294).*

§ 114. = *D. 28, 1, 4. cf. infra 3, 75. Cic. ad fam. 7, 21. ut diximus] supra 2, 109.*

§ 115. = *I. 2, 13 pr. cf. supra 2, 104. Ulp. 20, 9.*

116. *Sed* ante omnia requirendum est, an institutio heredis sollemni more facta sit; nam aliter facta institutione nihil proficit familiam testatoris ita uenire testesque ita adhibere et¹ *ita* nuncupare testamentum, ut supra diximus. 117. Sollemnis autem institutio haec est: TITIVS² HERES ESTO; sed et illa³ iam conprobata uidetur: TITIVM HEREDEM ESSE | IVBEO; at illa non 83 est conprobata: TITIVM HEREDEM ESSE VOLO; sed et illae a plerisque inprobatae sunt: TITIVM HEREDEM INSTITVO⁴, item: HEREDEM FACIO.

118. Obseruandum praeterea est, ut si mulier, quae in tutela est, faciat testamentum, tutore auctore⁵ facere debeat: alioquin inutiliter iure ciuili testabitur. 119. Praetor tamen, si septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti bonorum *possessionem* pollicetur, *et* si nemo sit, ad quem ab intestato iure legitimo pertineat hereditas, uelut frater eodem patre natus aut patruus aut fratris filius, ita poterunt scripti heredes retinere hereditatem: nam idem iuris est et si alia ex causa⁶ testamentum non ualeat, uelut quod familia non uenierit aut nuncupationis uerba testator locutus non sit. 120. Sed uideamus, an etiam si frater aut patruus extent, potiores scriptis heredibus habeantur; rescripto

---

1) aut V.   2) Titus V.   3) illam V.   4) institutio V.
5) tutore auctore] tutores habet V.   6) $\overline{\text{SCto}}$ V.

---

§ 116. *cf.* D. 29, 7, 10 (*Pap.* 240). I. 2, 20, 34. C. 6, 23, 15 (*a.* 339); 24 (*a.* 528).

§ 117. *cf.* Ulp. 21. D. 29, 7, 13, 1 (*Pap.* 279). *Theoph.* 1, 14, 1 (*p.* 65 *Ferr.*).

§ 118. *cf.* *supra* 1, 192. 2, 112. *infra* 3, 43. Ulp. 20, 15.

§ 119. *cf.* *infra* 2, 147 sq. Ulp. 23, 6. 28, 6. I. 2, 10, 2. D. 28, 3, 12 (*Ulp.* 83). 38, 6, 3 (*Ulp.* 2496). C. 6, 11, 2 *pr.* (*a.* 242). *Cons.* 6, 18 (*Cod. Hermog. tit. de successionibus*). *Cic. Verr.* 2, 1, 45, 117. *top.* 4, 18 c. *Boeth.* *p.* 302 *Bait.*

§ 120. *cf.* *Paul. Collat.* 16, 3, 1. D. 37, 11, 11, 2 (*Pap.* 221).

enim imperatoris Antonini significatur¹ eos, qui secundum tabulas testamenti non iure factas bonorum possessionem petierint, posse aduersus eos, qui ab intestato uindicant hereditatem, defendere se per exceptionem doli mali. 121. Quod sane quidem ad masculorum testamenta pertinere certum est; item ad feminarum, quae ideo non utiliter testatae sunt, quod uerbi gratia familiam non uendiderint aut nuncupationis uerba locutae non sint: | an autem et ad ea
84 testamenta feminarum, quae sine tutoris auctoritate fecerint, haec constitutio pertineat, uidebimus. 122. Loquimur autem de his scilicet feminis, quae non in legitima parentum aut patronorum tutela sunt, sed [de his]² quae alterius generis tutores³ habent, qui etiam inuiti coguntur auctores fieri. alioquin parentem et patronum⁴ sine auctoritate eius facto testamento non summoueri palam est.

123. Item qui filium in potestate habet, curare debet⁵, ut eum uel heredem instituat uel nominatim exheredet; alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem, ut nostri praeceptores existiment, etiam si uiuo patre filius defunctus sit, neminem heredem ex eo testamento existere posse, scilicet⁶ quia statim ab initio non constiterit institutio; sed diuersae scholae auctores, si quidem filius mortis patris tempore uiuat, sane impedimento eum esse scriptis heredibus et illum⁷ ab intestato heredem fieri

---

1) significat V.   2) de his *del. Mommsen.*   3) tutorem V.   4) patronorum V.   5) debetur V.   6) quod scilicet V.   7) suum *Hu.*

---

§ 121. *cf. supra* 2, 104 sq.; 115; 118; 119.

§ 122. *cf. supra* 1, 190; 192.

§ 123. = *I.* 2, 13 *pr.* *Gai epit.* 2, 3 *pr.*; 1. *Ulp.* 22, 16. *Papiniani fr. Berolin.* 14 *K.* *D.* 28, 2, 8 (*Pomp.* 384). 28, 2, 30 (*Gai.* 300). 28, 3, 17 (*Pap.* 527). 34, 7, 3 (*Pap.* 242). 34, 7, 4 (*Ulp.* 2506). 28, 2, 7 (*Paul.* 1600). 28, 2, 31 (*Paul.* 1626). 50, 17, 210 (*Lic. Ruf.* 6).

confitentur; si uero ante mortem patris interceptus sit, posse ex testamento hereditatem¹ adiri putant, nullo iam filio impedimento; quia scilicet existimant *non* statim ab initio inutiliter fieri testamentum filio praeterito. 124. Ceteras uero liberorum personas si praeterierit testator, ualet testamentum: *sed* praeteritae istae personae scriptis heredibus in | partem ad crescunt, si sui heredes sint, in uirilem, si extranei, in dimidiam: id est, si quis tres uerbi gratia filios heredes instituerit et filiam praeterierit, filia ad crescendo pro quarta parte fit heres et ea ratione id consequitur, quod ab intestato patre *mortuo* habitura esset; at si extraneos ille heredes instituerit et filiam praeterierit, filia ad crescendo ex dimidia parte fit heres.² quae de filia diximus, eadem et de nepote deque omnibus *ceteris*³ liberorum personis seu masculini seu *feminini* sexus dicta intellegemus. 125. Quid ergo est? licet hae secundum ea, quae diximus, scriptis heredibus⁴ dimidiam partem modo detrahant, tamen praetor eis contra tabulas bonorum possessionem promittit⁵, qua ratione extranei heredes a tota hereditate repelluntur et efficiuntur sine re heredes. 126. Et hoc iure utebamur, *quasi* nihil inter feminas et masculos interesset; sed nuper imperator Antoninus significauit rescripto suas⁶ non plus nancisci feminas per bonorum possessionem, quam quod⁷ iure ad crescendo consequerentur. quod in emancipatarum quoque personis⁸ obseruandum est, ut⁹ *nimirum hae quoque, quod* ad cre-

85
t. s.

---

1) heredem V.   2) heret V.   3) *addidimus*. cf.
§ 124. 128. 131.   4) heredibus *in* V *legitur post* modo.
5) promittitur V.   6) suas *Hu.* suo V.   7) quam quod]
quodquam? V.   8) personis *Polen.* persona V.   9) est ut
Hu. esset V.

---

§ 124. cf. *Gai epit.* 2, 3, 1. *Ulp.* 22, 17. *Paul.* 3, 4^b, 8.
I. 2, 13 *pr.* *Nov. Maior.* 6, 3. *Lex Rom. Burgund.* 45, 4.

§ 126. cf. *C.* 6, 28, 4 (*a.* 531).

scendi iure habiturae essent¹, si in potestate fuissent, id ipsum etiam per bonorum possessionem habeant. 127. Sed si quidem filius a patre exheredetur, nominatim exheredari *debet*; alioquin non prodest eum² exheredari. nominatim autem exheredari uidetur, siue
 86
 t. s. ita exhere|detur: TITIVS FILIVS MEVS EXHERES ESTO, siue ita: FILIVS MEVS EXHERES ESTO, non adiecto proprio nomine. 128. Ceterae uero liberorum personae uel feminini sexus uel masculini satis inter ceteros exheredantur, id est his *uerbis*: CETERI OMNES EXHEREDES SVNTO, quae *uerba statim post institutionem* heredum adici solent. sed hoc ita est iure civili. 129. Nam praetor omnes uirilis sexus liberorum personas, id est nepotes quoque et pronepotes | _____
 _____ 2 $\frac{1}{3}$ versus legi nequeunt _____ |³

130. Postumi quoque liberi nominatim⁴ uel heredes institui debent uel exheredari. 131. Et in eo⁵ par omnium condicio est, quod et in filio postumo et in quolibet ex ceteris liberis siue feminini sexus siue masculini praeterito ualet quidem testamentum, sed postea adgnatione postumi siue postumae rumpitur, et ea ratione totum infirmatur. ideoque si mulier, ex qua

---

1) habiturae essent] habituresse V. 2) prodest eum *Polen.* prosiet vel possiet? V. 3) lacunam *Hu.*, initio *Lachmannum* secutus, ita supplevit: nominatim exheredari iubet, feminini uero sexus liberos, id est filias et neptes et proneptes exheredari aut nominatim aut inter ceteros satis habet. 4) om. *Inst.* 5) in eo *Inst.* ideo V.

---

§ 127. cf. I. 2, 13 pr. 1. *Ulp.* 22, 20. *supra* 2, 123. *infra* 2, 132. *D.* 28, 2, 1. 3 (*Ulp.* 2432. 2433 pr.). 28, 2, 2 (*Ulp.* 2377). *Cic. de orat.* 1, 38, 175. *Quint. decl.* 2, 14 i. f.

§ 128. cf. I. 2, 13 pr. *Ulp.* 22, 20. C. 6, 28, 4 (a. 531).

§ 129. cf. *infra* 2, 135.

§§ 130—132. = I. 2, 13, 1. cf. *Gai epit.* 2, 3, 2. *Ulp.* 22, 15; 18—21. 23, 2. *D.* 28, 3, 3 (*Ulp.* 2446). C. 6, 12, 2 (a. 224). 6, 29, 2 (a. 294). *Cic. de inv.* 2, 42, 122. *de orat.* 1, 57, 241. *pro Caec.* 25, 72. *Isid. orig.* 5, 24, 10. *Liv.* 1, 34, 3. I. 2, 13, 6.

postumus aut postuma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. 132. *Sed feminini quidem sexus personae uel nominatim uel inter ceteros exheredari solent, dum tamen, si inter ceteros exheredentur, aliquid eis legetur, ne uideantur per obliuionem praeteritae esse: masculini uero sexus liberorum personas placuit non aliter recte exheredari, nisi¹ nominatim exheredentur, hoc scilicet modo QVICVMQVE MIHI FILIVS GENITVS FVERIT EXHERES ESTO. ————— vv. 91 $\frac{1}{2}$ —————²* 133. *Postumorum autem loco sunt et hi, qui in sui heredis locum succedendo quasi adgnascendo fiunt parentibus sui heredes: ut ecce si filium et ex eo nepotem neptemue in potestate habeam, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamuis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sint; sed si filius meus me uiuo moriatur aut qualibet alia ratione exeat de potestate mea, incipit nepos neptisue in eius locum succedere, et eo modo iura suorum heredum quasi adgnatione nanciscuntur.* 134. *Ne ergo eo modo rumpatur mihi testamentum, sicut ipsum filium uel heredem instituere uel exheredare³ debeo, ne non iure faciam testamentum, ita et nepotem neptemue ex eo necesse est mihi uel⁴ heredem instituere uel exheredare, ne forte, me uiuo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos neptisue | quasi adgnatione rumpat testamentum: idque lege Iunia*

87
t. s.

88
t. s.

1) nisi *Inst.* quam si *Eisele*. 2) de lacuna supplenda cf. *Gai epit.* 2, 3, 2 in fine. 3) exheredare V. nominatim exheredare *Inst.* exheredare nominatim *Dig.*, vix ex *Gaio*. 4) notandum est, quae abhinc usque ad finem p. 87 ex *Inst.* et *Dig.* relata sunt, non sufficere ad explendos V vv. 22—24.

§§ 133. 134. = *D.* 28, 3, 13. *I.* 2, 13, 2. cf. *Ulp.* 23, 3. *D.* 28, 2, 29 (*Scaev.* 157). 28, 6, 2 pr. (*Ulp.* 2469). 28, 3, 6, 4 (*Ulp.* 2505). 28, 2, 9, 2 (*Paul.* 1601). *C.* 6, 28, 2 (a. 225). 3, 28, 34 (a. 531).

§ 134. lege Iunia Vellaea] sub Claudio aut Nerone lata. cf. *Mommsen Jur. Schr.* I, 285. *Hülssen, Mitteilungen des Archäol. Instituts* XIX (1904), 322.

Vellaea¹ prouisum est, in qua simul exheredationis modus notatur, ut uirilis sexus nominatim, feminini uel nominatim uel inter ceteros exheredentur, dum tamen iis, qui inter ceteros exheredantur, aliquid legatur. 135. *Emancipatos liberos iure ciuili neque heredes instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes: sed praetor omnes tam feminini quam masculini sexus, si heredes non instituuntur, exheredari iubet, uirilis sexus nominatim, feminini uero*² *nominatim uel inter ceteros: quod si neque heredes instituti fuerint neque ita, ut supra diximus, exheredati, praetor promittit eis contra tabulas bonorum possessionem.* 135^a. In potestate patris non sunt, qui cum eo ciuitate Romana donati sunt³ nec⁴ in accipienda ciuitate Romana pater *petiit statim* a principe, ut eos in potestate haberet⁵, aut si petiit, non impetrauit; nam qui *in potestatem*⁶ patris ab imperatore rediguntur, nihil differunt ab his, *qui ita nati sunt.* 136. Adoptiui filii, quamdiu manent in adoptione⁷, naturalium loco sunt; emancipati uero a patre adoptiuo neque iure ciuili neque quod ad edictum praetoris pertinet inter liberos numerantur. 137. Qua ratione accidit, ut ex diuerso, quod ad naturalem parentem pertinet, quamdiu quidem sint in adoptiua familia, extraneorum numero habeantur; si uero emancipati
89 fuerint ab adoptiuo patre, tunc incipiant | in ea causa esse, qua futuri essent, si ab ipso naturali patre *emancipati* fuissent.

1) lege Iunia Vellaea] legem iun. ūlea V. 2) u (uero an uel?) V. uero *Inst.* 3) sint V. 4) si nec *Polenaar. de si noh cogitavit Hu.* 5) habere V. 6) potum V. 7) adoptionem V.

§ 135. = I. 2, 13, 3. cf. *Ulp.* 22, 23. 28, 2—4. *supra* 2, 129. I. 3, 1, 12. *C. I. L.* VI 1527 l. 15. 16 (*Bruns* I⁶, 283).

§ 135^a. cf. *supra* 1, 93; 94. *infra* 3, 20. *Coll.* 16, 7, 2 (*Ulp.* 1927).

§§ 136. 137. = I. 2, 13, 4. cf. I. 3, 1, 10—12. *Ulp.* 22, 14. *D.* 37, 4, 1, 6 (*Ulp.* 1099). *C.* 8, 47 (48), 10 *pr.* (a. 530).

138. Si quis post¹ factum testamentum adoptauerit sibi filium aut per populum eum, qui sui iuris est, aut per praetorem eum, qui in potestate parentis fuerit, omni modo testamentum eius rumpitur quasi agnatione sui heredis. 139. Idem iuris est, si cui post factum testamentum uxor in manum conueniat, uel quae in manu fuit, nubat: nam eo modo filiae loco esse incipit et quasi sua.² 140. Nec prodest, siue haec siue ille, qui adoptatus est, in eo testamento sit institutus institutaue: nam de exheredatione eius superuacuum uideatur quaerere, cum testamenti faciendi tempore suorum heredum numero non fuerint. 141. Filius quoque, qui ex prima secundaue mancipatione manumittitur, quia reuertitur in potestatem patriam, rumpit³ ante factum testamentum; nec prodest⁴, si in eo testamento heres institutus uel exheredatus fuerit. 142. Simile ius olim fuit in eius persona, cuius nomine ex senatus consulto erroris causa⁵ probatur⁶, quia forte ex peregrina uel Latina, quae per errorem quasi ciuis Romana uxor ducta esset, natus esset: nam siue heres institutus esset a parente siue exheredatus, siue uiuo patre causa probata siue post mortem eius, omni modo quasi adgnatione 90 rumpebat testamentum. 143. Nunc uero ex nouo se-

1) potest V. 2) suai V. 3) rumpitur V. 4) prode est V. 5) an causa erroris? cf. Kalb, *Archiv. Lexicogr.* I, 86. 6) prouatum? V.

§ 138. = I. 2, 17, 1. cf. *supra* 1, 98 sq. *Gai epit.* 2, 3, 3. *Ulp.* 23, 3. *D.* 28, 3, 8 pr. (*Ulp.* 2510).

§ 139. cf. *supra* 1, 114. *infra* 2, 159. 3, 3. *Ulp.* 23, 3. *Gell.* 18, 6, 9. *C. I. L.* VI 1527 l. 13. 14 (*Bruns* I⁶, 283).

§ 140. cf. *D.* 28, 3, 18 (*Scaev.* 152). 28, 2, 28, 1 (*Tryph.* 70). 28, 2, 23 (*Pap.* 215) = 37, 4, 8, 7 (*Ulp.* 1105). 37, 4, 8, 8 sq. (*Ulp.* 1105).

§ 141. cf. *Ulp.* 23, 3. *supra* 1, 132; 135. *infra* 3, 6. *Paul. Coll.* 16, 3, 7 (*Sent.* 4, 8, 7). *D.* 28, 3, 8, 1 (*Ulp.* 2510).

§ 142. cf. *supra* 1, 32; 66. *infra* 3, 5.

§ 143. cf. *supra* 1, 32, ubi tamen de intestato patre agitur.

natus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, si quidem uiuo patre causa probatur, aequè ut olim omni modo rumpit testamentum; si uero post mortem patris, praeteritus quidem rumpit testamentum, si uero heres in eo scriptus est uel exheredatus, non rumpit testamentum, ne scilicet diligenter facta testamenta rescinderentur eo¹ tempore, quo renouari non possent.

144. Posteriore quoque testamento, quod iure factum² est, superius rumpitur; nec interest, an extiterit aliquis ex eo heres an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an existere potuerit: ideoque si quis ex posteriore testamento, quod iure factum est, aut noluerit heres esse, aut uiuo testatore aut post mortem eius, antequam hereditatem adiret, decesserit, aut per cretionem³ exclusus fuerit, aut condicione, sub qua heres institutus est, defectus sit, aut propter caelibatum ex lege Iulia summotus fuerit ab hereditate, quibus casibus pater familias intestatus moritur: nam⁴ et prius testamentum non ualet ruptum a posteriore, et posterius aequè nullas uires habet, cum ex eo nemo heres extiterit.

145. Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur⁵, uelut *cum* is, qui fecerit testamentum, kapite deminutus⁶ sit; quod quibus modis accidat, primo

1) eos V.   2) facturum V.   3) per cretionem *Goeschen*.
perceptionem V.   4) nam V. *num iam? sed cf. infra* 3, 72.
5) infirmatur V.   6) kapite deminutus] $\overline{\text{kā}} \text{ ā}$ V.

§ 144. = *I.* 2, 17, 2. *cf. Gai epit.* 2, 3, 4. *Ulp.* 23, 2. *I.* 2, 17, 7 (8). *D.* 28, 3, 2 (*Ulp.* 2439). *C.* 6, 23, 27 (*a.* 530). noluerit heres esse] *cf. Paul. Coll.* 16, 3, 1 (*Sent.* 4, 8, 1). per cretionem] *cf. infra* 2, 166 sq. condicione defectus sit] *cf. Paul. coll.* 16, 3, 1. lege Iulia] *cf. supra* 2, 111. *infra* 2, 286.

§ 145. = *I.* 2, 17, 4. *cf. Gai epit.* 2, 3, 5. *Ulp.* 23, 4. *D.* 28, 1, 8, 1 sq. (*Gai.* 299). 37, 11, 11, 2 (*Pap.* 221). 28, 3, 6, 5 sq. (*Ulp.* 2507). 29, 7, 8, 3 (*Paul.* 895). *Isid. orig.* 5, 24, 8. primo comm.] *cf. supra* 1, 159 sq.

commentario relatum est. 146. Hoc autem casu inrita 91 fieri testamenta dicemus, cum alioquin et quae rumpuntur, inrita fiant, *et quae statim ab initio non iure fiunt, inrita sint; sed et ea, quae iure facta sunt et postea propter capitis deminutionem inrita fiunt*, possunt nihilo minus rupta dici. sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distinguere, ideo quaedam non iure fieri dicuntur, quaedam iure facta rumpi uel inrita fieri.

147. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quae uel ab initio non iure facta sunt uel iure facta postea inrita facta aut rupta sunt. nam si septem testium signis signata sint testamenta, potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere, si modo defunctus testator et ciuis Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit. nam si ideo inritum factum sit¹ testamentum, quod puta ciuitatem uel etiam libertatem testator amisit aut quia² in adoptionem se dedit et mortis tempore in adoptiui patris potestate fuit, non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere. 148. *Qui autem secundum tabulas testamenti, quae aut statim ab initio non iure factae sunt³ aut iure factae postea ruptae⁴ uel inritae erunt, bonorum possessionem accipiunt, si modo possunt hereditatem optinere, habebunt bonorum possessionem cum re; si uero ab his auocari hereditas potest, habebunt bonorum possessionem sine re.* 149. Nam si quis heres iure ciuili institutus sit uel ex

1) factum sit *Inst.* fi? V. 2) aut quia *Inst.* uult his V. 3) sint V. 4) nuptae V.

§ 146. = I. 2, 17, 5 (4). cf. *Paul. Coll.* 16, 3, 2 (*Sent.* 4, 8, 2). *D.* 28, 3, 1 (*Pap.* 40). 38, 16, 1 pr. (*Ulp.* 2512).

§ 147. = I. 2, 17, 6 (5). cf. *Ulp.* 23, 6. 28, 6. *supra* 2, 119 et ibi citatos.

§ 148. cf. *Ulp.* 23, 6. 28, 13. *infra* 3, 35 sq. *Paul. Coll.* 16, 3, 1 (*Sent.* 4, 8, 1).

primo uel ex posteriore testamento, uel ab intestato iure legitimo heres sit, is potest ab iis hereditatem
 92 auocare; si uero nemo | sit alius iure ciuili heres, ipsi retinere hereditatem possunt, nec ullum ius aduersus eos habent cognati, qui legitimo iure deficiuntur. 149^a. Aliquando tamen, sicut supra quoque notauimus, etiam legitimis¹ quoque heredibus potiores scripti habentur, ueluti si ideo non iure factum sit testamentum, quod familia non uenierit aut nuncupationis uerba testator locutus non sit; * * * *² si adgnati petant hereditatem — 150. — vv. 3½ ———² ea lege bona caduca fiunt et ad populum deferri iubentur, si defuncto nemo heres uel bonorum possessor sit.³

151. Potest, ut iure facta testamenta *contraria uoluntate* infirmentur.⁴ apparet autem non posse ex eo solo infirmari testamentum, quod postea testator id noluerit ualere, usque adeo, ut si linum eius inciderit, nihilo minus iure ciuili ualeat. quin etiam si deleuerit quoque aut combusserit tabulas testamenti, non ideo minus⁵ desinent ualere, quae ibi fuerunt scripta, licet eorum probatio difficilis sit. 151^a. Quid ergo est? si quis ab intestato bonorum possessionem petierit et is,

---

1) legitimus V.   2) sic fere sententiam suppleas: tum enim, si adgnati petant hereditatem, per exceptionem doli mali ex constitutione imperatoris Antonini summoueri possunt. (*hucusque secundum Hu., sequentia secundum Kruegerum*) § 150. sane lege Iulia scriptis non aufertur hereditas, si bonorum possessores ex edicto constituti sint. nam ita demum ea lege etc.   3) heres—sit *suppl. Hu.*   4) infirmetur V.   5) *rectius Gaius scripsisset* magis.

---

§ 149^a. supra] 2, 120; 121.

§ 150. cf. Ulp. 28, 7. D. 30, 96, 1 (Iul. 553). 1, 5, 26 (Iul. 781). *infra* 3, 78.

§ 151. cf. Paul. Coll. 16, 3, 1 (Sent. 8, 4, 1). D. 28, 4, 3 (Marcell. 263). 34, 9, 12 (Pap. 251). 28, 4, 4 (Pap. 533). 29, 1, 36, 3 et 34, 4, 22 (Pap. 540). 34, 9, 16, 2 (Pap. 595). 28, 4, 2 (Ulp. 81). 38, 6, 1, 8 (Ulp. 1196). 44, 4, 4, 10 (Ulp. 1678). 28, 4, 1, 3 (Ulp. 2531).

qui ex eo testamento heres est, petat hereditatem, potest eum per exceptionem doli mali repellere, si modo ea mens testatoris fuisse probetur, ut ad eos, qui ab intestato uocantur, | perueniat hereditas: et hoc ita rescripto 93 imperatoris Antonini significatur.

152. Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et necessarii aut extranei 153. Necessarius heres est seruus cum libertate heres institutus; ideo sic appellatus, quia siue uelit siue nolit, omni modo post mortem testatoris protinus liber et heres est. 154. Unde qui facultates suas suspectas habet, solet seruum suum primo aut secundo uel etiam ulteriore gradu liberum et heredem instituere, ut si creditoribus satis non fiat, potius huius heredis quam ipsius testatoris bona ueneant¹, id est, ut ignominia, quae accidit² ex uenditione bonorum, hunc potius heredem quam ipsum testatorem contingat; quamquam apud Fufidium Sabino placeat eximendum eum esse ignominia, quia non suo uitio, sed necessitate iuris bonorum uenditionem pateretur; sed alio iure utimur. 155. Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum praestatur, ut ea, quae post mortem patroni sibi adquisierit, siue ante bonorum uenditionem siue postea, ipsi reseruentur; et

---

1) ueneantur V.

2) accidit *Lachmann.* accedit V.

---

§ 152. = I. 2, 19 pr. cf. *Gai epit.* 2, 3, 6.

§ 153. = I. 2, 19, 1. cf. *Gai epit.* 2, 3, 6. *infra* 2, 157; 160; 188. *Ulp.* 22, 24. I. 1, 6, 1. 2, 15 pr. = D. 28, 6, 36 pr. (*Marcian.* 93). *Cod. tit.* 6, 27.

§ 154. = I. 2, 19, 1. cf. *infra* 3, 79. 4, 102. D. 28, 5, 89 (88) (*Gai.* 2). 42, 8, 23 (*Scaev.* 127). C. Th. 2, 19, 3 (a. 332). C. 7, 71, 6 (a. 386). *lex Iul. municip.* v. 117 sq. (*Bruns* I⁶, 111). *Cic. pro Quinct.* 15, 49 sq.

§ 155. = I. 2, 19, 1. cf. D. 4, 4, 7, 5 (*Ulp.* 399). 42, 6, 1, 18 (*Ulp.* 1444). locupletior factus] cf. D. 4, 2, 18 (*Iul.* 769). etiam saepius] cf. D. 42, 3, 4 pr. (*Ulp.* 1380). 42, 3, 6 (*Ulp.* 1440). 42 3, 7 (*Mod.* 101). C. 7, 72, 3 (*Gordian.*). 7, 71, 1 (a. 223).

quamuis pro portione¹ bona uenierint, iterum ex hereditaria causa bona eius non uenient, nisi si quid ei
 94 ex hereditaria causa fuerit acquisitum, | uelut si *ex eo*,
*quod*² Latinus adquisierit, locupletior factus sit; cum
 ceterorum hominum, quorum bona uenierint pro portione, si quid postea adquirant, etiam saepius eorum bona uenire³ soleant.⁴ 156. Sui autem et⁵ necessarii heredes sunt uelut filius filiae, nepos neptisue ex filio et deinceps ceteri, qui modo in potestate morientis fuerunt: sed uti nepos neptisue suus heres sit, non sufficit eum in potestate aui mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater quoque eius uiuo patre suo desierit suus heres esse aut morte interceptus aut qualibet ratione liberatus potestate; tum enim nepos neptisue in locum sui patris succedunt. 157. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et uiuo quoque parente quodam modo⁶ domini existimantur; unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. necessarii uero ideo dicuntur, quia omni modo, siue uelint siue nolint, tam ab intestato quam ex testamento⁷ heredes fiunt. 158. Sed his praetor permittit abstinere se ab hereditate, ut potius parentis bona ueneant. 159. Idem iuris est et in uxoris persona, quae in manu

---

1) pro portione *Heise.* propter contractionem V. 2) ex eo quod *suppl. Savigny.* 3) uenieri V. 4) soleant *Goeschen.* solent V. 5) ut V. 6) quodam modo] *quodammodo* V. 7) testat in V.

---

§§ 156—158. = I. 2, 19, 2. *cf. infra* 3, 2. *Gai epit.* 2, 3, 6. *Ulp.* 22, 24. *Paul. Coll.* 16, 3, 6 (*Sent.* 4, 8, 6). *D.* 28, 2, 11 (*Paul.* 1631). 38, 16, 1, 2; 4 (*Ulp.* 2512). *Priscian.* 17, 121 (II, 170 *ed. Hertz*). *Plaut. Trin.* 329 = 2, 2, 48. *Plin. Paneg.* 37. *Auson. de herediolo* (p. 16 *ed. Peiper*).

§ 158. parentis] *cf. D.* 50, 16, 51 (*Gai.* 349).

§ 159. *cf. infra* 3, 3. *supra* 2, 131. 1, 111. in manu est] *cf. D.* 40, 5, 14 (*Mod.* 325). in nuru] *cf. D.* 50, 16, 50 (*Ulp.* 1402).

est, quia filiae loco est, et in nuru¹, quae in manu filii est, quia neptis loco est. 160. Quin etiam similiter abstinendi potestatem facit praetor etiam ei, qui 95 in causa [id est mancipato] mancipii est, si cum libertate² heres institutus sit, cum³ necessarius, non etiam suus heres sit, tamquam seruus. 161. Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur: itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti sicut extranei uidentur; qua de causa et qui a matre heredes instituuntur, eodem numero sunt, quia feminae liberos in potestate non habent. serui quoque, qui cum libertate⁴ heredes instituti sunt et postea a domino manumissi, eodem numero habentur. 162. Extraneis autem heredibus deliberandi potestas data est de adeunda hereditate uel non adeunda. 163. Sed siue is, cui abstinendi potestas est, inmiscuerit se bonis hereditariis, siue is, cui⁵ de adeunda deliberare licet, adierit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi si minor sit annorum⁶ XXV: nam huius aetatis hominibus⁷, sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita etiam si temere damnosam hereditatem susceperint, praetor succurrit. scio quidem diuum Hadrianum etiam maiori XXV annorum⁶ ueniam dedisse, cum post aditam here-

---

1) nurus *Hu.* 2) libertate *Hu.* lib. et V. 3) quamuis *Hu.* 4) liberi et V. 5) ui V. 6) ann. V. 7) hominibus permissum est V.

---

§ 160. *cf. supra* 1, 123; 138. *infra* 3, 114. *D.* 50, 16, 52 (*Ulp.* 1403).

§ 161. = *I.* 2, 19, 3. *cf. Gai epit.* 2, 3, 6. *Ulp.* 22, 25, 26, 7. quia feminae] *cf. supra* 1, 104. *Ulp.* 26, 7. serui quoque] *cf. infra* 2, 188.

§§ 162. 163. = *I.* 2, 19, 5. *cf. Paul.* 3, 4^b, 11. *D. tit.* 28, 8 et *C. tit.* 6, 30 (*de iure deliberandi*). *D.* 29, 2, 11 (*Pomp.* 406). 29, 2, 87 *pr.* (*Pap.* 644). 29, 2, 12 (*Ulp.* 399). 4, 4, 7, 5; 9 (*Ulp.* 399). 29, 2, 38 (*Ulp.* 1154). 12, 6, 5 (*Ulp.* 2545). *C.* 2, 38 (39), 1 (*a.* 198). 6, 31, 4 (*a.* 293).

ditatem grande aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat, apparuisset. |

- 96 164. Extraneis heredibus solet cretio dari, id est finis deliberandi, ut intra certum tempus uel adeant hereditatem uel, si non adeant, temporis fine summo-ueantur: ideo autem cretio appellata est, quia cernere est quasi decernere et constituere. 165. Cum ergo ita scriptum sit: HERES TITIVS ESTO, adicere debemus: CERNITOQVE IN CENTVM DIEBVS PROXVMIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVOD NI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. 166. Et qui ita heres institutus est, si uelit heres esse, debebit intra diem cretionis cernere, id est haec uerba dicere: QVOD ME PVBLIVS MEVIVS¹ TESTAMENTO SVO HEREDEM INSTITVIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE. quod si ita non creuerit, finito tempore cretionis excluditur; nec quicquam proficit, si pro herede gerat, id est, si rebus hereditariis tamquam heres utatur. 167. At is, qui sine cretione heres institutus sit, aut qui ab intestato legitimo iure ad hereditatem uocatur, potest aut cernendo aut pro herede gerendo uel etiam nuda uoluntate suscipiendae hereditatis heres fieri: eique liberum est, quocumque tem-

---

1) Titius V.

---

§ 164. cf. Ulp. 22, 27. Varro de l. l. 7, 5, 98. Isid. orig. 5, 24, 15 sq. (Bruns II⁶, 84). Cic. de leg. agr. 2, 15, 40. Plin. n. h. 2, 95. Senec. fgm. 88 ed. Haase III, 434. C. Th. 4, 1, 1 (a. 426). 8, 18, 8, 1 = C. Iust. 6, 30, 17 (a. 407).

§ 165. cf. infra 2, 171. Varro de l. l. 6, 8, 81. Cic. de orat. 1, 22, 101.

§ 166. cf. Ulp. 22, 25; 26; 28. Fest. ep. v. crevi p. 53. Cons. 6, 19 (Cod. Hermog. a. 294). I. 2, 19, 7. diptycha duo Arsinoitica, quae edidit Seymour de Ricci Nouv. Revue histor. XXX (1906), 480. 482.

§ 167. cf. infra 3, 87. Ulp. 22, 25. I. 2, 19, 7. C. Th. 2, 16, 2, 4 (a. 315 seu 319). 4, 1, 1 (a. 426). Tit. 8, 18. D. 28, 5, 23, 2 (Pomp. 390). 28, 8, 1, 1; 2 (Ulp. 1396). 28, 8, 3 (Ulp. 1396). 28, 8, 5 pr. (Ulp. 1397). 28, 8, 8 (Ulp. 1407). C. 6, 30, 9 (a. 293). 6, 30, 10 (a. 294).

pore uoluerit, adire hereditatem; *sed* solet praetor postulantibus hereditariis creditoribus tempus constituere, intra quod, si uelit, adeat¹ hereditatem, si minus, ut liceat creditoribus bona² defuncti uendere. 168. *Sicut* autem *qui*³ cum cretione | heres institutus 97 est, nisi creuerit hereditatem, non fit heres, ita non aliter excluditur, quam si non creuerit intra id tempus, quo cretio finita sit; itaque licet ante diem cretionis constituerit hereditatem non adire, tamen paenitentia actus⁴ superante die cretionis cernendo heres esse potest. 169. At is, qui sine cretione heres institutus est, quique⁵ ab intestato per legem uocatur, sicut uoluntate nuda heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. 170. Omnis autem cretio certo tempore constringitur. in quam rem tolerabile tempus uisum est centum dierum: potest tamen nihilo minus iure ciuili aut longius aut breuius tempus dari; longius tamen interdum praetor coartat. 171. Et quamuis omnis cretio certis diebus constringatur, tamen alia cretio uulgaris uocatur, alia certorum dierum: uulgaris illa, quam supra exposuimus, id est, in qua adiciuntur⁶ haec uerba: QVIBVS SCIET POTERITQVE: certorum dierum, in qua detractis his uerbis cetera scribuntur. 172. Quarum cretionum magna differentia est: nam uulgari cretione data nulli dies

1) uelit adeat] uelint hadeant V. 2) bona *Goeschen.*
 ū V. 3) sicut autem qui *Lachmann.* si qui autem V.
 4) actus V. *firmit* Ulp. 22, 30. *num* acta? *cf.* V. I. R. s. ago
 p. 315, 11. 5) quique V. 6) dicuntur V.

§ 168. *cf.* Ulp. 22, 30. *supra* 2, 144; 166.

§ 169. *cf.* Ulp. 22, 29. I. 2, 19, 7. D. 29, 2, 13 pr. (Ulp. 2479).

§ 170. *cf.* D. 28, 8, 2 (Paul. 699). Cic. *ad Att.* 13, 46, 3. 15, 2, 4 ('*diem testamenti*' i. e. cretionis spatium).

§ 171. *cf.* Ulp. 22, 31. *supra* 2, 164; 165. Cic. *ad Att.* 11, 12, 4. *de orat.* 1, 22, 101. *Testam. Dasumii* (Bruns I⁶, 270).

§ 172. *cf.* Ulp. 22, 32. *infra* 2, 190.

computantur, nisi quibus scierit quisque se heredem esse institutum et possit cernere; certorum uero dierum cretione¹ data etiam nescienti² se heredem institutum
 98 esse numerantur dies continui; item ei quoque, qui aliqua ex causa cernere prohibetur, et eo amplius ei, qui sub condicione heres institutus est, tempus numeratur; unde melius et aptius est uulgari cretione uti. 173. Continua haec cretio uocatur, quia continui dies numerantur; sed quia tamen dura est haec cretio, altera magis in usu³ habetur; unde etiam uulgaris dicta est.⁴

[De substitutionibus.] 174. Interdum duos pluresue gradus heredum facimus, hoc modo: L. TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM PROXIMIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVOD NI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TVM MEVIVS⁵ HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM et reliqua; et deinceps in quantum uelimus, substituere possumus. 175. Et licet nobis uel unum in unius locum substituere pluresue, et contra in plurium locum uel unum uel plures substituere. 176. Primo itaque gradu scriptus heres hereditatem cernendo fit heres, et substitutus excluditur; non cernendo summouetur, etiamsi pro herede gerat, et in locum eius substitutus succedit; et deinceps si plures

---

1) cretione *Goeschen.* cretio V. 2) nescienti *Goeschen.* nesciente V. 3) magis in usu *Goeschen.* minus V. 4) *Hu. proponit:* . . . tempus numeratur; unde *etiam* continua haec cretio uocatur, quia continui dies numerantur. [sed] quia tamen dura est haec cretio, melius et aptius est uulgari cretione uti *etque magis quam* altera in usu habetur, unde etiam uulgaris dicta est. *alii alia temptaverunt.* 5) Maeuius V.

---

§ 174. *cf. Ulp. 22, 33. Gai epit. 2, 4 pr.; 1. I. 2, 15 pr. = D. 28, 6, 36 pr. (Marcian. 93). D. 28, 6, 1 pr.; 1 (Mod. 100). Paul. 3, 4^b, 4. Cic. ad Att. 15, 2, 4. Tac. ann. 1, 8. Suet. Aug. 101. Appian. b. c. 2, 143. Isid. orig. 9, 5, 2.*

§ 175. *cf. I. 2, 15, 1 = D. 28, 6, 36, 1 (Marcian. 93).*

§ 176. *cf. supra 2, 168.*

gradus sint, in singulis simili ratione idem contingit. 177. Sed si cretio sine exheredatione sit data, id est in¹ haec uerba: SI NON CREVERIS², TVM PVBLIVS ME-VIVS HERES ESTO, illud diuersum inuenitur³, quod⁴ si prior omissa cretione pro herede gerat, substitutum in partem admittit, et fiunt ambo aequis partibus | heredes; quod si neque cernat neque pro herede gerat, 99 tum sane in uniuersum⁵ summouetur, et substitutus in totam hereditatem succedit. 178. Sed Sabino quidem placuit, quamdiu cernere et eo modo heres fieri possit prior, etiamsi pro herede gesserit, non tamen admitti substitutum; cum uero cretio finita sit, tum pro herede gerentem admittere⁶ substitutum: aliis uero placuit etiam superante cretione posse eum pro herede gerendo in partem substitutum admittere et amplius ad cretionem reuerti non posse.

179. Liberis nostris inpuberibus, quos in potestate habemus, non solum ita, ut supra diximus, substituere possumus⁷, id est, ut si heredes non extiterint, alius nobis heres sit; sed eo amplius ut, etiamsi heredes nobis extiterint et adhuc inpuberes mortui fuerint, sit iis aliquis heres, uelut hoc modo: TITIVS FILIVS MEVS MIHI HERES ESTO. SI FILIVS MEVS MIHI HERES NON ERIT, SIVE HERES MIHI ERIT ET IS⁸ PRIVS MORIATVR QVAM IN SVAM TVTELAM VENERIT, TVNC⁹ SEIVS HERES ESTO. 180. Quo casu si quidem non extiterit heres

---

1) si V.   2) crerit V.   3) inuenit V.   4) quia V.
 5) uniuerso V.   6) gerentem admittere *Hu.* gerente(?) ad-
 mittit V.   7) possumus V.   8) hic *litteris pallidis* V.
fuitne his (= is)?   9) tunc esto V.

---

§§ 177. 178. *cf. Ulp.* 22, 34. *D.* 28, 5. 41 (40) (*Iul.* 440).

§ 179. = *I.* 2, 16 *pr.* *cf. Ulp.* 23, 7. *Gai epit.* 2, 4, 2. *D.* 28, 6, 2 *pr.* (*Ulp.* 2469). *Hor. sat.* 2, 5, 48 *sq.*

§ 180. = *I.* 2, 16 *pr.*; 2. duo quodam modo sunt testa-
 menta] *cf. D.* 37, 11, 8, 4 (*Iul.* 387). 35, 2, 79 (*Gai.* 320). 28,
 6, 20, 1 (*Ulp.* 2547). 35, 3, 1, 1 (*Ulp.* 1711). aut certe unum

filius, substitutus patris¹ fit heres; si uero heres ex-
 titerit filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit
 heres substitutus. quam ob rem duo quodam modo
 100 sunt testamenta, | aliud patris, aliud filii, tamquam si
 ipse filius sibi heredem instituisset; aut certe unum
 est testamentum duarum hereditatum. 181. Ceterum
 ne post obitum parentis periculo insidiarum subiectus
 uideretur² pupillus, in usu est uulgarem quidem sub-
 stitutionem palam facere, id est eo loco, quo pupillum
 heredem instituimus; nam uulgaris substitutio ita uocat
 ad hereditatem substitutum, si omnino pupillus heres
 non extiterit; quod accidit, cum uiuo parente moritur,
 quo casu nullum substituti maleficio suspicari pos-
 sumus, cum scilicet³ uiuo testatore omnia, quae in
 testamento scripta sint, ignorentur: illam⁴ autem sub-
 stitutionem, per quam, etiamsi⁵ heres extiterit pupillus
 et intra pubertatem decesserit, substitutum uocamus,
 separatim in inferioribus tabulis scribimus easque ta-
 bulas proprio lino propriaque cera consignamus et in
 prioribus tabulis cauemus, ne inferiores tabulae uiuo
 filio et adhuc inpubere aperiantur. sed longe tutius
 est utrumque genus substitutionis separatim in in-
 ferioribus tabulis consignari, quia si ita⁶ consignatae
 uel separatae fuerint substitutiones, ut diximus, ex⁷
 101 substitutus. | 182. Non solum autem⁹ heredibus insti-

1) patri *Inst.* 2) uideatur *Goeschen.* 3) scilicet et V.
 4) at illa V. 5) si etiam V. 6) quia si ita] quaesita V.
 7) et V. 8) altera alter V. 9) aut V.

est testamentum etc.] cf. *D.* 42, 5, 28 (*Iav.* 75). 29, 3, 11 (*Gai.* 463). 35, 2, 11, 5 in fin. (*Pap.* 353). 28, 6, 2, 4 (*Ulp.* 2469). 28, 6, 20 pr. (*Ulp.* 2547). 18, 4, 2, 2 (*Ulp.* 2962). 28, 6, 38, 3 (*Paul.* 1895).

§ 181. cf. *Gai epit.* 2, 4, 2. *I.* 2, 16, 3 cum *Theoph.* (p. 188 *Ferr.*). *D.* 29, 3, 8 (*Ulp.* 1224).

§ 182. = *I.* 2, 16, 4. cf. *Ulp.* 23, 8. *D.* 28, 6, 6 (*Clem.* 11). 28, 6, 10, 4 sq. (*Ulp.* 2456). 28, 6, 1, 2 (*Mod.* 100).

tutis inpuberibus liberis ita substituere possumus¹, ut si ante pubertatem mortui fuerint, sit is heres, quem nos uoluerimus, sed etiam exheredatis: itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisue aut donationibus propinquorum adquisitum fuerit, id omne ad² substitutum pertinet. 183. Quaecumque diximus de substitutione inpuberum liberorum uel heredum institutorum uel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegemus.³ 184. Extraneo uero⁴ heredi instituto ita substituere non possumus⁵, ut si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei heres sit; sed hoc solum nobis permissum est, ut eum per⁶ fideicommissum obligemus; ut hereditatem nostram totam uel *ex parte* restituat; quod ius quale sit, suo loco trademus.

185. Sicut autem liberi homines, ita et serui tam nostri quam alieni heredes scribi possunt. 186. Sed noster seruus simul et liber et heres esse iuberi debet, id est hoc modo: STICHVS SERVVS MEVS LIBER HERESQVE ESTO, uel: HERES LIBERQVE ESTO.⁷ 187. Nam si sine libertate heres institutus sit, etiamsi postea manumissus fuerit a domino, heres esse non potest, quia institutio in persona eius⁸ non constitit⁹; ideoque licet alienatus sit, non potest iussu domini noui cernere hereditatem. 188. Cum libertate uero heres | institutus 102

1) possimus V.   2) ab V.   3) *num* dicta intellegemus?
4) uero uel filio puberi *Inst.*   5) possum V.   6) pro V.
7) ē esto V.   8) persona eius] personae V.   9) constit V.

§ 183. = *I.* 2, 16, 4. *cf.* *D.* 48, 19, 39 (*Tryph.* 40). 28, 6, 2 *pr.* (*Ulp.* 2469). 28, 6, 46 (*Paul.* 1552). *Cic. p. Cluent.* 11, 32. *de orat.* 1, 39, 180. 2, 32, 141. *de inv.* 2, 21, 62. 2, 42, 122.

§ 184. = *I.* 2, 16, 9. *cf.* *Gai epit.* 2, 4, 3. *infra* 2, 277 *sq.* *D.* 28, 6, 7 (*Pap.* 554). 28, 6, 41, 3 (*Pap.* 558). *C.* 6, 26, 5 (*a.* 290).

§§ 185. 186. *cf.* *I.* 2, 14 *pr.* *Ulp.* 22, 7. *Paul.* 3, 4^b, 7. *supra* 2, 153. 1, 21; 123.

§ 187. *cf.* *Ulp.* 22, 12 *i. f.*

§§ 188. 189. = *I.* 2, 14, 1. *cf.* *Ulp.* 22, 11—13.

si quidem in *eadem* causa durauerit, fit ex testamento liber et inde necessarius heres: si uero ab ipso testatore manumissus fuerit, suo arbitrio hereditatem adire potest; quod si alienatus sit, iussu noui domini adire hereditatem debet, qua ratione per eum dominus fit heres: nam ipse neque heres neque liber esse potest. 189. Alienus quoque seruus heres institutus, si in eadem causa durauerit, iussu domini hereditatem adire debet; si uero alienatus ab eo fuerit aut uiuo testatore aut post mortem eius, antequam cernat, debet iussu noui domini cernere: si uero manumissus est, suo arbitrio adire hereditatem potest. 190. Si autem seruus alienus heres institutus est uulgari cretione data, ita *intelligitur* dies cretionis cedere, si ipse seruus scierit se heredem institutum esse nec ullum impedimentum sit, quo minus certio rem dominum faceret, ut illius iussu cernere possit.

191. Post haec uideamus de legatis. quae pars iuris extra propositam quidem materiam uidetur: nam loquimur de his iuris figuris, quibus per¹ uniuersitatem res nobis adquiruntur: sed cum omni modo de testamentis deque heredibus, qui testamento instituuntur², locuti sumus, non sine causa sequenti loco | poterit haec iuris materia tractari.

[De legatis.]

192. Legatorum itaque genera sunt quattuor: aut enim per uindicationem legamus aut per damnationem aut sinendi modo aut per praeceptionem.

---

1) pro V.   2) instituunt V.

---

§ 188. *cf. supra* 2, 153. *D.* 28, 5, 9, 16 *sq.* (*Ulp.* 2465). 28, 5, 52 (51) (*Marcian.* 247).

§ 189. *cf. infra* 2, 245. *D.* 29, 2, 62, 1 (*Iav.* 166). 37, 11, 2, 9 (*Ulp.* 1147). 28, 8, 1 *pr.* (*Ulp.* 1396).

§ 190. *cf. supra* 2, 172. *D.* 38, 15, 5 (*Marcell.* 125).

§ 191. = *I.* 2, 20 *pr.* *cf. supra* 2, 97.

§ 192. *cf. Gai epit.* 2, 5 *pr.* *I.* 2, 20, 2. *Ulp.* 24, 2.

193. Per uindicationem hoc modo legamus: TITIO uerbi gratia HOMINEM STICHVM DO LEGO; sed *et* si alterum uerbum positum sit, ueluti DO aut LEGO, aequè per uindicationem legatum est: item, ut magis *uisum* est, *et* si ita legatum fuerit: SVMITO uel ita: SIBI HABETO *uel* ita: CAPITO, aequè per uindicationem legatum est. 194. Ideo *autem* per uindicationem legatum appellatur, quia post aditam hereditatem statim ex iure Quiritium res legatarii fit; et si eam rem legatarius uel ab herede uel ab alio quocumque, qui eam possidet, petat, uindicare debet, id est intendere suam rem ex iure Quiritium esse. 195. In eo solo dissentiunt prudentes, quod Sabinus quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores, quod ita legatum sit, statim post aditam hereditatem putant fieri legatarii, etiamsi ignoret sibi legatum esse¹, sed² postea quam scierit et spreuerit³ legatum, proinde esse atque si legatum non esset; Nerua uero et Proculus ceterique illius scholae auctores non aliter putant rem legatarii fieri, quam si uoluerit eam ad se pertinere: sed hodie ex diui Pii Antonini | constitutione hoc magis iure uti uide- 104

1) esse *Hu.* esse dimissum V. 2) et V. 3) spreuerit *Niebuhr.* V *lectio incerta.*

§ 193. *cf. Gai epit.* 2, 5, 1. *Ulp.* 24, 3. *Paul.* 3, 6, 6. *supra* 1, 149. *Fr. Vat.* 47 (*Paul.* 985). 57 (*Paul.* 996). 64 = *D.* 7, 4, 3 (*Ulp.* 2551). 83 = *D.* 7, 2, 3, 2 (*Ulp.* 2566). 87 (*Ulp.* 2570). *D.* 33, 5, 20 (*Lab. ap. Iav.* 179). 32, 29, 4 (*Lab. ap. Iav.* 171). 32, 100, 2 (*Iav.* 173). 32, 79, 1 (*Cels.* 160). 30, 81, 2 et 40, 4, 15 (*Iul.* 458). 30, 84, 12 (*Iul.* 478). 33, 7, 15 *pr.* (*Pomp.* 490). 30, 65 *pr.*; 1 (*Gai.* 14). 31, 88, 3; 8 (*Scaev.* 258). 32, 91, 3 (*Pap.* 572). *Serv. ad Aen.* 5, 533.

§ 194. *cf. Gai epit.* 2, 5, 1. *Theoph.* 2, 20, 2 (*p.* 206 *Ferr.*). *infra* 2, 204. *D.* 30, 69 *pr.* (*Gai.* 16). intendere *etc.*] *cf. infra* 4, 41.

§ 195. *cf. Paul.* 3, 6, 7. *D.* 30, 81, 6 (*Iul.* 461). 30, 86, 2 (*Iul.* 489). *Nerua etc.*] *cf. D.* 47, 2, 65 (64) (*Ner.* 7). 30, 65, 1 (*Gai.* 14). 35, 1, 69 (*Gai.* 469). *infra* 2, 200. *Latinus*] *cf. Plin. ad Trai.* 107.

mur¹, quod Proculo placuit; nam cum legatus fuisset Latinus per² uindicationem coloniae, 'Deliberent', inquit, 'decuriones, an ad se uelint pertinere, proinde ac si uni legatus esset'. 196. *Eae* autem solae res per uindicationem legantur recte, quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt; sed eas quidem res, quae pondere, numero, mensura constant, placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, ueluti uinum, oleum, frumentum, pecuniam numeratam; ceteras res uero placuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium esse debere, id est, et quo faceret testamentum, et quo moreretur; alioquin inutile est legatum. 197. Sed sane hoc ita est iure ciuili. postea uero auctore Nerone Caesare senatus consultum factum est, quo³ cautum est, ut si eam rem quisque legauerit, quae eius numquam fuerit, proinde utile sit legatum, atque si optimo iure relictum esset. optimum autem ius est per damnationem legati⁴, quo genere etiam aliena res legari potest, sicut inferius apparebit. 198. Sed si quis rem suam legauerit, deinde post testamentum factum eam alienauerit, plerique putant non solum iure ciuili inutile esse legatum, sed nec ex se-

105 natus consulto confirmari. quod ideo dictum | est, quia et si per damnationem aliquis rem suam legauerit eamque postea alienauerit, plerique putant, licet ipso iure debeatur legatum, tamen legatarium petentem posse per exceptionem doli mali repelli, quasi contra uoluntatem defuncti petat. 199. Illud constat, si duo-

---

1) uideuidemur V.   2) pro V.   3) quod V.   4) legatum V.

---

§ 196. cf. *infra* 2, 222. *Gai epit.* 2, 5, 1; 3. *Ulp.* 24, 7. *D.* 30, 22 (*Pomp.* 442). 30, 21 (*Ulp.* 2537).

§ 197. cf. *Ulp.* 24, 11^a. *Fr. Vat.* 85 (*Ulp.* 2569). inferius] 2, 202.

§ 198. cf. *I.* 2, 20, 12. *Paul.* 3, 6, 16.

§ 199. cf. *Gai. epit.* 2, 5, 1; 4, 5. *Ulp.* 24, 12. *infra* 2, 206.

bus pluribusue per uindicationem eadem res legata sit, siue coniunctim siue disiunctim, et omnes ueniant ad legatum, partes ad singulos pertinere et deficientis portionem collegatario adcrecere. coniunctim autem ita legatur: TITIO ET SEIO HOMINEM STICHVM DO LEGO; disiunctim ita: LVCIO TITIO HOMINEM STICHVM¹ DO LEGO. SEIO EVNDEM HOMINEM DO LEGO. 200. Illud quaeritur, quod sub condicione per uindicationem legatum est, pendente condicione cuius esset: nostri praeceptores heredis esse putant exemplo statuliberi, id est eius serui, qui testamento sub aliqua condicione liber esse iussus est, quem constat interea² heredis seruum esse; sed diuersae³ scholae auctores putant nullius interim eam⁴ rem esse; quod multo magis dicunt de eo, quod sine condicione pure legatum est, antequam legatarius admittat legatum.

201. Per damnationem hoc modo legamus: HERES MEVS STICHVM⁵ SERVVM MEVM DARE⁶ DAMNAS ESTO; sed et si DATO | scriptum fuerit, per damnationem 106 legatum est. 202. Eoque genere legati etiam aliena res legari potest, ita ut heres *rem* redimere et prae-

1) istichum V. 2) interex V. 3) diuerso V. 4) ea V.
5) isticum V. 6) darem V. dare L. Titio *Hu.*

Paul. 3, 6, 26. *I.* 2, 20, 8. *D.* 32, 80 (*Cels.* 249). 35, 1, 30 (*Iul.* 848). 30, 16 *pr.*; 2 (*Pomp.* 440). 7, 2, 1, 3 = *Fr. Vat.* 77 (*Ulp.* 2563). 30, 33 (*Paul.* 1429). 30, 85 (*Paul.* 1181). 50, 16, 142 (*Paul.* 966). 7, 9, 8 *i. f.* (*Paul.* 815). *C.* 6, 51, 1, 11 (*a.* 534).

§ 200. *cf. supra* 2, 195. *Ulp.* 2, 1; 2. *D.* 35, 1, 105 (*Pomp.* 187). 40, 9, 29, 1 (*Gai.* 478). 8, 6, 11, 1 (*Marcell.* 34). 10, 2, 12, 2 (*Ulp.* 652). 40, 7, 9 *pr.* (*Ulp.* 2701). 40, 7, 16 (*Ulp.* 2373). quod sine condicione] *cf. D.* 31, 80 (*Pap.* 44). 30, 44, 1 (*Ulp.* 2627).

§ 201. *cf. Gai epit.* 2, 5, 2. *Ulp.* 24, 4. *Theoph.* 2, 20, 2 (*p.* 206 *Ferr.*). *Serv. ad Aen.* 12, 727. *Agroecius Gramm. Lat. ed. Keil* VII, 120, 16. dato] *cf. ex. gr. Cic. de inv.* 2, 40, 116. *V. I. R.* II, 297, 42.

§ 202. *cf. Gai epit.* 2, 5, 2. *Ulp.* 24, 8. *supra* 2, 197. *I.* 2, 20, 4. *D.* 32, 30, 3 (*Lab. ap. Iav.* 172). 35, 2, 61 (*Iav.* 91). 30, 71, 3 (*Ulp.* 1246; *cf. infra* 4, 9).

stare aut aestimationem eius dare debeat. 203. Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si modo futura est, per damnationem legari potest, uelut fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. 204. Quod autem ita legatum est, post aditam hereditatem, etiamsi pure legatum est, non, ut per uindicationem legatum, continuo legatario acquiritur, sed nihilo minus heredis est: et ideo legatarius in personam agere debet, id est intendere heredem sibi dare oportere, et tum heres *rem*, si Mancipi sit, Mancipio dare aut in iure cedere possessionemque tradere debet; si nec Mancipi sit, sufficit, si tradiderit. nam si Mancipi *rem* tantum tradiderit nec Mancipauerit, usucapione *demum*¹ pleno iure fit legatarii. completur autem usucapio, sicut alio quoque loco diximus, Mobilium quidem rerum anno, earum uero, quae solo teneantur, biennio. 205. Est et illa differentia huius *et* per uindicationem legati, quod si eadem res duobus pluribusue per damnationem² legata sit, si quidem coniunctim, plane singulis partes debentur, sicut in per uindicationem legato diximus³; si uero disiunctim, singulis solida debetur⁴; ita fit, | ut scilicet heres alteri rem, alteri aestimationem eius praestare debeat; et in coniunctis deficientis portio non ad collegatarium pertinet, sed in hereditate remanet.⁵

1) usucapione demum *Goeschen*. usucapionem V. 2) damni contractionem V. 3) in per uindicationem legato diximus *Kalb, Juristenlatein*² p. 52. in illo uindicaii * * * * * V. 4) solida debetur] solidae deuentur V. 5) remanetur V.

§ 203. = I. 2, 20, 7. cf. *Gai epit.* 2, 5, 3. *D.* 30, 24 *pr.* (*Pomp.* 444). 35, 1, 1, 3 (*Pomp.* 229). 32, 17 *pr.* (*Marcian.* 9). 33, 6, 13 (*Ulp.* 2651).

§ 204. cf. *supra* 2, 194; 41; 42; 44; 54. *infra* 2, 213. *D.* 30, 82, 1 (*Iul.* 475).

§ 205. cf. *Gai epit.* 2, 5, 4; 5. *supra* 2, 199. *Ulp.* 24, 13. *Fr. Vat.* 85 (*Ulp.* 2569). 87 = *D.* 7, 2, 8 (*Ulp.* 2570). *D.* 30, 84, 8 (*Iul.* 478). 30, 82, 5 (*Iul.* 475). 30, 16 *pr.* (*Pomp.* 440).

206. Quod autem diximus deficientis portionem *in* per damnationem quidem legato in hereditate retineri¹, in per uindicationem uero collegatario accrescere, admonendi sumus ante legem Papiam *hoc* iure ciuili ita fuisse; post legem uero Papiam deficientis portio caduca fit et ad eos pertinet, qui in eo testamento liberos habent. 207. Et quamuis prima causa sit in caducis uindicandis heredum liberos habentium, deinde si heredes liberos non habeant, legatariorum liberos habentium, tamen ipsa lege Papia significatur, ut collegatarius coniunctus, si liberos habeat, potior sit heredibus, etiamsi liberos habebunt. 208. Sed plerisque placuit, quantum ad hoc ius, quod lege Papia coniunctis constituitur, nihil interesse, utrum per uindicationem an per damnationem legatum sit.

209. Sinendi modo ita legamus: HERES MEVS DAMNAS² ESTO SINERE LVCIVM TITIVM HOMINEM STICHVM SVMERE SIBIQVE HABERE. 210. Quod genus legati plus quidem habet *quam* per³ uindicationem legatum, minus autem quam per damnationem⁴: nam eo modo non solum suam rem | testator utiliter legare potest, sed ¹⁰⁸ etiam heredis sui, cum alioquin per uindicationem nisi suam rem legare non potest, per damnationem autem

- 1) retinere V.   2) dare damnas V.   3) pro V.
4) damnacont'nem V.

31, 13, 1 (*Pomp.* 359). 31, 88, 6 (*Scaev.* 258). 31, 7 (*Paul.* 1153).

§§ 206. 207. *cf. supra* 2, 199; 205. *infra* 2, 286. *Ulp.* 24, 12; 13. 17, 2. 18. 19, 17. 1, 21. 25, 17. *Fr. de iur.isci* § 3. *Fr. Vat.* 195 (*Ulp.* 2109). *D.* 32, 80 (*Cels.* 249). 35, 1, 26 (*Iul.* 816). 28, 6, 5 (*Gai.* 450). 32, 89 *et* 50, 16, 142 (*Paul.* 966). 31, 7 (*Paul.* 1153). *Iuven.* 9, 87 *sq.* *Tac. ann.* 3, 28. *Isid. orig.* 5, 15, 1.

§ 209. *cf. Gai epit.* 2, 5, 6. *Ulp.* 24, 5. *Excerpt. Prob. Einsidl.* 40 (*supra* p. 90). *Theoph.* 2, 20, 2 (p. 207 *Ferr.*). *D.* 32, 30, 1 (*Lab. ap. Iuv.* 172). 33, 5, 20 (*Lab. ap. Iuv.* 179). 33, 1, 2 (*Pomp.* 501). 50, 16, 164, 2 (*Ulp.* 2543).

§ 210. *cf. Gai epit.* 2, 5, 6. *Ulp.* 24, 10; 8. *Paul.* 3, 6, 11.

cuiuslibet extranei rem legare potest. 211. Sed si quidem mortis testatoris tempore res uel ipsius testatoris sit uel heredis, plane utile legatum est, etiamsi testamenti faciendi tempore neutrius fuerit. 212. Quod si post mortem testatoris ea res heredis esse coeperit, quaeritur, an utile sit legatum: et plerique putant inutile esse. quid ergo est? licet aliquis eam rem legauerit, quae neque eius umquam fuerit neque postea heredis eius umquam esse coeperit, ex senatus consulto Neroniano proinde uidetur, ac si per damnationem relicta esset. 213. Sicut autem per damnationem legata res non statim post aditam hereditatem legatarii efficitur, sed manet heredis eo usque, donec is¹ tradendo uel mancipando uel in iure cedendo legatarii eam fecerit, ita et in sinendi modo legato iuris est; et ideo huius quoque legati nomine in personam actio est QUIDQVID HEREDEM EX TESTAMENTO DARE FACERE OPORTET. 214. Sunt tamen, qui putant ex hoc legato non uideri obligatum heredem, ut mancipet aut in
109 iure cedat | aut tradat, sed sufficere, ut legatarium rem sumere patiatur; quia nihil ultra ei testator imperauit, quam ut sinat, id est patiatur, legatarium rem sibi habere. 215. Maior illa dissensio in hoc legato interuenit, si eandem rem duobus pluribusue disiunctim legasti; quidam putant utrisque² solidam deberi, sicut per damnationem³: nonnulli occupantis esse meliorem condicionem aestimant, quia, cum eo genere legati damnetur heres patientiam praestare, ut legatarius rem habeat, sequitur, ut si priori patientiam praestiterit

1) is heres V.   2) utrique *Polenaar*.   3) damnationem *Goeschen*. uindicationem V.

§§ 211. 212. cf. *Gai epit.* 2, 5, 6. *Fr. Vat.* 85 (*Ulp.* 2569).

§ 213. cf. *supra* 2, 204. QUIDQVID etc.] cf. *infra* 4, 41.

§ 214. cf. *Gai epit.* 2, 5, 6. *infra* 2, 280. *D.* 19, 2, 29 (*Alf.* 27). 34, 3, 16 (*Paul.* 1172).

§ 215. cf. *D.* 33, 2, 14 (*Cels.* 153). *C.* 6, 51, 1, 11 (*a.* 534).

et is rem sumpserit, securus¹ sit aduersus eum, qui postea legatum petierit, quia neque habet rem, ut patiat^r eam ab eo sumi, neque dolo malo fecit, quo minus eam rem haberet.

216. Per praeceptionem hoc modo legamus: LVCIVS TITIVS HOMINEM STICHVM PRAECIPITO. 217. Sed nostri quidem praeceptores nulli alii eo modo legari posse putant nisi ei, qui aliqua ex parte heres scriptus esset.² praecipere enim esse praecipuum sumere; quod tantum in eius persona³ procedit, qui aliqua ex parte heres institutus est, quod is extra portionem hereditatis praecipuum legatum habiturus sit. 218. Ideoque si extraneo legatum fuerit, inutile est legatum, adeo ut Sabinus | existimauerit ne quidem ex *senatus* consulto⁴ 110 Neroniano posse conualescere: ‘nam eo’, inquit, ‘senatus consulto ea tantum confirmantur, quae uerborum uitio iure ciuili non ualent, non quae propter ipsam personam legatarii non deberentur’. sed Iuliano et Sexto placuit etiam hoc casu ex *senatus* consulto confirmari legatum; nam ex uerbis etiam hoc casu accidere, ut iure ciuili inutile sit legatum, inde⁵ manifestum esse⁶, quod eidem aliis uerbis recte legaretur⁷, uelut per⁸ uindicationem, per⁹ damnationem, sinendi modo; tunc

1) secuturus V. 2) esset *Heffter*. esse V. sit *Hu*.

3) personam V. 4) ex *senatus* consulto] ex^coc V. 5) inde *Goeschen*. unde V. 6) esse *Goeschen*. est V. 7) legatur V. 8) pro V. 9) et per V.

§ 216. cf. *Ulp.* 24, 6. *Thcoph.* 2, 20, 2 (p. 207 *Ferr.*). *Excerpt. Prob. Einsidl.* 41 (*supra* p. 90). *D.* 31, 88 *pr.*; 1; 2; 3 (*Scaev.* 258). 31, 89 *pr.* (*Scaev.* 278). 33, 7, 27, 3 (*Scaev.* 56). 31, 77, 19 (*Pap.* 599). 32, 92 *pr.* (*Paul.* 1554). *C. I. L.* VI 10230 l. 8 (*Bruns* I⁶, 287).

§ 217. cf. *Gai epit.* 2, 5, 7. *D.* 32, 32 (*Scaev.* 42). 31, 75, 1 (*Pap.* 560). 34, 1, 10 *pr.* (*Pap.* 615). 30, 17, 2 (*Ulp.* 2534). *Suet. Galb.* 5. *Plin. ep.* 5, 7.

§ 218. cf. *Ulp.* 24, 11^a. *Fr. Vat.* 85 (*Ulp.* 2569). *D.* 30, 18 (*Iul.* 451). peregrino] cf. *infra* 2, 285.

autem uitio personae legatum non ualere, cum ei legatum sit, cui nullo modo legari possit uelut peregrino, cum quo testamenti factio non sit. quo plane casu senatus consulto locus non est. 219. Item nostri praeceptores, quod ita legatum est, nulla *alia* ratione putant posse consequi eum¹, cui ita fuerit legatum, quam² iudicio familiae erciscundae, quod inter heredes de hereditate erciscunda, id est diuidunda, accipi solet: officio enim iudicis id contineri, ut ei, quod per praeceptionem legatum est, adiudicetur. 220. Unde intellegimus nihil aliud secundum nostrorum praeceptorum opinionem per praeceptionem legari posse, nisi quod testatoris sit. nulla enim alia res quam hereditaria deducitur in hoc iudicium. itaque si non suam rem
 111 eo modo testator legauerit, | iure quidem ciuili inutile erit legatum, sed ex senatus consulto confirmabitur. aliquo³ tamen casu etiam alienam rem *per* praeceptionem legari posse fatentur: ueluti si quis eam rem legauerit, quam creditori fiduciae causa mancipio dederit; nam officio iudicis coheredes cogi posse existimant soluta pecunia luere⁴ eam rem, ut possit praecipere is⁵, cui ita legatum sit. 221. Sed diuersae scholae⁶ auctores putant etiam extraneo per praeceptionem legari posse, proinde ac si ita scribatur: TITIVS HOMINEM STICHVM CAPITO, superuacuo adiecta PRAE syllaba; ideoque per uindicationem *eam rem* legatam uideri: quae sententia dicitur diui Hadriani consti-

---

1) cum V.   2) quod V.   3) aliquod V.   4) soluta pecunia luere *Lachmann*. solutam pecuniam soluere V.
 5) praecipere is *Goeschen*. percipere ei V.   6) sed diuersae scholae] et diuelse soles V.

---

§ 219. *cf. Theoph.* 2, 20, 2 (*p.* 207 *Ferr.*). *Paul.* 3, 6, 1. *D.* 10, 2, 22, 1 (*Ulp.* 635). 30, 17, 2 (*Ulp.* 2534).

§ 220. *cf. Ulp.* 24, 11. *D.* 10, 2, 28 (*Gai.* 195). *C.* 6, 42, 6 (*a.* 224). ex senatus consulto] *cf. supra* 2, 197. fiduciae] *cf. supra* 2, 60.

tutione¹ confirmata esse. 222. Secundum hanc igitur opinionem, si ea res ex iure Quiritium defuncti fuerit, potest² a legatario uindicari, siue is unus ex heredibus sit siue extraneus; quod si in bonis tantum testatoris fuerit, extraneo quidem ex senatus consulto utile erit legatum, heredi uero familiae herciscundae iudicis officio praestabitur; quod si nullo iure fuerit testatoris, tam heredi quam extraneo ex senatus consulto utile erit. 223. Siue tamen heredibus secundum nostrorum opinionem siue etiam extraneis secundum illorum opinionem duobus pluribusue eadem res coniunctim aut disiunctim legata fuerit, singuli | partes habere debent. 112

[Ad legem Falcidiam. R.] 224. Sed olim quidem licebat totum patrimonium legatis atque libertatibus erogare nec quicquam heredi relinquere praeterquam inane nomen heredis; idque lex XII tabularum permittere uidebatur, qua cauetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his uerbis: 'VTI LEGASSIT³ SVAE REI⁴, ITA IVS ESTO': qua de causa⁵, qui scripti heredes erant, ab hereditate se abstinebant, et idcirco plerique intestati moriebantur. 225. Itaque lata est lex Furia, qua⁶ exceptis personis quibusdam

- 1) constitutionem V.   2) posse V.   3) legasset V.
4) res V.   5) qua de causa *Kalb.* quaae V.   6) quae V.

§ 222. *cf. supra* 2, 40; 196; 197.

§ 223. *cf. Gai epit.* 2, 5, 7. *C.* 6, 51, 1, 11 (*a.* 534).

§ 224. *cf. I.* 2, 22 *pr. cum Theoph.* (*p.* 232 *Ferr.*). *XII tab.* 5, 3 (*Bruns* I⁶, 22). *Ulp.* 11, 14. *D.* 50, 16, 120 (*Pomp.* 248). 50, 16, 53 *pr.* (*Paul.* 721). *Nov.* 22, 2 *pr. Rhet. ad Her.* 1, 13, 23. *Cic. de inv.* 2, 50, 148.

§ 225. *cf. I.* 2, 22 *pr. cum Theoph.* (*p.* 233 *Ferr.*). *infra* 4, 23; 109. *Ulp.* 1, 2. 28, 7. *Fr. Vat.* 301 (*Paul.* 796). *Varro libro III de vita pop. Rom.: Plebisque scito cautum, ne qui legaret caussaue mortis donaret supra assis mille, quod fragmentum ex Calpurnii Pisonis libro II de Continentia Veterum Poetarum attulit Paulus Merula in editione Annalium Ennii (Lugd. Batav. 1595) atque inde receptum est in Varronis editionem a Popma curatam et in Bipontinam (a. 1788, p. 247),*

ceteris plus mille assibus legatorum nomine mortisue causa capere permissum non est. sed et haec lex non perfecit, quod uoluit: qui enim uerbi gratia quinque milium aeris patrimonium habebat, poterat quinque hominibus singulis millenos asses legando totum patrimonium erogare. 226. Ideo postea lata est lex Viconia, qua cautum est, ne cui plus legatorum nomine mortisue causa capere liceret, quam heredes caperent.¹ ex qua lege plane quidem aliquid utique heredes habere uidebantur; sed tamen fere uitium simile nascebatur.² nam in multas legatariorum personas distributo patrimonio poterat *testator* adeo heredi minimum relinquere, ut non expediret heredi huius lucri gratia totius hereditatis onera sustinere. 227. Lata est itaque lex Falcidia, qua cautum est, ne plus ei legare liceat quam dodrantem: itaque necesse est, ut heres quartam partem hereditatis habeat: et hoc nunc³ iure utimur. 228. In libertatibus quoque dandis nimiam licentiam conpescuit lex Fufia Caninia, sicut in primo conmentario rettulimus.

---

1) caperentur V.   2) nascebantur V.   3) nec V.

---

fictum esse videtur. cf. Lawicki, de Fraude Pauli Merulae Ennianorum Annalium editoris (Bonn. 1852) et Kettner, M. Terenti Varronis de vita populi Romani quae exstant. Halis 1863 p. 40. Cic. in Verr. 2, 1, 42, 109 cum Ps. Asc. (p. 190 B.). pro Balb. 8, 21.

§ 226. *cf. I. 2, 22 pr. cum Theoph. (p. 233 Ferr.). lex Viconia] a. u. 585 = a. Chr. 169. cf. Cic. in Verr. 2, 1, 43, 110. infra 2, 274.*

§ 227. *lex Falcidia] a. u. 714, a. Chr. 40. cf. Gai epit. 2, 6. I. 2, 22 pr. Ulp. 24, 32. Paul. 3, 8, 1. D. 35, 2, 1 pr. (Paul. 921; Bruns I⁶, 113). Dio Cass. 48, 33, 5. Hieronym. ad Euseb. Chronic. ad a. Abrah. 1977 (Olymp. 185, 1 = a. u. 714 = a. Chr. 40) ed. Schoene 2, 139: C. Falcidius tribunus plebis legem tulit, ne quis plus testamento legaret, quam ut quarta pars heredibus superesset. Isid. orig. 5, 15, 2. Suidas v. Φαλκίδιος. C. I. L. XI 419 (Bruns I⁶, 311. Dessau 6663). Plin. ep. 5, 1, 9.*

§ 228. *cf. supra 1, 42 sq.*

[R De inutiliter relictis legatis. R] 229. Ante heredis institutionem *inutiliter* legatur, scilicet quia testamenta uim ex institutione heredis accipiunt, et ob id uelut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. 230. Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari potest. 231. Nostri praeceptores nec tutores eo loco dari posse existimant¹: sed Labeo et Proculus tutorem posse dari, quod nihil ex hereditate erogatur tutoris datione. 232. Post mortem quoque heredis inutiliter legatur, id est hoc modo: CVM HERES MEVS MORTVVS ERIT, DO LEGO, aut DATO. ita autem recte legatur: CVM HERES *MEVS*² MORIETVR³, quia non post mortem heredis relinquitur, sed ultimo uitae eius tempore. rursum ita non potest legari: PRIDIE QVAM HERES MEVS MORIETVR; quod non pretiosa ratione receptum uidetur. | 233. Eadem et de 114 libertatibus dicta intellegemus. 234. Tutor uero an post mortem heredis dari possit, quaerentibus eadem forsitan⁴ poterit esse quaestio, quae⁵ de eo agitur, qui ante heredum institutionem datur. [De poenae causa relictis legatis.] 235. Poenae quoque nomine inutiliter legatur. poenae autem nomine legari uidetur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis heres

1) existimantur V. 2) *suppl. Boecking.* 3) moriatur V.
4) forsitam V. 5) quam V.

§ 229. = I. 2, 20, 34. *cf. Ulp.* 24, 15. 25, 8. quia testamenta etc.] *cf. D.* 28, 4, 3 (*Marcell.* 263). 29, 7, 10 *i. f.* (*Pap.* 240). 28, 6, 1, 3 (*Mod.* 100).

§ 230. = I. 2, 20, 34. *cf. Ulp.* 1, 20.

§ 231. *cf. I.* 1, 14, 3.

§ 232. *cf. I.* 2, 20, 35. *Ulp.* 24, 16. 25, 8. *Paul.* 3, 6, 5; 6. 4, 1, 11. *infra* 3, 100. *C.* 8, 37 (38), 11 (*a.* 528).

§ 233. *cf. Ulp.* 1, 20.

§ 234. *cf. supra* 2, 231. *D.* 26, 2, 7 (*Paul.* 1637).

§ 235. *cf. I.* 2, 20, 36. *Ulp.* 24, 17. 25, 13. *D.* 34, 6, 1 (*Afr.* 122). 34, 6, 2 (*Marcian.* 110). 35, 1, 12 (*Ulp.* 2662). *C.* 6, 41, 1 (*a.* 528). *Script. Hist. Aug. Anton. Pius* 8, 5.

aliquid faciat aut non faciat, uelut quod ita legatur: SI HERES MEVS FILIAM SVAM TITIO IN MATRIMONIVM COLLOCAVERIT, X MILIA SEIO DATO, uel ita: SI FILIAM TITIO IN MATRIMONIVM NON COLLOCAVERIS, X MILIA TITIO DATO; sed et si heredem, si¹ uerbi gratia intra biennium monumentum sibi non fecerit, X milia Titio dari² iusserit *testator*³, poenae nomine *legatum est*. et denique ex ipsa definitione multas similes species circumspicere possumus. 236. Nec libertas quidem poenae nomine dari potest, quamuis de ea re fuerit quaesitum. 237. De tutore uero nihil possumus quaerere, quia non potest datione tutoris heres compelli quidquam facere aut non facere. ideoque —⁴ datur poenae nomine tutor datus fuerit, magis sub condicione quam poenae nomine datus uidebitur.

238. Incertae personae legatum inutiliter relinquitur. incerta autem uidetur persona, quam per incertam opinionem | animo suo testator subicit⁵, uelut cum ita legatum sit: QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, EI HERES MEVS X MILIA DATO; idem iuris est, si generaliter omnibus legauerit: QVICVMQVE AD FVNVS MEVM VENERIT; in eadem causa est, quod ita relinquitur: QVICVMQVE FILIO MEO IN MATRIMONIVM FILIAM SVAM CONLOCAVERIT, EI HERES MEVS X MILIA DATO; illud quoque [in eadem causa est]⁶, quod ita relinquitur: QVI POST TESTAMENTVM SCRIPTVM PRIMI⁷ CONSVLES DESIGNATI ERVNT, aequae incertis personis legari uidetur;

---

1) *add. Hu.* 2) dari V. dare *Hu.* 3) *add. Goeschen.*
 4) ideoquae V. ideoque etsi secundum mentem testatoris is, qui tutor datus est, poenae nomine *etc.* *Mommsen exempli gratia suppl.* 5) subicitur V. 6) in—est *del. Hu., om. Inst.* 7) scriptum primi *ex Inst. add. Hu.*

---

§ 236. *cf. I. 2, 20, 36.*

§ 237. *cf. D. 34, 6, 2 (Marcian. 110).*

§ 238. *cf. I. 2, 20, 25. Ulp. 24, 18. Paul. 3, 6, 13. infra 2, 287.*

et denique aliae multae huiusmodi species sunt. sub certa uero demonstratione incertae personae recte legatur, uelut: EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, EI X MILIA HERES MEVS DATO. 239. Libertas quoque non uidetur incertae personae dari posse, quia lex Fufia Caninia iubet nominatim¹ seruos liberari. 240. Tutor quoque certus dari debet. 241. Postumo quoque alieno inutiliter legatur. *est* autem alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatori futurus non est: ideoque ex emancipato quoque filio conceptus nepos extraneus postumus *est*; *item* qui in utero est eius, quae iure² ciuili non intellegitur uxor, extraneus postumus patris intellegitur. 242. Ac ne heres quidem potest institui 116 postumus alienus: est enim incerta persona. 243. Cetera uero, quae supra diximus, ad legata proprie pertinent; quamquam non inmerito quibusdam placeat poenae nomine heredem institui non posse. nihil enim interest, utrum legatum dare iubeatur heres, si fecerit aliquid aut non fecerit, an coheres ei adiciatur, quia tam coheredis adiectione quam legati datione compellitur, ut aliquid contra propositum suum faciat aut non faciat. 244. An ei, qui in potestate sit eius, quem heredem instituimus, recte legemus, quaeritur. Seruius recte legari putat, sed euanescere legatum, si quo tempore dies legatorum cedere solet, adhuc in potestate sit;

1) nominatum V.   2) in iure V.

§ 239. *cf.* I. 2, 20, 25. *supra* 1, 46. *Ulp.* 1, 25. *Paul.* 4, 14, 1. *D.* 40, 4, 24 (*Gai.* 487). 40, 4, 51 (*Pap.* 714).

§ 240. = I. 2, 20, 25. *cf.* I. 2, 20, 27. *Ulp.* 11, 14. *D.* 26, 2, 20 *pr.* (*Paul.* 557).

§ 241. = I. 2, 20, 26. *cf. infra* 2, 287. *C.* 6, 48 (*a.* 528—529).

§ 242. *cf.* I. 2, 20, 28. 3, 9 *pr.* *supra* 1, 147. *infra* 2, 287.

§ 243. *cf.* I. 2, 20, 36. *supra* 2, 235.

§ 244. *cf.* I. 2, 20, 32. *Ulp.* 24, 23. *D.* 34, 7, 1 *pr.* (*Cels.* 250). 31, 82, 2 *i. f.* (*Paul.* 1360).

ideoque siue pure legatum sit et uiuo testatore in potestate heredis esse desierit, siue sub condicione et ante condicionem id acciderit, deberi legatum. Sabinus et Cassius sub condicione recte legari, pure non recte putant; licet enim uiuo testatore possit desinere in potestate heredis esse, ideo tamen inutile legatum intellegi oportere, quia quod nullas uires habiturum foret, si statim post testamentum factum decessisset testator, hoc ideo ualere, quia uitam longius traxerit, absurdum
 117 esset. *sed* | diuersae scholae auctores nec sub condicione recte legari, quia quos in potestate habemus, eis non magis sub condicione quam pure debere possumus. 245. Ex diuerso constat ab eo, qui in potestate *tua*¹ est, herede instituto recte tibi legari; sed si tu per eum heres extiteris, euanescere legatum, quia ipse tibi legatum debere non possis; si uero filius emancipatus aut seruus manumissus erit uel in alium translatus, et ipse heres extiterit aut alium fecerit, deberi legatum.

246. Nunc² transeamus ad fideicommissa.

247. Et prius de hereditatibus uideamus. 248. In primis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis heres recto iure instituatur eiusque fidei committatur³, ut eam hereditatem alii restituat; alioquin inutile est testamentum, in quo nemo recto iure heres instituitur. 249. Verba autem utilia fideicommissorum haec [recte]⁴ maxime in usu esse uidentur: PETO, ROGO, VOLO, FIDEI

1) tua *add. Goeschen* 2) nunc *Goeschen ex Inst. hinc V.*
 3) committabatur V. 4) *del. Boecking; om. Inst.*

§ 245. *cf. I. 2, 20, 33. Ulp, 24, 24. supra 2, 189. D. 30, 91 pr. (Iul. 520). 36, 2, 17 (Iul. 522). 35, 2, 30, 8 (Marcian. 41). 35, 2, 20 (Scaev. 164). alium fecerit] cf. D. 28, 5, 41 (40) (Iul. 440).*

§§ 246. 247. = *I. 2, 23 pr.*

§ 248. = *I. 2, 23, 2. cf. Gai. epit. 2, 7 pr.*

§ 249. = *I. 2, 24, 3. cf. Ulp. 25, 2, 2, 7. Paul. 4, 1, 5; 6. D. 30, 115 (Ulp. 1923). C. 6, 43, 2 (a. 531). C. I. L. VI 10229 (= Bruns I⁶, 270) l. 30. 34. 55. 83. 89. 104. 117. B G U 326 col. I l. 11.*

COMMITTO, quae proinde firma singula sunt, atque si omnia in unum congesta sint. 250. Cum igitur scripserimus: *LVCIVS TITIVS HERES ESTO*, possumus adicere: *ROGO TE, LVCI TITI, PETOQVE A TE, VT CVM PRIMVM POSSIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, GAIO SEIO REDDAS RESTITVAS*. possumus autem et de parte restituenda rogare; et liberum est uel sub condicione uel pure relinquere | fideicommissa uel ex die certa. 251. Restituta autem hereditate¹ is, qui restituit, nihilo minus heres permanet; is uero, qui recipit hereditatem, aliquando heredis loco est, aliquando legatarii. 252. Olim autem nec² heredis loco erat nec legatarii, sed potius emptoris. tunc enim in usu erat ei, cui restituebatur hereditas, nummo uno eam hereditatem dicis causa uenire; et quae stipulationes inter *uenditorem hereditatis et emptorem interponi solent, eadem interponebantur inter*³ heredem et eum, cui restituebatur hereditas, id est hoc modo: heres quidem stipulabatur ab eo, cui restituebatur hereditas, ut quidquid hereditario nomine condemnatus fuisset⁴ siue quid alias bona fide dedisset, eo nomine indemnus esset, et omnino si quis cum eo hereditario nomine ageret, ut recte defenderetur; ille uero, qui recipiebat hereditatem, inuicem stipulabatur, ut si quid ex hereditate ad heredem peruenisset, id sibi restitueretur, ut etiam pateretur eum hereditarias actiones procuratorio aut cognitorio nomine exequi. 253. Sed posterioribus temporibus Tre-

1) hereditatem V.   2) ne V.   3) uenditorem—inter
suppl. Goeschen. cf. Gai. Augustodun. 67.   4) soluisset *Krueger,*
quod non esse necessarium iudicat Hu. coll. Dig. 18, 4, 2, 20.

§ 250. = I. 2, 23, 2 *med. cf. Gai epit. 2, 7 pr. Cic. in Verr. 2, 1, 47, 123. C. I. L. V 2834. VI 15237. XIV 331.*

§ 251. = I. 2, 23, 3. *cf. infra 2, 255.*

§ 252. *cf. Theoph. 2, 23, 3 (p. 239 sq. Ferr.). D. 32, 95 (Maecian. 12). infra 2, 257. proc. aut cognit. nom.] cf. infra 4, 86 sq.*

§ 253. = I. 2, 23, 4. *cf. Ulp. 25, 14. Paul. 4, 2. 4, 3, 2.*

bellio Maximo et Annaeo Seneca consulibus senatus consultum factum est, quo cautum est, ut si cui hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, actiones, quae iure ciuili heredi et in heredem competerent, *ei* et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hereditas; per¹ quod senatus consultum desierunt illae
 119 cautiones in usu haberi. | praetor enim utiles actiones *ei* et in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare coepit, eaeque² in edicto proponuntur. 254. Sed rursus quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum aut minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguiebantur fideicommissa, *postea* Pegaso et Pusione *consulibus* senatus censuit, ut *ei*, qui rogatus esset hereditatem restituere, proinde liceret quartam partem retinere, atque e lege Falcidia in legatis retinendi ius³ conceditur: ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relincuntur, eadem retentio permissa est. per quod senatus consultum ipse *heres* onera hereditaria sustinet; ille autem, qui ex fideicommisso reliquam partem hereditatis recipit, legatarii partiarium loco est, id est eius legatarii, cui pars bonorum legatur; quae species legati partitio uocatur, quia cum herede legatarius partitur hereditatem. unde effectum est, ut quae solent stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eadem interponantur inter eum, qui ex fideicommissi causa recipit hereditatem, et here-

---

1) post *Inst.* 2) eaeque *Goeschen.* aequae *V.* 3) retinendi ius *Hu.* retinendis *V.* retinere *Inst.*; cf. 3, 75.

D. 36, 1, 1, 1; 2 (*Ulp.* 1871; *Bruns* I⁶, 192). 36, 1, 41 (40) (*Paul.* 327). temporibus] *Neronis a.* 56.

§ 254. = *I.* 2, 23, 5. cf. *Gai epit.* 2, 7 pr. *Ulp.* 25, 14; 15. *Paul.* 4, 3. Pegaso et Pusione consulibus] *Vespasiani temporibus.* partitio] cf. *Ulp.* 24, 25. *Theoph.* 2, 23, 5 (*p.* 241 *Ferr.*). *Cic. de leg.* 2, 20, 50. *infra* 2, 257.

dem, id est, ut et¹ lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. 255. Ergo si quidem non plus quam dodrantem | hereditatis scriptus 120 heres rogatus sit restituere, tum ex Trebelliano senatus consulto restituitur hereditas, et² in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dantur, in heredem quidem iure ciuili, in eum uero, qui recipit hereditatem, ex senatus consulto Trebelliano; quamquam heres etiam pro ea parte, quam restituit, heres permanet³, eique et in eum solidae actiones competunt; sed non ulterius oneratur, nec ulterius illi dantur actiones, quam apud eum commodum hereditatis remanet. 256. At si quis plus quam dodrantem uel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus est Pegasiano senatus consulto. 257. Sed is, qui semel adierit hereditatem, si modo sua uoluntate adierit, siue retinuerit quartam partem siue noluerit retinere, ipse uniuersa onera hereditaria sustinet⁴; sed quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponi debent tamquam inter partiarium legatarium et heredem; si uero totam hereditatem restituerit, ad exemplum emptae et uenditae hereditatis stipulationes interponendae sunt. 258. Sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cauetur Pegasiano senatus consulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu | praetoris 121 adeat et restituat, proindeque ei et in eum, qui rece-

---

1) est V.   2) set V.   3) permanent V.   4) sustinetur V.

---

§ 255. = I. 2, 23, 6. cf. Ulp. 25, 14. D. 35, 2, 93 (Pap. 294).

§ 256. = I. 2, 23, 6. cf. Ulp. 25, 14.

§ 257. = I. 2, 23, 6. cf. supra 2, 254. Ulp. 25, 15. Paul. 4, 3, 2. D. 36, 1, 22 (21) (Pomp. 695). 36, 1, 47 (45) (Mod. 79). 45, 1, 50, 1 (Ulp. 1229).

§ 258. cf. Ulp. 25, 16. Paul. 4, 4, 2—4. D. 29, 4, 17 (Gai. 306). 36, 1 passim. Nov. 1, 1, 1 (a. 535).

perit¹, actiones dentur, ac iuris esset ex senatus consulto Trebelliano. quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic, qui restituit, securitas datur, et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur, qui receperit² hereditatem. 259. Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus³ aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogetur, an ex parte heres institutus aut totam eam partem aut partis partem restituere rogetur. nam et hoc casu de quarta parte eius partis ratio ex Pegasiano senatus consulto haberi solet.

260. Potest autem quisque etiam res singulas per fideicommissum relinquere, uelut fundum, hominem, uestem⁴, argentum, pecuniam; et uel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, uel legatarium, quamuis a legatario legari non possit. 261. Item potest non solum propria testatoris res per fideicommissum relinqui, sed etiam heredis aut legatarii aut cuiuslibet alterius. itaque et legatarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei legata sit, sed etiam de alia, siue ipsius legatarii siue aliena sit. [sed]⁵ hoc solum obseruandum est, ne plus quisquam rogetur aliis restituere, quam ipse ex testamento ceperit; nam |
122 quod amplius est, inutiliter relinquitur. 262. Cum

1) recipit hereditatem *Inst.*

2) recepit *Polenaar.*

3) institutus *Inst.* instituatur V.

4) uestem *Inst.* ucteste V.

5) sed *om. Inst.*

§ 259. = *I.* 2, 23, 8. *cf. D.* 36, 1, 28 (27), 8 (*Iul.* 569). 36, 1, 46 (44), 1 (*Marcell.* 178). 36, 1, 17 (16), 4 (*Ulp.* 1880). *C.* 6, 49, 2 (*a.* 244).

§ 260. = *I.* 2, 24 *pr.* *cf. Gai epit.* 2, 7, 1—3. uel legatarium] *cf. infra* 2, 271. *Ulp.* 24, 20.

§ 261. = *I.* 2, 24, 1. *cf. Gai epit.* 2, 7, 4; 5. *Ulp.* 25, 5. *Paul.* 4, 1, 7; 8. *D.* 30, 114, 3 (*Marcian.* 132).

§ 262. = *I.* 2, 24, 1. *cf. Gai epit.* 2, 7, 6. *Ulp.* 25, 5. *Paul.* 4, 1, 7. *D.* 32, 30, 6 (*Lab. ap. Iav.* 172). 32, 14, 2 (*Gai.* 390). *C.* 6, 42, 6, 1 (*a.* 224).

autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam¹ redimere et praestare aut aestimationem eius soluere, sicut iuris est, si² per damnationem aliena³ res legata sit. sunt tamen, qui putant, si rem per fideicommissum relictam dominus non uendat, extinguí fideicommissum; sed aliam esse causam per damnationem legati.

263. Libertas quoque seruo per fideicommissum dari potest, ut uel heres rogetur manumittere uel legatarius.

264. Nec interest, utrum de suo proprio seruo testator roget an de eo, qui ipsius heredis aut legatarii uel etiam extranei sit.

265. Itaque et alienus seruus redimi et manumitti debet. quod si dominus eum non uendat, sane extinguíur fideicommissa libertas, quia hoc casu⁴ pretii computatio nulla interuenit.

266. Qui autem ex fideicommisso manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris seruus fuerit⁵, sed eius, qui manumittit.

267. At qui directo testamento liber esse iubetur, uelut hoc modo: STICHVS SERVVS MEVS LIBER ESTO, uel hoc: STICHVM SERVVM MEVM LIBERVVM ESSE IVBEO, is ipsius testatoris fit libertus. nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris ex iure Qui-

---

1) ipsum V. 2) sicut iuris est si *Goeschen*. s * * umiri * * * es V *ex lectione Bluhmii*. cf. *apogr.* 3) alienam V.
4) *suppl. Studemund.* 5) *suppl. Studemund.*

---

§§ 263—267. = I. 2, 24, 2. cf. *Gai epit.* 2, 7, 7. *Theoph.* 1, 14, 1 (*p.* 65 sq. *Ferr.*).

§ 263. cf. *Ulp.* 25, 18. 2, 7. *Paul.* 4, 12, 4. 4, 13. *D. tit.* 40, 5. *C. tit.* 7, 4. *C. I. L.* X 7457 (= *Bruns* I⁶, 279). XII 4335 (= *Dessau* 3789).

§ 264. cf. *supra* 2, 261. *infra* 2, 272. *Ulp.* 2, 10. *D.* 31, 14, 1 (*Paul.* 2091). 32, 8, 1 (*Paul.* 858).

§ 265. cf. *Ulp.* 2, 11. *C.* 7, 4, 6 (*Imp. Alex.*).

§ 266. cf. *Ulp.* 2, 8. *D.* 38, 2, 29 pr. (*Marcian.* 139). *C.* 7, 4, 7 (*a.* 225).

§ 267. cf. *Ulp.* 2, 7; 8. 1, 23. *infra* 2, 272. *D.* 40, 4, 35 (*Serv. ap. Paul.* 641). 40, 4, 58 (*Maecian.* 19).

*ritium fuerit, et quo faceret testamentum et quo more-
retur.* |

123 ¹268. Multum autem differunt ea, quae per fidei-
commissum relincuntur, ab his, quae² directo iure
legantur. 269. Nam ecce per fideicommissum ———
heredis relinqui potest: cum alioquin legatum ———
inutile sit.³ 270. Item intestatus moriturus potest ab
eo, ad quem bona eius pertinent, fideicommissum alicui
relinquere; cum alioquin ab eo legari non possit.
270^a. Item legatum codicillis⁴ relictum non aliter ualet,
quam si a testatore confirmati fuerint, id est, nisi in
testamento cauerit ——— testator, ut quidquid in
codicillis scripserit, id ratum sit; fideicommissum
uero etiam non confirmatis codicillis relinqui potest.
271. Item a legatario legari non potest, sed fideicom-
missum relinqui potest. quin etiam ab eo quoque,
cui per fideicommissum relinquimus, rursus alii per
fideicommissum relinqui possumus. 272. Item seruo
alieno directo libertas dari non potest, sed per fidei-
commissum potest. 273. Item codicillis nemo heres
institutui⁵ potest neque⁶ exheredari, quamuis testamento

1) *praecedunt duae fere lineae vacuae, rubricae destinatae.*

2) qui V? 3) *alii aliter suppleverunt, nemo satis probabiliter.
post legatum Studemund legisse sibi visus est: nisi(?) testamento
facto.* 4) item—codicillis suppl. *Goeschen ad epitomen.*

5) instituti V. 6) *in forma neque offendit Kalb, Arch. Lexi-
cogr. Lat. I, 88.*

§ 268. *cf. Gai epit. 2, 7, 8. infra 2, 284.*

§ 270. *cf. Gai epit. 2, 7, 8. Ulp. 25, 4. Paul. 4, 1, 4. I.
2, 23, 10. D. 5, 2, 13 (Scaev. 257). 29, 7, 8, 1 (Paul. 895). C.
6, 42, 29 (a. 294).*

§ 270^a. *cf. Gai epit. 2, 7, 8. Ulp. 25, 8. Paul. 4, 1, 10.
Consult. 6, 12 (Diocl. et Maxim. a. 294, ex cod. Hermog.). I. 2,
25, 1. Cic. de finib. 2, 17, 55. C. I. L. X 7475 = Bruns I⁶, 279.
B G U 326 col. II, 2; 8; 15; 16.*

§ 271. *cf. supra 2, 260; 261. Gai epit. 2, 7, 8. 2, 7, 2. Ulp.
24, 20. I. 2, 24 pr.; 1.*

§ 272. *cf. supra 2, 264; 267. Gai epit. 2, 7, 8. I. 2, 24, 2.*

§ 273. *cf. Gai epit. 2, 7, 8. Ulp. 25, 11. I. 2, 25, 2. 2, 23, 10.*

confirmati sint; at is¹, qui testamento heres institutus est, potest codicillis rogari, ut eam hereditatem alii totam uel ex parte restituat, quamvis testamento codicilli confirmati non sint. | 274. Item mulier, quae ab 124 eo, qui centum milia² aeris census est, per legem Voconiam heres institui³ non potest, tamen fideicommisso relictam sibi hereditatem capere potest. 275. Latini quoque, qui hereditates legataque⁴ directo iure lege Iunia capere prohibentur, ex fideicommisso capere possunt. 276. Item cum senatus consulto prohibitum sit proprium seruum minorem annis⁵ xxx liberum et heredem instituere, plerisque placet posse nos iubere liberum esse, cum annorum xxx erit, et rogare, ut tunc illi restituatur hereditas. 277. Item quamvis non *possimus*⁶ post mortem eius, qui nobis heres extiterit, alium in locum eius heredem instituere, tamen possumus eum rogare, ut, cum morietur, alii eam hereditatem totam uel ex parte restituat; et quia post mortem quoque heredis fideicommissum dari potest, idem

---

1) at is] aut his V. 2) mil. V. 3) heres institui *Goeschen.* heredes instituti V. 4) legataque] legata quia V. 5) annorum *mauult Cramer; sed verba senatus consulti sequitur Gaius. cf. V. I. R. I, 457, 33.* 6) *add. Goeschen.*

D. 36, 1, 78 (76) (*Scaev.* 79). 29, 7, 10 (*Pap.* 240). 29, 7, 13, 1 (*Pap.* 279). 28, 5, 78 (77) (*Pap.* 260). 28, 7, 10 (*Ulp.* 147). 28, 7, 27, 1 (*Mod.* 312). *C.* 6, 35, 4 (*a.* 223). 6, 36, 2 (*a.* 244). 6, 23, 14 (*a.* 294). 6, 36, 7 (*a.* 332). 6, 27, 5, 1 d (*a.* 531).

§ 274. *cf. supra* 2, 226. *Paul.* 4, 8, 20 (22). *Polyb.* 32, 14, 8. *Cic. in Verr.* 2, 1, 42, 107 sq. *cum Schol. ed. Bait. p.* 189. *pro Balb.* 8, 21. *de senect.* 5, 14. *de leg.* 2, 20, 49 sq. *de rep.* 3, 10, 17. *de fin.* 2, 17, 55. *Liv. ep.* 41. *Quintil. decl.* 264. *Plin. paneg.* 42. *Gell.* 6 (7), 13, 3. 17, 6, 1. 20, 1, 23 (*supra* p. 101). *Dio Cass.* 56, 10, 2. *August. de civ. dei* 3, 21.

§ 275. *cf. supra* 1, 23 sq. 2, 110. *Ulp.* 25, 7. 22, 3. *D.* 26, 5, 13 pr. (*Pap.* 194). *Fr. Vat.* 259 (*Pap.* 693).

§ 276. *cf. supra* 1, 18; 21. *Ulp.* 22, 8. *D.* 40, 7, 13, 5 (*Iul.* 600). 40, 4, 46 (*Pomp.* 825). 34, 5, 29 (30) (*Scaev.* 73). 10, 2, 39, 2 (*Scaev.* 223). 40, 4, 38 (*Paul.* 1187).

§ 277. *cf. supra* 2, 184. *Gai epit.* 2, 7, 8.

efficere possumus et si ita scripserimus: CVM TITIVS HERES MEVS MORTVVS ERIT, VOLO HEREDITATEM MEAM AD PVBLIVM MAEVIVM PERTINERE. utroque autem modo, tam hoc quam illo, Titius¹ heredem suum obligatum relinquit² de fideicommisso restituendo. 278. Praeterea legata *per*³ formulam petimus; fideicommissa uero Romae quidem apud consulem uel apud eum praetorem, qui praecipue de fideicommissis ius dicit, persequimur, in prouinciis uero apud praesidem 125 prouinciae. 279. Item de fideicommissis semper | in urbe ius dicitur, de legatis uero, cum res aguntur. 280. Item fideicommissorum usurae et fructus debentur, si modo moram solutionis fecerit, qui fideicommissum debebit; legatorum uero usurae non debentur, idque rescripto diui Hadriani significatur. scio tamen Iuliano placuisse in eo legato, quod sinendi modo relinquitur, idem iuris esse, quod in fideicommissis; quam sententiam et his temporibus magis optinere uideo. 281. Item legata Graece scripta non ualent; fideicommissa uero ualent. 282. Item si legatum per

---

1) Titius *Rohrscheidt*. Titium V.   2) relinquitur V.
3) *add. Goeschen*.

---

§ 278. *cf. Ulp.* 25, 12. *Paul.* 4, 1, 18. *I.* 2, 23, 1. *D.* 31, 29 *pr.* (*Cels.* 251). 1, 2, 2, 32 *fin.* (*Pomp.* 178). 50, 16, 178, 2 (*Ulp.* 2964). 35, 1, 92 (*Ulp.* 1895). 2, 1, 19 *pr.* (*Ulp.* 1897). 32, 78, 6 (*Paul.* 2078). 40, 13, 4 (*Paul.* 1382). *C.* 8, 17 (18), 2 (*a.* 212). 3, 36, 7 (*a.* 239 *vel* 241). 6, 42, 16, 1 (*a.* 294). *Suet. Claud.* 23. *Quint. inst. or.* 3, 6, 70. *C. I. L.* VI 1383. X 1123. 1254 (= *Dessau* 1063. 1086. 1179).

§ 279. *cf. D.* 36, 3, 15 *pr.* (*Paul.* 818).

§ 280. *cf. Gai epit.* 2, 7, 8. *Paul.* 3, 8, 4. *D.* 22, 1, 34 (*Ulp.* 530). 30, 39, 1 (*Ulp.* 2619). 35, 1, 92 *i. f.* (*Ulp.* 1895). 36, 3, 1, 13 (*Ulp.* 1727). 50, 10, 5 *pr.* (*Ulp.* 2075). 22, 1, 17, 3 (*Paul.* 2058). 31, 87, 1 (*Paul.* 1562). *C. tit.* 6, 47.

§ 281. *cf. Ulp.* 25, 9. *D.* 32, 11 *pr.* (*Ulp.* 1857). 32, 37, 5 (*Scaev.* 68). 32, 101 *pr.* (*Scaev.* 55). 31, 34, 7 (*Mod.* 318). *C. I. L.* III *suppl.* 12283. 14203, 15 (*Dessau* 7784).

§ 282. *cf. Gai. epit.* 2, 7, 8. *infra* 4, 9; 171. *Paul.* 1, 19, 1. *I.* 3, 27, 7. 4, 6, 19; 23; 26. 4, 16, 1. *C.* 1, 3, 45, 7 (*a.* 530).

damnationem relictum heres infitietur, in duplum cum eo¹ agitur; fideicommissi uero nomine semper in simplum persecutio est. 283. Item *quod*² quisque ex fideicommisso plus debito per errorem soluerit, repetere potest; at³ id, quod ex causa falsa per damnationem legati plus debito solutum sit, repeti non potest. idem scilicet iuris est de eo legato⁴, quod non debitum uel ex hac uel ex illa causa per errorem solutum fuerit.

284. Erant etiam aliae differentiae, quae nunc non sunt. 285. Ut ecce peregrini poterant fideicommissa⁵ capere⁶, et fere⁷ haec⁸ fuit origo fideicommissorum.⁹ sed postea id prohibitum est, et nunc ex oratione diui¹⁰ Hadriani senatus consultum¹¹ factum est, ut ea fideicommissa fisco uindicarentur. 286. Caelibes | quo- 126
que, qui per legem Iuliam¹² hereditates legataque capere prohibentur, olim fideicommissa uidebantur¹³ capere posse. 286^a. Item orbi, qui per legem Papiam ob id, quod liberos non habent¹⁴, dimidias partes hereditatum¹⁵ legatorumque perdunt, olim solida fideicommissa uidebantur capere posse. sed postea senatus

1) ego V. 2) *add. Goeschen.* 3) ad V. 4) de eo legato V. legato *del. Savigny, probabiliter.* de solido *Hu.*

5) fidemcommissam V. 6) facere V. 7) ferre V. 8) hac vel hae V. 9) fideicommissa V. 10) diui sunt V. 11) consultus V. 12) Iulianas V. Iuliam alienas *Polenaar.*

13) uidebatur V. 14) habebant V. 15) hereditarium V.

§ 283. *cf. Ulp.* 24, 33. *Paul.* 3, 6, 92. *I.* 3, 27, 7. 2, 20, 25. *D.* 4, 3, 23 (*Gai.* 100). 12, 6, 62 (*Maecian.* 20). 12, 6, 2; 5 (*Ulp.* 2544. 2545). 35, 3, 3, 10 (*Ulp.* 1718). 19, 1, 5, 1 (*Paul.* 1636). 22, 6, 9, 5; 6 (*Paul.* 908). *C.* 6, 50, 9 (*a.* 238). 4, 5, 4 (*a.* 293). 6, 50, 19 (*a.* 532).

§ 284. *cf. supra* 2, 268.

§ 285. *cf. Theoph.* 2, 23, 1 (*p.* 238 *Ferr.*). *Cic. in Verr.* 2, 1, 47, 123. *Plin. ad Trai.* 75. 76 (79. 80). *Paus.* 8, 43, 5.

§ 286. *cf. supra* 2, 111; 144; 150; 206; 207. *Ulp.* 17, 1. 22, 3. *C. Th.* 8, 16, 1 = *C. I.* 8, 57 (58), 1. *Sozom. h. eccl.* 1, 9 (*p.* 881 *sq. ed. Migne*).

§ 286^a. SC. Pegas.] *cf. supra* 2, 254.

consulto Pegasiano proinde fideicommissa quoque ac legata¹ hereditatesque capere posse² prohibiti sunt; eaque translata sunt ad eos, qui *in eo*³ testamento liberos habent, aut si nulli⁴ liberos habebunt⁵, ad populum, sicuti iuris est in legatis et in hereditatibus, quae eadem aut simili⁶ ex causa *caduca fiunt*. 287. Item⁷ olim incertae personae uel⁸ postumo alieno per fideicommissum relinqui poterat, quamvis neque heres institui neque legari ei posset.⁹ sed senatus consulto, quod auctore diuo¹⁰ Hadriano factum est, idem¹¹ in fideicommissis, quod in legatis hereditatibusque constitutum est. 288. Item poenae nomine iam non dubitatur nec per fideicommissum quidem relinqui posse.

289. Sed quamvis in¹² multis iuris partibus longe latior causa sit fideicommissorum quam eorum, quae directo relincuntur, in quibusdam tantundem ualeant¹³, tamen tutor non aliter testamento dari potest quam directo, ueluti hoc modo: LIBERIS MEIS TITIVS TVTOR¹⁴ ESTO, uel ita: LIBERIS MEIS TITIVM TVTOREM DO; per fideicommissum uero dari¹⁵ non potest.

---

1) legatum V. 2) possem V. pro semisse *proponit Hu.*
 3) in eo *add. Polenaar ex 2, 206.* 4) nulli *Savigny, Polenaar.* nullos V. 5) habebint V. 6) simile V. 7) causa —item *restituit Polenaar.* caudem V. 8) *num* uelut? *cf. supra 2, 242.* 9) possit V. 10) diro V. 11) id V. 12) ui *vel ut* V. 13) ualent V. 14) tutores V. 15) uero dari] dari uero V.

---

§ 287. *cf. Ulp. 25, 13. D. 34, 5, 5 (6); 7 (8) (Gai. 392). 34, 5, 4 (5) (Paul. 1593). neque heres institui] cf. supra 2, 242. Ulp. 22, 4. I. 2, 14, 12. neque legari] cf. supra 2, 238; 241.*

§ 288. *cf. supra 2, 235 sq. 243. Ulp. 25, 13.*

§ 289. *cf. supra 1, 149. D. 26, 2, 33 (Iav. 228). 26, 2, 3 pr. (Ulp. 994). 26, 2, 7 (Paul. 1637). 26, 3, 1, 1 (Mod. 691).*

COMMENTARIUS TERTIVS.

Fol.
de-
perd.

1. ¹*Intestatorum hereditates ex*² *lege XII tabularum primum ad suos heredes pertinent.* 2. *Sui autem heredes existimantur liberi, qui in potestate morientis fuerunt, ueluti filius filiaue, nepos neptisue ex filio*³, *pronepos proneptisue ex nepote filio nato prognatus prognataue. nec interest, utrum*⁴ *naturales sint*⁵ *liberi an adoptiui. ita demum tamen nepos neptisue et pronepos proneptisue suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, siue morte id acciderit*⁶ *siue alia ratione, ueluti emancipatione; nam si per id tempus, quo quis*⁷ *moriatur*⁸, *filius in potestate*

1) ‘primum huius commentarii folium deperditum ex Coll. 16, 2, 1—5 et Inst. aliquatenus tantum sarciri potuit: nam suppleta uni fere tantum sufficiunt codicis Veron. paginae et dubium non est, quin primum aliqua praecesserint transitus faciendi gratia. cf. 2, 99; 100. deinde pr. I. h. t. ex Gaio peti- tum esse potest. et postremo is more suo praemonuisse putandus est interesse, utrum ingenuus an libertus decesserit. cf. §§ 18. 39. prius se de ingenuorum hereditatibus acturum. ‘Ingenuorum intestatorum’ etc. de siglis vid. ad Coll. notata.’ ita fere Hu. 2) ex Inst.; om. Coll. 3) ex filio Inst.; om. Coll. 4) utrum Inst.; om. Coll. 5) sint] sunt Inst.; om. Coll. 6) in pote- state — acciderit Inst.; om. Coll. 7) quis Inst. quisque Coll. 8) moriatur Verc. morietur BW. moreretur Inst.

§ 1. = I. 3, 1, 1. Coll. 16, 2, 1. cf. Gai epit. 2, 8 pr. Ulp. 26, 1 (= Coll. 16, 4, 1). Coll. 16, 3, 3 (Paul.). D. 28, 2, 9, 2 i. f. (Paul. 1601). C. 6, 55, 4 (a. 293). — lege XII tab.] 5, 4.

§ 2. = I. 3, 1, 2; 2b. Coll. 16, 2, 2. cf. supra 2, 156. Gai epit., Ulp. ll. cc. Ulp. 22, 14. Coll. 16, 3, 4; 8 (Paul. Sent. 4, 8, 4; 8). D. 50, 16, 220 pr. (Call. 108). 38, 16, 1, 2; 4 (Ulp. 2512). C. 6, 55, 5 (a. 293).

eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idem¹ et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus.² 3. Vxor quoque, quae in manu eius, qui moritur³, est, ei⁴ sua heres est, quia filiae loco est. item nurus, quae in filii manu est, nam et haec neptis loco est. sed ita demum erit sua heres, si⁵ filius, cuius in manu fuerit⁶, cum pater moritur, in potestate eius non sit. idemque dicemus⁷ et de ea, quae in⁸ nepotis manu matrimonii causa sit, quia proneptis loco est. 4. Postumi quoque, qui⁹ si uiuo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt. 5. Idem iuris est de his, quorum nomine ex lege Aelia Sentia uel ex senatus consulto post | mortem patris causa probatur: nam et hi uiuo patre causa probata in potestate eius futuri essent. 6. Quod etiam de eo filio, qui ex prima secundaue¹⁰ mancipatione¹¹ post mortem patris manumittitur, intellegemus. 7. Igitur cum filius filiae et ex altero filio nepotes neptesue extant, pariter ad hereditatem uocantur; nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit. aequum enim uidebatur nepotes neptesue in patris sui locum portionemque succedere.

127
t. s.

- 1) idque *Inst.* 2) intellegemus *Inst.* intellegimus *Coll.*
 3) qui moritur *ins. Hu.* 4) ei] is *B. in Verc.; om. W.*
 5) si *om. Coll.* 6) fuerit *Krueger.* eius *Coll.* 7) dicimus *Coll.*
 8) in] de *Verc.; om. BW.* 9) qui *Inst.; om. Coll.*
 10) secundaue *V. Coll.* 11) mancipationem *V.*

§ 3. = *Coll.* 16, 2, 3. cf. *supra* 1, 114; 115b; 118. 2, 139; 159. *Ulp.* 22, 14. 23, 3. 29, 1. *Gell.* 18, 6, 9. *Serv. ad Aen.* 7, 424. *Dionys.* 2, 25.

§ 4. = *I.* 3, 1, 2b *fin. Coll.* 16, 2, 4. cf. *Gai epit.* 2, 8, 1. *Ulp.* 22, 15. *C.* 6, 55, 4 (*a.* 293).

§ 5. = *Coll.* 16, 2, 5. cf. *Coll.* 16, 3, 7; 15. *supra* 1, 32. 2, 142 sq. 1, 66; 95. *Ulp.* 7, 4.

§ 6. = *Coll.* 16, 2, 6. cf. *Coll.* 16, 3, 7. *Ulp.* 23, 3 *supra* 1, 132. 2, 141.

§§ 7. 8. = *Coll.* 16, 2, 7; 8. *I.* 3, 1, 6. cf. *Gai epit.* 2, 8, 2. *Ulp.* 26, 2. *D.* 38, 16, 1, 4—6 (*Ulp.* 2512). *C.* 6, 55, 2 (*a.* 290). 3 (*a.* 293).

pari ratione et si nepos neptisue¹ sit ex filio et ex nepote pronepos *proneptisue*, simul omnes uocantur ad hereditatem. 8. Et quia placebat nepotes neptesue, item pronepotes proneptesue in parentis sui locum succedere, conueniens esse uisum est non in capita, sed *in*² stirpes hereditatem³ diuidi, ita ut filius partem dimidiam hereditatis ferat et ex altero filio duo pluresue nepotes alteram dimidiam; item si ex duobus filiis nepotes extent et ex altero filio unus forte uel duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut ad duos dimidia pars pertineat et ad tres aut quattuor altera dimidia.

9. Si nullus sit suorum heredum, tunc hereditas pertinet | ex eadem lege XII tabularum ad adgnatos.⁴ 128
t. s.
10. Vocantur autem adgnati, qui legitima cognatione iuncti sunt. legitima autem cognatio est ea, quae per uirilis sexus personas *coniungitur*. itaque eodem patre nati fratres agnati sibi sunt, qui etiam consanguinei uocantur, nec requiritur, an etiam matrem eandem habuerint. item patruus fratris filio et inuicem is illi agnatus est. eodem numero sunt fratres patruales inter se, id est qui ex duobus fratribus progenerati sunt, quos plerique etiam consobrinos uocant; qua ratione

---

1) neptisue *Coll.* neptisque *V. Inst.* 2) in *Coll. Inst.*; *om. V.* 3) hereditatem *W Inst.* hereditates *V.* 4) gnatos *V.*

---

§ 9. = *Coll.* 16, 2, 9. *cf. Gai epit.* 2, 8, 3. *I.* 3, 2 *pr. Ulp.* 26, 1. *Coll.* 16, 3, 13 (*Paul. Sent.* 8, 4, 13). *D.* 38, 16, 1, 9 (*Ulp.* 2513). *C.* 6, 58, 6 (*a.* 293). *lege XII tab.*] 5, 4. *D.* 50, 16, 195, 1 (*Ulp.* 1203).

§ 10. = *Coll.* 16, 2, 10; *inde a verbis* itaque eodem = *I.* 3, 2, 1 *med. cf. supra* 1, 156. *I.* 3, 2, 1 *in.* 3, 5, 4. *Gai epit.* 2, 8, 3. *Ulp.* 26, 1. *Coll.* 16, 3, 13; 15 (*Paul. Sent.* 8, 4, 13; 15). 16, 6, 1 (*Ulp.* 1926). *D.* 38, 16, 2, 1 (*Ulp.* 2524). 38, 16, 1, 10 (*Ulp.* 2513). 38, 10, 10, 4 (*Paul.* 876). 38, 7, 5 *pr.* (*Mod.* 105). legitima cognatione] *cf. D.* 23, 2, 12, 4 (*Ulp.* 2688). 38, 16, 2 *pr.* (*Ulp.* 2524). consobrinos] *cf. I.* 3, 6, 4. *D.* 38, 10, 1, 6 (*Gai.* 200). 38. 10, 10, 15 (*Paul.* 876).

scilicet etiam ad plures gradus agnationis peruenire poterimus. 11. Non tamen omnibus simul agnatis dat lex XII tabularum hereditatem, sed his, qui¹ tum, cum certum est aliquem intestatum decessisse, proximo gradu sunt. 12. Nec in eo iure successio est. ideoque si agnatus proximus hereditatem omiserit uel, antequam adierit, decesserit, sequentibus nihil iuris ex lege competit. 13. Ideo autem non mortis tempore quis *proximus* fuerit², requirimus, sed eo tempore, quo certum fuerit aliquem intestatum decessisse, quia si quis *testamento facto* decesserit, melius esse uisum est tunc * * * *³ requiri proximum, cum certum esse coeperit neminem ex eo testamento fore heredem. 14. Quod
129 ad feminas tamen attinet, in hoc iure aliud in | ipsarum hereditatibus capiendis placuit, aliud in ceterorum [bonis]⁴ ab his capiendis. nam feminarum *hereditates* proinde ad nos agnationis iure redeunt atque masculorum, nostrae uero hereditates ad feminas ultra consanguineorum gradum non pertinent. itaque soror fratri sororiue legitima heres est, amita uero et fratris filia legitima heres esse *non potest*; *sororis autem nobis loco est*⁵ etiam mater aut nouerca, quae per in manum conuentionem apud patrem nostrum iura filiae nacta

---

1) quibus V.   2) fuerit *Polenaar*. erit V. *Coll*.
 3) *quattuor litterae in V non satis certe legi possunt. an eius?*
om. Coll.   4) *om. Coll.*   5) non—est *suppl. ex Coll.*

---

§ 11. = *Coll.* 16, 2, 11. *I.* 3, 2, 1 *fin.* cf. *Gai epit.* 2, 8, 4. *Coll.* 16, 3, 17 (*Paul. Sent.* 4, 8, 17). *I.* 3, 2, 6. 3, 1, 7.

§ 12. = *Coll.* 16, 2, 12. cf. *infra* 3, 22; 28. *Ulp.* 26, 5. *Paul.* 4, 8, 23; 26. *I.* 3, 2, 7.

§ 13. = *Coll.* 16, 2, 13. cf. *I.* 3, 2, 6. 3, 1, 7. *D.* 28, 2, 16. (*Afr.* 25). 38, 16, 1, 8 (*Ulp.* 2512). 38, 16, 2, 5 sq. (*Ulp.* 2524). 38, 16, 5 (*Ulp.* 1199).

§ 14. = *Coll.* 16, 2, 14. cf. *Gai epit.* 2, 8, 5; 6. *Ulp.* 26, 6. *Paul.* 4, 8, 22. *Coll.* 16, 3, 16; 20 (*Paul. Sent.* 4, 8, 16; 20). 16, 7, 1 (*Ulp.* 1927). *I.* 3, 2, 3; 3a; 3b. *C.* 6, 58, 4 (*a.* 250). 9 (*a.* 294). 14 (*a.* 531).

est. 15. Si ei, qui defunctus erit, sit frater et alterius fratris filius, sicut ex superioribus intellegitur, frater prior¹ est, quia gradu praecedit. sed alia facta est iuris interpretatio inter suos heredes. 16. Quod si defuncti nullus frater extet, sed² sint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet; sed quaesitum est, si dispari forte numero sint nati, uelut ex uno unus uel duo, ex altero tres uel quattuor, utrum in stirpes diuidenda sit hereditas, sicut inter suos heredes iuris est, an potius in capita. iam dudum tamen placuit in capita diuidendam esse hereditatem. itaque quotquot erunt ab utraque parte personae, in tot portiones hereditas diuidetur, ita ut singuli singulas portiones ferant.

17. Si nullus agnatus sit, eadem lex XII tabularum gentiles ad hereditatem uocat.³ qui sint autem gentiles, primo com|mentario rettulimus; et cum illic ad- 130 monuerimus totum gentilicium ius in desuetudinem abisse, superuacuum est hoc quoque loco de eadem re iterum⁴ curiosius tractare.

18. Hactenus lege XII tabularum finitae sunt intestatorum hereditates. quod ius quemadmodum strictum fuerit, palam est intellegere. 19. Statim enim

---

1) potior *Coll.*; cf. etiam *Paul. Dig.* 20, 4, 15. 2) *suppl. ex Coll.* 3) uocant V. 4) iterum *Hugo.* tisi V.

§ 15. = *Coll.* 16, 2, 15. cf. *Gai epit.* 2, 8, 6. *Coll.* 16, 3, 18 (*Paul. Sent.* 8, 4, 18). *I.* 3, 2, 5.

§ 16. = *Coll.* 16, 2, 16. cf. *Gai epit.* 2, 8, 6. *Ulp.* 26, 4. *Coll.* 16, 3, 17; 19 (*Paul. Sent.* 8, 4, 17; 19). *I.* 3, 2, 4. *D.* 38, 16, 2, 2 (*Ulp.* 2524).

§ 17. = *Coll.* 16, 2, 17. cf. *Coll.* 16, 3, 3 (*Paul. Sent.* 8, 4, 3). 16, 4, 2 (*Ulp.*). *Cic. Verr.* 2, 1, 45, 115. *de orat.* 1, 39, 176. *de domo* 13, 35. *lex XII tab.*] 5, 5. *Auct. ad Herenn.* 1, 13, 23. *Cic. de invent.* 2, 50, 148. *C. I. L.* VI 1572 (*Bruns* 1⁶, 282) *col.* I, 22. 24. primo commentario] 1, 164? cf. *supra* p. 184 sq. *not.* 3.

§ 18. cf. *I.* 3, 3 pr. 3, 9, 2.

§ 19. cf. *I.* 3, 1, 9. *D.* 37, 1, 6, 1 (*Paul.* 575)

emancipati liberi nullum ius in hereditatem parentis ex ea lege habent, cum desierint sui heredes esse. 20. Idem iuris est, si ideo liberi non sint in potestate patris, quia sint cum eo ciuitate Romana¹ donati nec ab imperatore in potestatem² redacti fuerint. 21. Item agnati kapite deminuti non admittuntur ex ea lege ad hereditatem, quia nomen agnationis capitis deminutione perimitur. 22. Item proximo agnato non adeunte hereditatem nihilo magis sequens iure legitimo admittitur. 23. Item feminae agnatae, quaecumque consanguineorum gradum excedunt, nihil iuris ex lege habent.³ 24. Similiter non admittuntur cognati, qui per femini sexus personas necessitudine iunguntur, adeo quidem, ut nec inter matrem et filium filiamue ultro citroque hereditatis capiendae ius conpetat, praeterquam si per in manum conuentionem consanguinitatis iura inter eos constiterint.⁴

131 25. Sed hae iuris iniquitates edicto praetoris emendatae | sunt. 26. Nam eos omnes, qui legitimo iure deficiuntur, uocat ad hereditatem⁵, proinde ac si in potestate parentis mortis tempore fuissent, siue soli sint, siue etiam sui heredes, id est qui in potestate

---

1) p m · V. 2) potestate V. 3) habentur V. 4) *sequitur linea vacua in V.* 5) *quaedam excidisse videntur. Polenaar supplet: sed liberos quidem emancipatos primo gradu uocat ad hereditatem. fortasse melius sic: ac primo quidem gradu liberos emancipatos uocat ad hereditatem.*

---

§ 20. *cf. supra 1, 93; 94. 2, 135 a. Coll. 16, 7, 2 (Ulp. 1927).*

§ 21. *cf. I. 3, 5, 1. Ulp. 27, 5. infra 3, 27. supra 1, 158.*

§ 22. *cf. supra 3, 12. infra 3, 28.*

§ 23. *cf. supra 3, 14.*

§ 24. *cf. Ulp. 26, 7; 8. I. 3, 3 pr. supra 3, 3. Quintil. inst. orat. 4, 2, 5.*

§ 25. *cf. I. 3, 9 pr. 3, 9, 2 fin. 3, 3 pr.; 1 in. 3, 1, 9. D. 38, 8, 2 (Gai. 295). infra 3, 41.*

§ 26. *cf. supra 3, 19; 20. Coll. 16, 7, 2 (Ulp. 1927). Ulp. 28, 8. I. 3, 1, 9. D. 38, 6, 4 (Paul. 1627). 37, 1, 6, 1 (Paul. 575). 38, 15, 1, 2 (Mod. 120). Cic. Verr. 2, 1, 44, 114.*

patris fuerunt, concurrant. 27. Adgnatos autem capite deminutos non secundo gradu post suos heredes uocat, id est, non eo gradu uocat, quo per legem uocarentur, si kapite minuti non essent; sed tertio proximitatis nomine. licet enim capitis deminutione ius legitimum perdiderint, certe cognationis iura retinent. itaque si quis alius sit, qui integrum ius agnationis habebit, is potior erit, etiamsi longiore gradu fuerit. 28. Idem iuris est, ut quidam putant, in eius agnati persona, qui proximo agnato omittente hereditatem nihilo magis iure legitimo admittitur; sed sunt, qui putant hunc eodem gradu a praetore uocari, quo etiam per legem agnatis hereditas datur. 29. Feminae certe agnae, quae consanguineorum gradum excedunt, tertio gradu uocantur, id est, si neque suus heres neque agnatus ullus erit. 30. Eodem gradu uocantur etiam¹ eae² personae, quae per feminini sexus personas copulatae sunt. 31. Liberi quoque, qui in adoptiua familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu uocantur.³

32. Quos autem | praetor uocat ad hereditatem, hi 132

1) etiamsi V.   2) heae V.   3) uocatur V.

§ 27. cf. *supra* 3, 21. *Gai epit.* 2, 8, 7. *Ulp.* 28, 9. *I.* 3, 5, 1. *supra* 1, 158. *D.* 38, 7, 1 (*Iul.* 409). 38, 8, 5 (*Pomp.* 430). licet enim] cf. *supra* 3, 21. 1, 158. *I.* 3, 4, 2. *D.* 38, 16, 11 (*Pomp.* 264). 38, 17, 1, 8 (*Ulp.* 2514).

§ 28. cf. *supra* 3, 12; 22. *I.* 3, 2, 7.

§ 29. cf. *supra* 3, 23. *Paul.* 4, 8, 22a. *D.* 38, 7, 2, 2 (*Ulp.* 1198).

§ 30. cf. *supra* 3, 24. *Ulp.* 28, 9. *Gai epit.* 2, 8, 7. *I.* 3, 5, 2. *D.* 38, 8, 2 (*Gai.* 295). 38, 8, 4 (*Ulp.* 2380). 38, 10, 10, 6 (*Paul.* 876).

§ 31. = *I.* 3, 5, 3. cf. *I.* 3, 1, 13. *D.* 38, 8, 1, 4 (*Ulp.* 1201).

§ 32. = *I.* 3, 9, 2 in. cf. *Ulp.* 28, 12. *infra* 3, 80. 4, 34; 111. *I.* 4, 12 pr. *D.* 5, 5, 2 (*Gai.* 149). 5, 5, 1 (*Ulp.* 539). 37, 1, 1 (*Ulp.* 1015). 37, 1, 2 (*Ulp.* 486). 50, 16, 138 (*Paul.* 946). 50, 17, 117 (*Paul.* 202).

heredes ipso¹ quidem iure non fiunt: nam praetor heredes facere non potest; *per legem enim tantum uel similem iuris constitutionem heredes fiunt*, uelut per senatus consultum et constitutionem principalem: sed *cum eis praetor dat bonorum possessionem*, loco heredum constituuntur.²

33. *Adhuc autem etiam alios conplures gradus praetor facit in bonorum possessionibus dandis, dum id agit, ne quis sine successore moriatur. de quibus in his commentariis consulto non agimus, quia hoc ius totum³ propriis commentariis exsecuti sumus.* 33^a. *Hoc solum admonuisse sufficit,* | ———— *vv. 3 exceptis frustulis legi nequeunt* ———— *per* | *in manum conuentio-*
nem iura consanguinitatis na|cta⁴ ————

vv. 10

133

t. s.

| 5

vv. 19

34. ⁶*Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi ueteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. nam illis quoque, qui recte facto testamento heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem: item ab in|testato heredes suos et agnatos ad bonorum possessionem*

1) ipse V.

2) lacunae huius paragraphi suppl. ex Inst.

3) tutum V.

4) inde apparet de iure matris hic Gaium egisse; recte igitur Hu. de SCto Tertulliano cogitavit.

5) 'initio huius paginae vel paulo post probabile est Gaium dixisse ex SCto Tertulliano matri non modo b. possessionem, sed etiam hereditatem competere, eamque b. possessionem adversus agnatos semper cum re praetorem dare. proinde hanc b. possessionem non modo supplendi, sed etiam impugnandi iuris civilis causa dari: quod etiam in aliis causis fieri'. Hu. 6) quae sequuntur suppl. Goeschen ex Inst.

§ 33. = I. 3, 9, 2 med.

§ 33a. cf. supra 3, 24. Ulp. 26, 8. I. tit. 3, 3. D. 34, 5, 9 (10), 1 (Tryph. 72).

§ 34. = I. 3, 9, 1. cf. Coll. 16, 3, 5 fin. (Paul. Sent. 8, 4, 5) suo loco] cf. infra 4, 144.

uocat. quibus casibus beneficium eius in eo solo uidetur aliquam utilitatem habere, ut is, qui ita bonorum possessionem petit, interdicto, cuius principium est QVORVM BONORVM, uti possit, cuius interdicti quae sit utilitas, suo loco proponemus; alioquin remota quoque bonorum possessione ad eos hereditas pertinet iure ciuili.

35. Ceterum saepe quibusdam ita datur bonorum possessio, ut is, cui data sit, *non* optineat hereditatem; quae bonorum possessio dicitur sine re. 36. Nam si uerbi gratia iure facto testamento heres institutus creuerit hereditatem, sed bonorum possessionem secundum tabulas testamenti petere noluerit, contentus eo, quod iure ciuili heres sit, nihilo minus ii, qui nullo facto testamento ad intestati bona uocantur, possunt petere bonorum possessionem; sed sine re ad eos [hereditas]¹ pertinet, cum testamento scriptus heres euincere hereditatem possit. 37. Idem iuris est, si intestato aliquo mortuo suus heres noluerit petere bonorum possessionem, contentus *legitimo iure*. *nam*² et agnato competit quidem bonorum possessio, sed sine re, quia euinci hereditas a³ suo herede potest. et illud *conuenienter dicetur*⁴: si ad agnatum iure ciuili pertinet hereditas et is adierit hereditatem, sed⁵ bonorum possessionem petere noluerit, et si quis ex proximis cognatis⁶ petierit, sine re habebit bonorum possessionem propter eandem rationem. 38. Sunt et alii quidam similes casus, quorum aliquos | superiore com- 135 mentario tradidimus.⁷

1) *ut glossema del. Polenaar.*

2) *nam suppl. Hollweg.*

3) *ap V.* 4) *conuenienter dicetur Goeschen. conuenientur V.*

5) *sed si V.* 6) *cognatus V.* 7) *sequitur linea vacua.*

§§ 35—37. *cf. Ulp. 28, 13. 23, 6. 26, 8. supra 2, 148; 151a.*

§ 38. *sup. comm.] 2, 119; 148; 149.*

39. Nunc de libertorum bonis uideamus. 40. Olim itaque licebat liberto patronum suum *impune* testamento praeterire. nam ita demum lex XII tabularum ad hereditatem liberti uocabat patronum, si intestatus¹ mortuus esset libertus nullo suo herede relicto. itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquerat, nihil in bonis eius patrono iuris erat; et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla uidebatur esse querella; si uero uel adoptiuus filius filiae uel uxor, quae in manu esset, *suus uel*² sua heres esset, aperte iniquum erat nihil iuris patrono superesse. 41. Qua de causa postea praetoris edicto haec iuris iniquitas emendata³ est. siue enim faciat testamentum libertus, iubetur ita testari, ut patrono suo partem dimidiam bonorum suorum relinquat⁴, et si aut nihil aut minus quam partem dimidiam reliquerit, datur patrono contra tabulas testamenti partis dimidia bonorum possessio; si uero intestatus moriatur suo herede relicto adoptiuo filio *uel* uxore, quae in manu ipsius esset, uel nuru⁵, quae in manu filii eius fuerit, datur⁶ aequè patrono aduersus hos suos heredes partis dimidia bonorum possessio.

136 prosunt autem liberto ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habet, sed etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo aliqua ex parte heredes scripti *sint aut praeteriti* contra tabulas testamenti bonorum possessio-

---

1) intestatis V.   2) suus uel *suppl.* Hu.   3) eman-
data V.   4) relinquatur V.   5) nurus V.   6) dat V.

---

§§ 39. 40. = I. 3, 7 *pr.* cf. Ulp. 27, 1. 29, 1. D. 38, 16, 3 *pr.* (Ulp. 2525). lex XII tab.] 5, 8. cf. Coll. 16, 8, 2 (Ulp. 1928). D. 37, 14, 11 (Ulp. 2022). *infra* 3, 46; 49; 51. *supra* 1, 165.

§ 41. = I. 3, 7, 1. cf. Ulp. 29, 1. D. 38, 2, 1, 2 (Ulp. 1149). 38, 2, 6 *pr.* (Ulp. 1153). Cass. Dio 51, 15, 7. Suet. Nero 32.

nem ex edicto petierint; nam exheredati nullo modo repellunt patronum. 42. Postea lege Papia aucta sunt iura patronorum, quod ad locupletiores libertos pertinet. cautum est enim ea lege, ut ex bonis eius, qui sestertium¹ *centum* milibus *amplius* patrimonium reliquerit et pauciores quam tres liberos habebit, siue is testamento facto siue intestato mortuus erit, uirilis pars patrono debeatur; itaque cum unum filium unamue filiam heredem reliquerit² libertus, proinde pars dimidia patrono debetur, ac si sine ullo filio filiaue moretur; cum uero duos duasue heredes reliquerit, tertia pars debetur³; si tres relinquat, repellitur patronus. 43. In bonis libertinarum nullam iniuriam antiquo iure patiebantur patroni. cum enim hae in patronorum legitima tutela essent, non aliter scilicet testamentum facere poterant quam patrono auctore; itaque siue auctor ad testamentum faciendum | factus erat, aut de
se queri debebat, quod heres a liberta | relictus non erat,
aut ipsum ex testamento, si heres ab ea reli|ctus erat,
sequebatur⁴ hereditas. si uero auctor | ei factus non
erat, et intestata liberta moriebatur, | ad eundem, quia
suos heredes femina habere non potest, hereditas per|ti-
nebat⁵: nec enim ullus olim *alius iure civili heres erat*,
qui | posset⁶ patronum a bonis libertae *intestatae*⁷ re|pel-
lere. 44. Sed postea lex Papia cum quattuor libero-
rum iure libertinas tutela patronorum liberaret et eo

137
t. s.

1) sestertiorum *Inst.* sestertiorum |||| V? 2) relinque-
rit V. 3) debet V. 4) erat—sequebatur *suppl. Krueger et Hu.*
5) eundem—pertinebat *suppl. Hu.; cf. infra 3, 51.*
6) posset *Lachmann.* possit V. 7) *suppl. Hu.*

§ 42. = I. 3, 7, 2. *cf. D.* 37, 14, 16 (*Ulp.* 2020). 35, 3,
1, 14 (*Ulp.* 1711). 50, 16, 145 (*Ulp.* 2021).

§ 43. *cf. Ulp.* 29, 2. *fr. de iure fisci* 12. *supra* 1, 192.
2, 118; 122.

§ 44. *cf. Ulp.* 29, 3. *supra* 1, 194. *D.* 50, 16, 153 (*Ter. Clem.* 26). 50, 16, 145 (*Ulp.* 2021). *C. I. L.* VI 1877 (*Dessau* 1910).

modo concederet eis etiam sine tu|toris auctoritate *testamentum facere, prospexit*, | ut pro numero liberorum, quos *liberta mortis tempo|re* habuerit, uirilis pars patrono debeatur; ergo ex bonis eius, quae | ——— *vv. 2½ legi nequeunt* ——— | ¹ *hereditas* ad patronum pertinet.

138
t. s.

45. Quae diximus de patrono, eadem intellegemus et de filio patroni, item de nepote ex filio et de pronepote ex nepote filio nato prognato. 46. Filia uero patroni et neptis ex filio et proneptis ex nepote filio nato prognata olim quidem habebant idem ius, quod lege XII tabularum patrono datum est; praetor autem non nisi uirilis sexus patronorum liberos uocat; filia uero ut contra tabulas² testa|menti liberti aut³ ab intestato contra filium adoptium uel uxorem nurumue, quae in manu fuerit, bonorum possessionem petat, trium liberorum iure lege Papia consequitur; aliter hoc ius non habet. 47. Sed ut ex bonis libertae testatae quattuor liberos habentis uirilis pars ei debeatur, ne liberorum quidem iure consequitur, ut quidam putant; sed tamen intestata liberta mortua uerba legis Papiae faciunt, ut ei uirilis pars debeatur; si uero testamento facto mortua sit liberta, tale ius ei datur, quale datum est contra tabulas testamenti liberti, id est, quale et uirilis sexus patronorum liberi contra tabulas testamenti liberti habent, quamuis parum diligenter ea pars legis scripta sit. 48. Ex his apparet extraneos heredes patronorum longe remotos esse ab omni eo iure, quod uel in intestatorum bonis uel contra tabulas testamenti patrono competit.

1) cf. *apographi supplementum*.
suppl. Krueger.

2) praetor — tabulas

3) *suppl. Hu.*

§ 45. cf. *infra* 3, 58. *Ulp.* 29, 4. 27, 1. *I.* 3, 8 pr. *D.* 38, 2, 5 (*Gai.* 288).

§ 46. cf. *Ulp.* 29, 5. 27, 1. *D.* 38, 2, 39 (*Ter. Clem.* 25).

§ 47. cf. *supra* 3, 44.

§ 48. cf. *infra* 3, 58; 64.

49. Patronae olim ante legem Papiam hoc solum ius habebant in bonis libertorum, quod etiam patronis ex lege XII tabularum datum est. nec enim ut contra tabulas testamenti ingrati liberti uel ab intestato contra filium adoptium uel uxorem nurumue bonorum possessionem partis dimidia peterent, praetor similiter ut de patrono liberisque eius curabat. 50. Sed lex Papia duobus liberis honoratae ingenuae patronae, | libertinae tribus eadem fere iura dedit, quae ex edicto 139 praetoris patroni habent; trium uero liberorum iure honoratae ingenuae patronae ea iura dedit, quae per eandem legem patrono data sunt; libertinae autem patronae non idem iuris praestitit. 51. Quod autem ad libertinarum bona pertinet, si quidem intestatae decesserint, nihil noui patronae liberis honoratae lex Papia praestat; itaque si neque ipsa patrona neque liberta kapite deminuta sit, ex lege XII tabularum ad eam hereditas pertinet, et excluduntur libertae liberi; quod iuris est, etiam si liberis honorata non sit patrona; numquam enim, sicut supra diximus, feminae suum heredem habere possunt. si uero uel huius uel illius kapitis deminutio interueniat, rursus liberi libertae excludunt patronam, quia legitimo iure kapitis deminutione perempto euenit, ut liberi libertae cognationis iure potiores habeantur.¹ 52. Cum autem testamento facto moritur liberta, ea quidem patrona, quae liberis honorata non est, nihil iuris habet contra libertae testamentum; ei² uero, quae liberis honorata sit, hoc ius tribuitur per legem Papiam, quod habet ex edicto patronus contra tabulas liberti.

---

1) habeant V.   2) ea V.

§§ 49. 50. cf. *Ulp.* 29, 5; 6. 27, 1. *D.* 38, 2, 17 (*Ulp.* 1205).

§ 51. cf. *Ulp.* 27, 5. *I.* 3, 4, 2. *supra* 1, 158. sicut *supra* dix.] *supra* 3, 43. cf. 2, 161. 1, 104. *Ulp.* 26, 7. *D.* 38, 16, 13 (*Gai.* 460). 37, 4, 4, 2 (*Paul.* 578).

§ 52. cf. *supra* 3, 47. *Ulp.* 29, 7.

53. Eadem lex patronae filio liberis honorato ***¹
 patroni² iura dedit; sed in huius persona etiam unius |
 140 filii filiaeue ius sufficit.

54. Hactenus omnia iura quasi per indicem teti-
 gisse satis est. alioquin diligentior interpretatio pro-
 priis commentariis exposita est.³

55. Sequitur, ut de bonis Latinorum libertinorum
 dispiciamus. 56. Quae pars iuris ut manifestior fiat,
 admonendi sumus, id quod alio loco diximus, eos, qui
 nunc Latini Iuniani dicuntur, olim ex iure Quiritium
 seruos fuisse, sed auxilio praetoris in libertatis forma⁴
 seruari solitos; unde etiam res eorum peculii iure ad
 patronos pertinere solita est.⁵ postea uero per legem
 Iuniam eos omnes, quos praetor in libertate⁶ tuebatur,
 liberos esse coepisse et appellatos esse Latinos Iunia-
 nos: Latinos ideo, quia lex eos liberos proinde⁷ esse
 uoluit, atque si essent ciues Romani ingenui, qui ex
 urbe Roma in Latinas colonias deducti Latini colo-
 niarii esse coeperunt; Iunianos ideo, quia per legem
 Iuniam liberi facti sunt, etiamsi non essent ciues Ro-
 mani. legis itaque Iuliae lator cum intellegeret futu-
 rum, ut ea fictione res Latinorum defunctorum ad pa-
 tronos pertinere desinerent, quia scilicet neque ut serui
 decederent, ut possent iure peculii res eorum ad pa-
 141 tronos pertinere, neque | liberti Latini hominis bona⁸
 possent manumissionis iure ad patronos pertinere,

---

1) cre? V. fere *Krueger*. fere omnia *Polenaar*. 2) pa-
 trona *Goudsmit*. 3) in V sequitur linea vacua. 4) formam V.
 5) solita est] solitae sunt *Hu*. 6) libertatem V. 7) per-
 inde V. 8) b p (i. e. bonorum possessio) V.

---

§ 53. cf. *D.* 50, 16, 148; 149 (*Gai.* 459. 461). 38, 2, 42 *pr.*
 (*Pap.* 223). 38, 2, 18 (*Paul.* 601).

§ 54. propriis commentariis] *libris ad legem Iuliam et*
Papiam?

§ 56. cf. *I.* 3, 7, 4. *fr. Dosith.* 5. 6. *Ulp.* 1, 10. *C.* 7, 6,
 1 *pr.* (a. 531). cf. *lex Salp. c.* 23 (*Bruns* I⁶, 143). alio loco]
supra 1, 22.

necessarium existimauit, ne beneficium istis datum in iniuriam patronorum conuerteretur, cauere [uoluit]¹, ut bona eorum proinde ad manumissores pertinerent, ac si lex lata non esset. itaque iure quodam modo peculii bona Latinorum ad manumissores ea lege pertinent. 57. Unde accidit, ut longe differant ea iura, quae in bonis Latinorum ex lege Iunia constituta sunt, ab his, quae in hereditate² ciuium Romanorum libertorum obseruantur. 58. Nam ciuis Romani liberti hereditas ad extraneos heredes patroni nullo modo pertinet; ad filium autem patroni nepotesque ex filio et pronepotes ex nepote *filio nato*³ prognatos omni modo pertinet, etiamsi a parente fuerint exheredati; Latinorum autem bona tamquam peculia seruorum etiam ad extraneos heredes pertinent et ad liberos *manumissoris* exheredatos non pertinent. 59. Item ciuis Romani liberti⁴ hereditas ad duos pluresue patronos aequaliter pertinet, licet dispar in eo seruo dominium habuerint; bona uero Latinorum pro ea parte pertinent, pro qua parte quisque eorum dominus fuerit. 60. Item in hereditate ciuis Romani liberti patronus alterius patroni filium excludit⁵, et filius patroni alterius patroni nepotem repellit; bona autem Latinorum 142 et ad ipsum patronum et ad alterius patroni heredem simul pertinent, pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. 61. Item si unius patroni tres forte liberi sunt et alterius unus, hereditas ciuis Romani

1) uoluit *del. Lachmann.* 2) hereditatem V. 3) filio nato *add. Lachmann.* 4) ciuis Romani liberti *Goeschen.* scrib. V. 5) excluditur V.

§ 58. *cf. supra* 3, 45—48. 2, 155. D. 37, 14, 9 *pr.* (Mod. 261). *Plin. ad Trai.* 104 (105).

§ 59. *cf. C.* 6, 4, 4, 19 (a. 531). D. 38, 2, 34 (Iav. 16).

§ 60. *cf. Ulp.* 27, 2; 3. *Paul.* 3, 2, 1. D. 38, 2, 23, 1 (Iul. 414). C. 6, 4, 4, 19a (a. 531). I. 3, 7, 3.

§ 61. *cf. Ulp.* 27, 4. *Paul.* 3, 2, 3. D. 38, 2, 23, 2 (Iul. 414). C. 6, 4, 4, 19b (a. 531). I. 3, 7, 3.

liberti in capita diuiditur, id est tres fratres tres portiones ferunt et unus quartam¹; bona uero Latinorum pro ea parte ad successores pertinent, pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. 62. Item si alter ex [is] patronis suam partem in hereditate² ciuis Romani liberti spernat uel ante moriatur, quam cernat, tota hereditas ad alterum pertinet; bona autem Latini pro parte deficientis³ patroni caduca fiunt et ad populum pertinent.

63. Postea Lupo et Largo consulibus senatus censuit, ut bona Latinorum primum ad eum pertinerent, qui eos liberasset; deinde ad liberos eorum non nominatim exheredatos, uti quisque proximus esset; tunc antiquo iure ad heredes eorum, qui liberassent, pertinerent. 64. Quo senatus consulto⁴ quidam *id*⁵ actum esse putant, ut in bonis Latinorum eodem iure utamur, quo utimur in hereditate ciuium Romanorum libertinorum. idque⁶ maxime Pegaso placuit; quae sententia aperte falsa est. nam ciuis Romani liberti
 143 hereditas numquam ad extraneos patroni heredes | pertinet; bona autem Latinorum etiam⁷ ex hoc ipso senatus consulto non obstantibus liberis manumissoris etiam⁸ ad extraneos heredes pertinent. item in hereditate² ciuis Romani liberti liberis manumissoris nulla exhereditatio nocet, in bonis Latinorum nocere nominatim factam exheredationem ipso senatus consulto

---

1) quarta V.   2) hereditatem V.   3) deficientis
Goeschen. decedentis V.   4) quo senatus consulto *Goeschen.*
 quod sc. V.   5) *add. Goeschen.*   6) idque *Goeschen.* idem-
 que V.   7) '*h. e. non tantum antiquo iure, sed etiam*'. *Hu.*
 8) '*h. e. non tantum ad liberos, sed etiam*'. *Hu.*

---

§ 62. *cf. C. 6, 4, 4, 19 c (a. 531). Paul. 3, 2, 2. supra 2, 150; 189.*

§ 63. *cf. I. 3, 7, 4. C. 7, 6, 1, 1 a; 12 a (a. 531). Nov. 78 praef. Largo] a. 42 p. Chr.*

§ 64. *cf. supra 3, 48; 58. D. 38, 2, 40 (Ter. Clem. 27). I. 3, 7, 4.*

significatur. uerius est ergo hoc solum eo senatus consulto actum esse, ut manumissoris liberi, qui nominatim exheredati non sint, praeferantur extraneis heredibus. 65. Itaque emancipatus filius patroni praeteritus, quamuis contra tabulas testamenti parentis sui bonorum possessionem non petierit, tamen extraneis heredibus in bonis Latinorum potior habetur. 66. Item filia ceterique sui heredes licet iure ciuili inter ceteros exheredati sint et¹ ab omni hereditate patris sui summoveantur, tamen in bonis Latinorum, nisi nominatim a parente fuerint exheredati², potiores erunt extraneis heredibus. 67. Item ad liberos, qui ab hereditate parentis se abstinuerunt, *nihilo minus tamen*³ bona Latinorum pertinent; *scilicet quia* exheredati nullo modo dici possunt, non magis quam qui testamento silentio praeteriti sunt. 68. Ex his omnibus satis illud apparet, si is, qui Latinum fecerit, —————

————— | ——— *vv. 21 exceptis frustulis legi nequeunt* 144
 ————— | 69. Item illud quoque constare uidetur, si

solos liberos ex disparibus partibus patronus | ———
vv. 1 $\frac{1}{3}$ legi nequeunt ——— | ⁴ tant, ad eos pertinere, quia 145
 nullo interueniente extraneo herede senatus consulto locus non est. 70. Sed⁵ si cum liberis suis etiam extraneum heredem patronus reliquerit, Caelius⁶ Sabinus ait tota bona pro uirilibus partibus ad liberos defuncti pertinere, quia cum extraneus heres⁷ interuenit, non habet lex Iunia locum, sed senatus consultum; Iauolenus autem ait tantum eam partem ex senatus consulto liberos patroni pro uirilibus partibus habitu-

1) sint et *del. Polenaar.* 2) exhereditati V. 3) nihilo minus *add. Lachmann.* tamen *add. Hu.* 4) *Krueger exempli causa supplet:* heredes instituerit, ex isdem partibus bona Latini, si patri heredes existant. 5) ei V. 6) *se- lius V.* 7) extraneos heres *correctum ex* extraneos heredes V.

§ 66. *cf. supra* 2, 132.

§ 67. *cf. supra* 2, 158.

ros esse, quam extranei heredes ante senatus consultum lege Iunia habituri essent, reliquas uero partes pro hereditariis partibus ad eos pertinere. 71. Item quaeritur, an hoc senatus consultum ad eos patroni liberos pertineat, qui ex filia nepteue procreantur, id est, ut nepos meus ex filia potior sit in bonis Latini mei quam extraneus heres; item *an* ad maternos Latinos hoc senatus consultum pertineat, quaeritur, id est, ut in bonis Latini materni potior sit patronae filius quam heres extraneus matris. Cassio placuit utroque casu locum esse senatus consulto; sed huius sententiam plerique inprobant, quia senatus de his liberis patronorum¹ nihil sentiat, qui aliam familiam sequerentur; idque ex eo adparere², quod nominatim exheredatos summoueat; nam uidetur de his sentire, qui exheredari a parente solent, si heredes non instituantur; neque autem matri filium filiamue neque
 146 auo | materno nepotem neptemue, si eum eamue heredem non instituat, exheredare necesse est, siue de iure ciuili quaeramus siue de³ edicto praetoris, quo praeteritis liberis contra tabulas testamenti bonorum possessio promittitur.

72. Aliquando tamen ciuis Romanus libertus tamquam Latinus moritur, uelut si Latinus saluo iure patroni ab imperatore ius Quiritium consecutus fuerit. nam, ut diuus Traianus constituit, si Latinus inuito uel ignorante patrono ius Quiritium ab imperatore consecutus sit, quibus casibus⁴, dum uiuit iste libertus, ceteris ciuibus Romanis libertis similis est et iustos liberos procreat, moritur autem Latini iure, nec ei

---

1) patronorum *Hu. ed.* 4. patronarum V. 2) adparere *Polenaar.* adparet V. 3) de ex V. 4) quibus casibus *del. Mommsen; sed cf. supra* 2, 144.

---

§ 72. *cf. I.* 3, 7, 4. *C.* 7, 6, 1, 1a; 12a (*a.* 531). *Plin. ad Trai.* 5, 2. 11, 2. 104 (105).

liberi eius heredes esse possunt; et in hoc tantum habet testamenti factionem, ut¹ patronum heredem instituat eique², si heres esse noluerit, alium substituere possit. 73. Et quia hac constitutione uidebatur effectum, ut ne umquam isti homines tamquam ciues Romani morerentur, quamuis eo iure postea usi³ essent, quo uel ex lege Aelia Sentia⁴ uel ex senatus consulto ciues Romani essent, diuus Hadrianus, iniquitate rei motus, auctor fuit senatus consulti faciundi⁵, ut qui ignorante uel recusante patrono ab imperatore ius Quiritium consecuti essent, si eo iure postea usi essent, quo ex lege Aelia Sentia uel ex senatus consulto, si Latini mansissent⁶, ciuitatem Romanam consequerentur, proinde ipsi haberentur, ac si lege Aelia Sentia uel senatus consulto ad ciuitatem Romanam peruenissent. |

74. Eorum autem, quos lex Aelia Sentia dediti- 147
ciorum numero facit, bona modo quasi ciuium Romanorum libertorum⁷, modo quasi Latinorum ad patronos pertinent. 75. Nam eorum bona, qui si in aliquo uitio non essent, manumissi ciues Romani futuri essent, quasi ciuium Romanorum patronis eadem lege tribuuntur. non tamen hi⁸ habent etiam testamenti factionem. nam id plerisque placuit, nec inmerito. nam incredibile uidebatur pessimae condicionis hominibus uoluisse legis latorem testamenti faciundi ius concedere. 76. Eorum uero bona, qui si non in aliquo uitio essent, manumissi futuri Latini essent, proinde

---

1) aut V.   2) ei qui V.   3) ut si V.   4) Aelia Sentia
Goeschen. $\bar{x}\bar{s}$ V.   5) paciundi V.   6) mansissent *Goeschen.*
manumissi essent V.   7) ciuium Romanorum libertorum
Goeschen. sc. libustorum V.   8) ui? V.

§ 73. *cf. supra* 1, 29 sq.; 66 sq.; 69 sq.

§ 74. *cf. supra* 1, 13 sq.

§ 75. *cf. supra* 1, 25; 26. *Ulp.* 20, 14; 15.

§ 76. *cf. Ulp.* 1, 16.

tribuuntur patronis, ac si Latini¹ decessissent. nec me praeterit non satis in ea re legis latorem² uoluntatem suam uerbis expressisse.

77. Videamus autem et de ea successione, quae nobis ex emptione bonorum³ competit. 78. Bona autem ueneunt aut uiuorum aut mortuorum: uiuorum, uelut eorum, qui fraudationis causa latitant nec absentes⁴ defenduntur; item eorum, qui ex lege Iulia bonis cedunt; item iudicatorum post tempus, quod eis partim⁵ lege XII tabularum, partim edicto praetoris ad expediendam pecuniam tribuitur. mortuorum bona ueneunt, uelut eorum, quibus certum est neque heredes neque
 148 bonorum possessores neque ullum alium | iustum successorem existere. 79. *Et* si quidem uiui bona ueneant, iubet ea praetor per dies continuos XXX possideri

1) Latinis V.   2) legatorem V.   3) bonarum V.

4) nec absentes] *desideratur* aut absentes non; *fortasse quaedam exciderunt, ut Gaius sic fere scripserit: nec defenduntur; item eorum qui absentes non.* 5) eis partim *Goeschen.* eius parti V.

§ 77. *cf. supra 2, 98. I. 3, 12 pr. cum Theoph. (p. 314 sq. Ferr.).*

§ 78. uiuorum] *cf. infra 3, 154. qui fraud c. lat.] cf. Cic. pro Quinct. 19, 60. 23, 74. Prob. Einsidl. 66 (supra p. 91). D. 15, 1, 50 pr. (Pap. 158). 4, 6, 21, 2 (Ulp. 434) 42, 4, 7, 1 (Ulp. 1390). 42, 5, 36 (Ulp. 2922). 2, 4, 19 (Paul. 89). C. 7, 72, 9 (a. 299). nec abs. defend.] cf. Cic. pro Quinct. 19, 60. 23, 74 D. 42, 5, 5 (Ulp. 1394). 3, 5, 1 (Ulp. 346). 4, 6, 21, 2 (Ulp. 434). cf. etiam D. 3, 4, 1, 2 (Gai. 87). ex l. Iulia] cf. D. tit. 42, 3. C. Theod. tit. 4, 20 C. Iust. tit. 7, 71. C. 2, 11 (12), 11 (a. 223). iudicatorum] cf. D. 15, 1, 51 (Scaev. 142). C. 8, 17 (18), 4 (3) (a. 215). lege XII tab.] 3, 1. edicto praetoris] *'puta in iudiciis imperio continentibus'*. Hu. mortuorum etc.] *cf. supra 2, 154; 158. certum est] cf. D. 42, 4, 8 (Ulp. 1398). neque heredes] cf. Cic. pro Quinct. 19, 60. D. 29, 2, 91 (Paul. 1576). neque ullum alium etc.] cf. supra 2, 150. Ulp. 28, 7. D. 38, 9, 1 pr. (Ulp. 1212). 49, 14, 1, 1 (Call. 79). C. 7, 72, 5 (a. 293). Cic. de leg. 2, 19, 48.**

§ 79. *cf. infra 4, 35; 65 sq.; 102; 145. Theoph. 3, 12 pr. (p. 314 sq. Ferr.). lex Iul. munic. lin. 116 sq. (Bruns I⁶, 111).*

et¹ proscribi, si uero mortui, per² dies xv; postea iubet³ conuenire creditores et ex eo numero magistrum creari, id est eum, per quem bona ueneant. itaque si uiui bona ueneant, in diebus x⁴ *legem bonorum uendundorum* fieri⁵ iubet, si mortui, in dimidio. *diebus* tandem⁶ uiui bona xxx, mortui uero xx emptori addici iubet. quare autem tardius uiuentium bonorum uenditionem compleri⁷ iubet⁸, illa ratio est, quia de uiuis curandum erat, ne facile bonorum uenditiones paterentur. 80. Neque autem bonorum possessorum neque bonorum emptorum *res*⁹ pleno iure fiunt, sed in bonis efficiuntur; *ex iure Quiritium* autem ita demum adquiruntur, si usuceperunt.¹⁰ interdum quidem bonorum emptoribus *ne usus* quidem capio contingit, uelut si pereos * * * * * | bonorum emptor¹¹
 ———— *vv. 21½ legi nequeunt* ———— | ————

1) possideri et *Goeschen* possederit V 2) post V.
 3) iubent V. 4) *de numero nil constat; hoc tantum requiritur, ne impar sit numerus dierum.* 5) X *legem bonorum uendundorum fieri coni. Hu. ('Nexum' p. 153) ex Theoph. (p. 315 Ferr.).* 6) tandem *Hu.* ita * * V. 7) compleri *Lachmann.* complere V. 8) iubeat *Polenaar.* 9) bonorum possessorum neque bonorum emptorum *res Goeschen.* bonorum possessio neque uerii? V. 10) usuceperunt *Lachmann.* usuceperiunt? V. 11) *Hu. supplementa proposuit haec: uelut si peregrinus sit bonorum emptor nec senatus consultum concesserit eius ciuitati ius, quo, quae ciuibus eius populi a ciuibus Romanis alienantur, usucapere*

Cic. pro Quinct. 6, 25; 27. *Senec. de benef.* 4, 12, 3. dies continuos xxx] *cf. Cic. pro Quinct.* 8, 30. *C.* 7, 72, 9 *i. f.* (a. 299). poss. et proscr.] *cf. Prob.* 5, 24 (*supra* p. 88). *infra* 3, 220. *Charis. Gramm. lat. ed. Keil* I, 235, 19. *l. Rubr. c.* 22 *i. f.* (*Bruns* I⁶, 102). creditores] *cf. D.* 50, 16, 54 (*Ulp.* 1420); 55 (*Paul.* 38). magistrum] *cf. D.* 50, 16, 57 (*Paul.* 719). *Cic. pro Quinct.* 15, 50. *ad Attic.* 1, 1, 3. 6, 1, 15. *Quint. inst. or.* 6, 3, 51.

§§ 80. 81. *cf. infra* 4, 34; 35; 65; 68; 145. *Theoph.* 3, 12 *pr.* (p. 314sq. *Ferr.*). *D.* 41, 4, 2, 19 (*Paul.* 664). *Varro r. r.* 2, 10, 4 (*Bruns* II⁶, 65).

81. Item quae debita sunt ei, cuius fuerunt bona¹, aut ipse debuit, neque bonorum possessor neque bonorum emptor ipso iure debet² aut ipsis debentur, et ideo de omnibus rebus utilibus actionibus et agunt et conveniuntur, quas³ in sequenti commentario proponemus. |

149 82. Sunt autem etiam alterius generis successiones, quae neque lege XII tabularum neque praetoris edicto, sed eo iure, quod tacito consensu⁴ receptum est, introductae sunt. 83. Etenim cum pater familias se in adoptionem dedit, mulierue⁵ in manum convenit, omnes eius res incorporales et corporales, quaeque ei debitae⁶ sunt, patri adoptivo coemptionatoriae adquiruntur exceptis his, quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt ususfructus, operarum obligatio libertorum, quae per iusiurandum contracta est, et lites contestatae⁷ legitimo iudicio. 84. Ex diverso quod is debuit, qui se in adoptionem dedit quaeue⁸ in manum convenit, non transit ad coemptionatorem aut ad patrem adoptivum,

possunt. *Kruegero videtur Gaius egisse de usucapione, quae non contingit, si per eos bona venierunt, quibus nihil debitum erat, vel de bonorum venditione aliam ob causam irrita facta (cf. Dig. 42, 4, 7, 3 et 42, 5, 30).*

1) debita—bona suppl. *Lachmann*. 2) debeat(?) V.
3) utilibus—quas suppl. *fere Hu*. 4) concessu V. 5) mulierue *Boecking*. mulierque V. 6) num debita? 7) lites contestatae suppl. *Rudorff*. 8) quaeque V.

§ 82. = I. 3, 10 pr.

§ 83. = I. 3, 10, 1. cf. *infra* 4, 80. in adoptionem] cf. D. 43, 26, 16 (*Pomp.* 771). 37, 11, 11, 2 (*Pap.* 221). 1, 7, 15 pr. (*Ulp.* 2689). *Suet. Tib.* 15. *Gell.* 5, 19, 6. in manum] *Cic. top.* 4, 23. per cap. dem. pereunt] cf. D. 46, 3, 38 pr. (*Afr.* 79). *infra* 3, 114. ususfructus] cf. D. 7, 1, 35, 1 (*Iul.* 887). 7, 1, 56 (*Gai.* 297). 7, 4, 1; 3 = *Vat.* 61—64 (*Ulp.* 2550 sq.). *Paul.* 3, 6, 28; 29. I. 2, 4, 3. C. 3, 33, 16 (a. 530). operar. obl.] cf. D. 33, 2, 2 (*Pap.* 259). 38, 1, 7 (*Ulp.* 2702). *infra ad* 3, 96. legit. iud.] cf. *infra* 3, 181. 4, 104.

§ 84. cf. I. 3, 10, 3. *infra* 4, 38; 80. D. 4, 5, 2 (*Ulp.* 413 sq.). 15, 1, 42 (*Ulp.* 418). hereditarium aes alienum] cf. D. 42, 5, 7 (*Gai.* 344). 44, 7, 40 (*Paul.* 225).

nisi si hereditarium aes alienum fuerit; de eo enim, quia ipse pater adoptiuus aut coemptionator heres fit, directo tenetur iure, is uero, qui se adoptandum dedit, quaeue¹ in manum conuenit, desinit esse heres²; de eo uero, quod proprio nomine eae³ personae debuerint, licet neque pater adoptiuus teneatur neque coemptionator et ne⁴ ipse quidem, qui se in adoptionem⁵ dedit, uel ipsa⁶, quae in manum conuenit, maneat obligatus obligataue, quia scilicet⁷ per capitis diminutionem liberetur, tamen in eum eamue utilis actio datur rescissa | capitis deminutione, et, si aduersus hanc actionem non 150 defendantur⁸, quae bona eorum futura fuissent, si se alieno iuri non subiecissent, uniuersa uendere creditoribus praetor permittit.⁹

85. Item si legitimam hereditatem heres, antequam cernat aut pro herede gerat, alii in iure cedat, pleno iure fit ille heres, cui cessa est hereditas, proinde ac si ipse per legem ad hereditatem uocaretur; quod si postea quam heres extiterit, cesserit, adhuc heres manet et ob id creditoribus¹⁰ ipse tenebitur; sed res corporales transferet, proinde ac si singulas in iure cessisset, debita uero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt. 86. Idem iuris est, si testamento scriptus heres, postea quam heres extiterit, in iure cesserit hereditatem; ante aditam uero hereditatem cedendo nihil agit. 87. Suus autem et necessarius heres an aliquid agant¹¹ in iure cedendo, quaeritur. nostri praeceptores nihil eos agere existimant; diuersae scho-

1) quaeue Lachmann. queque V.

2) heredes V.

3) ea V.

4) et ne suppl. Krueger.

5) in adoptionem

Goeschen. adem in optionem V.

6) uel ipsa suppleuimus.

7) scilicet Goeschen. scetsi? V.

8) defendatur V.

9) permittitur V. deinde versus unus in V vacuus relictus.

10) a creditoribus V. 11) agat V.

§§ 85—87. cf. supra 2, 35—37.

§ 87. cernendo aut pro herede gerendo] cf. supra 2, 116. Consult. 6, 19 (Cod. Hermog. a. 294).

lae auctores idem eos agere putant, quod ceteri post aditam¹ hereditatem; nihil enim interest, utrum aliquis cernendo aut pro herede gerendo heres fiat an iuris necessitate hereditati adstringatur.² |

151 88. *Nunc transeamus*³ ad obligationes, quarum summa diuisio in duas species diducitur: omnis enim obligatio uel ex contractu nascitur uel ex delicto.

89. Et prius uideamus de his, quae ex contractu nascuntur. harum autem quattuor genera sunt: aut enim re contrahitur obligatio aut uerbis aut litteris aut consensu.

90. Re contrahitur obligatio uelut mutui datione; *mutui autem datio* proprie in his fere⁴ rebus contingit, quae⁵ res pondere, numero, mensura constant, qualis est pecunia numerata, uinum, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum; quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eadem⁶, sed aliae⁷ eiusdem naturae reddantur. unde etiam mutuum appellatum est, quia quod ita tibi a me datum est, ex meo tuum fit.⁸ 91. Is quoque, qui non debitum accepit ab

1) aditatum V. 2) *ultima linea paginae 150 (rubricae destinata) et initium primae lineae p. 151 litteris vacant in V.*

3) *nunc transeamus suppl. ex Inst.* 4) *del. Hu.; om. Inst.*

5) *qua V.* 6) *eadem Inst. eadem V.* 7) *aliae Inst.*

8) *fiat V. 'non improbabiliiter hic excidit ex Inst. supplendum: (at) ex eo contractu nascitur actio, quae uocatur condictio. etiam Theophilus: ἐκ δὲ τούτου κτλ.' Hu.*

§§ 88. 89. *cf. I. 3, 13 pr.; 2. Gai epit. 2, 9 pr. D. 44, 7, 1 pr.; 1 (Gai. 498). infra 3, 182. 4, 2. D. 44, 7, 52 pr. (Mod. 192). re] infra 3, 90; 91. uerbis] infra 3, 92—127. litteris] infra 3, 128—134. consensu] infra 3, 135—162.*

§ 90. *inde a uerbis* quas res = *I. 3, 14 pr. cf. Gai epit. 2, 9, 1. D. 44, 7, 1, 2 (Gai. 498). supra 2, 81. Ulp. Inst. fragm. 2, 1. D. 12, 1, 2 pr.—2 (Paul. 430). 44, 7, 52, 1 (Mod. 192). Varro de l. l. 5, 179 (Bruns II⁶, 56). Non. p. 439, 15 Merc. Boeth. ad Cic. top. p. 300 Bait. Isid. orig. 5, 25, 18.*

§ 91. = *I. 3, 14, 1. cf. D. 44, 7, 5, 3 (Gai. 506). I. 3,*

eo, qui per errorem soluit, re obligatur; nam proinde ei condici potest SI PARET¹ EVM DARE OPORTERE, ac si mutuum accepisset. unde quidam putant pupillum aut mulierem, cui sine tutoris auctoritate² non debitum per errorem datum est, non teneri condictione, non magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non uidetur ex contractu consistere, quia is, qui soluendi animo dat, magis distrahere uult negotium quam contrahere.

92. Verbis | obligatio fit ex interrogatione et re- 152
sponsione, uelut DARI SPONDES? SPONDEO, DABIS?
DABO, PROMITTIS? PROMITTO, FIDEPROMITTIS? FIDE-
PROMITTO, FIDEIVBES? FIDEIVBEO, FACIES? FACIAM.

93. Sed haec quidem uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO propria ciuium Romanorum est; ceterae³ uero iuris gentium sunt, itaque inter omnes homines, siue ciues Romanos siue peregrinos, ualent. et quamuis ad Graecam⁴ uocem expressae fuerint, uelut hoc modo δώσεις; δώσω· δμολογεῖς; δμολογῶ· πίστει κελεύεις; πίστει κελεύω· ποιήσεις; ποιήσω⁵, etiam hae⁶ tamen inter ciues Romanos ualent⁷, si modo Graeci

1) parret V. 2) tutoris auctoritate *Inst.* totae V.

3) cetera V. 4) eregam(?) V. 5) haec Graeca ex *Theophilo suppleta sunt*. 6) haec V. 7) ualent tm̄ V.

27, 6. *D.* 26, 8, 5 *pr.* (*Ulp.* 2854). 44, 4, 4, 4 (*Ulp.* 1678). SI PARET] *cf. infra* 4, 4; 5; 41.

§ 92. *cf. Gai epit.* 2, 9, 2. *Paul.* 2, 3. 5, 7, 1. *I.* 3, 15 *pr.* *D.* 45, 1, 5, 1 (*Pomp.* 722). 44, 7, 1, 7 (*Gai.* 498). 44, 7, 52, 2 (*Mod.* 192). *C.* 8, 37(38), 10 (*a.* 472). *Plaut. Aul.* 2, 2, 78 = 256. *Pseud.* 1, 1, 112 *sq.* = 114 *sq.*; 1, 5, 121 *sq.* = 535 *sq.*; 4, 6, 6 *sq.* = 1068 *sq.* *Menaechn.* 5, 4, 6 = 894. *Bacch.* 4, 8, 43 = 883. *Cic. pro Caec.* 3, 7. *Fest. v. spondere p.* 329; 343 *M* (*Bruns* II⁶, 41). *Varro de l. l.* 6, 69 *sq.* (*Bruns* II⁶, 58). *Seneca ep.* 7, 1. *Isid. orig.* 5, 24, 30 (*Bruns* II⁶, 84).

§ 93. *cf. infra* 3, 119; 179 *i. f.* *I.* 3, 15, 1 *cum Theoph.* (*p.* 322 *sq.* *Ferr.*). *D.* 45, 1, 1, 6 (*Ulp.* 2949). 46, 4, 8, 4 *i. f.* (*Ulp.* 2957). *C.* 8, 40 (41), 12 (*a.* 230). 2, 55 (56), 4, 6 (*a.* 529). *Gell.* 4, 4 (*Serv.* 2, *supra p.* 33).

sermonis intellectum habeant; et e contrario quamuis Latine enuntientur, tamen etiam inter peregrinos ualent, si modo Latini sermonis intellectum habeant.¹ at illa uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO adeo propria ciuium Romanorum est, ut ne quidem in Graecum sermonem per interpretationem proprie transferri² possit, quamuis dicatur a Graeca uoce figurata esse.

94. Unde dicitur uno casu hoc uerbo peregrinum quoque obligari posse, uelut si imperator noster principem alicuius peregrini populi de pace ita interroget: PACEM FVTVRAM SPONDES? uel ipse eodem modo interrogetur. quod nimium subtiliter dictum est, quia si quid aduersus pactionem fiat, non ex stipulatu³ agitur, sed iure belli res uindicatur. 95. Illud dubitari potest, si quis⁴

153

t. s.

vv. 13

95^a. — | si debitor mulieris iussu eius, dum ———⁵ |
doti dicat quod debet. alius autem obligari eo
modo | non potest. | et ideo si quis alius pro mu-
liere dotem uiro promittat, com|muni iure obliga ———.⁶

1) habeantur V. 2) transferri *Goeschen*. transferri V.

3) stipulat V. 4) *cf. apographum; de supplementis vid. epit.*

2, 9, 3; 4. 5) *Hu. supplevit*: modo auctore tutore eidem.

6) *Hu. suppl.*: obligari debebit, scilicet ut ante stipuletur maritus.

§ 94. *cf. Liv.* 9, 5, 2sq. 9, 8, 4sq. 9, 11, 3sq. 9, 41, 20. *Cic. pro Balbo* 12, 29. *cf. etiam D.* 2, 14, 5 (*Ulp.* 241).

§ 95^a. *cf. Gai epit.* 2, 9, 3. *Ulp.* 6, 1; 2. 11, 20. *Fr. Vat.* 99sq. (*Paul.* 1506sq.). *D.* 23, 3, 79, 1 (*Lab. ap. Iav.* 221). 23, 3, 80 et 83 (*Lab. ap. Iav.* 222). 23, 4, 32, 1 (*Lab. ap. Iav.* 223). 50, 16, 125 (*Proc.* 20). 23, 3, 57 (*Iav.* 147). 23, 3, 44 (*Iul.* 268). 23, 3, 46 (*Iul.* 269j. 23, 3, 61 pr. (*Ter. Clem.* 5). 23, 3, 59 pr.; 1 (*Marcell.* 82). 23, 3, 45 (*Tryph.* 29). 23, 3, 77 (*Tryph.* 36). 23, 3, 25 (*Paul.* 1758). *C. I.* 5, 12, 1 (a. 201). *C. Th.* 3, 12 3 (= *C. I.* 5, 5, 6; a. 396). 3, 13, 4 (= *C. I.* 5, 12, 6; a. 428). *Plaut. Aul.* 2, 2, 78 = 256. *Amphitr.* 2, 2, 209 = 839. *Ter. Heaut.* 5, 1, 64 = 937. 5, 5, 4 = 1048. *Cic. pro Caec.* 25, 73. *pro Flacc.* 35, 86. *Ov. Fast.* 6, 594. *Senec. controv.* 1, 6, 5 (p. 66, 7 ed. *Mueller*). *Plin. ep.* 2, 4, 2. *Apul. apol.* 102. *Non. Marcell.* p. 280, 22 sq. (*dicere etiam promittere*). *Mart. Cap.* 9, 898. *Schol. ad. Pers. sat.* 2, 14.

96. Item uno loquente *et sine interrogatione alii promittente contrahitur obligatio, si libertus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse iuravit*¹, *etsi haec sola*² *causa est*³, ex qua iureiurando contrahitur obligatio. sane ex alia nulla causa iureiurando homines | obligantur, utique cum quaeritur de iure Romanorum. nam apud peregrinos quid iuris sit, singularum ciuitatum iura requirentes aliud intellegere poterimus ———.⁴

154
t. s.

97. Si id, quod dari stipulamur, tale sit, ut dari non possit, inutilis est stipulatio, uelut si quis hominem liberum, quem seruum esse credebat, aut mortuum, quem uiuum esse credebat, aut locum sacrum uel religiosum, quem putabat⁵ humani iuris esse, dari stipuletur. 97^a. *Item si quis rem, quae in rerum natura esse non potest, uelut hippocentaurum*⁶, stipuletur, aequè inutilis est stipulatio. 98. Item si quis sub ea conditione stipuletur, quae existere non potest, uelut 'si digito caelum tetigerit', inutilis est stipulatio. sed legatum sub impossibili conditione⁷ relictum nostri praeceptores proinde deberi putant, ac si sine condi-

1) et—iuravit *suppl. ex epitoma*. 2) solo(?) V. 3) s V.
4) *fortasse sequitur in V: in aliis ualere. deinde sequitur linea uacua*. 5) putabat V. 6) stipuletur—hippocentaurum *suppl. Lachmann ex Inst. 3, 19, 1.* 7) cocondicione V.

§ 96. *cf. Gai epit. 2, 9, 4. supra 3, 83. Paul 2, 32. D. 38, 1, 7 (Ulp. 2702). 38, 1, 8 (Pomp. 528). 40, 12, 44 pr. (Ven. 3). 46, 4, 13 pr. (Ulp. 2980). Cic. ad Att. 7, 2, 8.*

§ 97. *cf. Gai epit. 2, 9, 5. I. 3, 19, 1; 2. D. 44, 7, 1, 9 (Gai. 498). 45, 1, 103 (Mod. 115).*

§ 97^a. *cf. I. 3, 19, 1. D. 45, 1, 97 pr. (Cels. 222). Lucret. 5, 878 sq. Cic. de nat. deor. 2, 2, 5. Ovid. Trist. 4, 7, 15. Senec. ep. 58, 15. Plin. n. h. 7, 35. Isid. orig. 1, 39, 5. 11, 3, 37; 39.*

§ 98. *cf. Gai epit. 2, 9, 6. Paul. 3, 4^b, 1. I. 3, 19, 11. D. 44, 7, 1, 11 (Gai. 498). 45, 1, 137, 6 (Ven. 53). 44, 7, 31 (Maccian. 16). 45, 1, 7 (Ulp. 2474). sed legatum etc.] cf. I. 2, 14, 10. D. 28, 5, 46 (45) (Alf. 34). 33, 4, 12 (Scaev. 264). 35, 1, 3 (Ulp. 2474).*

cione relictum esset; diuersae¹ scholae auctores nihilo² minus legatum inutile existimant quam stipulationem. et sane uix idonea diuersitatis ratio reddi potest. 99. Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ignorans rem suam esse dari sibi eam stipuletur; quippe quod alicuius est, id ei dari non potest. 100. Denique inutilis est talis stipulatio, si quis ita dari stipuletur: POST MORTEM MEAM DARI SPONDES? uel ita: POST MORTEM TVAM DARI SPONDES? *ualet autem, si quis ita dari stipuletur: CVM MORIAR, DARI SPONDES? uel ita*³: CVM MORIERIS, DARI | SPONDES? id est, ut in nouissimum uitae tempus stipulatoris aut promissoris obligatio conferatur: nam inelegans esse uisum est ab heredis persona incipere obligationem. rursum ita stipulari non possumus: PRIDIE QVAM MORIAR, aut PRIDIE QVAM MORIERIS, DARI SPONDES? quia non potest aliter intellegi 'pridie quam aliquis morietur', quam si mors secuta sit; rursus morte secuta in praeteritum reducit⁴ stipulatio et quodam modo talis est: HEREDI MEO DARI SPONDES? quae sane inutilis est. 101. Quaecumque de morte diximus, eadem et de capitis diminutione dicta intellegemus.⁵ 102. Adhuc inutilis est stipu-

-
- 1) diuersi V.   2) no V.   3) post—ita *suppl. Hu.*
 4) redducitur V.   5) intellegemus *Lachmann.* intellegimus V.
-

§ 99. *cf. infra* 4, 4. *I.* 3, 19, 2; 22. *D.* 44, 7, 1, 10 (*Gai.* 498). 45, 1, 31 (*Pomp.* 713). 45, 1, 98 *pr.* (*Marcell.* 218). 45, 1, 29, 1 (*Ulp.* 2928). 45, 1, 82 *pr.* (*Ulp.* 1709). 7, 9, 1, 7 (*Ulp.* 1721). 45, 1, 87 (*Paul.* 821). 45, 1, 128 (*Paul.* 1366).

§ 100. *cf. Gai epit.* 2, 9, 7; 8. *supra* 2, 232; 277. *infra* 3, 117; 119; 158; 176. *I.* 3, 19, 13; 15. *Fr. Vat.* 57 (*Paul.* 996). 98 (*Paul.* 1505) *D.* 35, 2, 32 *pr.* (*Maecian.* 42). 31, 67, 6 (*Pap.* 281). 45, 1, 121, 2 (*Pap.* 664). 23, 3, 76 (*Tryph.* 35). 23, 3, 20 (*Paul.* 1756). 45, 1, 46, 1 (*Paul.* 1850). 45, 1, 45, 1; 3 (*Ulp.* 2976). *C.* 8, 37 (38), 4 (*a.* 222); 11 (*a.* 528); 15 (*a.* 532). 4, 11, 1 (*a.* 531).

§ 101. *cf. infra* 3, 153. *D.* 46, 3, 38 *pr.* (*Afr.* 79).

§ 102. = *I.* 3, 19, 5. *cf. Gai epit.* 2, 9, 9; 10. *D.* 45, 1, 1, 3; 4 (*Ulp.* 2949). 45, 1, 83, 2; 3 (*Paul.* 798). 45, 1, 35, 2 (*Paul.* 1844). *Varro de l. l.* 6, 72 (*Bruns* II⁶, 59).

latio, si quis ad id, quod interrogatus erit, non responderit, uelut si sestertia x a te dari stipuler, et tu [nummum] sestertia v [milia] promittas, aut si ego pure¹ stipuler, tu sub condicione promittas. 103. Praeterea inutilis est stipulatio, si ei dari stipulemur, cuius iuri² subiecti non sumus. unde illud quaesitum est, si quis sibi et ei, cuius iuri subiectus non est, dari stipuletur, in quantum ualeat stipulatio. nostri praeceptores putant in uniuersum ualere, et proinde ei soli, qui stipulatus sit, solidum deberi, atque si extranei nomen non adiecisset. sed diuersae scholae auctores | dimi- 156
dium ei deberi existimant; pro altera uero parte inutilem esse stipulationem. 103^a. Alia causa est, |
———— DARI SPONDES | ————— solidum de-
bereri et me | sol ————— etiam — — | —————³
104. Praeterea⁴ inutilis est stipulatio, si ab eo stipuler, qui iuri meo subiectus est, item si is a me stipuletur. seruus quidem et qui in mancipio est et *filia familias*⁵ et quae in manu est, non solum ipsi, cuius iuri subiecti subiectaeue sunt, obligari non possunt, sed ne

1) pute V. 2) iuris V. 3) *supplementa Hu.*: Alia causa est, si ueluti SERVO uel FILIO FAMILIAS MEO ET MIHI DARI SPONDES stipulatus sim. tunc enim constat solidum deberi et me solidum a promissore petere posse: quod etiam fit, cum tantum uelut FILIO FAMILIAS stipulor; — *supplementa Kruegeri*: Alia causa est, si ita stipulatus sim MIHI AUT TITIO DARI SPONDES? quo casu constat mihi solidum deberi et me solum ex ea stipulatione agere posse, quamquam etiam Titio soluendo liberaris. 4) item *Inst.* 5) *filia familias suppl. Krueger.*

§ 103. cf. I. 3, 19, 4; 19. *supra* 2, 86. *infra* 3, 114; 163. D. 50, 17, 73, 4 (*Qu. Muc.* 50). 18, 1, 64 (*Iav.* 78). 45, 1, 110 *pr.* (*Pomp.* 237). 45, 3, 18, 2 (*Pap.* 328). 45, 3, 4 (*Ulp.* 2616). 45, 1, 38, 17 (*Ulp.* 2971). 45, 1, 126, 2 (*Paul.* 1296). C. 8, 37 (38), 3 (*a.* 217). 8, 38 (39), 3 (*a.* 290); 6 (*a.* 294). Nov. 115, 6 (*a.* 542).

§ 104. cf. I. 3, 19, 6. *Fr. Vat.* 99 (*Paul.* 1506). D. 45, 1, 141, 2 (*Gai.* 513). 44, 7, 14 (*Ulp.* 128). 13, 6, 3, 4 (*Ulp.* 801). 50, 17, 22 *pr.* (*Ulp.* 2702). 46, 1, 56, 1 (*Paul.* 1397).

alii quidem ulli. 105. Mutum neque stipulari neque promittere posse palam est. idem etiam in surdo receptum est; quia et is, qui stipulatur, uerba promittentis, et qui promittit, uerba stipulantis exaudire debet. 106. Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intellegit, quid agat. 107. Pupillus omne negotium recte gerit, ita tamen, ut¹ sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur², uelut si ipse obligetur; nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. 108. Idem iuris est in feminis, quae in tutela sunt. 109. Sed quod diximus de pupillo, utique de eo uerum est, qui iam aliquem intellectum habet; nam infans et qui infanti proximus est non
 157 multum a furioso | differt, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent. sed in his pupillis³ propter⁴ utilitatem benignior iuris interpretatio facta est.⁵
 110. ⁶Possumus tamen ad id, quod stipulamur,

---

1) ut tamen V.

2) *nihil mutandum*; cf. *Dig.* 26, 8, 2.

3) qui infanti proximi sunt *ins. Hu.*

4) per V.

5) *sequitur in V linea vacua.*

6) *Hu. librarium ea, quae omisit, pro rubrica habuisse ratus supplevit haec: Quamquam uero, ut diximus, alius, qui iuri nostro subiectus non est, inutiliter nobis stipulatur.*

---

§ 105. = *I.* 3, 19, 7. cf. *D.* 44, 7, 1, 14; 15 (*Gai.* 498). 45, 1, 1 *pr.* (*Ulp.* 2949).

§ 106. = *I.* 3, 19, 8. cf. *D.* 44, 7, 1, 12 (*Gai.* 498). 46, 1, 70, 4 (*Gai.* 510).

107. = *I.* 3, 19, 9. cf. *supra* 2, 83. 3, 91. *infra* 3, 119; 176. *Ulp.* 11, 27. *I.* 1, 21 *pr.* *D.* 50, 17, 5 (*Paul.* 1614). *C.* 8, 38 (39), 1 (*a.* 215).

§ 108. cf. *supra* 1, 144; 192. 2, 80 *sq.* 3, 91. *infra* 3, 119; 176.

§ 109. = *I.* 3, 19, 10. cf. *infra* 3, 208. *D.* 44, 7, 1, 13 (*Gai.* 498). 46, 6, 6 (*Gai.* 366). 26, 7, 1, 2 (*Ulp.* 992). 29, 2, 9 (*Paul.* 1614).

§ 110. cf. *Fest. v. reus p.* 273 (*Bruns* II⁶, 33). *D.* 17, 1, 59 *pr.* (*Paul.* 1480). *Cic. pro Quinct.* 18, 58. *in Pison.* 9, 18. *Epist. ad Octav.* (*inter Cic. epp. ad Brut.* 2, 8) § 9.

aliud adhibere, qui idem stipuletur¹, quem uulgo adstipulatorem uocamus. 111. Et² huic proinde actio competit proindeque ei recte soluitur ac nobis; sed quidquid consecutus erit, mandati iudicio³ nobis restituere cogetur. 112. Ceterum potest etiam aliis uerbis uti adstipulator, quam quibus nos usi sumus. itaque si uerbi gratia ego ita stipulatus sim: DARI SPONDES? ille sic adstipulari potest: IDEM FIDE TVA PROMITTIS? uel: IDEM FIDE IUBES? uel contra. 113. Item minus⁴ adstipulari potest, plus non potest. itaque si ego sestertia x stipulatus sim⁵, ille sestertia v stipulari potest; contra uero plus non potest. item si ego pure stipulatus sim, ille sub condicione stipulari potest; contra uero non potest. non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur; plus est enim statim aliquid dare, minus est post tempus dare. 114. In hoc autem iure quaedam singulari iure obseruantur. nam adstipulatoris heres non habet actionem. item | seruus adstipulando nihil agit, qui⁶ ex ceteris 158 omnibus causis stipulatione domino acquirit. idem de eo, qui in mancipio est, magis placuit; nam et is serui loco est. is autem, qui in potestate patris est, agit aliquid, sed parenti non acquirit, quamuis ex omnibus ceteris causis stipulando ei adquirat; ac ne ipsi quidem aliter actio competit, quam si sine kapitis⁷ diminutione exierit de potestate parentis, ueluti morte

-
- 1) stipuletur *Goeschen.* stipulatur V.   2) sed V.
 3) iudicio V.   4) item minus *Goeschen.* idem rginus V.
 5) sum V.   6) quia V.   7) R V.

§ 111. *cf. infra* 3, 117; 215.

§ 112. *cf. infra* 3, 116.

§ 113. *cf. I.* 3, 20, 5. *infra* 3, 126. non solum autem] *cf. infra* 4, 53. *D.* 46, 3, 85 (*Call.* 56). 50, 16, 12, 1 (*Ulp.* 286).

§ 114. adstipulatoris heres] *cf. infra* 4, 113. seruus] *cf. supra* 2, 87. *infra* 3, 163. *I.* 3, 17, 1. nam et is] *cf. supra* 1, 123; 138. 2, 160. si sine kapitis diminutione] *cf. supra* 1, 127; 130. *D.* 46, 3, 38 *pr.* (*Afr.* 79).

eius aut quod ipse flamen Dialis inauguratus est. eadem de filia¹ familias et quae in manu est, dicta intellegemus.²

115. Pro eo quoque, qui promittit, solent alii obligari, quorum alios sponsores, alios fidepromissores, alios fideiussores appellamus. 116. Sponsor ita interrogatur: IDEM DARI SPONDES? fidepromissor *ita*: IDEM FIDEPROMITTIS? fideiussor *ita*: IDEM³ FIDE TVA ESSE IVBES? uidebimus de his autem⁴, quo nomine possint proprie adpellari, qui ita interrogantur: IDEM DABIS? IDEM PROMITTIS? IDEM FACIES? 117. Sponsores quidem et fidepromissores et fideiussores saepe solemus accipere, dum curamus, ut diligentius nobis cautum sit; adstipulatorem uero fere tunc solum adhibemus, cum ita stipulamur, ut aliquid post mortem nostram detur; *quia enim ut ita nobis detur*⁵ stipulando nihil agimus, adhibetur adstipulator⁶, ut is post mortem nostram agat; qui si quid fuerit consecutus, | de restituendo eo mandati iudicio heredi meo tenetur.

118. Sponsoris uero et fidepromissoris similis condicio est, fideiussoris ualde dissimilis. 119. Nam illi quidem nullis obligationibus accedere possunt nisi uer-

---

1) filiae V. 2) intellegemus pro eo V. *deinde sequitur linea vacua.* 3) idem V. id A. *Pernice.* 4) *an Hu.*; *sed hac emendatione locus corruptus non magis sanatur, quam ceterorum conatibus. videtur Gaius egisse de differentia, quae est inter adpromissores et duos reos promittendi.* 5) *quia—detur suppl. Hu. Mommsenum secutus.* 6) autem stipulator V.

---

§ 115. cf. I. 3, 20 pr Paul. 1, 9, 5. 1, 20. Fest. v. *adpromissor* (Bruns II⁶, 2).

§ 116. cf. *supra* 3, 92. *infra* 4, 137. Gai epit. 2, 9, 2. C. Greg. tit. de *sponsoribus et fideiussoribus* (lib. XII). I. 3, 20, 7. D. 45, 1, 5, 2 (Pomp. 722). 45, 1, 75, 6 (Ulp. 675). 46, 1, 8 pr. (Ulp. 2938). C. 8, 40 (41), 12 (a. 230).

§ 117. cf. I. 3, 20 pr. *supra* 3, 100; 110. *infra* 3, 216. D. 44, 7, 1, 8 (Gai. 498). 17, 1, 59 pr. (Paul. 1480).

§ 119. cf. I. 3, 20, 1. si mulier] cf. *supra* 3, 108. aut

borum, quamuis interdum ipse, qui¹ promiserit, non fuerit obligatus, uelut si *mulier* aut pupillus sine tutoris auctoritate aut quilibet post mortem suam dari promiserit. at illud quaeritur, si seruus aut peregrinus spoponderit, an pro eo sponsor aut fidepromissor obligetur. 119^a. Fideiussor uero omnibus obligationibus, id est siue re siue uerbis siue litteris siue consensu contractae fuerint obligationes, adici potest. at ne illud quidem interest, utrum ciuilis an naturalis obligatio sit, cui adiciatur; adeo quidem, ut pro seruo quoque obligetur, siue extraneus sit, qui a seruo fideiussorem accipiat, siue ipse dominus in id, quod sibi debeatur. 120. Praeterea sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur, nisi si de peregrino fidepromissore quaeramus, et alio iure ciuitas eius utatur; fideiussoris autem etiam heres tenetur. 121. Item sponsor et fide-

---

1) quid V.

---

pupillus] *cf. supra* 3, 107. *D.* 46, 1, 25 (*Ulp.* 404). post mortem] *cf. supra* 3, 100. si seruus] *cf. supra* 3, 93. *Pers. sat.* 5, 78.

§ 119^a. *cf. D.* 46, 1, 70, 3 (*Gai.* 510). 46, 1, 8, 1 (*Ulp.* 2939). 46, 1, 56, 1 (*Paul.* 1397). *C. I. L.* VIII 2553. III 940 = *Bruns* I⁶, 288.

§ 120. *cf. I.* 3, 20, 2. *Gai epit.* 2, 9, 2. *infra* 4, 113. *Paul.* 2, 17, 16. *D.* 46, 1, 69 (*Tryph.* 32). 17, 1, 14 *pr.* (*Ulp.* 913). 46, 1, 4, 1 (*Ulp.* 2919). 46, 1, 27, 3 (*Ulp.* 656). *C.* 8, 40 (41), 24 (*a.* 294).

§ 121. per legem Furiam] *cf. infra* 4, 22. biennio liberantur] *cf. D.* 46, 3, 71, 1 (*Cels.* 229). 44, 3, 4 (*Iav.* 107). 45, 3, 25 (*Ven.* 69). 46, 1, 69 (*Tryph.* 32). 17, 1, 29, 6 (*Ulp.* 130). *C.* 8, 40 (41), 29 = *Bas.* 26, 1, 93. *Cic. ad Att.* 12, 14, 2. 12, 17. 12, 19, 2. tempore quo] *D.* 46, 1, 57 (*Scaev.* 184). 45, 1, 60 (*Ulp.* 644). 45, 1, 72, 1; 2 (*Ulp.* 645). 46, 6, 4, 4; 7 (*Ulp.* 1734). 45, 1, 73 *pr.* (*Paul.* 400). 46, 6, 1 (*Paul.* 401). 46, 7, 1 (*Paul.* 402). tot partes] *cf. D.* 46, 3, 34, 1; 10 (*Iul.* 717). 46, 3, 37 (*Iul.* 906). 46, 3, 5, 1 (*Ulp.* 2908). 45, 1, 72 *pr.* (*Ulp.* 643). fideiussores uero] *cf. I.* 3, 20, 4. *Paul.* 1, 20. *D.* 46, 1, 17 (*Iul.* 839). 46, 1, 26 (*Gai.* 199). 46, 6, 12 (*Pap.* 205). 27, 7, 7 (*Pap.* 440). 46, 1, 51, 1; 2; 4; 5 (*Pap.* 441). 46, 1, 27, 1 (*Ulp.* 656). 46, 1, 28 (*Paul.* 409). *C.* 8, 40 (41), 10, 1 (*Alex.*). 8, 40 (41), 16 (*a.* 241). 4, 18, 3 (*a.* 531).

160
t. s.

promissor *per legem Furiam* biennio liberantur, et quotquot erunt numero eo tempore, quo pecunia peti potest, in tot partes diducetur¹ inter eos obligatio, et singuli *in uiriles partes uocabuntur*²; fideiussores uero perpetuo tenentur, et quotquot erunt numero, singuli in solidum | obligantur. itaque liberum est creditori, a quo *uelit*, solidum petere. sed nunc ex epistula diui Hadriani *compellitur* creditor a singulis, qui modo soluendo sint, partes petere. eo igitur distat haec epistula a lege Furia, quod si quis ex sponsoribus aut fidepromissoribus soluendo non sit, hoc onus *ad ceteros non pertinet*, si uero *ex fideiussoribus*³, ad ceteros⁴ quoque pertinet. 121^a. Sed cum lex Furia tantum in Italia locum habeat, euenit, ut in ceteris prouinciis sponsores quoque et fidepromissores proinde ac fideiussores in perpetuum⁵ teneantur et singuli in solidum obligentur, nisi ex epistula diui Hadriani hi quoque⁶ adiuuentur in parte.⁷ 122. Praeterea inter sponsores et fidepromissores lex Apuleia quandam societatem introduxit. nam si quis horum plus sua portione soluerit, de eo, quod amplius dederit, aduersus ceteros actiones constituit. quae lex ante legem Furiam lata est, quo tempore in solidum obligabantur. unde quaeritur, an post legem Furiam adhuc legis Apuleiae beneficium supersit; et utique extra Italiam superest. nam lex quidem Furia tantum in Italia ualet, Apuleia uero etiam in ceteris prouinciis. sed

---

1) deducitur V. diducitur *edd.* 2) uocabuntur *Poeschmann.* hocabentur V. 3) ad—fideiussoribus *exempli gratia suppl. Hu.; Mommsen ita:* hoc onus ad ceteros non pertinet; sed ex fideiussoribus etsi unus tantum soluendo sit, ad hunc onus ceterorum quoque pertinet. 4) ceterorum V. 5) perpetuo V. 6) qc V. 7) in parte *gloss.?*

---

§ 121^a. *cf. Ulp. disp. fr. II^a (Ztschr. d. Sav. Stiftg. XXV, 370).*
 § 122. *cf. I. 3, 20, 4. D. 50, 16, 32 (Paul. 403). 46, 1, 39 (Mod. 194).*

an etiam in Italia¹ beneficium legis Apuleiae supersit, ualde quaeritur. ad *fideiussores autem lex* Apuleia non pertinet. itaque si creditor ab uno totum *consecutus* fuerit, huius solius detrimentum *erit*, scilicet si is, pro quo fideiussit, soluendo non sit. sed *ut ex* | supra 161 dictis² apparet, is, a quo creditor totum petit, poterit ex epistula diui Hadriani desiderare, ut pro parte in se detur actio. 123. Praeterea lege Cicereia cautum est, ut is, qui sponsores aut fidepromissores accipiat, praedicat³ palam et declaret, et de qua re satis accipiat, et quot sponsores aut fidepromissores in eam obligationem accepturus sit; et nisi praedixerit, permittitur⁴ sponsoribus et fidepromissoribus intra diem xxx. praeiudicium postulare, quo quaeratur, an ex ea lege praedictum sit; et si iudicatum fuerit praedictum non⁵ esse, liberantur. qua lege fideiussorum mentio⁶ nulla fit; sed in usu⁷ est, etiam si fideiussores accipiamus, praedicere.

124. Sed beneficium legis⁸ Corneliae omnibus commune est. qua lege idem⁹ pro eodem apud eundem eodem anno uetatur in ampliorem summam obligari creditae pecuniae quam in xx milia¹⁰; et quamuis sponsores uel fidepromissores in amplam pecuniam, uelut in¹¹ sestertium c milia *se obligauerint, tamen dumtaxat*

---

1) in Italia *Krueger*. alis V. 2) dicti V. 3) praedicatur V. 4) promittit V. 5) nam V. 6) menti V. 7) usum V. 8) legum V. 9) id V. 10) milib. V. 11) si V.

---

§ 123. *cf. D. 50, 16, 33 (Ulp. 647). Schol. Bobiens. in Cic. orat. in Clod. et Cur. 5 (p. 333 Orell.). Liv. 42, 7, 1; 21, 7.*

§ 124. *cf. D. 39, 5, 24 (Iav. 59). 45, 1, 59 (Iul. 838). 12, 1, 22 (Iul. 867). 46, 1, 49, 1 (Pap. 336). 44, 7, 22 (Afr. 17). 46, 1, 63 (Scaev. 313). Plutarch. Caes. 11. Anton. 2. idem pro eodem] cf. D. 50, 17, 193 (Cels. 270). pecuniam creditam] cf. D. 44, 7, 42 (Ulp. 649). sine ulla condicione] cf. D. 12, 1, 37; 39 (Pap. 32). 45, 1, 120 (Pap. 383). 45, 1, 73, 1 (Paul. 405). appellatione pecuniae] cf. D. 50, 16, 178 pr. (Ulp. 296). 50, 16, 222 (Herm. 41). C. 4, 18, 2, 1^b (a. 531).*

*in xx milia tenentur.*¹ pecuniam autem creditam dicimus non solum eam, quam credendi causa damus, sed omnem, quam tum, cum² contrahitur³ obligatio, certum est⁴ debitum iri, id est, *quae* sine ulla condicione deducitur in obligationem⁵; itaque et ea pecunia, quam in diem certum dari stipulamur, eodem numero est, quia certum est eam debitum iri⁶, licet post tempus petatur. appellatione autem pecuniae omnes res in ea lege significantur; itaque *et*⁷ si uinum uel frumentum, aut⁸ si fundum | uel hominem stipulemur, haec lex obseruanda est. 125. Ex quibusdam tamen causis permittit ea lex in infinitum satis accipere, ueluti si dotis nomine uel eius, quod ex testamento tibi debeatur, aut iussu iudicis satis accipiatur. et adhuc lege uicesima hereditatium cauetur, ut ad eas satisfactiones, quae ex ea lege proponuntur, lex Cornelia non pertineat. 126. In eo⁹ quoque iure par condicio est omnium, sponsorum, fidepromissorum, fideiussorum, quod ita obligari non possunt, ut¹⁰ plus debeant, quam debet¹¹ is, pro quo obligantur.¹² at ex diuerso, ut minus debeant, obligari possunt, sicut in adstipulatoris persona diximus; nam ut adstipulatoris, ita et horum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione esse potest quam in principali

---

1) se — tenentur *suppl. Hu.* 2) tum cum *Krueger.*
 tunc V. 3) contrahit V. 4) esset V. 5) obligatione V.
 6) debitum iri] debitiuri V. 7) *add. Hu.* 8) et V.
 9) iure *ins. V. del. Hu.* 10) possunt ut *Inst.* possit ut *re-*
 gula V. 11) deberet V. 12) obligaretur V.

---

§ 125. dotis nomine] *cf. D. 24, 3, 41 (Pap. 382). lege uicesima hereditatium] cf. D. 1, 2, 2, 44 (Pomp. 178). 2, 15, 13. 11, 7, 37. 28, 1, 7. 35, 2, 68. 50, 16, 154 (Macer 45—49). Paul. 4, 6. Plin. panegy. 37—39. Dio Cass. 55, 25, 5. C. I. L. VI 10229 l. 116—119 (Bruns I⁶, 274). B. G. U 326 col. II 10.*

§ 126. *cf. I. 3, 20, 5. supra 3, 113. D. 46, 1, 9 (Pomp. 727). 46, 1, 8, 7—11 (Ulp. 2940. 2941).*

reo.¹ 127. In eo quoque par omnium causa est², quod si quid pro reo³ soluerint, eius recipiendi causa habent cum eo mandati iudicium; et hoc amplius sponsores ex lege Publilia propriam habent actionem in duplum, quae appellatur depensi.

128. Litteris obligatio fit ueluti in⁴ nominibus⁵ transscripticiis. fit autem⁶ nomen transscripticium duplici modo, uel a re in personam uel a persona in personam. 129. *A re in personam transscriptio* fit, ueluti si id, quod tu ex emptionis causa aut conductionis aut societatis mihi debeas, id expensum tibi tulero. 130. *A persona in personam transscriptio* fit, ueluti si id, quod mihi Titius debet, tibi id ex|pen- 163 sum tulero, id est si Titius te *pro*⁷ se delegauerit mihi. 131. Alia causa est eorum nominum, quae arcaria uocantur. in his enim rei⁸, non litterarum obligatio consistit, quippe non aliter ualent⁹, quam si numerata

1) re *Inst.* 2) esse V. 3) eo V. 4) *del. Hu. sine ratione probabili. cf. infra 3, 135.* 5) nominibus *Hu. nobis V.* 6) an V. 7) *add. Hu.* 8) rebus V. 9) ualet V.

§ 127. *cf. I. 3, 20, 6. D. 46, 1, 15 pr. (Iul. 693). 46, 1, 18 (Iul. 841). 46, 1, 21, 5 (Afr. 82). 17, 1, 6, 2 (Ulp. 907). 17, 1, 10, 11 (Ulp. 910). 46, 1, 4 pr. (Ulp. 2919). 16, 1, 31 (Paul. 1024). 46, 1, 66 (Paul. 1025). 46, 1, 67 (Paul. 1047). 17, 1, 20, 1 (Paul. 1836). 17, 1, 40 (Paul. 192). C. 4, 35, 6 (a. 238). 8, 40 (41), 14 pr. (a. 239). lege Publilia] cf. infra 4, 22. depensi] cf. infra 3, 216. 4, 9; 25; 102; 171; 186. Paul. 1, 19, 1. D. 17, 1, 52 (Iav. 71). 17, 1, 50 (Cels. 266). 46, 3, 71, 1 (Cels. 229). lex Rom. Burg. 14, 8. lex Iul. munic. 114 (Bruns I⁶, 111). Cic. ad fam. 1, 9, 9.*

§§ 128. 129. *cf. Gai epit. 2, 9, 12. Theoph. 3, 21 pr. (p. 348 Ferr.). infra 3, 137 sq. I. 3, 21. Plaut. Truc. 1, 1, 51 = 70 sq. Cic. de offic. 3, 14, 59. ad Att. 4, 18, 2. pro Rosc. Com. 1, 4, 2, 5 sq. in Verr. 2, 1, 23, 60; 36, 92; 39, 100. orat. 46, 158. Velius Longus (Grammat. Latin. ed. Keil, vol. VII) 60, 10. Gell. 14, 2, 7.*

§ 130. *cf. D. 16, 1, 13 pr. (Gai. 229). Liv. 35, 7, 2. C. I. L. XIV 3471 (Bruns I⁶, 313).*

§ 131. *cf. Cic. top. 3, 16.*

sit pecunia; numeratio autem pecuniae rei¹ facit obligationem. qua de causa recte dicemus arcaria nomina nullam facere obligationem, sed obligationis factae testimonium praebere. 132. Unde *non*² proprie dicitur³ arcariis nominibus etiam peregrinos obligari, quia non ipso nomine, sed numeratione pecuniae⁴ obligantur; quod genus obligationis iuris gentium est. 133. Transcripticiis uero nominibus an obligentur peregrini, merito quaeritur⁵, quia quodam modo iuris ciuilis est talis obligatio; quod Neruae placuit. Sabino autem et Cassio uisum est, si a re in personam fiat nomen transscripticium, etiam peregrinos obligari; si uero a persona in personam, non obligari. 134. Praeterea litterarum obligatio fieri uidetur chirografis et syngrafis, id est, si quis debere se aut daturum se scribat, ita scilicet⁶, si eo nomine stipulatio non fiat. quod genus obligationis proprium peregrinorum est.

135. Consensu fiunt obligationes in emptionibus et uenditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. 136. Ideo autem istis modis consensu dicimus obligationes contrahi, quod⁷ neque uerborum |

---

1) rein V. 2) *add. Hu.* 3) dicit V. 4) ipso nomine sed numeratione pecuniae *Goeschen.* ipse nomen s nomen ratione pēcae V. 5) quaerit V. 6) scilic. ut V. 7) quod] quo V. quia *Dig. Inst.*

---

§ 132. *cf. Ascon. in Cornelian. p. 57 ed. Orelli.*

§ 133. *cf. Liv. 35, 7, 2. Cic. pro Fonteio 5, 11.*

§ 134. *cf. Ps.-Ascon. in Verr. 2, 1, 60; 91 p. 175; 184 ed. Baiter (Bruns II⁶, 74). Cic. in Verr. 2, 1, 36, 91. de dom. 50, 129. de harusp. resp. 13, 29. 16, 34. pro Rabir. Postum. 3, 6. Philippic. 2, 37, 95. ad Attic. 5, 21, 10. 6, 2, 7. 6, 1, 15. Ammian. 18, 5, 2.*

§§ 135—137. = I. 3, 22. D. 44, 7, 2. *cf. Gai epit. 2, 9, 13.*

§ 135. *cf. D. 19, 4, 1, 2 (Paul. 502). 44, 7, 48 (Paul. 1224). 45, 1, 35, 2 (Paul. 1845).*

§ 136. *cf. D. 19, 2, 14 (Ulp. 1607). 17, 1, 1 pr.; 1 (Paul. 484). 18, 1, 1, 2 (Paul. 503). 45, 1, 35, 2 (Paul. 1845). 17, 2, 4 pr. (Mod. 199).*

neque scripturae ulla proprietas desideratur¹, sed suffi- 164
cit eos, qui negotium gerunt, consensisse. unde inter
absentes quoque talia negotia contrahuntur, ueluti per
epistulam aut per internuntium, cum alioquin uerbo-
rum obligatio inter absentes fieri non possit. 137. Item
in his contractibus alter alteri obligatur de eo, quod
alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet,
cum alioquin in uerborum obligationibus alius stipu-
letur, alius promittat, et in nominibus alius expensum
ferendo obliget, alius obligetur. 138. [sed absenti ex-
pensum ferri potest, etsi uerbis obligatio cum absente
contrahi non possit.]²

[De emptione et uenditione.]

139. *Emptio et uenditio contrahitur*, cum de pretio
conuenerit, quamuis nondum pretium numeratum sit,
ac ne arra quidem data fuerit. nam quod arrae no-
mine datur, argumentum est emptionis et uenditionis

1) desiderat V. 2) *paragraphum 138 ut glossema damna-
uit Krueger.*

§ 137. *cf. infra* 4, 61. ex bono et aequo] *cf. D.* 17, 1,
12, 9 *i. f. (Ulp. 911). praestare] cf. Non. s. h. verb. p.* 371 *ed.*
Mercier. infra 4, 2. in uerborum obligationibus] *cf. supra*
3, 92. in nominibus] *cf. supra* 3, 128 *sq.*

§ 139. = *I.* 3, 23 *pr. cf. Gai epit.* 2, 9, 14. de pretio
conuenerit] *cf. D.* 18, 1, 72 *pr. (Pap. 173).* 18, 1, 2, 1 (*Ulp.* 2427).
18, 1, 36 (*Ulp.* 1156). 18, 1, 38 (*Ulp.* 127). *C.* 4, 48, 4 (*a.* 239).
4, 38, 9 (*a.* 294). arra] *cf. D.* 18, 1, 35 *pr. (Gai. 238).* 18, 3,
6 *pr. (Scaev. 237).* 18, 3, 8 (*Scaev. 28).* 14, 3, 5, 15 (*Ulp.* 825).
19, 1, 11, 6 (*Ulp.* 931). *C.* 4, 45, 2, 1 (*a.* 293). 4, 49, 3 (*a.* 290).
4, 21, 17 (*a.* 528). *Liber iuris Syro-Roman. ed. Bruns-Sachau*
L. 38 (*p.* 13). 51 (*p.* 17). *P.* 21 (*p.* 52). *Ar.* 20 (*p.* 84). 32 (*p.* 87).
98 (*p.* 108). *Arm.* 14 (*p.* 120). 27 (*p.* 123). 97 (*p.* 139). *Plaut.*
Most. 3, 1, 115 = 649. 3, 3, 15 = 918. 4, 3, 21 = 1013. *Poenul.*
5, 6, 22 = 1359. *Rud. prol.* 46. 2, 6, 71 = 555. 3, 6, 23 = 861.
Mil. Glor. 4, 1, 11 = 957. *Trucul.* 3, 2, 20 = 688. *Varro de*
l. l. 5, 175 (*Bruns II*⁶, 56). *Gell.* 17, 2, 21. *Isid. orig.* 5, 25,
20; 21 (*Bruns II*⁶, 85). 9, 7, 6. *Hieron. epistol. ad Ephes.* 1, 13.
Suidas v. Ἀρραβών.

contractae. 140. Pretium autem certum esse debet. nam alioquin si ita inter nos conuenerit, ut quanti Titius rem aestimauerit, tanti sit empta, Labeo negauit ullam uim hoc negotium habere; cuius opinionem Cassius probat. Ofilius et eam emptionem et uenditionem esse *putauit*¹; cuius opinionem Proculus secutus est. 141. Item pretium in numerata pecunia consistere debet. *nam* in ceteris rebus an pretium esse possit, ueluti homo² aut toga aut fundus alterius rei *pretium esse possit*, ualde quaeritur.³ nostri praeceptores putant etiam in alia re posse consistere pretium; unde illud est, quod uulgo putant per permutationem rerum emptionem et uenditionem contrahi, eamque speciem emptionis⁴ uenditionisque uetustissimam esse; argumentoque utuntur Graeco poeta Homero, qui aliqua parte sic ait:

ἐνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
 ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἶθωνι σιδήρῳ,
 ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῆσι βόεσσιν,
 ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι,⁵

et reliqua. diuersae scholae auctores dissentiunt aliudque esse existimant permutationem rerum, aliud emptionem et uenditionem; alioquin *non posse* rem expediri permutatis rebus, quae uideatur res uenisse et quae pretii nomine data esse, sed rursus utramque

1) esse putauit *suppl. Hu.* 2) hoc modo V. 3) quaerit V. 4) emptionisque V. 5) *Graeca om. V.*

§ 140. *cf. I. 3, 23, 1. D. 18, 1, 35, 1 (Gai. 238). 18, 1, 7, 1; 2 (Ulp. 2713). 18, 1, 37 (Ulp. 54). C. 4, 38, 15 (a. 530). infra 3, 142; 143.*

§ 141. = *I. 3, 23, 2. cf. Serv. ad Verg. Georg. 3, 306. Maecian. assis distrib. 45. D. 18, 1, 1, 1 et 19, 4, 1 pr. (Paul. 502). 19, 5, 5, 1 (Paul. 1322). C. 4, 64, 1 (a. 238). 4, 64, 8 (a. 294). Plin. nat. hist. 33, 6; 7; 46. Isid. orig. 5, 24, 23. C. I. L. IX 3513 (Bruns I⁶, 261) l. 12 (quod emptum erit aere aut argento etc.). Homero] Il. 7, 472—475.*

rem uideri et uenisse et utramque pretii nomine datam esse absurdum uideri. sed ait Caelius Sabinus, si rem tibi uenalem habenti, ueluti fundum, [acceperim et]¹ pretii nomine hominem forte dederim, fundum quidem uideri uenisse, hominem autem pretii nomine datum esse, ut fundus² acciperetur.³

142. Locatio autem et conductio similibus regulis constituitur⁴; nisi enim merces certa statuta sit, non uidetur locatio et conductio contrahi. 143. Unde si alieno arbitrio merces permissa sit, uelut quanti⁵ Titius aestimauerit, | quaeritur, an locatio et conductio con- 166 trahatur. qua de causa si fulloni polienda curandaue, sarcinatori sarcienda uestimenta dederim⁶ nulla statim mercede constituta, postea tantum daturus, quanti inter nos conuenerit, quaeritur, an locatio et conductio contrahatur. 144. Item⁷ si rem tibi utendam dederim et inuicem aliam rem utendam acceperim, quaeritur, an locatio et conductio contrahatur. 145. Adeo autem emptio et uenditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere uidentur, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et uenditio contrahatur, an locatio et conductio, ueluti si qua res

1) acceperim et *del. Mommsen.* accesserim et *Hu.* 2) fundum V. 3) *sequitur linea vacua in V.* 4) constituuntur V. 5) qua V. 6) dederimus V. 7) item *Polenaar.* uel V.

§ 142. *cf. I. 3, 24 pr. D. 19, 2, 2 pr. (Gai. 501). Gai epit. 2, 9, 15. infra 3, 162. D. 24, 1, 52 pr. (Pap. 184). 41, 2, 10, 2 = 19, 2, 46 (Ulp. 1525). Isid. orig. 5, 25, 12.*

§ 143. *cf. I. 3, 24, 1. 3, 23, 1 i. f. D. 19, 2, 25 pr. (Gai. 245). 19, 5, 22 (Gai. 244). C. 4, 38, 15, 3 (a. 530). infra 3, 205.*

§ 144. *cf. I. 3, 24, 2. D. 19, 5, 17, 3 (Ulp. 806).*

§ 145. *cf. I. 3, 24, 3. D. 19, 2, 2, 1 (Gai. 501). in prae-diis municipum] cf. D. 30, 71, 5 (Ulp. 1246). 39, 2, 15, 27 (Ulp. 1278). 6, 3, 1; 3 (Paul. 345). 39, 4, 11, 1 (Paul. 2027). Gromatici Latin. ed. Lachm. p. 116. Cic. ad fam. 13, 7; 11. 8, 9, 4. Plin. epist. 7, 18 (Bruns I⁶, 308). Tabul. Veleias (C. I. L. XI 1147. Bruns I⁶, 307) n. 43. C. I. L. IX 136 (Bruns I⁶, 306 n. 10).*

in perpetuum locata sit. quod euenit in praediis municipum, quae ea lege locantur, ut, quamdiu [id]¹ uectigal praestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius praedium auferatur; sed magis placuit locationem conductionemque esse. 146. Item² si gladiatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos, qui integri exierint, pro sudore denarii xx mihi darentur, in eos uero singulos, qui occisi aut debilitati fuerint, denarii³ mille, quaeritur, utrum emptio et uenditio an locatio et conductio contrahatur. et magis placuit eorum, qui integri exierint, locationem et conductionem contractam uideri, at eorum, qui occisi aut debilitati sunt, emptionem et uenditionem esse; idque ex accidentibus
 167 apparet⁴, tamquam sub condicione | facta cuiusque uenditione aut locatione.⁵ iam enim non dubitatur, quin sub condicione res uenire⁶ aut locari possint. 147. Item quaeritur, si cum aurifice mihi conuenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos mihi faceret⁷ et acciperet uerbi gratia denarios CC, utrum emptio et uenditio an locatio et conductio contrahatur. Cassius ait materiae quidem emptionem uenditionemque contrahi, operarum autem locationem et conductionem; sed plerisque placuit emptionem et uenditionem contrahi. atqui si meum aurum ei dederò mercede pro opera constituta, conuenit locationem conductionem contrahi.⁸

1) id *del.* Puchta. inde Hu. 2) item quaeritur V.

3) denarios V. 4) apparere Hu. 5) uenditione aut locatione] uenditionem an locationem V.

6) ueniri V.

7) facere V. 8) sequitur linea vacua in V.

§ 146. *cf.* Cic. *ad Att.* 4, 4^b, 2. C. I. L. II *suppl.* 6278 (Bruns I⁶, 200) l. 36 sq. 56 sq. 63. non dubitatur] *cf.* D. 19, 2, 20 *pr.* (Paul. 518).

§ 147. = I. 3, 24, 4. *cf.* D. 19, 2, 2, 1 (Gai. 501). 19, 2, 31 (Alf. 71). 18, 1, 80, 3 (Lab. *ap.* Iav. 208). 18, 1, 65 (Iav. 123). 18, 1, 20 (Pomp. 548). 34, 2, 34 *pr.* (Pomp. 261). 19, 2, 22, 2 (Paul. 519).

148. Societatem coire solemus aut totorum¹ bonorum aut unius alicuius negotii, ueluti Mancipiorum emendorum aut uendendorum. 149. Magna autem quaestio fuit, an ita coiri possit societas, ut quis maiorem partem lucretur, minorem damni praestet. quod Quintus Mucius *contra naturam societatis esse censuit. sed Seruius Sulpicius, cuius*² etiam praeualuit sententia, adeo ita coiri posse societatem existimauit, ut dixerit illo quoque modo coiri posse, ut quis nihil omnino damni praestet, sed lucri partem capiat, si modo opera eius tam pretiosa uideatur, ut aequum sit eum cum hac pactione in societatem admitti. nam et ita posse coiri³ societatem constat, ut unus pecuniam conferat, alter non conferat | et tamen lucrum inter 168 eos commune sit; saepe enim opera alicuius pro pecunia ualet. 150. Et illud certum est, si de partibus lucri et damni nihil inter eos conuenerit, tamen aequis ex partibus commodum ut incommodum inter eos commune esse; sed si in altero partes expressae fuerint, uelut in lucro, in altero uero omissae, in eo⁴ quoque, quod omissum est, similes partes erunt. 151. Manet autem societas eo usque, donec in eodem sensu⁵ per-

---

1) totorum V.   2) contra—cuius *suppl. ex Inst.*   3) coire V.
 4) eodem V.   5) consensu *Inst.*

---

§ 148. = I. 3, 25 pr. cf. *Gai. epit.* 2, 9, 16. D. 17, 2, 5 pr. (*Ulp.* 917). 17, 2, 63 pr. (*Ulp.* 923).

§ 149. cf. I. 3, 25, 2. *Gai. epit.* 2, 9, 16. D. 17, 2, 6 (*Pomp.* 532). 17, 2, 5, 1 (*Ulp.* 917). 17, 2, 29, 1; 2 (*Ulp.* 2742). 17, 2, 52, 2 (*Ulp.* 922). 17, 2, 30 (*Paul.* 1732). C. 4, 37, 1 (a. 293). *Cic. pro Rosc. Com.* 10, 29. *Quintil. Declam.* 320.

§ 150. cf. I. 3, 25, 1; 3. *Paul.* 2, 16. D. 17, 2, 29 pr. (*Ulp.* 2742). C. I. L. III 950 (*Bruns* I⁶, 334 n. 143).

§ 151. = I. 3, 25, 4. cf. *Gai. epit.* 2, 9, 17. D. 17, 2, 63, 10 i. f. (*Ulp.* 925). 17, 2, 73 (*Ulp.* 2388). 17, 2, 65 pr.; 3—8 (*Paul.* 495). 17, 2, 3, 1 (*Paul.* 493). 17, 2, 4, 1 (*Mod.* 199). C. 4, 37, 5 (a. 294). 3, 37, 5 (a. 294); 7 (a. 531). *Petron. Satir.* 10. *Apul. Metam.* 10, 14.

seuerant; at cum aliquis renuntiauerit societati, societas soluitur. sed plane si quis in hoc renuntiauerit societati, ut obueniens aliquod lucrum solus habeat, ueluti si mihi totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiauerit societati, ut hereditatem solus lucri faciat, cogetur¹ hoc lucrum communicare; si quid uero aliud lucri fecerit, quod non captauerit, ad ipsum solum pertinet. mihi uero, quidquid omnino post renuntiatam societatem adquiritur, soli conceditur. 152. Soluitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit. 153. Dicitur etiam kapitis diminutione solui societatem, quia ciuili ratione kapitis diminutio morti coaequatur; sed utique si adhuc consentiant in societatem², noua uidetur incipere societas. 154. Item si cuius ex sociis bona publice aut priuatim
 169 uenierint, soluitur societas.³ sed haec quoque | societas, de qua loquimur, id est, quae consensu contrahitur nudo, iuris gentium⁴ est; itaque inter omnes homines naturali ratione consistit.

155. Mandatum consistit, siue nostra gratia man-

---

1) coget V.   2) societate V.   3) *videntur nonnulla excidisse.*   4) gentium *Fitting.* cogentium V.

---

§ 152. = I. 3, 25, 5 *init.* cf. *Gai epit.* 2, 9, 17. *D.* 17, 2, 59 *pr.* (*Pomp.* 577). 17, 2, 35 (*Ulp.* 2744). 17, 2, 52, 9 (*Ulp.* 922). 17, 2, 63, 10 (*Ulp.* 925). 17, 2, 65, 9; 10 (*Paul.* 495). 17, 2, 4, 1 (*Mod.* 199). 3, 5, 20 (21), 2 (*Paul.* 191).

§ 153. cf. *Gai epit.* 2, 9, 17. *supra* 3, 101. 1, 159 *sq.* *D.* 17, 2, 58, 2 (*Ulp.* 927). 17, 2, 63, 10 (*Ulp.* 925). 17, 2, 65, 11 (*Paul.* 495). 17, 2, 4, 1 (*Mod.* 199).

§ 154. cf. I. 3, 25, 7; 8. *supra* 3, 78 *sq.* cf. *D.* 17, 2, 63, 10 (*Ulp.* 925). 17, 2, 65, 1; 12 (*Paul.* 495). 17, 2, 4, 1 (*Mod.* 199). *priuatim*] cf. *D.* 42, 7, 5 (*Iul.* 647). 12, 6, 67, 2 (*Scaev.* 14). 21, 2, 57 *pr.* (*Gai.* 388). *iuris gentium*] cf. *D.* 2, 14, 7 *pr.*; 1 (*Ulp.* 242).

§ 155. cf. *Gai epit.* 2, 9, 18. I. 3, 26 *pr.* = *D.* 17, 1, 2 *pr.* (*Gai.* 503). *D.* 44, 7, 5 *pr.* (*Gai.* 506). 3, 3, 46, 4—6 (*Gai.* 85). 17, 1, 10 *pr.* (*Ulp.* 909).

demus siue aliena; itaque siue ut mea negotia geras, siue ut alterius, mandauerim, contrahitur mandati obligatio, et inuicem alter alteri tenebimur in id¹, quod uel me tibi uel te mihi bona fide praestare oportet.² 156. Nam si tua gratia tibi mandem, superuacuum est mandatum; quod enim tu tua gratia factururus sis, id de tua sententia, non ex meo mandatu facere debes; itaque si otiosam pecuniam domi tuae *te* habentem hortatus fuerim, ut eam faenerares, quamuis iam ei mutuam dederis, a quo seruare non potueris, non tamen habebis mecum *mandati* actionem. item si hortatus sim, ut rem aliquam emereres, quamuis non expedierit tibi eam emisse, non tamen tibi mandati tenebor.³ et adeo haec ita sunt, ut quaeratur, an mandati teneatur⁴, qui mandauit tibi, ut Titio pecuniam faenerares. Seruius⁵ negauit: non magis hoc casu obligationem⁶ consistere putauit, quam si generaliter alicui mandetur, uti pecuniam suam faeneraret. *sed* sequimur Sabini opinionem contra sentientis⁷, *quia* non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. 157. Illud constat, si quis de ea re mandet, quae contra bonos mores | est, non contrahi obligationem, ueluti si tibi⁸ 170 mandem⁹, ut Titio furtum aut¹⁰ iniuriam facias.

-
- 1) in id *Hu.* id in V.   2) oportere V.   3) teneri V.
 4) teneantur V.   5) sed seruius V.   6) obligatum V.
 7) contra sentientis *Mommsen.* consentientis V.   8) si tibi
Goeschen. ti sibi V.   9) mandem *Goeschen.* mandemus V.
 10) autem V.
-

§ 156. *cf.* I. 3, 26 *pr.*; 6 = D. 17, 1, 2 *pr.*; 6 (*Gai.* 503).
 D. 17, 1, 32 (*Iul.* 919). 17, 1, 6, 5 (*Ulp.* 907). 17, 1, 16 (*Ulp.* 914).
 50, 17, 47 *pr.* (*Ulp.* 909). et adeo haec ita sunt *etc.*] *cf.* D. 46,
 1, 13 (*Iul.* 232). 46, 3, 95, 10 (*Pap.* 340). 17, 1, 6, 4 (*Ulp.* 907).
 17, 1, 10, 11 (*Ulp.* 910). 4, 4, 13 *pr.* (*Ulp.* 404).

§ 157. *cf.* *Gai epit.* 2, 9, 18. I. 3, 26, 7. D. 18, 1, 35, 2
 (*Gai.* 238). 17, 1, 6, 3 (*Ulp.* 907). 17, 1, 12, 11 (*Ulp.* 911). 17,
 1, 22, 6 (*Paul.* 487). C. 1, 14, 5, 2 (*a.* 439).

158. Item si quis *quid* post mortem meam faciendum *mihi*¹ mandet, inutile mandatum est, quia generaliter placuit ab heredis persona obligationem incipere non posse. 159. Sed recte quoque *contractam*² mandatum, si dum adhuc integra res sit, reuocatum fuerit, euanescit. 160. Item si adhuc integro mandato³ mors alterutrius alicuius interueniat, id est uel eius, qui mandarit, uel eius, qui⁴ mandatum suscepit, soluitur mandatum; sed utilitatis causa receptum est, ut si mortuo eo, qui mihi mandauerit, ignorans eum decessisse exsecutus fuero mandatum, posse me⁵ agere mandati actione; alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum mihi [non] adferet. et huic simile est, quod plerisque placuit, si debitor meus manumisso dispensatori meo per ignorantiam soluerit, liberari eum, cum alioquin stricta iuris ratione non posset⁶ liberari eo, quod alii soluisset, quam cui soluere deberet. 161. Cum autem is, cui recte mandauerim, egressus fuerit mandatum, ego quidem⁷ eatenus cum eo habeo mandati actionem,

-
- 1) *suppl. Hu.* 2) *contractum Inst. consummatur V.*
consummatur del. Hu. 3) *mandatum V.* 4) *cui V.*
5) *posse me V. Inst.* *possem Gradenwitz.* 6) *possent V.*
7) *quid V.*
-

§ 158. *cf. supra* 3, 100. *D.* 17, 1, 13 (*Gai.* 232). 17, 1, 12, 17 (*Ulp.* 912).

§ 159. = *I.* 3, 26, 9. *cf. Gai epit.* 2, 9, 19. *D.* 17, 1, 12, 16 (*Ulp.* 912). 46, 3, 12, 2 (*Ulp.* 2736). 17, 1, 15 (*Paul.* 1609).

§ 160. = *I.* 3, 26, 10. *cf. Gai epit.* 2, 9, 19. *D.* 17, 1, 34, 1 (*Afr.* 92). 17, 1, 27, 3 (*Gai.* 232). 17, 1, 57 (*Pap.* 639). 39, 5, 19, 3 (*Ulp.* 1689). 17, 1, 26 *pr.*; 1 (*Paul.* 488). 17, 1, 58 *pr.* (*Paul.* 1316). 2, 1, 6 (*Paul.* 96). 17, 2, 65, 10 (*Paul.* 495). 46, 3, 108 (*Paul.* 1016). *C.* 4, 35, 15 (*a.* 294). et huic simile est *etc.*] *cf. D.* 12, 1, 41 (*Afr.* 85). 46, 3, 18 et 16, 3, 11 (*Ulp.* 2869). 46, 3, 51 (*Paul.* 178). *C.* 8, 42 (43), 3 (*a.* 238). dispensatori] *cf. supra* 1, 122 *i. f.*

§ 161. *cf. I.* 3, 26, 8. *Gai epit.* 2, 9, 20. *Paul.* 2, 15, 3. *D.* 17, 1, 33 (*Iul.* 868). 17, 1, 4 (*Gai.* 504). 17, 1, 41 (*Gai.* 89). 17, 1, 3, 2 (*Paul.* 485). 17, 1, 5 *pr.* — 3; 5 (*Paul.* 485). 17, 1, 22 *pr.*; 1 (*Paul.* 487). *Gell.* 1, 13.

quatenus mea interest inpluisse eum mandatum, si modo implere potuerit; at ille mecum agere non potest. itaque si mandauerim tibi, ut uerbi gratia fundum mihi sestertiis C emeris, tu sestertiis CL emeris, non habebis mecum | mandati actionem, etiamsi tanti uelis 171 mihi dare¹ fundum, quanti emendum tibi mandassem; idque maxime Sabino et Cassio placuit. quod si minoris emeris, habebis mecum scilicet actionem, quia qui mandat, ut C milibus emeretur, is utique mandare² intellegitur, uti minoris, si posset, emeretur.³ 162. In summa sciendum est, *quotiens faciendum* aliquid gratis dederim, quo nomine si mercedem statuisssem, locatio et conductio contraheretur, mandati esse actionem, ueluti si fulloni polienda curandaue uestimenta *dederim* aut sarcinatori sarcienda.

163. Expositis generibus obligationum, quae ex contractu nascuntur, admonendi sumus adquiri nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eas personas, quae in nostra potestate, manu mancipioe sunt.

164. Per liberos quoque homines et alienos seruos, quos bona fide possidemus, acquiritur nobis; sed tantum ex duabus causis, id est, si quid ex operis suis uel ex re nostra adquirant. 165. Per eum quoque seruum, in quo usumfructum habemus, similiter ex duabus istis causis nobis acquiritur. 166. Sed qui nudum ius Quiritium in seruo habet, licet dominus sit, minus

---

1) dari V.   2) mandari V.   3) emeret V.

---

§ 162. cf. I. 3, 26, 13. D. 17, 1, 36, 1 (Iav. 28). 19, 5, 22 (Gai. 244). 19, 5, 13 pr. (Ulp. 2747). 14, 1, 1, 18 (Ulp. 817). 17, 1, 1, 4 (Paul. 484). C. 4, 35, 1 (Sever. et Anton.). 4, 35, 20 (Diocl. et Maxim.).

§ 163. = I. 3, 28 pr. cf. supra 2, 86. Paul. 5, 8. Plaut. Rud. 5, 3, 28 sq. = 1384.

§ 164. = I. 3, 28, 1. cf. supra 2, 86; 92. cf. D. 17, 1, 8, 5 (Ulp. 908).

§ 165. = I. 3, 28, 2. cf. supra. 2, 86; 91.

§ 166. cf. supra 2, 88. D. 45, 3, 36 (Iav. 141).

tamen iuris in ea¹ re habere intellegitur quam usufructuarius et bonae fidei possessor. nam placet ex nulla causa² ei adquiri posse, adeo ut, etsi nominatim ei dari stipulatus fuerit seruus mancipioe nomine³
 172 eius acceperit, | quidam existiment⁴ nihil ei adquiri.
 167. Communem seruum pro dominica parte dominis adquirere certum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando⁵ aut mancipio accipiendo illi soli acquirit⁶, uelut cum ita stipuletur: TITIO DOMINO MEO DARI SPONDES? aut cum ita mancipio accipiat: HANC REM EX IVRE QVIRITIVM LVCH TITII DOMINI MEI ESSE AIO, EAQVE EI EMPTA ESTO HOC AERE AENEAQVE LIBRA.
 167^a. Illud quaeritur, an quod⁷ domini nomen adiectum efficit⁸, idem faciat unius ex dominis iussum intercedens. nostri praeceptores proinde⁹ ei, qui iusserit, soli adquiri existimant, atque si nominatim ei soli stipulatus esset seruus mancipioe accepisset; diuersae scholae auctores proinde utrisque adquiri putant, ac si nullius¹⁰ iussum interuenisset.

168. Tollitur autem obligatio praecipue solutione eius, quod debetur.¹¹ unde quaeritur, si quis consentiente creditore aliud pro alio soluerit, utrum ipso

---

1) ea V. acquisita ab eo *Hu.* 2) causa alia V.
 3) nomen V. 4) existimant V. 5) stipulando uel mancipiando V. 6) acquiritur V. 7) an quod *Goeschen.* tamquam V. 8) efficit *Goeschen.* domini et fecit V. 9) proinde(?) V. 10) nullis V. 11) debetur *Inst.* debeatur V.

---

§ 167. = I. 3, 28, 3 cum *Theoph.* (p. 376 *Ferr.*). cf. I. 3, 17, 3. D. 41, 1, 37, 3 (*Iul.* 608). mancipio accipiendo] cf. *supra* 1, 119. 2, 87.

§ 167^a. cf. D. 45, 3, 6 (*Pomp.* 726). 41, 1, 63, 2 (*Tryph.* 19). 45, 3, 5; 7 (*Ulp.* 2952). 7, 1, 25, 6 (*Ulp.* 2587). 45, 3, 33, 1 (*Paul.* 1199). C. 4, 27, 2 (3) (a. 530).

§ 168. cf. I. 3, 29 pr. *Gai epit.* 2, 10 pr. D. 50, 16, 176 (*Ulp.* 2924). aliud pro alio] cf. D. 23, 3, 25 (*Paul.* 1758). 12, 1, 2, 1 (*Paul.* 430). 46, 3, 46 pr. (*Marcian.* 255). C. 8, 42 (43), 17 (a. 293); 24 (a. 294). *Senec. de ben.* 6, 5, 2.

iure liberetur, quod nostris praeceptoribus placet¹, an ipso iure maneat obligatus, sed aduersus petentem exceptione doli mali defendi debeat, quod diuersae scholae auctoribus uisum est.

169. Item² per acceptilationem tollitur obligatio. acceptilatio autem est ueluti imaginaria solutio. quod enim ex uerborum obligatione tibi debeam, id si uelis mihi remittere, poterit sic fieri, ut patiaris haec uerba m|e dicere: QVOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE AC- 173
CEPTVM? et tu respondeas: HABEO. 170. Quo³ genere, ut diximus, *tantum eae obligationes soluuntur, quae ex uerbis consistunt*, non etiam ceterae; consentaneum enim uisum est uerbis factam obligationem posse aliis uerbis dissolui. sed id, quod ex alia causa debeatur, potest in stipulationem deduci et per acceptilationem dissolui. 171. *Quamuis uero dixerimus perfici acceptilationem*⁴ imaginaria solutione, tamen mulier sine tutoris auctoritate acceptum facere non potest, cum alioquin solui ei sine tutoris auctoritate possit. 172. Item quod debetur⁵, pro parte recte soluitur⁶; an autem in partem acceptum fieri possit, quaesitum est.

1) placuit *Lachmann*.

2) fit V.

3) quod V.

4) dissolui—acceptilationem *suppl. Hu.* 5) debet V. 6) recte soluitur *Inst.* debet recte solui recte soluit V.

§§ 169. 170. = I. 3, 29, 1.

§ 169. *cf. D.* 46, 4, 15 (*Pomp.* 737). 46, 4, 18, 1 (*Flor.* 21). 46, 4, 6 (*Ulp.* 2946). 46, 4, 8, 4 (*Ulp.* 2957). 46, 4, 9 (*Paul.* 1851). 34, 3, 7, 1 (*Ulp.* 2656). 46, 4, 1 (*Mod.* 195). *cf. etiam apochas Pompeianas C. I. L. IV (Bruns I⁶, 315 sq.).*

§ 170. *cf. I.* 3, 29, 2. *D.* 46, 4, 18, 1 (*Flor.* 21). 46, 3, 80 (*Pomp.* 239). 46, 4, 8, 3 *et* 50, 17, 35 (*Ulp.* 2955).

§ 171. *cf. supra* 2, 85.

§ 172. *cf. I.* 3, 29, 1. pro parte] *cf. D.* 12, 1, 21 (*Iul.* 652). 46, 3, 9, 1 (*Ulp.* 2669). 12, 6, 26, 13 (*Ulp.* 774). 45, 1, 2, 1 (*Paul.* 1841). 45, 1, 85 (*Paul.* 810). 22, 1, 41, 1 (*Mod.* 293). an autem *etc.*] *cf. D.* 46, 4, 10 (*Pomp.* 728). 46, 4, 17 (*Inl.* 721). 46, 4, 13, 1—3; 5 (*Ulp.* 298). 46, 4, 9 (*Paul.* 1851).

173. *Est* etiam alia species imaginariae solutionis, per aes et¹ libram; quod et ipsum genus certis in causis receptum² est, ueluti si quid eo nomine debeatur³, quod per aes et libram gestum sit⁴, siue quid⁵ ex iudicati causa debeatur.⁶ 174. Adhibentur⁷ non minus quam quinque testes et libripens; deinde is, qui liberatur⁸, ita oportet loquatur: QVOD EGO TIBI TOT MILIBVS⁹ CONDEMNATVS SVM¹⁰, ME EO NOMINE A TE¹¹ SOLVO LIBEROQVE HOC AERE AENEAQVE LIBRA. HANC TIBI LIBRAM PRIMAM POSTREMAMQVE EXPENDO¹² SECVNDVM LEGEM PVBLICAM. deinde asse percutit libram eumque dat ei¹³, a quo¹⁴ liberatur¹⁵, ueluti soluendi causa. 175. Similiter legatarius heredem eodem modo liberat de legato, quod per damnationem relictum est, ut tamen scilicet, sicut iudicatus condemnatum¹⁶ se esse significat, ita heres *testamento* se dare damnatum esse dicat. de eo tamen tantum potest heres eo modo liberari, quod pondere numero constet, et ita, si cer-
174 tum sit. quidam et de eo, | quod mensura constat, idem¹⁷ existimant.

176. Praeterea nouatione tollitur obligatio, ueluti si

---

1) etiam V. 2) receptisum V. 3) debeat V. 4) et V.
 5) quod t V. 6) debit V. *Krueger* ita: debeatur. Eaque res ita agitur. 7) athibemur(?) V. 8) liberat V. 9) milibus V. num milia? 10) CONDEMNATVS SVM] condemnat**** V.
 11) EO NOMINE A TE] conmen*cte(?) V. eo nomine recte *Goudsmit*.
 12) expende V. 13) dat ei *Bluhme*. det el V. 14) quod V.
 15) liberatum V. 16) condemnati V. 17) ind V.

---

§ 173. *cf. Fest. v. nexum p. 165 M. (Bruns II⁶, 17). Liv. 6, 14, 5. Cic. de legib. 2, 21, 53. cf. 2, 19, 49. de orat. 3, 40, 159. Varro de l. l. 7, 105 (Bruns II⁶, 62).*

§ 174. *cf. supra 1, 119. 2, 104. D. 34, 3, 20 pr. (Mod. 322). soluo liberoque] cf. Liv. 22, 10, 6. primam postremamque] cf. Liv. 1, 24, 7.*

§ 175. *cf. supra 2, 201 sq. Cic. de leg. 2, 19, 49; 21, 53.*

§ 176. = I. 3, 29, 3. *cf. Theophil. ad h. l. (p. 379 Ferr.). Gai epit. 2, 9, 11. supra 2, 38. 3, 100; 107; 108; 119. D. 2, 14, 30, 1 (Gai. 62). 46, 2, 1 (Ulp. 2925).*

quod tu mihi debeas, a Titio dari stipulatus sim; nam interuentu nouae personae noua nascitur obligatio et prima tollitur translata in posteriorem, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima nouationis iure tollatur, ueluti si quod mihi debes, a Titio post mortem eius uel a muliere pupillouae sine tutoris auctoritate stipulatus fuero; quo¹ casu rem amitto; nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. non idem² iuris est, si a seruo stipulatus fuero; nam tunc *prior* proinde adhuc obligatus tenetur, ac si postea a nullo stipulatus fuisset. 177. Sed si eadem persona sit, a qua postea stipuler, ita demum nouatio fit, si quid in posteriore stipulatione noui sit, forte si condicio uel dies aut sponsor³ adiciatur aut detrahatur.⁴ 178. Sed quod⁵ de sponsore diximus, non constat. nam diuersae scholae auctoribus placuit nihil ad nouationem proficere sponsoris adiectionem aut detraktionem.⁶ 179. Quod autem diximus, si condicio adiciatur, nouationem fieri, sic intellegi oportet⁷, ut ita dicamus factam nouationem, si condicio extiterit; alioquin si defecerit, durat prior obligatio. sed uideamus, num is, qui eo nomine agat, doli mali aut pacti conuenti exceptione possit summoneri, quia uidetur inter eos id actum, ut ita ea res peteretur, si posterioris | stipulationis exstiterit con- 175
dicio. Seruius tamen Sulpicius existimauit statim et pendente condicione nouationem fieri, et si defecerit condicio, ex neutra causa agi posse *et* eo modo rem

---

1) quod V.   2) id V.   3) dies aut sponsor] sponsor
aut dies V.   4) trahatur V.   5) quae V.   6) detracta-
tionem V.   7) oportet *Inst.* c. V.

---

§ 177. = *I.* 3, 29, 3. *cf.* *C.* 8, 41 (42), 8 (*a.* 530). .

§ 179. = *I.* 3, 29, 3. *cf.* *D.* 46, 2, 24 (*Pomp.* 348). 46, 2, 31 *pr.* (*Ven.* 59). 2, 14, 30, 1; 2 (*Gai.* 62). 46, 3, 72, 1 (*Marcell.* 227). 46, 2, 8, 1 (*Ulp.* 2929). 46, 2, 14 (*Ulp.* 133). diximus] *supra* § 177. a peregrino] *cf. supra* 3, 93; 119; 176.

perire; qui consequenter et illud respondit, si quis id, quod sibi L. Titius deberet, a seruo fuerit stipulatus, nouationem fieri et rem perire, quia cum seruo agi non posset. *sed* in utroque casu alio iure utimur. nec magis his casibus nouatio fit, quam si id, quod tu mihi debeas, a peregrino, cum quo sponsus¹ communio non est, SPONDES uerbo stipulatus sim.

180. Tollitur adhuc obligatio litis contestatione, si modo legitimo iudicio fuerit actum. nam tunc obligatio quidem principalis dissoluitur², incipit³ autem teneri reus litis contestatione. *sed* si⁴ condemnatus sit, sublata litis contestatione incipit ex causa iudicati teneri. et hoc *est*, quod apud ueteres scriptum est ante litem contestatam dare debitorem oportere, post litem contestatam condemnari oportere, post condemnationem iudicatum facere oportere. 181. Unde fit, ut si legitimo iudicio debitum petiero, postea de eo ipso iure agere non possim, quia inutiliter intendo⁵ DARI MIHI OPORTERE, quia litis contestatione dari oportere desiit, aliter atque si imperio continenti iudicio egerim; tunc enim nihilo minus obligatio durat, et ideo ipso iure postea agere possum⁶, *sed* debeo per⁷ exceptionem rei iudicatae uel in iudicium deductae sum-
176 moueri. quae autem legitima *sint* | iudicia et quae imperio continentia⁸, sequenti commentario referemus.

182. Transeamus nunc ad obligationes, quae ex

---

1) sponsus *Savigny*. sponsio V. 2) dissoluit V. 3) incipiat V. 4) s' V. 5) indo V. 6) possumus V. 7) prae V. 8) *lectio incerta*. continentia *Mommсен*. continentantur *Hu*.

---

§§ 180. 181. *cf. infra* 4, 103 sq.; 114; 121; 123. *supra* 3, 83. *Fr. Vat.* 263 (*Pap.* 697). *I.* 4, 13, 10. *D.* 16, 2, 8 (*Gai.* 214). 15, 1, 50, 2 (*Pap.* 158). 46, 2, 11, 1 (*Ulp.* 797). 15, 1, 3, 11 (*Ulp.* 851). 12, 6, 60 pr. (*Paul.* 1301). 46, 2, 29 (*Paul.* 1420). *C.* 7, 54, 3 pr. (*a.* 531). sequenti commentario] 4, 103 sq.

§ 182. *cf. Gai epit.* 2, 10, 1. *I.* 4, 1 pr. *D.* 44, 7, 4 (*Gai.* 505). 41, 7, 25, 1 (*Ulp.* 2583). 44, 7, 52, 8 (*Mod.* 192). *supra*] § 89.

delicto nascuntur, ueluti si quis furtum fecerit, bona rapuerit, damnum dederit, iniuriam commiserit. quarum omnium rerum uno genere consistit¹ obligatio, cum ex contractu obligationes in IIII genera diducantur², sicut supra exposuimus.

183. Furtorum autem genera Ser. Sulpicius et Masurius Sabinus IIII esse dixerunt, manifestum et nec manifestum, conceptum et oblatum³; Labeo duo, manifestum *et* nec manifestum; nam conceptum et oblatum species potius actionis esse furto cohaerentes quam genera furtorum; quod sane uerius uidetur, sicut inferius apparebit. 184. Manifestum furtum⁴ quidam id esse dixerunt, quod⁵ dum fit, deprehenditur. alii uero ulterius, quod eo loco deprehenditur⁶, ubi fit, uelut si in oliueto⁷ oliuarum, in uineto uuarum furtum factum est⁸, quamdiu in eo oliueto aut uineto fur⁹ sit; aut si in domo furtum factum sit, quamdiu in ea domo fur sit. alii adhuc ulterius eo usque **** manifestum furtum esse dixerunt, donec perferret eo, quo perferre fur destinasset. alii adhuc ulterius, quandoque eam rem fur tenens uisus fuerit; quae sententia non optinuit. sed et illorum sententia, qui existimauerunt, donec perferret eo, quo fur destinasset, deprehensum furtum manifestum esse, ideo non uidetur probari, quia magnam recipit dubitationem, utrum | unius diei an etiam plurium dierum spatio id termi- 177
nandum sit; quod eo pertinet, quia¹⁰ saepe in aliis

1) constitit V. 2) diducantur *Krueger*. deducantur V.
3) obligatum V. 4) fructum V. 5) quo V. 6) deprehendit V.
7) solibeto V. 8) sit *Polenaar*. 9) fuerita V.
10) quod *Polenaar*.

§ 183. *cf. Gai epit.* 2, 10, 2. *Paul.* 2, 31, 2 = *Coll.* 7, 5, 3. *I.* 4, 1, 3. *D.* 47, 2, 2 (*Gai.* 269). *Gell.* 11, 18, 10 *sq.* (*supra* p. 74). inferius] § 186 *sq.*

§§ 184. 185. *cf. Gai epit.* *Paul. Inst.* *Gell. loc. cit.* *D.* 47, 2, 3—8 (*Gai.* 270. *Ulp.* 2875. *Paul.* 1790):

ciuitatibus surreptas¹ res in alias ciuitates uel in alias prouincias destinant fures perferre.² ex duabus itaque superioribus opinionibus alterutra adprobatur³; magis tamen plerique posteriorem probant. 185. Nec⁴ manifestum furtum quid⁵ sit, ex iis, quae diximus, intelligitur. nam quod⁶ manifestum non est, id nec manifestum est. 186. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiua⁷ res quaesita et inuenta est. nam in eum propria actio constituta est, quamuis fur non sit, quae appellatur concepti. 187. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiua tibi ab aliquo oblata sit eaque apud te concepta sit, utique⁸ si ea mente data tibi fuerit, ut apud te potius quam apud eum, qui dederit, conciperetur. nam tibi, apud quem concepta est, propria aduersus eum, qui optulit, quamuis fur non sit, constituta est actio, quae appellatur obliti.⁹ 188. Est etiam prohibiti furti actio aduersus eum, qui furtum quaerere uolentem prohibuerit.

189. Poena manifesti furti ex lege XII tabularum capitalis erat. nam liber uerberatus addicebatur ei, cui furtum fecerat; utrum autem seruus efficeretur ex addictione an adiudicati¹⁰ loco constitueretur, ueteres

1) surrepte V.   2) proferre V.   3) adprobat V.

4) ni V.   5) quod V.   6) q̄ (i. e. quae) V.   7) furti-
busa V.   8) uel utique V.   9) obliti V.   10) num iudicati?

§§ 186—188. = I. 4, 1, 4. cf. *Gai epit.* 2, 10, 2.

§ 186. cf. *Paul.* 2, 31, 3; 5 = *Coll.* 7, 5, 4; 6. *D.* 22, 5, 12 (*Ulp.* 1053). testibus praesentibus] cf. *Plaut. Poenul.* 3, 5, 16—50 = 761—795.

§ 187. cf. *Paul.* 2, 31, 3; 5 = *Coll.* 7, 5, 4; 6.

§ 189. cf. *leg. XII tab.* 8, 14 (*Bruns* I⁶, 32). *infra* 4, 111. *Gell.* 11, 18, 9. 20, 1, 7 (*supra* p. 98). 6 (7), 15 (*supra* p. 60). *Plaut. Poen.* 4, 2, 11 = 833. *Serv. ad Aen.* 8, 205 unde *Isidor. orig.* 5, 26, 18. *Ovid. Fast.* 3, 845. quadrupli actio] cf. *infra* 4, 111; 173. *Paul.* 2, 31, 13. I. 4, 1, 5. 4, 2 pr. 4, 12 pr. cum *Theoph.* (p. 463 *Ferr.*). *D.* 39, 4, 1, 3 (*Ulp.* 1304). 47, 2, 46, 2 (*Ulp.* 2878). 47, 2, 50 pr. (*Ulp.* 1040). *Plaut. Cure.* 5, 2, 21 = 619. *Quintil. Inst. or.* 7, 4, 44. 7, 6, 2.

quaerebant. in seruum aequē¹ uerberatum animaduvertebatur. sed² postea inprobata est asperitas poenae, et tam ex serui persona quam ex liberi quadrupli actio praetoris edicto constituta est. | 190. Nec mani- 178
festi furti poena per legem XII tabularum dupli interrogatur, eamque etiam praetor conseruat. 191. Concepti et oblatis poena ex lege XII tabularum tripli est, eaque³ similiter a praetore seruatur. 192. Prohibiti actio quadrupli est ex edicto praetoris introducta. lex autem eo nomine nullam poenam constituit; hoc solum praecipit⁴, ut qui quaerere uelit, nudus quaerat, licio⁵ cinctus, lancem habens; qui si quid inuenerit, iubet id lex furtum manifestum esse.⁶ 193. Quid sit autem licium⁷, quaesitum est; sed uerius est⁸ consuti genus esse, quo necessariae partes tegerentur.⁹ 193^a. Quae [res]¹⁰ lex tota ridicula est; nam qui uestitum quaerere prohibet¹¹, is et nudum quaerere prohibiturus¹² est, eo magis quod ita quaesita re et¹³ inuenta maiori poenae subiciatur. deinde quod lancem siue ideo

---

1) seruum aequē *Hu.* eum atque V(?). 2) uerberatum animaduvertebatur sed *Hu.* uerbera(ta?) deinde lacuna V.
3) est eaque *Lachmann.* esse qua V. 4) praecipit V.
5) licio *v. d. Hoeven.* linteo V. 6) esset V. 7) linteum V.
8) est] seam V, s *littera lineola inducta.* 9) tegerent V.
10) res *delevimus.* 11) perhibet V. 12) prohibiturus
Sander. prohibitus V. 13) re et *Hu.* res V. *cf. supra* § 186.

---

§ 190. *cf. I.* 4, 1, 5. *lex XII tab.* 8, 16 (*Bruns* I⁶, 32). *infra* 4, 173. *D.* 47, 2, 75 (*Iav.* 93). 47, 2, 68, 2 (*Cels.* 106). 47, 2, 50 *pr.* (*Ulp.* 1040). *Plaut. Poen.* 3, 1, 61 = 564. 5, 6, 14 = 1351. *Cato de agricult. praef.* § 1. *Gell.* 11, 18, 15.

§ 191. *cf. I.* 4, 1, 4. *lex XII tab.* 8, 15^a (*Bruns* I⁶, 32). *infra* 4, 173. *Paul.* 2, 31, 14. *Gell.* 11, 18, 11 (*supra* p. 74). *Plaut. Poen.* 3, 4, 27 = 737.

§ 192. *cf. supra* 3, 188. *lex XII tab.* 8, 15^b (*Bruns* I⁶, 32). *Lex Rom. Burgund.* 12. *Fest. p.* 117 *v. lance et licio* (*Bruns* II⁶, 12). *Gell.* 11, 18, 9. 16, 10, 8. *Inst. gl. Taur.* (*Ztschr. f. Rechtsgesch.* VII, 78) § 466. *Petron. Satir.* 97. *Aristoph. Nub.* 497 *sq. cum scholiis.* *Plato de legib.* 12 p. 594a.

haberi iubeat, ut manibus occupatis¹ nihil subiciat, siue ideo, ut quod inuenerit, ibi imponat, neutrum eorum procedit, si id, quod *quaeratur*, eius magnitudinis aut naturae sit, ut neque subici neque ibi inponi possit. certe non dubitatur, cuiuscumque materiae sit ea lanx, satis legi fieri. 194. Propter hoc tamen, quod lex ex ea causa manifestum furtum esse iubet, sunt, qui scribunt furtum manifestum aut lege *intellegi* aut natura: lege id ipsum, de quo loquimur, natura illud, de quo superius exposuimus. sed uerius est natura tantum manifestum furtum intellegi; neque enim lex facere potest, ut qui manifestus fur non sit, manifestus sit, non magis quam qui omnino fur non sit, fur sit, et qui adulter aut homicida non sit, adulter
 179 uel | homicida sit; at illud sane lex facere potest, ut proinde aliquis poena teneatur², atque si³ furtum uel adulterium uel homicidium admisisset, quamuis nihil eorum admiserit.

195. Furtum autem fit non solum, cum quis interceptiendi causa⁴ rem alienam amouet⁵, sed⁶ generaliter, cum quis⁷ rem alienam inuito domino contrectat. 196. Itaque si quis re⁸, quae apud eum deposita sit, utatur, furtum committit; et si quis utendam rem acceperit eamque in alium usum transtulerit, furti obligatur, ueluti si quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad cenam inuitaturus⁹, et id peregre

---

1) occupatis *Vangerow*. occupantis V. 2) teneat V. 3) atque si *Goeschen*, at quasi V. 4) causam V. 5) admouet V. 6) et V. 7) qui V. 8) rem V. 9) inutaturus rogauerit V.

§ 194. cf. D. 7, 5, 2, 1 (*Gai.* 168). superius] § 184.

§ 195. = I. 4, 1, 6. cf. *Gai epit.* 2, 10, 3. *Paul.* 2, 31, 1 = *Coll.* 7, 5, 2. *Gell.* 11, 18, 20 (*Sabin.* 2, *supra* p. 73).

§ 196. cf. I. 4, 1, 6. *Gai epit.* 2, 10, 4; 5. *Paul.* 2, 31, 29 = D. 42, 2, 83 pr. (*Paul.* 1980). 13, 1, 16 et 47, 2, 77 pr. (*Pomp.* 321). 13, 6, 5, 8 (*Ulp.* 802). 47, 2, 40 (*Paul.* 1798). *Gell.* 6 (7), 15, 2 (*Q. Muc.* 2, *supra* p. 17). *Val. Max.* 8, 2, 4. *Symmach. epist.* 7, 69, 1.

secum tulerit, aut si quis equum¹ gestandi gratia commodatum longius aliquo² duxerit, quod ueteres scripserunt de eo, qui in aciem³ perduxisset. 197. Placuit tamen eos, qui *rebus* commodatis aliter uterentur quam utendas accepissent, ita furtum committere, si intellegant id se inuito domino facere eumque, si intellexisset⁴, non permissurum; at⁵ si permissurum credant⁶, extra furti crimen uideri, optima sane distinctione, quod furtum sine dolo malo non committitur. 198. Sed et si credat aliquis inuito domino se rem *contrectare*, domino autem uolente id fiat, dicitur furtum non fieri. unde illud quaesitum [et probatum] est: cum Titius seruum meum sollicitauerit⁷, ut quasdam res mihi subriperet et ad eum perferret⁸, *et seruus* | id ad me pertulerit⁹, ego, dum uolo Titium in 180 ipso delicto deprehendere, permiserim seruo¹⁰ quasdam res ad eum perferre, utrum¹¹ furti an serui corrupti iudicio teneatur¹² Titius mihi, an neutro? responsum neutro eum teneri, furti ideo, quod non inuito me res contrectarit¹³, serui corrupti ideo, quod deterior seruus factus non sit.¹⁴ 199. Interdum autem etiam¹⁵ liberorum hominum furtum fit, uelut si quis liberorum

1) aecum V. 2) cum aliquo V. quam quo rogauerit (cf. p. 320 not. 9) aliquo *Hu.* 3) in aciem V. uis Ariciam *Pole-naar*; cf. *Val. Max.* 8, 2, 4. 4) intellexissent V. 5) ut V. 6) credent V. 7) sollicitauerit *Inst.* colligitalet V. 8) perferet V. 9) pertulerit *Inst.* pertulit V. 10) permiserim seruo *Goeschen.* permiserumuo V. 11) *q̄eumtrum* V. 12) corrupti iudicio teneatur *Inst.* corruptio iudicium teneat V. 13) contrectaret V. 14) sit *Hu.* est V. 15) etiam *Inst.* et V.

§ 197. = *I.* 4, 1, 7. cf. *supra* 2, 50. *infra* 3, 208. 4, 178. *Paul.* 2, 31, 1 = *Coll.* 7, 5, 1. *D.* 9, 2, 41, 1 (*Ulp.* 2863). 17, 2, 51 pr. (*Ulp.* 2745).

§ 198. cf. *I.* 4, 1, 8. *D.* 47, 2, 46, 8 (*Ulp.* 2879). 11, 3, 1, 5 (*Ulp.* 698). *C.* 6, 2, 20 (a. 530).

§ 199. = *I.* 4, 1, 9. *D.* 47, 2, 14, 13 (*Ulp.* 2734). 47, 2, 38 (*Paul.* 1797). in potestate — et manu] cf. *supra* 2, 87; 90.

nostrorum, qui in potestate nostra sint¹, siue etiam uxor, quae in manu nostra sit, siue etiam iudicatus uel auctoratus meus subreptus fuerit.² 200. Aliquando etiam suae rei quisque furtum committit, ueluti si debitor rem, quam creditori³ pignori dedit, subtraxerit, uel si⁴ bonae fidei possessori rem meam possidenti subriperim. unde placuit eum, qui seruum suum, quem alius bona fide possidebat, ad se reuersum celauerit, furtum committere. 201. Rursus ex diuerso interdum⁵ alienas res occupare et usucapere concessum est, nec creditur furtum fieri, uelut res hereditarias, quarum heres non est nactus possessionem, nisi necessarius heres extet; nam necessario herede extante placuit nihil pro herede usucapi posse. item⁶ debitor rem, quam fiducia causa creditori mancipauerit aut in iure cesserit, *secundum* ea, quae in superiore commentario rettulimus, sine furto possidere et usucapere

---

1) s (*id est* sunt) V. sit *Inst.*
 creditori *Inst.* quae creditor V.
vestigia in V. 5) inestdum V.

2) queri(?) V. 3) quam
 4) si *Goeschen. incerta*
 6) posse. item] possit V.

---

iudicatus] *cf. supra* 3, 78. 175. 189. *infra* 4, 21. *Gell.* 20, 1, 42 (*Bruns* I⁶, 20). auctoratus] *cf. Coll.* 4, 3, 2 (*Paul.* 19). 9, 2, 2 (*Ulp.* 2203). *Asin. Pollio ap. Cic. ad famil.* 10, 32, 3. *Senec. epist.* 37, 1. *Petron. Satir.* 117. *Quint. Decl.* 302. *Hor. sat.* 2, 7, 59. *Manil. Astron.* 4, 225. *Tert. ad martyr.* 5. *ad nation.* 1, 18. *lex Iul. munic.* 113 (*Bruns* I⁶, 110). *C.I.L.* I 1418 (*Bruns* I⁶, 339 n. 35). II *suppl.* 6278 l. 60 (*Bruns* I⁶, 201).

§ 200. = *I.* 4, 1, 10. *cf. infra* 3, 204. *Paul.* 2, 31, 21; 36. *I.* 4, 2, 1; 2. *D.* 41, 3, 49 (*Lab.* 217). 47, 2, 60 (59) (*Iul.* 860). 47, 2, 80 (79) (*Pap.* 168). 13, 7, 22 *pr.* (*Ulp.* 902). 47, 2, 12, 2 (*Ulp.* 2733). 47, 2, 19, 5; 6 (*Ulp.* 2857). 47, 2, 15, 2 (*Paul.* 1726). 47, 2, 20 (*Paul.* 1787. 1788). 47, 2, 54 (53), 4 (*Paul.* 564). 47, 2, 67 (66) *pr.* (*Paul.* 1141). 47, 2, 88 (87) (*Paul.* 61). 41, 3, 4, 21 (*Paul.* 673). *C.* 7, 26, 6 (*Philipp.*).

§ 201. *cf. supra* 2, 9; 52; 56—60. *Paul.* 2, 31, 11. *D.* 9, 4, 40 (*Iul.* 353). 47, 2, 69; 71 (*Marcell.* 115). 47, 4, 1, 15 (*Ulp.* 1066). 47, 19, 2 (*Ulp.* 2228). 47, 19, 6 (*Ner.* 98. *Paul.* 1030). *C.* 7, 29, 2 (*a.* 293).

potest. 202. Interdum furti tenetur, qui¹ ipse furtum non fecerit, qualis | est, cuius ope consilio furtum 181 factum est. in quo numero est, qui nummos tibi excussit, ut eos alius surriperet, uel opstitit tibi, ut alius surriperet, aut oues aut boues tuas fugauit, ut alius eas exciperet. et hoc ueteres scripserunt de eo, qui panno² rubro fugauit armentum; sed si quid³ per lasciuiam et non data opera, ut furtum committeretur, factum sit, uidebimus, an⁴ utilis actio dari⁵ debeat, cum per legem Aquiliam⁶, quae de damno lata est, etiam culpa puniatur.

203. Furti autem actio⁷ ei conpetit, cuius interest rem saluam esse, licet dominus non sit. itaque nec domino aliter conpetit, quam si eius intersit⁸ rem non perire. 204. Unde constat creditorem de pignore sub-

-
- 1) cum V.   2) eo panno V.   3) quis V.   4) ā V.
 5) actio dari *Inst.* atque deari V.   6) aliquiliam V.
 7) aote V.   8) eius intersit *Inst.* eum insit V.
-

§ 202. = *I.* 4, 1, 11. *cf. Gai epit.* 2, 10, 6. *infra* 4, 37, 3, 219; 211. *Paul.* 2, 31, 10. *D.* 47, 2, 91 (90), 1 (*Iav.* 230). 47, 2, 55 (54), 4 (*Gai.* 272). 47, 2, 36 *pr.* (*Ulp.* 2865). 47, 2, 50, 1—3 *et* 47, 2, 52 *pr.* (*Ulp.* 1041). 47, 2, 52, 19; 21 (*Ulp.* 1042). 11, 3, 11, 2 (*Ulp.* 703). 13, 1, 6 (*Ulp.* 1057). 47, 5, 1 *pr.* (*Ulp.* 1068). 47, 2, 34 (*Paul.* 1796). 50, 16, 53, 2 (*Paul.* 721). *C.* 3, 41, 5 (*a.* 294). *Cic. de nat. deor.* 3, 30, 74. *Gell.* 11, 18, 23. nummos tibi excussit] *cf. D.* 47, 2, 52, 13 (*Ulp.* 1042). 9, 2, 27, 21 (*Ulp.* 624). panno rubro] *cf. D.* 47, 2, 50, 4 (*Ulp.* 1041). *Lex Rom. Burg.* 29.

§ 203. = *I.* 4, 1, 13. *cf. Paul.* 2, 31, 4 = *Coll.* 7, 5, 5. *Coll.* 10, 2, 6 (*Mod.* 9). *D.* 47, 2, 77 (76), 1 (*Pomp.* 322). 47, 2, 49 *pr.* (*Gai.* 238). 47, 2, 81 (80) *pr.*; 1 (*Pap.* 210). 47, 2, 10 (*Ulp.* 2733). 47, 2, 14 *pr.*—4; 10 *sq.* (*Ulp.* 2734). 47, 2, 83 (82), 1 (*Paul.* 1980). 47, 2, 86 (85) (*Paul.* 1005). 47, 2, 11 (*Paul.* 1791). *C.* 6, 2, 22 *pr.* (*a.* 530).

§ 204. = *I.* 4, 1, 14. *cf. Paul.* 2, 31, 19. *D.* 47, 2, 49 *pr.* (*Gai.* 238). 47, 2, 80 (79) (*Pap.* 168). 13, 7, 22 *pr.* (*Ulp.* 902). 47, 2, 12, 2 (*Ulp.* 2733). 47, 2, 46, 4 (*Ulp.* 2878). 47, 2, 15 *pr.* (*Paul.* 1726). 47, 2, 88 (87) (*Paul.* 61).

repto furti agere posse; adeo quidem, ut quamuis¹ ipse dominus [id est ipse debitor]² eam rem subriperit, nihilo minus creditori competat actio furti. 205. Item si fullo polienda³ curandaue aut sarcinator sarcienda uestimenta mercede certa acceperit eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nihil interest⁴ ea non periisse, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore suum consequi possit⁵, si modo is fullo aut sarcinator⁶ rei⁷ praestandae⁸ sufficiat; nam si soluendo non est, tunc quia ab eo dominus suum⁹ consequi non potest, ipsi furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest rem saluam esse. 206. Quae de¹⁰ fullone | aut sarcinatore¹¹ diximus, eadem transferemus et ad eum, cui rem commodauimus. nam ut illi mercedem capiendo custodiam praestant, ita hic¹² quoque utendi¹³ commodum percipiendo similiter necesse habet¹⁴ custodiam praestare. 207. Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non praestat¹⁵ tantumque in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo¹⁶ fecerit; qua de causa si¹⁷ res ei subrepta fuerit, quia¹⁸ restituendae¹⁹ eius nomine²⁰ depositi

1) que ū V. 2) *ieicimus glossema, quamvis iam Institutionibus subsit.* 3) pullienda V. 4) idē V. 5) posset V. 6) sarcitor V. 7) rem V. 8) *in V sequuntur tres litterae evanidae (pic?) plene coni. Hu.* 9) sim V. 10) quae de *Inst.* de que V. 11) sarcitore V. 12) hi V. 13) utendo V. 14) sehabent V. 15) praestatum V. 16) dolo V. dolo malo *Inst.* 17) qua de causa si *Inst.* qua de ḡ V. 18) quia *Inst.* quae V. 19) restituendae *Inst.* restituenda est V. 20) nomine *Inst.* non omninoe V.

§ 205. = I. 4, 1, 15. cf. *Paul.* 2, 31, 29. *D.* 19, 2, 60, 2 (*Iav.* 212). 47, 2, 12 *pr.* (*Ulp.* 2733). 47, 2, 48, 4 (*Ulp.* 2884).

§ 206. = I. 4, 1, 16. cf. *Coll.* 10, 2, 1; 6 (*Mod.* 9). *D.* 47, 2, 60 (59) (*Iul.* 860). 47, 2, 14, 16 (*Ulp.* 2734). 47, 2, 48, 4 (*Ulp.* 2884). 47, 2, 15, 2 (*Paul.* 1726). *C.* 6, 2, 22 (*a.* 530).

§ 207. = I. 4, 1, 17. cf. *Coll.* 10, 2, 6 (*Mod.* 9). *D.* 13, 6, 5, 2 (*Ulp.* 802). 19, 5, 17, 2 (*Ulp.* 806). 16, 3, 1, 10 (*Ulp.* 890). 16, 3, 1, 43 (*Ulp.* 896). 50, 17, 23 (*Ulp.* 2731). 47, 2, 14, 3; 4 (*Ulp.* 2734). 47, 8, 2, 23 (*Ulp.* 1321).

non tenetur nec ob id eius interest rem saluam esse, furti [itaque] agere non potest, sed¹ ea actio domino competit.

208. In summa sciendum est quaesitum esse, an impubes rem alienam amouendo² furtum faciat. plerisque placet, quia furtum ex adfectu³ consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus⁴ pubertati sit et ob id intellegat se delinquere.

209. Qui res alienas rapit, tenetur etiam⁵ furti. quis enim magis alienam rem inuito domino contrectat⁶ quam qui *ui*⁷ rapit? itaque recte dictum est eum improbum furem esse; sed propriam actionem⁸ eius delicti nomine⁹ praetor introduxit, quae appellatur *ui bonorum raptorum*, et est intra annum quadrupli [actio], post annum simpli. quae actio utilis est, etsi¹⁰ quis unam rem licet minimam rapuerit.

210. Damni iniuriae actio constituitur¹¹ per legem Aquiliam, cuius primo capite cautum est, *ut* si quis hominem alienum | alienamue¹² quadrupedem, quae 183

---

1) et V. 2) alienam amouendo *Inst.* alienouendo V.
 3) adiectum V. 4) proximus m V. 5) et V. 6) tretat V.
 7) ui *Inst.*; om. V. 8) actione V. 9) delicti nomine *Inst.* lecti nomen V. 10) set si V. 11) constituit V. 12) alienamue *Inst. Dig.* eamue V.

---

§ 208. = I. 4, 1, 18. cf. D. 50, 17, 111 pr. (*Gai.* 73). 9, 2, 5, 2 (*Ulp.* 613). 47, 2, 23 (*Ulp.* 2861). *lex XII tab.* 8, 14 (*Bruns* I⁶, 32). *Gell.* 11, 18, 8. *Serv. ad Verg. Buc.* 8, 39. cf. etiam D. 29, 5, 14 (*Maecian.* 56). 4, 3, 13, 1 (*Ulp.* 390). 44, 4, 4, 26 (*Ulp.* 1681). 47, 12, 3, 1 (*Ulp.* 739). ex adfectu] cf. *supra* 3, 197 et ibi citat.

§ 209. = I. 4, 2 pr. cf. *infra* 4, 8. I. 4, 6, 19. D. 47, 8, 2, 10; 12; 17 (*Ulp.* 1313. 1315. 1318). 47, 2, 53 (*Ulp.* 1055). C. 3, 41, 4 (a. 294). *Lex. Rom. Burg.* 8, 5. *Ed. Theoder.* 109. 124.

§ 210. = I. 4, 3 pr. cf. *Bruns* I⁶, 45. D. 9, 2, 2 pr. (*Gai.* 183). 9, 2, 21 pr. (*Ulp.* 616). *Cic. pro Tull.* 4, 9. 5, 11. 17, 41. *Brut.* 34, 131. *Anon. ad Bas.* 60, 3, 1. *Theoph.* 4, 3, 15 (p. 404 *Ferr.*). eamue quadrupedem] cf. D. 9, 2, 2, 2 (*Gai.* 183) domino] cf. D. 9, 2, 11, 6 (*Ulp.* 615).

pecudum¹ numero sit, iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuerit², tantum³ domino dare damnetur. 211. Iniuria⁴ autem occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa id acciderit, nec ulla alia lege damnum, quod sine iniuria datur, reprehenditur⁵; itaque inpunitus est, qui sine culpa et dolo malo casu quodam damnum committit. 212. Nec solum corpus in actione huius legis aestimatur; sed sane si⁶ seruo occiso plus dominus capiat damni, quam pretium serui sit⁷, id quoque aestimatur, uelut si seruus meus ab aliquo heres institutus, antequam iussu meo hereditatem cerneret, occisus fuerit; non enim tantum ipsius pretium aestimatur, sed et hereditatis amissae quantitas. item si ex gemellis uel ex comoedis uel ex symphoniacis unus occisus fuerit, non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque⁸ computatur⁹, quod ceteri, qui supersunt, depretiati sunt. idem iuris est etiam, si ex pari mularum unam uel etiam ex quadrigis equorum unum occiderit. 213. Cuius autem seruus occisus est, is liberum arbitrium habet uel capitali crimine reum facere eum, qui occiderit, uel hac lege damnum persequi. 214. Quod autem adiectum¹⁰ est in hac lege 'quanti in eo anno plurimi ea

---

1) quae pecudum *Inst.* quarecudum V. 2) fuit V. *Inst.*
 3) tantum aes *Hu. ex Dig.* 4) is iniuria V. 5) datur reprehenditur] dat repraehendic V. 6) si *Goeschen.* i V.
 7) s V. 8) id quoque *Inst.* qui V. 9) computat V.
 10) adistum V.

---

§ 211. cf. I. 4, 3, 2; 3; 14. *Coll.* 7, 3, 1; 4 = D. 9, 2, 3 et 9, 2, 5, 1 (*Ulp.* 613). 40, 12, 13 pr. (*Gai.* 43). 50, 17, 23 (*Ulp.* 2731). *Cic. pro Tull.* 5, 11.

§ 212. cf. I. 4, 3, 10. D. 9, 2, 22, 1 (*Paul.* 362). 9, 2, 21, 2 et 23 pr.—2 (*Ulp.* 616).

§ 213. cf. I. 4, 3, 11. D. 9, 2, 23, 9 (*Ulp.* 617). C. 3, 35, 3 (a. 241).

§ 214. cf. I. 4, 3, 9. 4, 6, 19. *supra* 3, 210. *infra* 3, 218. D. 47, 1, 2, 3 (*Ulp.* 2905). 9, 2, 23, 3; 5—7 (*Ulp.* 616).

res fuerit', illud efficit, si clodum puta aut luscum seruum occiderit, qui in eo anno integer fuerit¹, *ut non quanti clodus aut luscus, sed quanti integer fuerit*², aestimatio fiat; quo fit, ut quis plus interdum consequatur, quam ei damnum | datum est. 184

215. Capite secundo *aduersus*³ adstipulatorem, qui pecuniam in fraudem stipulatoris acceptam fecerit, quanti ea res est⁴, tanti actio constituitur. 216. Qua⁵ et ipsa parte legis damni nomine actionem introduci manifestum est; sed id cauere non fuit necessarium, cum actio mandati ad eam rem sufficeret; nisi quod ea lege aduersus infitiantem in duplum agitur.

217. Capite tertio de omni cetero damno cauetur.⁶ itaque si quis seruum uel eam quadrupedem, quae *pecudum numero est, uulnerauerit siue eam quadrupedem, quae pecudum numero non est*⁷, uelut canem, aut feram bestiam, uelut⁸ ursum, leonem, uulnerauerit uel occiderit, hoc⁹ capite actio constituitur.¹⁰ in ceteris quoque animalibus, item in omnibus rebus, quae anima carent, damnum iniuria datum hac parte uindicatur. si quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit, actio hoc capite constituitur¹⁰, quamquam¹¹ potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere; ruptum enim *intellegitur, quod quoquo modo corruptum* est; unde non solum usta aut rupta aut

1) fuit V. 2) ut non—fuerit] ut non quanti mortis tempore, sed quanti in eo anno plurimi fuerit *Boecking; similiter Studemund.* 3) *add. Poeschmann.* 4) ēe V. 5) quam V. 6) cauet V. 7) non est *Inst. de V.* 8) ū V. 9) eahoc vel cahoc V. 10) constituit V. 11) quoque V.

§ 215. *cf. supra* 3, 110 sq. I. 4, 3, 12. D. 9, 2, 27, 4 (*Ulp.* 622).

§ 216. *cf. supra* 3, 111. *infra* 4, 9; 171. *Lex Rom. Burg.* 14, 8.

§ 217. = I. 4, 3, 13. *cf. Coll.* 2, 4 = D. 9, 2, 27, 17 (*Ulp.* 624). *Coll.* 12, 7 = D. 9, 2, 27, 7—12 (*Ulp.* 623). D. 9, 2, 27, 5—35 (*Ulp.* 623—625). 9, 2, 29, 6 (*Ulp.* 626).

fracta, sed etiam¹ scissa et collisa et effusa et quoquo modo uitiata aut perempta atque deteriora facta hoc uerbo continentur. 218. Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus xxx proxumis² ea res fuerit, damnatur³ is, qui damnum dederit. ac ne 'plurimi' quidem uerbum adicitur; et ideo quidam putauerunt liberum esse iudici⁴ ad id tempus ex diebus xxx aestimationem redigere, quo plurimi | res fuit, uel ad id, quo⁵ minoris fuit. sed Sabino placuit proinde habendum ac si etiam⁶ hac parte 'plurimi' uerbum adiectum esset; nam legis⁷ latorem contentum fuisse, *quod prima parte eo uerbo usus esset*. 219. Ceterum etiam⁸ placuit ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit, *ideoque*⁹ alio modo damno dato utiles actiones dantur¹⁰, uelut si quis alienum hominem aut¹¹ pecudem incluserit et fame necauerit, aut iumentum tam uehementer egerit, ut rumperetur¹²; item si quis alieno seruo persuaserit, ut in arborem ascenderet uel in puteum descenderet, et is¹³ ascendendo aut descendendo ceciderit et¹⁴ aut mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus sit. item contra¹⁵ si quis alienum seruum de ponte aut¹⁶ ripa in flumen proiecerit et is suffocatus fuerit, hic quoque¹⁷ corpore suo damnum

---

1) et V. 2) proximus V. 3) damnat V. 4) iudicium V. 5) quod V. 6) si etiam *Inst.* set V. 7) legibus V. 8) et V. 9) ideoque *Inst.* quo V. 10) dant V. 11) an V. 12) rumpet V. 13) si V. 14) ceciderit et] cecideri V. 15) p V. *cf. supra* 1, 81. 16) an V. 17) hic quoque] quoque hic V.

---

§ 218. *cf. I.* 4, 3, 14; 15. *D.* 9, 2, 29, 8 (*Ulp.* 628).

§ 219. *cf. I.* 4, 3, 16. *Coll.* 12, 7, 4—8 = *Dig.* 9, 2, 27, 8—10 (*Ulp.* 623). *D.* 9, 2, 7; 9; 11 *pr.*—5 (*Ulp.* 614). 9, 2, 53 (*Ner.* 3). 19, 5, 11 (*Pomp.* 325). 47, 2, 51 (*Gai.* 271). 9, 1, 1, 7 (*Ulp.* 607). 47, 8, 2, 20 (*Ulp.* 1319). 11, 3, 3, 1 (*Ulp.* 699). *cf.* 11, 3, 4 (*Paul.* 302). 9, 2, 33, 1 (*Paul.* 1084). *C.* 3, 35, 5 (*a.* 293). *Lex Rom. Burg.* 29.

dedisse¹ eo, quod proiecerit, non difficiliter intellegi potest.

220. ²Iniuria autem committitur³ non solum cum quis pugno puta aut fuste percussus uel etiam uerberatus erit, sed etiam⁴ si cui conuicium factum fuerit, siue quis bona alicuius quasi debitoris sciens eum nihil sibi debere⁵ proscripserit, siue quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit, siue quis matrem familias aut praetextatum adsectatus fuerit, et denique aliis pluribus modis. 221. Pati autem⁶ iniuriam uidemur non solum per nosmet ipsos, sed etiam⁷ per liberos nostros, quos in potestate habemus, | item per uxores nostras, quamuis⁸ in manu 186 nostra *non*⁹ sint; itaque si ueluti¹⁰ filiae meae, quae Titio nupta est, iniuriam feceris, non solum filiae nomine tecum agi iniuriarum potest, uerum etiam meo quoque et Titii nomine.¹¹ 222. Seruo autem ipsi

---

1) dedisset V. 2) 'excidisse aliquid uidetur, cui respondet pr. I. h. t. = Coll. 2, 5, 1'. Hu. 3) committit V.
 4) etiam Inst. et V. 5) debere] debere sibi V. 6) pati autem Goeschen. spatia V. 7) etiam Inst. et V. 8) quamuis Lachmann. c. (id est cum) V. 9) add. Boecking.
 10) ueluti Hu. ueltiae V. 11) nomen V. 'an quae in Instit. 4, 4, 2 sequuntur, Gaiana sint, ut videntur, et a librario omitta,

---

§ 220. = I. 4, 4, 1. cf. Paul. 5, 4, 1; 4; 14 sq. Coll. 2, 5, 4 (Paul. 881). D. 47, 10, 1, 2 (Ulp. 1335). 47, 10, 9, 4 (Ulp. 1340). 47, 10, 15, 2—33 (Ulp. 1350—1353). C. 9, 35, 5 (a. 290). Plaut. Asin. 2. 2, 104 = 371. Auct. ad Her 2, 13, 19. 2, 26, 41. 4, 25, 35. Cic. in Verr. 2, 2, 27, 66. Senec. de benef. 2, 35, 2. bona alicuius] cf. supra 3, 78. infra 4, 102. D. 47, 10, 15, 31—33 (Ulp. 1353). 47, 10, 20 (Mod. 335). Cic. pro Quinct. 15, 48 sq. ad infamiam alicuius libellum] cf. C. Th. tit. 9, 34. C. Iust. tit. 9, 36.

§ 221. = I. 4, 4, 2. cf. Paul. 5, 4, 3. D. 47, 10, 41 (Ner. 40). 47, 10, 1, 3 (Ulp. 1335). 47, 10, 5, 6 (Ulp. 1337). 47, 10, 11, 7 (Ulp. 1345). 47, 10, 15, 24 (Ulp. 1352). 47, 10, 2 (Paul. 679). 47, 10, 18, 2; 5 (Paul. 689). C. 9, 35, 2 (a. 230).

§ 222. = I. 4, 4, 3. D. 47, 10, 15, 34—49; 17 pr.—2 (Ulp. 1354—1359). 47, 10, 16 (Paul. 685). 48, 7, 4, 1 (Paul. 687). 47,

quidem¹ nulla iniuria intellegitur² fieri, sed domino per eum fieri uidetur; non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos nostros uel uxores iniuriam pati uidemur, sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, quod aperte³ in contumeliam domini fieri uidetur, ueluti si quis alienum seruum uerberauerit, et in hunc casum formula proponitur; at si quis seruo conuicium fecerit uel pugno eum percusserit, non proponitur⁴ ulla formula, nec temere petenti⁵ datur.

223. Poena autem iniuriarum ex lege⁶ XII tabularum⁷ propter membrum quidem ruptum talio erat; propter os uero fractum aut conlisum trecentorum assium poena erat⁸, si libero os fractum erat; at si seruo, CL; propter ceteras uero iniurias XXV assium poena erat⁹ constituta. et uidebantur illis temporibus in magna paupertate satis idoneae istae pecuniae¹⁰ poenae esse.¹¹ 224. Sed nunc alio iure utimur. permittitur¹² enim nobis a praetore ipsis¹³ iniuriam aestimare, et iudex uel tanti condemnat, quanti nos aesti-

---

statui iam non potest'. Hu. Paulo adscribit Ferrini coll. D. 47, 10, 2. 1) quidem Inst. quod V. 2) intellegit V. 3) aperte Inst. aptem V. 4) proponit V. 5) potenti V. 6) legum V. 7) tabulas V. 8) erat uu V. 9) erit V. 10) pecuniariae Boecking. ed. 5. nummariae Inst. 11) ne V. 12) promittit V. 13) siis V.

10, 1, 3; 7 (Ulp. 1335). 47, 10, 9, 4 (Ulp. 1340). 47, 10, 18, 1 (Paul. 688). 47, 10, 26 (Paul. 308). 47, 10, 29 (Paul. 1814). 21, 1, 43, 5 (Paul. 835). 44, 7, 34 pr. (Paul. 54). C. 9, 35, 1 (a. 222). 9, 35, 8 (a. 294). *Salvian. de gub. dei* 8, 3, 15.

§ 223. = I. 4, 4, 7. *lex XII tab.* 8, 2—4 (Bruns I⁶, 29). *Paul.* 5, 4, 6. *Coll.* 2, 5, 5 (Paul. 881). *Gell.* 20, 1, 12; 14; 32. 16, 10, 8. *Fest. v. talionis* p. 363 M. (Bruns II⁶, 44). *v. viginti quinque* p. 371 M. (Bruns II⁶, 48). *Cato ap. Priscian.* 6, 13, 69 p. 254 ed. *Hertz. Isid. orig.* 5, 27, 24 (Bruns II⁶, 86).

§ 224. cf. I. 4, 4, 7. *Paul.* 5, 4, 7. *Coll.* 2, 6 (Paul. 882). 2, 2, 1 (Ulp. 2384). *D.* 2, 12, 2 fin. (Ulp. 255). 2, 12, 3 (Ulp. 206). 47, 10, 7, 6 (Ulp. 1340). *Gell.* 20, 1, 37 sq. (*supra* p. 104). *Sueton. Vitell.* 7. uadimonium] cf. *infra* 4, 186.

mauerimus, uel minoris, prout illi uisum fuerit; sed cum atrocem iniuriam praetor | aestimare soleat, si 187 simul constituerit, quantae pecuniae eo nomine fieri debeat uadimonium, hac ipsa quantitate taxamus¹ formulam, et iudex, qui possit uel minoris damnare, plerumque tamen propter ipsius praetoris auctoritatem non audet minuere condemnationem. 225. Atrox autem iniuria aestimatur uel ex facto, uelut si quis ab aliquo uulneratus aut uerberatus fustibusue caesus fuerit; uel ex loco, uelut si cui in theatro aut in foro iniuria facta sit; uel ex persona, uelut si magistratus iniuriam passus fuerit, uel senatori² ab humili persona facta sit iniuria.

LIB. III. EXPLIC.

3

188

1) taxamur V.

2) senatori *Inst.* senatoribus V.3) *pagina vacua in* V.

§ 225. = I. 4, 4, 9. cf. *Paul.* 5, 4, 10. *Coll.* 2, 2, 1 (*Ulp.* 2384). *D.* 47, 10, 7, 7; 8 (*Ulp.* 1340). 47, 10, 9 *pr.* — 3 (*Ulp.* 1340). 47, 10, 17, 3 (*Ulp.* 1360). 47, 10, 35 (*Ulp.* 2269). 48, 5, 39, 9 (*Pap.* 378). 47, 10, 8 (*Paul.* 681). 47, 10, 40 (*Macer* 31). *C.* 9, 35, 4 (*a.* 259). *Lex. Rom. Burg.* 5, 1. *Cic. de invent.* 2, 20, 60. *Quintil. Inst. or.* 6, 1, 15. *Salvian. de gubern. dei* 6, 10, 53.

COMMENTARIUS QVARTVS.

189 1. *Superest, ut de actionibus loquamur. et si quae-ramus*¹, quot genera actionum sint, uerius uidetur duo esse, in rem et in personam. nam qui III esse dixerunt ex sponsionum generibus, non animaduertērunt quasdam species actionum inter genera se rettulisse. 2. In personam actio est, qua agimus, quotiens *litigamus* cum aliquo, qui nobis uel ex contractu uel ex delicto obligatus est, id est, cum intendimus DARE FACERE PRAESTARE² OPORTERE. 3. In rem actio est, cum aut corporalem rem intendimus nostram esse aut ius aliquod nobis competere, uelut utendi aut utendi fruendi, eundi, agendi aquamue ducendi uel altius tollendi prospiciendiue, *aut cum*³ actio ex diuerso aduersario est negatiua. 4. Sic itaque discretis actionibus certum est non posse nos rem nostram ab alio ita petere: SI PARET EVM DARE OPORTERE; nec enim

---

1) *fere ex Goesch. coni. restituit Hu.; in V primus versus et initium secundi litteris vacant.* 2) praestarie V. 3) aut cum add. Hu.

---

§ 1. cf. I. 4, 6 pr.; 1. D. 44, 7, 25 pr.; 1 (Ulp. 2383). 50, 16, 178, 2 (Ulp. 2964). 44, 2, 14, 2 (Paul. 783). *infra* 4, 41. *Iuven.* 16, 36—41. quattuor] '1) *personalis actio*; 2) *petitoria formula*; 3) *in rem actio per sponsionem, cuius summa per formulam, et* 4) *per sponsionem, cuius summa sacramenti actione petitur.* cf. *infra* 4, 91; 45'. Hu.

§ 2. cf. I. 4, 6, 1. *supra* 3, 88. *infra* 4, 5; 41.

§ 3. cf. I. 4, 6, 1; 2. D. 8, 5, 2 pr. (Ulp. 593).

§ 4. = I. 4, 6, 14. cf. *supra* 2, 79. 3, 91; 99; 189; 190. I. 4, 1, 19 (21). D. 13, 1, 7, 1 (Ulp. 2876). 7, 9, 12 i. f. et 13, 3, 2 (Ulp. 2591). 13, 3, 1, 1 (Ulp. 779).

quod nostrum est, nobis dari potest, cum scilicet id dari nobis intellegatur, quod *ita datur*, ut nostrum fiat; nec res, quae *nostra iam est*, nostra amplius fieri potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur¹, receptum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures etiam² hac actione teneantur: SI PARET EOS DARE OPORTERE, quamvis sit etiam aduersus eos haec actio, qua rem nostram esse petimus. 5. Appellantur autem in rem quidem actiones uindicationes, in personam uero actiones, quibus dari³ fieriue oportere intendimus, conditiones.

6. Agimus autem interdum, ut rem tantum consequamur, interdum ut poenam tantum, alias ut rem et poenam. 7. Rem tantum persequimur uelut actionibus, *quibus*⁴ ex contractu agimus. 8. Poenam tantum persequimur⁵ uelut actione furti et iniuriarum et secundum quorundam opinionem actione ui bonorum raptorum; nam ipsius rei et uindictio et condictio nobis competit. 9. Rem uero et poenam persequimur uelut ex his causis, ex quibus aduersus infitiantem in

1) teneant V.

2) etiam *Inst.* ex V.

3) dare V.

4) *add. Lachmann.*

5) consequimur V.

§ 5. = I. 4, 6, 15. cf. *supra* 3, 91. D. 44, 7, 25 pr. (*Ulp.* 2383). C. 8, 54 (55), 1 (*a.* 258).

§ 6. cf. I. 4, 6, 16.

§ 7. cf. I. 4, 6, 17. D. 44, 7, 35 pr. (*Paul.* 84).

§ 8. cf. I. 4, 6, 18; 19. 4, 2 pr. *supra* 3, 209. D. 4, 2, 14, 10 (*Ulp.* 378). 47, 8, 2, 26 (*Ulp.* 1322). 39, 4, 9, 5 (*Paul.* 2026). C. 9, 33, 1 (*a.* 242).

§ 9. cf. *infra* 4, 171. *Paul.* 1, 19, 1. I. 4, 6, 19. *Cic. de off.* 3, 16, 65. actionem iudicati] cf. D. 42, 1, 6, 3 (*Ulp.* 1456). *Cic. p. Flacc.* 21, 49. depensi] cf. *supra* 3, 127. damni iniuriarum] cf. *supra* 3, 210. D. 9, 2, 2, 1 (*Gai.* 183). 9, 2, 23, 10 (*Ulp.* 617). 9, 3, 1, 4 (*Ulp.* 685). C. 3, 35, 4. 5 (*a.* 293). I. 4, 6, 23; 26. Nov. 18, 8. *Lex Rom. Burg.* 14, 8. 29. legatorum nomine] cf. *supra* 2, 282.

duplum agimus; quod accidit per actionem iudicati, depensi, damni iniuriae legis Aquiliae, aut legatorum nomine, quae per damnationem certa relict¹ sunt.

10. Quaedam praeterea sunt actiones, quae ad legis actionem exprimuntur, quaedam sua ui ac potestate constant. quod ut manifestum fiat, opus est, ut prius de legis actionibus loquamur.

11. Actiones, quas in usu ueteres habuerunt, legis actiones appellabantur² uel ideo, quod legibus proditae erant, quippe tunc edicta praetoris, quibus conplures³ actiones introductae sunt, nondum in usu habebantur, uel ideo, quia ipsarum legum uerbis accommodatae erant et ideo immutabiles proinde atque leges obseruabantur. unde eum, qui de uitibus succisis ita egisset, ut in actione uites nominaret, responsum est⁴ rem perdidisse, quia⁵ debuisset arbores nominare, eo quod lex XII tabularum, ex qua de uitibus succisis actio competeret, generaliter de arboribus succissis loqueretur. 12. Lege autem agebatur modis | quinque: sacramento, per iudicis⁶ postulationem, per conductionem⁷, per manus iniunctionem, per pignoris capionem.⁸

13. Sacramenti actio generalis erat. de⁹ quibus enim rebus ut aliter ageretur, lege cautum non erat,

---

1) certa relict^a *Goeschen*. certe relict^{ae} V. 2) appellabatur V. 3) conpluris V. 4) eum V. 5) cum quia V. 6) iudices V. 7) conductionem V. 8) captionem V. 9) de *Savigny*. ad V.

---

§ 10. cf. *infra* 4, 32; 33.

§ 11. cf. *D.* 1, 2, 2, 6 (*Pomp.* 178). *Cic. partit. orat.* 28, 99. de uitibus succisis] cf. *leg. XII tab.* 8, 11 (*Bruns* I⁶, 31). *Plin. nat. hist.* 17, 1, 7. *D.* 12, 2, 28, 6 (*Paul.* 281). 47, 7, 1 (*Paul.* 1803). 47, 7, 5 (*Paul.* 1804).

§ 12. sacramento] §§ 13—77. per iudicis postulationem] *eius expositio perit.* per conductionem] §§ 17^a—20. per manus iniunctionem] §§ 21—25. per pignoris capionem] §§ 26—29.

§ 13. cf. *infra* 4, 171; 180. *Varro de l. l.* 5, 36, 180 (*Bruns* II⁶, 56). 6, 7, 74 (*Bruns* II⁶, 59). *Fest. v. sacramentum*,

de his sacramento agebatur: eaque actio proinde periculosa erat falsi*****¹ atque hoc tempore periculosa est actio certae creditae pecuniae propter spon-
sionem, qua periclitatur² reus, si temere neget, et
restipulationem, qua periclitatur actor, si non debitum
petat. nam qui uictus erat, summam sacramenti prae-
stabat poenae nomine; eaque in publicum cedebat
praedesque eo nomine praetori dabantur³, non ut nunc
sponsionis et restipulationis poena lucro cedit aduer-
sarii⁴, qui uicerit.⁵ 14. Poena autem sacramenti aut
quingenaria erat aut quinquagenaria. nam de rebus
mille aeris plurisue quingentis assibus, de minoris uero
quingenta assibus sacramento contendebatur; nam
ita lege XII tabularum cautum erat. at si de libertate
hominis controuersia erat, etiamsi pretiosissimus homo
esset, tamen ut L assibus sacramento contenderetur⁶,
eadem lege cautum est fauore⁷ scilicet libertatis, ne
onerarentur adsertores. | ⁸ _____

192
t. s.

vv. 11 _____ |

1) *verba inde a falsi usque ad uictus erat in V per erro-
rem bis scripta sunt, nisi quod verba periclitaretur reus si
temere neget restipulationem qua priore loco omissa sunt.
falsi priore loco evanuit; quae secuntur fere 8 litterae, utroque
loco certo legi nequeunt. falsiloquo propter iusiurandum suppl.
Hu.* 2) periclitaretur V. 3) dabatur V. 4) aduersario
Goeschen. adueteari V. cf. V. I. R. s. v. cedo p. 706, 1. 5) uice-
ritut V. 6) contenderet V. 7) fabori V. 8) pag. 192,
cuius pauca tantum verba legi possunt, Gaius tractavit de
actione sacramento, qua in personam agebatur.

sacramento p. 344 sq. (Bruns II⁶, 35). Cic. in Verr. 2, 1, 45, 115.
pro Caec. 33, 97. pro dom. 29, 78. pro Mil. 27, 74. de orat.
1, 10, 42. de rep. 2, 35, 60. ad fam. 7, 32, 2. Val. Max. 7,
8, 2. Arnob. adv. gent. 4, 16 (p. 155 ed. Reiffersch.). Isid.
orig. 5, 24, 31 (Bruns II⁶, 84). lex Acil. repet. v. 23 (Bruns
I⁶, 63).

§ 14. cf. Varr. Fest. ll. cc. Val. Prob. 4, 2 (Q. N. T. S.
Q. P. quando negas, te sacramento quingenario prouoco). lege
XII tab.] 2, 1 (Bruns I⁶, 19). si de libertate] cf. Liv. 3, 44 sq.

15. ————— i|stae omnes actiones ————— |
 | ————— | ————— vv. 5 ————— |
 | ————— captus ————— |
 | ————— vv. 5 ————— |

193 | ————— ad iudicem accipiundum | uenirent. postea uero¹ reuersis dabatur. ut autem *die* xxx. iudex detur², per legem Pinariam factum est; ante eam autem legem statim³ dabatur iudex. illud ex superioribus intellegimus, si de re minoris quam⁴ *aeris* agebatur, quinquagenario sacramento, non quinquenario eos contendere solitos fuisse. postea tamen quam iudex datus⁵ esset, comperendinum diem, ut ad iudicem uenirent, denuntiabant; deinde cum ad iudicem uenerant, antequam apud eum causam perorarent, solebant breuiter ei et quasi per iudicem rem exponere; quae dicebatur causae coniectio⁶ quasi causae suae in breue coactio.

16. Si in rem agebatur, mobilia quidem et mouen-

---

1) ū. (*id est* uel?) V. 2) daretur *Wieding*. 3) statim *Hollweg*. nondum *Heffter*. *lectio codicis V incertissima est*. 4) q̄. (*id est* quae) V. 5) datum V. 6) coniectio *Ps.-Ascon.* collectio V.

---

§ 15. *cf. Val. Prob.* 4, 8 (T. PR. I. A. V. P. V. D. te praetor iudicem arbitrumue postulo uti des). ad iudicem] *cf. infra* 4, 18. *die xxx.*] *cf. Ps.-Ascon. ad Cic. Verr.* 2, 1, 9, 26 p. 164 *ed. Bait.* (*Bruns* II⁶, 73). per legem Pinariam] *cf. Macrobr. Sat.* 1, 13, 21 (hoc arguit Varro scribendo antiquissimam legem fuisse incisam in columna aerea a L. Pinario et Furio consulibus (a. 472 a. Chr.), cui mensis intercalaris adscribitur). ex superioribus] § 14. comperendinum] *cf. Val. Prob.* 4, 9 (I. D. T. S. P. in diem tertium siue perendinum). *Cic. pro Mur.* 12, 27. *Plin. ep.* 5, 9 (21), 1. *Gell.* 6 (7), 1, 10. 10, 24, 9. *Fest. v. res comperendinata* p. 282 M. (*Bruns* II⁶, 33). *Macrobr. Sat.* 1, 16, 13; 14. *Pseudo-Ascon. l. c.* causae coniectio] *cf. D.* 50, 17, 1 (*Paul.* 1230). *Auct. ad Her.* 2, 21, 33. *Gell.* 5, 10, 9. *Non. Marc.* 4, 89 v. conicere p. 183 *Merc.* (*Bruns* II⁶, 66). *Ps.-Ascon. l. c.* *cf. etiam Auct. ad Her.* 2, 13, 20. *Gell.* 17, 2, 10.

§ 16. *cf. Plaut. Rud.* 4, 3, 86 = 1025. *Mil. glor.* 4, 1, 15 = 961. *Cic. pro Mur.* 12, 26. *pro Mil.* 27, 74. *de orat.*

tia, quae modo in ius adferri adduciue possent, in iure uindicabantur ad hunc modum: qui uindicabat, festucam tenebat; deinde ipsam rem adprehendebat, uelut hominem, et ita dicebat: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO SECVNDVM SVAM CAVSAM; SICVT DIXI, ECCE TIBI, VINDICTAM INPOSVI, et simul homini festucam inponebat. aduersarius eadem similiter dicebat et faciebat. cum uterque uindicasset, praetor dicebat: MITTITE AMBO HOMINEM, illi mittebant. qui prior uindicauerat, ita alterum interrogabat¹: POSTVLO, ANNE DICAS, QVA EX CAUSA VINDICAVERIS? ille respondebat: IVS FECI², SICVT VINDICTAM INPOSVI. deinde qui prior uindicauerat, dicebat: QVANDO TV INIVRIA VINDICAVISTI, | D AERIS SACRAMENTO TE 194 PROVOCO; aduersarius quoque dicebat similiter: ET EGO TE; scilicet si de re M aeris plurisue agebatur, D, si de minoris³, L asses sacramenti nominabant. deinde eadem⁴ sequebantur, quae cum⁵ in personam ageretur. postea praetor secundum alterum eorum uindicias dice-

-
- 1) vindicaverat—interrogabat *suppl. Goeschen.* 2) fecii V.
 3) si de re—minoris *suppl. Krueger et Gradenwitz.* Eisele locum ita restituendum proponit: aduersarius quoque dicebat similiter et e contrario respondebatur. in re minoris mille aeris scilicet L asses sacramenti nominabant.
 4) ad V. 5) quae cum] quaecumque V.
-

1, 10, 41. Gell. 20, 10. Boeth. in Cic. top. 2, 10 p. 288 Bait. (Bruns II⁶, 75). SEC. SVAM CAVSAM] cf. Val. Prob. 4, 6 (S. S. C. S. D. E. T. V. secundum suam causam sicut dixi ecce tibi uindicta). eadem sequebantur] cf. supra 4, 15. uindicias] cf. D. 1, 2, 2, 24 (Pomp. 178). Liv. 3, 44; 47; 56 sq. Cic. pro Mil. 27, 74. Arnob. 4, 16 (p. 155 ed. Reiffersch.). Fest. v. vindiciae p. 376 (Bruns II⁶, 48). Gloss. Philox. v. vindiciae. praedes aduersario] cf. infra 4, 94. Plaut. Menaechn. 4, 2, 25. 26 = 592. 593. festuca] cf. Plaut. Mil. 4, 1, 75 = 961. Persii Sat. 5, 175. quod maxime] cf. supra 2, 69. Dionys. 6, 32; 36. 8, 10. in centumviralibus iudiciis] cf. Suet. Aug. 36. Laus Pison. 41 (Poet. lat. min. ed. Baehr. I, 227). Quint. Inst. orat. 5, 2, 1. Martial. 7, 63, 7. Stat. Silv. 4, 4, 43. Val. Max. 7, 8, 1.

bat, id est interim aliquem possessorem constituebat, eumque iubebat praedes¹ aduersario dare litis et uindictiarum, id est rei et fructuum; alios autem praedes ipse praetor ab utroque accipiebat sacramenti, quod id in publicum cedebat. festuca autem utebantur quasi hastae loco, signo quodam iusti dominii, quod maxime² sua esse credebant, quae ex hostibus cepissent; unde in centumuiralibus iudiciis hasta praeponitur. 17. Si qua res talis erat, ut sine incommodo non posset in ius adferri uel adduci, uelut si columna aut grex cuius pecoris esset, pars aliqua inde sumebatur, deinde in eam partem quasi in totam rem praesentem fiebat uindictio; itaque uelut ex grege³ uel una ouis⁴ aut capra in ius adducebatur, uel etiam pilus inde sumebatur et in ius adferebatur; ex naue uero et columna aliqua pars defringebatur; similiter si de fundo uel de aedibus siue de hereditate controuersia erat, pars aliqua inde sumebatur et in ius adferebatur, et in eam partem proinde⁵ atque in totam rem praesentem fiebat uindictio, uelut ex fundo gleba sumebatur et ex aedibus tegula, et si de hereditate controuersia erat, aequē res uel rei pars aliqua inde sumebatur.⁶

[Fol. deperditum.]⁷

195   17^a. ————— qualem ————— capiend iudicio |
| ————— ad iudicem capiendum praesto esse de — |

1) praesides V.   2) quod maxime Hu. OXXI. me V.
3) graecae V.   4) quis V.   5) pinde V.   6) res—sumebatur suppl. Hu.   7) in his duabus paginis Gaius primum uidetur solennes ritus ac verba, quae ad rerum absentium uindicationem pertinebant (Gell. 20, 10. Cic. pro Mur. 12) addidisse (cf. infra 4, 48), deinde ad legis actionem, quae per iudicis postulationem fiebat, transiisse. denique in extrema altera pagina ad conductionem transitum fecit.

§ 17. cf. Fest. v. uindictiae p. 326 (Bruns II⁶, 48). v. membrum abscidi p. 148. Cic. pro Mur. 12, 26. Gell. 20, 10.

§ 17^a. condicere autem etc. = I. 4, 6, 15.

berent. condicere autem denuntiare est prisca lingua. 18. Itaque haec quidem actio proprie condictio uocabatur. nam actor¹ aduersario denuntiabat, ut ad iudicem capiendum die xxx. adesset; nunc uero non proprie conductionem dicimus actionem in personam esse, qua² intendimus dari³ nobis oportere. nulla⁴ enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit. 19. Haec autem legis actio constituta est per legem Siliam et Calpurniam, lege quidem Silia certae pecuniae, lege uero Calpurnia de omni certa re. 20. Quare autem haec actio desiderata sit, cum de eo, quod nobis dari oportet, potuerit aut sacramento aut per iudicis postulationem agi⁵, ualde quaeritur.

21. Per manus iniunctionem aequae de his rebus agebatur, de quibus ut ita ageretur, lege aliqua⁶ cautum est, uelut iudicati lege XII tabularum. quae actio talis erat: qui agebat, sic dicebat: QVOD TV MIHI IVDI-

---

1) auctor V.   2) esse qua add. Lachmann ex Inst.
3) id V.   4) nullam V.   5) agere V.   6) aquilia V.

---

§ 18. cf. supra 4, 5. infra 4, 33. I. 4, 6, 15. Fest. ep. v. condictio, condicere p. 64. 66 (Bruns II⁶, 5). Donat. ad Terent. Phorm. 1, 2, 77. Serv. ad Aen. 3, 117 (Bruns II⁶, 78). Gell. 10, 24, 9. 16, 4, 4 (status condictusque dies cum hoste). Tac. Germ. 11.

§ 19. Lex Calpurnia] cf. C. I. L. I 198 (Bruns I⁶, 71) l. 74. Cic. Brut. 27, 106. de offic. 2, 71, 75. in Verr. 3, 84, 195. 4, 25, 56. Schol. Bob. ad Cic. p. Flacc. p. 233 (p. 37 ed. Hildebrandt). Bait. Tacit. ann. 15, 20.

§ 21. cf. Serv. ad Aen. 10, 419 (Bruns II⁶, 80). lex XII tab. 1, 2 (Bruns I⁶, 17). Fest. v. struere p. 310. Non. p. 4 (Bruns II⁶, 66). lex col. Iul. Genet. c. 61 (Bruns I⁶, 131). cf. Fr. Vat. 6 (Pap. 471). D. 2, 4, 10, 1 (Ulp. 261). 18, 7, 9 (Paul. 1325). 40, 8, 7 (Paul. 979). C. 4, 55, 1; 2 (a. 200). 7, 6, 1, 4 (a. 531). Senec. Controv. 1 praef. § 14 (p. 8 ed. Mueller). Macr. Sat. 3, 7, 4. iudicati] cf. Gell. 20, 1, 45 sq. (supra p. 105). lege XII tab.] 3, 3 (Bruns I⁶, 20). iudicem] cf. infra 4, 25; 46 fin. Fest. v. vindex p. 376 (Bruns II⁶, 48). Boeth. ad Cic. top. 2, 10 p. 291 Bait. Gell. 16, 10, 5. Liv. 3, 44. lex col. Iul. Genet. c. 61 (Bruns I⁶, 131).

CATVS siue DAMNATVS ES SESTERTIVM X MILIA, QVANDOC¹ NON SOLVISTI, OB EAM REM EGO TIBI SESTERTIVM X MILIVM IVDICATI MANVM² INICIO, et simul aliquam³ partem corporis eius prendebat; nec licebat iudicato manum sibi depellere et pro se lege agere, sed uindicem dabat, qui pro se causam agere solebat.⁴ qui uindicem non dabat, domum⁵ ducebatur ab actore et uinciebatur.⁶ 22. Postea quaedam leges ex
 196 aliis quibusdam causis | pro iudicato manus iniectio-
 nem in quosdam dederunt, sicut lex Publilia in eum, pro⁷ quo sponsor dependisset, si⁸ in sex mensibus proximis, quam pro eo depensum esset, non soluisset sponsori pecuniam; item lex Furia de sponsu aduersus eum, qui a sponsore plus quam uirilem partem exegisset, et denique conplures aliae leges in multis causis talem actionem dederunt. 23. Sed aliae leges ex quibusdam causis⁹ constituerunt quasdam actiones per¹⁰ manus iniectio-
 nem, sed puram, id est non pro iudicato, uelut lex *Furia* testamentaria aduersus eum, qui legatorum nomine mortisue causa plus M¹¹ assibus cepisset, cum ea lege non esset exceptus, ut ei plus capere liceret; item lex Marcia aduersus faeneratores, ut si usuras exegissent, de his reddendis per manus iniectio-
 nem cum eis ageretur. 24. Ex quibus legibus

---

1) quando te *Eisele*. 2) manum *Heffter*. manus V.
 3) aliquae V. 4) agere solebat] ageret *postulat Krueger*.
 5) dominum V. 6) uindiciebatur V. 7) per V. 8) i V
per notam. 9) ex quibusdam causis *Savigny*. in multis
 causis ex quibusdam si V. 10) pro V. 11) C V.

---

§ 22. cf. *lex luci Lucerini C. I. L. IX 782 (Bruns I⁶, 260)*.
 pro iudicato] cf. *D. 2, 14, 7, 13 (Ulp. 247)*. *lex Publilia*] cf.
supra 3, 127. *lex Furia*] cf. *supra 3, 121 sq.*

§ 23. cf. *Plaut. Pers. 1, 2, 19—21 = 70—72*. *lex Furia*]
cf. supra 2, 225. *lex Marcia*] *a. 342 a. Chr.?* cf. *Liv. 7, 21*.
cf. etiam Liv. 7, 42, 1. Appian. Bell. civ. 1, 54. Tac. ann.
6, 16.

et si quae aliae similes essent cum agebatur, manum sibi depellere et pro se lege agere *reo licebat*.¹ nam et actor in ipsa legis actione non adiciebat hoc uerbum PRO IUDICATO, sed nominata causa, ex qua agebat, ita dicebat: OB EAM REM EGO TIBI MANVM INICIO; cum hi, quibus pro iudicato actio data erat, nominata causa, ex qua agebant², ita inferebant³: OB EAM REM EGO TIBI PRO IUDICATO MANVM INICIO. nec me praeterit in forma legis Furiae testamentariae PRO IUDICATO uerbum inseri, cum⁴ in ipsa lege non sit; quod uidetur | nulla ratione factum. 25. Sed postea lege 197 Vallia⁵, excepto iudicato et eo, pro quo depensum est, ceteris omnibus, cum quibus per manus iniunctionem agebatur, permissum est sibi manum depellere et pro se agere. itaque iudicatus et is, pro quo depensum est, etiam post hanc legem uindicem dare debebant⁶ et, nisi darent, domum ducebantur. istaque⁷, quamdiu legis actiones in usu erant, semper ita obseruabantur; unde nostris temporibus is, cum quo iudicati depensiue agitur, iudicatum⁸ solui satisdare cogitur.

26. Per pignoris capionem lege agebatur de quibusdam rebus moribus, *de quibusdam rebus*⁹ lege. 27. Introducta est moribus rei militaris. nam [et]

---

1) reo licebat *suppl.* Hu.   2) agebat V.   3) inferebat V.   4) cumr V.   5) *nomen num recte traditum sit, dubitat Hu.; olim Valeria scripserat, Recht des Nexum p. 141.*
 6) debebat V.   7) istaque Hu. itaque V.   8) iudicati V.
 9) de quibusdam rebus *suppl.* Boecking.

---

§ 25. uindicem] *cf. supra* 4, 21. *lex col. Genet. Iul. c. 61 (Bruns I⁶, 131).* iudicatum solui] *cf. infra* 4, 102.

§ 26. *cf. Gell. 6 (7), 10. Dionys. 6, 29.*

§ 27. *cf. Plaut. Aulul. 3, 5, 53 = 526 sq. Poen. 5, 5, 6; 7 = 1285. Varr. de l. l. 5, 36, 181 (Bruns II⁶, 56). Cic. de rep. 2, 20, 36. Liv. 1, 43, 9. Gell. 6 (7), 10. Fest. v. aerarii tribuni p. 2 (Bruns II⁶, 3); equestre aes p. 81 (Bruns II⁶, 8); hordiarium aes p. 102 (Bruns II⁶, 10); pararium aes p. 221 (Bruns II⁶, 21); vectigal p. 371 (Bruns II⁶, 46). Non. Marc. v.*

propter stipendium licebat militi ab eo, qui aes tribuebat¹, nisi daret, pignus capere; dicebatur autem ea pecunia, quae stipendii nomine dabatur, aes militare. item propter eam pecuniam licebat pignus capere, ex qua equus² emendus erat; quae pecunia dicebatur aes equestre. item propter eam pecuniam, ex qua³ hordeum equis erat comparandum; quae pecunia dicebatur aes hordiarium. 28. Lege autem introducta est pignoris capio uelut lege XII tabularum aduersus eum, qui hostiam emisset nec pretium redderet; item⁴ aduersus eum, qui mercedem non redderet pro eo iumento, quod quis ideo locasset, ut inde pecuniam acceptam⁵ in
198 dapem⁶, id est in sacrificium, inpenderet; | item lege censoria data est pignoris capio⁷ publicanis uectigalium publicorum populi Romani aduersus eos, qui aliqua lege⁸ uectigalia deberent. 29. Ex omnibus autem istis causis certis uerbis pignus capiebatur, et ob id plerisque placebat hanc quoque actionem legis actionem esse; quibusdam autem placebat *legis actionem non esse*, primum quod pignoris capio⁷ extra ius peragebatur, id est non apud praetorem⁹, plerumque etiam absente¹⁰ aduersario, cum alioquin ceteris actionibus

---

1) aes tribuebat *Niebuhr*. distruebat V. cf. *Fest. v. aerarii tribuni* p. 2. 2) qua equus *Savigny*. quae ciuis V.

3) q̄ (*i. e. quae*) V. 4) it V. 5) accepta V. 6) darem V. 7) captio V. 8) leges V. 9) p. r. (*id est populum Romanum*) V. 10) absentem V.

---

aere diruti p. 532 *Merc.* *Ps.-Ascon. ad Cic. Verr.* 2, 1, 13, 34 p. 167 *Bait.* *Cato ap. Priscian.* 7, 38 p. 318 *Hertz.* *Dionys.* 9, 25. *Plut. Camill.* 2.

§ 28. lege XII tabularum] 12, 1 (*Bruns* I⁶, 38). in dapem] cf. *Cato de agricult.* 131. 132. *Fest. v. daps* p. 68. *Tibull.* 1, 5, 28. *Serv. ad Aen.* 3, 224. publicanis] cf. *D.* 47, 8, 2, 20 (*Ulp.* 1319). *Cic. in Verr.* 2, 3, 11, 27. *lex agr.* 19, 20 (*Bruns* I⁶, 77).

§ 29. cf. *Varro de l. l.* 6, 29 sq.; 53. *Ovid. Fast.* 1, 47. *Macrob. Sat.* 1, 16, 14.

non aliter uti *quis* posset quam apud praetorem praesente aduersario; praeterea quod nefasto¹ quoque die², id est, quo non licebat lege agere, pignus capi poterat.

30. Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium uenerunt. namque³ ex nimia subtilitate ueterum, qui tunc iura condiderunt, eo res perducta est, ut uel qui minimum errasset, litem⁴ perderet; itaque per legem Aebutiam et duas Iulias sublatae sunt istae legis actiones, effectumque est, ut per concepta uerba, id est per formulas, litigaremus. 31. Tantum ex duabus causis permissum est [id legis actionem facere] lege agere, damni infecti et si centumuirale iudicium futurum⁵ est; sane⁶ cum ad centumuiros itur⁷, ante lege agitur sacramento apud praetorem urbanum uel peregrinum⁸; damni uero infecti nemo uult lege agere, sed potius stipulatione, quae in edicto proposita est, obligat aduersarium suum, idque⁹ et commodius ius et plenius est. per pignoris | *capionem*¹⁰_____

199
t. s.

apparet. 32. Contra¹¹ in ea forma, quae publicano proponitur¹², talis fictio est, ut quanta pecunia olim, si pignus captum esset, id pignus is, a quo captum erat, luere deberet, tantam pecuniam condemnetur.

200
t. s.

1) nefasto V. 2) de V. 3) namqui V. 4) litem
Goeschen. it V. 5) furum (?) V. 6) saneq V. 7) it V.
8) peregrinum pr. V. 9) itaque V. 10) in pagina 199
Gaius, postquam de pignoris capione peregit, reuertitur ad
actiones quae ad legis actionem exprimuntur. cf. supra § 10.
11) cont V. 12) proponit V.

§ 30. cf. supra 1, 184. 4, 11. Gell. 16, 10, 8. duas Iulias] cf. D. 4, 8, 41 (Call. 60). Fr. Vat. 197; 198 (Ulp. 2111. 2112). Gell. 14, 2, 1. Macrob. Sat. 1, 10, 4.

§ 31. centumuirale iudicium] cf. supra 4, 16. infra 4, 95. D. 34, 3, 30 (Paul. 1365). 50, 17, 124 (Paul. 262). C. 3, 31, 12 pr. (a. 531). Gell. 16, 10, 8. Cic. p. Caec. 33, 97. stipulatione] cf. D. 39, 2, 7 pr. (Ulp. 1271).

§ 32. cf. supra 4, 18; 28.

33. Nulla autem formula ad conductionis fictionem exprimitur. siue enim pecuniam¹ siue rem aliquam certam debitam nobis petamus, eam ipsam dari nobis oportere intendimus nec ullam adiungimus conductionis fictionem; itaque simul intellegimus eas formulas, quibus pecuniam aut rem aliquam nobis dari² oportere intendimus, sua ui ac potestate ualere. eiusdem naturae sunt actiones commodati, fiduciae, negotiorum gestorum et aliae innumerabiles.

34. Habemus adhuc alterius³ generis fictiones in quibusdam formulis, uelut cum is, qui ex edicto bonorum possessionem petiit⁴, ficto se herede agit. cum enim praetorio iure is⁵, non legitimo, succedat in locum defuncti, non habet⁶ directas actiones et neque id, quod defuncti fuit, potest intendere suum esse *neque id, quod ei debebatur*, potest intendere dari sibi oportere; itaque ficto se herede intendit, uelut hoc modo: IVDEX ESTO. SI AVLVS AGERIVS, id est si ipse actor, LVICIO TITIO HERES ESSET, TVM SI FVNDVM, DE QVO AGITVR, EX IVRE QVIRITIVM EIVS ESSE⁷ OPORTERET; et si ———⁸ praeposita simili fictione heredis⁹ ita subicitur: TVM SI¹⁰ NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERET¹¹. 35. Similiter et bonorum emptor ficto se herede agit. sed
201 interdum et alio modo agere solet. | nam ex persona

1) pecunia V.   2) dare V.   3) alterius a V.
4) petit V.   5) is *Polenaar.* es V.   6) havent V.   7) eius esse *Bluhme.* fuisse(?) V.   8) ***deueat*** V? de debito agatur *Hu.*; an quid debeatur, tum?   9) heredis *Krueger.* intentio *Hu.* V *legi nequit.*   10) si paret V.   11) oportere V.

§ 33. cf. *supra* 4, 18; 19.

§ 34. cf. *supra* 3, 32; 81. *infra* 4, 111. IVDEX ESTO] cf. *infra* 4, 36; 37; 47; 136. (recuperatores sunt 4, 46.) *Cic. in Verr.* 2, 2, 12, 31. *lex Rubr. c.* 20 (*Bruns* I⁶, 99).

§ 35. cf. *supra* 3, 80. D. 40, 5, 4, 21 (*Ulp.* 1395). praetor Rutilius] cf. D. 38, 2, 1, 1 (*Ulp.* 1149). Seruiana] cf. D. 31, 69, 1 (*Pap.* 282).

eius, cuius bona emerit, sumpta intentione conuertit condemnationem in suam personam, id est, ut quod illius esset uel illi dari¹ oporteret, eo nomine aduersarius huic condemnetur. quae species actionis appellatur Rutiliana, quia a praetore Publio Rutilio, qui et bonorum uenditionem introduxisse dicitur, comparata est.² superior autem species actionis, qua ficto se herede bonorum emptor agit³, Seruiana uocatur. 36. *Item usucapio fingitur in ea actione, quae Publiciana uocatur.*⁴ datur autem haec actio ei, qui ex iusta causa traditam sibi rem nondum usu cepit eamque amissa⁵ possessione petit; nam quia non potest eam ex iure Quiritium suam esse intendere, fingitur rem usu cepisse, et ita, quasi ex iure Quiritium dominus factus esset, intendit *uelut* hoc modo: IVDEX ESTO. SI QVEM HOMINEM AVLVS AGERIVS EMIT *ET* IS EI TRADITVS EST, ANNO POSSEDISSET, TVM SI EVM HOMINEM, DE QVO AGITVR⁶, EIVS EX IVRE QVIRITIVM⁷ ESSE OPORTERET et reliqua. 37. Item ciuitas Romana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris legibus actio constituta est, si modo iustum sit eam actionem etiam ad peregrinum extendi. uelut si furti⁸ agat peregrinus aut cum eo agatur⁹, formula ita concipitur: IVDEX ESTO. SI PARET *LVCIO TITIO OPE CONSILIO*¹⁰ DIONIS HERMAEI¹¹ FILII¹² FVRTVM FACTVM ESSE PATERAE AVREAE, QVAM OB REM EVM, SI CIVIS ROMANVS ESSET, PRO¹³ FVRE DAMNVN DECIDERE OPORTERET et reliqua; item si peregrinus furti agat,

1) dare V. 2) esse V. 3) *gis V. 4) item—uocatur *suppl. Krueger.* 5) admissat V. 6) agit V. 7) eius ex iure Quiritium] ex iure Quiritium eius *Hu.* 8) furtum V. 9) agat in V. 10) ope consilio] consilione V. 11) Dionis Hermaei] dihoniser. mei V. 12) filio V. 13) p (*id est per*) V.

§ 36. *cf. I. 4, 6, 3; 4. D. 6, 2, 1 pr. (Ulp. 561).*

§ 37. *cf. Cic. in Verr. 2, 2, 12, 31 fin. de nat. deor. 3, 30, 74. — Ascon. p. 75 Kiessl. (p. 84 Bait.). Plut. Caes. 4.*

ciuitas ei Romana fingitur. similiter si ex lege Aquilia
 202 peregrinus damni | iniuriae agat aut cum eo agatur¹,
 ficta ciuitate Romana iudicium datur. 38. Praeterea
 aliquando fingimus aduersarium² nostrum kapite demi-
 nutum non esse. nam si ex contractu nobis obligatus
 obligataue sit et kapite deminutus deminutaue fuerit³,
 uelut mulier per coemptionem, masculus per adro-
 gationem, desinit iure ciuili debere nobis, nec directo
 intendi potest sibi dare eum eamue oportere; sed ne
 in potestate eius sit ius nostrum corrumpere, intro-
 ducta est⁴ contra eum eamue actio utilis rescissa ka-
 pitis deminutione, id est, in qua fingitur kapite demi-
 nutus deminutaue non esse.

39. Partes autem formularum hae sunt: demon-
 stratio, intentio, adiudicatio, condemnatio. 40. Demon-
 stratio est ea pars formulae, quae principio⁵ ideo in-
 seritur, ut demonstretur⁶ res, de qua agitur, uelut
 haec pars formulae: QVOD AVLVS AGERIVS NVMERIO
 NEGIDIO HOMINEM VENDIDIT, item haec: QVOD AVLVS
 AGERIVS APVD NVMERIVM NEGIDIVM HOMINEM DEPO-
 SVIT. 41. Intentio est ea pars formulae, qua actor
 desiderium suum concludit, uelut haec pars formulae:
 SI PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTER-
 TIVM X MILIA DARE OPORTERE; item haec: QVIDQVID
 PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FA-

---

1) agat V.   2) adcontrarium V.   3) fuerint V.
 4) estao V.   5) principio *Krueger*. praecipue V.   6) de-
 monstraretur V.

---

§ 38. *cf. supra* 1, 162. 3, 84. *D* 4, 5, 2, 1 (*Ulp.* 413).
 § 39. *de demonstratione et intentione cf. Schol. Bas.* 11,
 1, 7 (*p.* 560. 566 *ed. Heimb.*).
 § 40. *cf. Coll.* 2, 6, 2 (*Paul.* 882).
 § 41. *cf. Cic. pro Rosc. Com.* 4, 11. *Divin.* 17, 56. *in*
Verr. 2, 2, 12, 31. 3, 22, 55. 3, 28, 69. *Fest. v. parret p.* 233.
paret p. 221 (*Bruns* II⁶, 22). *Petron. Satir.* 137. *Theoph.* 4, 6, 6
(p. 420 *Ferr.*). *lex Rubr. c.* 20 (*Bruns* I⁶, 99) QVIDQVID PARET]
cf. infra 4, 131.

CERE OPORTERE; item haec: SI PARET HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM AVLI AGERII ESSE. 42. Adiudicatio est ea pars formulae, qua permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus adiudicare, uelut si inter coheredes familiae erciscundae agatur aut inter socios communi diuidundo aut inter uicinos finium regundorum. nam illic ita est: QVANTVM¹ ADIVDICARI OPORTET, IVDEX, Titio² ADIVDICATO. 43. Condemnatio est ea pars formulae, qua iudici condemnandi | absoluendive potestas 203 permittitur³, uelut haec pars formulae: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE; item haec: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DVMTAXAT X MILIA⁴ CONDEMNA. SI NON PARET⁵, ABSOLVITO; item haec: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO⁶ CONDEMNATO et reliqua, ut non adiciatur DVMTAXAT X MILIA.⁴ 44. Non tamen istae omnes partes simul⁷ inueniuntur; sed⁸ quaedam inueniuntur, quaedam non inueniuntur.⁹ certe intentio aliquando sola inuenitur¹⁰, sicut in praeiudicialibus formulis, qualis est, qua quaeritur, aliquis¹¹ libertus sit, uel quanta dos sit, et aliae complures; demonstratio autem et adiudicatio et condemnatio numquam¹² solae inueniuntur; nihil enim omnino *demonstratio*¹³ sine intentione uel condemna-

---

1) quantam(?) V. 2) *vix sanum*. tantum olim proposuit, postea reiecit Krueger. cui oportet Hu. 3) promittitur V.
 4) x milia suppl. Hu. 5) parret V. 6) x milia ins. V.
 7) in omnibus formulis add. Hu. propter iudicia divisoria.
 8) add. Mommsen: abesse potest una aliaue; item solae. 9) inueniunt V. 10) inuenit V. 11) num an quis? 12) nunquam V. 13) add. Boecking.

---

§ 42. cf. Ulp. 19, 16. I. 4, 6, 20. 4, 17, 4—6.

§ 43. cf. infra 4, 47—52; 57; 68; 73. lex Rubr. c. 20 (Bruns I⁶, 99).

§ 44. cf. supra 3, 123. Paul. 5, 9, 1. Schol. Basil. 8, 2, 35 (p. 372 ed. Heimb.). aliquis libertus] cf. I. 4, 6, 13 cum Theoph. (p. 424 Ferr.).

tione ualet; item condemnatio sine intentione uel adiudicatio sine demonstratione nullas¹ uires habet *et* ob id numquam solae inueniuntur.

45. Sed eas quidem formulas, in quibus de iure quaeritur, in ius conceptas uocamus, quales sunt, quibus intendimus nostrum esse aliquid ex iure Quiritium aut nobis dari oportere aut pro fure damnum *decidi oportere*; *sunt et* aliae, in² quibus iuris ciuilis intentio est. 46. Ceteras uero in factum conceptas uocamus, id est, in quibus nulla talis intentio³ concepta est, *sed* initio formulae nominato eo, quod factum est, adiciuntur⁴ ea uerba, per quae iudici damnandi absoluendique potestas datur; qualis est formula, qua utitur patronus⁵ contra libertum, qui eum contra edictum praetoris in
 204 ius uocauit.⁶ | nam in ea ita est: RECVPERATORES SVNT. SI PARET ILLVM PATRONVM AB ILLO [PATRONO] LIBERTO CONTRA EDICTVM ILLIVS PRAETORIS IN IVS VOCATVM ESSE, RECVPERATORES, ILLVM LIBERTVM ILLI

---

1) item condemnatio sine intentione uel adiudicatio sine demonstratione nullas *nos*; item condemnatio sine demonstratione uel intentione uel adiudicatione nullas V. *in vindicationibus et conductionibus, utique certi, condemnatio sine demonstratione ualet. de adiudicatione confer, quae Lenel dicit in Edicto p. 162 sq. de iudiciis divisoriiis.* 2) aliae in *cod. Augustod.*; *om. V. sunt et suppl. Krueger.* 3) intentionis V. 4) adiquitur V. 5) patronos V. 6) euocauit V.

---

§ 45. *cf. supra* 4, 41. pro fure damnum decidere] *cf. D.* 4, 4, 9, 2 (*Ulp.* 401). 13, 1, 7 *pr.* (*Ulp.* 2876). 47, 2, 46, 5 (*Ulp.* 2878).

§ 46. *cf. infra* 4, 60. I. 4, 6, 12. patronus contra libertum] *cf. infra* 4, 183; 187. I. 4, 16, 3. D. 2, 4, 4, 1 (*Ulp.* 259). 44, 7, 25, 1 (*Ulp.* 2383). x milia] *cf. D.* 2, 6, 2 (*Call.* 55). 2, 4, 12 (*Ulp.* 1366). 2, 4, 24 (*Ulp.* 264). de in ius uocando] *cf. D. tit.* 2, 5 (*si quis in ius vocatus non ierit*). 2, 6 (*in ius vocati ut eant*). 2, 7 (*ne quis eum qui in ius vocabitur vi eximat*). C. 2, 2 (*de in ius voc.*). uindicem] *cf. supra* 4, 21. *lex Rubr. c.* 21 (*Bruns* I⁶, 101). innumerabiles] *cf. Cic. divin.* 17, 56. *in Verr.* 2, 3, 22, 55; 28, 69.

PATRONO SESTERTIVM X MILIA¹ CONDEMNATE. SI NON PARET, ABSOLVITE. ceterae quoque formulae, quae sub titulo DE IN IUS VOCANDO propositae sunt, in factum conceptae sunt, uelut aduersus eum, qui in ius uocatus neque uenerit² neque uindicem dederit; item contra eum, qui ui exemerit eum, qui in ius uocaretur; et denique innumerabiles eius modi aliae formulae in albo proponuntur. 47. Sed ex quibusdam causis praetor et in ius et in factum conceptas formulas proponit, ueluti depositi et commodati. illa enim formula, quae ita concepta est: IVDIX ESTO. QVOD AVLVS AGERIVS APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTeam DEPOSVIT³, QVA DE RE AGITVR⁴, QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTET EX FIDE BONA, EIVS, IVDIX⁵, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO.⁶ SI NON PARET, ABSOLVITO, in ius concepta est. at illa formula, quae ita concepta est: IVDIX ESTO. SI PARET AVLVM AGERIVM APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTeam DEPOSVISSE EAMQVE DOLO MALO NVMERII NEGIDII AVLO AGERIO REDDITAM⁷ NON ESSE, QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM, IVDIX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO. SI NON PARET, ABSOLVITO, in factum concepta est. similes etiam commodati formulae sunt.

48. Omnium autem formularum, quae condem-

---

1) X milia V. V milia *Savigny*. de L milia cogitat *Lenel* *Edict.* p. 55. 2) ierit *Eisele*. 3) deposuisset V. 4) ita-git V. 5) iudex *Hu.* id. iud. V. 6) condemnato n.r. V. condemnato, nisi restituat *Hu.* 7) reddita V.

---

§ 47. cf. *infra* 4, 60. QVA DE RE AGITVR] cf. *Cic. pro Mur.* 13. 28. EAMQVE DOLO MALO] cf. *D.* 44, 2, 22 (*Paul.* 480).

§ 48. cf. *I.* 4, 6, 32. *D.* 42, 1, 13, 1 (*Cels.* 58). 4, 8, 21, 3 (*Ulp.* 457) 42, 1, 6, 1 (*Ulp.* 1456). 38, 1, 37, 6 (*Paul.* 933). sicut olim] qua de re *Gaius* in folio deperdito post p. 194 egisse videtur. cf. *supra* p. 338 not. 7.

nationem habent, ad pecuniariam aestimationem condemnatio¹ concepta est. itaque et si corpus aliquod
 205 petamus, | uelut fundum, hominem, uestem, *aurum*,
 t. s. argentum², iudex non ipsam rem condemnat eum, cum
 quo actum est, sicut olim fieri solebat, *sed* aestimata
 re pecuniam eum condemnat. 49. Condemnatio autem
 uel certae pecuniae in formula proponitur uel incertae.
 50. Certae pecuniae uelut in ea formula, qua certam
 pecuniam petimus; nam illic ima parte formulae ita
 est: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTER-
 TIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE.
 51. Incertae uero condemnatio pecuniae duplicem signi-
 ficationem habet. est enim una cum³ aliqua praefini-
 tione, quae uulgo dicitur cum taxatione, uelut si in-
 certum aliquid petamus; nam illic ima parte formulae
 ita est: *EIVS*, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO
 DVMTAXAT SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA⁴, SI NON
 PARET, ABSOLVE. uel incerta est et⁵ infinita, *uelut*
 si rem aliquam a possidente nostram esse petamus, id
 est, si in rem agamus uel ad exhibendum. nam illic
 ita est: QVANTI *EA RES* ERIT, TANTAM PECVNIAM,
 IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO⁶ CONDEMNA.
 SI NON PARET, ABSOLVITO. quid ergo est? iudex,
 si condemnet, certam pecuniam condemnare debet,
 etsi certa pecunia in condemnatione posita non sit.

---

1) condemnation V.   2) aurum argentum *Hu.* argu-
 mentum V.   3) quae V.   4) condemnet V.   5) est et]
 esset V.   6) Aulo Agerio *Goeschen.* eidem (?) V.

---

§ 49. *cf. supra* 4, 43. *Cic. in Verr.* 2, 3, 21, 53; 54.

§ 50. *cf. Cic. pro Rosc. Com.* 5, 14. *Quintil. Inst. orat.*
 4, 2, 6.

§ 51. *cf. supra* 3, 224. *Coll.* 2, 6, 1 (*Paul.* 882). *D.* 12,
 3, 9 (*Iav.* 60). 38, 1, 39, 1 (*Paul.* 1144). *C.* 8, 38 (39), 3 (*a.* 290).
 4, 49, 4 (*a.* 290). *I.* 4, 6, 32. *Cic. p. Tull.* 3, 7. *Fest. v.*
taxat p. 356 (*Bruns* II⁶, 44). *Quintil. Decl.* 13. *lex Rubr. c.* 20
 (*Bruns* I⁶, 99).

52. Debet autem iudex attendere, *ut* cum certae pecuniae condemnatio posita sit, neque maioris neque minoris summa posita condemnet, alioquin litem suam facit; item si taxatio posita sit, ne pluris¹ condemnet quam taxatum sit; alias enim similiter litem suam facit. minoris autem damnare | ei permissum est. at si etiam 206
| ————— *vv. 1½* ————— | qui formulam accipit, intendere debet, nec amplius —————
certa condemnatione constringi ————— |

————— *vv. 2* ————— | usque uelit.

53. Si quis intentione plus complexus fuerit², *causa cadit*, id est rem perdit, nec a praetore in integrum³ restituitur⁴, exceptis quibusdam casibus, in quibus praetor non patitur | ————— *vv. 2* ————— |

53^a. *Plus autem quattuor* | modis petitur: re⁵, tempore, loco, causa. re, uelut si quis pro x | milibus, quae ei debentur, xx milia petierit, aut si is, cuius | ex parte res esset, totam eam aut maiore ex parte suam | esse intenderit. 53^b. *Tempore*, uelut si in diem stipulatus | ante diem petierit. 53^c. *Loco*, uelut si, quod certo loco | dari promissum est, id alio loco sine commemoratio|ne eius loci petatur, uelut si is, qui ita stipulatus fuerit: EPHESI | DARE SPONDES? deinde Romae pure intendat

1) plures V.   2) fuit V.   3) integro V.   4) restituit V.   5) res V.

§ 52. *cf. Seneca de benef. 3, 7, 5. de clem. 2, 7, 3. litem suam facit] cf. I. 4, 5 pr. D. 44, 7, 5, 4 = 50, 13, 6 (Gai. 506). 5, 1, 15, 1 (Ulp. 650).*

§ 53. *cf. infra 4, 56; 68; 131. Paul. 1, 10 = Cons. 5, 4. Paul. 2, 5, 3. Fr. Vat. 52; 53 (Paul. 991. 992). Cons. 5. I. 4, 6, 33. D. 11, 1, 1 pr. (Call. 66). 7, 3, 1, 4 (Ulp. 2548). 16, 2, 4 (Paul. 1645). Plaut. Mostell. 3, 1, 123 = 632. Auct. ad Herenn. 1, 12, 22. Cic. de inv. 2, 19, 57. de orat. 1, 36, 166 sq. part. orat. 28, 99. pro Rosc. Com. 4, 11. Senec. ep. 48, 10. Quintil. Inst. orat. 3, 6, 69. Sueton. Claud. 14. Fest. v. litis p. 116 (Bruns II⁶, 12).*

§ 53^a. *cf. D. 6, 1, 8 (Paul. 238). Paul. 1, 13b, 5 = Cons. 5, 5.*

dari sibi oportere. | ————— *v. 1* ————— |

DARE MIHI OPORTERE ————— *vv. 2 $\frac{1}{2}$* ————— |

207 petere, id est non adiecto loco. 53^d. Causa plus peti-
tur, uelut si quis in intentione tollat electionem debi-
toris, quam is¹ habet obligationis iure, uelut si quis
ita stipulatus sit: SESTERTIVM X MILIA AVT HOMINEM
STICHVM DARE SPONDES? deinde alterutrum eorum [ex
his] petat; nam quamuis petat, quod minus est, plus
tamen petere uidetur, quia potest aduersarius interdum
facilius id praestare, quod non petitur. similiter si
quis genus stipulatus sit, deinde speciem petat, uelut
si quis purpuram stipulatus sit generaliter, deinde
Tyriam specialiter petat; quin etiam licet uilissimam
petat, idem iuris est propter² eam rationem, quam
proxime diximus. idem iuris est, si quis generaliter
hominem stipulatus sit, deinde nominatim aliquem
petat, uelut Stichum, quamuis uilissimum. itaque sicut
ipsa stipulatio concepta est, ita et intentio formulae
concipi debet. 54. Illud satis apparet in incertis for-
mulis plus peti non posse, quia cum certa quanti-
tas non petatur, sed QUIDQVID PARET aduersarium
DARE FACERE OPORTERE³ intendatur⁴, nemo potest
plus intendere. idem iuris est, et si in rem incertae
partis actio data sit, uelut talis⁵: QVANTAM PARTEM
PARET IN EO FVND0, QVO DE⁶ AGITVR, actoris ESSE.
quod genus actionis in paucissimis causis dari solet.
55. Item palam est, si quis aliud pro alio intenderit,

---

1) quam is *Goeschen.* quamuis V. 2) papp V.
3) oporteret V. 4) intendat V. 5) tales V. 6) quo de
Goeschen. quod V.

---

§ 54. *cf. Cic. pro Rosc. Com. 4, 11. Paul. 3, 8, 2. D. 6, 1, 76, 1 (Gai. 156). 5, 4, 1, 5 (Ulp. 538). 6, 1, 5 pr. (Ulp. 549). 10, 3, 8, 1 (Paul. 394).*

§ 55. *cf. I. 4, 6, 35 cum Theoph. (p. 440 Ferr.). D. 6, 1, 5, 5 (Ulp. 550). Frontin. de controv. agror. II (Gromat. latin. ed. Lachm. 43, 26). si cognitor cf. infra 4, 86.*

nihil eum periclitari eumque ex integro agere posse, quia nihil ante uidetur egisse, uelut si is, qui hominem Stichum | petere deberet, Erotem petierit, aut si quis 208 ex testamento dari¹ sibi oportere intenderit, cui ex stipulatu debebatur², aut si cognitor aut procurator intenderit sibi dari oportere. 56. Sed plus quidem intendere, sicut supra diximus, periculosum est; minus autem intendere licet. sed de reliquo intra eiusdem praeturam agere non permittitur; nam qui ita agit, per exceptionem excluditur, quae exceptio appellatur litis diuiduae. 57. At si in condemnatione³ plus positum⁴ sit, quam oportet, actoris quidem⁵ periculum nullum est; sed *reus*, cum iniquam formulam acceperit, in integrum restituitur, ut minuatur condemnatio. si uero minus positum fuerit, quam oportet, hoc solum consequitur *actor*, quod posuit; nam tota quidem res in iudicium deducitur, constringitur autem condemnationis fine, quam iudex egredi non potest. nec ex ea parte praetor in integrum restituit; facilius enim reis praetor succurrit quam actoribus. loquimur autem exceptis minoribus XXV annorum; nam huius aetatis hominibus in omnibus rebus lapsis praetor succurrit. 58. Si in demonstratione plus aut minus positum sit, nihil in iudicium deducitur, et ideo res in integro manet; et hoc est, quod dicitur falsa demonstratione rem non perimi. 59. Sed sunt, qui putant minus recte

1) dare V. 2) deberedebatur V. 3) condemnationem V.
4) positum *Hollweg*. petitem V. 5) qā V.

§ 56. supra] 4, 53. minus] *cf.* C. 3, 10, 1, 3 (*a.* 486 *vel* 487). exceptio litis diuiduae] *cf.* *infra* 4, 122.

§ 57. positum] *cf.* *infra* 4, 68. constringitur] *cf.* *supra* 4, 52a. D. 10, 3, 18 (*Iav.* 81). in integrum restituit] *cf.* *supra* 2, 163. 4, 53. *infra* 4, 125.

§ 58. *cf.* *supra* 4, 40; 55.

§ 59. *cf.* D. 19, 1, 33 (*Ulp.* 679). 13, 6, 17, 4 (*Paul.* 446). — 3, 3, 78, 1 (*Afr.* 57).

conprehendi, ut qui forte Stichum et Erotem emerit, recte uideatur¹ ita demonstrare: quod ego de te hominem Erotem emi, et si uelit, de Sticho alia formula iterum² agat, quia uerum est eum, | qui duos emerit, 209
t. s. singulos quoque emisse; idque ita maxime Labeoni³ uisum est. sed si is, qui unum emerit, de duobus egerit, falsum demonstrat. idem et in aliis actionibus est, uelut commodati et depositi. 60. Sed nos apud quosdam scriptum inuenimus in actione depositi et denique in ceteris omnibus, ex quibus damnatus unusquisque ignominia notatur, eum, qui plus quam oportet demonstrauerit, litem perdere, uelut si quis una re⁴ deposita duas pluresue se deposuisse demonstra- uerit, aut si is, cui pugno mala percussa est, in actione iniuriarum etiam aliam partem corporis⁵ percussam sibi demonstrauerit; quod an debeamus credere uerius esse, diligentius requiremus. certe cum duae sint depositi formulae, alia in ius concepta, alia in factum, sicut supra quoque notauimus, et in ea quidem formula, quae in ius concepta est, initio res, de qua agitur, demonstratorio modo designetur, deinde inferatur iuris intentio⁶ his uerbis: QUIDQVID OB EAM REM ILLVM ILLI DARE FACERE OPORTET, in ea⁷ uero, quae in factum concepta est, statim initio intentionis alio modo res, de qua agitur, designetur his uerbis: SI PARET ILLVM APVD ILLVM REM ILLAM DEPOSVISSE, dubitare non debemus, quin si quis in formula, quae in factum composita est, plures res designauerit, quam deposuerit, litem perdat, quia in intentione plus posu-

1) uidetur V. 2) iterum *Hu.* id V. 3) laticoni(?) V.
4) rei V. 5) corporalis V. 6) intentio *Boecking.* contentio V. 7) eam V.

§ 60. ignominia] *cf. infra* 4, 182. pugno mala percussa] *cf. Plaut. Asin.* 2, 2, 104 = 371. *Senec. de benef.* 2, 35, 2. iniuriarum] *cf. Coll.* 2, 6 (*Paul.* 882). *Suet. Vitell.* 7. supra] 4, 47. designetur] *cf. D.* 6, 1, 6 (*Paul.* 152). 47, 10, 7 *pr.* (*Ulp.* 1339). *Paul.* 2, 31, 22. *Cons.* 5, 2.

<i>isse uidetur.</i> ¹	210
	t. s.
	211
61. ²	t. s.
continetur, ut habita ratione eius, quod inuicem acto-	212
	t. s.

1) *sententiam Goeschen perfecit. in p. 210 et 211 fere nihil legi potuit. quid perierit, aestimari potest ex eo, quod iam in Iust. Inst. sequitur tit. de act. (4, 6): § 36. Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non semper solidum, quod nobis debetur, sed modo solidum consequimur, modo minus. ut ecce, si in peculium filii seruiue agamus; nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusue condemnatur; si uero minus inuenitur, hactenus condemnatur iudex, quatenus in peculio sit; quemadmodum autem peculium intellegi debeat, suo ordine proponemus (cf. infra § 72^a sq.). § 37. Item si de dote iudicio mulier agat, placet hactenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur; si minus, in tantum, quantum facere potest. propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur; nam ob impensas in res dotales factas marito retentio concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere liceat. § 38. Sed et si quis cum parente suo patronoue agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam aduersarius eius facere potest; idem est, si quis ex donatione sua conueniatur. § 39. Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur; namque ex aequo et bono habita ratione eius, quod inuicem actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnatur, sicut iam dictum est. § 40, quae pertinet ad bonorum cessionem, Iustinianus loco deductionis (§§ 65—68), quae item decoctorum condicionem spectat, posuisse et aliunde sumpsisse credendus est.*

2) *ad initium huius paragraphi cf. Inst. 4, 6, 30: In bonae fidei autem iudiciis libera potestas permitti uidetur iudici ex bono et aequo aestimandi, quantum actori restitui debeat. in quo et illud continetur, ut si quid inuicem actorem praestare oporteat, eo compensato in reliquum is, cum quo actum est, condemnari debeat.*

rem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnare. 62. Sunt autem bonae fidei iudicia haec: ex empto uendito, locato conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, fiduciae, pro socio, tutelae, rei uxoriae.¹ 63. Liberum est tamen iudici nullam omnino inuicem compensationis rationem habere; nec enim aperte formulae uerbis praecipitur; sed quia id bonae fidei iudicio conueniens uidetur, ideo officio eius contineri creditur. 64. Alia causa est illius actionis, qua argentarius experitur. nam is cogitur cum compensatione agere, et ea compensatio uerbis formulae exprimitur, adeo quidem, ut statim² ab initio compensatione facta minus intendat sibi dari³ oportere. ecce enim si sestertium⁴ x milia debeat Titio, atque ei xx debeantur, sic intendit: SI PARET TITIVM SIBI X MILIA DARE OPORTERE AMPLIUS

---

1) *verba inde a mandati usque ad rei uxoriae in V per errorem bis scripta sunt.* 2) statim *Hu.* itaque V, *vix recte lectum.* cf. *V. I. R. s. v.* ab p. 57, 6. 3) dare V.
4) *̄s. e.* V.

---

§ 62. cf. *I.* 4, 6, 28. *D.* 17, 2, 38 *pr.* (*Paul.* 1734). *Cic. top.* 17, 66. *de off.* 3, 17, 70 (*supra* p. 22). *de nat. deor.* 3, 30, 74. *ad Attic.* 6, 1, 15. *lex Rubr. c.* 20 (*Bruns* I⁶, 99). ex empto uendito] cf. *D.* 19, 1, 11, 1 (*Ulp.* 930). 21, 1, 31, 20 (*Ulp.* 1782). *Cic. de off.* 3, 16, 66. *Val. Max.* 8, 2, 1. locato conducto] cf. *C.* 4, 65, 17 (*a.* 290). negotiorum gestorum] cf. *D.* 44, 7, 5 (*Gai.* 506). 3, 5, 6 (*Paul.* 187). *C.* 2, 4, 3 (*a.* 223). 2, 18 (19), 18 (*a.* 293). mandati] cf. *D.* 44, 7, 5 (*Gai.* 506). 17, 1, 10, 3 (*Ulp.* 909). 17, 1, 59, 1 (*Paul.* 1480). depositi] cf. *supra* 4, 47. *D.* 16, 3, 31 (*Tryph.* 31). 16, 3, 1, 23 (*Ulp.* 895). fiduciae] cf. *Cic. de off.* 3, 15, 61. *ad fam.* 7, 12, 2. pro socio] cf. *D.* 17, 2, 52, 1 (*Ulp.* 922). 17, 2, 3, 3 (*Paul.* 493). rei uxoriae] cf. *Cic. de off.* 3, 15, 61.

§ 63. cf. *D.* 13, 6, 18, 4 (*Gai.* 208). 16, 2, 7, 1 (*Ulp.* 813). 3, 5, 7, 2 (*Ulp.* 353). 27, 4, 1, 4 (*Ulp.* 1034).

§ 64. cf. *D. tituli* 16, 2 *leges has:* 2 (*Iul.* 840). 4 (*Paul.* 1645). 5 (*Gai.* 213). 8 (*Gai.* 214). 15 (*Iav.* 82). 18 (*Pap.* 454). 21 (*Paul.* 1273).

QVAM IPSE TITIO DEBET. 65. Item bonorum emptor¹ cum deductione agere iubetur, *id est ut* in hoc solum aduersarius eius condemnetur, quod superest deducto eo, quod inuicem ei bonorum emptor defraudatoris nomine² debet. 66. Inter compensationem autem, quae argentario opponitur, et deductionem, quae obicitur bonorum emptori, illa³ differentia est, quod in compensationem⁴ hoc solum uocatur, quod eiusdem generis et naturae est; ueluti pecunia cum pecunia compensatur⁵, triticum cum tritico, uinum cum uino, adeo | ut quibusdam placeat⁶ non omni modo uinum cum 213 uino aut triticum cum tritico compensandum, sed ita si eiusdem naturae qualitatisque sit. in deductionem autem uocatur et quod non est eiusdem generis; itaque si⁷ pecuniam petat bonorum emptor, et inuicem frumentum aut uinum is debeat, deducto⁸ quanti id erit, in reliquum experitur. 67. Item uocatur in deductionem⁹ et id, quod in diem debetur; compensatur autem hoc solum, quod praesenti die debetur. 68. Praeterea compensationis¹⁰ quidem ratio in intentione ponitur; quo fit, ut si facta compensatione plus nummo uno intendat argentarius, causa cadat et ob id rem perdat. deductio uero ad condemnationem ponitur, quo loco plus petenti periculum non interuenit, utique bonorum emptore agente, qui licet de certa pecunia agat, incerti tamen condemnationem concipit.

---

1) bonorum emptor] debe(?) V. 2) nomini V. 3) illae(?) V.
 4) compensatione V. 5) compensetur V. 6) placet V.
 7) si uero V. *aliquid excidisse putat Krueger.* 8) deductioire(?) V. 9) deductione V. 10) compensitationis V.

---

§ 65. cf. *supra* 3, 78 sq.; 81. *Paul.* 2, 5, 3. *D. tit.* 16, 2 *leges has*: 10, 1—3 (*Ulp.* 1426). 12 (*Ulp.* 1441). 14 (*Iav.* 68). *D.* 17, 2, 28 (*Paul.* 723).

§ 66. cf. *Paul.* 2, 5, 3. *D.* 46, 8, 15 (*Paul.* 1206). *C.* 4, 34, 11 (*a.* 529).

§ 67. cf. *D.* 16, 2, 7 *pr.* (*Ulp.* 813).

69. Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorum familias seruorumque agitur¹, opus est, ut de hac actione et de ceteris, quae eorundem nomine in parentes dominosue dari solent, diligentius admoneamus. 70. In primis itaque si iussu patris dominiue negotium gestum erit, in solidum praetor actionem in patrem dominumue comparauit, et recte, quia qui ita negotium gerit, magis patris dominiue quam filii seruiue fidem sequitur.

214 71. Eadem ratione | comparauit duas alias actiones, exercitoriam et institutoriam.² tunc autem exercitoria locum habet, cum pater dominusue filium seruumue magistrum nauis³ praeposuerit et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus fuit⁴, [negotium] gestum erit. cum enim ea quoque res ex uoluntate patris dominiue contrahi uideatur, aequissimum esse uisum est in solidum *in eum actionem* dari; quin etiam licet extraneum quis⁵ magistrum nauis³ praeposuerit, siue seruum siue liberum, tamen ea praetoria actio in eum redditur. ideo autem exercitoria actio appellatur, quia exercitor uocatur is, ad quem cottidianus nauis quaestus peruenit. institutoria⁶ uero formula tum locum habet, cum quis tabernae aut cuilibet negotiationi filium seruumue aut quemlibet extraneum, siue seruum siue liberum, praeposuerit et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus est, contractum fuerit. ideo autem institutoria⁶ uocatur⁷, quia qui tabernae praepositus, institutor⁸ appel-

---

1) agitur *Inst.* agatur V.   2) institutoriam V.   3) nauis V.
 4) fuit] post fuit(?) V.   5) quis qua s V. *num* quis quasi?
 6) institutoria V.   7) uocat V.   8) institutor V.

---

§ 69. = I. 4, 7 pr. superius] *cf. ad § 60 notata.*
 § 70. = I. 4, 7, 1. *cf. D. tit. 15, 4. C. Th. tit. 2, 31. C. I. tit. 4, 26. D. 4, 4, 3, 4 (Ulp. 398).*
 § 71. *cf. I. 4, 7, 2. Paul. 2, 6; 8. D. tit. 14, 1. 14, 3. C. tit. 4, 25. D. 14, 6, 7, 11 (Ulp. 878).*

latur.¹ quae et ipsa formula in solidum est. 72. Praeterea tributoria quoque actio in patrem dominumue constituta est, cum filius seruusue² in peculiari³ merce sciente patre dominouue negotietur; nam si quid eius rei gratia cum eo contractum fuerit, ita praetor ius dicit, ut quidquid in his mercibus | ⁴erit, quodque inde ²¹⁵receptum erit, id inter (patrem) dominum(ue), si quid t. s. ei debetur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur; et quia ipsi (patri) domino(ue) distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem adcommodat, quae tributoria appellatur. 72^a. Praeterea introducta est actio de peculio deque eo, quod in rem (patris) domini(ue) uersum erit, ut quamuis sine uoluntate (patris) domini(ue) negotium gestum erit, tamen siue quid in rem eius uersum fuerit, id totum praestare debeat, siue quid non sit in rem eius uersum, id eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur. in rem autem domini uersum intellegitur, quidquid necessario in rem eius inpenderit seruus, ueluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius soluerit aut aedificia ruentia fulserit aut familiae frumentum emerit uel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. itaque si ex decem ut puta sestertiis, quae⁵ seruus tuus a Titio mutua⁶ accepit, creditori tuo quinque sestertia⁷ soluerit,

1) appellat V. 2) constituta est, cum filius seruusue bis scripta in V. 3) peculiari qui optio(?) V. peculiari cuiusuis pretii Hu. 4) quae sequuntur, cum in V p. 215 paene nihil legi potuerit, ab edd. paucis necessario additis vel mutatis ex Inst. suppleta sunt, satis tuto, quamquam breuius quaedam Gaium expressisse spatii ratio docet. 5) sestertiis quae] aureis, quos Inst. 6) mutuos Inst. 7) aureos Inst.

§ 72. = I. 4, 7, 3. cf. infra 4, 74. D. tit. 14, 4. 14, 3, 11, 7 (Ulp. 828). in peculiari merce sciente patre dominouue negotietur] cf. D. 15, 1, 27 pr. (Gai. 223).

§ 72^a. = I. 4, 7, 4. cf. Paul. 2, 9. D. tit. 15, 1. 15, 2. 15, 3. C. tit. 4, 26.

*reliqua*¹ uero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris uero quinque eatenus, quatenus in peculio sit. ex quo scilicet apparet, si tota² decem sestertia³ in rem tuam uersa⁴ fuerint, tota decem sestertia⁵ Titium consequi posse; licet enim una est formula⁶, qua de peculio deque eo, quod in rem (patris) domini(ue) uersum sit, agitur, tamen duas habet condemnationes. itaque iudex, apud quem ea formula⁷ agitur, ante dispicere solet, an in rem (patris) domini(ue) uersum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem (patris) domini(ue) uersum intellegatur aut non totum.

²¹⁶
t. s. 73. Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante deducitur, quod patri domine quique in eius potestate sit, a filio seruue debetur⁸, et quod superest, hoc solum peculium esse intellegitur. aliquando tamen id, quod ei debet filius seruusue, qui in potestate patris domine sit, non deducitur ex peculio, uelut si is, cui debet, in huius ipsius peculio sit. 74. Ceterum dubium non est, quin et is, qui iussu patris domine contraxit, cuique exercitoria uel institoria⁹ formula competit, de peculio aut de in rem uerso agere possit; sed nemo tam stultus erit, ut qui aliqua illarum actionum sine dubio solidum consequi possit, uel¹⁰ in difficultatem¹¹ se deducat probandi¹² habere peculium eum, cum quo contraxerit, exque eo peculio posse sibi satis fieri, uel id, quod persequitur, in rem patris domine uersum esse. 74^a. Is quoque, cui tributoria actio con-

---

1) reliquos *Inst.*   2) toti *Inst.*   3) aurei *Inst.*
 4) uersi *Inst.*   5) tota decem sestertia] totos decem aureos
Inst.   6) actio *Inst.*   7) actione *Inst.*   8) debet V.
 9) institutoria V.   10) uel aptius collocaretur post probandi.
 11) difficultate V.   12) probando V.

---

§ 74. cf. I. 4, 7, 5. supra 4, 73. D. 14, 4, 9, 1 (*Ulp.* 847).
 14, 5, 4, 5 (*Ulp.* 871).

§ 74^a. cf. D. 14, 4, 11 (*Gai.* 219). supra] § 72a i. f.

petit, de peculio uel de in rem uerso agere potest. sed huic sane plerumque expedit hac potius actione uti quam tributoria. nam in tributoria eius solius peculii ratio habetur, quod in his mercibus est, in quibus negotiatur filius seruusue quodque inde receptum erit, at in actione peculii¹, totius. et potest quisque tertia forte aut quarta uel etiam² minore parte peculii negotiari, maximam uero partem peculii in aliis³ rebus habere; longe magis, si potest adprobari id, quod *dederit qui* contraxit, in rem patris dominiue uersum esse, ad hanc actionem transire debet; nam, ut supra diximus, | eadem formula et de peculio et de in rem 217 uerso agitur.

75. Ex maleficio⁴ filiorum familias seruorumque, ueluti si furtum fecerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominiue aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere. erat enim iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisue damnosam esse. 76. Constitutae sunt autem noxales actiones aut legibus aut edicto praetoris: legibus, uelut furti lege XII tabularum, damni iniuriae lege⁵ Aquilia; edicto praetoris,

1) de peculio peculii *Krueger coll. Dig.* 14, 4, 11.

2) et V.   3) alii V   4) maleficiis *Inst. hic et* § 112; *sed maleficio est Gaianum: Dig.* 44, 7, 4.   5) uelut lege V.

§ 75. = *I.* 4, 8 *pr.*; 2 *fin.* *cf. supra* 1, 140. *Paul.* 2, 31, 7. *D.* 9, 4, 1 (*Gai.* 72). 9, 4, 21 *pr.* (*Ulp.* 680). *C.* 3, 41, 2 (*a.* 239). *Fest. v. noxia p.* 174 (*Bruns II*⁶, 17). *Quint. Decl.* 4, 5. erat enim iniquum] *cf. D.* 47, 2, 62 (61), 5 (*Afr.* 110). 9, 4, 2 *pr.* (*Ulp.* 619). 39, 2, 7, 1 (*Ulp.* 1272). 2, 10, 2 (*Paul.* 155).

§ 76. = *I.* 4, 8, 4. lege XII tab.] 12, 2 (*Bruns I*⁶, 38). *cf. D.* 50, 16, 238, 3 (*Gai.* 445). 9, 4, 2, 1 (*Ulp.* 619). damni iniuriae] *cf. D.* 9, 2, 27, 11 = *Coll.* 12, 7, 9 (*Ulp.* 623). *D.* 9, 4, 19 *pr.* (*Paul.* 370; *cf.* 368; 369; 371—373). iniuriarum] *cf. D.* 47, 10, 17, 3 *sq.* (*Ulp.* 1360). ui bonorum raptorum] *cf. D.* 47, 8, 2 *pr.* (*Ulp.* 1310; *cf.* 1317).

uelut iniuriarum et ui bonorum raptorum. 77. Omnes autem noxales actiones caput¹ sequuntur. nam si filius tuus seruusue noxam commiserit, quamdiu in tua potestate est, tecum est actio; si in alterius potestatem peruenerit, cum illo incipit actio esse; si sui iuris coeperit esse, directa actio cum ipso est, et noxae deditio extinguitur. ex diuerso quoque directa actio noxalis esse incipit. nam si pater familias noxam commiserit et is² se in adrogationem³ tibi dederit aut seruus tuus esse coeperit, *quod* quibusdam casibus accidere primo commentario tradidimus, incipit tecum noxalis actio esse, quae ante directa fuit. 78. Sed si filius patri aut seruus domino noxam commiserit, nulla actio nascitur. nulla enim omnino inter me et eum, qui in potestate mea est, obligatio nasci potest; ideoque et
 218 si in alienam | potestatem peruenerit aut sui iuris esse coeperit, neque cum ipso neque cum eo, cuius nunc in potestate est, agi potest. unde quaeritur, si alienus seruus filiusue noxam commiserit mihi et is postea in mea esse coeperit potestate, utrum intercيدات actio an quiescat. nostri praeceptores intercідere putant, quia in eum casum deducta sit, in quo ab initio⁴ consistere non potuerit, ideoque licet exierit de mea po-

---

1) capita V. 2) his V. 3) adrogatione V. 4) ab initio] actio(?) V. cf. *Dig.* 5, 1, 11. 13, 6, 1, 2. 30, 41, 2. 47, 2, 17, 1.

---

§ 77. = *I.* 4, 8, 5. cf. *Paul.* 2, 31, 8; 9. *D.* 9, 4, 43 (*Pomp.* 191). 13, 6, 21, 1 (*Afr.* 107). 47, 2, 62 (61) *pr.* (*Afr.* 110). 9, 4, 20 (*Gai.* 186). 9, 1, 1, 12 (*Ulp.* 608). 9, 4, 2, 1 (*Ulp.* 619). 16, 3, 1, 18 (*Ulp.* 893). 47, 1, 1, 2 et 47, 2, 41, 2 (*Ulp.* 2868). 47, 10, 17, 7 (*Ulp.* 1360). 2, 9, 2 *pr.* (*Paul.* 153). 4, 5, 7, 1 (*Paul.* 222). 47, 2, 18 (*Paul.* 1792). *C.* 3, 41, 1 (*a.* 223). 4, 14, 4 (*a.* 238). *Nov. Maiorian.* 7, 11. primo commentario] § 160.

§ 78. cf. *I.* 4, 8, 6. *D.* 47, 2, 65 (64) (*Ner.* 7). 9, 4, 37 (*Tryph.* 54). 47, 2, 17 (*Ulp.* 2735). 47, 2, 16 (*Paul.* 1773). 47, 2, 18 (*Paul.* 1792). *C.* 4, 14, 6 (*a.* 293).

testate, agere me non posse. diuersae scholae auctores, quamdiu in mea potestate sit, quiescere actionem putant, quia¹ ipse mecum agere non possum, cum uero exierit de mea potestate, tunc eam resuscitari.

79. Cum autem filius familias ex noxali causa mancipio datur, diuersae scholae auctores putant ter eum mancipio dari debere, quia lege XII tabularum cautum sit, *ne aliter filius de potestate patris*² exeat, quam si ter fuerit mancipatus; Sabinus et Cassius ceterique nostrae³ scholae auctores sufficere unam mancipationem crediderunt et illas⁴ tres legis XII tabularum ad uoluntarias mancipationes pertinere.

80. Haec ita de his personis, quae in potestate sunt, siue ex contractu siue ex maleficio earum *controversia*⁵ sit.⁶ quod uero ad eas personas, quae in manu mancipioe sunt, ita ius dicitur, ut cum ex *contractu* earum agatur⁷, nisi ab eo, cuius iuri subiectae sint, in solidum defendantur, bona, quae earum futura forent, si eius iuri⁸ subiectae non essent, ueneant. sed cum rescissa *capitis deminutione cum iis*⁹ imperio continenti iudicio | agitur¹⁰, —

219
t. s.

1) quae V.

2) ne—patris *suppl.* Goeschen.

3) nostris V.

4) illam(?) V.

5) inomisia(?) V *ex lect.*

Bluhm.

6) esset V.

7) ageretur V.

8) iure V.

9) (rescissa) capitis—iis *suppl.* Hu.

10) *initium paginae*

Hu. sic supplevit: si aduersus eam actionem non defendantur, etiam cum ipsa muliere, dum in manu est, agi potest, quia tum tutoris auctoritas necessaria non est.

“*haec fortasse (nam in p. 219 nihil paene praeter paucula quaedam et incerta legi potuit) ea statim exceperunt, quae habet Inst. 4, 8 pr., sed tantum haecce:* ‘Animalium nomine, quae ratione carent, si qua lasciuiam aut feruore aut feritate pauperiem fecerint, noxalis

§ 79. *cf. supra* 1, 140sq.; 132; 135. D. 43, 29, 3, 4 (Ulp. 1616).

§ 80. *cf. supra* 3, 84. 4, 38.

220 ————— 81. *Quid*¹ | *ergo est?*² etiamsi **, de
t. s. qua re modo diximus, quoque non permissum fuerit
ei mortuos homines dedere, tamen et si quis eum de-
derit, qui fato suo uita excesserit, aequae liberatur.²

82. Nunc admonendi sumus agere nos aut nostro
nomine aut alieno, ueluti cognitorio, procuratorio, tu-
torio, curatorio, cum olim, quo tempore legis actiones
in usu fuissent, alieno nomine agere non liceret, prae-
terquam³ ex certis⁴ causis. 83. Cognitor autem certis

actio lege XII tabularum prodita est. quae animalia si noxae
dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex XII tab.
scripta est.' non etiam cetera, quae ibi sequuntur, quae aliunde
assuta esse constat. Gaius contra post haec dixisse videtur illud
omnium noxalium actionum commune esse, quod si servus vel
animal ante litis contestationem mortuum sit, noxalis actio ex-
stinguatur (Dig. 9, 1, 1, 13. 9, 4, 39, 4. 9, 4, 26, 4). aliud iuris
esse, si post litis contestationem rei culpa moriatur (Dig. 9, 4, 16.
9, 2, 37, 1), quo casu ne mortuum quidem hominem noxae dare
ei licere. plane si is ab alio occidatur, aequum visum esse, ut
iudex, si reus actione, quam adversus illum ipse apiscitur, actori
cedere paratus sit, eum absolvat (Dig. 9, 1, 1, 16). reliqua
paginae pars fortasse controversiam tractabat nobis incognitam,
si animal noxium sine cuiusquam culpa post litem contestatam
periisset, utrum reus simpliciter an (quod verius sit) tum, si
quod inde superesset, noxae daret, liberaretur; eoque spectat § 81,
ad quam cf. Liv. 8, 39, 15. Zonar. 7, 26, 10." Hu. revera
Gaium egisse de pauperie et de noxali actione servi filiique
nomine proposita et de servorum filiorumque etiam mortuorum
noxae deditione confirmatur codice Augustodunensi § 81 sq.

1) suppl. Hu.

2) liberat V.

3) propequam V.

4) ex certis Mommsen. exceptis V.

§§ 82—102. cf. Paul. 1, 2; 3. Fr. Vat. 317—341.

§ 82. = I. 4, 10 pr. cum olim etc.] cf. D. 50, 17, 123 pr.
(Ulp. 488). C. 7, 1, 3 (Diocl. et Maximian.). certis causis] cf.
Cato ap. Fest. ep. v. vindiciae p. 376 (Bruns II⁶, 48). supra
4, 14. Fr. Vat. 324 (Ulp. 328). Liv. 3, 45, 2. Donat. ad
Terent. Adelph. 2, 1, 40.

§ 83. cf. Fr. Vat. §§ 318 sq. (Ulp. 302. 307). 329 (Pap.
409). Interpr. ad Cod. Th. 2, 12, 7. Fest. ep. v. cognitor p. 57
(Bruns II⁶, 5). Cic. pro Rosc. Com. 18, 53. Hor. sat. 2, 5, 38.
Ovid. Amor. 1, 12, 24. Liv. 39, 5, 2. Schol. Cic. divin. 4, 11

uerbis in litem coram aduersario substituitur. nam actor ita¹ cognitorem dat: QVOD EGO A TE² uerbi gratia FVNDVM PETO, IN EAM REM LVCIVM TITIVM TIBI COGNITOREM DO; aduersarius ita: QVIA TV A ME FVNDVM PETIS, IN EAM REM TIBI PVBLIVM MEVIVM COGNITOREM DO. potest, ut actor ita dicat: QVOD EGO TECVM AGERE VOLO, IN EAM REM COGNITOREM DO; aduersarius ita: QVIA TV MECVM AGERE VIS, IN EAM REM COGNITOREM DO; nec interest, praesens an absens cognitor detur. sed si absens datus fuerit, cognitor ita erit, si cognouerit et suscepit officium cognitoris. 84. Procurator uero nullis certis uerbis in litem substituitur, sed ex solo mandato et absente et ignorante aduersario constituitur; quin etiam sunt, qui putant eum quoque procuratorem uideri, cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat ad negotium et caueat ratam rem dominum habiturum; quamquam et ille, cui mandatum est, plerumque satisfacere debet, quia saepe mandatum initio litis in obscuro est et ²²¹ postea apud iudicem ostenditur.³ 85. Tutores autem et curatores quemadmodum constituantur, primo commentario rettulimus. 86. Qui autem alieno nomine

---

1) ita *Goeschen.* ii V.   2) quod ego a te *Goeschen.*
 qegeatē V.   3) quia—ostenditur *glossema esse putat Eisele,*
Cognitur p. 143 sq.

---

p. 104 Bait. (Bruns II⁶, 72). Schol. Ambros. in Cic. Cat. p. 370. Gloss. lat.-graec. 102, 49 Goetz: cognitor ἐνδίκος. Isid. diff. 1, 123. agere uolo] cf. D. 46, 8, 15 (Paul. 1206).

§ 84. *cf. I. 4, 10, 1. Paul. 1, 3. Fr. Vat. 112 (Paul. 1519). 333 (Pap. 733). Cons. 3. D. 3, 3, 1 pr. (Ulp. 320). 46, 7, 3, 2 (Ulp. 1704). C. Th. 2, 12, 3 (a. 382). C. I. 2, 56 (57), 1 (a. 294). Cic. pro Caec. 20, 57. Brut. 4, 17 sq. top. 10, 42. Senec. de benef. 4, 12, 3. Ps.-Ascon. ad Cic. divin. 4, 11 (Bruns II⁶, 72). Isid. orig. 9, 3, 8. 9, 4, 35.*

§ 85. = *I. 4, 10, 2. cf. supra 1, 144 sq.*

§ 86. *cf. supra 4, 55. C. 2, 12 (13), 9 (Imp. Alex.?). Theoph. 4, 10, 2 (p. 458 Ferr.). Cic. pro Rosc. Com. 18, 53 sq.*

agit, intentionem quidem ex persona domini sumit, condemnationem autem in suam personam conuertit. nam si uerbi gratia L. Titius pro P.¹ Meuius agat, ita formula concipitur: SI PARET NVMERIVM NEGIDIVM PVBLIO MEVIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM LVCIO TITIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNARE. SI NON PARET, ABSOLVE; in rem quoque si agat, intendit: PVBLII MEVII² REM ESSE EX IVRE QVIRITIVM, et condemnationem in suam personam conuertit. 87. Ab aduersarii quoque parte si interueniat aliquis, cum quo actio constituitur, intenditur dominum DARE OPORTERE, condemnatio autem in eius personam³ conuertitur, qui iudicium acceperit; sed cum in rem agitur, nihil in intentione facit eius persona, cum quo agitur, siue suo nomine siue alieno aliquis iudicio interueniat; tantum enim intenditur rem⁴ actoris esse.

88. Videamus nunc, quibus ex causis is, cum quo agitur, uel hic, qui agit, cogatur⁵ satisdare. 89. Igitur si uerbi gratia in rem tecum agam⁶, satis mihi dare⁷ debes; aequum enim uisum est te⁸ ideo⁹, quod interea tibi rem, quae an ad te pertineat dubium est¹⁰, possidere conceditur, cum satisfactione mihi¹¹ cauere, ut si uictus sis nec rem¹² ipsam restituas nec litis aestimationem sufferas, sit mihi potestas aut tecum agendi
 222 aut cum sponsoribus | tuis. 90. Multoque magis debes satisdare mihi, si alieno nomine iudicium accipias.

---

1) pro P.] pl. V.   2) PVBLII MEVII] pl. uti V.   3) persona V.   4) res V.   5) agit cogatur *Lachmann.* agat V.
 6) agat V.   7) dari V.   8) *add. Goeschen.*   9) ideo *Hu.*
 de eo V.   10) est *Goeschen.* eius V.   11) satisfactione
 mihi *Goeschen.* satisfactionem V.   12) nec rem *Inst.* rem
 nec V.

---

§ 87. cf. *Fr. Vat.* 340, 1 ab *Hu.* restitutum.

§ 89. cf. *I.* 4, 11 pr. *Paul.* 1, 11, 1.

§ 90. cf. *I.* 4, 11 pr. *Fr. Vat.* 317 (*inc. fr.* 22). *D.* 3, 3, 53 (*Ulp.* 1392).

91. Ceterum cum in rem actio duplex sit, aut enim per formulam petitoriam agitur¹ aut per sponsionem, si quidem per formulam petitoriam agitur, illa stipulatio locum habet, quae appellatur IVDICATVM SOLVI, si uero per sponsionem, illa, quae appellatur PRO PRAEDE LITIS ET VINDICIARVM. 92. Petitoria autem formula haec est, qua actor intendit rem suam esse. 93. Per sponsionem uero hoc modo agimus: prouocamus aduersarium tali sponsione: SI HOMO, QVO DE AGITVR, EX IVRE QVIRITIVM MEVS EST, SESTERTIOS XXV NVMMOS² DARE SPONDES? deinde formulam edimus, qua³ intendimus sponsionis summam nobis dari⁴ oportere; qua formula ita demum uincimus, si probauerimus rem nostram⁵ esse. 94. Non tamen haec summa sponsionis exigitur. non enim poenalis est, sed praeiudicialis, et propter hoc solum fit, ut per eam de re iudicetur; unde etiam is, cum quo agitur¹, non restipulatur.⁶ ideo autem appellata est PRO PRAEDE LITIS VINDICIARVM stipulatio, quia in locum praedium successit, quia⁷ olim, cum lege agebatur, pro lite et uindiciis, id est pro re et fructibus, a possessore⁸ petitori dabantur praedes. 95. Ceterum si

---

1) agit V.   2) xxv nummos] xx·unū·mor' V.   3) quia V.
 4) dare V.   5) nostra V.   6) restipulat V.   7) qui V.
 8) possessoris V.

---

§§ 91—93. cf. *supra* 4, 1; 16. *Fr. Vat.* 336 = *Cons.* 3 = *Paul.* 1, 3, 4. *Valer. Prob.* 5, 22; 23 (*supra* p. 88). *Cic. Verr.* 1, 45, 115; 116. 2, 12, 31. formulam petitoriam] cf. *I.* 4, 15, 4. *D.* 6, 1, 36 pr. (*Gai.* 153). IVDICATVM SOLVI] cf. *I.* 4, 11 pr. *D.* 4, 3, 39 (*Gai.* 364). 46, 7, 6 (*Ulp.* 1707). 46, 7, 9 (*Ulp.* 479). *C.* 2, 56 (57), 1, 3 (a. 294). PRO PRAEDE L. E. V.] cf. *Paul.* 5, 9, 2. *D.* 46, 1, 33 (*Ulp.* 1706). 5, 3, 5 pr. (*Ulp.* 478). 46, 7, 11 (*Paul.* 809). 46, 5, 2, 2 (*Paul.* 803).

§ 94. cf. *supra* 4, 13; *infra* 4, 165. *Cic. p. Quinct.* 8, 30.

§ 95. centumuiros] cf. *supra* 4, 31. per legis actionem] cf. *Cic. Verr.* 2, 1, 45, 115. *de orat.* 1, 38, 175. *Valer. Prob.* 5, 15 (*supra* p. 88).

apud centumuiros agitur, summam sponsionis non per formulam petimus, sed per legis actionem sacramento * * * reo¹ prouocato; eaque sponsio sestertiorum CXXV
 223 nummum fieri solet² | propter legem Crepereiam.³
 96. Ipse autem, qui in rem agit, si suo nomine agat, satis non dat. 97. Ac nec si per cognitorem quidem agatur⁴, *ulla*⁵ satisfactio uel ab ipso uel a domino desideratur. cum enim certis et quasi sollemnibus uerbis in locum domini substituatur cognitor, merito domini loco habetur. 98. Procurator uero si agat, satisfactio iubetur⁶ ratam rem dominum habiturum. periculum enim est, ne iterum dominus de eadem re experiatur; quod periculum *non* interuenit, si per cognitorem actum fuerit, quia de qua re quisque per cognitorem⁷ egerit, de ea non magis amplius actionem habet, quam si ipse egerit. 99. Tutores et curatores eo modo, quo et procuratores, satisfactio debere uerba edicti faciunt; sed aliquando illis satisfactio remittitur. 100. Haec ita, si in rem agatur; si uero in personam, ab actoris quidem parte, quando satisfactio debeat, quaerentes eadem repetemus, quae diximus in actione, qua in rem agitur. 101. Ab eius uero parte, cum quo

---

1) possessore *Unterholzner*.   2) fieri solet *lectio incerta*.
 3) *Creperiam*(?) V.   4) agat V.   5) *nulla*(?) V.   6) iubet V.
 7) *uerba actum—cognitorem bis scripta in V.*

---

§ 96. = *I.* 4, 11 *pr.*
 § 97. *cf. supra* 4, 83. *Fr. Vat.* 317 (*inc. fr.* 22). *C.* 2, 56 (57), 1 (*a.* 294).
 § 98. *cf. I.* 4, 11 *pr.* *Fr. Vat.* 333 (*Pap.* 733). 336 = *Paul.* 1, 3, 4. *Consult.* 3. *D.* 46, 8, 22, 8 (*Iul.* 734). 3, 3, 33, 3 (*Ulp.* 333). 3, 3, 39, 1 (*Ulp.* 336). 44, 2, 11, 7 (*Ulp.* 1670).
 § 99. = *I.* 4, 11 *pr.* *cf. Theoph. ad h. l.* (*p.* 459 *Ferr.*). uerba edicti] *cf. D.* 3, 3, 33, 3 (*Ulp.* 333). remittitur] *cf. D.* 26, 7, 23 (*Ulp.* 337). *C.* 5, 37, 13 (*a.* 243). 5, 37, 28, 3 (*a.* 531).
 § 100. = *I.* 4, 11, 1. *cf. supra* 4, 96.
 § 101. *cf. I.* 4, 11, 1; 5. *Fr. Vat.* 317 (*inc. fr.* 22). 336 = *Paul.* 1, 3, 4. *D.* 3, 3, 46, 2 (*Gai.* 84). 46, 7, 10 (*Mod.* 111).

agitur, si quidem alieno nomine¹ aliquis interueniat, omni modo satisfacere debet, quia nemo alienae rei sine satisfactione defensor idoneus intellegitur; sed si quidem cum cognitore agatur, dominus satisfacere iubetur, si uero cum procuratore, ipse procurator. idem et de tutore et de curatore iuris est. 102. Quod si proprio nomine aliquis iudicium aliquid² accipiat | in per- 224 sonam, certis ex causis satisfacere solet, quas ipse praetor significat. quarum satisfactionum duplex causa est; nam aut propter genus actionis satisfacitur³ aut propter personam⁴, quia suspecta sit⁵: propter genus actionis, uelut iudicati dependensue aut cum de moribus mulieris agitur⁶; propter personam, uelut si cum eo agitur, qui decoxerit cuiusue bona a creditoribus possessa proscriptae sunt, siue cum eo herede agatur, quem praetor suspectum aestimauerit.

103. Omnia autem iudicia aut legitimo iure consistunt aut imperio continentur.⁷ 104. Legitima sunt

1) nomen V.

2) *om. Inst.*

3) satisfacere V.

4) propter personam] pro persona V.

5) *verba* propter genus—suspecta sit *bis scripta in* V.

6) agitur V.

7) continentur V.

50, 17, 166 (*Paul.* 627). *Cic. pro Quinct.* 7, 29. *in Verr.* 2, 2, 24, 60.

§ 102. *cf. I.* 3, 11, 1. *Fr. Vat.* 336 = *Paul.* 1, 3, 5. *lex Iul. municip.* 113sq. (*Bruns* I⁶, 110). iudicati dependensue] *cf. supra* 4, 25. *infra* 4, 186. de moribus] *cf. Ulp.* 6, 9; 12. *D.* 24, 3, 15, 1 (*Paul.* 1766). *C. Th.* 3, 13, 1 (*a.* 349). *C. I.* 5, 17, 11, 2 (*a.* 533). 5, 13, 1, 5 (*a.* 530). qui decoxerit] *cf. lex Iul. municip. v.* 114. 115 (*Bruns* I⁶, 111). de roce decoquere *cf. Cic. Phil.* 2, 18, 44. *Val. Max.* 6, 9, 12. *Plin. n. h.* 33, 133. *Senec. ep.* 36, 5. cuiusue bona] *cf. supra* 3, 79. *D.* 42, 5, 33, 1 (*Ulp.* 2371). *Cic. pro Quinct.* 8, 30sq. *lex Iul. munic. v.* 116. 117 (*Bruns* I⁶, 111). siue cum eo] *cf. D.* 42, 5, 31 (*Ulp.* 2265).

§ 103. *cf. supra* 1, 184. 3, 181. 4, 80. *Ulp.* 11, 27. *Cic. pro Flacc.* 21, 50.

§ 104. intra—miliarium] *cf. Liv.* 3, 20, 7. *Dio Cass.* 51, 19, 6. lege Iulia] *cf. supra* 4, 30. *Gell.* 14, 2. anno et sex m.] *cf. Tac. ann.* 6, 16. litem mori] *cf. D.* 46, 8, 8, 1 (*Ven.* 72).

iudicia, quae in urbe Roma uel intra¹ primum urbis Romae miliarium inter omnes ciues Romanos sub uno iudice accipiuntur; eaque e lege Iulia iudiciaria, nisi in anno et sex mensibus iudicata fuerint, expirant. et hoc est, quod uulgo dicitur e lege Iulia litem anno et sex mensibus mori. 105. Imperio uero continentur recuperatoria² et quae sub uno iudice accipiuntur interueniente peregrini persona iudicis aut litigatoris; in eadem³ causa sunt, quaecumque extra primum urbis Romae miliarium tam inter ciues Romanos⁴ quam inter peregrinos accipiuntur. ideo autem imperio contineri iudicia dicuntur, quia tamdiu ualent, quamdiu is, qui ea praecepit, imperium habebit. 106. Et si quidem imperio continenti iudicio actum⁵ fuerit, siue in rem
 225 siue in personam, siue ea formula, quae in factum concepta est, siue ea, quae in ius habet intentionem, postea nihilo minus ipso iure de eadem re agi potest; et ideo necessaria est exceptio rei iudicatae uel in

---

1) inter(?) V. 2) recuperatoriae V. 3) eadem *Goeschen.*
 ea V. 4) ciues Romanos] c. Romanum V. 5) proactum V.

44, 3, 2 (*Marcell.* 76). 5, 1, 32 (*Ulp.* 2048). 42, 8, 3, 1 (*Ulp.* 1451). 46, 5, 10 (*Ulp.* 2403). 4, 3, 18, 4 (*Paul.* 209). 9, 2, 30, 1 (*Paul.* 365). 46, 7, 2 (*Paul.* 789).

§ 105. recuperatoria] *cf. Fest. ep. v. recipratio p. 274* (*Bruns* II⁶, 31). *infra* 4, 109; 141; 185. *D.* 42, 1, 36; 38 (*Paul.* 266. 267). *Plaut. Rud.* 5, 1, 2 = 1282. *Cic. div.* 17, 56. *in Verr.* 2, 3, 11, 27 sq. 2, 3, 28, 69. *pro Tull.* 3, 7 sq. *pro Caec.* 1, 3 sq. *pro Flacco* 4, 11. 20, 47. *Liv.* 26, 48. 43, 2, 3. *Cic. de inv.* 2, 20, 60. *Plin. ep.* 3, 20, 9. *Suet. Ner.* 17. *Vesp.* 3. *Domit.* 8. *Tac. ann.* 1, 74. *Gell.* 20, 1, 13 (*supra* p. 60; 100). *B. G. U.* 611. *lex Lat. tab. Bant.* 4 (*Bruns* I⁶, 53). *lex agr.* 30 sq. (*Bruns* I⁶, 80). *lex Iul. agr. c.* 55 (*Bruns* I⁶, 97). *fragm. Atest. l.* 15 (*Bruns* I⁶, 103). *lex Urson. c.* 95 (*Bruns* I⁶, 131). *edict. de aquaed. Venafr. l.* 66 (*Bruns* I⁶, 240). *colleg. aquae l.* 22 (*Bruns* I⁶, 352). interueniente peregrini persona] *cf. Cic. pro Flacco* 21, 50. *in Verr.* 2, 2, 13, 32. *quamdiu etc.] cf. D.* 2, 1, 13 (*Ulp.* 2983). 5, 1, 49, 1 (*Paul.* 1458).

§ 106. *cf. supra* 3, 181. *infra* 4, 121; 123. *C.* 2, 26 (27), 1 (*a.* 231). *Cic. de orat.* 1, 37, 168.

iudicium deductae. 107. Si¹ uero legitimo iudicio in personam actum sit ea formula, quae iuris ciuilis habet intentionem, postea ipso iure de eadem re agi non potest, et ob id exceptio superuacua est; si uero uel in rem uel in factum actum fuerit, ipso iure nihilo minus postea agi potest, et ob id exceptio necessaria est rei iudicatae uel in iudicium deductae. 108. Alia causa fuit olim legis actionum. nam qua de re actum semel erat, de ea postea ipso iure agi non poterat; nec omnino ita, ut nunc, usus erat illis temporibus exceptionum. 109. Ceterum potest ex lege quidem esse iudicium, sed legitimum non esse; et contra ex lege non esse, sed legitimum esse. nam si uerbi² gratia ex lege Aquilia uel Ollinia³ uel Furia in prouinciis agatur, imperio continebitur iudicium; idemque iuris est, et si Romae apud recuperatores agamus uel apud unum iudicem interueniente peregrini persona; et ex diuerso si ex ea causa, ex qua nobis edicto praetoris datur actio, Romae sub uno iudice inter omnes ciues Romanos accipiatur iudicium, legitimum est.

110. Quo loco admonendi sumus eas quidem actiones, quae ex lege senatusue consultis proficiscuntur, perpetuo solere praetorem accommodare, | eas uero, 226 quae ex propria ipsius iurisdictione pendent, plerumque intra⁴ annum dare. 111. Aliquando tamen *et per-*

---

1) at(?) V.   2) uerbis V.   3) fortasse corruptum.
4) inter(?) V.

---

§ 108. *cf. supra* 4, 11; 30. *Cic. de domo* 29, 78. — *Terent. Phorm.* 2, 3, 56 sq. = 403. 2, 3, 72 = 419. *Cic. Lael.* 22, 85. *Donat. ad Adelph.* 2, 2, 24 = 233. *Andr.* 3, 1, 7 = 465. *Eunuch.* 1, 1, 9 = 54. *Serv. ad Aen.* 2, 424. *Quintil. Inst. orat.* 7, 6, 4. *Decl.* 266.

§ 109. ex lege Aquilia] *cf. supra* 4, 37. 3, 210 sq. Furia] *cf. supra* 3, 121.

§§ 110. 111. *cf. I.* 4, 12 *pr. cum Theophilo* (p. 462 Ferr.). *D.* 4, 9, 7, 6 (*Ulp.* 629). 44, 7, 35 (*Paul.* 34). 40, 12, 24 *pr.*

*petuo eas dat, uelut quibus*¹ *imitatur ius legitimum, quales sunt eae, quas bonorum*² *possessoribus ceterisque, qui heredis loco sunt, accommodat.*² *furti quoque manifesti actio, quamuis ex ipsius praetoris iurisdictione proficiscatur*³, *perpetuo datur; et merito, cum pro capitali poena pecuniaria constituta sit.*⁴

112. Non omnes *autem*⁵ actiones, quae in aliquem aut ipso iure *competunt* aut a praetore dantur, etiam in heredem aequae⁶ *competunt* aut dari solent. est enim certissima iuris regula ex maleficiis poenales actiones in heredem nec *competere* nec dari *solere*, uelut furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuria. sed heredi * * * dem⁷ [uidelicet actoris] huiusmodi actiones *competunt* nec *denegantur*, excepta iniuriarum actione et si qua alia similis inueniatur actio. 113. Aliquando tamen *etiam* ex contractu actio neque heredi neque in heredem *competit*. nam adstipulatoris heres

---

1) et—quibus *suppl.* Hu.   2) *suppl. ex Inst.*   3) ***
 proficiscatur V.   4) sint V.   5) *suppl. Polenaar ex Inst.*
 6) eaque(?) V.   7) *num eiusdem?*

(*Paul.* 646). *C. Th.* 4, 14, 1 = *C. J.* 7, 39, 3 (a. 424). *Cic. partit. orat.* 28, 99. pro capitali poena] *cf. supra* 3, 189.

§ 112. = *I.* 4, 12, 1. *cf. Theophil. ad h. l.* (p. 464 *Ferr.*). *D.* 50, 17, 111, 1 (*Gai.* 73). *supra* 4, 8. *D.* 44, 7, 12 et 50, 17, 38 (*Pomp.* 742). 50, 17, 139 *pr.* (*Gai.* 49). 35, 2, 32 *pr.* (*Maecian* 42). 9, 3, 5, 5; 13 (*Ulp.* 689. 694). 42, 5, 9, 8 et 42, 5, 11 (*Ulp.* 1417). 47, 1, 1 *pr.*; 1 (*Ulp.* 2868). 47, 23, 8 (*Ulp.* 189). 50, 17, 87 (*Paul.* 1386). 50, 17, 164 (*Paul.* 647). 47, 7, 33 (*Paul.* 78). *Cod. Herm. tit. Ex delictis defunctorum quemadmodum convenientur successores. Cod. Iust. tit.* 4, 17. *cf. etiam D.* 39, 1, 22 (*Marcell.* 181). excepta iniuriarum actione] *cf. D.* 35, 2, 32 *pr.* (*Maecian.* 42). 47, 10, 13 *pr.* (*Ulp.* 1346). 47, 1, 1, 1 (*Ulp.* 2868). 47, 10, 28 (*Ulp.* 2793). 2, 11, 10, 2 (*Paul.* 1073). si qua alia similis] *cf. D.* 3, 6, 4 (*Gai.* 92). 11, 7, 9 (*Gai.* 325). 2, 4, 24 (*Ulp.* 264). *cf. etiam* 24, 3, 15, 1 (*Paul.* 1766). *C. Th.* 3, 13, 1 (a. 349). 8, 13, 1, 1 = *C. I.* 8, 55 (56), 7, 3 (a. 349).

§ 113. *cf. I.* 4, 12, 1. *supra* 3, 114; 120.

non habet actionem, sed *et*¹ sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur.

114. Superest, ut dispiciamus², si ante rem iudicatam is, cum quo agitur, post acceptum iudicium satisfaciat actori, quid officio iudicis conueniat, utrum absolvere an ideo potius damnare, quia iudicii accipiendi tempore in ea causa fuerit, ut damnari debeat. nostri praeceptores absolvere eum debere existimant; nec interesse³, cuius generis sit⁴ iudicium. et | hoc est, quod 227 uolgo dicitur Sabino et Cassio placere omnia iudicia absolutoria esse. —————⁵ de bonae fidei⁶ autem iudiciis idem sentiunt, quia in eiusmodi iudiciis liberum est officium iudicis. tantumdem *et* de *in* rem actionibus putant, quia | —————⁷
 ————— *vv. 16* ————— |⁷
 actum fuit.⁸

115. Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus.
 116. Comparatae | sunt autem exceptiones defendendo- 228 rum eorum⁹ gratia, cum quibus agitur. saepe enim accidit, ut quis iure civili teneatur, sed iniquum sit eum iudicio condemnari. uelut *si* stipulatus sim a¹⁰ te pecuniam tamquam credendi causa numeraturus nec numerauerim. nam eam pecuniam a te peti posse

1) sed et *Hu.* set(?) V. 2) despiciamus V. 3) interest V. 4) fit V. 5) *ad sensum ita fere supple:* diuersae scholae auctoribus de strictis iudiciis contra placuit; *similiter Krueger.* 6) fideis V. 7) *de frustulis vide apographum.* 8) *sequitur linea vacua in* V. 9) reorum V. 10) ἀπα V.

§ 114. *cf. I. 4, 12, 2. supra 3, 180. I. 4, 6, 31. D. 46, 3, 33, 1 (Iul. 699). 46, 7, 4 (Iul. 727). 39, 4, 5 pr. (Gai. 47). 3, 3, 73 (Paul. 1051). 4, 3, 25 (Paul. 212). cf. etiam. 45, 1, 84 (Paul. 807).*

§ 115. = *I. 4, 13 pr.*

§ 116. *cf. I. 4, 13 pr.; 1—3. infra 4, 119. D. 44, 1, 2 pr. (Ulp. 1650). 44, 4, 2, 3 (Ulp. 1678). 46, 2, 7 (Pomp. 715). C. tit. 4, 30. Cic. partit. orat. 28, 100.*

certum est. dare enim te oportet¹, cum ex stipulatu tenearis²; sed quia iniquum est te eo nomine condemnari, placet per exceptionem doli mali te defendi debere. item si pactus fuero tecum, ne id, quod mihi debeas, a te petam, nihilo minus id ipsum a³ te petere possum dari⁴ mihi oportere, quia obligatio pacto conuento non tollitur; sed placet debere me petentem per exceptionem pacti conuenti repelli. 117. In his quoque actionibus, quae *non* in personam⁵ sunt, exceptiones locum habent. uelut si metu me coegeris aut dolo induxeris, ut tibi rem aliquam⁶ mancipio dem, tua est⁷; sin⁸ eam rem a me petas, datur mihi exceptio, per⁹ quam, si metus causa te fecisse uel dolo malo arguero, repelleris. item si fundum litigiosum sciens a non possidente emeris eumque a possidente petas, opponitur tibi exceptio, per quam omni modo summo-ueris. 118. Exceptiones autem alias in edicto praetor habet propositas, alias causa cognita accommodat. quae omnes uel ex legibus uel ex his, quae legis uicem optinent, substantiam capiunt uel ex iurisdictione
 229 praetoris proditae sunt. | 119. Omnes autem exceptiones in contrarium concipiuntur, quam¹⁰ adfirmat is, cum quo agitur. nam si uerbi gratia reus dolo malo aliquid actorem facere dicat, qui forte pecuniam petit, quam non numerauit, sic exceptio concipitur: SI IN EA RE NIHIL DOLO MALO AVLI AGERII FACTVM SIT NEQVE

1) oporteret V. 2) tenearis *Inst.* teneris V. 3) ipsum a V. ipso iure *Hu.* 4) dare V. *Hu.* 5) persona V.
 6) aliqua V. 7) inan(?) V. *litterae i et n secunda incertae.*
 8) num si uero? 9) pro V. 10) qui V.

§ 117. *cf. I. 4, 13, 1; 4. fundum litigiosum] cf. Fragm. de iure fisci § 8. D. 44, 6, 1, 1 (Ulp. 1691). 20, 3, 1, 2 (Mar-
 cian. 35). sciens] cf. D. 44, 6, 2 (Ulp. 1902). a non possidente]*
cf. D. 44, 6, 1 (Ulp. 1691). 41, 2, 17 (Ulp. 1692).

§ 118. *cf. I. 4, 13, 7.*

§ 119. *cf. Cic. de inv. 2, 20, 60.*

FIAT; item si dicat¹ contra pactionem pecuniam peti, ita concipitur exceptio: SI INTER AVLVM AGERIVM ET NVMERIVM NEGIDIVM NON CONVENIT, NE EA PECVNIA PETERETVR; et denique in ceteris causis similiter concipi solet, ideo scilicet, quia omnis² exceptio obicitur³ quidem a reo, sed ita formulae inseritur, ut condicionalem faciat condemnationem, id est, ne aliter iudex eum, cum quo agitur, condemnet, quam si nihil in ea re, qua de agitur, dolo actoris factum sit; item ne aliter iudex eum condemnet, quam si nullum pactum conuentum de⁴ non petenda pecunia factum fuerit.⁵

120. Dicuntur autem exceptiones aut peremptoriae aut dilatoriae. 121. Peremptoriae sunt, quae perpetuo ualent nec euitari possunt, uelut quod metus causa aut dolo malo aut quod contra legem senatusue consultum⁶ factum est aut quod res iudicata est uel in iudicium deducta est item pacti conuenti, quod factum⁷ est, ne omnino pecunia peteretur. 122. Dilatoriae sunt exceptiones, quae ad tempus ualent, ueluti⁸ illius pacti conuenti, quod factum est uerbi gratia, ne intra quinquennium peteretur; finito enim eo tempore |⁹ non habet locum exceptio. cui similis exceptio est 230
litis diuiduae et rei residuae. nam si quis partem rei petierit et intra eiusdem praeturam reliquam partem

1) dicat *Goeschen*. dicat ut V. 2) omnes V. 3) obicitur V.

4) conuentum de *Goeschen*. conuenite V.

5) fuerit *Goeschen*. erit V. 6) consulto V. 7) pactum V.

8) uis V. 9) *supra versum 1 huius paginae perpallidae umbrae apparent litterarum quarundam, quae a Gaio alienae sunt.*

§ 120. *cf. I. 4, 13, 8 (7). D. 44, 1, 3 (Gai. 63). 44, 1, 2, 4 (Ulp. 1650).*

§ 121. *cf. I. 4, 13, 9 (8). quod res iudicata est etc.] cf. supra 4, 106. 3, 180. ne omnino etc.] cf. supra 4, 119. infra 4, 126.*

§ 122. *cf. I. 4, 13, 10 (9). D. 44, 1, 3 (Gai. 63). litis diuiduae] cf. supra 4, 56. infra 4, 131. D. 3, 3, 38 (Ulp. 1129). rei residuae] cf. C. Th. 2, 18, 3 = C. J. 3, 1, 10 (a. 325).*

petat, hac exceptione summouetur¹, quae appellatur litis diuiduae; item si is, qui cum eodem plures lites habebat, de quibusdam egerit, de quibusdam distulerit, ut ad alios iudices eant², si intra eiusdem praeturam de his, quas³ distulerit, agat, per hanc exceptionem, quae appellatur rei residuae, summouetur.⁴ 123. Obseruandum est autem ei, cui dilatoria obicitur exceptio, ut differat actionem; alioquin si obiecta exceptione egerit, rem perdit; non enim post illud tempus, quo integra re *eam*⁵ euitare poterat, adhuc ei potestas agendi superest re in iudicium deducta⁶ et per exceptionem perempta.⁷ 124. Non solum autem ex tempore, sed etiam ex persona dilatoriae exceptiones intelleguntur, quales sunt cognitoriae, uelut si is, qui per edictum cognitorem dare non potest, per cognitorem agat, uel dandi quidem cognitoris ius habeat, sed eum det, cui non licet cognituram suscipere. nam si obiciatur exceptio cognitoria, si ipse talis erit⁸, ut ei non liceat cognitorem dare, ipse agere potest; si uero cognitori non liceat cognituram suscipere⁹, per alium cognitorem aut per semet ipsum liberam habet agendi potestatem, et tam hoc quam illo modo euitare
 231 *potest*¹⁰ exceptionem. quod si dissimulauerit *eam*¹¹ et per cognitorem egerit, rem perdit. 125. Sed¹² per-

1) summoueatur V.

2) eant *Bluhme*. egant(?) V.

3) quas *Hu.* qua V.

4) summouet V.

5) *add. Hu.*

6) deductae V.

7) peremptae V.

8) erat V.

9) suscipe V.

10) *add. Goeschen.*

11) *eam Hollweg.* cum V.

12) sem V.

§ 123. *cf. I. 4, 13, 10 (9) cum Theoph. (p. 468 Ferr.). D. 7, 3, 1, 4 (Ulp. 2548). Auct. ad Herenn. 1, 12, 22. Cic. de inv. 2, 19, 57; 58.*

§ 124. *cf. I. 4, 13, 11 (10). Paul. 1, 2, 1—3. Fr. Vat. 322 sq. (Ulp. 326—328). D. 44, 1, 3 (Gai. 63). 22, 3, 19, 2 (Ulp. 121). 44, 1, 2, 4 (Ulp. 1650). Auct. ad Herenn. 2, 13, 20. Quintil. Inst. orat. 3, 6, 71. 4, 4, 6. 7, 1, 19 sq.*

§ 125. *cf. supra 4, 53; 57; 123. C. 7, 50, 2 (a. 294). 8, 35 (36), 8 (a. 294); 12 (a. 363); 13 (a. 415).*

emptoria quidem exceptione si reus per errorem non fuerit¹ usus, in integrum restituitur adiciendae exceptionis gratia. dilatoria uero si non fuerit¹ usus, an in integrum restituatur², quaeritur.

126. Interdum euenit, ut exceptio, quae prima facie iusta uideatur, inique noceat actori. quod cum accidit³, alia adiectione opus est adiuuandi actoris gratia. quae adiectio replicatio uocatur, quia per eam replicatur atque resoluitur uis exceptionis. nam si uerbi gratia pactus sum tecum, ne pecuniam, quam mihi debes, a te peterem, deinde postea in contrarium pacti sumus, id est ut petere mihi liceat, et, si agam tecum, excipias tu, ut ita demum mihi condemneris, si non conuenerit, ne eam pecuniam peterem, nocet mihi exceptio pacti conuenti; namque nihilo minus hoc uerum manet, etiam si postea in contrarium pacti sumus; sed quia⁴ iniquum est me excludi exceptione, replicatio mihi datur ex posteriore pacto hoc modo: AVT SI⁵ POSTEA CONVENIT, VT MIHI EAM PECVNIAM PETERE LICERET. 126^a. Item si argentarius pretium rei, quae in auctionem uenerit, persequatur, obicitur ei exceptio, ut ita demum emptor damnetur, si ei res, quam emerit, tradita est, et est iusta exceptio. sed si in auctione prae-

1) fuit V. 2) restituitur V. 3) accidat V. 4) qua V.
5) AVT SI] si non V.

§ 126. = I. 4, 14 pr. D. 44, 1, 2, 2 (Ulp. 1650). 44, 1, 22, 1 (Paul. 2061). 2, 14, 27, 2 (Paul. 128). 44, 2, 24 (Iul. 128). 3, 3, 48 (Gai. 81). C. 8, 35 (36), 7 et 10 (a. 294).

§ 126^a. argentarius coactor memoratur D. 40, 7, 40, 8 (Scaev. 107). cf. 46, 3, 88 (Scaev. 16). 5, 3, 18 pr. (Ulp. 513). Acro et Porphyry. ad Hor. sat. 1, 6, 86. Cic. pro Caec. 6, 16. pro Cluent. 64, 180. pro Rab. Post. 11, 30. Senec. controv. praef. § 19 (p. 12 ed. H. I. Mueller). Suet. Ner. 5. Vesp. 1. Quintil. Inst. orat. 11, 2, 24. C. I. L. V 8212. VI 1923. 8728 (= XI 3820). XI 3156 (= Dess. 7929). 5285. XIV 2886 etc. lex metall. Vipasc. (Bruns I⁶, 266). apochae Pompeian. (Bruns I⁶, 315 sq.). si ei res etc.] cf. D. 19, 1, 25 (Iul. 713). 50, 16, 66 (Ulp. 1661). 44, 4, 5, 4 (Paul. 792).

dictum est, ne ante emptori *res*¹ traderetur, quam si
 232 pretium soluerit, replicatione | tali argentarius adiuua-
 tur: AVT SI PRAEDICTVM EST, NE ALITER EMPTORI
 RES TRADERETVR, QVAM SI PRETIVM EMPTOR² SOL-
 VERIT. 127. Interdum autem euenit, ut rursus repli-
 catio, quae prima facie iusta sit, inique reo noceat;
 quod cum accidit³, adiectione⁴ opus est adiuuandi rei
 gratia, quae duplicatio uocatur. 128. Et si rursus⁵ ea
 prima facie iusta uideatur, sed propter aliquam causam
 inique actori noceat, rursus⁶ adiectione opus est, qua
 actor adiuuetur, quae⁷ dicitur triplicatio. 129. Quarum
 omnium adiectionem usum interdum etiam ulterius,
 quam diximus, uarietas negotiorum introduxit.

130. Videamus etiam de praescriptionibus, quae
 receptae sunt pro actore. 131. Saepe enim ex una
 eademque obligatione aliquid iam praestari oportet,
 aliquid in futura praestatione est, uelut cum in singulos
 annos uel menses certam pecuniam stipulati fuerimus.
 nam⁸ finitis quibusdam annis aut mensibus huius qui-
 dem temporis pecuniam praestari oportet, futurorum
 autem annorum sane quidem obligatio contracta in-
 tellegitur, praestatio uero adhuc nulla est; si ergo
 uelimus id quidem, quod praestari oportet, petere et in

---

1) *suppl. Krueger.*

2) EMPTOR V. EMPTAE REI *Hu.*

3) *accidat V.*

4) *alia adiectione Hu. secundum Inst., ubi*

alia allegatione.

5) *rursus si V.*

6) *rursus ex V.*

7) *quod*

V.

8) *non V.*

---

§§ 127—129. *cf. D. 44, 1, 2, 3 (Ulp. 1650),*

§ 127. = *I. 4, 14, 1.*

§ 128. = *I. 4, 14, 2. cf. D. 27, 10, 7, 1 (Iul. 336).*

§ 129. = *I. 4, 14, 3.*

§ 130. *pro actore] cf. infra 4, 133. Tertullian. de praescriptione haereticorum.*

§ 131. *cf. D. 44, 2, 23 (Ulp. 65). 45, 1, 76, 1 (Paul. 285). 45, 1, 89 (Paul. 1172); 125 (Paul. 1282). Prob. Einsidl. 3 (E. R. A. ea res agitur). Cic. de orat. 1, 37, 168. Arnob. 7, 31. ea scilicet formula] cf. supra 4, 41; 54.*

iudicium deducere, futuram uero obligationis praestationem in integro relinquere, necesse est, ut cum hac praescriptione agamus: EA RES AGATVR, CVIVS REI DIES FVIT.¹ alioquin si sine hac praescriptione egerimus, ea scilicet formula, qua incertum petimus, | cuius intentio his uerbis concepta est: QVIDQVID PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTERE, totam obligationem, id est etiam futuram, in hoc iudicium deducimus, et quae ante tem|pus obligati

233
t. s.

— vv. 1 $\frac{3}{4}$ — |²

131^a. Item si uerbi gratia ex empto agamus, ut nobis fundus mancipio detur, debemus hoc modo³ praescribere: EA RES AGATVR DE FVNDQ MANCIPANDO, ut postea, si uelimus uacuum possessionem nobis tradi,

| — vv. 1 $\frac{1}{4}$ — |⁴

re sumus, totius illius iuris obligatio illa incerta actione: QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTET, per intentionem consumitur, ut postea nobis agere uolentibus de uacua possessione tradenda nulla supersit actio. 132. Praescriptiones scilicet⁵ appellatas esse ab eo, quod ante formulas praescribuntur⁶, plus quam manifestum est. 133. Sed his⁷ quidem temporibus, sicut supra quoque

1) fuit corr. ex fiet V. 2) *Kruegeri vestigia premens sic fere suppleas*: quae ante tempus obligationis finitum in iudicium deducitur, ex ea condemnatio fieri non potest neque iterum de ea agi potest. 3) hoc modo suppl. *Polenaar*.

4) *ad sensum sic fere suppleas*: contra debitorem eadem actione uti possimus. alioquin si minus diligentes in ea. similiter *Polenaar*. 5) scilicet nos. sic *Hu.* siq.(?) V 6) praescribentur V.

7) sed iis vel si is V.

§ 131^a. cf. D. 21, 1, 48, 7 (*Pomp.* 708).

§ 132. cf. *Charisius Gramm. Lat. ed. Keil* I, 235, 21.

§ 133. cf. D. 44, 1, 13 (*Iul.* 682). 44, 1, 16; 18 (*Afr.* 118). 10, 2, 1, 1 (*Gai.* 189). 5, 3, 25, 17 (*Ulp.* 526). 5, 3, 5, 2 (*Ulp.* 482). C. 3, 31, 12 pr. (a. 531). *Cic. de orat.* 1, 37, 168. — D. 47, 10, 7, 1 (*Ulp.* 1339). 47, 8, 2, 1 et 48, 2, 15 (*Ulp.* 1311). 48, 1, 4 (*Paul.* 554). *Cic. de inv.* 2, 20, 59; 60. supra] § 130.

notauimus, omnes praescriptiones ab actore proficiscuntur. olim autem quaedam et pro reo opponebantur, qualis illa erat praescriptio: EA RES AGATVR, SI IN EA RE¹ PRAEIVDICIVM HEREDITATI NON FIAT, quae nunc in speciem exceptionis deducta est et locum habet, cum petitor hereditatis alio genere iudicii praeiudicium hereditati faciat, uelut cum singulas res petat; est enim iniquum per unius²

234
t. s.

235
non
rescr.* 134. . . . in inten|tione formulae de iure quaeritur, id est, cui dari³ oporteat⁴; et sane domino dari³ oportet, quod seruus stipulatur; at in praescriptione de facto⁵ quaeritur, quod secundum naturalem significationem uerum esse debet. 135. Quaecumque autem diximus de seruis, eadem de ceteris quoque personis, quae nostro iuri subiectae sunt, dicta intellegemus. 136. Item admonendi sumus, si cum ipso agamus, qui incertum promiserit⁶, ita nobis formulam esse propositam, ut praescriptio inserta sit formulae loco demonstrationis hoc modo: IVDEX ESTO. QVOD AVLVS AGERIVS DE

1) cf. Dig. 10, 2, 1, 1. 2) finem sententiae Krueger ad sensum sic supplet: per unius rei petitionem uniuersae hereditati praeiudicium fieri. quae in sequenti folio fuerint, coniectura consequi non possumus. 3) dare V. 4) oportet V. 5) facto Savigny. pacto V. 6) permisserit V.

*) pag. 235 et 236 folium est non rescriptum, extra codicem Veronensem servatum, et iam anno 1771 a Maffeo, deinde anno 1816 ab Hauboldo (in programme Lipsiensi) et Savinio (Zeitschr. f. gesch. RW. III, 140—146 = Verm. Schrift. III, 169—174) publici iuris factum, cuius imago delineata extat ad calcem ed. Gösch. et apogr. Böcking.; posterioris pag. imaginem photographicam praebet apogr. Stud.

§§ 134. 135. cf. I. 3, 17, 2. D. 45, 1, 141 pr. (Gai. 513). 45, 1, 76 pr. (Paul. 285). 35, 1, 44 pr. (Paul. 1174).

§§ 136. 137. cf. D. 45, 1, 75 (Ulp. 675). 45, 1, 76, 1 (Paul. 285).

NVMERIO NEGIDIO INCERTVM¹ STIPVLATVS EST,² CVIVS REI DIES FVIT, QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTET et reliqua.³ 137. At⁴ si cum sponsore aut fideiussore agatur⁵, praescribi solet in persona quidem sponsoris hoc modo: EA RES AGATVR⁶, QVOD AVLVS AGERIVS DE LVCIO TITIO INCERTVM STIPVLATVS EST, QVO NOMINE NVMERIVS NEGIDIVS SPONSOR EST, CVIVS REI DIES FVIT; in persona uero fideiussoris: EA RES AGATVR⁵, QVOD NVMERIVS NEGIDIVS PRO LVCIO TITIO INCERTVM FIDE SVA ESSE IVSSIT, CVIVS REI DIES FVIT⁷; deinde formula subicitur.⁸

138. Superest, ut de interdictis dispiciamus.

139. Certis igitur ex causis praetor aut proconsul principaliter auctoritatem suam finiendis controuersiis interponit.⁹ quod tum maxime facit, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contenditur; et in summa aut iubet aliquid fieri aut fieri prohibet. formulae autem et uerborum¹⁰ conceptiones, quibus in ea re utitur, interdicta decretaue uocantur.¹¹ 140. Vo-

236
non
rescr.

1) incerte V. 2) stipulatus est] stipem V. 3) reliq̄ V.
4) at Polenaar. ā (i. e. aut) V. 5) agat V. 6) agetur V.
7) rei dies fuit Goeschen. heres defuit V. 8) subigitur V.
9) interponit Caplick. proponit V. 10) et uerborum Hu.
uerborum et V. 11) decretaue uocantur suppl. Goeschen.
12) sine uitio Scipio Maffei. debitio V.

§ 138. cf. I. 4, 15 pr. Paul. 5, 6. D. tit. 43, 1. C. tit. 8, 1.

§ 139. cf. I. 4, 15 pr. D. 43, 8, 2, 5 (Ulp. 1492). Interpr. ad Paul. 5, 6, 1. Isid orig. 5, 25, 33 (Bruns II⁶, 85). Cic. pro Caec. 13, 36. lex Rubr. c. 19 (Bruns I⁶, 98).

§ 140. cf. I. 4, 15, 1. infra 4, 142. ne sine uitio] cf. infra 4, 148 sq. neue in loco sacro] cf. D. tit. 43, 6.

ria aut exhibitoria aut prohibitoria uocantur. 141. Nec tamen cum quid iusserit fieri aut fieri prohibuerit, statim peractum¹ est negotium, sed ad iudicem recuperatoresue itur et² ibi editis formulis quaeritur, an aliquid aduersus praetoris edictum factum sit, uel an factum non sit, quod is fieri iusserit. et modo cum poena agitur, modo sine poena: cum poena, uelut cum per sponsionem agitur³, sine poena, uelut cum arbiter petitur; et quidem ex prohibitoriis interdictis semper per sponsionem agi solet, ex restitutoriis uero uel exhibitoriis modo per sponsionem, modo per formulam agitur, quae arbitraria uocatur.

142. Principalis igitur diuisio in eo est, quod aut prohibitoria sunt interdicta aut restitutoria aut exhibitoria. 143. Sequens in eo est diuisio, quod uel adipiscendae possessionis causa comparata sunt uel retinendae⁴ uel recipiendae. 144. Adipiscendae possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, cuius principium est QVORVM BONORVM; eiusque uis et potestas haec est, ut quod quisque ex his bonis, quorum possessio alicui data est⁵, pro herede aut pro
 237 possessore possidet doloue fecit, quo minus⁶ | possideret,

1) proactum V. 2) itur et *Heise.* item et. (*i. e.* etiam) V.
 3) agitur V. 4) *post* retinendae per errorem librarius addidit deleuitque possessionis causa interdictum. 5) est si V.
 6) possidet—quo minus *suppl. Hu. secundum Dig.* 43, 2, 1 pr.

§ 141. *cf. infra* 4, 162 sq. *Ulp. Inst. fr. Vindob.* 5. *Quintil. Inst. or.* 2, 10, 5. 7, 5, 3. 12, 10, 70. recuperatoresue] *cf. supra* 4, 105. *Cic. pro Caec.* 8, 23.

§ 142. = *I.* 4, 15, 1 *init.* *D.* 43, 1, 1, 1 (*Ulp.* 1459). 42, 2, 6, 2 (*Ulp.* 2277). 43, 1, 2 pr. (*Paul.* 745). *supra* 4, 140.

§ 143. = *I.* 4, 15, 2. *Ulp. Inst. fr. Vindob.* 4. *D.* 43, 1, 2, 3 (*Paul.* 745). *Auson. griph.* 63 sq.

§ 144. = *I.* 4, 15, 3. *cf. supra* 3, 34. 2, 149. *D.* 43, 2, 1 (*Ulp.* 1460). 43, 1, 1 pr. (*Ulp.* 1459). 43, 2, 2 (*Paul.* 324). 43, 1, 2, 3 (*Paul.* 745). *C. Th. tit.* 4, 21. *C. I. tit.* 8, 2. pro herede autem possidere etc.] *cf. D.* 41, 3, 33, 1 (*Iul.* 614). 5, 3, 11 sq. (*Ulp.* 509. 511. 512. 513. 1463).

id ei, cui bonorum possessio data est, restituatur. pro herede autem possidere uidetur tam is, qui heres est, quam¹ is, qui putat se heredem esse; pro possessore is² possidet, qui sine causa aliquam³ rem hereditariam uel etiam totam hereditatem sciens ad se non pertinere possidet. ideo autem adipiscendae possessionis uocatur⁴, quia⁵ ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci⁶ rei possessionem; itaque si quis adeptus possessionem amiserit, desinit ei id interdictum utile esse. 145. Bonorum quoque emptori similiter proponitur⁷ interdictum, quod quidam possessorium uocant. 146. Item ei, qui publica⁸ bona emerit, eiusdem condicionis interdictum proponitur, quod appellatur sectorium, quod sectores uocantur, qui publice bona mercantur.⁹ 147. Interdictum quoque, quod appellatur Saluianum, adipiscendae possessionis *causa*¹⁰ comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro¹¹ mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. 148. Retinendae possessionis causa solet interdictum reddi, cum ab utraque¹² parte de proprietate alicuius rei controuersia est et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat. cuius rei gratia

---

1) quae V.   2) his V.   3) aliquae V.   4) uocatur interdictum *Inst.*   5) quia *Inst.* q V.   6) adipisce V.
 7) proponit V.   8) publice *Baumbach.*   9) publice bona mercantur *bis scriptum in V.*   10) *suppl. ex Inst.*   11) is pro *Inst.* sipse V.   12) utroque V.

---

§ 145. *cf. supra* 3, 80. *D.* 41, 2, 16 (*Ulp.* 1649).

§ 146. *cf. supra* 3, 80. *Cic. pro Rosc. Am.* 36, 103. *in Verr.* 2, 1, 20, 52. 2, 1, 23, 61 *cum Ps.-Ascon.* (*Bruns* II⁶, 74). *Phil.* 2, 26, 64. 2, 29, 71. *Cic. ap. Gell.* 13, 25, 6. *Non. p.* 432, 29. *p.* 404, 9. *Fest. v. sectores p.* 337 (*Bruns* II⁶, 38). *Isid. orig.* 19, 19, 8. *Manil. Astron.* 5, 320.

§ 147. = *I.* 4, 15, 3. *cf. Theoph. ad h. l.* (*p.* 477 *Ferr.*). *D.* 43, 1, 2, 3 (*Paul.* 745). *tit.* 43, 33. *C. tit.* 8, 9.

§§ 148. 149. = *I.* 4, 15, 4. *cf. supra* 4, 91. *infra* 4, 160. *Paul.* 5, 6, 1. *D.* 43, 17, 1 *pr.*; 3 (*Ulp.* 1536). 43, 31, 1 *pr.* (*Ulp.*

comparata sunt VTI POSSIDETIS et VTRVBI. 149. Et quidem VTI¹ POSSIDETIS interdictum de fundi uel aedium possessione² redditur, VTRVBI uero de rerum mobilium possessione. 150. Et si quidem de fundo uel
 238 aedibus | interdicitur, eum potio-rem esse praetor iubet, qui eo tempore, quo interdictum redditur, nec ui nec clam nec precario ab aduersario possideat; si uero de re mobili, eum potio-rem esse iubet, qui maiore parte eius anni nec ui nec clam nec precario ab aduersario possederit³; idque satis ipsis⁴ uerbis interdictorum significatur. 151. Sed⁵ in VTRVBI interdicto non solum sua cuique⁶ possessio prodest, sed etiam alterius, quam iustum est ei accedere⁷, uelut eius, cui heres extiterit, eiusque, a quo emerit uel ex donatione aut dotis nomine acceperit. itaque si nostrae possessioni iuncta alterius iusta possessio exsuperat aduersarii possessionem, nos eo interdicto uincimus. nullam autem propriam possessionem habenti accessio temporis nec datur nec dari potest. nam ei, quod nullum est, nihil accedere potest. sed et si uitiosam habeat possessionem, id est aut ui aut clam aut precario ab aduersario adquisitam, non datur accessio⁸; nam⁹ ei *possessio*¹⁰ sua nihil prodest. 152. Annus autem retrorsus numeratur. itaque si tu uerbi gratia VIII mensibus posse-

---

1) ut V. 2) possessione *Inst.* possessoriiis V. possessoriiis controuersiis *Polenaar*. 3) possederit *Hu.* possidet V. 4) ipsius V. 5) si(?) V. 6) qq V. 7) accidere V. 8) naccessio V. 9) n̄ (*i. e.* non) V. 10) *add. Goeschen*.

1621). *Fest. ep. v. possessio p.* 233 (*Bruns* II⁶, 25). *Cic. de rep.* 1, 13, 20.

§ 150. *cf. I.* 4, 15, 4a. *Fr. Vat.* 293, 1 (*a.* 293). 311 (*Paul.* 41).

§ 151. *cf. D.* 44, 3, 15 (*Ven.* 24). 44, 3, 14 (*Scaev.* 192). 41, 2, 13, 1—13 (*Ulp.* 1624). 50, 16, 65 (*Ulp.* 1623). 41, 2, 14 (*Paul.* 768). 44, 3, 16 (*Paul.* 1641).

§ 152. *cf. Paul.* 5, 6, 1. *D.* 50, 16, 156 (*Lic. Ruf.* 16). *Theoph.* 4, 15, 4b (*p.* 479 *Ferr.*).

deris prioribus et ego VII postèrioribus, ego potior ero, quod trium priorum mensium possessio nihil tibi in hoc interdicto prodest, quod alterius anni possessio est. 153. Possidere autem uidemur non solum, si ipsi possideamus, sed etiam si nostro nomine aliquis in possessione¹ sit, licet is² nostro iuri³ subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus. per eos quoque, apud quos deposuerimus aut quibus commodauerimus aut quibus gratuitam habitationem praestiterimus⁴, 239 ipsi possidere uidemur.⁵ et hoc est, quod uolgo dicitur retineri possessionem posse per quemlibet, qui nostro nomine sit in possessione. quin etiam plerique putant animo quoque *retineri possessionem, id est ut, quamuis neque ipsi simus in possessione*⁶ neque nostro nomine alius, tamen si non relinquendae possessionis animo, sed postea reuersuri inde discesserimus, retinere possessionem uideamur. apisci uero possessionem per quos possimus, secundo commentario rettulimus; nec ulla dubitatio est, quin animo possessionem apisci non possimus.⁷ 154. Reciperandae possessionis causa solet

---

1) possessionem V. 2) in V. 3) iure V. 4) praestiterimus] restituerimus aut quibus gratuitam habitationem V. praestiterimus aut quibus usumfructum uel usum constituerimus *Hu.* 5) deuimur V. 6) retineri — possessione *suppl. ex Inst.* 7) possumus V.

---

§ 153. = I. 4, 15, 5. *cf. Paul.* 5, 2, 1. nostro nomine] *cf. D.* 41, 2, 9 (*Gai.* 354). 43, 16, 1, 22 (*Ulp.* 1524). colonus] *cf. Cic. pro Caec.* 32, 94. *D.* 41, 2, 25, 1 (*Pomp.* 286). 41, 2, 37 (*Marcian.* 40). deposuerimus] *cf. D.* 16, 3, 17, 1 (*Flor.* 11). commodauerimus] *cf. D.* 13, 6, 8 (*Pomp.* 438). animo quoque retineri] *cf. D.* 41, 2, 27 (*Proc.* 18). 41, 2, 44, 2 (*Pap.* 306). 43, 16, 1, 25 (*Ulp.* 1525). 41, 2, 3, 7; 8; 11; 12 (*Paul.* 658). 41, 2, 30, 5 (*Paul.* 1871). C. 7, 32, 4 (*a.* 290). secundo commentario] 2, 89 sq. nec ulla dubitatio est etc.] *cf. D.* 41, 2, 51 (*Iav.* 210). 41, 2, 3, 1 (*Paul.* 658). 41, 2, 8 = 50, 17, 153 (*Paul.* 752).

§ 154. = I. 4, 15, 6. *cf. Paul.* 5, 6, 3—8. *D.* 43, 16, 1 pr. (*Ulp.* 1522). C. *Th. tit.* 4, 22. C. *I. tit.* 8, 4. *Cic. pro Caec.*

interdictum dari, si quis ex possessione ui deiectus sit. nam ei proponitur interdictum, cuius principium est VNDE TV ILLVM VI DEIECISTI, per quod is, qui deiecit¹, cogitur ei restituere rei possessionem, si modo is, qui deiectus est, nec ui nec clam nec precario *ab eo*² possideret.³ namque eum, qui a me ui aut clam aut precario possidet⁴, impune deicio⁵. 155. Interdum tamen etsi eum ui deiecerim, qui a me ui aut clam aut precario possideret, cogor ei restituere possessionem, uelut si armis eum ui deiecerim. nam⁶ propter atrocitatem delicti in tantum patior actionem, ut omni modo debeam ei restituere possessionem. armorum autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari intellegemus, sed et fustes et lapides.

156. Tertia diuisio interdictorum in hoc est, quod aut simplicia sunt aut duplicia. 157. Simplicia *sunt*, [uelut]⁷ in quibus alter actor, alter reus est, qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria. namque actor |
240 est, qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is est, a quo desideratur, ut exhibeat aut restituat. 158. Prohibitoriorum autem interdictorum [interdum] alia duplicia⁸, alia simplicia sunt. 159. Simplicia sunt, uelut quibus prohibet praetor in loco sacro aut in flumine

---

1) deiecisti V.   2) ab eo *add. Hu.*   3) *** de * (possidet?) V.   4) possideret V.   5) deicio *Fitting.* deici * V.
6) n̄ (*i. e.* non) V.   7) uelut V *Inst.; del. Hu.*   8) duplici V.

13, 37 sq. 31, 91 sq. *pro Tull.* 12, 29. 19, 44. *ad fam.* 7, 13, 2. *de orat.* 1, 10, 41. *Script. Hist. Aug. Pesc. Nig.* 2, 7.

§ 155. *cf. D.* 43, 16, 24 (*Pomp.* 743). 43, 16, 3, 2—12 (*Ulp.* 1533). *Cic. pro Caec.* 8, 23. 11, 33 sq. 31, 89 sq. *pro Tullio fragm.* 1 (*demptum ex Victorin. p.* 209, 22 *ed. Halm*). *ad fam.* 15, 16, 3. armorum appellatione *etc.*] = *I.* 4, 15, 6. *cf. D.* 50, 16, 41 (*Gai.* 335). *Cic. pro Caec.* 21, 60.

§§ 156—159. = *I.* 4, 15, 7. *cf. D.* 43, 1, 2 *pr.* (*Paul.* 745). in loco sacro] *cf. supra* 4, 140. in flumine publico] *cf. D.* 43, 13, 1 *pr.* (*Ulp.* 1516).

publico ripaue eius aliquid facere reum.¹ nam actor est², qui desiderat, ne quid fiat, reus is, qui aliquid facere conatur. 160. Duplicia sunt uelut VTI POSSIDETIS interdictum et VTRVBI. ideo autem duplicia uocantur, quod par³ utriusque litigatoris in his condicio est, nec quisquam praecipue reus uel actor intelligitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet; quippe praetor pari sermone cum utroque⁴ loquitur. nam⁵ summa conceptio eorum interdictorum haec est: VTI NVNC⁶ POSSIDETIS, QVO MINVS ITA POSSEDEATIS, VIM⁷ FIERI VETO; item alterius: VTRVBI HIC HOMO, DE QVO AGITVR, [APVD QVEM]⁸ MAIORE PARTE⁹ HVIVS ANNI FVIT, QVO MINVS IS EVM DVCAT, VIM⁷ FIERI VETO.

161. Expositis generibus interdictorum sequitur, ut de ordine et de exitu eorum dispiciamus; et incipiamus a simplicibus.¹⁰ 162. Si igitur restitutorium uel exhibitorium interdictum redditur, uelut ut restituatur ei possessio, qui ui deiectus est, aut exhibeatur libertus, cui patronus operas indicere uellet, modo sine periculo res ad exitum perducitur, modo cum periculo. 163. Namque si arbitrum postulauerit is, cum quo

1) reum *Heffter.* eum V. 2) actor est *Inst.* actorem V.
3) piscar. V. 4) utroque V. 5) non V. 6) nunc *Goeschen.* n V.
7) uim V. 8) apud quem *ut glossema vocis* utrubi *del. Mommsen.* 9) maiore parte *Theophilus.* maiores partes V.
10) sinpublicibus V.

§ 160. = I. 4, 15, 7. *cf. supra* 4, 150. D. 43, 17, 3, 1 (*Ulp.* 1539). VTI POSSIDETIS] *cf. D.* 43, 16, 1 *pr.* (*Ulp.* 1522). C. 8, 6, 1 (a. 294). *Fest. v. possessio* p. 233 M. (*Bruns* II⁶, 25). VTRVBI] *cf. D.* 43, 31, 1 *pr.* (*Ulp.* 1621).

§ 161. *cf. Frontin. de contr. agr.* p. 16, 3. 44, 4 *ed. Lachm.*

§ 162. *cf. supra* 4, 141; 157. exhibeatur libertus] *cf. D.* 38, 1, 13, 2 (*Ulp.* 1076). 43, 1, 2, 1 (*Paul.* 745).

§ 163. *cf. Ulp. Inst. fragm.* 5, 2. *Cic. pro Tull.* 23, 53. *lex Rubr. c.* 22 v. 34 (*Bruns* I⁶, 101). quanti ea res est] *cf. D.* 43, 24, 22, 2 (*Ven.* 17). 6, 1, 68 (*Ulp.* 2987). 43, 5, 3, 11 (*Ulp.* 1480). 43, 8, 2, 44 (*Ulp.* 1505). 43, 16, 1, 41 (*Ulp.* 1529). 43,

241 agitur, accipit formulam, quae appellatur | arbitraria
 t. s. et iudicis arbitrio, si quid restitui uel exhiberi debeat,
 id sine periculo exhibet¹ aut restituit et ita absolui-
 tur²; quod si nec restituat neque exhibeat, quanti ea
 res est, condemnatur.³ sed et actor⁴ sine poena ex-
 peritur cum eo, quem⁵ neque exhibere neque restituere
 quicquam oportet⁶, praeterquam si calumniae iudicium
 ei oppositum fuerit⁷ decimae partis. quamquam Pro-
 culo placuit non esse permittendum⁸ calumniae iudicio
 uti ei⁹, qui arbitrum postulauerit, quasi hoc ipso con-
 fessus uideatur restituere se uel exhibere debere. sed
 alio iure utimur et recte; potius¹⁰ enim ut modestiore
 uia litiget¹¹, arbitrum quisque petit, quam quia con-
 fitetur. 164. Ceterum¹² obseruare debet is, qui uult
 arbitrum petere, ut statim petat, antequam ex¹³ iure
 exeat, [id est antequam a praetore discedat]; sero
 enim petentibus non indulgetur.¹⁴ 165. Itaque si arbi-
 trum non petierit, sed tacitus de iure exierit, cum
 periculo res ad exitum perducitur.¹⁵ nam actor prouocat
 aduersarium sponsione¹⁶, quod¹⁷ contra edictum prae-
 toris non exhibuerit aut non restituerit; ille autem ad-

-
- 1) exhibeat V.   2) absoluit V.   3) condemnat V.
 4) actores V.   5) quem Hu. q V.   6) oportet Hu. otere
 V.   7) fuit V.   8) placuit non esse permittendum Goudsmit.
 de V cf. apographum.   9) ei Goudsmit. eia V.   10) potius
 Goudsmit. tius V.   11) litigiet V.   12) suppl. Hu.
 13) expectari de censet Kalb. sed cf. Probi Einsidlensis notam
 infra citatam.   14) indulgentur V.   15) pducit V.
 16) sponsionem V.   17) suppl. Krueger. ni Hu.
-

24, 15, 7—12 (Ulp. 1600). 43, 26, 8, 4 (Ulp. 1609). 43, 1, 5
 (Paul. 1860). 43, 3, 2, 2 (Paul. 747). 43, 16, 6 (Paul. 268). 43,
 16, 15 (Paul. 1861). calumniae iudicium] cf. infra 4, 175; 181.

§ 164. cf. Prob. Einsidl. 70: R. A. Q. E. I. E. restituas
 antequam ex iure exeas.

§ 165. cf. supra 4, 141. Cic. pro Caec. 8, 23. 31, 91. 32,
 92. pro Tull. 12, 30. 23, 53. ad fam. 7, 21. Quintil. Inst. or.
 7, 5, 3. lex Rubr. c. 22 (Bruns II⁶, 101).

uersus sponsionem aduersarii restipulatur; deinde actor quidem sponsionis formulam edit aduersario, ille huic inuicem restipulationis. sed actor sponsionis *formulae subicit* et aliud iudicium de re restituenda uel exhibenda, ut si sponsione uicerit, nisi ei res exhibeatur aut restituatur¹, |

242

t. s.

243

t. s.

244

166. | ² _____ ³ fructus licitando, is tantisper in possessione constituitur, si modo aduersario suo fructuaria stipulatione cauerit, cuius uis et potestas haec est, ut si contra eum *de possessione pronuntiatum fuerit*, eam summam aduersario soluat. haec autem licendi contentio fructus licitatio uocatur, scilicet quia _____

vv. 1 $\frac{1}{2}$

postea alter alterum sponsione prouocat, quod aduersus edictum praetoris possidenti sibi uis facta sit⁴, et inuicem ambo restipulantur aduersus sponsionem:

_____ ⁵ una inter eos sponsio itemque restipulatio una _____ ad eam fit.

vv. 2 $\frac{1}{2}$ 166^a.⁶

iudex, apud quem de ea re agitur, illud scilicet requirit,

1) *Krueger sententiam Hollwegio duce sic perficit: quanti ea res erit, aduersarius ei condemnetur.* 2) *p. 244 usque ad v. 13 ter, a v. 14 ad 24 bis est scripta.* 3) *initium paginae cum Kruegero sic expleas: et qui superauerit. transiit Gaius in pagina antecedente, cuius praeter frustula minima nihil legi potest, ad interdicta duplicia exponenda.* 4) est V. 5) *Hu. suppl.: uel stipulationibus iunctis duabus. alii aliter.* 6) *initium paragraphi 166^a Hu. sic restituere conatus est: deinde ab utroque editis formulis omnium sponsionum et restipulationum, quas fieri placuit. cf. § 165.*

§ 166. fructuaria stipulatione] *cf. D. 45, 1, 4, 2 (Paul. 1841). cauerit] cf. infra 4, 167. sponsione etc.] cf. Cic. pro Caec. 16, 45.*

§ 166^a. Cascelliano . . iudicio] *cf. D. 43, 17, 3, 11 (Ulp. 1542).*

quod praetor interdicto complexus est, uter eorum eum fundum easue aedes per id tempus, quo interdictum¹ redditur, nec ui nec clam nec precario possideret. cum iudex id explorauerit et forte secundum me iudicatum sit, aduersarium mihi et sponsionis et restipulationis summas, quas cum eo feci, condemnat et conuenienter me sponsionis² et restipulationis, quae mecum factae sunt, absoluit; et hoc amplius si apud aduersarium meum possessio est, quia³ is fructus licitatione uicit, nisi restituat mihi possessionem, Cascelliano siue | secutorio iudicio condemnatur. 167. Ergo
 245 t. s. is, qui fructus licitatione uicit, si non probat ad se pertinere possessionem, sponsionis et restipulationis et fructus licitationis summam⁴ poenae nomine soluere et praeterea possessionem restituere iubetur et hoc amplius fructus, quos interea percepit, reddit; summa enim⁵ fructus licitationis non pretium est fructuum, sed poenae nomine soluitur, quod quis alienam⁶ possessionem per hoc tempus retinere et facultatem fruendi nancisci conatus est. 168. Ille autem, qui fructus licitatione uictus est, si non probauerit ad se pertinere possessionem, tantum sponsionis et restipulationis summam poenae nomine debet. 169. Admonendi tamen sumus liberum esse ei, qui fructus licitatione uictus erit, omissa fructuaria stipulatione, sicut Cascelliano siue secutorio iudicio de possessione recipienda⁷ experitur, ita *similiter*⁸ de fructus licitatione agere. in quam rem proprium iudicium comparatum est, quod appellatur fructuarium, quo nomine actor iudicatum

---

1) interdicto V.   2) sponsiones V.   3) q̄ (i. e. quam) V.
 4) summas Hu.   5) *verba* fructus quos *usque ad* summa
 enim *bis scripta* in V.   6) aliena nam V.   7) recipiendan-
 dae V.   8) *similiter* Hu.   s * * * * * V.

---

§ 169. *cf. supra* 4, 166. *Polyb.* 32, 2, 8. iudicatum solui] *cf. supra* 4, 91.

solui¹ satis accipit.² dicitur autem et hoc iudicium
 secutorium, quod sequitur sponsionis uictoriam; sed
 non aequè Cascellianum uocatur.³ 170. Sed quia non-
 nulli interdicto reddito cetera ex interdicto facere no-
 lebant atque ob id non poterat res expediri, praetor | 246
 in eam rem prospexit et comparauit interdicta, quae t. s.
 secundaria appellamus, quod secundo loco redduntur.
 quorum uis et potestas haec est, ut qui cetera ex
 interdicto non faciat⁴, uelut qui uim non faciat aut
 fructus non liceatur⁵ aut qui fructus licitationis satis⁶
 non det⁷ aut si sponsiones⁸ non faciat⁴ sponsionumue⁹
 iudicia non accipiat, siue possideat, restituat¹⁰ aduer-
 sario possessionem, siue non possideat¹¹, uim illi possi-
 denti non faciat. itaque etsi alias potuerit interdicto
 VTI POSSIDETIS uincere, si cetera ex interdicto
fecisset —————¹², tamen per interdictum se-
 cundarium uin|citur. ————— vv. 4 —————

————— Sabinus et Cassius secuti fuerint —————

————— vv. 9 —————

————— vv. 24 ————— 171. —————

pecuniaria poena modo iurisiurandi¹³ religione coercen-
 —————¹⁴. eaque praetor ————— ideo ————— ad-
 uersus infitiantes ex quibusdam | causis dupli¹⁵ actio 248
 constituitur, uelut si iudicati aut depensi aut damni t. s.

1) iudicatum solui *Hu.* is V. 2) accipiatur V.

3) uocat V. 4) facit V. 5) licetur V. 6) sata V.

7) dat V. 8) sponsionibus V. 9) sponsionumue *Krueger.*

sponsionisue V. 10) si restituat V. 11) possideant (?) V.

12) *suppl. Hu.*: si non fecit. 13) iurisiurando V. 14) *sen-*

sum suppl. ex Inst. 4, 16 pr. 15) duplici V.

§ 170. *cf. D.* 41, 2, 52, 2 (*Ven.* 8). 50, 17, 155, 1 (*Paul.* 758). *Cic. pro Caec.* 16, 45. *ad fam.* 7, 13, 2. *Frontin. de controu. agr.* p. 44, 5 *ed. Lachm.*

§ 171. *cf. I.* 4, 16 pr.; 1. *supra* 4, 9; 13. *D.* 13, 5, 18, 2 (*Ulp.* 796). *Cic. pro Rosc. Com.* 4, 10. 5, 14. *de offic.* 3, 16, 65. *lex Rubr. c.* 21 (*Bruns II*⁶, 100). *lex Iul. munic. v.* 40—45 (*Bruns II*⁶, 106).

iniuriae aut legatorum per damnationem relictorum¹ nomine agitur. ex quibusdam causis sponsionem facere permittitur, uelut de pecunia certa credita et pecunia constituta, sed certae² quidem creditae pecuniae tertiae partis, constitutae uero pecuniae partis dimidia. 172. Quod si neque sponsionis neque dupli actionis periculum ei, cum quo agitur, iniungatur³ ac ne statim quidem ab initio pluris quam simpli sit actio, permittit praetor iusiurandum⁴ exigere NON CALVMNIAE CAUSA⁵ INFITIAS IRE. unde quamuis heredes uel qui heredum loco habentur ———⁶ obligati sint⁷, item feminae⁸ pupillique⁹ eximantur¹⁰ periculo sponsionis, iubet tamen eos iurare. 173. Statim autem¹¹ ab initio pluris quam simpli actio est uelut furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli, concepti et oblatis tripli: nam ex his causis et aliis quibusdam, siue quis neget¹² siue fateatur, pluris quam simpli est actio.

174. Actoris quoque calumnia¹³ coercetur modo calumniae iudicio, modo contrario, modo iureiurando, modo restipulatione. 175. Et quidem calumniae iudicium aduersus omnes actiones locum habet et est de-

---

1) relictum V. 2) certa V. 3) iniungatur *Lachmann*. coniungatur V. 4) iurisiurandum V. 5) causae V.

6) *ad simplio tenus vestigia ducere videntur Studemundio teste; ex Bluhmii lectione fortasse conficere licet: simpli nec amplius.*

7) sunt V. 8) feminis V. 9) pupillisque V. 10) ex***t V. 11) autem *Inst.* ah V. 12) negat V. 13) calumniae V.

---

§ 172. *cf. I. 4, 16, 1. D. 10, 2, 44, 4 (Paul. 1740). C. 2, 58(59), 2 pr. (a. 531). Nov. 49, 3, 1 (a. 537). Val. Prob. 5, 11: N. K. C. non calumniae causa.*

§ 173. *cf. I. 4, 16, 1. supra 3, 189—191.*

§ 174. *cf. I. 4, 16, 1. calumniae iudicio] infra 4, 175—179. contrario] 4, 177. restipulatione] 4, 180.*

§ 175. *cf. Cod. Herm. tit. De calumniat. ex Consult. 6, 13 (a. 293). Theoph. 4, 16, 1c (p. 483 Ferr.). Nov. 112, 2 pr. (a. 541). Iustiniani edict. 7, 5. Cic. pro Cluent. 59, 163. Gell. 14, 2, 8. aduersus adsertorem] cf. Paul. 5, 33, 7.*

cimae partis, *praeterquam quod*¹ aduersus adsertorem tertiae partis est. 176. Liberum est autem ei, cum quo agitur, aut calumniae iudicium opponere aut iusiurandum exigere NON CALVMNIAE CAVSA AGERE. 177. Contrarium autem iudicium ex certis causis constituitur, | uelut si iniuriarum agatur et si cum muliere 249 eo nomine agatur, quod dicatur² uentris nomine in possessionem missa dolo malo ad alium possessionem transtulisse³, et si quis eo nomine agat, quod dicat se a praetore in possessionem missum ab alio quo admissum non esse. sed aduersus iniuriarum quidem actionem⁴ decimae partis datur, aduersus uero duas istas quintae. 178. Seuerior autem coercitio est per contrarium iudicium. nam⁵ calumniae iudicio x. partis nemo damnatur⁶ nisi qui intellegit non recte se agere, sed uexandi aduersarii gratia actionem instituit potiusque ex iudicis errore uel iniquitate uictoriam sperat quam ex causa ueritatis. calumnia enim in adfectu⁷ est, sicut furti crimen. contrario uero iudicio omni modo damnatur actor, si causam non tenuerit, licet aliqua⁸ opinione inductus crediderit se recte agere. 179. Vtique autem ex quibus causis contrario iudicio agi⁹ potest etiam calumniae iudicium locum habet;

1) praeterquam quod *suppl. Krueger; cf. supplementum apographi.* 2) dicetur V. 3) transtulisset V. 4) actionis V. 5) non V. 6) damnetur V. 7) adfectum V. 8) alia V. 9) agere V.

§ 176. *cf. infra* 4, 179. *Paul.* 2, 1, 2. *D.* 10, 2, 44, 4 (*Paul.* 1740). 12, 2, 34, 4 (*Ulp.* 760). 12, 2, 37 et 25, 2, 11, 1 (*Ulp.* 961). 39, 1, 5, 14 (*Ulp.* 1268). 39, 2, 7 *pr.* (*Ulp.* 1271). *C.* 4, 1, 9 (*a.* 294). *lex Rubr. c.* 20 (*Bruno* I⁶, 98). *Cic. pro Rosc. Com.* 1, 4.

§ 177. si iniuriarum] *cf. Paul.* 5, 4, 11. *D.* 47, 10, 43 (*Gai.* 484). si cum muliere] *cf. D. tit.* 25, 5. quod dicat se a praetore] *cf. D. tit.* 43, 4.

§ 178. *cf. D.* 48, 16, 1, 1; 3; 4 (*Marcian.* 287). *C.* 9, 46, 3 (*Imp. Alex.*). furti] *cf. supra* 3, 197.

§ 179. *cf. supra* 4, 176.

sed alterutro tantum¹ iudicio agere permittitur. quae ratione si iusiurandum de calumnia² exactum fuerit, quemadmodum calumniae iudicium non datur, ita et contrarium non dari debet. 180. Restipulationis quoque poena ex certis causis fieri solet; et quemadmodum contrario iudicio omni modo condemnatur actor, si causam non tenuerit, nec requiritur, an scierit non recte se agere, ita etiam restipulationis poena omni |
 250 modo damnatur actor, si uincere non potuerit. 181. Qui autem restipulationis poenam patitur, ei neque calumniae iudicium opponitur neque iurisiurandi religio iniungitur³; nam⁴ contrarium iudicium ex his causis locum non habere palam est.

182. Quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, uelut furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum, item pro socio, fiduciae, tutelae, mandati, depositi. sed furti aut ui *bonorum* raptorum aut iniuriarum non solum damnati notantur ignominia, sed etiam pacti, ut⁵ in edicto praetoris scriptum est; et recte. plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis an ex contractu debitor sit. nec tamen⁶ ulla parte edicti id ipsum nominatim exprimitur, ut aliquis ignominiosus sit⁷, sed⁸ qui prohibetur et pro alio postulare *et cognitorem*⁹

---

1) tm (*i. e.* tamen) V.   2) calumniae V.   3) religio iniungitur] religioni iungitur V.   4) n̄ (*i. e.* non) V.
 5) pacti ut] pactiit *aut* pactut V.   6) nec tamen *Krueger*.
 nam (?) V.   7) esset V.   8) s * * * V.   9) * * gn * tor V.

---

§ 180. *cf. supra* 4, 13; 171.

§ 181. *cf. supra* 4, 171; 172; 163.

§ 182. *cf. supra* 4, 60. I. 4, 16, 2. D. 3, 2, 1 (*Ulp.* 277). 3, 2, 4, 5 (*Ulp.* 282). 50, 16, 42 (*Ulp.* 1368). 48, 1, 7 (*Macer* 29). *Fr. Vat.* 322 sq. *Coll.* 10, 2, 4 (*Mod.* 9). *C. tit.* 2, 11 (12). *Cic. pro Rosc. Amerin.* 38, 111 sq. 40, 116. *pro Rosc. Com.* 6, 16. *pro Caec.* 3, 7. *pro Cluent.* 42, 119. *de orat.* 1, 36, 166. *Quintil. Decl.* 250. *lex Iul. munic.* (*Bruns* I⁶, 110). *fragm. Atest.* (*Bruns* I⁶, 103). pacti] *cf.* D. 3, 2, 6, 3 (*Ulp.* 282). 3, 2, 5 (*Paul.* 140). 3, 2, 7 (*Paul.* 141). C. 2, 11 (12), 18 (*a.* 260).

dare procuratoremue habere, item *procuratorio* aut *cognitorio* nomine iudicio interuenire, ignominiosus esse *dicitur*.

183. In summa sciendum est eum, qui cum aliquo consistere uelit, *in ius uocare*¹ oportere et eum, qui uocatus est, si non uenerit², poenam ex edicto praetoris committere. quasdam tamen personas sine³ permissu praetoris in ius uocare non licet, uelut parentes patronos patronas⁴, item liberos et parentes patroni patronaeue; et in eum⁵, qui aduersus ea egerit, poena constituitur. 184. Cum autem in ius uocatus fuerit aduersarius neque eo die⁶ finiri potuerit negotium, uadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti. 185. Fiunt autem⁷ uadimonia quibusdam ex causis pura, id est sine satisdatione, quibusdam cum satisdatione, | quibusdam iureiurando, quibus- 251
dam recuperatoribus suppositis, id est, ut qui non steterit, is protinus a recuperatoribus in summam⁸ uadimonii condemnetur; eaque singula diligenter praetoris edicto significantur. 186. Et si quidem iudicati depensiue agetur, tanti fit⁹ uadimonium, quanti ea res

-
- 1) in ius uocare *suppl. Hu.*   2) uenierit V.
3) siue V.   4) patronas patronos V.   5) eam V.   6) eo
die] odie V.   7) ā (i. e. aut) V.   8) summa V.   9) fiat V.
-

§ 183. *cf. supra* 4, 46 *ibiq. cit.*; *adde D.* 2, 4, 6 (*Paul.* 1915). 2, 4, 13 (*Mod.* 131). *C.* 2, 2, 2 (*a.* 239). 2, 2, 3 (*a.* 287).

§ 184. *cf. supra* 3, 224. *Varro de l. l.* 6, 74 (*Bruns* II⁶, 59). *Cic. pro Quinct.* 5, 22. 6, 23; 25. 16, 51 *sq. pro Rosc. Com.* 13, 38. *Manil. Astron.* 1, 244. *Prob. Eins.* 63: V. F. I. uadimonium fieri iubere.

§ 185. *cf. D. tit.* 2, 8; 11. *Cic. ad Q. fratr.* 2, 13 (15), 3. *Ovid. amor.* 1, 12, 23. cum satisdatione] *cf. D.* 5, 1, 2, 6 (*Ulp.* 213). 50, 17, 110, 1 (*Paul.* 148). *Cornel. Nep. Attic.* 9, 4. *Porphyry. ad Hor. sat.* 1, 1, 11. iureiurando] *cf. D.* 2, 8, 16 (*Paul.* 150). recuperatoribus] *cf. supra* 4, 105.

§ 186. *cf. D.* 2, 10, 3, 4 (*Iul.* 28). 45, 1, 115 *pr.* (*Pap.* 79). 2, 11, 4, 5 (*Ulp.* 1657). iudicati] *cf. supra* 4, 9; 102; 171. depensi] *cf. supra* 3, 127. 4, 9; 102; 171.

erit; si uero ex ceteris causis, quanti actor iurauerit non¹ calumniae causa postulare sibi uadimonium promitti: nec tamen *pluris quam partis dimidiae nec*² pluribus quam sestertium C milibus fit uadimonium. itaque si centum milium res erit nec iudicati dependere agetur³, non plus quam sestertium quinquaginta milium⁴ fit uadimonium. 187. Quas autem personas sine permissu praetoris inpune in ius uocare non possumus, easdem nec⁵ uadimonio inuitas⁶ obligare nobis⁷ possumus, praeterquam si praetor aditus permittat.

---

1) nam (?) V   2) pluris — nec *suppl.* Hu.   3) ageretur
V.   4) milia V.   5) ne V.   6) inuitas V.   7) non V.

---

§ 187. *cf. supra* 4, 183. D. 2, 6, 2 (*Call.* 35). 2, 6, 1 (*Paul.* 87). 2, 6, 3 (*Paul.* 135). 2, 8, 2, 2 (*Ulp.* 266). *Plaut. Aulul.* 2, 4, 40 = 319.

CONSPECTVS RERV¹⁾

Omnes populi aut iure civili aut iure gentium utuntur	1, 1
constant autem iura ex legibus, plebiscitis, sena- tus consultis, constitutionibus principum, magi- stratuum edictis, responsis prudentium . . .	1, 2—7
omne ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones	1, 8

I. IVS QVOD AD PERSONAS PERTINET.

A. Omnes homines aut liberi sunt aut servi.	1, 9
liberorum hominum alii ingenui sunt,	
alii libertini	1, 10
1) ingenui	1, 11
2) libertini aut cives Romani aut Latini aut dediticiorum numero sunt . . .	1, 12
a) qui dediticiorum numero fiant . .	1, 13—15
b) qui cives Romani et qui Latini fiant	1, 16—22
c) differentia condicionis libertinorum Latinorum eorumque qui dediticio- rum numero sunt,	
α) quod ad ius mortis causa capiendi testamentique faciendi	1, 23—25
β) quod ad modos pertinet, quibus ad civitatem Romanam pervenitur	1, 26—35
d) ad legem Aeliam Sentiam de manu- missionibus	1, 36—41; 47
e) ad legem Fufiam Caniniam de servis testamento manumittendis	1, 42—46
B. Quaedam personae sui iuris sunt, quae- dam alieno iuri sunt subiectae	1, 48
quae alieno iuri subiectae sunt,	
aliae in potestate, aliae in manu,	
aliae in mancipio sunt	1, 49; 50

---

1) secundum Boeckingium, sed hic illic auctus et emen-
datus.

1) in potestate sunt	1, 51
a) servi dominorum	1, 52—54
b) liberi nostri, quos	1, 55
α) procreavimus	
αa) iustis nuptiis	1, 56—64
αb) non iustis nuptiis, sed qui postea rediguntur in pote- statem	1, 65—96
β) adoptavimus	1, 97—107
2) in manu nostra sunt feminae.	
eae in manum conveniunt	1, 108—110
α) usu	1, 111
β) farreo	1, 112
γ) coemptione, quam facit mulier	
γa) aut matrimonii causa cum marito suo	1, 113
γb) aut fiduciae causa sive cum extraneo sive cum marito suo	1, 114—115b
3) in mancipio sunt liberorum	
earumve, quae in manu sunt, personae mancipatae	1, 116—123
quibus modis ii, qui alieno iuri subiecti sunt, eo iure liberentur	1, 124
1) qui in potestate sunt	1, 125
a) servi	1, 126
b) liberi	1, 127—136
2) quae in manu sunt.	1, 137
3) qui in mancipio sunt	1, 138—141

**C. Ex his personis, quae neque in potestate
neque in manu neque in mancipio sunt,
quaedam vel in tutela sunt vel in cura-
tione, quaedam neutro iure tenentur. . . . .**

1) prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt.	1, 142
a) quis et quomodo tutor fiat.	
α) testamento tutor dari potest	
αa) liberis, quos in potestate habe- mus	1, 144—147
αb) uxori, quae in manu est. tu- toris optio	1, 148—154
β) legitima tutela.	
βa) ingenui sunt in tutela adgnato- torum (gentiliumve). ius adgna- tionis capitis deminutione peri- mitur	1, 155—164 a
βb) liberti sunt in patronorum tutela	1, 165 cf. 167

βc) ex causa mancipii manumissi sunt in tutela manumissorum	1, 166; 166 a
γ) cessicia tutela	1, 168—172
δ) ex variis causis a magistratu petiti tutores	1, 173—184
ε) a magistratu dati tutores	1, 185—187
ζ) de generibus et speciebus tutelarum	1, 188
b) impuberum tutela et feminarum inter se comparatae. de tutorum auctoritate	1, 189—193
c) quibus modis tutela finiatur	1, 194—196
2) de curatione	1, 197; 198
3) de satisfatione tutorum et curatorum	1, 199; 200

II. IVS QVOD AD RES PERTINET.

A. Res vel in nostro patrimonio sunt vel extra nostrum patrimonium habentur	2, 1
1) summa itaque rerum divisio: aliae sunt divini iuris, aliae humani	2, 2
a) divini iuris (nullius in bonis)	
α) sunt res sacrae et religiosae	2, 3—7
β) sanctae quoque res quodam modo divini iuris sunt	2, 8
b) humani iuris res (plerumque alicuius in bonis sunt)	2, 9
α) publicae (nullius videntur in bonis esse)	2, 10—11
β) privatae (quae singulorum sunt)	
2) quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales	2, 12—14
3) res aut mancipi sunt aut nec mancipi	2, 14 a—18
B. Singularum rerum acquisitiones (et alienationes).	
1) per eam, cui acquiritur (vel a qua alienatur), personam.	
a) civiles acquisitiones alienationesve	
α) ab iis factae, qui ordinariam rei alienandae facultatem habent	
αa) rerum corporalium.	
ipsa rei nec mancipi traditio	2, 19—21
mancipatio, in iure cessio	2, 22—27
αb) rerum incorporalium. res incorporales traditionem non recipiunt; sed aliae in iure cedi tantum possunt, ut iura praediorum urbanorum, ususfructus et hereditas,	

aliae etiam mancipari possunt, ut iura praediorum rusticorum . . .	2, 28—37
obligationes nihileorum recipiunt, sed novatione transferuntur	2, 38; 39
α c) rerum mobilium immobiliumque, sive mancipi sunt sive nec mancipi, usucapio.	
divisio dominii, ut alius possit ex iure Quiritium dominus esse, alius, donec usu ceperit, rem in bonis habere	2, 40—42
earum rerum usucapio, quae non a domino nobis traditae sunt .	2, 43; 44
usucapio aliquando non procedens alienae rei bonae fidei possessori	2, 45—51
usucapio eius, qui scit alienam rem se possidere	2, 52—61
β) aliquando dominus alienandae rei potestatem non habet, et qui dominus non est, alienare potest	2, 62—64
b) naturales acquisitiones	2, 65
α) traditio, occupatio, ex hostibus capio	2, 66—69
β) vis fluminis: alluvio, insula in flumine nata	2, 70—72
γ) solo cedit superficies, planta in nostro posita, frumentum in nostro satum; item meum fit, quod in cartulis meis aliquis scripserit, sed non quod in tabula mea pinxerit	2, 73—78
δ) si quis ex aliena materia novam speciem fecerit	2, 79
2) acquisitiones alienationesque per eas personas, quae sub tutela sunt .	2, 80—85
3) acquiritur nobis etiam per eos, quos in potestate manu mancipiove habemus	2, 86—96
C. Quibus modis per universitatem res nobis adquiruntur	2, 97; 98
1) de hereditatibus (et bonorum possessionibus)	2, 99
a) quae nobis ex testamento obveniunt	2, 100
α) testamentorum ordinatio.	
α a) genera testamentorum tria . . .	2, 101—103
α b) testamentum per aes et libram .	2, 104—108
α c) testamenta militum	2, 109—111

β) qui testamenta facere possunt	2, 112—113
γ) testamenta secundum regulam iuris ci- vilis facienda	2, 114
γa) ab initio non iure fiunt herede non sollemni modo in- stituto	2, 115—117
cum mulieressinetutoris auctori- tate testantur	2, 118—122
suo herede praeterito	2, 123—129
γb) testamenta iure facta rumpuntur adgnatione postumi	2, 130—137
quasi adgnatione	2, 138—143
posteriore testamento	2, 144
γc) testamenta irrita fiunt capitis deminutione testatoris	2, 145—146
γd) praetor dat bonorum possessionem secundum tabulas testamenti ab initio non iure facti vel postea rupti vel irriti facti	2, 147—150
ab intestato, si testamentum con- traria voluntate infirmatum est	2, 151; 151a
δ) heredes aut necessarii aut sui et ne- cessarii aut extranei	2, 152
necessarius heres	2, 153—155
sui et necessarii heredes. ius abs- tinendi	2, 156—160
extranei heredes. ius deliberandi et cretio	2, 161—173
ε) de substitutionibus: vulgari	2, 174—178
pupillari	2, 179—184
ζ) de servis heredibus instituendis	2, 185—190
η) de legatis	2, 191
ηa) legatorum quattuor genera	2, 192
per vindicationem	2, 193—200
per damnationem	2, 201—208
sinendi modo	2, 209—215
per praeceptionem	2, 216—223
ηb) de modo legatorum. lex Furia, Voconia, Falcidia	2, 224—228
ηc) de inutiliter relictis legatis: propter formam legati scripti	2, 229—234
de poenae causa relictis legatis	2, 235—237
de legatis incertis personis re- lictis	2, 238—243

de legatis ei, qui in potestate heredis, aut ab eo, qui in legatarii potestate sit, relictis	2, 244—245
ϑ) de fideicommissis	2, 246
ϑ a) de hereditatibus fideicommissariis	2, 247—259
ϑ b) de singulis rebus ac libertatibus per fideicommissum relictis	2, 260—267
ι) differentiae fideicommissorum et legatorum	2, 268
ι a) quae nunc sunt	2, 269—283
ι b) quae erant olim	2, 284—288
ι c) tutoris datio directa esse debet	2, 289
b) intestatorum	
α) ingenuorum	
α a) ex iure civili:	
sui heredes	3, 1—8
agnati	3, 9—16
gentiles	3, 17
α b) ex iure praetorio. cognatorum exclusiones aliaeque iuris civilis iniquitates emendatae	3, 18—25
gradus bonorum possessionis. bonorum possessores loco heredum constituuntur	3, 26—31; 33
bonorum possessio datur non modo emendandi gratia veteris iuris, sed etiam impugnandi (matri ex SC. Tertull.?) et confirmandi	3, 32
b. p. cum re aut sine re	3, 33 a—34
β) libertorum	3, 35—38
β a) civium Romanorum	3, 39
β b) Latinorum	3, 40—54
β c) qui dediticiorum numero sunt	(72; 73)
2) bonorum emptiones	3, 55—73
quid iuris bonorum possessoribus et bonorum emptoribus competat	3, 74—76
3) si quis alieno iuri subicitur	3, 77—79
4) hereditatis in iure cessio	3, 80; 81

D. Obligationes. summa divisio in duas species diducitur: omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto . . . . . 3, 82—84

3, 85—87

3, 88

- 1) obligationes, quae ex contractu nascuntur. harum quattuor genera sunt . 3, 89
  - a) adquiruntur nobis obligationes
    - α) per nosmet ipsos.
      - αa) re contractae obligationes (mutui datio et indebiti solutio) . . . 3, 90; 91
      - αb) verbis contractae obligationes . 3, 92—109
      - verborum obligationes ad alias accedentes:
        - de adstipulatoribus . . . . . 3, 110—114
        - de sponsoribus, fidepromissoribus, fideiussoribus . . . . . 3, 115—127
      - αc) litteris contractae obligationes . 3, 128—134
      - αd) consensu contractae obligationes . 3, 135—138
      - emptio et venditio . . . . . 3, 139—141
      - locatio et conductio . . . . . 3, 142—147
      - societas . . . . . 3, 148—154
      - mandatum . . . . . 3, 155—162
    - β) per eas personas, quae in nostra potestate, manu mancipiove sunt . . . 3, 163—167
  - b) tolluntur obligationes
    - α) solutione 3, 168
    - β) acceptilatione . . . . . 3, 169—172
    - γ) imaginaria solutione per aes et libram . 3, 173—175
    - δ) novatione . . . . . 3, 176—179
    - ε) litis contestatione . . . . . 3, 180—181
- 2) obligationes, quae ex delicto nascuntur. 3, 182
  - a) furtum . . . . . 3, 183—208
  - b) vi bona rapta 3, 209
  - c) damnum iniuria datum . . . . . 3, 210—219
  - d) iniuria . . . . . 3, 220—225

III. IVS QVOD AD ACTIONES PERTINET.

A. Actiones.

- 1) divisiones earum
  - a) ex varia eorum substantia vel iure, quod persequimur.
    - α) duo actionum genera: in rem et in personam, vindicationes et conductiones . 4, 1—5
    - β) aut rem tantum aut poenam tantum aut rem et poenam persequimur . . 4, 6—9
  - b) ex forma. quaedam ad legis actionem exprimuntur, quaedam sua vi ac potestate constant. 4, 10

- α) legis actiones 4, 11
  - α a) lege agebatur modis quinque 4, 12
    - sacramento . . . . . 4, 13—17
    - per iudicis postulationem
    - per conductionem . . . . . 4, 17 a—20
    - per manus iniunctionem . . . . . 4, 21—25
    - per pignoris capionem . . . . . 4, 26—29
  - α b) legis actionibus maximam partem
sublatis per formulas litigamus 4, 30; 31
- β) formulae
  - β a) genera formularum
    - ad legis actionem expressae
formulae 4, 32; 33
    - alterius generis fictiones in qui-
busdam formulis . . . . . 4, 34—38
  - β b) partes formularum . . . . . 4, 39—44
  - β c) formularum pro ipsarum partium
diversitate variae species et effec-
tus:
    - in ius et in factum conceptae
formulae . . . . . 4, 45—47
    - formularum condemnatio aut
certae aut incertae pecuniae est . . . . . 4, 48—52
    - de periculo in conceptione formu-
larum ineundo:
      - in intentione, si plus petitur . . . . . 4, 53—56
      - in condemnatione 4, 57
      - in demonstratione, si falsum de-
monstratur. . . . . 4, 58—60
      - de formulis, in quibus interdum
non solidum, quod nobis debetur,
consequimur,
        - si de peculio agitur . . . . . (4, 60)
        - si reus condemnatur in id, quod
facere potest . . . . . (4, 60)
        - si agitur cum compensatione
aut deductione . . . . . 4, 61—68
- 2) de actione instituenda et qui agere
vel conveniri possunt. conveniri aut
agere possumus . . . . . 4, 69 (cf. 82).
  - a) nostro nomine
  - b) alieno nomine
    - α) conveniri possumus
      - α a) ex contractu maleficiove earum
personarum, quae in potestate
nostra sunt

ex contractu filiorum fam. servorumve (actiones quod iussu, exercitoria, institoria, tributoria, de peculio, de in rem verso) . . . 4, 70—74

ex maleficio filiorum fam. servorumve (actiones noxales) . . . 4, 75—79

α b) ex contractu earum personarum, quae in manu mancipiove sunt . 4, 80

α c) animalium nostrorum nomine . (4, 80)

α d) de hominum mortuorum noxae deditioe 4, 81

β) de alieno nomine instituendis actionibus 4, 82

β a) qui alieno nomine agunt quomodo in litem substituantur . . . . 4, 83—85

β b) de formis actionum alieno nomine constitutarum 4, 86; 87

γ) de satisfactionibus ab actoribus reisve exigendis . . . . . 4, 88—102

3) quibus modis actiones finiantur.

a) iudicia legitima et quae imperio continentur . . . . . 4, 103—109

b) perpetuae et temporales actiones . . . 4, 110; 111

c) quae actiones heredi aut in heredem neque competunt neque dantur 4, 112; 113

d) si reus ante rem iudicatam post acceptum iudicium satisfaciat actori 4, 114

B. Exceptiones 4, 115

1) proprie sic dictae.

a) causa, origo et forma exceptionum . . 4, 116—119

b) effectus: exceptiones peremptoriae, dilatoriae . . . . . 4, 120—125

2) replicatio, duplicatio, triplicatio . 4, 126—129

3) de praescriptionibus, quae receptae sunt pro actore . . . . . 4, 130—137

C. Interdicta 4, 138

1) interdictum decretumve quid sit . . 4, 139—141

2) divisiones interdictorum.

a) interdicta sunt aut prohibitoria aut restitutoria aut exhibitoria 4, 142

b) possessionis 4, 143

α) vel adipiscendae . . . . . 4, 144—147

β) vel retinendae . . . . . 4, 148—153

γ) vel recipiendae causa comparata interdicta 4, 154; 155

c) tertia divisio interdictorum in hoc est,

quod 4, 156

α) simplicia sunt . . . . . 4, 157—159

β) aut duplicia 4, 158; 160

3) de ordine et exitu interdictorum . . 4, 161—170

D. De temere litigandi coercionibus et de poenis,

1) quibus rei calumnia coercetur . . . . . 4, 171—173

2) quibus actoris calumnia coercetur . . . . 4, 174—181

3) iudicia quibus damnati ignominiosi fiant . 4, 182

4) De in ius vocando et de vadimoniis . . . 4, 183—187

G A I¹

FRAGMENTVM INCERTVM.

1. Raro 'for' inuenitur, uerum in compositione, ut apud Gaium², reperimus 'effor' dictum.³ — *Diomed. Gramm. Lat. ed. Keil I, 379.*

---

1) quae Io. Lydus de mag. 1, 34 ex Gaio affert, omisimus, quippe quae ex Dig. 1, 2, 2, 3; 4; 24 sumpta sint ac ne Gai quidem sint, sed Pomponii. 2) Cavium codd., ed. Keil. Caium edd. antiquiores. Keil suspicatur Calvum (Licinium, Cicero-
nis aequalem) significari. 3) num ad Gaium hoc fragmen-
tum pertineat, sane in incerto remanet.

L. VOLVSIVS MAECIANVS

vir equestris ordinis in consilium Antonini Pii adsumptus et dignus habitus est, qui M. Aurelium, tum Caesarem, ius doceret. annis 159—161 praefectus Aegypti fuisse videtur. cf. BGU II 613. Pap. Lond. II 376. P. Gen. 35. Dessau Prosopogr. Imp. Rom. III, 481. libros, quos de iure civili fecit Iustinianusque in Pandectis adhibuit, index Florentinus refert. praeter hos extat eius de assis distributione libellus, quem testante praefatione ad Caesarem eo ipso tempore, quo eum ius docebat, hoc est circa a. 146 instruendi discipuli causa conscripsit, isque paene integer nobis servatus est duobus codicibus saeculi decimi, Parisino (*P*) altero, altero Vaticano (*V*). a quibus libellus editus sit, optime discas ex praefatione eius editionis, quae ipsa omnium ad id tempus maxima cum diligentia facta est, Boeckingii dico, recepta in Corpus iuris anteius. Bonnense (1831) p. 174. postea tamen Mommsen primus accuratam codicum mss. cognitionem aperuit, ex iisque, praemissa Maeciani vita, subiecta lectionis tam codicum mss. quam Boeckingianae editionis varietate, denuo textum recensuit in Comment. societ. regiae Saxon. III, 279. cuius editionem fere repetiit Fridericus Hultsch, Scriptorum metrologicorum reliquiae II, 61—71 (Lipsiae 1866).

Exhibet autem Maecianus hoc libello vocabula ac notas partium primum (§§ 1—44) *in rebus*, tam 'solidis' quam incorporalibus (hereditate) (§ 44). sequitur §§ 44—76 de *pecunia in aere numerata* (§ 78), partim primo ac vero sensu, quamdiu pecunia numerata revera in libra aeris eiusque partibus erat, partim translato, posteaquam argentei nummi accesserunt, qui tamen ex numero aeris potestatem habebant (§ 44); quare effectum est, ut redacto asse ad minutum nummum, quod genus seni deni demum denarium efficerent, si qua in summa denariis expressa aes excurreret, hoc aes excurrens tamquam sedecimae partes denarii solitis partium vocabulis et notis significandum esset. deinde agitur de *pondere* §§ 77. 78, et postremo §§ 79. 80 de *mensura* sive liquidorum sive aridorum, quae non tam partibus, quam maioribus ac minoribus modulis ad definiendas quantitates constitutis continetur. ultima verba § 81 culpa eorum, qui primum haec ediderunt, Maeciano subtracta Mommsen ei restituit.

VOLVSI MAECIANI

ASSIS¹ DISTRIBUTIO, ITEM VOCABULA AC NOTAE
PARTIVM IN REBVS, PECVNIA IN AERE NVMERATA,
PONDERE², MENSURA.

Saepe numero, Caesar³, animaduerti aegre ferentem 5
te, quod assis distributionem et in heredum institu-
tione et in aliis multis necessariam ignotam haberes.
quare⁴ ne tam exigua res ingenium tuum ullo modo
moraretur, cum partes ipsas, tum uocabula et notas
proponendas existimaui; et deprehendes distributionem 10
quidem partium infinitam, oppido autem quam exigua
uocabula et notas.

1. Prima diuisio solidi [id est librae]⁵, quod as
uocatur, in duas partes dimidias diducitur; pars di-
midia semis uocatur; nota eius S. 2. Sequens diuisio 15
fit in tres tertias partes; pars tertia triens uocatur;
nota eius = =. 3. Sequitur diuisio in quattuor quar-
tas partes; pars quarta quadrans uocatur, nota eius
= —. 4. Deinceps fit diuisio in sex sextas partes;
sextae partis nomen est sextans, cuius nota =. 20
5. Deinde diuiditur in octo octauas, quae sescunciae
uocantur, quarum est nota ℔ —.⁶ 6. Item in nouem
nonas; nona pars uocatur uncia duae sextulae; nota — ∥.

P = codex Parisinus 8680 saec. X.

V = codex Vaticanus 3852 saec. X.

---

1) *suppl. Boecking.* 2) *pecunia in aere numerata, pon-
dere nos praeeunte Karlowa. pecuniariis pondere numero codd.*
cf. § 78. 44. 3) *Caesar Mommsen. caesor codd.*
4) *quare Mommsen. quae codd.* 5) *id est librae eiecimus*
tamquam glossema; cf. § 78. ut est libra Hu. 6) *id est*
signum semunciae (cf. § 27) et unciae.

7. Diuiditur item as in duodecim partes duodecimas; uocantur singulae unciae, cuius nota —.

8. Haec uelut elementa primae de asse distributionis¹ aequalitatem seruant. si quid quibusdam earum
 5 detrahas uel conferas, fient² dispaes. 9. Quare si *semissi unciam detrahas uel si*³ quadrantem sextantem uel trienti unciam applices, facies quincuncem, qui constat ex quinque unciis, hoc est quinque duodecimis; nota quincuncis = = —.⁴ 10. Si semissi applices un-
 10 ciam uel quincunci sextantem uel trienti quadrantem, efficies septuncem, hoc est septem duodecimas; nota septuncis S —. 11. Si septunci applicueris unciam uel semissi sextantem uel quincunci quadrantem uel trienti tantundem, facies bessem, id est duodecimas
 15 octo; nota bessis S =. 12. Si bessi applicueris unciam uel septunci sextantem uel semissi quadrantem uel quincunci trientem, dodrantem efficies, hoc est nouem duodecimas; nota dodrantis S = —. 13. Si dodranti applicueris unciam uel bessi sextantem uel
 20 septunci quadrantem uel semissi trientem uel quincunci tantundem, facies dextantem, hoc est decem partes duodecimas; nota dextantis S = =. 14. Si dextanti applicueris unciam uel dodranti sextantem⁵ uel bessi quadrantem⁶ uel septunci trientem uel semissi quin-
 25 cuncem, facies deuncem, id est undecim duodecimas; nota deuncis S = = —.

15. Ex his apparet, in quas partes aequaliter, in quas dispaes as diuidatur. quo tamen facilius et memoria res teneatur, summa diuisionis haec est. in
 30 asse sunt unciae XII, hoc est partes duodecimae duo-

1) primae de asse distributionis *codd.* primaeque assis distributiones *Hu.* 2) fiant V. 3) semissi—uel si] ‘haec, quae supplevi, excidisse manifestum est ex verbo detrahas § 8.’ *Hu.* 4) ‘usitator est in monumentis haec figura = — =; sed de his aliisque varietatibus, quibus in his notis veteres luxuriati sunt, adi Marini, *Atti de frat. Arv.* I, 227—230. 258—261’. *Hu.* cf. *Dessau* 5049. 5) uel dodranti sextantem *om. P.* 6) sextantem *P.*

decim, unciae et binae sextulae nouem, hoc est nouem nonae; sescunciae octo, id est octo octauae; sextantes sex, id est sex partes sextae; quadrantes quattuor, id est quattuor partes quartae; trientes tres, id est tres partes tertiae; semisses duo, id est duae partes dimidia⁵ diae. 16. Ceterae partes inaequalem faciunt diuisionem. in deunce sunt unciae undecim, sextantes quinque et uncia, quadrantes tres et sextans, trientes duo et quadrans, quincunces duo et uncia, semis et quincunx, septunx et triens, bes et quadrans, dodrans et sextans, 10 dextans et uncia; deest assi uncia. 17. In dextante sunt unciae decem, sextantes quinque, quadrantes tres et uncia, trientes duo et sextans, quincunces duo, semis et triens, septunx et quadrans, bes et sextans, dodrans et uncia; deest assi sextans. 18. In dodrante 15 sunt unciae nouem, sextantes quattuor et uncia, quadrantes tres, trientes duo et uncia, quincunx et triens, semis et quadrans, septunx et sextans, bes et uncia; deest assi quadrans. 19. In besse sunt unciae octo, sextantes quattuor, quadrantes duo et sextans, trientes 20 duo, quincunx et quadrans, semis et sextans, septunx et uncia; deest assi triens. 20. In septunce sunt unciae septem, sextantes tres et uncia, quadrantes duo et uncia, triens et quadrans, quincunx et sextans, semis et uncia; deest assi quincunx. 21. In semisse sunt 25 unciae sex, sextantes tres, quadrantes duo, triens et sextans, quincunx et uncia; deest assi alter semis. 22. In quincunce sunt unciae quinque, sextantes duo et uncia, quadrans et sextans, triens et uncia; deest assi septunx. 23. In triente sunt unciae quattuor, 30 sextantes duo, quadrans et uncia; deest assi bes. 24. In quadrante sunt unciae tres, sextans et uncia; deest assi dodrans. 25. In sextante sunt unciae duae; deest assi dextans. 26. Huc usque diuisio maiorum . . . .¹, ut ita dic-

1) in *P* hic est rasura satis magna, in qua *Bursian* vestigia vocabuli *Graeci* detexisse sibi visus est, in *V* lacuna nulla. *Mommsen* supplevit τῆς μονάδος.

tum sit, partium et celebris et nota est. sed cum rei natura infinitam partiendi praestet facultatem, succedit unciae quoque, quae est assis, ut sùpra dictum est, pars duodecima, diuisio non tam celebris quidem, sed
 5 tamen non adeo ignota. 27. Ut assis, ita unciae prima diuisio fit in duas partes dimidias, quae uocantur semunciae; nota semunciae ℒ. 28. Item diuiditur uncia in tres partes, quae uocantur binae sextulae; nota binarum sextularum \|. 29. Item diuiditur uncia in quat-
 10 tuor sicilicos, id est quattuor quartas; nota sicilici ∟.¹ 30. Item in sextulas sex, id est sex sextas; nota sextulae \. 31. Item in duodecimas duodecim, quas singulas partes dimidias sextulas uocamus; nota dimidia sextulae ∟. 32. Item in scriptula uiginti quattuor;
 15 scriptuli nota ∟\|. 33. Est autem assis semuncia pars uicesima² quarta, duae³ sextulae pars tricesima sexta, sicilicus quadragesima octaua, sextula septuagesima secunda, dimidia sextula centesima quadragesima⁴ quarta, scriptulum ducentesima octogesima octaua.
 20 34. Semuncia habet sicilicos duos, sextulas tres, dimidias sextulas sex, scriptula duodecim. 35. Duae³ sextulae habent sicilicum et dimidiam sextulam, sextulas duas, dimidias sextulas IIII, scriptula VIII. 36. Sicilicus habet sextulam et dimidiam, dimidias sextulas tres,
 25 scriptula sex. 37. Sextula habet dimidias sextulas duas, scriptula quattuor. 38. Dimidia sextula habet scriptula duo.

39. Has quoque partes, in quantum libet, diuidere possis; uerum infra eas neque notas neque propria
 30 uocabula inuenies praeterea.⁵ dimidium scriptulum audio quosdam ratiocinatores simplium uocare: quod erit totius assis quingentesima septuagesima sexta;

---

1) *sicilicus derivatus a sicile, i. e. falce; unde nota efficta est.* 2) *vicesima et codd.* 3) *binae malebat Hu.; cf. § 28.* 4) *tricesima codd.* 5) *'malim praeterq(uam) q(uod)'. Hu.*

quam et ipsam partem infinito¹ separare possis. 40. Nec mirum, si infra has partes partitio facta et nominibus et notis caret, cum etiam inter superiores primasque diuisiones pleraeque partes et nominibus et notis careant: statim namque undecim undecimae assem efficiunt nec aut nomen proprium aut notam habent; perinde decem decimae; nam nona assis facit unciam duas sextulas; octaua, ut supra redditum est, sescuncia uocatur; septem septimae, quae et ipsae assem implent, nec nomen proprium nec notam habent; sextae sextantes uocantur; nec quintae quidem aut nomen proprium aut notam habent; iam uero tertias trientes, quartas quadrantes, sicut duodecimas uncias uocari ostensum est. 41. Infra has ceterae usque ad sextam decimam nomine proprio notaque carent; sed sexta decima semuncia sicilicus dicitur; nam sedecim semunciae octo sunt unciae, sedecim sicilici quattuor unciae fiunt, iunctae unciis octo assem implent. septima decima deinde interiecta nomine notaque caret. octaua decima uocabitur semuncia sextula: nam hae decies octies ductae assem efficiunt. 42. Post has inferiores partes, excepta semuncia, duabus sextulis, sicilico, sextula, dimidia sextula, scriptulo, neque uocabula propria neque notas habent. 43. Centesima, quae commodi aut usurarum nomine ad sortem applicaretur, sicilico, id est C auerso coepit² notari, quod cum C centum significaret, conuertebatur ad eam summam, cuius centesima futura erat, et siue una conuenerat, unus sicilicus, siue plures, tot sicilici ponebantur.

44. Sicut autem assis appellatio ad rerum solidarum hereditatisque totius, diuisio autem eius ad partium demonstrationem pertinet, ita etiam ad pecuniam numeratam refertur, quae olim in aere erat, postea et in argento feriri coepit, ita ut omnis nummus argen-

1) infinite *Hu.*, qui etiam proposuit: in infinitum.

2) coepit *Hu.* eo codd.

teus ex numero aeris potestatem haberet. 45. Eo in numero sunt hi argentei nummi: denarius, cuius est nota X^1 , quinarius, cuius est nota V , sestertius, cuius nota est HS . uictoriatus enim nunc tantundem ualet
 5 quantum quinarius, olim ut² peregrinus nummus loco mercis, ut nunc tetrachmum et drachma, habebatur. 46. Denarius primo asses decem ualebat, unde et nomen traxit; quinarius dimidium eius, id est quinque asses, unde et ipse uocatur; sestertius duos asses et semissem,
 10 quasi semis tertius, Graeca³ figura ἑβδομον ἡμιτάλαντον. nam⁴ sex talenta et semitalentum eo uerbo significant. lex etiam duodecim tabularum argumento est, in qua duo pedes et semis sestertius pes uocatur. 47. Nunc denarius XVI, uictoriatus et quinarius VIII,
 15 sestertius quattuor asses ualet.

48. Infra quam diuisionem sequitur alia quaedam subdiuisio, notas aequae et propria uocabula habens. quare si ad denarium rationem conficias, assem hac nota scribas ac uoces semuncia sicilicus $\text{X} \text{L} \text{D}^5$;
 20 semunciae enim sedecim et sicilici sedecim assem efficiunt. 49. Dupundium hac nota scribas ac uoces: sescuncia $\text{X} \text{L} \text{—}$, nam sedecim sescunciae dupundium efficiunt. 50. Tressis⁶ hac nota scribas ac uoces: sextans sicilicus $\text{X} = \text{D}$; aequae enim sedecim
 25 sextantes totidemque sicilici tres asses efficiunt. 51. Quatrussis hac nota scribas uocesque: quadrans $\text{X} = \text{—}$; sedecim enim quadrantes quatrussis efficiunt. 52. Quin-

1) XX *codd.* 2) *at codd.* 3) 'Graecum exemplum ex Herodoto sumptum esse Didymus apud Priscian. de ponder. p. 82 Hultsch. docet, quem Maecianus uidetur secutus esse'. Hu.

4) namque *P.* 5) D hic et saepius infra omittunt *codd.*

6) 'nota haec indeclinabilia potius quam neutra tressis, quatrussis — quinques, sexis, septus, octus, nonus, decus — undeciaere (*h. e. undeci[m nummi]aere, ut dicitur tre[s librae] pondo etc.*) et sequentia usque ad quindeciaere. quae omnia sunt ratiocinatorum; nam vulgari sermone, ut ex Varrone et aliis constat, omnis aeris numerus a tresse usque ad centussem masculino sexu in -ssis efferebatur et declinabatur.' Hu.

ques hac nota scribas uocesque: quadrans semuncia
 sicilicus $\text{X} = - \text{L} \text{D}$; nam sedecim quadrantes ac to-
 tidem semunciae sicilicique faciunt quinques. 53. Sexis
 hac nota scribas nominesque: triens semuncia $\text{X} = = \text{L}$;
 aequae enim trientes et semunciae sedecies ducti sexis 5
 efficiunt. 54. Septus hac nota scribas ac nomines:
 quincunx sicilicus $\text{X} = = - \text{D}$; simili enim modo
 quincunces ac sicilici multiplicati septus efficiunt.
 55. Octus hac nota scribas ac nomines: semis XS^1 ,
 quibus eodem modo multiplicatis octus reperies. 10
 56. Nonus hac nota scribas appellesque: semis semun-
 cia sicilicus $\text{XS} \text{L} \text{D}$; ut sedecies² [hanc quoque no-
 tam, quae uocatur] semissem semunciam sicilicum si
 multiplicaueris³, nonus inuenias. 57. Decus hac nota
 scribas atque nomines: septunx semuncia $\text{XS} - \text{L}$; 15
 septuncem quoque ac semunciam totiens si duxeris,
 decus efficies. 58. Undeciaere hac nota scribas appel-
 lesque: bes sicilicus $\text{XS} = \text{D}$; nam bes sicilicus totiens
 ducti undeciaere efficiunt. 59. Duodeciaere hac nota
 scribas ac uoces: dodrans $\text{XS} = -$; dodrantes eodem 20
 modo computati duodeciaere efficiunt. 60. Tredeciaere
 hac nota scribas uocesque: dodrans semuncia sicilicus
 $\text{XS} = - \text{L} \text{D}$, dodrantibus semunciis sicilicis eadem
 ratione multiplicatis tredecim asses efficias. 61. Quat-
 tuordeciaere hac nota scribas ac uoces: dextans se- 25
 muncia $\text{XS} = = \text{L}$; dextantes semunciaeque sedecim
 aequae quattuordeciaere efficiunt. 62. Quindeciaere hac
 nota scribas et appelles: deunx sicilicus $\text{XS} = = - \text{D}$;
 deunx quoque ac sicilicus sedecies ducti quindeciaere
 efficiunt.

30

63. Ingeniosissime autem, cum ad denarium ratio
 conficeretur, excurrentis aeris nota inuenta est, quae
 sedecies multiplicata id efficeret: nam cum denarii

---

1) XS *om. codd. lacuna relicta.* 2) sedecies *Hu.* semissem
codd. similiter Mommsen. 3) semunciam sicilicum si multi-
 plicaueris *scripsimus.* uncia sicilicus multiplicatam *codd.*

nota praescribatur eique subiniungatur¹ aeris excurrentis nota, manifestum est eam sedeciens ducendam ex adnotatione denarii.

64. Ad quinarium et uictoriatum rationem Romae
 5 confici nescio: quemadmodum tamen, si uelis, conficias, facilius apparebit, si prius inspexeris, ad quem modum sestertiaria ratio confiat²; tunc enim excurrentis aeris leges³ exemplum denariariae rationis, et dimidiam duces; uel sestertiariae, et duplicabis.
- 10 65. Ad sestertium ratio si confiat², semis⁴ hac nota scribitur — T⁵; uocatur libella teruncius. est autem libella sestertii decima pars, teruncius quadragesima, quae duae iunctae octauam sestertii, id est, semissem, efficiunt; nam octo libellis, id est octo decimis, teruncii
 15 octo, id est octo quadragesimae (quae fiunt quattuor uicesimae, hoc est duae decimae) adiectae complent sestertium. 66. Sunt enim in sestertio libellae decem, singulae uiginti, teruncii quadraginta. 67. Infra semissem nemo temere⁶ rationem sestertiariam ducit.
 20 potest tamen: nam quadrans, qui est pars sexta decima sestertii, poterit notari singula, quae est uicesima sestertii, et dimidio teruncio, qui est octogesima sestertii; nam utraque haec pars iuncta efficit sextam decimam. 68. As notari debet = ℚ; haec ad sestertium nota uocatur duae libellae singula; fiunt duae
 25 decimae et uicesima, hoc est quarta pars sestertii;

1) subiungatur Hu.

2) confiat P¹. conficiat P²V.

3) lices codd.

4) 'a semisse Maecianus hic incipit, non ut in denariaria ratione ab asse, quia ad sestertium maxime minutae rationes velut de quotidianis olerum, carnis, pomorum aliisque simplariis venditionibus conficiebantur, in quibus etiam semissis vel adeo quadrantis ratio habebatur'. Hu.

5) 'praemissa sc. etiam hic nota HS, quam breuitatis studio Maecianus omisit; cf. § 68: ad sestertium nota. ceterum animadverte, signum — praeposita sestertii nota aliam significationem habuisse, ac si nihil praeponeretur (cf. § 2), perinde ut nota S, quae hic dimidium sestertium i. e. quinque libellas significabat; cf. §§ 66; 70—73.' Hu.

6) temere Boeckh. tenere codd.

nam quater binae libellae octo fiunt decimae, quattuor singulae quattuor fiunt uicesimae, hoc est duae decimae, quae superioribus iunctae sestertium complent. 69. As semis notari debet = — $\mathcal{L}T$; uocatur tres libellae singula teruncius et sunt tres decimae, una 5 uicesima, una quadragesima, hoc est quarta et octaua sestertii; supersunt octauae quinque, id est semisses quinque, ut compleant sestertium. 70. Dupundius hac nota S ; uocantur quinque libellae, quae sunt quinque decimae; hae duplicatae sestertium implent. 71. Du- 10 pundius semis hac nota $S - T$; uocatur sex libellae teruncius; sunt autem sex decimae et quadragesima, id est dimidia et octaua totius; supersunt octauae tres, id est semisses tres, ut sestertium compleant. 72. Tressis hac nota $S = \mathcal{L}$; uocatur septem libellae singula; sunt 15 autem pars dimidia et duae decimae et uicesima, hoc est pars dimidia et quarta; desunt duae octauae, id est quarta, quae iuncta impleat sestertium. 73. Tressis semis hac nota $S = - \mathcal{L}T$; uocatur octo libellae singula teruncius; sunt pars dimidia et tres decimae et uicesima 20 et quadragesima, hoc est pars dimidia et quarta et octaua; superest octaua, quae adiecta sestertium compleat.

74. Libella dicta creditur quasi pusilla libra. nam cum olim asses libriles essent et denarius decem asses ualeret et decima pars denarii libram, quae eadem as 25 erat, singula selibram, quae eadem semis erat, teruncius quadrantem haberet, siue denariaria siue sestertiaria ratio conficeretur, iisdem notis, id est libellarum et singularum et terunciorum, praeposita nota denarii uel sestertii, ut erat ratio, aera exprimebantur. 30 75. Posteaquam in sedecim asses denarius distributus est, denariaria ratio expeditius confici coepit, ut supra dictum est; sestertiaria mansit sub iisdem notis, aucta tamen computatione.¹ 76. Haec quoque libella exemplo

1) 'hoc sic intellige: cum denarius sedecim, sestertius quattuor asses valere coepisset, libellae, singulae et teruncii no-

maiorum in duos uelut semisses, qui singulae uocantur, et quattuor uelut quadrantes, qui teruncii uocantur, diuiditur.

77. Ponderis eadem diuisio est, quae aeris; nam in 5 quas partes as diuiditur, in has et libra dispenditur.¹

78. *Et dicitur*² as quidem, seu de diuisione solidi seu de pondere seu de numerata in aere pecunia agatur, libra autem in pondere: nummi uero argentei in pecunia forma publica dumtaxat nomen accipiunt.

10 79. Mensurarum liquoris atque grani expeditior et forma et appellatio est. nam quadrantal, quod nunc plerique amphoram uocant, habet urnas duas, modios tres, semodios sex, congios octo, sextarios quadraginta octo, heminas nonaginta sex, quartarios centum nona- 15 ginta duo, cyathos quingentos septuaginta sex.

80. Notae mensurarum:

20	quadrantal	qI	sextarii ad uinum	∩
	urnae	qS	ad granum	∞
	modii	MI	heminae	9
	semodii	MS	quartarii	tM
	congii	Z	cyathi	TI

81. Partium et numeri naturalis causa durat, quamuis nominibus apud quasque gentes differant.³ ponderis et mensurarum modus incertus est, nam eius⁴ dis- 25 pensio ac dimensio . . . .

mina sensu generali accipi inceperunt, ut significarent cuiusque argentei nummi, cui applicarentur, decimam, vicesimam, quadragessimam partem. unde necesse erat, ut si ad sestertium ratio conficeretur, in significatione aeris excurrentis computatio augeretur. ponamus exemplum. in antiquo sestertio as excurrentis notabatur — et vocabatur libella, in novo notabatur = £ et vocabatur duae libellae singula. cf. § 68'. Hu. 1) 'assis partes animo finiuntur, eaque diuisio appellatur; librae vero partes fiunt pendendo, quod dispendere olim dixere. cf. § 81'. Hu. 2) et dicitur scripsimus. ita codd. dicitur ita Mommsen. 3) differant Mommsen. referat PV. 4) nam eius P. numerus V.

FRAGMENTVM QVOD DICITVR DOSITHEANVM.

Fragmentum quod dicitur Dositheanum alienum esse a Dositheo, qui scripsit *Artem grammaticam* saeculo fere quarto, postquam docuerunt Boucherie (*Notices et Extraits des manuscrits de la Bibl. Nation.* XXIII, 2, 1872, p. 280 sq.), Henricus Keil (*Grammat. Lat.* VII, 1880, p. 372 sq.), Krumbacher (*De codicibus quibus interpretamenta Pseudo-Dositheana nobis tradita sunt*, 1883), hodie inter omnes constat. illud incertum est, num magister, qui tractatum iuris cum discipulis suis Graece vertit, idem sit atque ille, qui Maximo et Apro consulis, id est anno 207 p. Chr. n., *Genealogiam Hygini* in sermonem Graecum transtulit (cf. *Corp. Gloss.* III, 56, 30). itaque quo tempore fragmentum nostrum scriptum sit, aliunde non licet eruere nisi ex libro ipso. commemorantur autem in eo Proculiani (§ 10), Octavenus (§ 13), Neratius Priscus (§ 15), Iulianus (§ 15); unde sequitur, ut auctor noster non prius scripsisse potuerit quam medio saeculo secundo p. Chr. n.; rursus autem non multo post eum vixisse inde apparet, quod manumitti posse censu etiam sua aetate indicare videtur § 17, cum Ulpianus 1, 8 de hoc genere manumissionis quasi iam abolito loquatur ('censu manumittebantur olim qui etc.').

Tractatus, qui liber regularum fuisse videtur (cf. § 3), auctorem alii alium commenti sunt, e. g. Cuiacius Ulpianum, Lachmann Paulum, Huschke Cervidium Scaevolam, Dirksen Gaium, Voigt et Karlowa Pomponium. sed ex ratione dicendi nihil certius concludi potest, cum textus totiens interpretando miserabilem in modum corruptus sit. nam libellus ludis puerorum multifariam tractatus cum saepe in sermonem Graecum verteretur et in Latinum retroverteretur, formam primariam ita mutavit, ut arte critica restitui iam non possit. scatet omni genere mendarum et lacunis hiscit, ac Lachmann quamquam fundamenta textus constituendi singulari acumine iecit, tamen cum ubique ipsa verba iurisconsulti Romani ex lectione tradita elicere studuit, plus efficere conatus est, quam viribus humanis consequi licet.

Traditus est libellus duabus recensionebus, quarum alteram servat codex Leidensis Vossianus Graecus Q 7 saec. X. (no-

bis *L*), alteram cod. Parisiensis Lat. 6503 saec. IX. (nobis *P*). qui cum contineat tantum §§ 2—4 init., in locum eius succedunt cod. Leidensis Scaligeri 61 saec. XVI. (nobis *S*) et editio a Petro Pithoeo curata Lutetiae 1573. nam et codicem Scaligeri et editionem Pithoei, quorum neuter exhibet paragraphum primam, fluxisse ex eodem fonte, scilicet apographo nunc amisso, quod Claudius Puteanus (Dupuy) ex codice Parisiensi 6503 nondum mutilato fecerat, Georgius Goetz in Corpore Gloss. Lat. tom. III (1892) p. XIII sq. certis argumentis satis abundeque probavit. idem codicum *LPS* lectionem accuratissime edidit l. c. p. 48—56 et p. 102—108.

Ediderunt fragmentum Dositheanum P. Pithoeus Lut. 1573, M. Roever Lugd. Bat. 1739, Beck Berol. 1815, Schilling Lips. 1819, Ed. Boecking Bonn. 1832 et in Corpore iur. Rom. anteiust. Bonn. 1831, Boucherie l. s. c. 1872, Huschke in hac sylloge, P. Krueger in Collectionis iuris anteiust. tom. II 1878, P. F. Girard Textes de droit Romain, ed. III Paris. 1903, p. 476—479. optime meruit de restituendo fragmento Carolus Lachmann in libro qui inscribitur: Versuch über Dositheus, Berlin 1837 = Kleinere Schriften zur classischen Philologie 1876 p. 196—215. qui quasi alter Lucifer tenebras et caliginem fugavit ac lumen praetulit omnibus qui eum secuti sunt editoribus.

CONSPECTVS NOTARVM.

L = cod. Leidensis Vossianus Graec. Q 7 saec. X. λ = eiusdem codicis versio graeca.

P = cod. Parisiensis Lat. 6503 saec. IX. π = eiusdem codicis versio graeca.

S = cod. Leidensis Scaligeri 61 saec. XVI. σ = eiusdem codicis versio graeca.

Pith. = Pithoei editio a. 1573.

Lectio tradita.

1. Omne enim iustum cum iure¹ aut ciuile appellatur aut naturale dicitur uel

Restitutionis specimen.

1. Omne enim ius¹ aut ciuile appellatur aut naturale.² naturale dicitur etiam

---

1) cum iure *om.* λ .

---

1) ius *Lachmann.* ius quo utimur *Hu.* 2) uel gentium *add. Hu.*

nationis¹ aut gentile iustum ab eo enim nominatur² et omnes nationes similiter eo sunt usae quod enim bonum et iustum est omnium utilitati conuenit se quod autem iustum ciuilem proprium est romanorum³ et ab eis dictum quoniam nostra ciuitas ea ueritate utitur sed quidam hoc esse quod omnes ciuibus suis⁴ praedicent aut maiore par-
 ris expedit sunt enim qui et tradiderunt quantitatem⁵ iustitiae esse plurima hanc autem definitionem uerioresse tradiderunt quae initio diximus.

Lectio tradita.

2. Iuris ciuilis⁶ appellatur qui⁷ ex pluribus partibus constant⁸ sed edicta⁹ imperatoria¹⁰ similiter honorantur¹¹ quod¹² est et

1) uel nationis *om. λ.*
 2) ἀνομάσθη *λ.* 3) *corr. ex*
es romanis L. 4) ἰδίους *λ.*
 5) ὑπόστασιν *λ.* 6) ut quid
 appositiciū *add. PS.* 7) *om.*
PS. 8) constat *PS.* 9) con-
 stitutiones *PS.* 10) impera-
 torias *P. imperatoris S.*
 11) honorandū *PS.*
 12) quid *S.*

ius gentium. ab eo enim nominatur, quod¹ omnes gentes similiter eo utuntur.² quod enim bonum et aequum³ est, omnium uti-
 litati conuenit. ius ciuile⁴ autem proprium est ciuium⁵ Romanorum et ab eis dictum, quoniam nostra ciuitas sola eo⁶ utitur. sed
 quidam hoc esse praedicant, quod omnibus ciuibus propriis⁷ aut maiori parti expedit. sunt enim qui tradiderunt fundamen-
 tum⁸ iustitiae esse. pluri-
 mi autem hanc definitio-
 nem uerioresse tradi-
 derunt, quam initio diximus.

Restitutio Lachmanni. 20

2. Iuris ciuilis . . . . .
 appellatur, quia ex pluri-
 bus partibus constat, sed
 constitutiones imperato-
 rias, item honorarium, quod 25

1) quod *Boecking.* 2) utun-
 tur *Hu.* 3) aequum *Hu.* 'ani-
 madverte *Dositheum ut ceteros*
Graecos (velut Theoph. 3, 1, 6
p. 258 F.; 3, 22 p. 351 F.) Lati-
norum 'aequum' semper vertisse
δίκαιον.' Hu. 4) ius ciuile
Lachm. 5) ciuium *Lachm.*
 6) sola eo *nos.* 7) propriis
Voigt. peculiariter Hu.
 8) fundamentum *nos. summam*
Voigt.

praetoris edictum similiter
 uel proconsulis ex ea¹
 enim consenserunt pru-
 dentiam² et receptum est
 5 responsorum³ et summa-
 tim solemus haec⁴ et⁵
 dicere lex enim Iulia et
 Papia⁶ ceterae partes⁷
 iustitiae⁸ appellantur.

est ex praetoris edicto uel
 proconsulis, item in quo
 sententiae consenserunt
 prudentium et receptum
 ex responsis, ius summa-
 tim solemus haec dicere.
 lex etiam Iulia et Papia
 et ceterae partes iuris ap-
 pellantur.

10 3. Regulas enim exsequenti mihi ad ea studia
 necessarium ante omnia scire *quae sint condiciones ho-*
*minum liberorum.*⁹ nec enim unius sunt condicionis,
 sed uariae. quae per¹⁰ singula¹¹, quae pertinent¹² ad
 eam enarrationem¹³, referenda sunt per ordinem.¹⁴

15 4. Omnes enim aut¹⁵ ingenui sunt aut¹⁵ liberti.¹⁶
 sed ut magis possint singula¹⁷ declarari¹⁸, melius uide-
 tur¹⁹ incipere a libertis²⁰ et²¹ primum²² de Latinis²³
 scribere, ne saepius eadem interpretari cogamur.²⁴
 primum ergo uideamus, quale est, quod dicitur²⁵ *apud*
 20 *ueteres*²⁶, eos²⁷, qui inter amicos²⁸ manumittebantur²⁹,

---

1) eo *PS.* 2) peritum *PS.* 3) et receptum est respon-
 sorum *L.* et adsumptus ex responsis *PS.* 4) et summam
 solemus haec *om. PS.* 5) ista *PS.* 6) Iulia et Papia
om. PS. 7) e partes *P.* 8) iuste *P.* iustae *S.* iusti
Pith. 9) quae — liberorum *add. Lachmann.* 10) *om.*
PS. 11) singulae *L.* 12) quae pertinent *L.* pertinentia
PS. 13) eam enarrationem *L.* hanc narrationem *S.* hanc
 narratione *P.* 14) per ordinem *L.* in ordine *PS.* 15) uel
L. 16) *in lacuna, quam cod. S asterisco significat, Ictus*
dixerit ingenuorum quidem unam condicionem esse, libertorum
vero triplicem, aut enim cives Romanos aut Latinos aut dediti-
ciorum numero esse. cf. Gai 1, 11; 12'. Hu. 17) singulae *S.*
ἑκάστα σ. 18) *om. L.* 19) uideri *L.* δοκι λ. 20) hic
finit cod. P. 21) *om. S.* adferre et *L.* 22) *om. S.* 23) la-
 tinis romanis *L.* 24) *om. S Pith.* 25) dicturus *S.* 26) apud
ueteres add. Hu. huc transponens ueteres. 27) eos *Pith.*
eis S. 28) amicos ueteres *S.* 29) eos — manumittebantur
om. L.

non esse liberos, sed domini uoluntate in libertate¹ morari et tantum seruiendi metu² dimitti.

5. Ante enim³ una libertas erat et *manumissio* fiebat⁴ uindicta⁵ uel testamento⁶ uel censu⁷, et ciuitas⁸ Romana competebat⁹ manumissis; quae appellatur iusta ac legitima *manumissio*.¹⁰ hi autem¹¹, qui domini uoluntate in libertate erant¹², manebant serui, et si¹³ manumissores ausi erant¹⁴ in seruitutem denuo eos per¹⁵ uim *redigere*¹⁶, interueniebat¹⁷ praetor¹⁸ et non patiebatur¹⁹ manumissum seruire. omnia tamen¹⁰ quasi²⁰ seruus adquirebat manumissori: uelut²¹ si quid²² stipulabatur²³ uel²⁴ mancipio²⁵ accipiebat²⁶ uel²⁷ ex quibuscunque causis aliis²⁸ adquisierat, domini hoc faciebat: id²⁹ est, manumissi omnia bona³⁰ ad patronum pertinebant. 15

6. Sed nunc habent propriam libertatem, qui inter amicos manumittuntur³¹, et fiunt Latini Iuniani³², quoniam lex Iunia³³, quae libertatem iis dedit, exaequauit³⁴ eos³⁵ Latinis coloniariis.³⁶ qui³⁷ cum essent³⁸ ciues Ro-

---

1) libertatem *L.* 2) seruiendi metu *S.* seruitutis timore *L.*
 3) ante enim *L.* enim antea *S.* 4) et m. fiebat *om. S.* et libertas fiebat *L.*; *em. Lachmann.* 5) ex uindictis *L.*
 6) testimonio *S.* κατὰ διαθήκη σ. ex testamento *L.* κατὰ διαθήκην λ. 7) incensu *LS.* 8) administratio *L.*
 9) competebat *Boecking.* competat *L.* competit *S.* 10) iusta ac legitima manumissio *Lachmann.* iusta legitima libertas *L.* legitima libertas *S.* 11) tamen *L.* 12) erant fuerant *L.* 13) *om. LS.* 14) ausi erant *L.* audebant *S.* 15) per ad *L.* 16) redigere *Lachmann.* ducere *S.* perducere *L.* 17) interueniebant *L.* 18) praetor *om. L.* 19) mittebat *S.* 20) tamquam *S.* 21) uelut *Lachmann.* uel *LS.* 22) qui *L.* 23) stipulabantur *L.* 24) uel si *S. om. L.* 25) mancipio *Lachmann.* mancipationi *L.* per scripturam *S.* 26) acceperat *S.* 27) uel is *L.* 28) quibuscunque calisis aliis *L.* quacunque caussa alia *S.* 29) hoc *S.* 30) omnia bona *om. S.* 31) qui i. a. manumittuntur *S.* i. a. manumissi *L.* 32) Iuliani *L.* 33) Iuliani *L.* 34) exaequabit *L.* 35) *om. S.* 36) coloniariis *S.* colonariis *L.* 37) sunt uero Latini coloniarii, qui *Hu.* 38) cum essent *L.* tunc erant *S.*

mani¹, [liberti]² nomen suum in coloniam³ *Latinam*⁴ dederant.⁵

7. In his⁶, qui inter amicos manumittuntur, uoluntas domini spectatur⁷; lex enim Iunia⁸ eos fieri
 5 Latinos iubet⁹, quos¹⁰ dominus liberos esse uoluit. hoc tamen cum ita se habeat¹¹, debet¹² propositum¹³ manumittendi¹⁴ habere dominus.¹⁵ unde si per uim coactus¹⁶, uerbi gratia¹⁷ ab aliquo populo¹⁸ uel a singulis hominibus¹⁹ manumiserit, non perueniet²⁰ seruus
 10 ad libertatem, quia non intellegitur uoluisse, qui coactus manumisit.²¹

8. *Item*²² ut possit habere seruus²³ libertatem, talis esse debet, ut praetor²⁴ siue proconsul eius²⁵ libertatem²⁶ tueatur: nam et hoc lege Iunia²⁷ cautum²⁸ est. sunt
 15 autem plures causae, in quibus non tueatur *praetor uel*²⁹ proconsul *libertatem*³⁰; de quibus procedentes ostendemus.

9. Sed et³¹ illud obseruandum, ut is³², qui manumittitur, in bonis manumittentis sit³³; et ideo, si tan-
 20 tum ex iure Quiritium sit manumittentis, non erit

---

1) Romanorum S. 2) et S; *del. Krueger.* 3) ciuitatem S. 4) *add. Hu.* 5) dedissent L. 6) eis L. 7) uoluntas d. spectatur S. uoluntatem d. spectant L. 8) lex enim Iulia L. qui S. quae Pith. 9) eos f. Latinos iubet L. iubet eos f. Latinos S. 10) quo L. 11) cum ita se habeat] cum ita habeant S. sic habens L. 12) debent S. 13) propositum *coni. Pithoeus.* uoluntatem L. promissum, *corr. in* permissum S. 14) manumittendi Lachmann. manumittentis L. manumittentes S. 15) *hic om. S; vide notam sequentem.* 16) dominus coactus S. 17) gratiarum L. 18) *om. S.* 19) a singulis hominibus L. ab unoquoque hominum S. 20) perueniet Lachmann. ueniet S. potuerit L. 21) est L. 22) *item Lachmann.* similiter LS. 23) *om. S.* 24) praetor S. *στρατηγός σ.* 25) siue proconsul eius Hu. eius uel proconsule S. eius si uero consul et L. 26) *inde a* libertatem usque ad usus fructus § 11 *om. S.* 27) Iulia L. 28) cautum Roever. tutatum L. 29) praetor uel *suppl. Lachmann.* 30) libertatem Roever. manumissionem L. 31) ut L. 32) ut is Boecking. uti L. 33) *om. L.*

Latinus. necesse est ergo seruum non tantum ex iure Quiritium, sed etiam in bonis esse *manumittentis*.¹

10. Communis seruus *ab uno ex sociis*² manumissus³ neque ad libertatem peruenit et alterius domini totus fit seruus iure adcrescendi.⁴ sed inter amicos seruus 5
ab uno ex sociis manumissus utriusque domini⁵ seruus manebit; ius enim adcrescendi⁶ in hac manumissione⁷ non *uersatur*⁸; quamuis⁹ Proculus existimauerit¹⁰ adcrescere eum¹¹ socio: qua sententia *non*¹² utimur. 10

11. Proprietarius eum seruum, cuius¹³ usus fructus¹⁴ ad alium pertinet¹⁵, non potest uindicta¹⁶ manumittere obstante¹⁷ usu fructu¹⁸; et si manumiserit eum uindicta¹⁹, faciet seruum²⁰ sine domino. sed Latinum . . . .²¹ 15

12. Peregrinus manumittens seruum non potest ad Latium perducere²², quia²³ lex Iunia²⁴, quae²⁵ Latinorum genus introduxit²⁶, non pertinet ad peregrinos

---

1) *add. Lachmann; om. L.* 2) *ab uno add. edd. ὑπὸ ἐνός λ. ab uno ex sociis uindicta uel testamento add. Hu.*
3) *manumissus fit liber L. fit liber del. Krueger.* 4) *adcrescendi Roever. crescente L.* 5) *utriusque domini Lachmann. utrique dominabunt L.* 6) *ius enim adcrescendi Hu. iustum enim non adcrescere L.* 7) *manumissionem L.*
8) *non uersatur Hu. in qua uertitur L. cf. Ulp. Dig. 7, 2, 6, 1.* 9) *quamuis Lachmann. sed quam L.* 10) *existimauerit Lachmann. aestimauerit probauerit L. δοκιμάσαι λ.*
11) *cum L.* 12) *add. Hu. (ὅν τῇ γνώμῃ χρώμεθα λ). cf. Pomp. Dig. 47, 2, 77 (76), 1.* 13) *uius L.* 14) *usus et fructus L. post fructus iterum incipit S.* 15) *pertinere S.*
16) *ex uindictas L.* 17) *obstantis L.* 18) *usu fructu S. usus et fructu L.* 19) *ex uindicta L.* 20) *inde a seruum usque ad manumittens § 12 om. L.* 21) *sed Latinum S. sed finito usu fructu ex lege Iunia Latinus fit proposuit Krueger. sed Latinum inter amicos manumittendo facere potest, tum scilicet, cum usus fructus non mutata interim uoluntate finitus erit minus bene suppl. Hu.* 22) *ad Latium perducere Lachmann dubitans. ad Latinum perducere L. Latinum facere S.* 23) *quoniam S.* 24) *Iulia L.* 25) *qui L.*
26) *induxit S.*

manumissores¹, sicut et Octauenus² probat. *at*³ praetor⁴ non permittet⁵ manumissum seruire, nisi aliter⁶ lege peregrina caueatur.⁷

13. Minor⁸ uiginti annorum manumittere nec⁹ uindicta¹⁰ potest nec⁹ testamento, itaque¹¹ nec Latinum facere potest; tantum enim¹² apud consilium¹³ potest manumittere seruum suum¹⁴ causa probata.

14.¹⁵ Is¹⁶ autem, qui¹⁷ manumittitur inter amicos¹⁸, quotcumque est¹⁹ annorum, Latinus fit, et tantum²⁰ ei hoc prodest²¹ manumissio²², ut postea²³ iterum manumitti²⁴ possit²⁵ uindicta²⁶ uel testamento²⁷ et ciuis Romanus²⁸ fieri.

15. Mulier sine tutoris auctoritate²⁹ *non potest inter amicos manumittere*³⁰, nisi ius liberorum³¹ habeat. tunc³² enim et³³ uindicta sine tutore *auctore*³⁴ potest manumittere. unde si³⁵ mulier absens liberum esse iusserit³⁶, quae ius liberorum non habeat³⁷, quaesitum est³⁸, an³⁹ *Latinum faciat*⁴⁰ tutore eius auctoritatem accommodante⁴¹ eo⁴² tempore, quo⁴³ epistola scribitur⁴⁴

---

1) *om. S.* 2) Octauenus *Pithoeus*. Octavianus *LS.*
 3) *suppl. Pithoeus.* 4) uel proconsul *add. Hu.* 5) permittet] ἐάσει σ. permittit *S.* praemittat *L.* 6) alias *L.*
 7) confirmatum fuerit *S.* 8) maior *L.* 9) neque *L.*
 10) exui dicta *L.* 11) itaque ergo *L.* 12) autem *S.*
 13) concilium *S.* 14) *om. S;* *habet Pith.* 15) *magistrum hic in interpretando quaedam omisisse observavit Schulting; cf. Ulp. 1, 12.* 16) hic *S.* 17) quia *L.* 18) inter amicos *om. S.*
 19) sit *S.* 20) solum *S.* 21) procedit *S.* 22) libertas *S.* triginta annorum aetas *Hu.* 23) *om. S.* 24) *om. L.*
 25) possint *S* (possit *Pith.*). 26) ex uindicta *L.* 27) uindicta uel testamento *om. S.* 28) Romanorum *L.* 29) auctoritatem *L.* 30) non—manumittere *suppl. Hu.* 31) ius liberorum *L.* liberum ius *S.* 32) tum *S* (tunc *Pith.*). 33) et *Krueger.* ex *LS.* uel *Hu.* 34) *add. Hu.* 35) esset *L.* 36) iubeat *L.* 37) habet *S.* 38) est hoc *L.* 39) si *S.* 40) Latinum faciat *suppl. Lachmann.* 41) tutore eius auctoritatem accommodante *Lachmann.* tutores e. a. praestantis *L.* tutores e. a. commodent *S.* 42) hunc *L.* 43) sicut *L.* 44) scribitur—conditur § 17 *bis scripta in L;* *cf. pag. 428 not 5; 10.*

seruo a domina.¹ Iulianus negat; existimat enim eo² tempore debere auctoritatem praestari³, quo⁴ peragitur *manumissio*⁵; tunc autem⁶ peragi⁷ intellegi⁸, cum⁹ seruus cognouerit¹⁰ dominae uoluntatem.¹¹ sed Neratius Priscus¹² probat libertatem seruo competere; ⁵ sufficere enim, quando¹³ epistola scribitur, adhiberi¹⁴ auctoritatem tutoris. cuius sententia et constitutione¹⁵ imperatoria¹⁶ confirmata¹⁷ est.

16. Seruum *specialiter*¹⁸ pignori¹⁹ datum ciuem Romanum²⁰ facere debitor²¹ non potest, *generaliter pignori* ¹⁰ *datum potest*²², nisi si²³ forte²⁴ soluendo²⁵ non²⁶ sit. obstat enim²⁷ libertati²⁸ lex Aelia Sentia²⁹, quae³⁰ prohibet³¹ seruum creditorum³² *fraudandorum*³³ causa manumissum ciuem Romanum fieri. sed Latinum *facere potest.*³⁴ 15

17. Et qui censu³⁵ manumittitur³⁶, si triginta annos habeat³⁷, ciuitatem Romanam apiscitur.³⁸ census au-

---

1) a domina S. ad omnia L *priore loco*. ad domina L *sec. loco*.
 2) hoc L. uc L *sec. loco*. 3) praestare L *utroque loco*; S.
 4) in quo S. 5) manumissio Lachmann. libertas LS. 6) autem Cuiacius. enim LS. 7) peragis L. peragitur L *sec. loco*.
 8) intellegi Schilling. intellegitur LS. 9) quando S. 10) agnoscet L. agnoscat L *sec. loco*. 11) uoluntate L *sec. loco*. 12) Proclus S.
 13) quo L *sec. l.* 14) adhibere L *sec. l.* 15) constitutio L *utroque loco*. 16) imperatoriae L *utroque loco*. 17) confirmata L Pith. confirmatum S. 18) seruum specialiter nos. si seruum L *utroque loco*. seruum S. 19) pigneri S.
 20) Romanorum L *priore loco*. 21) facere debitor L Pith.; debitor facere S. 22) generaliter — potest *suppleuimus uestigia Dernburgii* (Pfandrecht II, 14) *prementes*. cf. D. 40, 9, 29 pr. (Gai. 478). C. 7, 8, 3 (a. 209). 23) si om. L *priore loco*. 24) om. S. 25) soluendo Pith. solvendum S. ad credendum L *priore loco*. ad reddendum L *altero loco*. 26) om. L *utroque loco*. 27) om. L *utroque loco*. 28) libertate L *priore loco*. 29) Aelia Sentia] alia sententia L *utroque loco*. 30) om. L. 31) uetat S. 32) foeneratorum S Pith.; F. C. *supra scriptum eodem atramento in S.* 33) *suppl. Pithoeus*. 34) facere potest *suppl. Hu.* fore debito soluto non ambigitur *propos. Krueger*. 35) in censum *codd.* 36) manumittuntur *codd.* 37) habent L *ante correcturam priore loco*. 38) ciuitatem Romanam apisci-

tem¹ Romae² agi solet et *peracto* censu³ lustrum⁴ conditur⁵: est autem lustrum quinquennale⁶ tempus, quo Roma⁷ lustratur.⁸ sed debet hic seruus ex iure Quiritium manumittentis⁹ esse, ut ciuis Romanus fiat.¹⁰
 5 magna autem¹¹ dissensio est¹² inter peritos¹³, utrum hoc¹⁴ tempore uires accipiant¹⁵ omnia¹⁶, in quo census *agitur*¹⁷, an¹⁸ eo tempore, in quo lustrum conditur. sunt enim, qui existimant non alias uires accipere, quae aguntur in censu, nisi haec dies sequatur,
 10 qua¹⁹ lustrum conditur²⁰; existimant²¹ enim censum descendere ad diem lustrum, non lustrum recurrere²² ad diem census. quod ideo²³ quaesitum est, quoniam²⁴ omnia, *quae*²⁵ in censu²⁶ aguntur, lustrum confirmantur. sed in urbe Roma²⁷ tantum censum agi notum²⁸ est;
 15 in prouinciis²⁹ autem magis professionibus³⁰ utuntur.

tur *Hu.* ciuitate Romana pascitur *S.* administrationem Romanorum possidet *L* utroque loco. 1) tamen *S.* tantum *Lachmann.* 2) in Roma *L* priore loco. apud Romam *L* altero loco. 3) et *peracto* censu *Krueger* sequens *Lachmannum.* in census autem *S.* uel census *L* utroque loco. 4) lustrum *codd., emend. Lachmann.* 5) *hic finit comma geminatum in L; cf. supra pag. 426 not. 44.* 6) quinquennales *L.* 7) quo Roma *Pith.* qui Roma *L.* quorum *S.* 8) purgatur *L.* 9) manumissio *L.* 10) fiet *L.* fieri possit *S;* post fiat *iteratur in L comma supra pag. 426 not. 44 designatum. uerba inde a sed debet usque ad Romanus fiat Boecking transposuit ante verba census autem Romae, id quod secutus est Hu., probavit Krueger.* 11) tamen *S.* 12) *om. S.* 13) prudentes *S.* 14) eo *S.* 15) accipiunt *L.* 16) quae in censu aguntur *suppl. Hu. (ante utrum).* 17) *suppl. Salmasius.* 18) in *correctum in an S. aut in L.* 19) quo *L.* 20) sunt enim—conditur *om. S.* 21) existimat *S.* 22) recurrere *Lachmann. decurrere codd.* 23) quod ideo *L.* propterea *S.* 24) quia *S.* 25) *om. codd.* 26) in censu] in censum *L.* censu *S.* 27) urbe Roma] urbem Romanorum *L.* ciuitate Romana *S.* 28) declaratum *S.* 29) prouincia *L.* 30) professiones *L.*

AEMILIUS PAPINIANVS.

I.

EX LIBRIS QVAESTIONVM

FRAGMENTVM LIBRI TERTII(?) AB HARMENOPVLO
SERVATVM.¹

1. Τὴν ἐπὶ τὰ ὄρη ἄπο-
ψιν οὐ² δύναται τις κω-
λύειν, ὥς εἶπεν ὁ Παπινανὸς
ἐν τῷ τρίτῳ³ βιβλίῳ τῶν
κοιαιστιῶνων ἐν τῇ τελευ-
ταίᾳ τοῦ τίτλου κοιαι-
στιῶνι.

*Prospectum in montes
non licet prohibere, ut ait
Papinianus libro tertio
quaestionum in ultima ti-
tuli quaestione.*

5

II.

EX LIBRIS RESPONSORVM

A. FRAGMENTVM LIBRI PRIMI IN LEGE ROMANA¹⁰
VISIGOTHORVM SERVATVM.⁴

2. De pactis. Inter uirum et uxorem pacta non
solum uerbis, sed et⁵ uoluntate contrahentium consti-
tuuntur, ut neuter coniugum locupletior fiat.

---

1) *Harmenopulus Hexabibl.* 2, 4, 51 servavit hoc fragmentum, quod sumpsit ex *Iuliano Ascalonita*. exstat etiam in codice *Genavensi Graeco* n. 23 ad calcem τοῦ βιβλίου ἐπαρχικοῦ, quod edidit *Iulius Nicole* (*Le livre du préfet, Genavae* 1894) p. 380 sq. cf. *Cuiac. Observat.* XIII, 30. ad *Pap. quaest. libr.* III, opp. ed. *Neapol.* IV p. 96 *Dirksen Hinterl. Schriften* II, 158. 228. 459. *Zachariae von Lingenthal Zeitschr. d. Savigny-Stiftung* X, 1889, 252. *Riccobono, Prospectus montium*, la citazione del l. III quaest. di *Papiniano in Armenopulo*, estratto dagli studi in onore di *Carlo Fadda*, Napoli 1905. 2) del. *Zachariae. rectius de hac re iudicat Riccobono.* 3) num ad librum tertium pertineat, dubitat *Krueger.* [not. 4 et 5 vid. p. 430.]

B. FRAGMENTA BEROLINENSIA LIBRI QVINTI
CVM NOTIS VLPiani ET PAULI.¹

3. Tutores absenti ——— annum | XIII^{III} inplesset,
n ——— cu[ratores] ui ad ——— | runt iusti * * c ——— |
5 neque officii ——— | tum placuit, ut ———

4.² Post mortem fu[riosi non dabitur in cu]rATOREM
[qui negotia] | gessit a[ctio iudicati]³, si modo | nullam
[ex consensu]⁴ nouati]onem fac[tam et in curatorem]⁵ obli-
gationem] | [esse translatam constabit].

10 5.⁶ [Heres institutus, qui non habuit substitutum,

4) 'hoc fragmentum ex lege Rom. Visigothorum, ubi finem facit, novissime editum est ab Haenelio in L. Rom. Visigoth. p. 452. inscriptio pro lubitu librariorum et editorum admodum variatur; attamen plerique hoc ex Papiniani 'lib. I. resp. I de pactis inter uirum et uxorem' petittum significant. ex quibus verbis postrema, aperte ex initio ipsius responsi perperam geminata omisimus. Papinianus enim cum responsa sua ad ordinem edicti perpetui disposuisset, habuit quidem libro I. eorum titulum de pactis, ex quo etiam sumpta est D. 2, 14 (de pactis) 40 (Pap. 400). titulus autem de pactis inter virum et uxorem quamquam ceterum non inauditus (Paul. S. R. 2, 22) ad pacta dotalia pertinuit, de quibus Papinianus testante D. 23, 4, 26 (Pap. 500) lib. quarto resp. egit'. Hu. 5) et Hu. ex codd. plerique, om. alii.

1) haec fragmenta exstant in laciniis membranarum saec. IV. vel V. scriptarum, quae ann. 1876 vel 1877 in Fayûm reperta esse dicuntur, nunc adservantur in museo Berolinensi. haec primus edidit P. Krueger, Monatsberichte d. Akadem. d. Wissensch. zu Berlin 1879, p. 509—518, 1880 p. 363—369, deinde Huschke, Die jüngst aufgefundenen Bruchstücke aus Schr. Röm. Juristen. Lipsiae 1880 p. 26 sq. et in Iurisprudentiae anteiustinianae editione quinta; Alibrandi, Studi e Documenti di storia e diritto, anno I (1880), p. 39—61. 169—190, anno II (1881) p. 61—70 = Opere giuridiche e storiche, Romae, 1896, p. 353—392; Krueger Zeitschr. d. Savigny-Stiftung I, 1880, p. 99—116, II, 1881, p. 83—90; Lenel in Palingenesia I, p. 900 sq.; Mispoulet in Manuel des textes de droit Romain, Paris. 1889, p. 662 sq.; Girard, Textes³ Paris. 1903, p. 352 sq.; Krueger in Collectionis libror. iuris anteiust. tomo III, 1890, p. 287—291. frustra tam lacera, ut nihil inde effici possit, omisimus. 2) = Dig. 26, 9, 5 pr. (Pap. 513). 3) a . . . . . B. iudicati actio non magis quam in tutores Dig. 4) nullam . . . B. nullam ex consensu postdepositum officium Dig. 5) uel tutorem add. Dig. 6) = D. 26, 7, 39, 3 (Pap. 514).

priusquam hereditatem adiret, quam impuberi restituere debuit, uita decessit: cum hereditas in Italia esset, scriptus autem heres in prouincia uita decessisset, tutores prouincialium rerum culpa nomine condemnandos existimaui, si causam testamenti non ignorantes utilita- 5 *tem impuberis deseruerunt: nam hereditatis in prouincia fideicommisso restituto causam | quidem iuris ex]pediri potuisse, [r]e[rum autem adminis]trationem ad eos re[cidere debui]sse, qui tutelam | [in Italia suscepiss]ent.*

6.¹ *[Aduersus tutorem, q]ui pupillum | [hereditate pa-* 10 *tris abs]tinuit, [ac]tio [nem² denega]ri non oportet credi[tori, qui cum ipso tutore] contraxit, quamuis tutor | [pecuniam in rem impube]ris uerterit.³*

7.⁴ *[Curatores adulescen]tis mutu[i] | [periculi gratia cautionem inuicem | sibi praebuerunt et in eam rem |* 15 *pignora dederunt: cum of]ficio | [deposito soluendo fuiss]ent, | [irritam cautionem esse facta]m | [et pignoris uinculum solu]tum | [apparuit].*

8. — *[ius] | ciuile nepotibus. qu * * * * [bonorum possessionem pe]te[re non cogitur, ne mini * * * * * uo]* 20 *nepos ut filius sem ——— | nem inuitatis est uit ——— |* *quam ex filiae persona se * uas [ex]ceptione doli placuit emendari.*

9.⁵ *Scriptus [heres] filius per fratrem em[ancipa-]* *tum⁶ ac praeteritum edic[to commissio]⁶ | contra tabulas* 25 *solus possessionem [a]ccepi[t. ex] | trariis legata praestabit [neque edictum]⁷ | comm[is]isse uidetur, qui uol[un-]* *ta]tem patris tueri potuit ac d[ebuit]⁸; | idque optimi maximique principes nostri rescripserunt et sententia | diui* *Hadriani in persona Corneli[i ——— | * ni demonstraui.* 30

1) = D. 26, 7, 39, 4 (Pap. 514). 2) *supplementa spatio non sufficiunt.* 3) *iuerter' B. uerteret Dig.; inter hoc fragmentum et sequens lineola est in codice, in qua leguntur haec: p * ciand, notam fortasse continens.* 4) = D. 26, 7, 39, 5 (Pap. 514). 5) Pap. 523. cf. D. 37, 5, 14 pr. 37, 5, 15, 1. 6) *suppl. Alibrandi.* 7) *suppl. Krueger.* 8) *suppl. Alibrandi; cf. D. 24, 3, 61 (Pap. 190).*

10.¹ Bonorum possessione contra tabulas² praeterito emancipato³ filio da[ta scrip][t]us heres alter filius, qui possessio[nem | ac]cepit uel iure ciuil[i con]tentus n[on] | accepit, legata praecipua n[on] hab[e]bit.⁴

5 ⁵PAVLVS. cgc⁶ t filio qui⁷ * bonorum possessionem⁸ petere potuit⁹, contra seruabit[ur]¹⁰ ——— [inter]dictum¹¹ ——— um sem | ueb¹² * * *.

11.¹³ P[e]culium castren[se suus heres]¹⁴ accepta bonorum [possessione] contra tabulas aut intestati [p]a-
10 tris fra[tribus con]ferre non cogitur. [ita]que fisco ———

12.¹⁵ [Filius emancipatus intestati patris bonorum possessionem accepit. nepos ex eodem in fa]m[ilia retentus semissem hereditatis] | cum emol[umento collationis hab]e]bit.¹⁶ conl ——— | quoque possession ———.
15 [idem] | nepos si pos[tea possessionem intestati pa]tris accip[iat, fratri post emanci]pationem [patris quaesito et in familia] | retento [bona sua conferre co]lgetur.¹⁷

13.¹⁸ Fi[lio] praete[rito, qui] fu[it in patris potesta]t[e, neque li]ber[ta]tes [competunt neque le]gata praesta]ntur,
20 si p[raeteri]tu[s fratri]bus par]tem hereditatis auoc[auit. quod si] | bonis se patris abstin[uit]¹⁹ ——— | ———
tat p ———

1) = D. 37, 5, 22 (Pap. 524). 2) tabulas testamenti Dig. 3) emancipato Dig.; om. B. 4) ad finem responsi hoc scholion adscriptum est: Pinp. ἐλθόντος emancipatu praet[er]itu δύναιται συναίνει[ν] . . . Hu. putat Pinp. idem esse atque πύλη. 5) Pauli nota bis scripta esse videtur. 6) cgc loco secundo. 7) non lectum loco sec. 8) bonorum possessionem non lectum loco priore. 9) om. sec. loc. 10) serva priore, seruabit sec. loco lectum. 11) dictum priore, cium sec. loco lectum. hic desinit nota priore loco. 12) sē|ueb vel fortasse set|ueb B. ex posteriore lectione effici posse se tuebitur monet Krueger. 13) Pap. 525. cf. D. 37, 6, 1, 15 (Ulp. 1121). 14) suppl. Krueger. 15) = D. 37, 6, 9 (Pap. 526). 16) sequentia usque ad idem nepos om. Dig. 17) sequitur nota Ulpiani, quam omittimus, cum ex frustulis lectis restitui non possit. 18) = D. 28, 3, 17 (Pap. 527). 19) abstinuit, licet suptilitas iuris refragari uidetur, attamen uoluntas testatoris ex bono et aequo tuebitur Dig. interpol.

14.¹ [— p]ossessionem haberet. ideo-
que | lib[eris et pa]rentibus primo lo|co [legata r]elicta
praestabit, quae non praesta[bit, si con]dicio institu-
tionis de[fece]ri[t]: eadem erunt tabulis quoque non
si[gnat]is; defertur enim contra nuncupa[tio]nem filio 5
possessio, cum ualuit nuncu[patio], tametsi primus gra-
dus | [non u]aluit.

² [Et si a] s[ecun]do exheredatus non fuit, pu[er]o
contra] nuncupationem peti posse bonorum possessio-
nem. | [ad]ucariae enim non offenditur, cum | [vocatur] 10
suus heres, qui legem exclu[dit c]aducaria[m].

15. [Testamento i]ure facto nepos alteri ex | [insti]ti-
tutis substitutus contra t[abulas] | bonorum possessio-
nem acc[e]pit. quoniam in pr[esun]t. e non successurum. 15
quo praeteritus est, eum * * | t. e non successurum.

PAVLVS. adquin iure honorario potest | succedere,
immo successit.

VLPIANVS. i[dem Iulianus p]utat, qui negat ne|pote[s
substit]utos in rupto testamento | secundum t[a]bulas
ha[ber]e possessionem, sed contra tabulas. | Mar[cellus] 20
contra. mi]hi sententia | Ma[rcelli me]lior uidet[ur].

1) *initium exempli gratia ad Dig. 37, 4, 8, 5 sic supplemus:*
pater familias nuncupatione facta et tabulis signatis extraneum
sub condicione instituit et ab eo legata liberis et parentibus
dedit: filium a primo gradu praeteriit, a secundo exheredauit.
praeteritus contra tabulas bonorum possessionem petere potest,
quamuis si uiuo testatore condicio defecisset uel institutus de-
cessisset, neque hereditatem adiret neque bonorum rel. — *Lenel sic:*
duos quis gradus heredum fecit: suum a primo gradu praeter-
iit, a secundo exheredauit: a primo gradu liberis et parenti-
bus legata adscripsit. suus contra tabulas bonorum possessio-
nem agnitam retinebit, licet instituti hereditatem omittant,
quamuis iam in eo gradu uersetur hereditas, ex quo suus ne-
que hereditatem adiret neque bonorum rel. — *Huschke sic:*
in adoptionem datus filius heres institutus, si condicio institu-
tionis extitisset, commissio per alium edicto, eandem quam
emancipatus bonorum rel.; cf. D. 37, 4, 8, 11. 2) *videtur*
nota esse, fortasse Ulpiani.

16. ¹ Filius [*emanci*]patus, qui possession[*em contra*] |
tabulas acc[*i*]pere potuit, intestati | patris possessionem
accepit adque ita filia ———²

C. FRAGMENTA PARISIENSIA LIBRI NONI CVM
5 NOTIS VLPIANI ET PAVLI.³

17. Seruos ab eo, qui ———⁴, | ante crimen inlatum
manumis[*sos*] | ad libertatem peruenire placuit. s[*ed ma-*
nu] | missi quoque similiter u[*t*] patronus | incensorum
crimine tene|buntur.

10 VLPIANVS. Qui a me census tempore non | fuerint
liberi * * * * a ———

PAVLVS. Si cluso censu [*manu*]missi sunt | nec
postea census [*actu*]s e[*st*], ince[*n*] | sorum poenis n[*on*
tene]n[*tur*].

15 PAVLVVS. Quare ipsi si cluso [*censu manu*] | missi
sunt ———

18. Apu[*d u*]eteres autem antequam [*in*]census | do[*mi-*
n]us iudicaret[*ur, liberta*]tes ob|tine[*r*]e constitit ———

19. ———

20 VLPIANVS. Exceptis qui testamento libertatem [*acce*] |
perunt. quod si uerbis fideicommissi libertatem ac-
ce[*perint*], | eorum causam probandam.⁵

1) = D. 37, 7, 5 *pr.* (Pap. 530). 2) quae sequuntur,
vide in Digestis. 3) haec fragmenta eiusdem codicis, ex quo
fragmenta Berolinensia oriuntur, eodem loco ac tempore reperta,
nunc adservantur Parisiis in Museo 'du Louvre'. primus ea
edidit Dareste, Nouvelle revue historique de droit français et
étranger VII, 1883, p. 361sq., post eum Alibrandi, Studi e do-
cumenti di storia e diritto IV, 1883, p. 125—142 (= Opere
giuridiche e storiche, Romae 1896, p. 453—467), Krueger, Zeit-
schrift d. Savigny-Stiftung V, 1884, p. 166sq., Huschke eodem
tempore et loco p. 181sq. et in Iurisprudentiae anteiustinianae
editione quinta, Lenel in Palingenesia I p. 926sq., Mispoulet
et Girard locis supra p. 430 citatis, Krueger in Collectionis
libror. iuris anteiust. tomo III, 1890, p. 291—296. sicut in
fragmentis Berolinensibus, ita et hic ea tantum fragmenta
repetimus, quae restitutionem admittunt. 4) Krueger haec
vestigia litterarum deprehendisse sibi visus est: nua * id * cen.
fuit fortasse non edidit censum. 5) 'sententiam firmant

20.

priusquam usucapiatur, iusta[m liber]|tatem a fideicommissario [non a]ccipere

5

21. ¹Quod diuo Marco p[ro libertatibus conseruan]|dis placuit, locum habet inrit[o testamento]|facto, si bona uenitura sint: [ali|oq]uin uacantibus populo uin[di]|catis non habere constitution[em locum]|ap[er]te cauet[ur].

10

22. ²S[er]uo[s autem] t[estament]o manumissos, | u[t bona suscipia]nt, [iure c]auti[o|nem³ offer]r[e non minus quam cete|ros] defu[n]c[t]i libertos aut extrari[os] declarauit: quod benef[iciu]m mi[noribus] an[nis heredibus] scriptis [auxiliu]m bonis praestitutum m[aiore] so[lito] d[e]sideran- 15
tibus [non] aufer[tur].

PAVLVS. — ratio |

23. ⁴[Non uidebitur] per statulib[erum non stare, quo | minus] condicio libertatis ex[istat, | si de pe]culio, quod apud uen[dito|rem ser]uus⁵ habuit, pecuniam con- 20
d[icio|nis of]ferre non possit: ad ali[enum | enim pecu]lium uoluntas d[efuncti]| — [p]orrigi non potuit. id[em e]ri[t et | si cum pe]culio seruus u[eni]erit | [et ue]ndi[tor f]ide ru[pta pecu]lium retin[u]erit: quamquam [enim e]x em[pto | sit act]io, t[ame]n apud emptorem 25
pecu[liu]m se[ruus non habuit].

et explicant Gai 1, 38. Ulp. D. 40, 5, 4, 18. C. 7, 4, 5. praecesserat igitur hanc Ulpiani notam Papiniani sententia, servos a domino XX ann. minore nisi vindicta causa probata manumissos cives Rom. non fieri? Hu. — cf. etiam D. 40, 1, 20 pr. § 1 (Pap. 634). 1) = D. 40, 4, 50 pr. (Pap. 626), sicut primi cognoverunt Alibrandi et Esmein (Nouv. Rev. hist. VII, 1883, p. 483). 2) = D. 40, 4, 50, 1 (Pap. 626) omissa nota Pauli, id quod iam suspicati erant Alibrandi et Esmein, certe demonstravit Krueger. 3) cautionem idoneam Dig. 4) = D. 40, 7, 35 (Pap. 623), sicut cognoverunt Alibrandi et Esmein. 5) seruuum codex.

DOMITIVS VLPIANVS.

I.

VLPIANI LIBER SINGVLARIS REGVLARVM.

EDITORVM PRAEMONITVM.

Ulpiani liber singularis Regularum integer ad aetatem nostram non pervenit. habemus epitomam saeculo quarto confectam, initio et fine mutilam (infra pag. 442—490) et fragmenta duo minora tradita in Collatione et Digestis (infra pag. 491).

Regularum Epitome servata est codice Vaticano Reginae 1128 saec. X. in Gallia admodum mendose exarato (nobis *V*), unico eodemque, quo usi sunt Iohannes Tilius (Du Tillet), episcopus Parisiensis, cuius tunc codex fuit, in paranda editione principe Parisiensi a. 1549, et Tili beneficiio Iacobus Cuiacius in editione a. 1586 Parisiis publici iuris facta¹.

Codice Vaticano continentur fol. 1—190b Lex Romana Visigothorum, fol. 190b—202b Tituli ex corpore Ulpiani, fol. 203a—211b Notae iuris, quae dicuntur

---

1) quod demonstravit Savigny, Allgem. Literaturzeitung (1812) Num. 115. 116 (= Vermischte Schriften V, 81—103) et Civilistisches Magazin IV (1813) Num. XIII (= Vermischte Schriften III, 28—56). eius sententiam impugnavit G. E. Heimbach, Über Ulpian's Fragmente (1834); Heimbachium refellerunt Savigny, Zeitschr. f. geschichtliche Rechtswissenschaft IX (1838), 157—173 (= Verm. Schr. III, 57—75) et Vahlen in praefatione editionis suae pag. X sq.

Vaticanae (ed. Mommsen apud Keil Gramm. Lat. IV, 301—314), fol. 212a—271b *Leges Burgundionum*, *Ribuariorum*, *Salica*, *Alamannorum*¹.

‘*Titulos ex corpore Ulpiani*’ nihil aliud esse quam Ulpiani librum singularem *Regularum* docent Coll. 6, 2 = Ulp. 5, 6; 7, Coll. 16, 4, 1 = Ulp. 26, 1 et Dig. 22, 5, 17 = Ulp. 20, 6.

Regularum librum Ulpianus conscripsit imperante Caracalla (cf. Ulp. 17, 2). inter Gai *Institutiones* et Ulpiani *Regulas* tanta est similitudo tam ordinis quam verborum, ut aut Gaium ipsum aut Gai fontem (cf. supra pag. 110) Ulpiano praesto fuisse palam sit. ordinem Gaianum in eo tantum Ulpianus mutavit et obscuravit, quod plura a Gaio omissa inseruit, exempli gratia 1, 4 de moribus, tit. 6. 7, 1—3 de dotibus, tit. 13—18 ad legem Iuliam et Papiam, tit. 22 de his qui heredes institui possunt, 26, 7 de senatus consulto Orfitiano. Gaiana, quae apud Ulpianum redeunt, partim aucta sunt, partim transposita; auxit Ulpianus velut haec: 1, 1—3 de iure scripto, 28, 7 de intestati bonorum possessione eiusque gradibus; mutavit ordinem verbi gratia 1, 6—11 de manumissionibus, tit. 11 de tutelis, tit. 19 de acquirendo rerum dominio, 23, 10 de testamento militum, tit. 22—25 de testamentis, legatis, fideicommissis.

Ulpiani *Regulas*, quas habemus, integras non esse inter omnes constat, sed quaeritur, qua ratione factum sit, ut in brevior formam contraherentur. Huschke detrimenta, quae Ulpiani liber passus est, variis casibus iam non definiendis, librariorum fraudibus, eorum qui librum transcribendum curarent parsimoniae imputabat. sed quod librum *Regularum* multis et longis partibus fraudatum hodie legimus, hoc non casui aut socordiae librariorum, sed consilio excerptoris cuiusdam tribuendum esse Theodorus Mommsen in editione

1) cf. Haenel *Lex Romana Visigothorum* (1849) p. XLV; eodem codice Tilius in Theodosiano edendo usus est.

Boeckingiana a. 1855 p. 109—120 (= Jur. Schriften II, 47—55) perspicuis argumentis demonstravit. habemus Ulpiani Regularum non fragmenta, sed excerpta. is, qui librum in compendium redegit, cum Epitomam foro destinaret, omisit, quaecumque foro non necessaria esse putabat. primum igitur resecurit divisiones fere omnes, quas more solito Ulpianum posuisse ostendit locus ex Digestis servatus (pag. 491). deinde removit obsoleta, sive novis legibus abrogata erant, sive in desuetudinem abierant. quid desit, non solum comparatis Institutionibus Gai, sed etiam hiatibus compositionis examinatis cognoscere licet. deesse autem videntur haec: tit. 3 i. f. quomodo Latini ius Quiritium consequantur aedificio et pistrino (cf. Ulp. 3,1); tit. 6 i. f. de retentione propter impensas (ex qua remanserunt 6,14—17), propter res donatas, propter res amotas; tit. 9 de his, quae in manu sunt (cf. rubrica; epitomator omnia resecurit excepta confarreatione); tit. 10 i. f. quemadmodum mulieres, quae in manu sunt, et ii, qui in causa mancipii sunt, eo iure liberentur (cf. Gai. 1,137—140); 11,5 de patroni et parentis manumissoris tutela legitima; tit. 13 i. f. quis sit caelebs, orbus, solitarius pater (cf. rubr.); tit. 14 i. f. de poenis caelibatus (cf. rubr.); tit. 16 i. f. praecepta de eo, quod orbus ab extraneo capere possit; 17,1 i. f. de iure caducorum; 17,3 i. f. heredes et legatarios patres caducum vindicare posse (cf. 1,21. 25,17); 20,2 med. ante verba 'his duobus', quomodo testamenta calatis comitiis et in procinctu fiant; 20,1 med., in quem modum familia mancipetur; tit. 24,32 in. de lege Furia et Voconia; 26,1a de legitima gentilium hereditate (= Coll. 16,4,2); tit. 27 i. f. de libertorum Latinorum bonis. sane consilii sui immemor ex iure obsoleto retinuit epitomator 1,8 manumissionem censu; 11,8 cessicam tutelam; 16,3; 4 senatus consulta de poenis caelibum Pernicianum, Claudianum, Calvisianum; 17,1 caducorum, quae a caelibe cadunt, vindicationem.

Quo tempore liber Regularum genuinus in brevius contractus sit, Mommsen l. c. inde probabiliter eruit, quod tam ex iis, quae epitomator deleuit, quam ex iis, quae reliquit intacta (cf. exempli gratia Ulp. 22, 6), Epitoma optime conuenire videtur cum eo iure, quod lata lege Constantini I. anno 320 de infirmendis poenis caelibatus et orbitatis (C. Th. 8, 16, 1; cf. quae supra pag. 438 de titulis 13; 14; 16 dicta sunt) saeculo quarto vigeat. Epitoma igitur non multo post annum 320 videtur confecta esse.

Epitomator abbreviavit Regulas, non interpolavit. quo factum est, ut Ulpianus, quem habemus, iuris temporum suorum verus et bonus testis sit.

Ne rubricas quidem, licet partim male conceptae sint, ex suo addidisse Epitomator credendus est; namque eas omnes operi adhuc integro insertas esse, non ab ipso Ulpiano, sed a studioso quodam saeculo inter Ulpianum et Epitomatorem intercedente exposuit P. Krueger in praefatione editionis suae pag. 3.

Quae Epitomator non amputauerat, ea et librariorum negligentia foedata et temporum iniuria mutilata sunt. menda codicis Vaticani partim inde videntur nata esse, quod, ut vidit Huschke, librarii stupidi notas iuris, quibus exemplar eorum scriptum erat, aut male solverunt (exempli gratia 'ascia' saepius pro 'Aelia Sentia'; 6, 6 'reuera' pro 'rei uxoriae'; 20, 16 et 24, 28 'praetoriani' pro 'populi Romani') aut quasi insolubiles omiserunt (cf. ex. gr. 7, 4).¹ temporum iniuria factum est, ut Epitomae Regularum non solum initium periret, sed omnia desint, quae Gaius inde a 3, 53 tractavit, id est iuris hereditarii pars extrema, obligationes,

1) ut 'aduersus' pro 'secundum' bis (20, 14. 28, 1) traditum sit, id inde videtur effectum esse, quod in exemplari verbum 'secundum' nota Tironiana scriptum erat eamque notam librarius male solvit. similes enim sunt notae verborum 'secundum' et 'aduersus', ut sciscitantes nos comiter docuit Michael Tangl collega notarum peritissimus.

actiones. quae servata sunt in Coll. et Dig., respondent Gaio 3, 224; 225. 4, 2—5.

Praeterea initium in codice Vaticano confusum est. quae confusio quomodo orta sit, Mommsen intellexit. sic enim nunc se habet initium codicis Vaticani:

1) incip. tituli ex corpore Ulpiani.

2) moris — inueteratus (Ulp. 1, 4).

3) Index rubricarum¹.

4) I. DE LIBERTIS. libertorum — confirmat (Ulp. 1, 5—9).

5) prohibet — prima lege (Ulp. 1, 1—3).

6) hodie autem etc. (Ulp. 1, 10 fin. sqq.).

at qui Epitomam legi Romanae Visigothorum adiecit, prae se habuit Epitomae exemplar, cuius primum folium e vetere compage solutum et parte inferiore mutilum² exhibebat haec:

pagina recta
fol. 191 aα vv. 23—34 'pro-
hibet — fertur' (Ulp.
1, 1—3 in.) et
fol. 191 aβ vv. 1—6 'aut
abrogatur—prima lege'
(Ulp. 1, 3).

pagina versa
fol. 190 bβ vv. 3—5 'mo-
ris sunt — inueteratus'
(Ulp. 1, 4).
fol. 191 aα vv. 9—22 'DE
LIBERTIS. libertorum —
confirmat' (Ulp. 1, 5—9).

hoc folium qui descripsit, invertit versamque paginam rectae anteposuit, deinde cum Indicem rubricarum composuisset, eum inseruit loco supra num. 3 indicato ante titulum, quem invenerat in exemplari suo primum DE LIBERTIS, et post 1, 4 'moris—inuetera-

1) hic Index consentit ad litteram cum rubricis epitomae et compositus est a librario codicis Vaticani ad exemplar. qui cum nullius momenti sit, eum edere Huschkium secuti supersedimus.

2) id quod intellexit Huschke. Mommsen secundum Epitomae folium in fronte detritum, primum folium integrum fuisse putaverat.

3) lacuna in V non indicata est.

tus', quae verba ad inscriptionem operis pertinere putabat aut pro praefatione quadam habebat, rubricisque numeros addidit I—XXIX.

Editionum, quarum principem operae Ioh. Tilii deberi supra commemoratum est, novissimas enumerasse satis habemus. edidit librum Regularum Ed. Boecking quater, quartum Lipsiae a. 1855, Huschke quinquies, quintum a. 1886, Ioh. Vahlen Bonnae a. 1856, P. Krueger in Collectione librorum iuris anteiustiniani tom. II Berolini a. 1878, Muirhead Edinburgi a. 1895, Girard Parisiis tertium a. 1903. harum omnium editionum textus nititur apographo codicis Vaticani ab Henrico Brunn accurate confecto, quod typis mandandum curavit et editioni suae quartae subiecit Boecking. nonnullos locos codicis denuo examinavit P. Krueger. nos in significanda codicis lectione imprimis usi sumus editionibus Vahleni et Kruegeri. mendas librarii vulgares, velut quod mutavit e in i, u in o, d in t vel contra, quod scripsit e pro oe vel ae, similia non indicavimus nisi iis locis, quibus de sensu dubitatio inde oriri posse videbatur.

VLPIANI LIBER SINGVLARIS REGVLARVM.¹

1. *Perfecta lex est, quae uetat aliquid fieri et, si factum sit, rescindit, qualis est lex . . . . . imperfecta lex est, quae uetat aliquid fieri et, si factum sit, nec rescindit nec poenam iniungit ei, qui contra legem fecit, qualis*

^{191 a α} *est lex Cincia, quae plus quam . . . . . donari² prohibet,*
^{v. 23—}
^{fin.} *exceptis quibusdam³ cognatis, et si plus donatum sit,*

non rescindit⁴. 2. Minus quam perfecta lex est, quae uetat aliquid fieri et, si factum sit, non rescindit⁴, sed poenam iniungit ei, qui contra legem fecit; qualis est lex Furia testamentaria, quae plus quam mille assium⁵ legatum⁶ mortisue causa prohibet capere praeter exceptas personas et aduersus eum, qui plus ceperit, quadrupli poenam⁷ constituit.

^{191 a β} *3. Lex⁸ aut rogatur, id est fertur; | aut abrogatur,*
^{v. 1—6.} *id est prior lex tollitur; aut derogatur, id est pars primae legis⁹ tollitur; aut subrogatur, id est adicitur aliquid primae legi; aut obrogatur¹⁰, id est mutatur aliquid ex prima lege. . . .¹¹*

1) *sic liber inscribitur in Dig. et Coll. tituli ex corpore* *ulpiani V.* 2) *'sic fere praeuntibus Cuiacio et Schillingio* *maneam sententiam restituendam censui.'* *Hu.* 3) *fortasse exci-* *dit: personis uelut.* 4) *rescindet V.* 5) *ascium V. asses Hu.* 6) *legati nomine Hu.* 7) *poena V.* 8) *ex V.* 9) *primae* *legis Cuiacius. prima V.* 10) *obrogat V.* 11) *lacuna in* *V non indicata. cf. praef. p. 440.*

Tit. I. § 1. *cf. Macrob. Somn. Scip. 2, 17, 13. lex Cincia]* *cf. Fr. Vat. 266sq. — § 2. cf. infra 28, 7. Gai. 2, 225 4, 23.* *— § 3. cf. D. 50, 16, 102 (Mod. 240). Lactant. Inst. 6, 8. Fest.* *v. abrogare, derogare, exrogare, obrogare, rogat p. 12. 69. 82.* *187. 282 (Bruns II⁶, 7. 8. 19).*

4. Mores¹ sunt tacitus consensus populi longa con- 190 bβ
suetudine inueteratus.² v. 3—5.

[I. DE LIBERTIS.]

5. Libertorum genera sunt tria: ciues Romani, La- 191 aα
tini Iuniani, dediticiorum numero. v. 9—22.

6. Ciues Romani sunt liberti, qui legitime *manumissi sunt, id est uindicta aut*³ censu aut testamento, nullo iure inpediente.

7. Vindicta manumittuntur apud magistratum uelut consulem proconsulem praetoremue.⁴ 8. Censu manumittebantur olim, qui lustrali censu Romae iussu dominorum inter ciues Romanos censum profitebantur. 9. Ut testamento manumissi liberi sint, lex duodecim tabularum facit, quae confirmat *testamenta*.⁵

10. *Latini sunt liberti, qui non legitime, uelut inter amicos, nullo iure inpediente manumissi sunt, quos olim praetor tantum tuebatur in forma libertatis; nam ipso iure serui manebant*.⁶ hodie autem ipso iure liberi sunt 191 aβ
ex lege Iunia, qua lege Latini sunt nominati⁷ inter v. 6.
amicos manumissi.

11. Dediticiorum numero sunt, qui poenae causa uincti sunt a domino quibusue stigmata⁸ scripta fu-

1) moris V. 2) 'post hanc § personarum summae divisiones excidisse videntur.' Hu.; cf. Gai. 1, 9; 10. 3) manumissi—aut *suppl. ex Gaio*. 4) uelut consulem proconsulem praetoremue Mommsen. praeturimue uelut consulem proconsulem V. populi Romani uelut consulem praetoremue uel proconsulem Lachmann. 5) *suppl. Mommsen.* testamento datas libertates Cuiacius. 6) Latini—manebant *suppl. Hu., alii aliter verbis magis quam sensu inter se discrepantes*. 7) qua lege Latini sunt nominati * V. a qua lege Latini Iuniani nominati sunt Hu. qua lege Latini fiunt nominatim Krueger. 8) stigmata Cuiacius. stigma V.

§ 5. cf. Gai. 1, 12. — § 6. cf. Gai. 1, 17; 35; 44. — § 7. cf. C. 7, 1, 4 (a. 319—323). Paul. 2, 25, 4. — § 8. cf. Dosith. 17. Gai. 1, 140. Pap. resp. 17 (supra p. 434). — § 9. cf. D. 50, 16, 120 (Pomp. 248). — § 10. cf. Gai. 3, 56. 1, 22. Dosith. 4—6. — § 11. cf. Gai. 1, 13.

erunt quiue¹ propter noxam torti nocentesque inuenti sunt quiue traditi sunt, ut ferro aut cum bestiis depugnarent, uel *in ludum uel*² custodiam coniecti fuerunt, deinde quoquo modo manumissi sunt, idque lex Aelia Sentia³ facit.

12. Eadem lege⁴ cautum est, ut minor triginta annorum seruus uindicta manumissus ciuis Romanus non fiat, nisi apud consilium causa probata fuerit. ideo sine consilio⁵ manumissum Caesaris⁶ seruum manere putat; testamento uero manumissum perinde haberi iubet, atque si domini uoluntate in libertate esset, ideoque Latinus fit. 13. Eadem lex eum dominum, qui minor uiginti annorum est, prohibet seruum manumittere, praeterquam si causam apud consilium probauerit. 13^a. In consilio autem adhibentur Romae⁷

191^b α quinque senatores et quinque | equites Romani, in provinciis⁸ uiginti recipitatores⁹ ciues Romani.

14. Ab eo domino, qui soluendo¹⁰ non est, seruus testamento¹¹ liber esse iussus et heres institutus, etsi minor sit triginta annis uel in ea causa sit, ut dediticius fieri debeat, ciuis Romanus et heres fit¹²; si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. quod si duo pluresue liberi heredesque esse iussi sint, primo loco scriptus liber et heres fit: quod et ipsum lex Aelia Sentia³ facit. 15. Eadem lex in fraudem¹³ creditoris et patroni manumittere prohibet.

16. Qui tantum in bonis, non etiam ex iure¹⁴ Qui-

1) quiue *Schilling*. qui *V*. 2) in ludum uel *suppl. Schilling ex Gaio*. 3) Aelia Sentia] *ascia V*. 4) legem *V*.

5) consilium *V*. 6) Caesaris *V*. Cassius *Puchta*. lex Aelia Sentia *Hertz*. eius aetatis *Hu*. 7) Romani *V*. 8) provincia *V*. 9) receperatoris *V*. 10) soluendus *V*. 11) testamenti *V*. 12) sit *V*. 13) fraude *V*. 14) ius *V*.

§ 12. *cf. Gai. 1, 18.* — § 13. *cf. Gai. 1, 38.* — § 13^a. *cf. Gai. 1, 20.* — § 14. *cf. Gai. 1, 21.* — § 15. *cf. Gai. 1, 37; 47.* — § 16. *cf. Gai. 1, 77; 35. Dosith. 9.*

ritium seruum habet, manumittendo Latinum facit. in bonis tantum alicuius seruus est uelut hoc modo, si ciuis Romanus a ciue Romano seruum emerit isque¹ traditus ei sit neque tamen mancipatus ei neque in iure cessus neque ab ipso anno possessus sit. nam quamdiu horum quid fiat, is seruus in bonis quidem emptoris est, ex iure² Quiritium autem uenditoris est.

17. Mulier, quae in tutela est, item pupillus et pupilla manumittere non possunt.³

18. Communem seruum unus ex dominis manumittendo partem suam amittit⁴, eaque adcrecit socio, maxime si eo modo manumiserit, quo si proprium | ha-191 bβ beret, ciuem Romanum facturum esset. nam si inter amicos eum manumiserit, plerisque placet eum nihil egisse. 19. Seruus, in quo alterius est ususfructus, alterius proprietas, a⁵ proprietatis domino manumissus liber non fit, sed seruus sine domino est.⁶

20. Post mortem heredis aut ante institutionem heredis testamento libertas dari non potest, excepto testamento militis. 21. Inter medias heredum institutiones libertas data utrisque⁷ adeuntibus non ualet; solo autem priore adeunte iure antiquo ualet. sed post legem Papiam Poppaeam, quae partem non adeuntis caducam facit, si quidem primus heres uel ius liberorum uel ius⁸ antiquum habeat, ualere eam posse placuit; quod si non habeat, non ualere constat, quod loco non adeuntis legatarii patres heredes fiunt. sunt

---

1) isqui V. 2) ex iure] et us V. 3) *hoc loco quaedam excidisse videntur.* 4) admittit V. 5) ad V. 6) *Mommsen addit: donec manet ususfructus, quo finito Latinus efficitur, quod improbat Hu.* 7) utriusque V. 8) liberorum uel ius suppl. *Lachmann.* patris uel ius suppl. *Mommsen.*

---

§ 17. cf. *Dosithe.* 15. — § 18. cf. *Dosithe.* 10. *Paul.* 4, 12, 1; 5. — § 19. cf. *Dosithe.* 11. *C.* 7, 15, 1 pr. (a. 530). — § 20. cf. *Gai.* 2, 230; 233. — § 21. cf. *infra* 18. 19, 17. 24, 12. *Gai.* 2, 206.

tamen, qui et hoc casu ualere eam¹ posse dicunt.
 22. Qui testamento liber esse iussus est, mox quam
 uel² unus ex heredibus adierit hereditatem, liber fit.
 23. Iusta libertas testamento potest dari his seruis,
 qui³ testamenti faciendi et mortis tempore ex iure⁴
 Quiritium testatoris⁵ fuerunt.

24. Lex Fufia Caninia iubet testamento⁶ ex tribus
 seruis non plures quam duos manumitti; et usque ad
 decem dimidiam partem manumittere concedit; a decem⁷
 usque ad triginta tertiam partem, ut tamen adhuc
 192 a α quinque manumittere liceat | aequae ut ex priori nu-
 mero; a triginta usque ad centum quartam partem,
 aequae ut decem ex superiori numero⁸ liberari possint;
 a centum usque ad quingentos partem quintam, simi-
 liter ut ex antecedenti numero⁸ uiginti quinque possint
 fieri liberi. et denique praecipit⁹, ne plures omnino
 quam centum ex cuiusquam testamento liberi fiant.
 25. Eadem lex cauet, ut libertates seruis testamento
 nominatim dentur.

[II. DE STATV LIBERO¹⁰ VEL STATV LIBERIS.]

1. Qui sub condicione testamento liber esse iussus
 est, statu liber appellatur. 2. Statu liber, quamdiu
 pendet condicio, seruus heredis est.¹¹ 3. Statu liber seu
 alienetur ab herede siue usu capiatur¹² ab aliquo, liber-

1) eius eam V. eius del. Hu. 2) quam uel *Marezoll.*
 quamuis V; cf. D. 7, 4, 13 (*Paul.* 1650). 3) qui et *Boecking*;
 sed cf. *infra* 24, 7. 4) ex iure] et ius V. 5) testa * * *
 tores V. 6) testamentum V. 7) decimo V. 8) nume-
 rum V. 9) praecepit V. 10) LIBERVM V. 11) *suppl.*
Tilius. 12) usu capiatur *Cuiacius.* suscipiatur V.

§ 22. cf. D. 40, 4, 25 (*Ulp.* 2372). 40, 7, 2 pr. (*Ulp.* 2455).
 40, 4, 23, 1 (*Marcian.* 52). — § 23. cf. *Gai.* 4, 267. *infra* 24, 7.
 — § 24. cf. *Gai.* 1, 42—45. *Paul.* 4, 14, 4. — § 25. cf. *Gai.*
 2, 239. *Gai. Epit.* 1, 2, 2. *Paul.* 4, 14, 1.

Tit. II. § 1. cf. *Gai.* 2, 200. D. 40, 7, 1 pr. (*Paul.* 1695).
Fest. s. v. statu liber p. 234 (*Bruns* II⁶, 41). — § 3. cf. D. 40,
 7, 2 pr. (*Ulp.* 2455).

tatis condicionem secum trahit. 4. Sub hac condicione liber esse iussus: SI DECEM MILIA HEREDI DEDERIT, etsi ab herede abalienatus sit, emptori dando pecuniam ad libertatem perueniet; idque lex duodecim tabularum iubet. 5. Si per heredem¹ factum sit, quo minus statu liber condicioni pareat, proinde fit liber, atque si condicio expleta fuisset. 6. Extraneo pecuniam dare iussus et² liber esse, si paratus sit dare et is, cui iussus est dare, aut nolit³ accipere aut, antequam acceperit, moriatur, proinde fit liber, ac si pecuniam dedisset.

7. Libertas et directo potest dari hoc modo: LIBER ESTO, LIBER SIT, LIBERVUM ESSE IVBEO, et per fideicommissum, ut puta: ROGO, FIDEI COMMIT|TO HEREDIS 192 a β MEI, VT STICHVM⁴ SERVVM MANVMITTAT. 8. Is, qui directo liber esse iussus est, orcinus fit libertus⁵; is autem, cui per fideicommissum data est libertas, non testatoris, sed manumissoris fit libertus. 9. Cuius fidei committi potest ad rem aliquam praestandam, eiusdem etiam libertas fidei committi potest. 10. Per fideicommissum libertas dari potest tam proprio seruo testatoris quam heredis aut legatarii uel cuiuslibet extranei seruo. 11. Alieno seruo per fideicommissum⁶ data libertate si dominus eum iusto pretio non uendat, extinguitur libertas, quoniam nec pretii computatio pro libertate⁷ fieri potest. 12. Libertas sicut dari, ita et adimi tam⁸ testamento quam codicillis testamento confirmatis potest; ut tamen eodem modo adimatur, quo et data est.

---

1) herede V. 2) ut V. 3) nollet V. 4) iste cum V.
 5) liberto V. 6) fideicommisso V. 7) libertatem V.
 8) tatem V.

---

§ 4. cf. D. 40, 7, 29, 1 (Pomp. 275). 40, 7, 6, 3; 7 (Ulp. 2699). — § 5. cf. D. 40, 7, 3, 1 (Ulp. 2697). 50, 17, 161 (Ulp. 1696). — § 6. cf. D. 40, 7, 3, 10 (Ulp. 2697). 40, 7, 20, 3 (Paul. 1227). — § 7. cf. *infra* 25, 18. Gai. 2, 263. — § 8. cf. Gai. 2, 266; 267. — § 10. cf. Gai. 2, 264; 272. — § 11. cf. Gai. 2, 265. — § 12. cf. *infra* 24, 29.

[III. DE LATINIS.]

1. Latini ius¹ Quiritium consequuntur his modis: beneficio principali, liberis, iteratione, militia, naue, aedificio, pistrino²; praeterea ex³ senatus consulto mulier⁴, quae sit ter enixa.⁵ 2. Beneficio principali Latinus ciuitatem Romanam accipit, si ab imperatore ius Quiritium impetrauerit. 3. Liberis ius Quiritium consequitur Latinus, qui minor triginta annorum manumissionis tempore fuit: nam lege Iunia cautum est, ut
 192b α si ciuem⁶ Romanam uel Latinam uxorem | duxerit testatione interposita, quod liberorum quaerendorum causa uxorem duxerit⁷, postea filio filiae nato⁸ natae et anniculo⁹ facto, possit apud praetorem uel praesidem prouinciae causam¹⁰ probare et fieri ciuis¹¹ Romanus¹² tam ipse quam filius filiae eius et uxor, scilicet si et ipsa Latina sit; nam si uxor ciuis Romana sit, partus quoque ciuis Romanus est ex senatus consulto¹³, quod auctore diuo Hadriano¹⁴ factum est. 4. Iteratione fit ciuis Romanus, qui post Latinitatem, quam¹⁵ acceperat, maior triginta annorum iterum iuste manumissus est ab eo, cuius ex iure¹⁶ Quiritium seruus fuit. sed huic concessum est ex senatus consulto¹³ etiam liberis¹⁷ ius Quiritium consequi. 5. Militia ius Quiritium accipit¹⁸ Latinus, si inter uigiles Romae sex annis¹⁹

---

1) Latini ius] Latinius V.   2) pristino V.   3) et V.
 4) mulier *Heimbach*. uulgo V.   5) ter enixa] te re nexa V.
 6) ciue V.   7) duxit V.   8) natu V.   9) anecullo V.
 10) causa V.   11) ciuem V.   12) Romanum V.   13) consultu V.
 14) diuo Hadriano] diui atriiani V.   15) post Latinitatem quam] postquam Latinitatem *Krueger*.
 16) ius V.   17) liberi V.   18) accepit V.   19) annos *Boecking*.

Tit. III. § 1. cf. *Gai.* 1, 28 sqq. *Paul.* 4, 9, 2; 8. *D.* 50, 16, 137 (*Paul.* 938). — § 2. cf. *Gai.* 3, 72; 73. — § 3. cf. *Gai.* 1, 29; 30; 80. — § 4. cf. *Gai.* 1, 35; 31. — § 5. cf. *Gai.* 1, 32^b. lege Visellia] a. 24 p. *Chr.*

militauerit, ex lege Visellia. postea¹ ex senatus consulto² concessum est ei, ut si triennio³ inter uigiles militauerit, ius Quiritium consequatur. 6. Naue⁴ Latinus ciuitatem Romanam⁵ accipit⁶, si non minorem⁷ quam decem milium⁸ modiorum nauem fabricauerit et Romam⁹ sex annis frumentum portauerit, ex edicto diui Claudii.

[IV. DE HIS QVI SVI IVRIS SVNT.¹⁰]

1. Sui iuris sunt familiarum suarum principes, id est pater familiae itemque mater familiae.

2. Qui matre quidem *certa*, patre autem incerto^{192bβ} nati sunt, spurii adpellantur.

[V. DE HIS QVI IN POTESTATE SVNT.¹¹]

1. In potestate sunt liberi parentum ex¹² iusto matrimonio nati.

2. Iustum¹³ matrimonium est, si inter eos, qui nuptias contrahunt, conubium sit, et tam masculus¹⁴ pubes quam femina potens¹⁵ sit, et utrique consentiant, si sui iuris sunt, aut etiam parentes eorum, si in potestate sunt. 3. Conubium est uxoris iure ducendae facultas. 4. Conubium habent ciues Romani cum ciuibus Romanis; cum Latinis autem et peregrinis ita,

---

1) postea *P. Faber.* preterea *V.* 2) consultu *V.*
 3) triennium *Boecking.* 4) nauis *V.* 5) civitatem Romanam] ciuitate Romana *V.* 6) accepit *V.* 7) minore *V.*
 8) milia *V.* 9) Roma *V.* 10) '*apparet ex hac materia tantum frustula quaedam servata esse.*' *Hu.* 11) *huius tituli § 6 et 7 excerpit Coll. 6, 2 inscriptas ita: Ulpianus libro regularum singulari sub titulo de nuptiis.* 12) et *V.*
 13) iusto *V.* 14) a masculos *V.* 15) uiripotens *Turnebus.*

---

§ 6. cf. *Gai.* 1, 32^c.

Tit. IV. § 1. cf. *D.* 1, 6, 4 (*Ulp.* 1917). 50, 16, 195, 2; 5 (*Ulp.* 1203). — § 2. cf. *infra* 5, 7.

Tit. V. § 1. cf. *Gai.* 1, 55. — § 2. cf. *Gai.* 1, 56. *I.* 1, 10 pr. — § 3. cf. *Serv. ad Aen.* 1, 73. *Gai.* 1, 76. — § 4. cf. *Gai.* 1, 56.

si concessum sit. 5. Cum seruis nullum est conubium. 6. Inter parentes et liberos infinite¹, cuiuscumque gradus sint², conubium non est. inter cognatos autem ex transuerso gradu olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant: nunc autem etiam³ ex tertio gradu licet uxorem ducere; sed tantum⁴ fratris filiam⁵, non etiam sororis filiam⁶ aut amitam⁷ uel materteram⁸, quamuis eodem gradu sint.⁹ eam, quae¹⁰ nouerca uel priuigna uel nurus¹¹ uel socrus nostra¹² fuit, uxorem¹³ ducere non possumus. 7. Si quis eam, quam non licet, uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit, ideoque liberi in potestate eius¹⁴ non fiunt, sed quasi uulgo concepti spurii sunt.

8. Conubio¹⁵ interueniente¹⁶ liberi semper patrem |
 193 a α secuntur: non interueniente conubio matris conditioni accedunt, excepto eo¹⁷, quod¹⁸ ex peregrino et ciue Romana peregrinus nascitur, quoniam lex Minicia¹⁹ ex alterutro peregrino natum²⁰ deterioris parentis conditionem²¹ sequi iubet. 9. Ex ciue Romano et Latina Latinus nascitur, et ex libero et ancilla seruus; quoniam, cum his casibus conubia non sint, partus sequitur²² matrem. 10. In his, qui iure contracto²³ matrimonio²⁴ nascuntur, conceptionis tempus specta-

1) om. Coll.; del. Mommsen. 2) sit Coll.; om. V, fortasse recte. 3) om. Coll. 4) tantum Coll. tamen V. 5) filia V. 6) filia V; om. Coll. 7) aut amita V. nec amitam Coll. 8) uel matertera V. nec materteram Coll. 9) sint Coll. sit V. 10) eam quae Coll. eademque uxore V. 11) quae nurus Coll. 12) om. Coll. 13) uxorem Coll.; om. V, cf. not. 10. 14) eis Coll. 15) conubium V. 16) interuenientem V. 17) eum V. 18) quod Hu. qui V. 19) Minicia Gai. 1, 78. Mensia V. 20) nato V. 21) conditione V. 22) sequi V. 23) contractu V. 24) matrimonium V.

§ 5. cf. Paul. 2, 19, 6. — § 6. = Coll. 6, 2, 1—3. cf. Gai. 1, 59—63. I. 1, 10, 3; 5—7. Plut. quaest. Rom. 6. — § 7. = Coll. 6, 2, 4. cf. supra 4, 2. Gai. 1, 64. — § 8. cf. Gai. 1, 67; 78. D. 1, 5, 24 (Ulp. 2698). — § 9. cf. Gai. 1, 82. — § 10. cf. Gai. 1, 89—92. D. 1, 5, 18 et 1, 5, 24 (Ulp. 2698).

tur¹, in his autem, qui non legitime concipiuntur, editionis; ueluti si ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit; nam quoniam non legitime concepit, cum editionis tempore libera sit, partus quoque liber est.

[VI. DE DOTIBVS.]

1. Dos aut datur aut dicitur aut promittitur. 2. Dotem dicere potest mulier, quae nuptura est, et debitor mulieris, si iussu eius dicat; item² parens mulieris uirilis sexus per uirilem sexum cognatione iunctus, uelut pater, auus paternus. dare, promittere dotem omnes possunt.

3. Dos aut³ profecticia dicitur, id est quam pater mulieris dedit; aut aduenticia, id est ea, quae a quouis alio data est.

4. Mortua in matrimonio muliere dos a patre profecta ad patrem reuertitur, quintis in singulos liberos^{193 aβ} in infinitum relictis penes uirum. quod si pater non sit, apud maritum remanet. 5. Aduenticia autem dos semper penes maritum remanet, praeterquam si is, qui dedit, ut sibi redderetur, stipulatus fuerit⁴; quae dos specialiter recepticia dicitur.

6. Diuortio facto si quidem sui iuris sit mulier, ipsa habet rei uxoriae⁵ actionem⁶, id est dotis repetitionem; quod si in potestate patris sit, pater adiuncta⁷ filiae persona habet actionem rei uxoriae⁸; nec interest, aduenticia sit dos an profecticia. 7. Post diuortium de-

1) tempus spectatur *Tilius*. tempore exceptatur *V*.

2) item *Aleander*. institutus *V*. 3) autem *V*. 4) fuerit *Hugo*. fuit *V*. 5) rei uxoriae *add. P. Faber*. 6) actione *V*. 7) adiunctae *V*. 8) rei uxoriae *Cuiacius*. re uera *V*.

Tit. VI. § 2. *cf. Gai.* 3, 95^a et ibi citati. *Gai epit.* 2, 9, 3. *D.* 23, 3, 41 *pr.* (*Paul.* 535). — § 4. *cf. Fr. Vat.* 108 (*Paul.* 1515). — § 5 *cf. D.* 39, 6, 31, 2 (*Gai.* 201). — § 6. *cf. Fr. Vat.* 119 (*Ulp.* 2157). 116 (1522). *C.* 5, 18, 2 (*a.* 207). — § 7. *cf. Fr. Vat.* 112 (*Paul.* 1519). 334 (*inc.* 23). *D.* 24, 3, 57 (*Marcell.* 92). *C.* 5, 13, 1, 4 (*a.* 530).

functa muliere¹ heredi eius actio non aliter datur, quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit.

8. Dos si pondere numero² mensura contineatur, annua bima trima die³ redditur⁴, nisi si ut praesens reddatur, conuenerit. reliquae dotes statim redduntur.

9. Retentiones ex dote fiunt *aut propter liberos*⁵ aut propter mores aut propter inpensas aut propter res donatas aut propter res amotas.

10. Propter liberos retentio fit, si culpa mulieris aut patris, cuius in potestate est, diuortium factum sit; tunc enim singulorum liberorum nomine sextae retinentur ex dote, non plures tamen quam tres. sextae in retentione sunt, non in petitione. 11. Dos, quae semel functa est, amplius fungi non potest, nisi |
193 b α aliud⁶ matrimonium sit.

12. Morum nomine grauiorum quidem sexta retinetur⁷, leuiorum autem octaua. grauiores mores sunt adulterium⁸ tantum, leuiiores omnes reliqui. 13. Mariti mores puniuntur in ea quidem dote, quae annua die⁹ reddi debet, ita *ut*¹⁰ propter maiores mores praesentem dotem reddat, propter minores senum mensum die. in ea autem, quae praesens reddi solet, tantum ex fructibus iubetur reddere, quantum in illa dote, quae triennio¹¹ redditur, repraesentatio¹² facit.

---

1) mulierem V. 2) numerum V. 3) a die V.
4) reddetur V. 5) aut—liberos *add. Tilius*. 6) alium V.
7) sexta retinetur *Cuiacius*. sextae retinentur V. 8) adulterium *Boecking*. adulterio V. 9) annua die *Cuiacius obs.* 7, 20. a die V. annua bima trima die *Cuiacius in notis*. 10) *suppl. Schilling*. 11) quae triennio *Hugo*. quadriennio V. 12) repraesentatio *Cuiacius*. repensatio V.

---

§ 8. *cf. D.* 23, 4, 19 (*Alf.* 57). 23, 4, 17 (*Proc.* 33). 24, 3, 60 (*Proc.* 14). 23, 4, 18 (*Iul.* 300). 42, 8, 17, 2 (*Iul.* 679). 23, 4, 15 (*Gai.* 252). 23, 3, 78, 4 (*Tryph.* 41). 2, 14, 7, 5 (*Ulp.* 242). 33, 4, 1, 2 (*Ulp.* 2597). 23, 4, 16 (*Paul.* 537) C. 5, 13, 1, 7 (*a.* 530). — § 9. *cf. Fr. Vat.* 120 (*Ulp.* 963) C. 5, 13, 1, 5 (*a.* 530). — § 10. *cf. Fr. Vat.* 105 (*Paul.* 1512). 106. 107 (*Paul.* 1513). *Cic. top.* 4, 19; 20. *Boeth. ad top.* 4, 19 (*Paul.* 891). 17, 66 p. 378 *Baiter*.

14. Impensarum¹ species sunt tres: aut enim necessariae dicuntur aut utiles aut uoluptuosae. 15. Necessariae sunt impensae, quibus non factis dos deterior futura est, uelut si quis ruinosas aedes refecerit. 16. Vtiles sunt, quibus non factis quidem deterior dos non fuerit, factis autem fructuosior effecta est, ueluti si uineta et oliueta fecerit. 17. Voluptuosae sunt, quibus neque omissis deterior dos fieret neque factis fructuosior² effecta est; quod³ euenit in uiridiariis et picturis similibusque rebus.

[VII. DE IVRE DONATIONVM INTER VIRVM ET VXOREM.]

1. Inter uirum et uxorem donatio non ualet nisi certis ex causis, id est mortis causa, diuortii causa, serui manumittendi gratia. hoc amplius principalibus constitutionibus concessum est mulieri in hoc donare^{193bβ} uiro suo, ut is ab imperatore lato clauo uel equo publico similiue honore honoretur.

2. Si maritus⁴ diuortii causa res amouerit⁵, rerum quoque amotarum actione tenebitur.

3. Si maritus pro muliere se obligauerit uel in rem eius impenderit, diuortio facto eo nomine cauere sibi solet⁶ stipulatione tribunicia.

4. ⁷In potestate parentum sunt etiam hi liberi,

---

1) repensarum V.   2) fructior V.   3) quae V.
 4) marito uxor Hu. mulier Mommsen.   5) amouerit Schilling. move *** V. mouerit V corr.   6) solent V.   7) 'hic continuatur materia, quae 5, 1 coepta erat.' Hu.

---

§§ 14—17. cf. D. 50, 16, 79 (Paul. 1127). tit. 25, 1 de impensis in res dotales factis. C. 5, 13, 1, 5 e. f. (a. 530).

Tit. VII. § 1. cf. Paul. 2, 23, 1; 2; 6. D. 24, 1, 42 (Gai. 258). 24, 1, 40 (Ulp. 2411). 24, 1, 1; 3 pr. (Ulp. 2760). 24, 1, 7, 8; 9. 24, 1, 9 pr. § 1 (Ulp. 2767). 24, 1, 9, 2 et 24, 1, 11 (Ulp. 2768). C. 5, 16, 22 (a. 294). — § 2. cf. D. tit. 25, 2 de actione rerum amotarum. — § 4. cf. Gai. 1, 65—75. 3, 5. Coll. 16, 3, 7; 15.

quorum causa probata est¹ per errorem contracto matrimonio inter disparis condicionis personas²: nam seu ciuis Romanus Latinam aut peregrinam uel eam, quae dediticiorum numero³ est, quasi *ciuem Romanam*⁴ per ignorantiam uxorem duxerit, siue ciuis Romana per errorem peregrino uel ei, qui dediticiorum numero³ est, *quasi ciui Romano*⁵ aut etiam quasi Latino ex lege Aelia Sentia⁶ nupta fuerit, causa probata ciuitas Romana datur⁷ tam liberis quam parentibus praeter eos, qui dediticiorum numero³ sunt, et ex eo fiunt in potestate parentum liberi.

[VIII. DE ADOPTIONIBVS.]

1. Non tantum naturales liberi in potestate parentum sunt, sed etiam adoptiui. 2. Adoptio fit aut per populum aut per praetorem uel praesidem prouinciae. illa adoptio, quae per populum fit, specialiter arrogatio dicitur. 3. Per populum, qui sui iuris sunt, arrogantur; per praetorem autem filii familiae | a parentibus dantur in adoptionem⁸. 4. Arrogatio Romae dumtaxat⁹ fit, adoptio autem etiam in prouinciis¹⁰ apud praesides. 5. Per praetorem uel praesidem prouinciae adoptari tam masculi quam feminae et tam puberes quam inpuberes possunt. per populum uero [Romanum]¹¹ feminae quidem¹² non arrogantur¹³; pupilli autem *ante* quidem non poterant arrogari, nunc

1) fortasse excidisse 'siue ex lege Aelia siue' putabat Hu.
2) disparis condicionis personas *Cuiacius*. dispares condignis personarum V. 3) numerum V. 4) civem Romanam *suppl. Schilling*. 5) quasi ciui Romano *suppl. Hollweg*. 6) Aelia Sentia] ascia V. 7) Romana datur *Boecking*. reddatur V. 8) adoptione V. 9) dumtaxat *Lachmann*. data V. 10) prouinciis *Boecking*. prouincia V. 11) *del. Hu.* 12) *additum manu secunda vel eadem in V.* 13) arrogantur *Cuiacius*. arrogant V.

Tit. VIII. § 1. *cf. Gai.* 1, 97. — § 2. *cf. Gai.* 1, 98; 99. — § 3. *cf. Gai.* 1, 99. — § 4. *cf. Gai.* 1, 100. — § 5. *cf. Gai.* 1, 101; 102.

autem possunt ex constitutione diui Antonini Pii. 6. Qui¹ generare non possunt, uelut spado, utroque modo possunt² adoptare; idem iuris est in persona caelibis. 7. Item is, qui filium non habet, in locum nepotis adoptare potest. 8. Si pater familiae arrogandum se dederit, liberi quoque eius quasi nepotes in potestate fiunt arrogatoris³. 8^a. Feminae uero neutro modo possunt adoptare, quoniam nec naturales liberos in potestate habent.

[IX. DE HIS QVI⁴ IN MANV SVNT.]

1. Farreo conuenitur⁵ in manum certis uerbis et testibus x praesentibus et sollemni sacrificio facto, in quo panis⁶ quoque farreus⁷ adhibetur.

[X. QVI IN PTESTATE MANCIPIOVE SVNT QVEMAD-MODVM EO IVRE LIBERENTVR.]

1. Liberi parentum potestate liberantur emancipatione, id est, si posteaquam mancipati fuerint, manu-missi sint. sed filius quidem ter mancipatus ter manu-missus | sui iuris fit; id enim⁸ lex duodecim tabularum^{194 a β} iubet his uerbis: SI PATER FILIVM TER VENVM DVIT⁹, FILIVS A PATRE LIBER ESTO. ceteri autem liberi praeter filium, tam masculi quam feminae, una mancipatione manumissioneque sui iuris fiunt. 2. Morte patris filius

---

1) Pii. Qui *Kämmerer*, probantibus *Huschkio* et *Mommseno* (*Jur. Schr.* II, 167). hi qui V. 2) potest V. 3) hanc paragraphum post § 8^a collocavit *Hu.* ratione habita ordinis *Gaiani* et coniunctionis 'uero', quae legitur initio §i 8^a. 4) quae *Schulting.* 5) conuenit uxor *Hugo.* 6) panes V. 7) farreos V. 8) id enim *Tilius.* idem V. 9) uenum duit *Cuiacius.* uenundauit V.

---

§ 6. cf. *Gai.* 1, 103. *D.* 1, 7, 30 (*Paul.* 1425). — § 7. cf. *I.* 1, 11, 5. — § 8. cf. *Gai.* 1, 107. — § 8^a. cf. *Gai.* 1, 104.

Tit. IX. § 1. cf. *Gai.* 1, 112.

Tit. X. § 1. cf. *Gai.* 1, 132; 134. — § 2. cf. *Gai.* 1, 127.

et filia sui iuris fiunt. morte autem aui nepotes ita demum sui iuris fiunt, si post mortem aui in potestate patris futuri non sunt, uelut si moriente auo pater eorum aut iam¹ decessit aut de potestate dimissus est. nam si mortis aui tempore pater eorum in potestate eius sit, mortuo auo in patris sui potestate fiunt.

3. Si patri uel filio aqua et igni interdictum sit, patria potestas tollitur, quia peregrinus fit is, cui aqua et igni interdictum est; neque autem peregrinus ciuem Romanum neque ciuis Romanus peregrinum in potestate habere potest. 4. Si pater ab hostibus captus sit, quamuis seruus hostium fiat, tamen cum reuersus fuerit, omnia pristina iura recipit² iure postliminii. sed quamdiu aput hostes est, patria potestas in filio eius³ interim pendebit; et cum reuersus fuerit ab hostibus, in potestate filium habebit; si uero ibi decesserit, sui
 194 b α iuris filius erit. filius quoque | si captus fuerit ab hostibus, similiter propter ius postliminii patria potestas interim pendebit. 5. In potestate parentum esse desinunt et hi, qui flamines Diales inaugurantur, et quae uirgines Vestae capiuntur.

[XI. DE TVTELIS.]

1. Tutores constituuntur tam masculis quam feminis; sed masculis quidem inpueribus dumtaxat propter aetatis infirmitatem, feminis autem *tam* inpueribus quam puberibus et propter sexus infirmitatem et propter forensium rerum ignorantiam.⁴

2. Tutores aut legitimi sunt aut senatus consultis constituti aut moribus introducti.

---

1) iam *Tilius*. etiam *V.*   2) recepit *V.*   3) in filio eius *V.* eius in filio *Hu.*   4) ignoratia *V.*

---

§ 3. *cf. Gai.* 1, 128. — § 4. *cf. Gai.* 1, 129. — § 5. *cf. Gai.* 1, 130.

Tit. XI. § 1. *cf. Gai.* 1, 144; 189; 190. — § 2. *cf. Gai.* 1, 188.

3. Legitimi tutores sunt, *qui* ex lege aliqua descendunt; per eminentiam autem legitimi dicuntur, qui ex lege duodecim tabularum introducuntur seu palam¹, quales sunt agnati², seu per consequentiam, quales sunt patroni. 4. Agnati² sunt a patre cognati uirilis sexus per uirilem sexum descendentes eiusdem familiae, ueluti patruui, fratres, filii fratris, patruelis.³

5. Qui liberum caput mancipatum sibi uel a parente uel a coemptionatore manumisit, per similitudinem patroni tutor efficitur, qui fiduciarius tutor appellatur.

6. Legitimi tutores alii tutelam⁴ in iure cedere possunt. 7. Is, cui tutela in iure cessa⁵ est, cessicius⁶ tutor appellatur: qui siue mortuus fuerit siue capite minutus | siue alii tutelam⁴ porro cesserit⁷, redit ad^{194bβ} legitimum tutorem tutela. sed et si legitimus decesserit aut capite minutus fuerit, cessicia quoque tutela extinguitur. 8. Quantum ad agnatos pertinet, hodie cessicia tutela⁸ non procedit, quoniam permissum erat in iure cedere tutelam⁴ feminarum tantum, non etiam masculorum; feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sustulit⁹, excepta tutela patronorum.

9. Legitima tutela capitis diminutione amittitur.

---

1) palam *Vahlen*. perpalam *V*. 2) agniti *V*. 3) ueluti patruui fratres filii fratris patruelis *V*. uelut a patre fratres, patruui, fratris filii, fratres patruelis *Hu*. ueluti fratres, filii fratris, patruui, patruelis *Charondas*. ueluti patruui, fratres patruelis, filii fratris patruelis *Cuiacius*. nec filii fratris pro fratris filii nec patruelis *nude non addito* fratres dici potuisse monet *Hu*. 4) tutela *V*. 5) concessa *V*. 6) cessicus *V*. 7) porro cesserit *Heise*. processerit *V*. in iure cesserit *Roeder*. 8) cessicia tutela *Tilius*. cessia tutela *V*. cessio tutelae *Schilling*. 9) sustulit *Cuiacius*. sustinet *V*.

---

§ 3. cf. *Gai*. 1, 155. — § 4. cf. *Gai*. 1, 156. *infra* 26, 1. — § 5. cf. *Gai*. 1, 166^a. — § 6. cf. *Gai*. 1, 168. — § 7. cf. *Gai*. 1, 169; 170. — § 8. cf. *Gai* 1, 171. — §§ 9—13. cf. *Gai*. 1, 158—163.

10. Capitis minutionis species sunt tres: maxima, media, minima. 11. Maxima capitis diminutio est, per quam et ciuitas et libertas amittitur, ueluti cum incensus aliquis uenierit¹ aut mulier, quod² alieno seruo se iunxerit, denuntiante domino eius³ ancilla facta fuerit ex senatus consulto Claudiano. 12. Media capitis diminutio dicitur, per quam sola ciuitate amissa libertas retinetur; quod fit in eo, cui aqua et igni interdicitur. 13. Minima capitis diminutio est, per quam et ciuitate et libertate salua status dumtaxat hominis mutatur; quod fit adoptione et in manum conuentione.⁴

14. Testamento quoque nominatim tutores dati confirmantur eadem lege duodecim tabularum his uerbis: VTI LEGASSIT SVPER PECVNIA⁵ TVTELAVE⁶ SVAE REI, ITA IVS ESTO. qui tutores datiui⁷ appellantur. 15. Dari testamento tutores possunt liberis, qui in potestate sunt. 16. Testamento tutores dari possunt hi, cum
 195 a α quibus testamenti faciendi ius est, praeter | Latinum Iunianum; nam Latinus habet quidem testamenti factionem⁸, sed tamen tutor dari non potest; id enim lex Iunia prohibet. 17. Si capite diminutus fuerit tutor testamento datus, non amittit tutelam; sed si abdicauerit se tutela, desinit esse tutor. abdicare autem est dicere nolle se tutorem esse. in iure cedere autem tutelam⁹ testamento datus non potest; nam et legitimus in iure cedere potest, abdicare se non potest.

18. Lex Atilia iubet mulieribus pupillisue non ha-

---

1) uenerit *V.*   2) mulier quod *Hu.* quod mulier *V.*
 3) eius *Hu.* et *V.*   4) in manum conuentione] in manu conditione *V.*   5) pecuniam *V.*   6) tutelabae *V.*   7) dauiti *V.*   8) factione *V.*   9) tutela *V.*

---

§ 14. *cf. Gai. 2, 224. — § 15. cf. Gai. 1, 144. Fr. Vat. 229 (Paul. 2057). — § 16. cf. Gai. 1, 23. Fr. Vat. 172 (Paul. Sent. 2, 27, 6). infra 20, 8. D. 26, 2, 21 (Paul. 34). — § 17. cf. I. 1, 22, 4. D. 4, 5, 7 pr. (Paul. 222). Cic. ad Att. 6, 1, 4. — § 18. cf. Gai. 1, 185.*

bentibus tutores dari a praetore et maiore parte tribunorum plebis, quos tutores Atilianos appellamus. sed quia lex Atilia Romae tantum locum habet, lege Iulia et Titia prospectum est, ut in prouinciis¹ quoque similiter a praesidibus earum dentur tutores. 19. Lex Iunia tutorem² fieri iubet Latinae uel Latini inpueris³ eum, cuius etiam ante manumissionem ex iure⁴ Quiritium fuit. 20. Ex lege Iulia de maritandis ordinibus tutor datur a praetore urbis⁵ ei mulieri uirginiue, quam ex hac ipsa lege nubere oportet, ad dotem dandam, dicendam promittendamue, si legitimum tutorem pupillum habeat. sed postea senatus censuit, ut etiam in prouinciis¹ quoque similiter a praesidibus earum ex eadem causa tutores dentur. 21. Praeterea etiam in locum muti furiosiusue tutoris alterum dandum^{195 a β} esse tutorem ad dotem constituendam senatus censuit. 22. Item ex senatus consulto tutor datur mulieri ei, cuius tutor abest, praeterquam si patronus sit, qui abest: nam in locum patroni absentis alter⁶ peti non potest nisi ad hereditatem adeundam et nuptias contrahendas. idemque permisit in pupillo patroni filio. 23. Hoc amplius senatus censuit, ut si tutor pupilli pupillaeue suspectus a tutela submotus fuerit uel etiam iusta de causa excusatus, in locum eius tutor alius *detur*.⁷

24. Moribus tutor datur mulieri pupilloue, qui cum tutore suo lege aut legitimo iudicio agere uult, ut auctore eo agat (ipse enim tutor in rem suam auctor

---

1) prouinciis *Charondas*. prouincia *V*. 2) tutore *V*.
 3) Latini inpueris *Lachmann*. Latinis inpueribus *V*. 4) ex iure *Tilius*. qui ius *V*. 5) urbano *Schilling*. 6) alter *correxit in* aliter *V*. 7) *suppl. Tilius*.

---

§ 19. *cf. Gai. 1, 167.* — § 20. *cf. Gai. 1, 178; 183.* —
 § 21. *cf. Gai. 1, 180.* — § 22. *cf. Gai. 1, 173—177.* — § 23. *cf. Gai. 1, 182.* — § 24. *cf. Gai. 1, 184.*

fieri non potest), qui praetorius¹ tutor dicitur, qui a² praetore urbis³ dari consuevit.

25. Pupillorum pupillarumque tutores et negotia gerunt et auctoritatem interponunt; mulierum autem tutores auctoritatem dumtaxat interponunt.

26. Si plures sunt tutores, omnes in omni re debent auctoritatem⁴ accommodare praeter eos, qui testamento⁵ dati sunt; nam ex his uel unius auctoritas sufficit.

27. Tutoris auctoritas necessaria est mulieribus quidem in his rebus: si lege aut legitimo iudicio agant, si se obligent, si ciuile negotium gerant, si libertae 195 b α suae permittant in contubernio alieni serui morari, | si rem Mancipi alienent.⁶ pupillis autem hoc amplius etiam in rerum nec Mancipi alienatione tutoris auctoritate⁷ opus est.

28. Liberantur tutela masculi quidem pubertate. puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habitu corporis pubes⁸ apparet, id est qui generare possit, Proculeiani autem eum, qui quattuordecim annos expleuit; uerum Priscus⁹ eum¹⁰ puberem esse, in quem utrumque concurrit et habitus corporis et numerus annorum. 28^a. Feminae autem tutela liberantur....¹¹

---

1) praetorius *Cannegieter*. praetorianus *V*. 2) qui a] qui *V*. 3) urbano *Schilling*. 4) auctoritate *V*. 5) testamento *Cuiacius*. tunc *V*. 6) Mancipi alienent *Cuiacius*. Mancipia alienent *V*. Mancipi abalienent *Hu*. 7) alienatione tutoris auctoritatem *V*. alienationem tutoris auctoritate *dubitans proposuit Vahlen*. 8) pubis *V*. 9) Prisco uisum *Hu*. 10) cum *V*. 11) *lacunam expleas secundum Gaium* 1, 194.

---

§ 25. cf. *Gai.* 1, 190; 191. — § 26. cf. *C.* 5, 59, 5 (a. 531). *Cic. p. Flacco* 34, 84. — § 27. cf. *Gai.* 1, 192. 2, 80; 85; 112; 118. 3, 91; 107; 108; 176. *Fr. Vat.* 45 (*Paul.* 1011). 259 (*Pap.* 693). *supra* 1, 17. 11, 22; 24; 25. in contubernio alieni serui morari] cf. *Paul.* 2, 21^a, 6. — § 28. cf. *Gai.* 1, 196. — § 28^a. cf. *Gai.* 1, 194. *infra* 29, 3.

[XII. DE CVRATORIBVS.]

1. Curatores aut legitimi sunt, id est qui ex lege duodecim tabularum dantur, aut honorarii, id est qui a praetore constituuntur. 2. Lex duodecim tabularum furiosum itemque prodigum, cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum. 3. A praetore constituitur¹ curator, quem ipse praetor uoluerit, libertinis prodigis itemque ingenuis, qui ex testamento parentis heredes facti male dissipant bona: his enim ex lege curator dari non poterat, cum ingenuus quidem non ab intestato, sed ex testamento heres factus sit² patri, libertinus autem nullo modo patri heres fieri possit, qui nec patrem habuisse uidetur, cum seruilis cognatio³ nulla sit. 4. Praeterea dat⁴ curatorem ei etiam, qui nuper pubes factus idonee negotia sua tueri non potest.

[XIII. DE CAELIBE⁵ ORBO ET SO[LITARIO PATRE.] 195 b β

1. Lege Iulia prohibentur uxores ducere senatores quidem liberique eorum libertinas et quae ipsae quarumue pater materue artem ludicram fecerit.⁶ 2. Ceteri autem ingenui prohibentur ducere corpore quaestum facientem *et*⁷ lenam et a lenone lenaue⁸ manumissam et in adulterio⁹ deprehensam¹⁰ et iudicio publico¹¹ dam-

1) constituetur V. 2) si V. 3) cognati V. 4) praeterea dat] praetor dat *Vahlen*. 5) cele V. 6) *sequitur in V*: item corpore quaestum facientem, *quae verba Mommsen, deleta item, transposuit post ducere § 2; cf. Dig. 23, 2, 44 pr.* 7) et *add. Mommsen post verba ab eo transposita, cf. not. 6.* 8) lenamue V. 9) adulterium V. 10) deprehensa V. 11) publicum V.

Tit. XII. § 2. *cf. Paul. 3, 4^a, 7. lex XII tab. 5, 7 (Bruns I⁶, 23).*

Tit. XIII. § 1. *cf. infra 16, 2. D. 23, 2, 44 pr. (Paul. 929). C. 5, 4, 28 (a. 531 vel 532; cf. Ulp. 2998 Lenel).* — § 2. *cf. D. 1, 5, 25 (Ulp. 1978). 23, 2, 43 (Ulp. 1979—82). 23, 2, 44, 8 (Paul. 929).*

natam¹ et quae artem² ludicram fecerit; adicit Mauricianus et a senatu³ damnatam.

[XIV. DE POENA LEGIS IVLIAE.]

1. Feminis lex Iulia a morte uiri anni tribuit uacationem, a diuortio sex mensum⁴, lex autem Papia a morte uiri biennii, a repudio anni et sex mensum.⁴

[XV. DE DECIMIS.]

1. Vir et uxor inter se matrimonii nomine decimam capere possunt. quod si ex alio matrimonio liberos superstites habeant, praeter decimam, quam matrimonii nomine capiunt, totidem decimas pro numero liberorum accipiunt. 2. Item communis filius filiae post nomen diem amissus amissaue unam decimam adicit; duo autem post nomen diem⁵ amissi duas decimas adiciunt. 3. Praeter decimam etiam usum fructum tertiae partis bonorum [eius]⁶ capere possunt, et quandoque liberos habuerint, eiusdem partis proprietatem. 4. Hoc amplius mulier, praeter decimam, dotem *capere*⁷ potest legatam sibi.

196 a α [XVI. DE SOLIDI CAPACITATE | INTER VIRVM ET VXOREM.]

1. Aliquando uir et uxor inter se solidum capere possunt, uelut si uterque uel alteruter eorum nondum

1) damnata V. 2) arte V. 3) senatus V. 4) mensum *Lachmann*. menses V. 5) nomen diem *Merillius*. nono die V. nonum diem *defendit Mommsen Staatsr.* III, 202, 2. *sed cf. lex Malac. c. 56 (Bruns I⁶, 149).* 6) *del. Krueger.* e testamento *Lachmann*. uir et uxor *Hu.* coniuges *Schilling*. 7) *suppl. Schilling.*

Tit. XV. § 2. nomen diem] *cf. Fest. v. lustrici p. 120. Macrob. Sat. 1, 16, 36. Plutarch. quaest. Rom. 102. lex Malac. 56 (Bruns I⁶, 149).*

Tit. XVI. § 1. *cf. D. 1, 16, 4, 2 (Ulp. 2142). 4, 6, 36; 38 (Ulp. 2006. 2007). 4, 6, 35; 37 (Paul. 939. 940). Tac. ann. 3, 33. Senec. in libris moralis philosophiae apud Lactant. inst. div. 1, 16, 10. Tertull. apol. 4. de monog. 16. Sozom. hist. eccl. 1, 9.*

eius aetatis sint¹, a² qua lex liberos exigit³, id est si uir minor annorum XXV sit aut uxor annorum XX minor; item si utrique lege Papia finitos annos in matrimonio excesserint, id est uir LX annos, uxor L; item si cognati inter se coierint⁴ usque ad sextum gradum; aut si uir *rei publicae causa*⁵ absit, et donec abest, et⁶ intra annum, postquam abesse⁷ desierit. 1^a. Libera inter eos testamenti factio est, si ius liberorum a principe inpetrauerint⁸; aut si filium filiamue communem habeant aut quattuordecim annorum filium uel filiam duodecim amiserint; uel si duos trimos uel tres post nominum⁹ diem amiserint, ut intra annum tamen et sex menses etiam unus cuiuscumque aetatis impubes amissus solidi capiendi ius praestet.¹⁰ item si post mortem uiri intra decem menses uxor ex eo peperit¹¹, solidum ex bonis eius capit.

2. Aliquando nihil inter se capiunt: id est, si contra legem Iuliam Papiamque Poppaeam contraxerint matrimonium, uerbi gratia si famosam¹² quis¹³ uxorem duxerit aut libertinam senator.¹⁴

3. Qui intra sexagesimum uel quae intra quinquagesimum annum neutri legi¹⁵ paruerit, licet ipsis legibus post hanc aetatem¹⁶ liberatus esset, perpetuis tamen poenis tenebitur¹⁷ ex senatus consulto Perni-196 a β ciano.¹⁸ sed Claudiano senatus consulto maior sexa-

---

1) sunt V. 2) a *Hugo*. aut V. 3) exegit V. 4) coegerunt V. 5) rei publicae causa *suppl. Cuiacius, Jac. Gothofredus*. 6) abest et *Cuiacius*. abesset V. 7) abesset V.

8) libera—impetrauerint *ante* aut si uir *transposuit Hu.*

9) nonum V; *vid. p. 462 n. 5.* 10) prestat V. 11) peperit *Hugo*. peperit V. 12) famosa V². famosa *vel* famissa V¹.

13) quis V. ingenuus *Hu.*; *cf. supra* 13, 2. 14) senatus V. 15) lege V. 16) aetate V. 17) tenetur *Hu.* 18) Persiciano *Perizonius tribuens S Ctum Fabio Persico consuli a. 34.*

---

§ 1^a. *cf. C. Th.* 8, 17, 4 (a. 412). 15, 14, 9 (a. 395). *Isid. orig.* 5, 24, 13. *C. I. L.* XI 6354 (= *Dessau* 6655). — § 3. *cf. C.* 5, 4, 27 (a. 531 *vel* 532). *Suet. Claud.* 23.

genario si minorem quinquagenaria¹ duxerit, perinde habebitur², ac si minor sexaginta annorum duxisset uxorem. 4. Quod si maior quinquagenaria minori sexagenario nupserit, inpar matrimonium appellatur et³ senatus consulto Caluisiano⁴ iubetur non proficere ad capiendas hereditates et legata et⁵ dotes. itaque mortua muliere dos caduca erit.

[XVII. DE CADVCIS.]

1. Quod quis sibi testamento relictum⁶, ita ut iure ciuili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, caducum appellatur, ueluti ceciderit⁷ ab eo: uerbi gratia si caelibis uel Latino Iuniano legatum fuerit nec intra dies centum uel caelebs legi paruerit⁸ uel Latinus ius Quiritium consecutus sit; aut si ex parte heres scriptus uel legatarius ante apertas tabulas decesserit uel pereger⁹ factus sit. 2. Hodie ex constitutione imperatoris Antonini omnia caduca fisco uindicantur, sed seruato iure antiquo liberis et parentibus.¹⁰ 3. Caduca cum suo onere¹¹ fiunt: ideoque libertates et legata et¹² fideicommissa ab eo data, ex cuius persona hereditas caduca facta est, salua sunt: scilicet¹³ et legata et fideicommissa cum suo onere fiunt caduca. |

---

1) quinquagenariam V. 2) habebitur V. haberi iubetur Hu. 3) ex V. 4) Caluisiano *Augustinus, Perizonius*. Caluitiano V. 5) *suppl. Cuiacius*. 6) relicto V. 7) ceciderit *Cuiacius*. cecidit V. 8) paruit V. 9) peregrinus *Cuiacius*. 10) '*Mommseni probamus sententiam §um 2 locum mutauisse restituendamque esse, ut idem censet, ante tit. XVIII., vel quod uerisimilius est, post eum.*' Hu. 11) onore V. 12) legata et] legato V. 13) set *Cuiacius*.

---

§ 4. cf. C. 6, 58, 12, 2 (a. 532).

Tit. XVII. § 1. cf. *Gai.* 2, 111; 144; 286. *infra* 19, 17, 22, 2; 3. 28, 7. *Fr. de iure fisci* 3. C. 6, 51, 1, 5 (a. 534). — § 2. cf. *supra* 1, 21. — § 3. cf. *D.* 29, 5, 9 (*Gai.* 308). 49, 14, 14 (*Gai.* 464). 36, 1, 3, 5 (*Ulp.* 1873). 29, 6, 2, 2 (*Paul.* 602). C. 6, 51, 1 (a. 534).

[XVIII. QVI HABEANT IVS ANTIQVVM IN CADVCIS.] 196 b α

1. Item liberis et parentibus testatoris usque ad tertium gradum lex Papia ius antiquum dedit, ut heredibus illis institutis, quod quis ex eo testamento non capit, ad hos pertineat aut totum aut ex parte, prout pertinere possit.

[XIX. DE DOMINIIS ET ADQVISITIONIBVS RERVVM.]

1. Omnes res aut Mancipi sunt aut nec Mancipi. Mancipi res sunt praedia in Italico solo, tam¹ rustica², qualis est fundus, quam urbana, qualis domus; item iura praediorum rusticorum, uelut uia, iter, actus, aquaeductus; item serui et quadrupedes, quae dorso collouae domantur, uelut boues, muli, equi, asini. ceterae res nec Mancipi sunt. elefanti et cameli quamuis collo dorsouae domentur, nec Mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt.

2. Singularum rerum dominium³ nobis acquiritur Mancipatione, traditione, usucapione, in iure cessione⁴, adiudicatione, lege.

3. Mancipatio propria species alienationis est⁵ rerum Mancipi; eaque fit certis uerbis, libripende et quinque testibus⁶ praesentibus.⁷ 4. Mancipatio locum habet inter ciues Romanos et Latinos coloniarios⁸ Latinosque Iunianos eosque peregrinos, quibus commercium datum est. 5. Commercium est emendi uendun-

---

1) aut V. 2) rustico V. 3) dominia V. 4) usucapione in iure cessione *Tilius*. in iure cessione usucapione V; cf. § 8. 9. 5) est et V. 6) testes V. 7) praesentes V. 8) colonarius V.

Tit. XVIII. § 1. cf. *supra* 1, 21. *infra* 25, 17. D. 31, 21, 2 (*Cels.* 251). C. 6, 51, 1, 1^b (a. 534).

Tit. XIX. § 1. cf. *Gai.* 2, 14^a—17. 1, 120. — § 2. cf. *Varro r. r.* 2, 10, 4 (*Bruns* II⁶, 65). *Cic. top.* 5, 28. — § 3. cf. *Gai.* 1, 119. 2, 22. — § 4. cf. *Varro r. r.* 2, 10, 4 (*Bruns* II⁶, 65). *Boeth. ad Cic. top.* 5, 28 p. 321 *Bait.*

196 b β dique inuicem | ius. 6. Res mobiles non nisi praesentes mancipari possunt, et non plures, quam quot manu capi possunt; immobiles autem etiam plures simul, et quae diuersis locis sunt, mancipari possunt.

7. Traditio propria est alienatio rerum nec mancipi. harum rerum dominium¹ ipsa traditione adprehendimus, scilicet si ex iusta causa traditae sunt nobis.

8. Usucapione dominium¹ adipiscimur tam mancipi rerum quam nec mancipi. usucapio est autem dominii adeptio per continuationem possessionis anni uel biennii: rerum mobilium anni, immobilium biennii.

9. In iure cessio quoque communis alienatio est et mancipi rerum et nec mancipi. quae² fit per tres personas: in iure cedentis, uindicantis, addicentis.

10. In iure cedit dominus; uindicat is, cui ceditur; addicit praetor. 11. In iure cedi res etiam incorporeales possunt, uelut usus fructus et hereditas et tutela legitima libertae. 12. Hereditas in iure ceditur, uel antequam adeatur uel posteaquam adita fuerit. 13. Antequam adeatur, in iure cedi potest ab herede legitimo³;

posteaquam adita est, tam a legitimo quam ab eo, qui testamento heres scriptus est. 14. Si antequam adeatur, hereditas in iure cessa sit, proinde heres fit, cui cessa est, ac si ipse heres legitimus esset. quod si posteaquam⁴ adita fuerit, in iure cessa sit, is, qui cessit, permanet heres et ob id creditoribus defuncti

197 a α manet | obligatus; debita uero pereunt, id est debitores defuncti liberantur. 15. Res autem corporales, quasi

---

1) dominium *Boecking*. dominia *V*. 2) eaque *Schilling*.
 3) ab herede legitimo *Cuiacius*. legitime ab herede *V*.
 4) postea cum *V*.

---

§ 6. cf. *Gai.* 1, 121. — § 7. cf. *Gai.* 2, 19; 20; 65. — § 8. cf. *Cic. top.* 4, 23 cum *Boethio*. *Gai.* 2, 42—44. *D* 41, 3, 3 (*Mod.* 113). — § 9. cf. *Gai.* 2, 24. — § 11. cf. *Gai.* 2, 14; 29—38. *supra* 11, 6—8. — §§ 12—15. cf. *Gai.* 2, 34—37. 3, 85—87.

singulae in iure cessae essent¹, transeunt ad eum, cui cessa est hereditas.

16. Adiudicatione dominium² nanciscimur per formulam familiae herciscundae, quae locum habet inter coheredes, et per formulam communi diuidundo, cui locus est inter socios, et per formulam finium regundorum, quae est inter uicinos. nam si iudex uni ex heredibus aut sociis aut uicinis rem aliquam adiudicauerit, statim illi acquiritur, siue Mancipi siue nec Mancipi sit.

17. Lege nobis acquiritur uelut caducum uel ereptorium ex lege Papia Poppaea, item legatum ex lege duodecim tabularum, siue Mancipi res sint siue nec Mancipi.

18. Adquiritur autem³ nobis etiam per eas personas, quas in potestate, manu Mancipio habemus. itaque si quid⁴ Mancipio puta acceperint⁵ aut traditum eis sit uel stipulati fuerint, ad nos pertinet. 19. Item si heredes instituti sint legatumue eis sit, et hereditatem iussu nostro adeuntes nobis adquirunt et legatum ad nos pertinet. 20. Si seruus alterius in bonis, alterius ex iure⁶ Quiritium sit, ex omnibus causis acquirit⁷ ei, cuius in bonis est. 21. Is, quem⁸ bona fide possidemus, siue liber siue alienus seruus sit, nobis acquirit ex duabus causis tantum, id est, quod ex re nostra et quod ex operis⁹ suis acquirit. extra has autem causas aut sibi¹⁰ acquirit, si liber sit, aut domino, si alienus seruus sit. eadem sunt | et in eo seruo, in quo tantum 197 a β usum fructum habemus.

---

1) quasi—essent *Schilling*. quotiens—sunt *V*. 2) dominia *V*. 3) aut *V*. 4) quidem *V*. 5) acceperit *V*. 6) ius *V*. 7) acquiret *V*. 8) quam *V*. 9) operis *Charondas*. operibus *V*. 10) si *V*.

---

§ 16. cf. *I.* 4, 17, 4—7. *Gai.* 4, 39; 42. — § 17. cf. *Corp. Gloss.* IV, 336, 40. V, 598, 31. — § 18. cf. *Gai.* 2, 86 sq. 3, 163. — § 20. cf. *Gai.* 2, 88. 1, 54. — § 21. cf. *Gai.* 2, 92; 91.

[XX. DE TESTAMENTIS.]

1. Testamentum est mentis nostrae iusta contestatio¹ in id sollemniter facta², ut post mortem nostram ualeat. 2. Testamentorum genera fuerunt tria: unum, quod calatis comitiis, alterum, quod in procinctu, tertium, quod per aes et libram appellatum est. his duobus testamentis abolitis hodie solum in usu est, quod per aes et libram fit, id est per mancipationem imaginariam. in quo testamento libripens adhibetur³ et familiae emptor et non minus quam quinque testes, cum quibus testamenti factio est. 3. Qui in potestate testatoris est aut familiae emptoris, testis aut libripens⁴ adhiberi non potest, quoniam familiae mancipatio inter testatorem et familiae emptorem⁵ fit et ob id domestici testes adhibendi non sunt. 4. Filio familiam emente⁶ pater eius testis esse non potest. 5. Ex duobus fratribus, qui in eiusdem⁷ patris potestate sunt, alter familiae emptor, alter testis esse non potest, quoniam quod unus ex his mancipio⁸ accipit, acquirit patri, cui filius suus testis esse non debet. 6. Pater et⁹ qui in potestate eius est, item¹⁰ duo fratres, qui in eiusdem¹¹ patris potestate sunt, testes utrique uel alter testis alter libripens fieri possunt alio familiam emente¹², quoniam nihil nocet ex una domu plures testes alieno
197b α negotio adhiberi. 7. Mutus, | surdus, furiosus¹³, pupil-

---

1) contestatio *Tilius*. contentio *V*. 2) factum *V*.
 3) libripens adhibetur] librae pensa debetur *V*. 4) aut libripens] ad librae pensa *V*. 5) emptio *V*. 6) familiam emente *Schulting*. familiae mente *V*. 7) eodem *V*.
 8) mancipium *V*. 9) et *V*. et filius *Dig.* nec non is *Inst.*
 10) item *Dig. Inst.* institutus *V*. 11) eiusdem *Dig. Inst.* eius *V*. 12) familiam emente] familiae mente *V*. 13) 'an excidit seruus, peregrinus?' *Hu*.

Tit. XX. § 1. *cf. Serv. Sulpic.* 3 (*supra p.* 34). *I.* 2, 10 *pr.*
 — § 2. *cf. Gai.* 2, 101 *sq.* *I.* 2, 10, 1. — § 3. *cf. Gai.* 2, 105: 107. *I.* 2, 10, 9. — § 6. = *D.* 22, 5, 17. *I.* 2, 10, 8. — § 7. *cf. I.* 2, 10, 6.

lus, femina neque familiae emptor esse neque testis libripensue fieri potest. 8. Latinus Iunianus et familiae emptor et testis et libripens fieri potest, quoniam cum eo testamenti factio est.

9. In testamento, quod per aes et libram fit, duae res aguntur, familiae mancipatio et nuncupatio testamenti. nuncupatur testamentum in hunc modum: tabulas testamenti testator¹ tenens ita dicit: HAEC VT IN HIS TABVLIS CERISVE SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR; ITAQVE VOS, QVIRITES², TESTIMONIVM PERHIBETOTE.³ quae nuncupatio et testatio uocatur.

10. Filius familiae testamentum facere non potest, quoniam nihil suum habet, ut testari de eo possit. sed diuus Augustus [Marcus]⁴ constituit, ut filius familiae miles de eo peculio, quod in castris adquisiuit, testamentum facere possit. 11. Qui de statu suo incertus est, forte⁵ quod patre peregre mortuo ignorat se sui iuris esse, testamentum facere non potest. 12. Inpubes licet sui iuris sit, facere testamentum non potest, quoniam nondum plenum iudicium animi habet. 13. Mutus, surdus, furiosus itemque prodigus, cui lege bonis⁶ interdictum est, testamentum facere non possunt: mutus, quoniam uerba nuncupationis loqui non potest; surdus, quoniam uerba familiae emptoris exaudire | non 197bβ potest; furiosus, quoniam mentem non habet, ut testari de ea⁷ re possit; prodigus, quoniam commercio⁸ illi interdictum est et ob id familiam mancipare non

---

1) testor V. 2) quaeritis V. 3) praebitote V. 4) *del. Cuiacius; Vahlen ante Marcus excidisse putat: olim aliquae et postremo diuus.* 5) forte nos. facto V. fac eo Hu. factus Boecking. 6) nobis V. 7) sua Hugo. 8) commertium V.

---

§ 9. cf. Gai. 2, 104; 149^a. — § 10. cf. I. 2, 12 pr. — § 11. cf. D. 29, 7, 9 (Marcell. 118). 28, 1, 15 (Ulp 415). 28, 3, 6, 8 (Ulp. 2507). 28, 1, 14 (Paul. 1426). — § 12. cf. Gai. 2, 113. Paul. 3, 4^a, 1. — § 13. cf. I. 2, 12, 2; 3. Paul. 3, 4^a, 5 sq.

potest. 14. Latinus Iunianus, item is, qui dediticiorum numero est, testamentum facere non potest: Latinus quidem, quoniam nominatim lege Iunia prohibitus est; is autem, qui dediticiorum numero est, quoniam nec quasi ciuis Romanus testari potest, cum sit peregrinus, nec quasi peregrinus, quoniam nullius certae ciuitatis ciuis est¹, ut secundum² leges ciuitatis suae testetur. 15. Feminae post duodecimum annum aetatis testamenta facere possunt tutore auctore, donec in tutela sunt.³ 16. Seruus publicus populi Romani⁴ partis dimidia⁵ testamenti faciendi habet ius.

[XXI. QVEMADMODVM HERES INSTITVI DEBEAT.]

1. Heres institui recte potest his uerbis: TITIVS HERES ESTO, TITIVS HERES SIT, TITIVM HEREDEM ESSE IVBEO. illa autem institutio: HEREDEM INSTITVO, HEREDEM FACIO plerisque inprobata est.

[XXII. QVI HEREDES INSTITVI POSSVNT.]

1. Heredes institui possunt, qui testamenti factionem cum testatore habent. 2. Dediticiorum numero heres institui non potest, quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non est. 3. *Latinus Iunianus*⁶ *heres institutus*⁷ si quidem mortis testatoris tempore uel in tra-
198a α diem cretionis ciuis Romanus sit, heres esse potest; quod si Latinus manserit, lege Iunia capere hereditatem prohibetur. idem iuris est in persona caelibis

1) ciuis est *Cuiacius*. sciens *V*. 2) secundum *Bluntschli*. aduersus *V*; cf. *infra* 28, 1. 3) sint *V*. 4) populi Romani *Cuiacius*. p̄toriani *V*. 5) partis dimidia⁵ *Hugo*. partes dimidiam *V*. 6) Latinus Iunianus *suppl. Cuiacius*. 7) heres institutus *supplevimus*.

§ 14. cf. *Gai.* 1, 23; 25. 3, 75. — § 15. cf. *Gai.* 2, 113; 118. — § 16. cf. *Plin. ep.* 8, 16. *C. I. L.* VI 2254.

Tit. XXI. § 1. cf. *Gai.* 2, 117.

Tit. XXII. § 1. cf. *D.* 28, 1, 16 (*Pomp.* 375). *I.* 2, 20, 24. — § 2. cf. *Gai.* 1, 25. 2, 110; 218. — § 3. cf. *supra* 17, 1. *Gai.* 1, 23. 2, 110; 275; 286.

propter legem Iuliam. 4. Incerta persona heres institui non potest, uelut hoc modo: QVISQVIS PRIMVS¹ AD FVNVS MEVM VENERIT, HERES ESTO, quoniam certum consilium debet esse testantis. 5. Nec municipium² nec municipes heredes institui possunt, quoniam incertum corpus est, et³ neque cernere uniuersi neque pro herede gerere⁴ possunt, ut heredes fiant. senatus consulto tamen concessum est, ut a libertis suis heredes institui possint. sed fideicommissa hereditas municipibus restitui potest; denique hoc senatus consulto prospectum est. 6. Deos heredes instituere non possumus praeter eos, quos senatus consulto constitutionibusue⁵ principum instituere concessum est, sicuti Iouem Tarpeium⁶, Apollinem Didymaeum Mileti⁷, Martem in Gallia, Mineruam Iliensem⁸, Herculem Gaditanum, Dianam Efesiam, Matrem deorum Sipylenen, Nemesim⁹, quae Smyrnae colitur, et Caelestem Salinensem¹⁰ Carthagini.¹¹

7. Seruos heredes instituere possumus, nostros cum libertate, alienos sine libertate, communes cum libertate uel sine libertate. 8. Eum seruum, qui tantum in bonis noster¹² est, nec cum libertate heredem instituere | possumus, quia Latinitatem consequitur, quod 198aβ non proficit ad hereditatem capiendam. 9. Alienos seruos heredes instituere possumus eos tantum¹³, quo-

1) primum *V.* 2) municipium *Hu.* municipia *V.*

3) et *Boecking.* ut *V.*, quod tuetur *Mommsen* mutans possunt in possint. 4) cernere *V.* 5) constitutionibusue *Boecking.* constitutionibus *V.* 6) Terpeium *V.* 7) Mileti *Mommsen.* sicuti *V.* 8) Iliensem *Turnebus.* Miliensem *V.* 9) Sipylenen, Nemesim *Otto Jahn.* sipelensem *V.* 10) Salinensem] *cf. C. I. L.* VIII 12258. 11) Carthagini *Cannegieter.* Carthaginis *V.* 12) nostris *Schulding.* 13) tantum *Hugo.* tamen *V.*

§ 4. *cf. infra* 24, 18. *Gai.* 2, 287. — § 5. *cf. infra* 24, 28. *D.* 38, 6, 28(27) *pr.* (*Iul.* 569). 38, 3, 1, 1 (*Ulp.* 1211). 38, 6, 27 (26) (*Paul.* 1897). *C.* 6, 24, 12 (*a.* 469). *Plin. ep.* 5, 7. *Tac. ann.* 4, 43. — § 6. *cf. Dio Cass.* 55, 2, 7. *C. I. G.* 2824. — §§ 7—12. *cf. Gai.* 2, 185 *sq.* *I.* 2, 14 *pr.* 1—3. — § 9. *cf. D.* 28, 5, 31 *pr.* (*Gai.* 301). 28, 5, 53(52) (*Paul.* 1427).

rum cum dominis testamenti factionem habemus. 10. Communis seruus cum libertate recte quidem heres instituitur quasi proprius pro parte nostra¹; sine libertate autem quasi alienus propter socii partem. 11. Proprius seruus cum libertate heres institutus si quidem in eadem causa permanserit, ex testamento liber et heres fit, id est necessarius. 12. Quod si ab ipso testatore uiuente manumissus uel alienatus sit, suo arbitrio uel iussu emptoris hereditatem adire potest. sed si sine libertate sit institutus, omnino non consistit institutio. 13. Alienus seruus heres institutus si quidem in ea causa permanserit, iussu domini debet hereditatem adire; quod si uiuo testatore manumissus aut alienatus a domino fuerit, aut suo arbitrio aut iussu emptoris poterit adire hereditatem.

14. Sui heredes instituendi sunt uel exheredandi. sui autem heredes sunt liberi, quos in potestate habemus, tam naturales quam adoptiui; item uxor, quae in manu est, et nurus, quae in manu est filii, quem in potestate habemus. 15. Postumi quoque liberi, id est, 198 b α qui in utero sunt, | si tales sunt, ut nati in potestate nostra futuri sint, suorum heredum numero sunt. 16. Ex suis heredibus filius quidem neque heres institutus neque nominatim² exheredatus non patitur ualere testamentum. 17. Reliquae uero personae liberorum, uelut filia, nepos, neptis, si praeteritae sint, ualet testamentum, sed³ scriptis heredibus ad crescent, suis quidem heredibus in partem uirilem, extraneis autem in partem dimidiam. 18. Postumi quoque

---

1) pro parte nostra] propter partem nostram *mauult Hu.*
 2) nominatim] nominati quo *Vat.* 3) sed *suppl. Cuiacius;*
deest ap. Gaium quoque 2, 124.

---

§ 10. *cf. Paul.* 3, 6, 4. *D.* 28, 5, 7 (*Iul.* 434). 28, 5, 8 (*Iul.* 900). 28, 5, 6, 3 (*Ulp.* 2457). — §§ 14—22. *cf. Gai.* 2, 123 *sq.* *I. tit* 2, 13. 2, 19, 2.

liberi cuiuscumque sexus omissi, quod ualuit testamentum, agnatione¹ rumpunt.² 19. Eos, qui in utero sunt, si nati sui heredes nobis futuri sunt, possumus instituere heredes: si quidem post mortem nostram nascantur, ex iure ciuili; si uero uiuentibus nobis, ex lege Iunia³.

20. Filius, qui in potestate est, si non instituatur heres, nominatim exheredari debet; reliqui sui heredes utriusque sexus aut nominatim aut inter ceteros.

21. Postumus filius nominatim exheredandus est; filia postuma ceteraeque postumae feminae uel nominatim uel inter ceteros, dummodo inter ceteros exheredatis aliquid legetur. 22. Nepotes et pronepotes ceterique masculi postumi praeter filium uel nominatim uel inter ceteros cum adiectione legati sunt exheredandi; sed tutius est tamen nominatim eos exheredari; et id obseruatur magis. |

23. Emancipatos⁴ liberos⁵ quamuis iure⁶ ciuili ne-198bβ que heredes instituere neque exheredare necesse sit, tamen praetor iubet, si non instituantur heredes, exheredari, masculos omnes nominatim, feminas uel⁷ inter ceteros; alioquin contra tabulas bonorum possessionem eis pollicetur.

24. Inter necessarios heredes, id est seruos cum libertate heredes scriptos, et suos et⁸ necessarios, id est liberos, qui in potestate sunt, iure ciuili nihil interest: nam utrique etiam inuiti heredes sunt.⁹ sed iure praetorio suis et necessariis heredibus abstinere

---

1) agnitione V. 2) rumpuntur V. 3) Iunia Schulting. Iulia V. 4) mancipatos V. 5) post liberos circa 12 litterae extinctae in V. utriusque sexus suppl. Hu. 6) quamuis iure Schulting. qui in re V. 7) nominatim uel inserit Marzoll ex Gaiō 2, 135. 8) sit V. 9) fiunt Boecking. cf. Gai. 2, 157.

---

§ 19. cf. Gai. 2, 134 cum nostra adnotatione. I. 2, 13, 2. — § 23. cf. Gai. 2, 135; 129. I. 2, 13, 3. — § 24. cf. Gai. 2, 153; 156; 157; 160. I. 2, 19, 1; 2.

se a parentis hereditate permittitur; necessariis autem tantum heredibus abstinendi potestas non datur.

25. Extraneus heres si quidem cum cretione sit heres institutus, cernendo fit heres; si uero¹ sine cretione, pro herede gerendo. 26. Pro herede gerit, qui rebus hereditariis tamquam dominus utitur, uelut qui aucti-
onem² rerum hereditariarum facit aut seruis hereditariis cibaria dat. 27. Cretio est certorum dierum spatium, quod datur instituto heredi ad deliberandum, utrum expediat³ ei adire hereditatem necne, uelut:
TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBUS CENTVM PROXIMIS, QVIBVS SCIERIS POTERISQVE. NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. 28. Cernere est uerba cretionis dicere ad hunc modum: QVOD ME MEVIVS⁴ HEREDEM INSTITVIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE. 29. Sine

199 a α cretione heres institutus | si constituerit nolle se heredem esse, statim excluditur ab hereditate et amplius eam adire non potest. 30. Cum cretione uero heres institutus sicut cernendo fit heres, ita non aliter excluditur, quam si intra diem cretionis non creuerit: ideoque etiamsi constituerit nolle se heredem esse, tamen si supersint dies cretionis, paenitentia actus⁵ cernendo heres fieri potest.

31. Cretio aut⁶ uulgaris dicitur aut continua: uulgaris, in qua adiciuntur haec uerba: QVIBVS SCIERIS POTERISQVE; continua, in qua non adiciuntur. 32. Ei, qui uulgarem cretionem habet, dies illi dumtaxat⁷ computantur, quibus sciuit⁸ se heredem institutum esse et potuit cernere; ei uero, qui continuam habet cretionem, etiam illi dies computantur, quibus ignorauit

---

1) si uero *Cuiacius*. siue *V.* 2) auctionem *Cuiacius*.
actionem *V.* 3) expiat *V.* 4) QVOD ME MEVIVS *Boecking*.
cum id medius *V.* 5) cf. *Gai.* 2, 168 *i. f.* 6) aut *Hugo*.
autem *V.* 7) dumtaxat *Lachmann*. dantur *V.* 8) sciuit
Hugo. scit *V.*

---

§§ 25—32. cf. *Gai.* 2, 164—173. — § 26. cf. *Paul.* 4, 8, 23(25). *I.* 2, 19, 7. — § 27. cf. *infra* § 34. *Gai.* 2, 174.

se heredem institutum aut sciuit quidem, sed non potuit cernere.

33. Heredes aut instituti dicuntur aut substituti: *instituti*¹, qui primo gradu scripti sunt; substituti, qui secundo gradu uel sequentibus heredes scripti sunt, uelut: TITIVS² HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBUS PROXIMIS CENTVM, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVOD NI³ ITA CREVERIS, EXHERES⁴ ESTO. TVNC MEVIVS⁵ HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBUS CENTVM⁶ et reliqua. similiter et deinceps substitui potest.

34. Si sub imperfecta cretione heres institutus sit, id est non adiectis his uerbis: SI NON CREVERIS, EXHERES ESTO, sed si ita: SI NON CREVERIS, TVNC MEVIVS⁵ HERES ESTO, cernendo quidem superior inferiorem excludit; non | cernendo autem, sed pro herede^{199aβ} gerendo in partem admittit substitutum. sed postea diuus Marcus constituit, ut et pro herede gerendo ex asse fiat heres. quod si neque creuerit neque pro herede gesserit, ipse excluditur, et substitutus ex asse fit heres.

[XXIII. QVEMADMODVM TESTAMENTA RVMPVNTVR.]

1. Testamentum iure factum infirmatur duobus modis, si ruptum aut inritum⁷ factum sit.

2. Rumpitur testamentum mutatione, id est, si postea aliud testamentum iure factum sit; item agnatione, id est, si suus heres agnascatur, qui neque heres institutus neque ut oportet exheredatus sit. 3. Agnascitur suus heres aut agnascendo aut adoptando aut

1) *suppl. Tilius.* 2) uelut TITIVS] uel totius V. 3) QVOD NI *suppl. Boecking.* 4) et heres V. 5) medius V. 6) *suppl. Lachmann.* 7) inritum *Boecking.* in irritum V.

§ 33. *cf. Gai. 2, 174—178.*

Tit. XXIII. § 1. *cf. I. 2, 17 pr. D. 28, 3, 1 (Pap. 40).* — § 2. *cf. supra 22, 14—18. Gai. 2, 144.* — § 3. *cf. Gai. 2, 133; 138—141. 3, 6. Coll. 16, 3, 7 (Paul. Sent. 4, 8, 7).*

in manum conueniendo aut in locum sui heredis succedendo, uelut nepos mortuo filio uel emancipato, aut manumissione, id est, si filius ex prima secundaue¹ mancipatione manumissus reuersus sit in patris potestatem.

4. Inritum² fit testamentum, si testator³ capite diminutus fuerit, aut si iure facto testamento nemo extiterit heres.

5. Si is, qui testamentum fecit, ab hostibus captus sit, testamentum eius ualet, si quidem reuersus fuerit, iure postliminii; si uero ibi decesserit, ex lege Cornelia, quae⁴ perinde successionem eius confirmat, atque si in ciuitate decessisset.

199 b α 6. Si septem signis testium signatum sit testamentum, licet iure ciuili ruptum uel inritum factum sit, praetor scriptis heredibus iuxta tabulas bonorum possessionem dat, si testator et ciuis Romanus et suae potestatis, cum moreretur, fuit; quam bonorum⁵ possessionem cum re, id est cum effectu, habent⁶, si nemo alius iure heres sit.

7. Liberis inpueribus in potestate manentibus, tam natis quam postumis, heredes substituere parentes possunt duplici modo, id est aut eo, quo⁷ extraneis, ut si heredes non extiterint liberi, substitutus heres fiat; aut proprio iure, ut⁸ si post mortem parentis heredes facti intra pubertatem decesserint, substitutus heres fiat. 8. Etiam exheredatis⁹ filiis substituere parentibus licet. 9. Non aliter inpueri filio substitu-

---

1) secundaue *corr. in V a manu saec. XVI. secunda sequente vacuo spatio V man. prim. secundabit V man. altera.*

2) in irritum V. 3) testor V. 4) quae *Cuiacius. neque V.*

5) bonam V. 6) habetur V. 7) quo *Tilius. cum V.*

8) ut *Hugo. id V.* 9) exhereditates V.

---

§ 4. *cf. Gai. 2, 145—146. — § 5. cf. Paul. 3, 4^a, 8. I. 2, 12, 5. — § 6. cf. Gai. 2, 119; 147. infra 28, 6; 13. — § 7. cf. Gai. 2, 179; 183. — § 8. cf. Gai. 2, 182.*

ere quis heredem potest, quam si sibi¹ heredem instituerit uel ipsum filium uel quemlibet alium.

10. Milites quo modo² cumque fecerint testamenta, ualent, id est etiam sine legitima obseruatione. nam principalibus constitutionibus permissum est illis, quo modo cumque uellent, quo modo cumque possent, testari. idque testamentum, quod miles³ contra iuris⁴ regulam fecit, ita demum ualet, si uel in castris mortuus sit uel post missionem intra annum.

[XXIV. DE LEGATIS.]

1. Legatum est, quod legis modo, id est imperatiue, testamento relinquitur. nam ea, quae precatiuo modo relinquuntur, fideicommissa uocantur.

2. Legamus autem quattuor modis: per | uindica-199bβ
tionem, per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem. 3. Per uindicationem his uerbis legamus: DO LEGO, CAPITO, SVMITO, SIBI⁵ HABETO. 4. Per damnationem his uerbis: HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE, DATO, FACITO, HEREDEM MEVM DARE IVBEO. 5. Sinendi modo ita: HERES MEVS DAMNAS ESTO SINERE LVCIVM TITIVM SVMERE ILLAM REM SIBIQUE HABERE. 6. Per praeceptionem sic: LVCIVS TITIVS ILLAM REM PRAECIPITO.

7. Per uindicationem legari possunt res, quae utroque tempore ex iure⁶ Quiritium testatoris fuerunt, mortis et quo⁷ testamentum faciebat, praeterquam si pondere, numero, mensura contineantur; in his enim satis est, si uel mortis dumtaxat tempore *testatoris*⁸

---

1) sibi quis *V.* sibi prius *Lachmann.* 2) quo modo] commodum *V.* 3) quod miles *Tilius.* cum illis *V.* 4) iure *V.* 5) siue *V.* 6) ius *V.* 7) quo *Bluntschli.* quomodo *V.* 8) *suppl. Lachmann.*

§ 10. *cf. Gai. 2, 109; 114. D. 29, 1, 1 pr. (Ulp. 1178). I. 2, 11, 3.*

Tit. XXIV. §§ 2—6. *cf. Gai. 2, 192; 193; 201; 209; 216.*
— § 7. *cf. Gai. 2, 196.*

fuerint ex iure¹ Quiritium. 8. Per damnationem omnes res legari possunt, etiam quae non sunt testatoris, dummodo tales sint, quae dari possint. 9. Liber homo aut res populi aut sacra aut religiosa nec per damnationem legari potest, quoniam dari non potest. 10. Sinendi modo legari possunt res propriae testatoris et heredis eius. 11. Per praeceptionem legari possunt res, quae etiam per uindicationem.

11^a. Si ea res, quae non fuit utroque tempore testatoris ex iure¹ Quiritium, per uindicationem legata sit, licet iure ciuili non ualeat legatum, tamen senatus consulto Neroniano firmatur²; quo cautum est, ut quod minus aptis³ uerbis legatum est, perinde sit, ac si optimo iure legatum esset⁴: optimum autem ius legati per damnationem est.

200 a α 12. Si duobus eadem res per uindicationem | legata sit siue⁵ coniunctim, uelut: TITIO ET SEIO HOMINEM STICHVM⁶ DO LEGO, siue disiunctim, uelut: TITIO HOMINEM STICHVM DO LEGO, SEIO EVNDEM HOMINEM DO LEGO⁷, concursu partes fiunt⁸; non concurrente⁹ altero pars eius iure ciuili⁸ alteri adcrecebat: sed post¹⁰ legem Papiam Pop-paeam non capientis pars caduca fit. 13. Si per damnationem eadem res duobus legata sit, si quidem coniunctim, singulis partes debentur et non capientis pars iure ciuili in hereditate¹¹ remanebat, nunc autem caduca fit; quod si disiunctim, singulis solidum debetur.

---

1) ius V. 2) firmatur V. confirmatur Hu. 3) aptis Victorius. pactis V. 4) est V. 5) si uero V. 6) istico V. 7) siue disiunctim—do lego, quae uerba supplevit Hugo ante uerba 'legata sit', huc transtulit Vahlen. 8) iure ciuili concursu partes fiebant V. 'sed hoc non tantum iure civili nec modo olim eveniebat.' Hu., qui iure ciuili post sequens pars eius transposuit et fiebant mutauit in fiunt. 9) currente V. 10) per mavult Hu. 11) hereditatem V.

---

§ 8. cf. Gai. 2, 197; 202. — § 10. cf. Gai. 2, 210. — § 11. cf. Gai. 2, 220 sq. — § 11^a. cf. Gai. 2, 197; 218. — § 12. cf. Gai. 2, 199; 206 sq. — § 13. cf. Gai. 2, 205.

14. Optione autem¹ legati per uindicationem data legatarii electio est, ueluti: HOMINEM OPTATO, ELEGITO², idemque est et si tacite —

HOMINEM — HERES —
HOMINEM DARE³, heredis electio est, *quem*⁴ uelit dare.

15. Ante heredis institutionem legari non potest, quoniam *uis*⁵ et potestas testamenti ab heredis institutione incipit. 16. Post mortem heredis legari non potest, ne ab heredis herede legari uideatur, quod iuris ciuilis ratio non patitur. in⁶ mortis autem heredis tempus legari potest, uelut: CVM HERES MORIETVR.⁷

17. Poenae causa legari non potest. poenae autem causa legatur, quod coercendi heredis *causa*⁸ relinquitur, ut faciat quid⁹ aut non faciat, non ut *ad*¹⁰ legatarium pertineat, ut puta hoc modo: SI FILIAM TVAM IN MATRIMONIVM¹¹ TITIO CONLOCAVERIS, DECEM MILIA¹² SEIO DATO.

18. Incertae personae legari non potest, ueluti: QVIVCVMQVE FILIO MEO FILIAM SVAM IN MATRIMONIVM¹¹ CONLOCAVERIT, EI HERES MEUS¹³ TOT MILIA¹⁴ DATO.

1) 'est enim haec species complurium rerum in una persona concurrentium quodammodo contraria superiori, in qua plures personae in una re concurrebant.' Hu. 2) ueluti—elegito post data transposuit Hu. mutans ueluti in uelut Titius. 3) lacunas codicis V ita explevit Lachmann: si tacite data sit optio hoc modo: TITIO HOMINEM DO LEGO. si uero per damnationem, uelut HERES MEVS DAMNAS ESTO (TITIO *add.* Hu.) HOMINEM DARE. 4) *suppl.* Cuiacius; *vacuo spatio relicto om.* V. 5) *suppl.* Cannegieter. 6) et V. 7) morietur Lachmann. moriatur V. 8) *suppl.* Tilius. 9) quid Cuiacius. quidem V. 10) *suppl.* Cuiacius. 11) matrimonio V. 12) decem milia Tilius. decemi V^a, decimi V^b. 13) heres meus Schulting. homini V. 14) milia Tilius. mi V *sequente spatio vacuo.*

§ 14. *cf.* I. 2, 20, 22; 23. D. tit. 33, 5 (de optione legata). C. 6, 43, 3 (a. 531). — § 15. *cf.* Gai. 2, 229. Paul. 3, 6, 2. — § 16. *cf.* Gai. 2, 232. Paul. 3, 6, 5; 6. — § 17. *cf.* Gai. 2, 235. — § 18. *cf.* Gai. 2, 238. *supra* 22, 4.

sub certa tamen demonstratione incertae personae |
 200 aβ legari potest, uelut: EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT,
 QVI PRIMVS¹ AD FVNUS MEVM VENERIT, EI HERES
 MEVS ILLVD DATO.

19. Neque ex falsa demonstratione neque ex falsa
 causa legatum infirmatur. falsa demonstratio est uelut:
 ILLVM² FVNDSVM, QVEM A TITIO EMI, DO LEGO, cum
 is fundus a Titio emptus non sit. falsa causa est
 uelut: TITIO, QVONIAM NEGOTIA MEA CVRAVIT, FVNDSVM
 DO LEGO, ut³ negotia eius numquam Titius curasset.

20. A legatario legari non potest. 21. Legatum ab
 eo tantum dari potest, qui *heres institutus est*⁴: ideoque
 filio familiae herede instituto uel seruo neque a patre
 neque a domino legari potest. 22. Heredi a semet
 ipso legari non potest. 23. Ei, qui in potestate, manu
 mancipio est scripti heredis, sub condicione legari
 potest, ut requiratur, *an*⁵ quo tempore dies legati cedit,
 in potestate heredis non sit. 24. Ei, cuius in potestate,
 manu mancipio est heres scriptus, legari [non]⁶ potest.

25. Sicut singulae res legari possunt, ita uniuersa-
 rum quoque summa legari potest, ut puta *hoc*⁷ modo:
 HERES MEVS CVM TITIO HEREDITATEM MEAM PARTITO,
 DIVIDITO; quo casu dimidia pars bonorum legata uide-

---

1) primus *Boecking.* primo *V.* 2) illum *Hu.* Titio *V.*
 3) cum *Cuiacius.* 4) heres institutus est *suppl. Hu.; in V*
spatium vacuum. 5) *suppl. ex Inst.* 6) *del. Cuiacius.*
 7) *suppl. Erb.*

---

§ 19. *cf. I. 2, 20, 30; 31. — § 20. cf. Gai. 2, 271; 260. —*
 § 21. *cf. infra 25, 10. — § 22. cf. D. 30, 18 (Iul. 451). 30,*
116, 1 (Flor. 34). 30, 34, 11 (Ulp. 2615). — § 23. cf. I. 2, 20, 32.
Gai. 2, 244. — § 24. cf. Gai. 2, 245. I. 2, 20, 33. D. 30, 91 pr.
(Iul. 520). 36, 2, 17 (Iul. 522). 30, 25 (Paul. 1639). — § 25. cf.
Gai. 2, 254. D. 30, 104, 7 (Iul. 888). 30, 26, 2 (Pomp. 448). 36,
1, 23(22), 5 (Ulp. 109). 50, 16, 104, 1 (Ulp. 2539). 30, 27 et 31,
8, 5 (Paul. 1170). 31, 9 (Mod. 268). Cic. pro Caec. 4, 12. 5,
13; 15. pro Cluentio 7, 21. de leg. 2, 20, 50. C. I. L. VI 1527
(= Bruns I⁶, 282) col. I l. 20. C. I. L. VI 10230 (= Bruns I⁶,
287) l. 4. infra 25, 15.

tur: potest autem et alia pars, uelut tertia uel quarta, legari. quae species partitio *appellatur*.¹

26. Usus fructus legari potest iure ciuili earum rerum, quarum salua substantia utendi fruendi potest esse facultas; et tam singularum rerum, quam plurium², item³ partis.⁴ 27. Senatus consulto cautum est, ut etiam si earum rerum, quae in abusu continentur, ut puta | uini, olei, tritici, usus fructus legatus sit, lega- 200 b α tario res tradantur, cautionibus interpositis de restituendis eis, cum usus fructus ad legatarium pertinere desierit.

28. Ciuitatibus omnibus, quae sub imperio populi Romani⁵ sunt, legari potest; idque a diuo Nerua introductum, postea a senatu auctore⁶ Hadriano diligentius constitutum est.

29. Legatum, quod datum est, adimi potest uel eodem testamento uel codicillis testamento confirmatis, dum tamen eodem modo adimatur, quo modo datum est.

30. Ad heredem legatarii legata non aliter trans-eunt, nisi si iam die legatorum cedente legatarius decesserit. 31. Legatorum, quae pure uel in diem certum relicta sunt, dies cedit antiquo quidem iure ex mortis testatoris tempore, per legem autem Papiam Poppaeam⁷ ex apertis tabulis testamenti; eorum uero, quae sub condicione relicta sunt, cum condicio extiterit.

1) *suppl. manus saec. XVI. in V.* 2) plurimum *V.*
3) item *Heise. id est V.* 4) *patis V.* 5) *populi Romani Cuiacius. praetoriani V.* 6) *num addendum diuo? cf. supra 3, 3.* 7) *Papiam Poppaeam] po * peam papeam V.*

§ 26. *cf. I. 2, 4 pr. D. 33, 2, 43 (Ven. 5). Cic. top. 3, 17. pro Caec. 4, 11. — § 27. cf. I. 2, 4, 2. D. tit. 7, 5. — § 28. cf. D. 30, 32, 2 (Ulp. 2614). 30, 122 pr. (Paul. 1430). 30, 117 (Marcian. 157). C. I. L. X 5056 (Bruns I⁶, 309). — § 29. cf. I. 2, 21 pr. supra 2, 12. — § 30. cf. D. 36, 2, 5 pr. (Ulp. 2603). — § 31. cf. D. 36, 2, 5, 1; 2 (Ulp. 2603). C. 6, 51, 1 c; 5 (a. 534). Paul. 4, 6, 3. — § 32. cf. Gai. 2, 227.*

32. Lex Falcidia iubet non plus quam dodrantem totius patrimonii legari, ut omni modo quadrans integer apud heredem remaneat.

33. Legatorum perperam solutorum repetitio non est.

[XXV. DE FIDEICOMMISSIS.]

1. Fideicommissum est, quod non ciuilibus uerbis, sed precatue relinquitur nec ex rigore iuris¹ ciuilis proficiscitur, sed ex uoluntate datur relinquentis.

200 b β 2. Verba fideicommissorum in usu fere² haec sunt: FIDEI COMMITTO, PETO, | VOLO DARI et similia. 3. Etiam nutu relinquere³ fideicommissum usu⁴ receptum est. 4. Fideicommissum relinquere possunt, qui testamentum facere possunt, licet non fecerint: nam et⁵ intestato⁶ quis moriturus fideicommissum relinquere potest. 5. Res per fideicommissum relinqui possunt, quae etiam per damnationem legari possunt. 6. Fideicommissa dari possunt his, quibus⁷ legari potest. 7. Latini Iuniani fideicommissum capere possunt, licet legatum capere non possint. 8. Fideicommissum et ante heredis institutionem et post mortem heredis et codicillis etiam non confirmatis testamento dari potest, licet *ita*⁸ legari non possit. 9. Item Graece fideicommissum scriptum ualet, licet legatum Graece scriptum non ualeat. 10. Filio, qui in potestate est, seruoue heredibus in-

1) iure *V.* 2) uere *V.* 3) relinqui posse *Hu.*

4) usu *Hugo.* in usu *V.* 5) nam et *V* teste *Kruegero.* nam *V* secundum *Boeckingium.* 6) intestato *Cuiacius.* intestatu *V.* 7) his quibus *Tilius.* hi qui *V.* 8) *suppl. Hu.*

§ 32. *cf. Gai. 2, 227. — § 33. cf. Gai. 2, 283. I. 3, 27, 7. Tit. XXV. § 1. cf. supra 24, 1. I. 2, 20, 3. 2, 23, 1; 12. — § 2. cf. Gai. 2, 49. Paul. 4, 1, 5; 6. — § 3. cf. D. 32, 21 pr. (Paul. Sent. 4, 1, 6^a). C. 6, 42, 22 (a. 293). — § 4. cf. Gai. 2, 270. D. 30, 2 (Ulp. 1846). — § 5. cf. supra 24, 8; 25. Gai. 2, 260—262. Paul. 4, 1, 7; 8. — § 6. cf. Gai. 2, 285 sq. — § 7. cf. Gai. 2, 275. — § 8. cf. Gai. 2, 270^a. I. 2, 20, 35. — § 9. cf. Gai. 2, 281. D. 32, 11 pr. (Ulp. 1857). — § 10. cf. supra 24, 21.*

stitutis, seu his legatum sit, patris uel domini fidei committi potest, quamuis ab eo legari non possit. 11. Qui testamento heres institutus est, codicillis etiam non confirmatis rogari potest, ut¹ hereditatem totam uel ex parte alii restituat, quamuis directo heres institui ne quidem confirmatis codicillis possit. 12. Fideicommissa non per formulam petuntur, ut legata, sed cognitio est² Romae quidem consulum aut praetoris, qui fideicommissarius³ uocatur, in prouinciis uero praesidis prouinciae.⁴ 13. Poenae causa⁵ uel incertae personae ne quidem fideicommissa dari possunt.

14. Is, qui | rogatus est alii restituere hereditatem,^{201 a} lege quidem Falcidia *locum*⁶ non habente, quoniam non plus puta quam dodrantem restituere rogatus est, ex Trebelliano senatus consulto restituit, ut ei et in eum dentur actiones, cui restituta est hereditas. lege autem Falcidia interueniente, quoniam plus dodrantem uel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit⁷, ex Pegasiano senatus consulto restituit, ut deducta parte quarta ipsi⁸, qui scriptus est heres, *et*⁹ in ipsum actiones conseruentur, is autem, qui recipit hereditatem, legatarii loco habeatur. 15. Ex Pegasiano senatus consulto restituta hereditate commoda et incommoda hereditatis communicantur inter heredem et eum, cui reliquae partes restitutae sunt, interpositis stipulationi-

1) ut *Vahlen.* uel ut *V.* uel *post* hereditatem *transposuit Roeder.* 2) cognitio est] cognitione *Hu. coll. D. 6, 1, 1, 2. 4, 4, 13, 1. 21, 2, 39 pr.* 3) fideicommissarius *Tilius.* fideicommisso *V. cf. C. I. L. VI 1254 (Dessau 1179).* 4) praesidis prouinciae *Lachmann.* praesidibus prouinciarum *V.* praesidum prouinciarum *Tilius.* 5) causa *V manu prima; alterum causa del. man. sec.* 6) *suppl. Tilius.* 7) est *Hugo.* 8) ipsi *Hugo.* ipse *V.* 9) *suppl. Hugo.*

§ 11. *cf. Gai. 2, 273. — § 12. cf. Gai. 2, 278. Paul. 4, 1, 18. I. 2, 23, 1. — § 13. cf. Gai. 2, 288; 287. — § 14. cf. Gai. 2, 255. Paul. 4, 2, 1. — § 15. cf. Gai. 2, 254. Paul. 4, 3, 1. supra 24, 25.*

bus ad exemplum partis et pro parte stipulationum. partis autem et pro parte stipulationes proprie dicuntur, quae de lucro et damno communicando solent interponi inter heredem et legatarium partiarium, id est, cum quo partitus¹ est heres. 16. Si heres damnosam hereditatem dicat, cogitur² a praetore adire et restituere totam, ita ut ei et in eum³, qui recipit hereditatem, actiones dentur, proinde atque si ex Trebelliano senatus consulto restituta fuisset. idque ut ita fiat, Pegasiano senatus consulto cautum.

17. Si quis in fraudem tacitam fidem adcommo-
201aβ dauarit, ut non capienti fideicommissum restituat, | nec quadrantem eum deducere senatus censuit nec caducum vindicare ex eo testamento, si liberos habeat.

18. Libertas dari potest per fideicommissum.

[XXVI. DE LEGITIMIS HEREDIBVS.⁴]

1. Intestatorum ingenuorum⁵ hereditates pertinent⁶ primum ad suos heredes, id est liberos, qui in potestate sunt, ceterosque, qui⁷ liberorum loco sunt; si sui heredes non sunt⁸, ad consanguineos, id est fratres et sorores ex eodem patre; si nec hi sunt, ad reliquos agnatos proximos, id est cognatos⁹ uirilis sexus per mares descendentes eiusdem familiae: id enim cautum est lege duodecim tabularum hac: SI INTESTATO¹⁰ MORI-

1) partibus V. partiri iussus Hu. 2) cogitur Hugo. cogetur V. 3) eo V. 4) hereditatibus Coll. 16, 4, 1.

5) ingenuorum V. gentiliciorum Coll., quod Ulpiani esse censent Lachmann, Mommsen, alii. 6) pertinent Coll. pertinet V. 7) qui Coll. cod. Berol. qui in V. Coll. cod. Vindob. 8) sunt V. sint Coll. 9) proximos id est cognatos om. Coll. 10) intestatus Coll.

§ 16. cf. Gai. 2, 258. Paul. 4, 4, 4. — § 17. cf. D. 34, 9, 10 (Gai. 475). 34, 9, 11 (Pap. 235). 49, 14, 48 pr. (Paul. 72). 49, 14, 49 (Paul. 2055). 35, 2, 59, 1 (Mod. 128). — § 18. cf. supra 2, 7. Gai. 2, 263.

Tit. XXVI. § 1. = Coll. 16, 4, 1. cf. Coll. 16, 3, 3 (Paul Sent. 8, 4, 3). Gai. 3, 1; 9 = Coll. 16, 2, 1; 9.

TVR, CUI SVVS¹ HERES NEC ESCIT², AGNATVS PROXIMVS FAMILIAM³ HABETO. 1^a. *Si agnatus defuncti non sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem uocat his uerbis: SI AGNATVS NEC ESCIT, GENTILES FAMILIAM HABENTO. nunc nec gentilicia iura in usu sunt.*⁴

2. Si defuncti⁵ sit filius et⁶ ex altero filio iam mortuo⁷ nepos unus uel etiam plures, ad omnes hereditas pertinet, non ut in capita diuidatur, sed in stirpes, id est, ut filius solus mediam partem habeat et nepotes, quotquot sunt, alteram dimidiam: aequum est enim nepotes in patris sui locum⁸ succedere et eam partem habere, quam pater eorum, si uiueret, habiturus esset.

3. Quamdiu suus heres speratur heres fieri posse, tamdiu locus agnatis non est; uelut si uxor defuncti praegnans sit aut filius apud hostes sit.

4. Agnatorum hereditates diuiduntur in capita; uelut si sit fratris⁹ filius et alterius fratris duo pluresue¹⁰ | liberi, quotquot sunt ab utraque parte personae,^{201 b α} tot fiunt portiones, ut singuli singulas capiant. 5. Si plures eodem gradu sint¹¹ agnati et quidam eorum hereditatem ad se pertinere noluerint uel, antequam adierint, decesserint, eorum pars adcrescit his, qui adierunt¹²; quod si nemo eorum adierit, ad insequentem gradum ex lege hereditas non transmittitur, quoniam

1) cui suus V. cuius Coll. 2) escit Charondas; om. lacuna vacua relictā V. est Coll. 3) familiam Coll. cod. Vindob. familia Coll. cod. Berol. familiae V. 4) si agnatus—usu sunt suppl. ex Collatione, ubi videas varietatem lectionis. 5) defunctus V. 6) suppl. Cuiacius. 7) iam mortuo Cuiacius. mortuo iam V. 8) locum Hugo. loco V. 9) frater V. 10) plures uel V. 11) sint Hugo. sunt V. 12) adierunt Hugo. adierint V.

§ 1^a. = Coll. 16, 4, 2. cf. Gai. 3, 17. Cic. de orat. 1, 39, 176. Catull. 68, 123. Plin. paneg. 37. — § 2. cf. Gai. 3, 8. Coll. 16, 3, 9 (Paul. Sent. 8, 4, 9). — § 3. cf. D. 29, 2, 30, 1 (Ulp. 2494). 5, 4, 3 (Paul. 1233). — § 4. cf. Gai. 3, 16. Coll. 16, 3, 19 (Paul. Sent. 4, 8, 19). — § 5. cf. Paul. 4, 8, 24(26). Gai. 3, 12; 22.

in legitimis hereditatibus successio non est. 6. Ad feminas ultra consanguineorum gradum legitima hereditas non pertinet; itaque soror fratri sororiue¹ legitima heres fit. 7. Ad liberos matris intestatae hereditas ex lege duodecim tabularum non pertinebat, quia feminae suos heredes non habent; sed postea imperatorum Antonini² et Commodi oratione in senatu recitata id actum est, ut sine in manum conuentione matrum legitimae hereditates ad filios pertineant, exclusis consanguineis et reliquis agnatis. 8. Intestati filii hereditas ad matrem ex lege duodecim tabularum non pertinet; sed si ius liberorum habeat, ingenua trium, libertina quattuor, legitima heres fit ex senatus consulto Tertulliano, si tamen ei filio neque suus heres sit quiue inter suos heredes ad bonorum possessionem a praetore uocatur, neque pater, ad quem lege hereditas bonorumue possessio cum re pertinet, neque frater consanguineus. quod si soror consanguinea sit, ad utrasque pertinere iubetur hereditas.

201bβ [XXVII. DE LIBERTORVM SVCCES|SIONIBVS VEL BONIS.³]

1. Libertorum intestatorum hereditas primum ad suos heredes pertinet, deinde ad eos, quorum liberti sunt, uelut patronum, patronam liberosue patroni.

---

1) sorori uel V.   2) imperatorum Antonini] imp. Antoninus V.   3) '*recte se habent haec vocabula a Boeckingio uncis inclusa ostenduntque hunc titulum factum esse, quo tempore in sequentibus non modo de civium Rom., sed etiam de Latinorum libertorum successionibus agebatur; horum enim magis bona sunt, quae iure peculii ad manumissorem pertinent, quam, ut illorum, hereditas et successio.*' Hu.

---

§ 6. cf. Gai. 3, 14; 23. Coll. 16, 3, 16; 20 (Paul. Sent. 4, 8, 16; 20). — § 7. cf. I. tit. 3, 4 (de S. C. Orfit.). imp. Antonini et Commodi oratione] a. 178. — § 8. cf. Gai. 3, 24; 33^a. I. 3, 3 pr.; 2; 3. Paul. 4, 9, 1.

Tit. XXVII. § 1. cf. D. 38, 16, 3 pr. (Ulp. 2525).

2. Si sit patronus et alterius patroni filius, ad solum patronum¹ hereditas pertinet. 3. Item patroni filius patroni nepotibus obstat. 4. Ad liberos patronorum hereditas defuncti pertinet, ita ut² in capita, non in stirpes diuidatur.

5. Legitimae hereditatis ius, quod ex lege duodecim tabularum descendit, capitis minutione amittitur.

[XXVIII. DE POSSESSIONIBVS DANDIS.]

1. Bonorum possessio datur aut contra tabulas testamenti aut secundum³ tabulas aut⁴ intestati.

2. Contra tabulas bonorum possessio datur liberis emancipatis testamento praeteritis, licet legitimo iure⁵ non ad eos pertineat hereditas. 3. Bonorum possessio contra tabulas liberis tam naturalibus quam adoptiuis datur; sed naturalibus quidem emancipatis, non tamen et illis, qui in adoptiua familia sunt; adoptiuis autem his tantum, qui in potestate manserunt. 4. Emancipatis liberis ex edicto datur bonorum possessio, si parati sunt⁶ cauere fratribus⁷ suis, qui in potestate manserunt, bona, quae moriente patre haberunt, se conlaturos.

5. Secundum tabulas bonorum possessio datur scriptis heredibus, scilicet si eorum, quibus contra tabulas competit, nemo sit aut petere nolint.⁸ 6. Etiam|si 202 a α

1) patrum V. 2) ita ut *Cannegieter.* aut V. 3) secundum *Bluntschli.* aduersus V; cf. *supra* 20, 14. 4) *suppl. Cuiacius.* 5) *suppl. Lachmann.* 6) sint *Hu.* 7) fratribus *Cuiacius.* patribus V. 8) nolint *Tilius.* nollent V. uoluerit *Hu.*

§§ 2. 3. cf. *Gai.* 3, 60. *Paul.* 3, 2, 1. I. 3, 7, 3 i. f. D. 38, 2, 23, 1 (*Iul.* 414). — § 4. cf. *Gai.* 3, 61. *Paul.* 3, 2, 3. — § 5. cf. *Gai.* 3, 27; 51.

Tit. XXVIII. § 1. cf. D. 37, 1, 6, 1 (*Paul.* 575). I. 3, 9 pr.; § 1. — § 3. cf. I. 2, 13, 4. — § 4. cf. *Coll.* 16, 7, 2 (*Ulp.* 1927). *Paul.* 5, 9, 4. — § 5. cf. D. 37, 11, 2 pr. (*Ulp.* 1146). — § 6. cf. *Gai.* 2, 119. *supra* 23, 6.

iure ciuili non ualeat testamentum, forte quod familiae mancipatio uel nuncupatio defuit, si signatum testamentum sit non minus quam septem testium ciuium Romanorum signis, bonorum possessio datur.

7. Intestati¹ datur bonorum possessio per septem gradus: primo gradu liberis; secundo legitimis heredibus; tertio proximis cognatis; quarto familiae patroni; *quinto*² patrono, patronae, item liberis *parentibusue*³ patroni patronaeue; sexto uiro, uxori; septimo cognatis manumissoris, quibus per legem Furiam plus mille asses capere licet: et si nemo sit, ad quem bonorum possessio pertinere possit, aut sit quidem, sed ius suum omiserit, populo bona deferuntur ex lege Iulia caducaria. 8. Liberis bonorum possessio datur tam his, qui in potestate usque in mortis tempus fuerunt, quam emancipatis; item adoptiuis, non tamen etiam in adoptionem⁴ datis. 9. Proximi cognati bonorum possessionem accipiunt non solum per feminini sexus personam cognati, sed etiam agnati capite diminuti⁵: nam licet legitimum ius agnationis capitis minutione amiserint, natura tamen cognati manent.

10. Bonorum possessio datur parentibus et liberis intra annum, ex quo petere potuerunt, ceteris intra centum dies. 11. Qui omnes intra id tempus si non petierint bonorum possessionem, sequens gradus ad-

202 a β mittitur, perinde atque si superiores non | essent; idque per septem gradus fit.

12. Hi, quibus ex successorio edicto bonorum pos-

1) intesti V. 2) *suppl. Cuiacius*. 3) liberis parentibusue *Cuiacius*. liberosue V. 4) adoptione V. 5) diminutia V.

§ 7. cf. I. 3, 9, 3 cum *Theophilo* (p. 303 sq. *Ferr.*). *Coll.* 16, 9, 1 (*Ulp.* 1929). *Gai.* 2, 150. — § 8. cf. *Gai.* 3, 26. *D.* 38, 6, 5 (*Pomp.* 429). 38, 6, 1, 6 (*Ulp.* 1196). 38, 6, 4 (*Paul.* 1627). 38, 15, 1, 2 (*Mod.* 120). — § 9. cf. *Gai.* 3, 27; 30. — § 10. cf. I. 3, 9, 9. — § 11. cf. I. 3, 9, 10(5). — § 12. cf. *Gai.* 3, 32; 80. 4, 34.

sessio datur, heredes quidem non sunt, sed heredis loco constituuntur beneficio praetoris. ideoque seu ipsi agant seu cum his agatur, ficticiis actionibus opus est, in quibus heredes esse finguntur.

13. Bonorum possessio aut cum re datur¹ aut sine re: cum re, *cum*² is, qui accepit, cum effectu bona retineat; sine re, cum alius iure ciuili euincere hereditatem possit; ueluti si suus heres intestati *bonorum possessionem petere noluerit, competit agnato*³ bonorum possessio sine re, quoniam suus heres euincere hereditatem iure legitimo possit.⁴

[XXIX. DE BONIS LIBERTORVM.]

1. Cuius Romani liberti hereditatem lex duodecim tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit: ideoque siue testamento facto decedat, licet suus heres ei non sit, seu intestato, et suus heres ei sit, quamquam⁵ non naturalis, sed uxor puta, quae in manu fuit, uel adoptiuus filius, lex patrono nihil praestat. sed ex edicto praetoris, seu testato⁶ libertus moriatur, ut aut nihil aut minus quam partem dimidiam bonorum patrono relinquat, contra tabulas testamenti partis dimidia⁷ bonorum possessio illi datur, nisi libertus aliquem ex naturalibus liberis successorem sibi relinquat; | siue intestato decedat et 202 b α uxorem forte in manu uel adoptiuum filium relinquat, aequae partis mediae bonorum possessio contra suos heredes patrono datur.

2. In bonis libertae patrono nihil iuris ex edicto

1) aut cum re datur] autem reddatur V. 2) *suppl. Hugo.*
3) bonorum—agnato *suppleuimus*; cf. *Gai.* 2, 37. 4) potest *Hu.*
5) quamquam *Vahlen.* quam V. 6) testato *Cuiacius.* testamento V. 7) dimidiam V.

§ 13. cf. *Gai.* 3, 35—37. *supra* 23, 6. 26, 8.

Tit. XXIX. § 1. cf. *Gai.* 3, 40; 41. — § 2. cf. *Gai.* 3, 43.
1, 192.

datur. itaque ———¹ seu intestata moriatur liberta, semper ad eum hereditas pertinet, licet liberi sint libertae, quoniam non sunt sui heredes matri, ut obstant² patrono. 3. Lex Papia Poppaea postea libertas quattuor liberorum iure tutela patronorum liberauit; et cum intulerit iam posse eas³ sine auctoritate patronorum testari, prospexit, ut pro numero liberorum libertae superstitem⁴ uirilis pars patrono debeatur. 4. Liberi patroni uirilis sexus eadem iura in bonis libertorum parentum suorum habent, quae et ipse patronus. 5. Feminae uero ex lege quidem duodecim tabularum perinde⁵ ius habent atque masculi patronorum liberi; contra tabulas autem testamenti⁶ liberti aut ab intestato contra suos heredes non naturales bonorum possessio eis non competit; sed si ius trium liberorum habuerunt⁷, etiam haec⁸ iura ex lege Papia Poppaea nanciscuntur. 6. Patronae in⁹ bonis libertorum illud ius tantum habebant¹⁰, quod lex duodecim tabularum introduxit; sed postea lex Papia *ingenuae* patronae¹¹ |
202 b β duobus liberis honoratae, libertinae tribus, id iuris dedit, quod patronus habet ex edicto. 7. Item ingenuae¹² trium liberorum iure honoratae eadem lex id ius dedit, quod ipsi patrono tribuit.

1) lacunam indicavit Lachmann. quam sic fere explere licet: siue testanti libertae auctoritatem adcommodet patronus, eo inuito nemo heres institui potest. 2) ut obstant Lachmann. obstit V. 3) ea V. 4) subprestitum V. 5) idem Hu. 6) testamento V. 7) habuerint Hugo. 8) hac V. 9) patronae in Cannegieter. paternae ex V. 10) habebant Hugo. habeant V. 11) ingenuae patronae Bluntschli. patronae ingenuae Tilius. patronae V. 12) ingenuae Goeschen. ingenui V.

§ 3. cf. Gai. 3, 44. — § 4. cf. Gai. 3, 45. — § 5. cf. Gai. 3, 46; 47. — § 6. cf. Gai. 3, 49; 50. — § 7. cf. Gai. 3, 50.

FRAGMENTA
LIBRI SINGVLARIS REGVLARVM
EXTRA CODICEM VATICANVM SERVATA.

A.¹

[DE INIURIIS.]

Iniuria si quidem atrox: id est grauis, *non*² est, non sine iudicis arbitrio aestimatur. atrocem autem aestimare solere praetorem, idque colligi³ ex facto, ut puta si uerberatus uel uulneratus quis fuerit et reliqua.⁴

B.⁵

Actionum genera sunt duo: in rem, quae dicitur uindicatio, et in personam, quae condictio appellatur.⁶ in rem actio est, per quam rem nostram, quae ab alio possidetur, petimus; et semper aduersus eum est, qui rem possidet. in personam actio est, qua cum eo agimus, qui obligatus est nobis ad faciendum aliquid uel dandum; et semper aduersus eundem locum habet.

1. Actionum autem quaedam ex contractu, quaedam ex facto, quaedam in factum sunt. ex contractu actio est, quotiens quis sui lucri causa cum aliquo contrahit, ueluti emendo uendendo, locando conducendo et ceteris similibus. ex facto actio est, quotiens ex eo teneri quis incipit, quod ipse admisit, ueluti furtum uel iniuriam commisit uel damnum dedit. in factum actio dicitur, qualis est exempli gratia actio, quae datur patrono aduersus libertum, a quo contra edictum praetoris in ius uocatus est.⁷ 2. Omnes autem actiones aut ciuiles dicuntur aut honorariae.

---

1) *ex Coll.* 2, 2, 1, *ubi inscriptio est*: Ulpianus libro singulari regularum sub titulo de iniuriis. 2) *suppl. Hu.*
3) colligit (*vel* collegit) *codd. duo.* 4) *cf. Gai.* 3, 224. *Gell.* 20, 1, 37 *sq.* (*supra p.* 104). — 5) *ex Dig.* 44, 7, 25, *ubi inscribitur*: Ulpianus libro singulari regularum. 6) *cf. Gai.* 4, 5.
7) *cf. Gai.* 4, 46.

II.

VLPIANI INSTITVTIONVM FRAGMENTA.

A.

FRAGMENTA VINDOBONENSIA.

EDITORVM PRAEMONITVM.

Anno 1835 Stephanus Endlicher in bibliotheca Vindobonensi, cui tum praeerat, lacinias membranaceas invenit, in quibus fragmenta Institutionum Ulpiani saec. V. aut VI. scripta erant, ac primus edidit eodem anno. post eum Theodorus Mommsen et Paulus Krueger eas denuo examinaverunt et ediderunt, ille in *Zeitschr. f. gesch. Rechtswissenschaft* XV, 1850, 372—382 (= *Jur. Schriften* II, 56—63), hic in *Kritische Versuche im Gebiete des römischen Rechts*, Berolini 1870, p. 140—172. laciniae tres maiores sunt frustula duorum foliorum inter se cohaerentium, quorum inferior pars, in tres schedas dissecta, continens octonos versus servata est. praeterea tria frustula inter se non cohaerentia exstant, cuius unum est pars suprema folii alterius. duo folia olim non continuo ita se exceperunt, ut intimum fasciculi par foliorum efficerent, sed inter ea aut duo aut quattuor folia intercessisse Krueger luculenter demonstravit. pertinere fragmenta ad Ulpiani Institutiones apparet tam ex schedulis ipsis, in quarum una legitur superscriptio: *LIB. I^{us} ULP. INST.*, quam ex traditis verbis fragmenti primi, quae redeunt *Dig. 43, 26, 1.* num omnia fragmenta libri primi sint, in dubio remanet.

EX LIBRO PRIMO.

FR. I.

1. ¹*Precarium est, quod precibus petenti utendum conceditur tamdiu, quamdiu is, qui concessit, patitur. quod genus liberalitatis² ex iure gentium descendit. et distat a donatione eo, quod qui donat, sic dat, ne recipiat; at qui precario concedit, sic dat quasi tunc recepturus, cum sibi libuerit precarium soluere. et est simile commodato: nam et qui commodat rem, sic commodat, ut non faciat rem accipientis, sed ut ei ut*|*i re commo- f. I. a.
data permittat. fin.*

2. Locatum quoque et conductum ius gentium induxit. nam ex quo coepimus possessiones proprias et res habere, et locandi ius nacti sumus et conducendi res alienas; et is, qui conduxit, iure gentium tenetur ad mercedem ex*|*soluendam³.

FR. II

1. . . . non eadem⁴ | nummorum corpora⁵ reddis, f. I. b.
quae accepisti, sed aliam pecuniam eiusdem quantitatis. fin.
mutuae autem dari possunt res non aliae, quam quae pondere, numero, mensura continentur.

2. Depositi quoque utilitatem ius gentium prodidit, ut quis custodiendam rem suam animalem uel | . . .

EX LIBRO INCERTO.

FR. III.

1. . . . com*|*paratum est interdictum, uelut cui ini- f. II. a.
tium est. . . . init.

---

1) suppl. ex D. 43, 26, 1. fragmentum Vindobon. incipit a verbi uti littera ultima. 2) et ipsum Ulpianum addidisse suspicatur Hu. 3) soluendam suppl. Rudorff. 4) non eadem suppl. Hu. 5) nummorum corpora suppl. Krueger.

FR. IV.

f. II. a. 1. . . . | quaedam etiam interdicta sunt tam¹ ad-
fin. piscendae quam recipendae possessionis, qualia sunt
interdicta QVEM FVNDVM et QVAM HEREDITATEM.²
nam si fundum uel hereditatem ab aliquo petam nec
lis defendatur³, cogitur⁴ ad me transferre possessionem,
siue numquam possedi siue ante posse⁵di, deinde amisi
possessionem.

FR. V.

f. II b. 1. . . . restitutoria et exhibitoria interdicta aut per
fin. formulam⁵ arbitrariam explicantur aut per sponsionem;
prohibitoria uero semper⁶ per sponsionem explicantur.
2. Restitutorio uel exhibitorio interdicto reddito si
quidem arbitrum postulauerit is, cum quo agitur, for-
mulam accipit arbitrariam, per quam arbiter, | nisi ar-
bitratu eius restituetur uel exhibebitur, quanti ea res erit,
condemnare eum iubetur.⁷

B.

LIBRI PRIMI FRAGMENTVM

EPITOMATVM A BOETHIO.

Tribus enim modis uxor habebatur: usu, farreo, coemp-
tione; sed confarreatio solis pontificibus conueniebat.
quae autem in manum per coemptionem conuenerant,
eae matres familias uocabantur, quae uero usu uel
farreo, minime. coemptio uero certis sollemnitatibus

---

1) quaedam—tam *suppl. Hu.* 2) *cf. Fr. Vat. 92 (inc. fr. 7). Paul. 1, 11, 1. C. 8, 6, 1 (a. 294).* 3) defendatur
Krueger. defendat cod. 4) *post cogitur in cod. signum —*
exstat, quod ad scholium margini hodie abscisso adscriptum
remittere putat Krueger. 5) restitutoria—*formulam suppl. Hu.*
6) prohibitoria uero semper *Rudorff; cf. Gai. 4, 141. semper*
prohibitoria uero cod. 7) nisi—*iubetur suppleuimus sequentes*
Huschkium.

peragebatur, et sese in coemendo inuicem interrogabant, uir ita, an sibi mulier mater familias esse uellet; illa respondebat uelle. item mulier interrogabat, an uir sibi pater familias esse uellet, ille respondebat uelle. itaque mulier uiri conueniebat in manum, et uocabantur hae nuptiae per coemptionem, et erat mulier mater familias, uiro loco filiae. quam sollemnitatem in suis Institutis Ulpianus exponit. — *Boeth. ad Cic. top. 3, 14 p. 299 Bait.*

III.

VLPIANI DISPUTATIONVM FRAGMENTA ARGENTORATENSIA.

PRAEMONITVM.

Anno 1903 Otto Lenel invenit in bibliothecae Argentoratensis collectione papyrorum, quae nuper ex Aegypto adlatae erant, folium membranaceum semilaceratum litteris uncialibus scriptum binis columnis, quarum altera tota, alterius particula minima servata est. haec ad Ulpiani Disputationum librum III pertinere ex comparatione fragmenti, quod infra legitur num. 10, cum Dig. 27, 8, 2 cognovit eaque optime edidit primum in Actis Acad. Berolinensis tom. XLI, 1903, pag. 922 sq., deinde in Zeitschrift der Savigny-Stiftung XXIV, 1903, p. 416 sq. — quae nobis sunt fr. 7—12.

Anno 1904 idem Lenel eiusdem codicis duo frusta nova, alterum maius, alterum minimum, quae recens in bibliothecam Argentoratensem pervenerant, primus legit et praeclare restituta tam in Actis citatis tom. XLI, 1904, p. 1156 sq., quam in Zeitschrift der Savigny-Stiftung XXV, 1904, p. 368 sq. publici iuris fecit. deinde in eiusdem ephemeridis tom. XXVII, 1906, p. 71 sq. iterum de nonnullis fragmentis, quae ad exceptionem annalem Italici contractus pertinere cognoverat (infra 3 sq.), disseruit. — nobis sunt fr. 1—6.

Lenelii editionem fere repetivimus, fragmentis addidimus numeros continuos, numeris Lenelii superscriptis. *A* significat fragmenta a. 1903, *B* fragmenta a. 1904 reperta. numeris *I* et *II* foliorum paginae, litteris *a* et *b* paginarum columnae indicantur.

FRAGMENTA LIBRI SECVNDI.

B Ia.

1. _____
¹sed et si duo² sint fructuarii uel bonae fidei
 possessorum, alterum conuentum alte-
 rum liberare Iulianus ait³, 1
 quamuis non maioris peculii, quam
 penes eum⁴ est, condemnari
 debeat. sed licet hoc iure con-
 tingat, tamen aequitas 5
 dictat rescissorium⁵ iudi-
 cium in eos dari, qui occa-
 sione iuris liberantur.

B Ib.

2. _____ conuentus e 1
 _____ mque tractat
 _____ Pomponius⁶ ad
 _____ t in pe
 _____ uenditor conue 5
 _____ licet condemnan⁷
 _____ rem⁸ consu

FRAGMENTA LIBRI TERTII.⁹

B IIa.

3. Nec tamen ideo, quod obligationi in
 Italia contractae pignus accessit, pigno-
 ris¹⁰ dandi in Italia contra-

1) = D. 15, 1, 32 pr. (Ulp. 47). 2) duo Lenel. plures
 Dig. 3) alterum conuentum alterum liberare Iulianus ait
 Lenel. unus conuentus ceteros liberat Dig. 4) eum C². se
 C¹. Dig. 5) om. Dig. 6) pon. C. littera p incerta.
 7) condemnā C. 8) litterae re incertae. 9) cf. D. 44, 3, 5, 1
 (Ulp. 74). 10) nec—pignoris suppl. Lenel, cui omnino fere
 omnia quae sequuntur horum fragmentorum supplementa debentur.

- ctus¹ est, sed si pignus in Italia con-
 5 tractum est, hoc est conuen-
 tio de pignore: ut in Furi-
 a lege spectamus, ubi sponsor
 acceptus est, non ubi obliga-
 tio contracta, cui sponsus acce-
 10 dit. denique ex duobus
 sponsoribus, quorum alter in Italia,
 alter in prouincia acceptus est,
 eum demum releuat, qui
 Italicus est.
- 15 4. Si in Italia pignus datum est,
 conuenit tamen, ut in prouin-
 cia soluatur², puto nihilo minus³ ex-
 ceptionem locum habere; si in
 prouincia datum conuenerit
 20 ut in Italia soluatur, magis est⁴
 Italicum pignus non uideri.
 unde si renouata pigneratione⁵
 in prouincia heres re-
 demerit, cessare exceptionem
 25 placet⁶: e contrario si re-
 demerit⁷, exceptionem locum
 habituram.⁸
 nam si Romae pignus ac-
 ceptum sit, in prouincia eadem res⁹ |
 denuo pigneretur, pignus Italicum esse desinit.

B IIb.

5.

---

exceptio ei prosit: et, quod attinet ad

---

1) ante contractus in C legitur c. 2) soluetur C. 3) ni-
 hilo minus vel nomine eius C. 4) magis est nos. magis Lenel.
 5) pigneratione vel pactione Lenel. 6) post cet in C est a
 expunctum. 7) redemerit] expectes: ante vel aliter redemerit.
 8) auituram C. 9) res videtur infra lineam in C additum esse.

formulae conceptionem,
 proderit, quia extraneus pos- 5
 sessor est. sed si ipse, qui pignera-
 uit, rem distractam redemit,
 tunc quaeri potest, an exceptione quasi extraneus
 is uti possit, et *magis est*
 non ei prodesse exceptionem, *licet*¹ 10
 in factum formula con-
 cepta sit, ut supra *ostendi-*
mus.

6. *Eo* accedit, quod etiam rescripto ad * * * 15
 * * * * *m Iulianum, cuius su-*
pra memini, adiuuari hic
 * * at. na ————— *m be-*
 ————— *consularis femi-*
na * * * * *Sabiniano domum*
 ————— *nam non domin* * * 20
 ————— *a tamen a se pa* * * * *
 * * * * *postea domin* * *
 ————— *m post multos an-*
nos possederat, impera-
tor noster cum patre rescripsit annali 25
exceptione eam uti non potuisse: ce-
teris quia possessoribus, non
ei, qui pignori dedit, com-
petit.

A Ia.

7. 2 —————
 facit, tunc eum et sequenti³ *condemnandum: sic*
fieri, ut sua, inquit, culpa ab altera bona eius
*ueneant*⁴ *aut, ut quibusdam, inquit, uidetur, duca-*
*tur.*⁵ *sed uerius est nec post condemnationem ma-*
ritum facile duci * * * * * *nec ducitur nudus.*⁶

1) *utrum licet an cum supplendum sit, dubium est.*

2) *agitur de eo, qui a duabus rei uxoriae conventus est.* 3) *se-*
quenti C. 4) *ueneunt C.* 5) *duc*tur quare quibusdam C.*

6) *suppl. Lenel coll. D. 4, 5, 7, 3.*

sed melius est sic dicere utriusque rationem, habendam, etiamsi altera postea litem sit contestata¹, ut post condemnationem alterius in bonorum uenditione² aequas partes ferant, cum sine metu uinculorum sit futurum. sibi que inputet, qui poterat se liberare a sequenti condemnatione, si satis fecisset priori sententiae.

8. Marcellus tamen libro VII. digestorum putat, si haec fuit patrimonii³ qualitas, ut difficile esset explicari pecunia⁴, aequissimum esse, etiamsi sequenti fuerat condemnatus, denegari sequenti iudicati actionem aut cer|te ———⁵

A Ib.

9. re * * a ———
petantur ———
cum ex c ———
lares pet ———
mittit eod ———
effectu ———
ad adm ———

A IIa.

10. ———⁶ cum sci-
ret a contutore suo satis non esse exactum.⁷

11. ⁸ Scaeu. ait tutore a magg. municipa-

1) contestatam (?) C. 2) uenditionem C. 3) patrimonii correctum ex matrimonii C. 4) pecunia explicari C¹; signis transposuit C²; desideratur pecuniam. 5) ad sensum sic fere supplemus: rem differri, donec appareat, an explicita pecunia supersit, unde maritus facere possit. 6) agitur de actione subsidiaria adversus magistratus municipales. 7) suppl. ex Dig. 27, 8, 2 (Ulp. 71). 8) haec supplementa initii fragmenti 11 Lenel nobiscum benigne per litteras communicavit, quae ita legas: Scaeuola ait tutore a magistratibus municipalibus dato nullam in eos esse tutelae nomine actionem, nisi eam, quae ita demum pupillo datur, si excussis etc.

lib. dato nullam in¹ eos² esse tutelae nom. āōn. nisi eam q̄. ita demum pupillo datur si excussis

A IIb.

facultatibus tutorum satis ei fieri non potuerit, eamque actionem causa cognita in eos dandam scribit³, diuumque Pium⁴ rescripsisse et in heredes eorum itidem⁵ causa cognita, quamvis Iulianus⁶ in heredem magistratus⁷ non putauerit⁸ tribuendam actionem, cum idem heredem iudicis, qui litem suam fecisset, teneri existimauerit. sed utrumque contra est, cum⁹ heres magistratus teneatur et iudicis¹⁰ non teneatur. et magistratus * * * non ut tutores tenentur: denique in bonis eorum priuilegium cessare procul dubio est.¹¹

12. * * d quaestionis fuisse, ut sponsores an potius ut fideiussores deberent teneri. et Iulianum quidem ut fideiussores conueniendos putasse, Marcellum uero magis sponsorum locum optinere apud Iulianum notare.¹² Marcelli sententiam ratione iuuari negari non posse: sufficere enim, si in locum eorum succedant, quos accipi neglexerunt uel quos minus idoneos acceperunt.

---

1) ī C.   2) ēēēos C.   3) sc C.   4) cf. D. 27, 8, 6 (Ulp. 172).
 5) itidem Krueger. etide. C.   6) id. addit C¹, delet C²; cf. D. 5, 1, 16 (Ulp. 271 = Iul. 137).   7) magg. III. C.
 8) putauit C.   9) cum Lenel. nam C   10) iudiciis C.
 11) cf. D. 27, 8, 1, 14 (Ulp. 1038).   12) nonotare C.

IV.

VLPIANI RELIQUA FRAGMENTA MINORA.

A. EX LIBRIS AD EDICTVM.

1. ¹Ulpianus libro² ad edictum sexto qui pro aliis ne postulent titulo sexto sic refert: 'Inuenimus apud ueteres mulieris³ appellatione etiam uirgines⁴ contineri.' — *Spicilegium Solesmense ed. I. B. Pitra I (Paris. 1852), 282 ex Pacati libro I. adversus Porphyrium.*

2. ⁵Ulpianus in libro XLVI.⁶ ad edictum: 'Si quis proximior cognatus nasceretur.'⁷ — *Priscian.⁸ 3, 4, 21 p. 97 Hertz.*

B. EX LIBRIS DE OFFICIO PROCONSVLIS.⁹

3. ¹⁰Ad subrigenda εἰς ὑπόρθωσιν τιμωρίας. — *Corp. Gloss. Lat. ed. Goetz II, 9.*

aliquo secius ποσῶς νωχελέστερον. — *l. c. p. 14.*

a ramulariis¹¹ ἀπὸ τῶν ἀντεπιτρούπῳ *l. c. p. 18.*

1) cf. *D.* 3, 1, 1, 5 (*Ulp.* 276). *ad hoc fragmentum, non ad D.* 50, 16, 13 *pr.* (libri VII. ad edictum, *Ulp.* 294 *Lenel*) *pertinet locus supra adlatus.* 2) liber *C.* 3) mulieres *C.* 4) uirginis *C.* 5) = *D.* 38, 8, 1, 8 *in.* (*Ulp.* 1201). 6) XLVI *Putschius.* XXV *ut vel XXVI codd.* 7) nasci speretur *Dig.* 8) scripsit ante a. 527. cf. *Hertz, Praef. ad Priscian. p. VIII.* 9) librum nonum de off. procons. inspexerunt etiam *Patricius et Eudoxius.* cf. *Thalel. Schol. Bas. XXI 3, 4 (T. II p. 454 Heimb.).* 10) hanc et sequentes glossas latino-graecas, quibus singulis in codice adscriptum est: 'liber de officio proconsulis', ad *Ulpiani libros decem de officio proconsulis pertinere coniecit Cuiacius, Observat. 10, 34, certis argumentis demonstravit Rudorff in Abhandlungen der Akademie der Wissensch. zu Berlin, 1865, p. 233 sq.* 11) ramularii idem sunt atque 'ramuscularii', id est coloni publicorum praediorum, quae manceps locavit. cf. *D.* 19, 2, 53 (*Pap. 667*) et *Gloss. Amplon. secundum s. v. 'ramus', Corp. Gloss. V, 327, 40.*

arbares scodales¹ οἱ περὶ ὄρων διαγινώσκοντες
δικασταί. — *l. c. p. 19.*

atriensis διαιτάριος. διαιτάρχης. — *l. c. p. 22.*

bellonarii οἱ θεοφορούμενοι. — *l. c. p. 28.*

defectarii² εἰσπηδησιῶνες. — *l. c. p. 40.*

delatio ἀναφορά. — *l. c. p. 42.*

C. EX LIBRIS DE OMNIBVS TRIBVNALIBVS.

4. ὁ γε μὴν Οὐλπιανὸς
ἐν τοῖς προγραφομένοις
προτριβουναλλοῖς λεπτοτέ-
ρως τοὺς περὶ τῶν πραι-
τόρων διεξῆλθε λόγους,
τοὺς μὲν tutelarios, τοὺς
δὲ fideicommissarios ὀνο-
μάζων· ὧν ἅπαξ σχολα-
ζόντων οὐ συνεῖδον μνη-
σθῆναι. — *Ioh. Lyd. de*
magistr. 1, 48 p. 51, 8 sq.
ed. Wuensch.

Ulpianus quidem in li-
bris qui inscribuntur 'de
omnibus tribunalibus' accu-
ratus de praetoribus trac-
tavit, alios tutelarios, alios
fideicommissarios appellans.
quos semel cessantes com-
memorare supersedi.

D. EX LIBRIS AD SABINVM.

5. ³Ulpianus tamen ad Sabinum futurum 'fruitu-
rum' dixit, non 'fructurum'. — *Priscian. 10, 2, 13*
p. 506 Hertz.

1) *id est fratres aruales, a glossatore falso explicatum.*

2) *id est 'derectarii'. cf. p. 44: derectarius ὁ εἰς τὰς ἀλλο-*
τρίας ἔνεκεν τοῦ κλέψαι εἰσερχόμενος οἰκίας. Dig. 47, 17, 7
(Ulp. 2226, libro nono de officio proconsulis): qui derectarii
appellantur, hoc est hi, qui in aliena cenacula se dirigunt fu-
randi animo.

3) *cf. D. 7, 1, 13 pr. (Ulp. 2582). 7, 9, 12 (Ulp.*
2591). uterque locus sumptus est ex libro XVIII. ad Sabinum.

Corrigenda:

p. 95 n. 1 l. 7: pro antiquiore lege: antiquior.

p. 164 Gai. 1, 165: pro patronas lege: patronos.

161463

Author

Title

DATE DUE

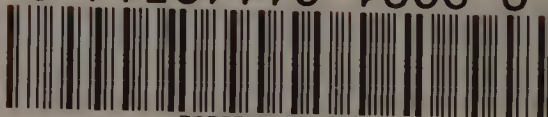
BORROWER'S NAME

DATE DUE

BORROWER'S NAME

3 9031 01140514 9

BOSTON COLLEGE

BOSTON COLLEGE

3 9031 01140514 9

1E1463

**BOSTON COLLEGE LIBRARY
UNIVERSITY HEIGHTS
CHESTNUT HILL, MASS.**

Books may be kept for two weeks and may be renewed for the same period, unless reserved.

Two cents a day is charged for each book kept overtime.

If you cannot find what you want, ask the Librarian who will be glad to help you.

The borrower is responsible for books drawn on his card and for all fines accruing on the same.

